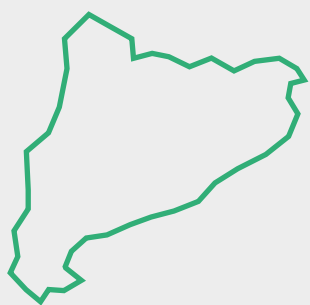
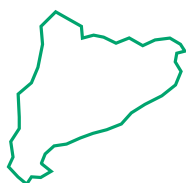

Atles del món rural 2022

Despoblament o revitalització?

Atles del món rural 2022

Despoblament o revitalització?

**Ignasi Aldomà Buixadé
i Josep Ramon Mòdol Ratés**

Departament de Geografia i Sociologia
de la Universitat de Lleida. Amb la col·laboració
de **Ramon Morell i Rosell**.

Lleida, febrer de 2022

Atles del món rural 2022

Primera edició **abril 2022**

Direcció i autoria de la publicació: **Ignasi Aldomà Buixadé**

Equip de treball i de redacció: **Ignasi Aldomà Buixadé i Josep Ramon Mòdol Ratés amb la col·laboració de Ramon Morell Rosell**

Coordinació de la publicació: **Albert Puigvert Tuneu i Eduard Trepà Deltell de l'Associació d'Iniciatives Rurals de Catalunya (ARCA), Lluís Corominas Díaz de l'Associació de Municipis de Catalunya (ACM) i la Fundació Transparència i Bon Govern Local (FTBG) i Carme Ferrer Cervelló de l'Associació de Micropobles de Catalunya (MdC).**

Treball cartogràfic: **Servei de Cartografia i SIG de la Universitat de Lleida.**

Copyright de l'edició: **Associació d'Iniciatives Rurals de Catalunya, Associació Catalana de Municipis de Catalunya, Fundació Transparència i Bon Govern Local i Associació de Micropobles de Catalunya. ©**

Copyright de les imatges: **Ignasi Aldomà Buixadé ©**

Disseny i maquetació: **Alfa Printing, S.L.**

Impremta: **Cèltica Impressió, S.L.**

Dipòsit Legal: **D 5648-2022**

ISBN: **978-84-946927-9-6**

Aquesta publicació ha comptat amb el suport de:

Índex general

■	Presentació	2
■	L'observació de la ruralitat a través de l'Atles; temàtiques, referències territorials i fonts.	3
■	1. Delimitació i magnituds bàsiques de la ruralitat a Catalunya	5
■	2. Demografia i societat	27
■	3. Activitat i treball . Diversificació econòmica i atur	60
■	4. Terciari i turisme. Els jaciments de noves ocupacions	85
■	5. Les activitats agràries. L'entramat bàsic de la societat i els paisatges rurals	109
■	6. Infraestructures i equipaments. Persones i benestar	157
■	7. Territori i medi. Els equilibris dels ecosistemes rurals	188
■	8. Desenvolupament i benestar. Governança i poders locals	224
■	9. Despoblament o revitalització?	251
■	El desenvolupament de la Catalunya rural en 15 arguments	270
■	Referències	272
■	Índex de quadres, gràfics i mapes	275

Presentació

L'any 2009, la Fundació del Món Rural va editar un primer *Atles de la nova ruralitat*, un encàrrec realitzat pel Departament de Geografia i Sociologia de la Universitat de Lleida que s'ha convertit, amb els anys, en una eina obligada de consulta per als qui des del sector agrari, des del món de l'ensenyament i des dels més diversos àmbits professionals estan interessats en les àrees rurals. En aquest context, l'Atles fou actualitzat en una nova edició el 2015, sota el subtítol "L'actualitat del món rural. Els anys de la gran crisi a la Catalunya rural, 2008-2015". Des d'aleshores, la recuperació econòmica començà a fer-se evident el 2013, i després deixaria sentir els seus efectes sobre una recuperació demogràfica dels municipis rurals de magnitud força moderada. Però quan tot just aquesta recuperació es començava a fer notar una mica més, sobtingué la pandèmia de la COVID-19, que comportà un seguit de mesures de limitació i control de la mobilitat a partir del mes de març de 2020. Els efectes econòmics de les restriccions han estat d'entrada ben negatius en termes d'ocupació i PIB per al conjunt de la societat catalana. S'esperava que en un horitzó més o menys proper es produiria una recuperació de les macromagnituds econòmiques en la mesura que es restabliria una situació més o menys propera a la de partida, precedent a la crisi sanitària. Però el retorn a la normalitat es fa esperar i mentrestant han aparegut canvis polítics i econòmics a escala internacional que fan preveure un nou món amb diferències importants respecte al dels inicis de l'any 2020. Són canvis que afecten la naturalesa del procés de globalització que havíem experimentat fins ara i que hauran d'afectar també l'evolució dels sectors productius i la marxa de les àrees rurals del nostre país.

A diferència dels desencadenaments de la crisi de 2008, ben desfavorables per a les àrees rurals, en aquesta nova crisi es planteja una situació ben diferent, almenys per a algunes d'aquestes àrees. Les restriccions a la mobilitat, unides a altres circumstàncies tecnològiques i culturals, semblen obrir la porta a un transvasament d'activitats i població cap a les àrees rurals. Aquest fet es recolza en un canvi de fons major en les relacions internacionals: un cert fre a la globalització i la recuperació en els països desenvolupats de determinats segments industrials anteriorment deslocalitzats, juntament amb una major atenció en la fixació local de noves activitats. És d'hora per determinar la magnitud i establir la continuïtat i consolidació del fenomen, però poden començar a establir-se algunes hipòtesis i imaginar un nou marc de reflexió i acció per captar les noves possibilitats que s'obren per a les àrees rurals.

En aquest nou marc general de canvi socioeconòmic s'inscriu la informació i reflexió que segueixen, un nou Atles que entoma l'avinentesa que, amb el pas dels anys, la informació i reflexió editada en suport de paper i digital ha anat quedant endarrerida i requereix una actualització a partir de les noves circumstàncies. El treball es presenta com una actualització general de l'Atles que no es queda en un canvi de dates, sinó que busca una selecció dels aspectes més remarcables de la ruralitat per entendre la situació actual, per plantejar finalment una valoració més general dels canvis experimentats en aquests darrers anys que es posen en relleu a través dels aspectes anteriorment analitzats.

El treball, tot seguint els Atles de la nova ruralitat precedents, té una voluntat marcadament de síntesi i didàctica que ha de guiar la formulació dels continguts i la seva presentació. La informació prové dels organismes públics d'elaboració d'estadística bàsica i de la diversitat de fonts existents sobre el sector agrari i la ruralitat ja treballats en Atles precedents, a més d'algunes noves fonts de procedència estadística diversa. Es mantenen els àmbits municipals i comarcals com a àrea de treball, segons la lògica ja instaurada en els Atles de la nova ruralitat, tot introduint les modificacions administratives produïdes en la divisió comarcal, els municipis o les vegueries.

A propòsit del títol d'aquest nou Atles, retrat del món rural, es considerava repetitiu parlar encara de l'Atles de la "nova ruralitat". Donem la nova ruralitat per assumida, donem per assumida una ruralitat que s'ha equiparat socialment i culturalment amb les ciutats, per bé que amb les seves singularitats manifestes. I remarcuem els nous desenvolupaments davant dels quals ens trobem, unes àrees poc poblades que naveguen entre les aigües de la recessió i el risc de despoblament, d'una banda, i les de la recuperació socioeconòmica i el repoblament, de l'altra. Les cartes, en aquest sentit, no estan encara donades, i cada ruralitat s'haurà d'atendre als propis recursos, a la capacitat d'iniciativa o a la confluència de determinats astres. Els promotors de l'Atles, l'Associació d'Iniciatives Rurals de Catalunya (ARCA), l'Associació Catalana de Municipis (ACM) i l'Associació de Micropobles de Catalunya (MdC) compten posar-hi també el seu saber i esforços.

L'observació de la ruralitat a través de l'Atles; temàtiques, referències territorials i fonts

D'acord amb aquest encaix, l'estudi-informe analitza variables que ja han estat treballades de manera incipient en els *Atles de la nova ruralitat* (2009, 2015), elaborats per la Fundació del Món Rural. Això significa tenir en compte unes determinades línies metodològiques i de treball:

- Una ruralitat d'àmbit urbà. La població rural ja no viu relegada al seu nucli o municipi de residència, i la mobilitat de la població obliga a tenir en compte els desplaçaments entre pobles i ciutats, i situar les dinàmiques socials i econòmiques més generals en l'escala supramunicipal.
- Les migracions i el creixement econòmic. Els treballs previs sobre el món rural ens indiquen que la seva dinàmica demogràfica i social es basa en la captació de nous residents, que depenen en bona part de l'evolució de l'activitat econòmica i la creació de llocs de treball.
- Els serveis i el benestar a les àrees de feble densitat. La mobilitat no fa necessària la presència de llocs de treball en el lloc de residència, però sí que la residència requereix o es veu afavorida per la presència de determinats serveis mínims que es converteixen en indispensables als petits municipis o pobles. En aquest cas, les inferències del treball es basaran en la magnitud demogràfica dels mateixos municipis, sense entrar particularment en la informació sobre els indicadors de benestar, que requereix treballar i millorar les fonts d'informació primàries disponibles.
- En l'anàlisi de l'evolució socioeconòmica ha de tenir una importància particular l'anàlisi del comportament dels municipis en relació amb dues variables o caracteritzacions tipològiques destacades.
- Primer, la magnitud demogràfica dels mateixos municipis, que representa una primera aproximació indirecta al nivell de serveis i benestar que és capaç d'oferir un municipi.
- Segon, la caracterització tipològica dels mateixos municipis en termes de rural-urbà, d'acord amb la tipologia establerta a l'*Atles de la nova ruralitat* (2015, pàgina 97). L'objectiu de coneixement i anàlisi de les àrees rurals obliga també a baixar a una escala local que es desplegarà a base de cartografia i anàlisis estadístiques. L'anàlisi local presenta alguns condicionaments metodològics importants que convé tenir presents.
- El despoblament per davall de la divisió municipal. El risc de despoblament es conjuga en les masies i les petites comunitats locals o pobles, que en moltes àrees del territori no coincideixen amb els municipis. Altrament dit, un municipi no coincideix sempre amb un nucli rural i molts municipis tenen més d'un nucli habitat que pot presentar una situació sociodemogràfica ben particular. De la mateixa manera, l'hàbitat d'alguns municipis s'organitza en masies, que donen també unes situacions socials i econòmiques ben particulars.
- El municipi com a referència documental obligada. Malgrat les circumstàncies anteriors, estudis i estadístiques arriben molt rarament per davall l'escala municipal. I encara la reduïda dimensió demogràfica de molts municipis obliga a la prudència en les quantificacions i a estimacions de tipus més indirecte i valoratives (possibles situacions crítiques municipals).
- Perspectives locals *versus* perspectives comarcals. En la mesura que la mobilitat quotidiana i els canvis residencials vinculen els municipis d'una mateixa àrea de mercat, caldrà bastir les previsions generals a l'entorn d'aquests àmbits. Els més adaptats a la mobilitat real de la població són possiblement els sistemes urbans proposats en els plans territorials parcials, però aquests són una referència poc coneguda i sense cap traducció pràctica en l'àmbit administratiu, de manera que caldrà referir-se a la comarca com a unitat supramunicipal consistent.
- La fiabilitat i versemblança dels indicadors municipals. D'entre la diversitat de fonts estadístiques existents a escala municipal, cal referir-se a aquelles que presenten un mínim de fiabilitat en la seva elaboració, que no són gaires i que condicionen el camp de recerca (la informació estadística de sectors econòmics i serveis municipals és molt deficient i es fa gairebé immanejable). Encara, una font bàsica i fiable com els censos i padrons perd versemblança quant a les situacions reals a mesura ens atansem a unitats estadístiques reduïdes, degut a la població empadronada que viu fora del municipi i a l'inrevés, així com a les múltiples situacions de residència temporal.

Mapa 0. Les unitats territorials de referència.
Municipis, comarques i àmbits del Pla territorial.

En el decurs de l'Atles, l'observació de les àrees rurals ens porta a analitzar les dades i estadístiques corresponents a diferents escales territorials destinades a copsar el que en diríem la realitat del món local, que ens serveix de guia per descobrir la ruralitat. Els municipis, 947 en el conjunt de Catalunya, constitueixen la unitat geogràfica local per excel·lència, com a unitat amb una autonomia local plenament reconeguda que constitueix la base de recollida de bona part de la informació estadística. El municipi, tanmateix, presenta un detall, una diversitat i una dispersió que dificulten la comprensió de la informació per part dels lectors, a banda de les dificultats d'elaboració, contrastació i fiabilitat de les mateixes informacions municipals. Per això, els mapes i comentaris es refereixen sovint a les comarques, 42 unitats que no tenen la força administrativa dels municipis, però tenen també una delimitació territorial molt clara, responen a una certa organització humana del territori i permeten una comprensió més directa dels contrastos existents a escala del conjunt de Catalunya. La divisió municipal encara resulta massa detallada pel que fa

a la significació de determinades variables estadístiques i caldrà recórrer a unitats territorials superiors, com són les 4 províncies provinents de l'organització aplicable a escala d'estat i els 8 àmbits del Pla territorial general, pràcticament coincidents amb les vegueries sorgides de la Llei 30/2010. Per altra banda, i donat que, quan parlem de la ruralitat, ens referim sovint als "pobles", com a hàbitat característic de les àrees rurals, hauríem de tenir present que aquests s'haurien de situar per davall de l'escala municipal (hi ha molts municipis amb més d'un poble), i la unitat administrativa que més s'hi aproxima és, en aquest cas, les "entitats de població" que sorgeixen del Nomenclàtor. Malauradament, però, les entitats de població disposen d'una informació estadística molt reduïda i dubtosa i responen a uns criteris de delimitació erràtics i/o mal aplicats, de manera que només s'han utilitzat per a alguna variable molt determinada. Font: elaboració pròpia a partir de bases cartogràfiques de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC).

1. Delimitació i magnituds bàsiques de la ruralitat a Catalunya

No hi ha determinacions legals específiques, ni aproximacions tècniques particulars, que facin o permetin una delimitació estricta de la ruralitat. És posà ben de manifest en els Atles precedents, en els quals es feu un recorregut força ampli des de diferents perspectives socioeconòmiques i territorials. No ha variat substancialment el sentit d'aquestes aproximacions, ni han variat tampoc les conclusions. L'actualització que es presenta fa un incís en alguns aspectes que es consideren més significatius o que aporten una perspectiva una mica diferent.

Ha quedat prou establert que la idea de ruralitat es concreta a partir de diferents indicadors, entre els quals presenten un paper determinant les variables de densitat demogràfica i de magnitud poblacional. I no sembla s'hagin d'introduir més precisions o aclariments a la proposta feta en el seu dia de parlar tant o més d'àrees de baixa densitat, més que no pas d'àrees rurals, en el sentit de remarcar la limitació humana fonamental que unifica i dona un sentit propi a les àrees rurals. En el cas de Catalunya, aquestes variables les hem d'aplicar forçosament a l'escala d'organització administrativa bàsica, que és el municipi. El quadre 1.1, els gràfics 1 i 2 i els mapes 1, 2, 3 i 4 adjunts dins aquest capítol ens en permeten una primera aproximació, que serà desenvolupada en els gràfics i mapes posteriors.

Sobre la base del terme municipal hem de fer la major part de les inferències sobre la limitació de la ruralitat i les que seguiran sobre la resta de temes. Al cap i a la fi, el municipi és la unitat bàsica territorial dotada d'autonomia política i capacitat per enquibir i comprometre els seus veïns en processos econòmics i culturals.

Però no és menys cert que la població de les àrees rurals viu sovint escampada en torres i masies o en petits nuclis de població que no tenen un reconeixement administratiu potent. Per aquest mateix motiu, fins i tot la informació sobre aquests disseminats i petits nuclis resulta sovint dubtosa o precària, i malgrat tot representen una unitat bàsica de socialització. Per això s'han intentat algunes aproximacions a partir del Nomenclàtor de població, que estableix un retrat aproximat d'aquests assentaments.

Com a mínim, aquesta aproximació permet també veure el tarannà prou diferent de municipis i parts del territori de Catalunya, amb una ruralitat de masies, una altra de petits assentaments i una tercera de nuclis prou grans amb una capacitat administrativa municipal plena, que marcarà també diferents possibilitats organitzatives i de desenvolupament.

Per damunt del municipi i tal com s'ha comentat anteriorment des d'un punt de vista metodològic, hi ha unes realitats humanes i econòmiques que serveixen també per fixar la ruralitat i s'han de tenir ben presents. No és el mateix viure en un petit poble proper a Barcelona o a Manresa que en una petita població veïna de Sant Llorenç de Morunys o Gandesa. Són circumstàncies que condicionen la "ruralitat" del propi municipi i que donen sentit a una visió més àmplia del territori i la ruralitat. Des d'aquest punt de vista, doncs, la comarca serveix com una aproximació general que en molts dels àmbits temàtics ens dona una bona idea dels canvis i contrastos existents, a banda, naturalment, de permetre un referent territorial més fàcil per als lectors de l'Atles.

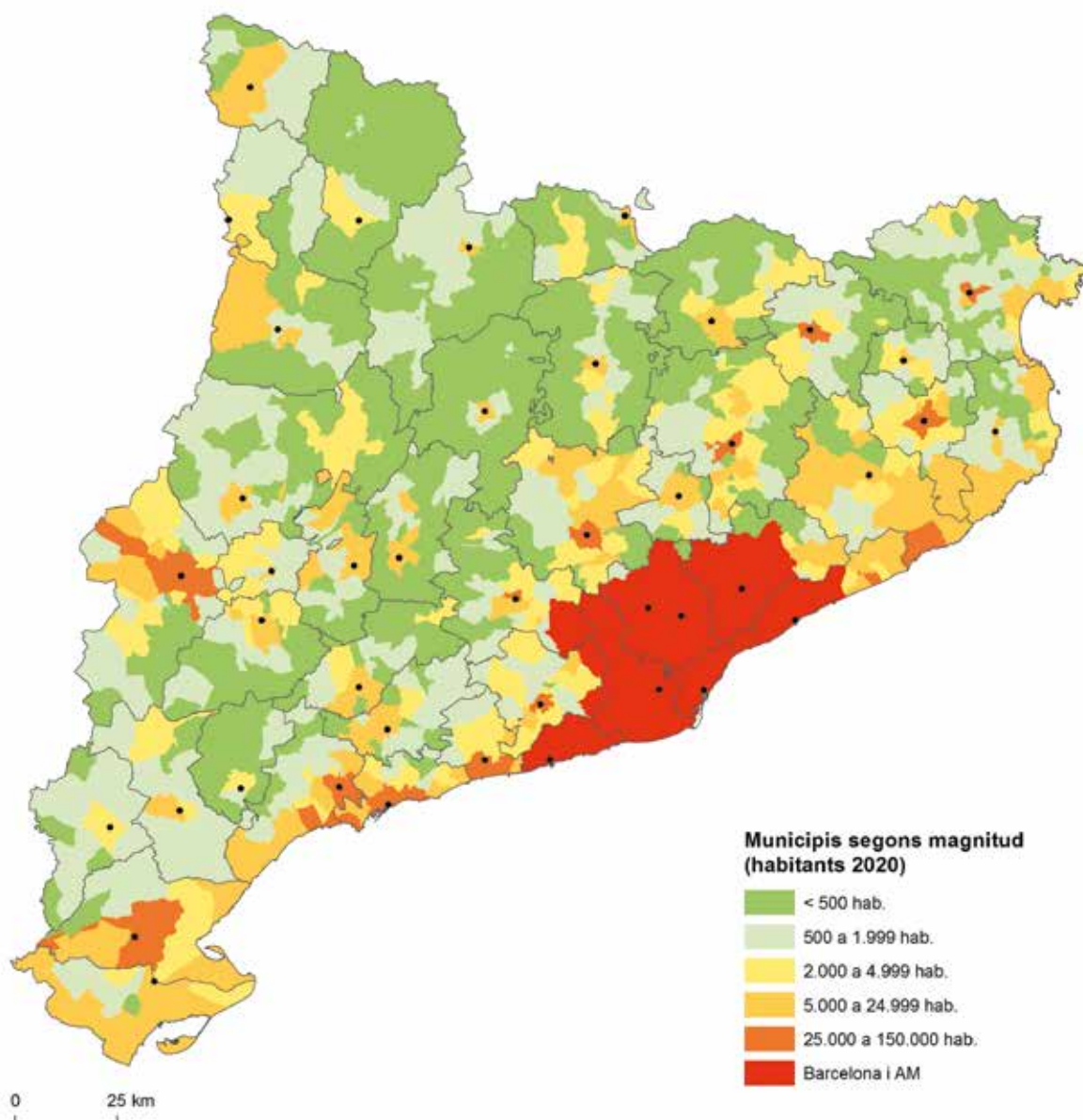
Quadre 1.1. Una pèrdua de pes demogràfic de la ruralitat que toca la seva fi?
Evolució històrica dels grans indicadors de ruralitat (1900, 1950, 1975, 2001, 2011, 2020)

	1900	1950	1975	2001	2011	2020
Població total de Catalunya	1.966.382	3.240.313	5.663.121	6.361.365	7.539.618	7.780.479
Municipis de menys de 5.000 habitants						
<i>Nombre de municipis (*)</i>	889	872	814	774	737	736
<i>Població resident</i>	1.081.920	1.005.421	813.470	784.298	786.493	781.743
<i>% població de Catalunya</i>	55,0	31,0	14,4	12,3	10,4	10,0
Municipis amb menys de 100 habitants per km²						
<i>Nombre de municipis</i>	748	727	684	662	614	612
<i>Població resident</i>	801.314	719.773	611.347	568.006	558.636	534.892
<i>% població de Catalunya</i>	40,8	22,2	10,8	8,9	7,4	6,9
Població activa agrària (**)	336.600	328.382	145.119	69.287	62.954	57.530
<i>% població activa agrària sobre població activa total</i>	44,6	22,2	6,9	2,5	2,1	1,7

En el quadre s'hi representa la pèrdua de pes continuada dels indicadors més convencionals de la ruralitat, els de la població resident i els ocupats a l'agricultura. La pèrdua es continua donant en el dia d'avui, tot i que en dades absolutes durant el segle XXI apareix un estancament, i fins i tot una recuperació de les xifres en els cicles més curts recents, pendents d'una confirmació estadística més contundent. Davant la pèrdua de pes relativa evident i irrefutable de la ruralitat, cal tenir present també la dada positiva d'un transvasament continuat de municipis petits cap als municipis de més densitat demogràfica i més habitants. Font: elaboració pròpia, a partir dels censos i padrons de població, la

base de dades de l'Idescat i Pujadas, I. i Cabré, A (1982). "La població". *Reconeixement territorial de Catalunya*. Vol 6. Barcelona: DPTOP. (*) En la sèrie històrica cal tenir en compte que al llarg del temps la creació i desaparició de municipis n'ha fet variar el còmput en el conjunt de Catalunya. En data 31 de desembre de 2020 n'eren 947. (**) Per als anys 2001 i 2008, s'utilitza la població ocupada agrària, que s'ha calculat per al 2008 a partir d'una estimació sobre la base de les dades censals del 2001 (l'enquesta de població activa dona una xifra d'ocupats superior). Per al 2020 s'ha emprat la mitjana de dades de les afiliacions a la Seguretat Social.

Mapa 1.1. La Catalunya interior expressió de la ruralitat.
Els municipis segons la magnitud demogràfica, 2020 *

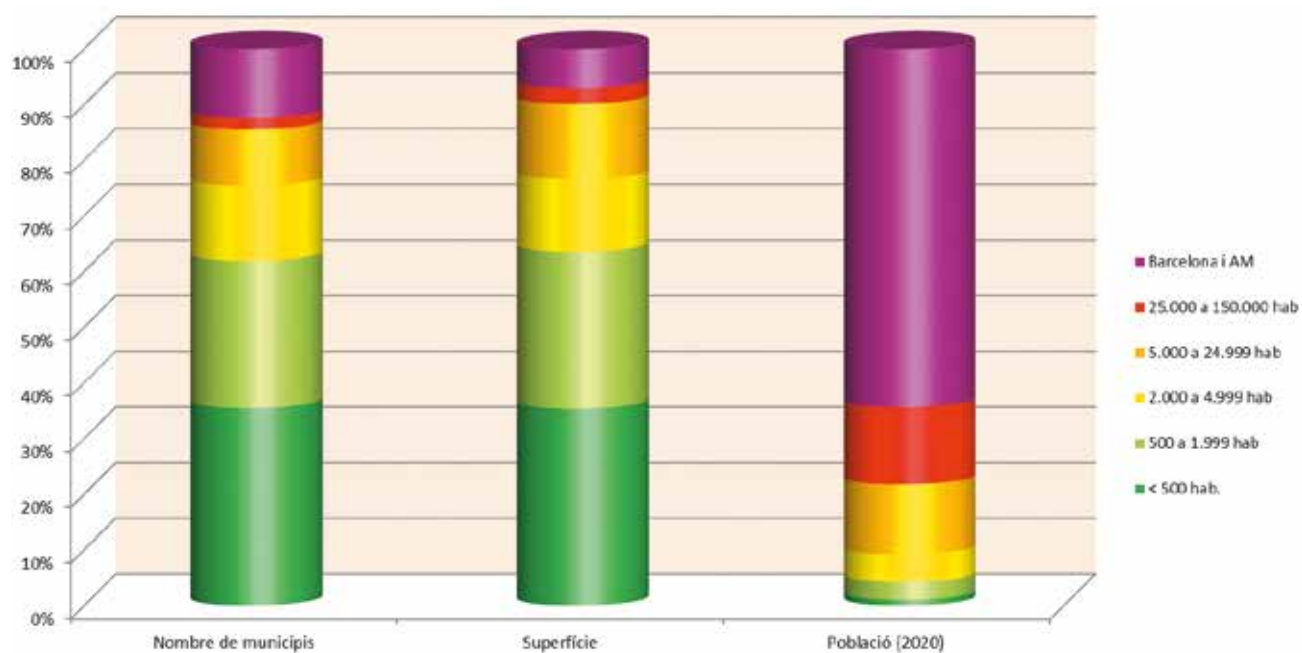

La magnitud demogràfica dels municipis constitueix una primera regla de ruralitat, en la qual queda visible la relació directa que s'estableix entre rerepaís i ruralitat. Tot i que la mateixa Collserola i altres zones prou extenses de l'àmbit metropolità de Barcelona presenten unes condicions físiques que les emparenten amb la ruralitat, i des d'aquest punt de vista entren en algunes anàlisis de l'Atles, la seva dinàmica social i econòmica segueix uns camins molt diferents de la resta. Aquest fet i el mateix volum demogràfic i econòmic fa que l'àmbit metropolità no es tracti de manera específica, i en algunes anàlisis senzillament no es tracti. No gaire lluny d'aquestes dinàmiques "metropolitanes" es troben també bona part dels municipis costaners veïns i dels entorns immediats del Camp de Tarragona i Girona; per la seva major proximitat i relació amb entorns rurals,

tindran una bona presència en l'Atles. Per la seva banda, els municipis més grans de la Catalunya interior formen part constitutiva també de la ruralitat, amb la qual es troben estretament vinculats, de manera que la seva observació és clau per entendre dinàmiques rurals específiques. Font: Padró municipal d'habitants 2020, Idescat. (*) S'han considerat a part els 118 municipis de Barcelona i el seu entorn metropolità, que conformen una unitat amb dinàmiques pròpies i absolutament contrastades amb les de la resta de Catalunya. La classificació utilitzada no respon a cap de les divisions administratives existents, sinó que obeeix estrictament criteris estadístics de base demogràfica i econòmica d'acord amb la tipologia establerta en l'Atles 2009.

Gràfic 1.1. Molt territori amb poca gent.

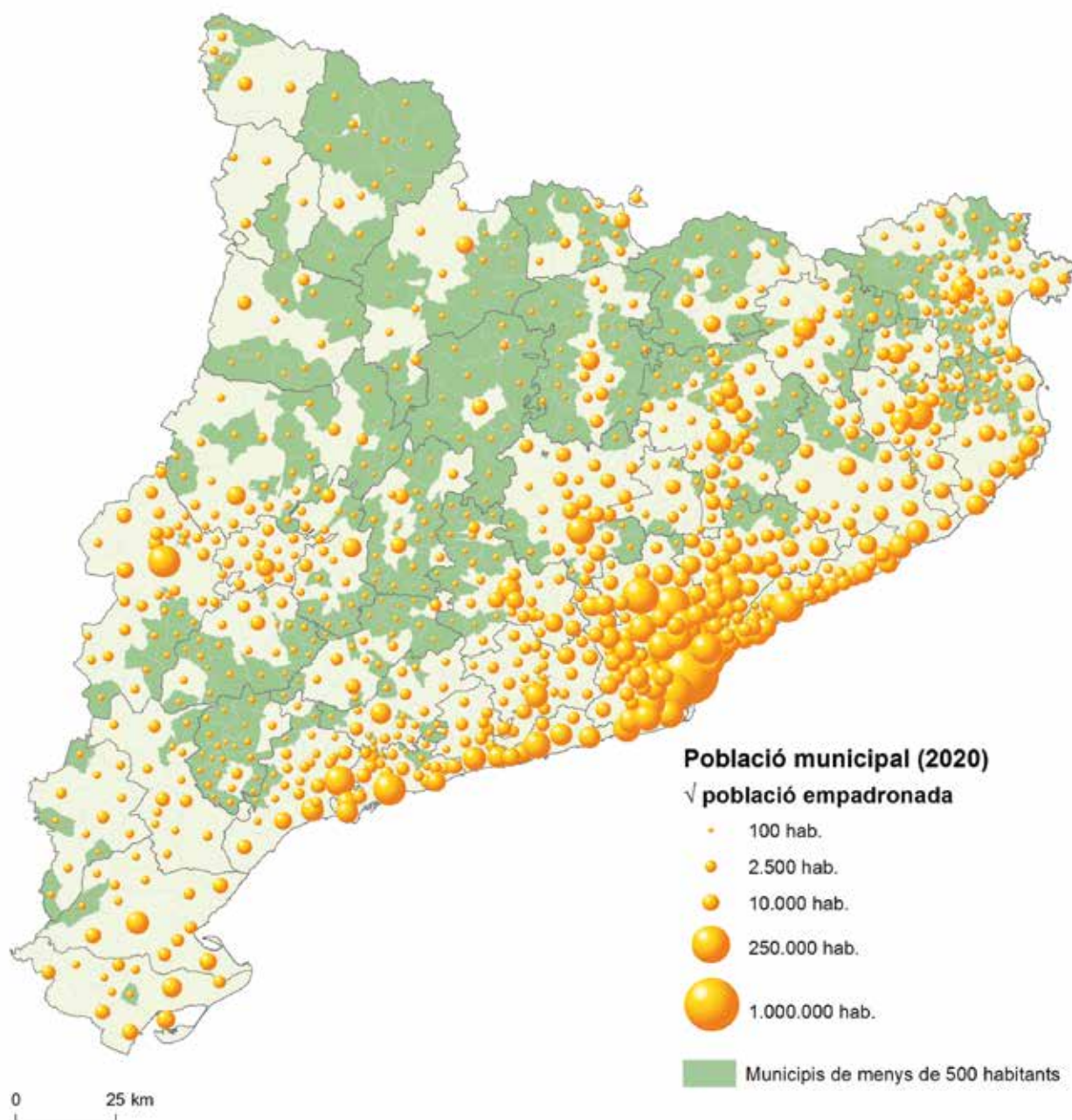
Nombre de municipis, superfície i població segons la magnitud del municipi, 2020

El segment més present entre els municipis de Catalunya correspon als municipis més petits, els de menys de 500 habitants, 336 en conjunt. A mida que augmenta la magnitud del municipi la xifra va baixant: 250 municipis d'entre 500 i 1.999 habitants, 128 entre 2.000 i 4.999 habitants, 96 entre 5.000 i 24.999 habitants, 19 de més de 25.000 habitants. País de contrastos: d'una banda els 336 municipis de menys de 500 habitants suposen més del 35% dels municipis i de la superfície del

país, però representen tot just l'1% de la seva població. Per altra part, Barcelona i municipis de l'entorn metropolità, que concentren el 12% dels municipis del país i el 7% de la seva extensió, sumen més del 64% de la població. Els municipis rurals, de menys de 5.000 habitants, ocupen $\frac{3}{4}$ parts del territori, però només hi viuen el 9,2% dels catalans. Font: Padró municipal d'habitants 2020, Idescat; i superfície municipal segons cartografia de l'ICGC.

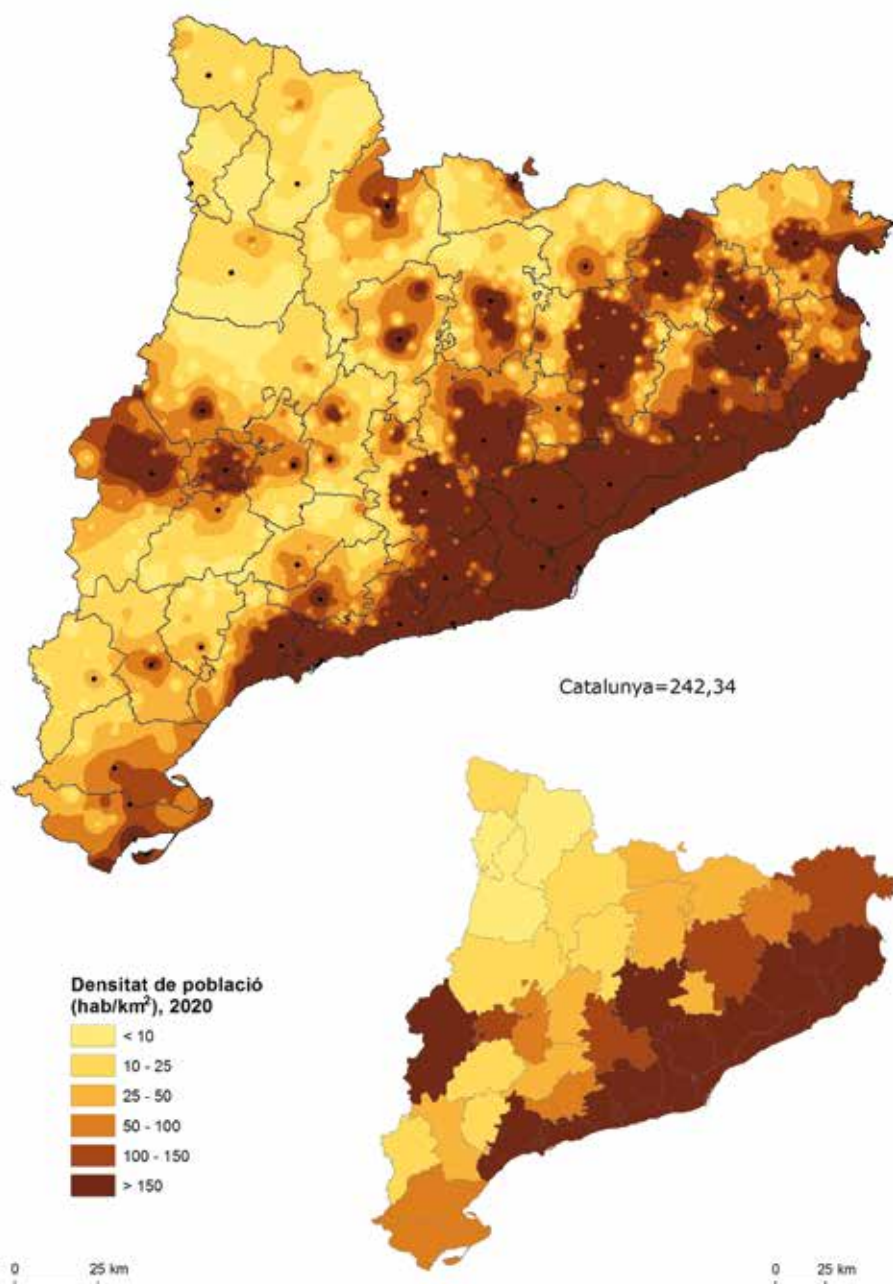
Mapa 1.2. Petits municipis i ruralitat profunda.
El contrast de la població municipal, 2020

El mapa corrobora i fa més precises les conclusions del mapa 1.1, tot fixant-se expressament en la ruralitat. Amb les esferes proporcionals del volum demogràfic dels municipis es fa més evident l'estructura urbana interna del conjunt de Catalunya i dels territoris rurals en particular, que es van descabdellant en el decurs de l'Atles com a gran argument explicatiu de les dinàmiques econòmiques i socials. Aglomeracions i corredors urbans pròxims a la costa contrasten amb el gra demogràfic petit i escampat de les comarques interiors. S'hi representen de forma diferenciada els 336 municipis de menys de 500 habitants de Catalunya, el que

s'ha anomenat també com a "micropobles", amb una associació o *lobby* específic que reivindica la particularitat i solucions adaptades per als dèficits compartits d'aquests municipis. Font: Padró municipal d'habitants 2020, Idescat. Les esferes que representen la població no mantenen una proporcionalitat directa, donat que la macrocefàlia demogràfica del país faria força il·legible el mapa. S'empren aquí dades que són el resultat de calcular l'arrel quadrada de les dades absolutes, tot i amb això la concentració dels principals nuclis urbans en l'àrea metropolitana queda igualment palesa.

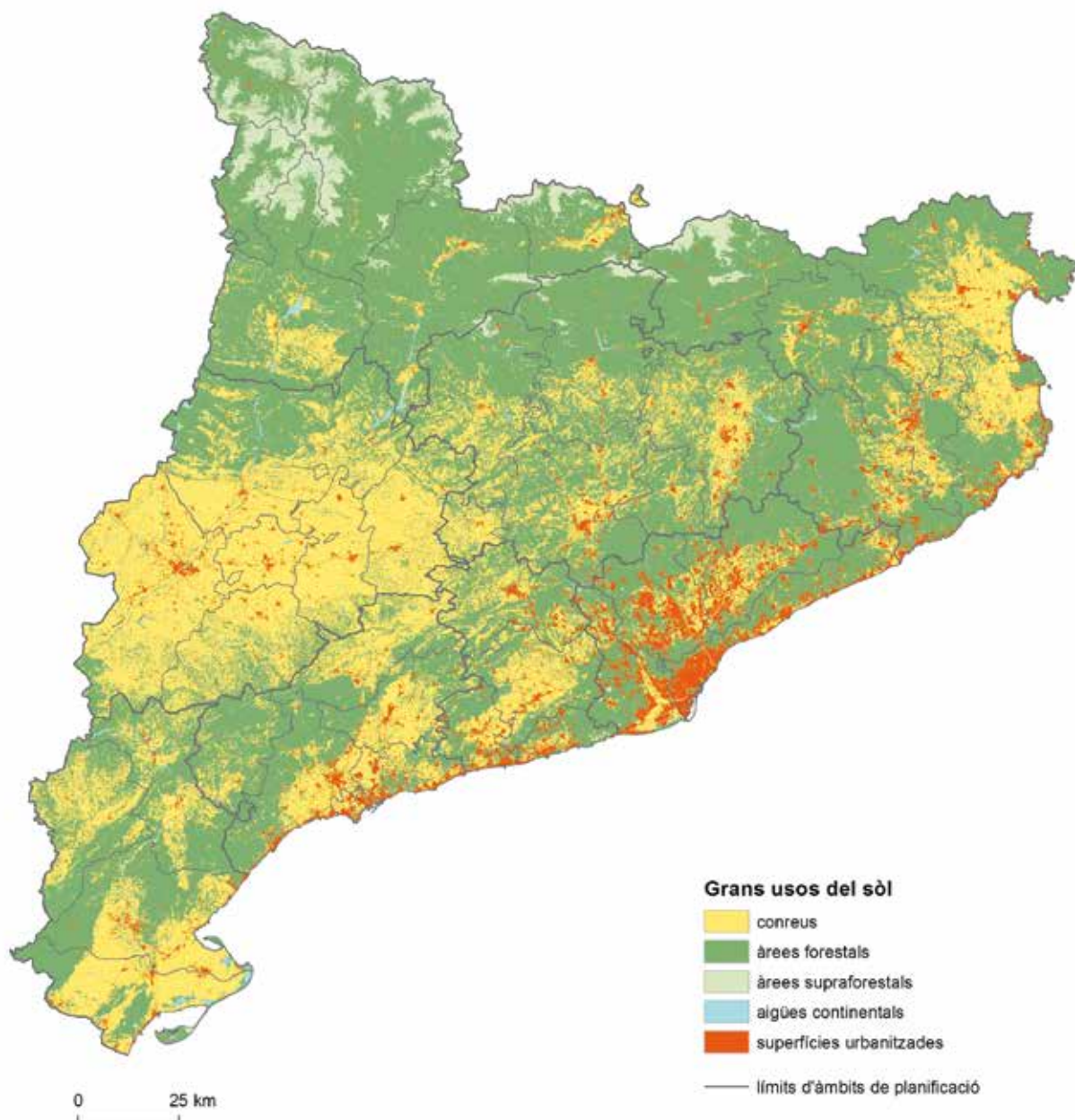
Mapa 1.3. La ruralitat equivalent de feble densitat.
Població resident per km2, municipis i comarques, 2020

La intensitat de la presència humana, mesurada en termes de densitat demogràfica, és la referència més contundent de la ruralitat, per les conseqüències socials i econòmiques que implica aquesta baixa densitat demogràfica; relació directa amb l'entorn no edificat, baixa capacitat per retenir serveis privats i públics, atreure noves activitats, mantenir una sociabilització més o menys rica... El mapa posa en evidència alguns espais quasi desèrtics dels Pirineus i algunes muntanyes interiors, que no arriben als 5 habitants per km², al costat d'alguns àmbits meridionals també poc habitats, i en contrast amb les densitats

de la línia de costa i els municipis metropolitans, que superen sovint els 1.000 habitants per km². La densitat és inferior a 10 hab/km² en 208 municipis. Els coneixedors més fins de la realitat municipal trobaran les distorsions que implica el fet que la densitat relacioni la població empadronada d'un municipi amb la superfície del seu terme municipal. Ciutats i viles amb un terme gran com Tremp es dilueixen en la baixa densitat rural, al contrari, per exemple, de Sant Llorenç de Morunys, amb un terme municipal minúscul. Font: Padró municipal d'habitants 2020, Idescat.

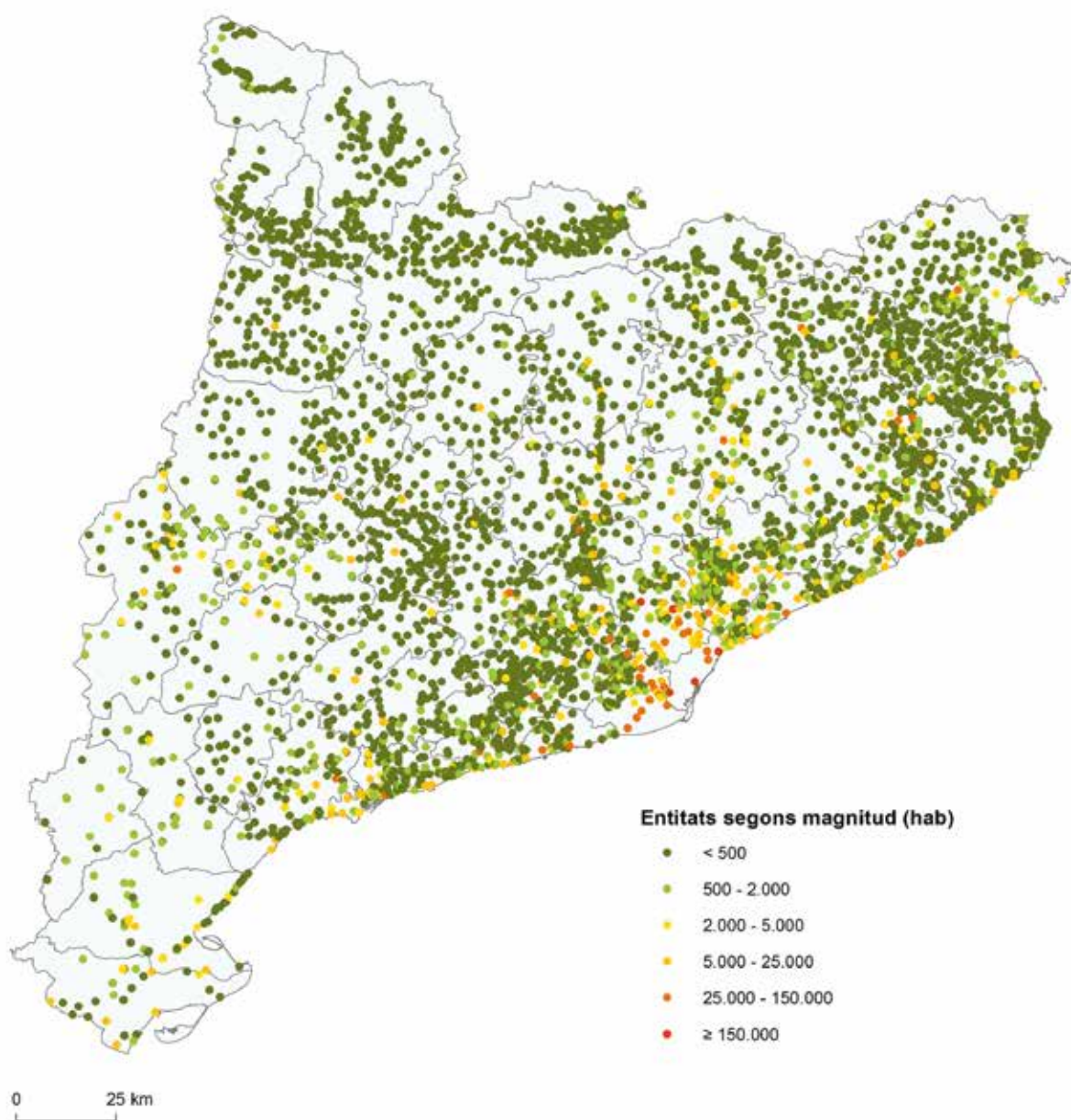
Mapa 1.4. La ruralitat com a negatiu de la taca urbana.
Agricultura, forests i urbanització, 2017

Com se suggereix anteriorment, la densitat municipal depèn de les contingències històriques que han configurat els límits municipals, a banda de les diferents maneres possibles de comptar els habitants. Més enllà d'aquestes distorsions de natura legal, la població viu realment en determinats punts del territori on té la residència i l'activitat, particularment les àrees edificades o urbanitzades on trobem els habitatges, les activitats i els serveis col·lectius. Aquestes àrees urbanitzades representen els centres de la vida urbana per excel·lència i la magnitud de la seva taca té una relació directa amb la magnitud de les ciutats, mentre que les àrees rurals queden relegades a les

àrees de taques més diminutes, gairebé imperceptibles en el mapa. Entorns cultivats i forestals, representats per boscos i pastures, determinen la identitat específica de l'ocupació del sòl en els entorns rurals. Font: agrupament propi fet sobre la base del mapa d'usos i cobertes de sòl de Catalunya el 2017, del Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i Territori. En aquest cas s'han agrupat les 7 tipologies de conreus, 9 tipologies forestals, 2 d'espais supraforestals i 4 de superfícies urbanitzades. L'agrupació de categories permet una visió més simplificada de la realitat del país, amb un 60 % del seu territori ocupat per zones forestals.

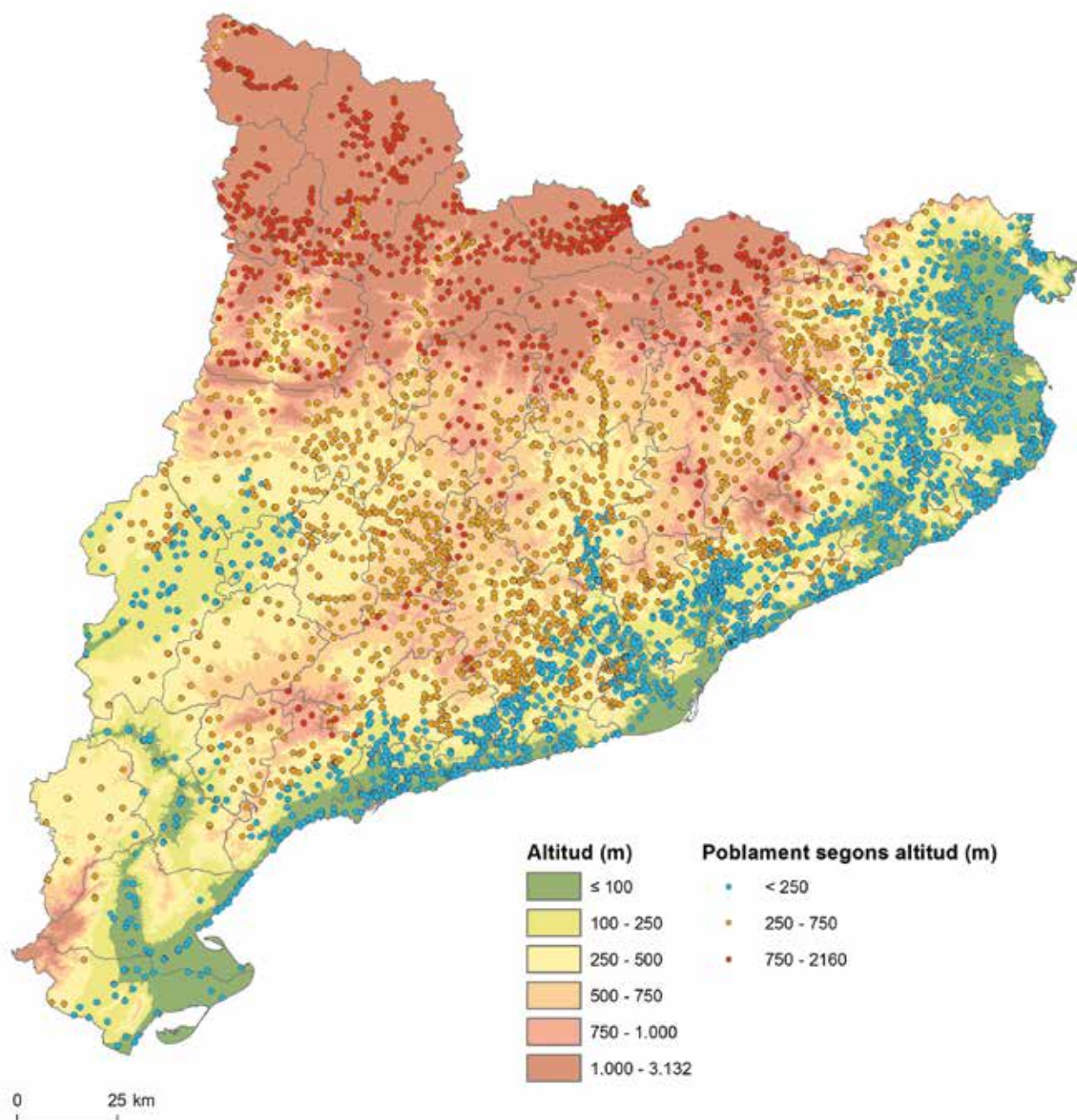
Mapa 1.5. La magnitud petita dels assentaments.
Les “entitats de població” del Nomenclàtor, 2020 *

No tots els municipis coincideixen amb un sol nucli habitat, ni de bon tros, i el caràcter singular de la ruralitat no ve tan marcat per la presència de municipis amb un baix nombre d'empadronats, sinó més aviat d'assentaments de dimensions demogràfiques reduïdes en els quals els veïns tenen dificultats per cobrir les necessitats col·lectives. En el mapa podem relacionar també l'elevada densitat de petits assentaments amb la franja del Prepirineu, que continua a llevant per la vall del Segre, i amb els altiplans centrals. Són el fruit d'una determinada colonització històrica que es configura com la ruralitat per excel·lència de Catalunya, ben diferent de la densitat d'assentaments que apareix en apropar-se a la costa i que respon, bàsicament, a fenòmens d'urbanització contemporanis.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Nomenclàtor 2020, INE i model d'elevacions del terreny de l'ICGC. (*) Diferenciar i concretar el pes sociodemogràfic de les taques urbanes del territori esdevé un exercici aproximatiu. L'estadística més manejable la dona el Nomenclàtor de població, en el qual els ajuntaments assignen la població a unes unitats que responen a criteris d'identitat col·lectiva i proximitat física, i que presenten contrastos d'uns municipis a uns altres: són les "entitats de població". Algunes presenten, per altra banda, una continuïtat física, però pel fet de correspondre a termes municipals diferents apareixen consignades com a entitats de població diferents.

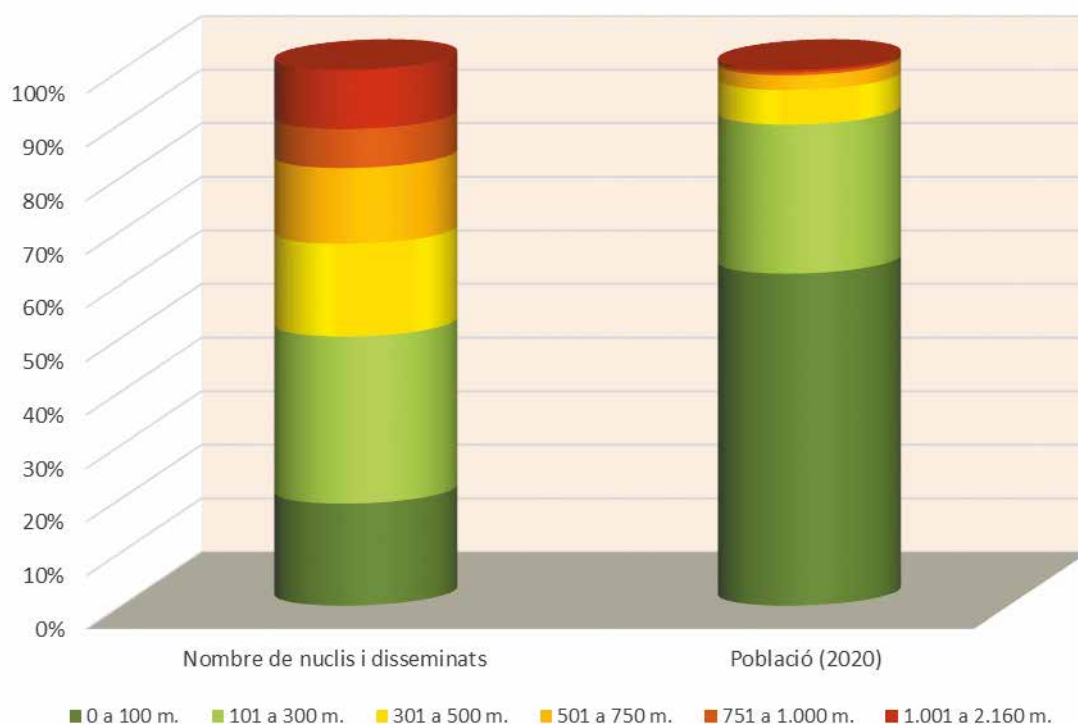
Mapa 1.6. Assentaments i condicionaments físics de la ruralitat.
Poblament i altitud, 2020

Al costat del pendent, l'altitud ha estat un inconvenient important pel que fa al poblament en la mesura que l'altitud afecta directament el clima i el potencial ecològic de l'entorn. Per damunt dels 1.800 metres sobre els nivells del mar es fa difícil desenvolupar el conreu i en el passat no hi trobaríem cap nucli de població estable. En conseqüència una part important dels Pirineus i les parts més altes de les serralades prelitorals es troben deshabitades o tenen una presència humana particularment escassa; representen

el cor de la muntanya. Per altra part, en algunes parts d'aquests Pirineus, dels altiplans centrals i fins i tot de les serralades prelitorals trobem concentracions importants d'assentaments que concentren, com es veurà tot seguit, les problemàtiques lligades amb el manteniment de petits nuclis de població. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Nomenclàtor 2020, INE, i model d'elevacions del terreny de l'ICGC.

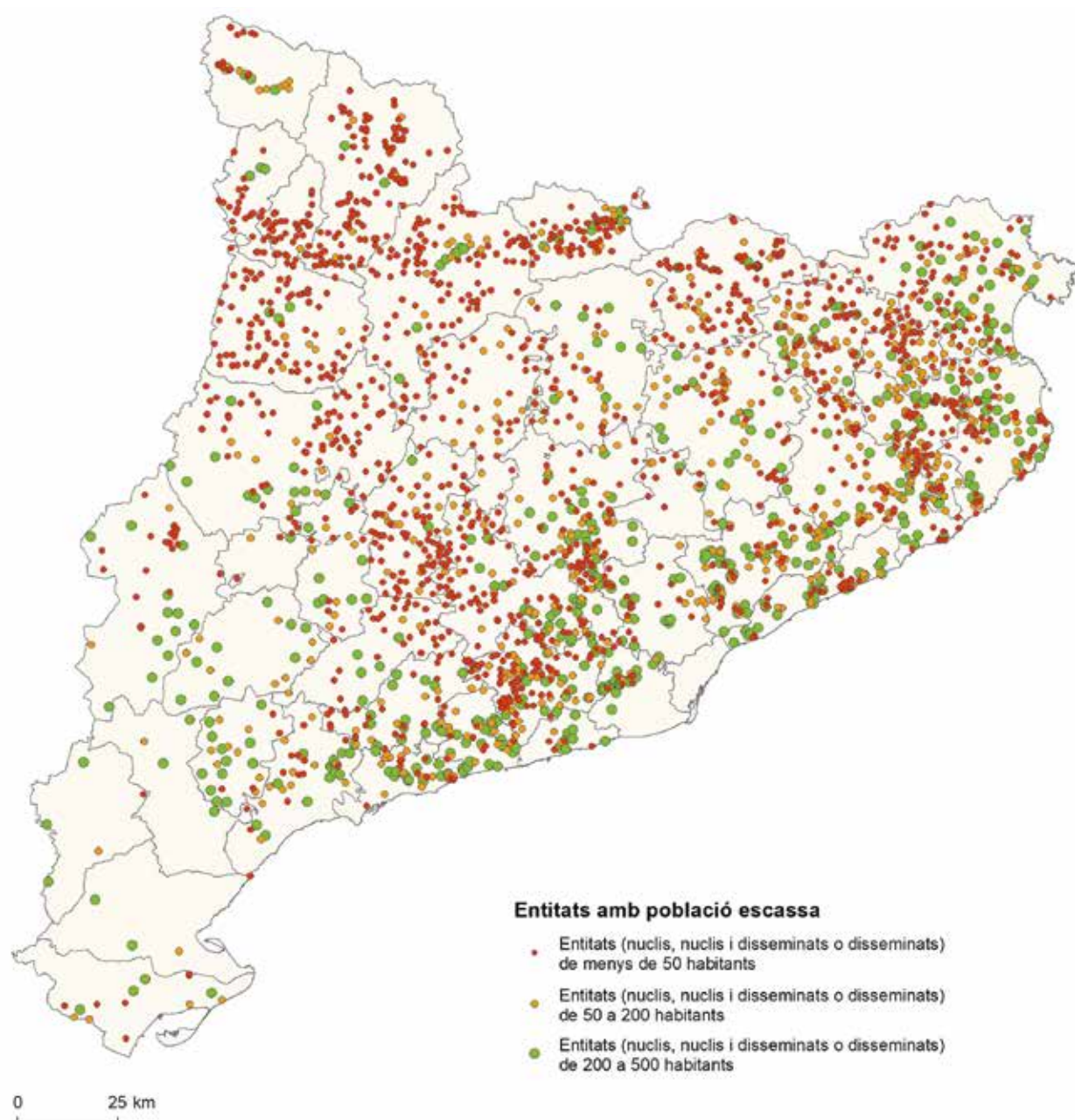
Gràfic 1.2. La concentració humana prop de la costa.
Poblament i altitud, 2020

L'altitud té una incidència directa sobre la implantació de la població i la definició de la ruralitat. En el gràfic podem veure una certa homogeneïtat en la distribució dels assentaments segons l'alçada, amb un 19% dels nuclis i disseminats amb alçades entre 0 i 100 metres, un 31% entre 101 i 300 metres, un 17% entre 301 i 500 metres, un 14% entre 501 i 750 metres, un 7% entre 751 i 1.000 metres i un 11% per sobre dels 1.000 metres d'alçada. Però la població es troba concentrada sobre el

litoral i les àrees properes. Els municipis de fins a 100 metres d'alçada concentren el 62% de la població del país. Si hi sumem el 28% que viu entre 101 i 300 metres, trobem que 9 de cada 10 catalans viuen per sota dels 300 metres d'alçada. De fet, només l'1% dels catalans viu per sobre dels 750 metres d'alçada, malgrat trobar-hi un bon nombre d'assentaments. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Nomenclàtor 2020, INE.

Mapa 1.7. La ruralitat en estat precari.
Petits assentaments, nuclis i disseminats, 2020

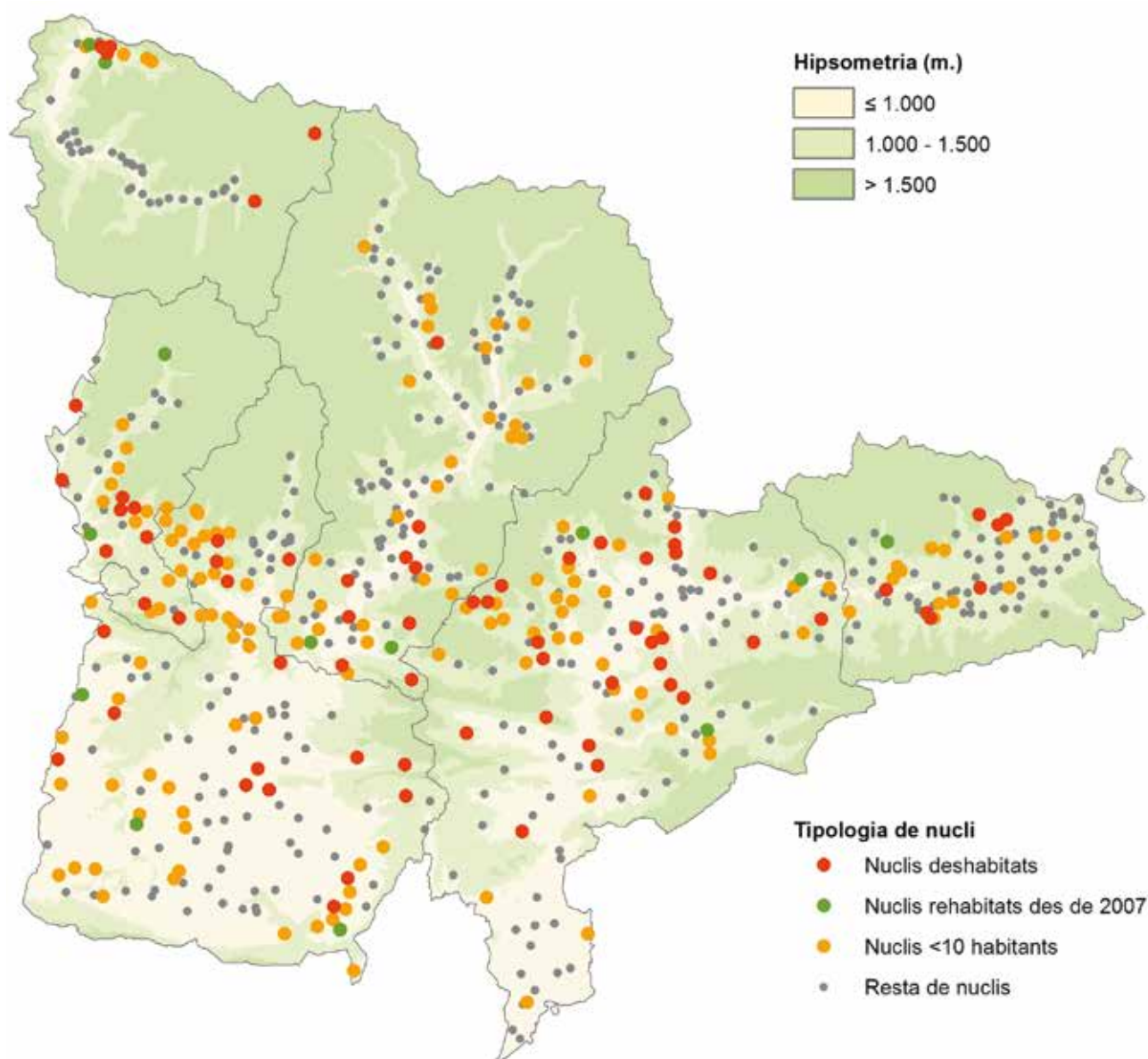

En analitzar més en detall les entitats de població destaca la petitesa demogràfica de moltes d'aquestes unitats que es tradueix en una limitació important a l'hora de disposar de serveis i mantenir un dinamisme social i econòmic satisfactori. Un gran nombre d'entitats no arriba als 50 habitants, un mínim demogràfic que tradicionalment s'ha considerat un llindar per a no caure en una espiral de desintegració de la comunitat rural i de despoblament. Mentre les comunitats situades entre 50 i 200 habitants es troben en una millor situació, però es veuen generalment afectades, com es veurà, per la manca de serveis bàsics com pot ser

una escola, l'atenció mèdica o un equipament públic bàsic, a banda de la manca de serveis privats. Unes problemàtiques que s'estenen també cap als assentaments d'entre 200 i 500 habitants. Tret de les comarques costaneres i l'entorn metropolità, on aquests petits assentaments s'associen a urbanitzacions desenvolupades en els darrers seixanta anys, les limitacions esmentades apareixen en una gran quantitat de pobles i grups de masies característics dels Pirineus i les comarques centrals. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Nomenclàtor 2020, INE.

Mapa 1.8. L'eix pirinenc del despoblament.

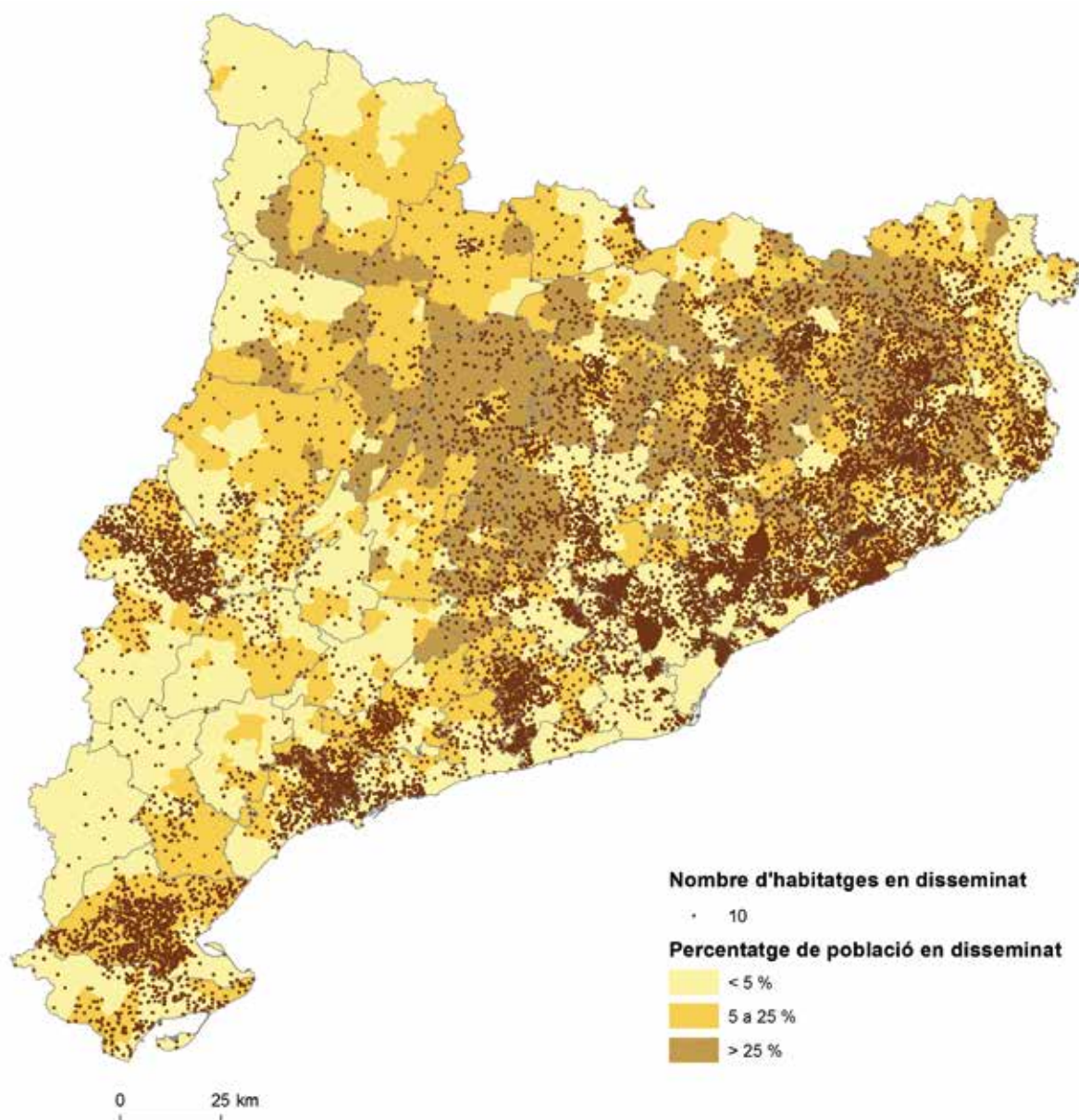
Nuclis deshabitats o en perill de ser-ho als Pirineus occidentals, 2020 *

Ha tornat a posar-se de moda el terme de despoblament, que presenta com a expressió extrema la pèrdua definitiva de la població d'un indret. La pèrdua pot afectar masies i també nuclis de poblament, fet més greu aquest darrer per la seva repercussió. Els nuclis de poblament o pobles deshabitats poden, en qualsevol cas, ser habitats encara de manera temporal i les terres de conreu, pastures o boscos poden continuar sent aprofitades, fets que inviten a una certa precaució en l'ús del terme pobles abandonats, que s'utilitza sovint per accentuar el dramatisme de la pèrdua demogràfica. No és fàcil esbrinar la situació dels pobles hipotè-

ticament "deshabitats", que requereix d'un treball de camp com el que es feu en els anys 1980. Aquesta font d'informació s'ha actualitzat amb les dades del Nomenclàtor de població, amb tots els dèficits atribuïbles a aquesta font. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Nomenclàtor 2020, INE. (*) Donada la casuística, amb la que ens trobem massa sovint per part del nomenclàtor de població, que pot fer que el que coneixem com a petits nuclis pirinencs figurin erròniament com a disseminats, s'ha optat aquí per computar la població del conjunt de l'entitat.

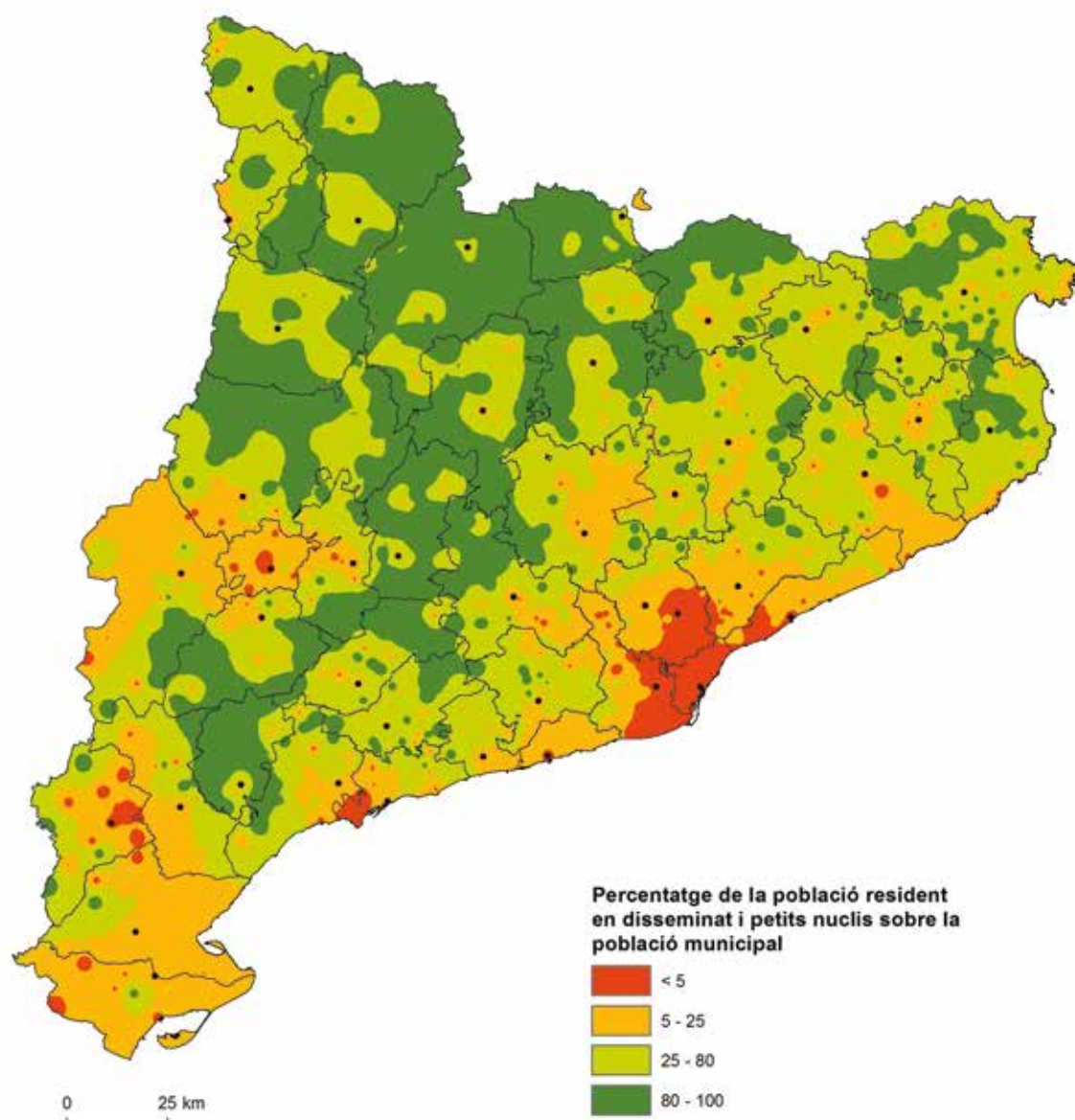
Mapa 1.9. La singularitat dels masos i el poblament dispers.
Els habitatges en poblament disseminat, 2020 *

A l'hora de caracteritzar les àrees rurals cal tenir ben presents les diferències socials i econòmiques entre el poblament concentrat en nuclis i el poblament disseminat en masies, torres o cases de camp. Hi ha un total de 3.281 nuclis habitats a Catalunya, segons el Nomenclàtor, que sumen 7.548.018 habitants (el 98% de la població total). Pel que fa als disseminats, a Catalunya en trobem 2.799 entitats amb presència de poblament disseminat, que sumen 150.699 habitants (el 2% de la població). La fórmula de poblament disseminat és per tant minoritària a Catalunya, però té la seva importància en les comarques orientals que acullen el poblament històric de caràcter rural de les masies, i altres implantacions de caràcter més estrictament residencial que resulten de la

difusió urbana d'alguns centres costaners i capitals regionals. Això a banda d'algunes incoherències derivades de l'assignació de disseminat feta per alguns ajuntaments. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Nomenclàtor 2020, INE. (*) Segons la nota metodològica del Nomenclàtor, l'INE considera nucli de població a un conjunt d'almenys deu edificacions, que estan formant carrers, places i altres vies urbanes. Les edificacions o habitatges d'una entitat singular de població que no poden ser incloses en el concepte de nucli es consideren en disseminat. Una entitat singular de població pot tenir un o diversos nuclis, o fins i tot cap, si tota ella es troba en disseminat. Cap habitatge pot pertànyer simultàniament a dos o més nuclis, o a un nucli i un disseminat.

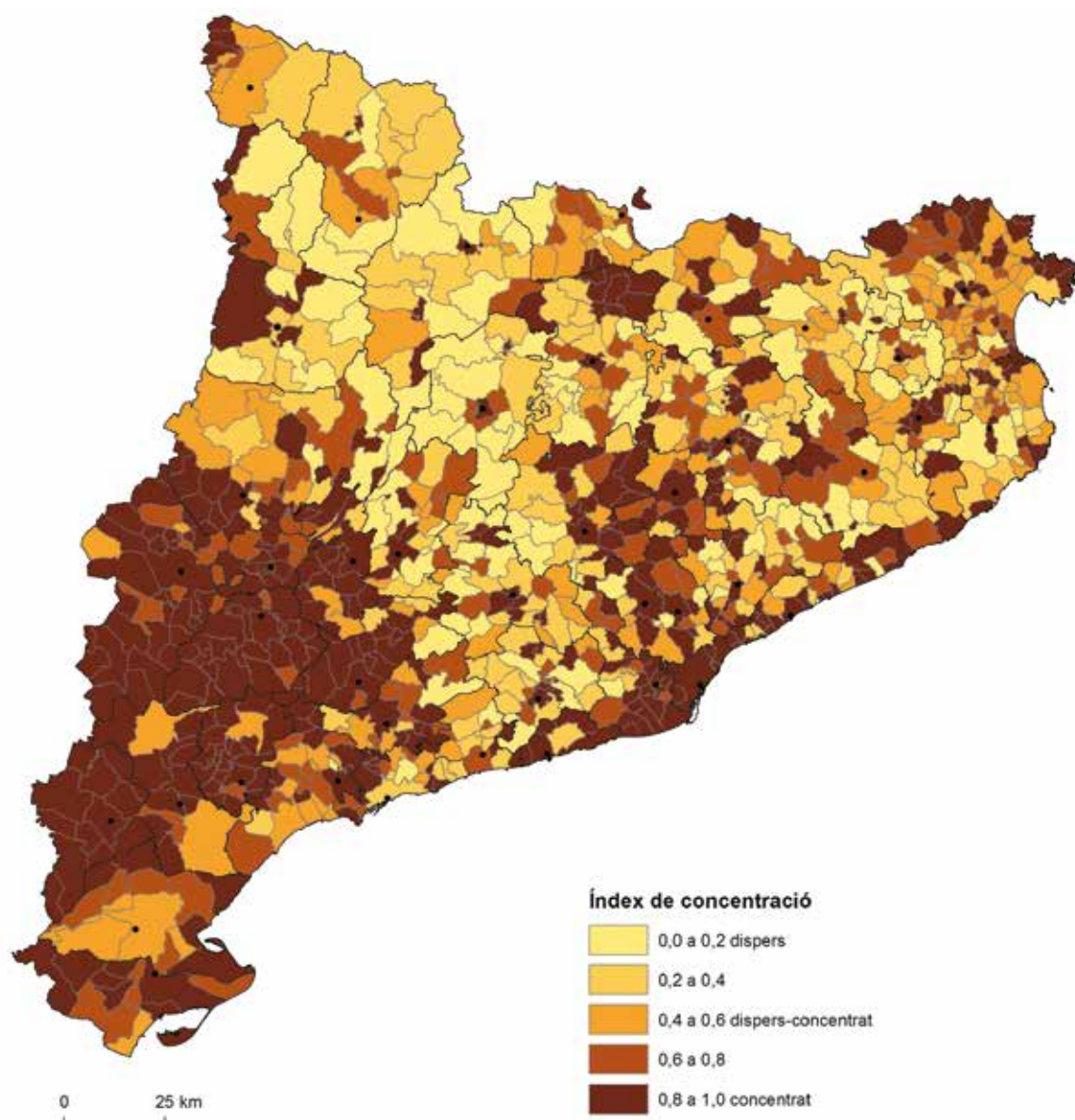
Mapa 1.10. Els municipis amb petits assentaments.
Pes dels disseminats i petits nuclis, 2020 *

El mapa completa les classificacions de ruralitat anteriors en el sentit de delimitar aquells municipis que presenten unes problemàtiques relacionades amb els petits assentaments o assentaments dispersos, que es traduiran en dificultats en la dotació de serveis, tant de naturalesa pública com privada. Encara que municipis petits i assentaments de pocs habitants presenten notables coincidències geogràfiques, a l'interior de molts municipis rurals trobem una àmplia gamma de situacions, des de viles o ciutats fins a nuclis o masies deshabitats, passant per nuclis de diferent abast demogràfic. Com seria el cas extrem de Tremp, que té fins a 29 entitats de població, algunes d'elles situades a una distància del nucli principal ben respectable. La meitat nord més accidentada del país, així com la franja dels altiplans centrals, apareix des d'aquest punt de vista com la més perjudicada. Font: Elaboració pròpia a partir de dades

del Nomenclàtor 2020, INE. (*) Per tal de superar les limitacions que presenta la base estadística del Nomenclàtor de població a l'hora de delimitar entitats de població i qualificar-les de nuclis i disseminat, s'ha considerat el pes conjunt de la població de petits nuclis i disseminats en el total d'habitants d'un municipi. Per a cada municipi es calcula el percentatge de població que viu en disseminats més la que viu en nuclis de menys de 500 habitants sobre el total de la població del municipi. Els municipis amb predomini clar de poblament concentrat en nuclis d'una certa entitat demogràfica generen els tons vermells, seguits immediatament pels taronges. Els municipis en verd clar mostren situacions intermèdies. Mentre que el verd fort correspon o bé a municipis de nuclis petits o a aquells que compten amb un predomini o exclusivitat del poblament disseminat.

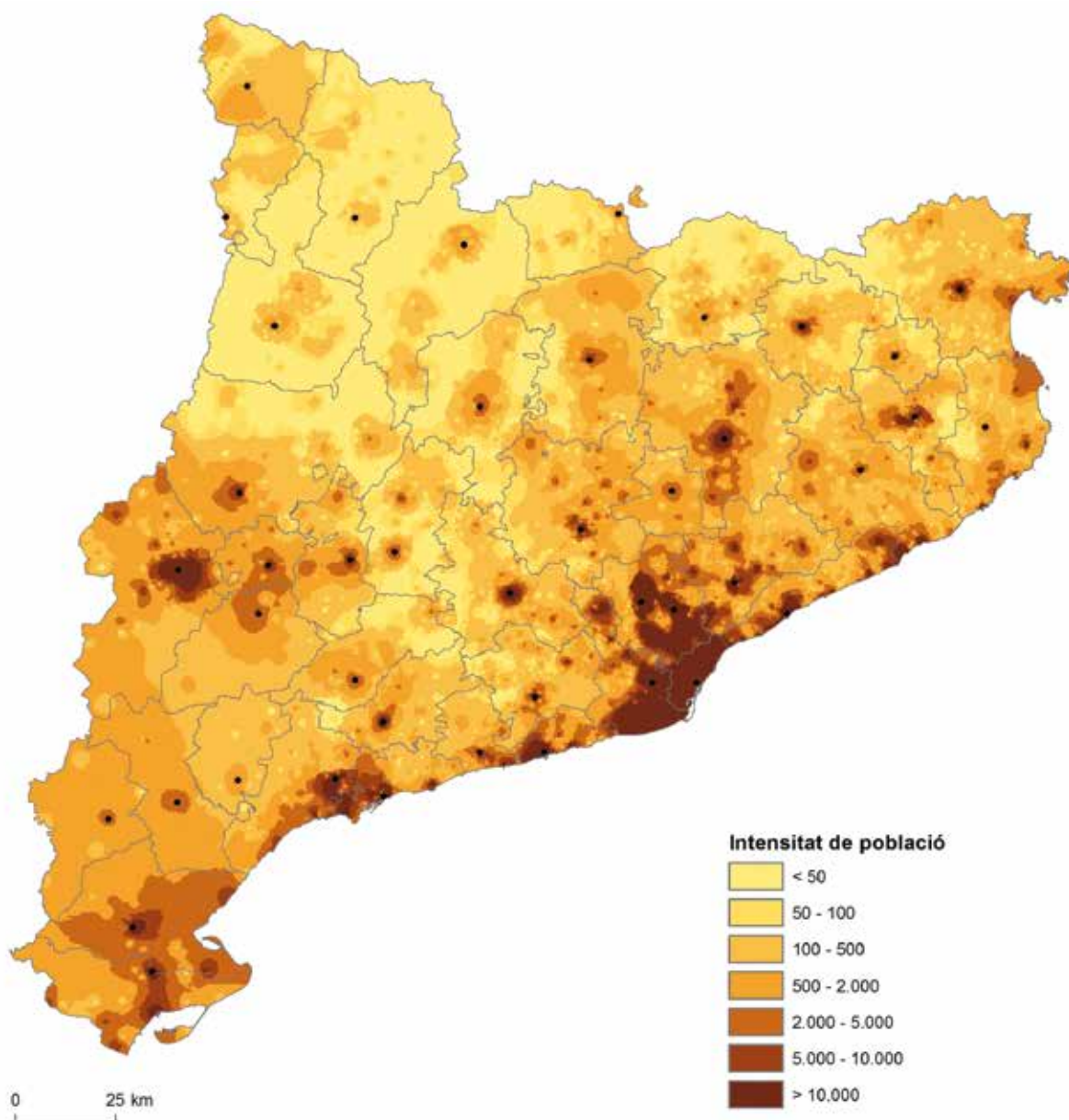
Mapa 1.11. Municipis segons tipologia poblament.
Índex de concentració del poblament, 2020 *

Aquest mapa complementa el mapa 1.10 anterior en el sentit de destacar el pes demogràfic de l'entitat central del municipi, fet que haurà de contribuir a facilitar els serveis, la gestió i el dinamisme general del municipi. Des d'aquest punt de vista, la part meridional del país gaudeix d'un avantatge notori que podem relacionar encara amb la colonització medieval que originà els trets distintius de la Catalunya Nova. El creixement demogràfic que a través dels anys es concentrà en els municipis costaners, ha contribuït també a una forta concentració demogràfica en aquests municipis. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Nomenclàtor 2020, INE. Esteve Alòs, Albert. El Nomenclàtor com a font per a l'estudi territorial de la població a Catalunya. Aplicacions 1857-1998. Tesi doctoral UAB, p. 316 (febrer 2003). (*) L'indicador utilitzat per a

la confecció del mapa posa en relleu, en un extrem, per als municipis pròxims al valor 1, aquells en els quals quasi la totalitat de la població empadronada viu al nucli de població. D'altra banda, a l'altre extrem, els valors més baixos, els pròxims a 0, són aquells en els quals la població es troba molt repartida sobre el territori municipal, generalment en disseminat, però algun cop també en una gran quantitat de petits nuclis-entitats de població. Els valors intermedis, per la seva banda, acostumen a combinar presència de dispersió en nuclis i/o alguns disseminats. L'indicador morfològic de concentració utilitzat s'obté del sumatori de la població al quadrat de cada entitat de població dividit per la població al quadrat del municipi, tot afegint-hi el supòsit que la població en disseminat s'agrupa en conjunts de 10 habitants.

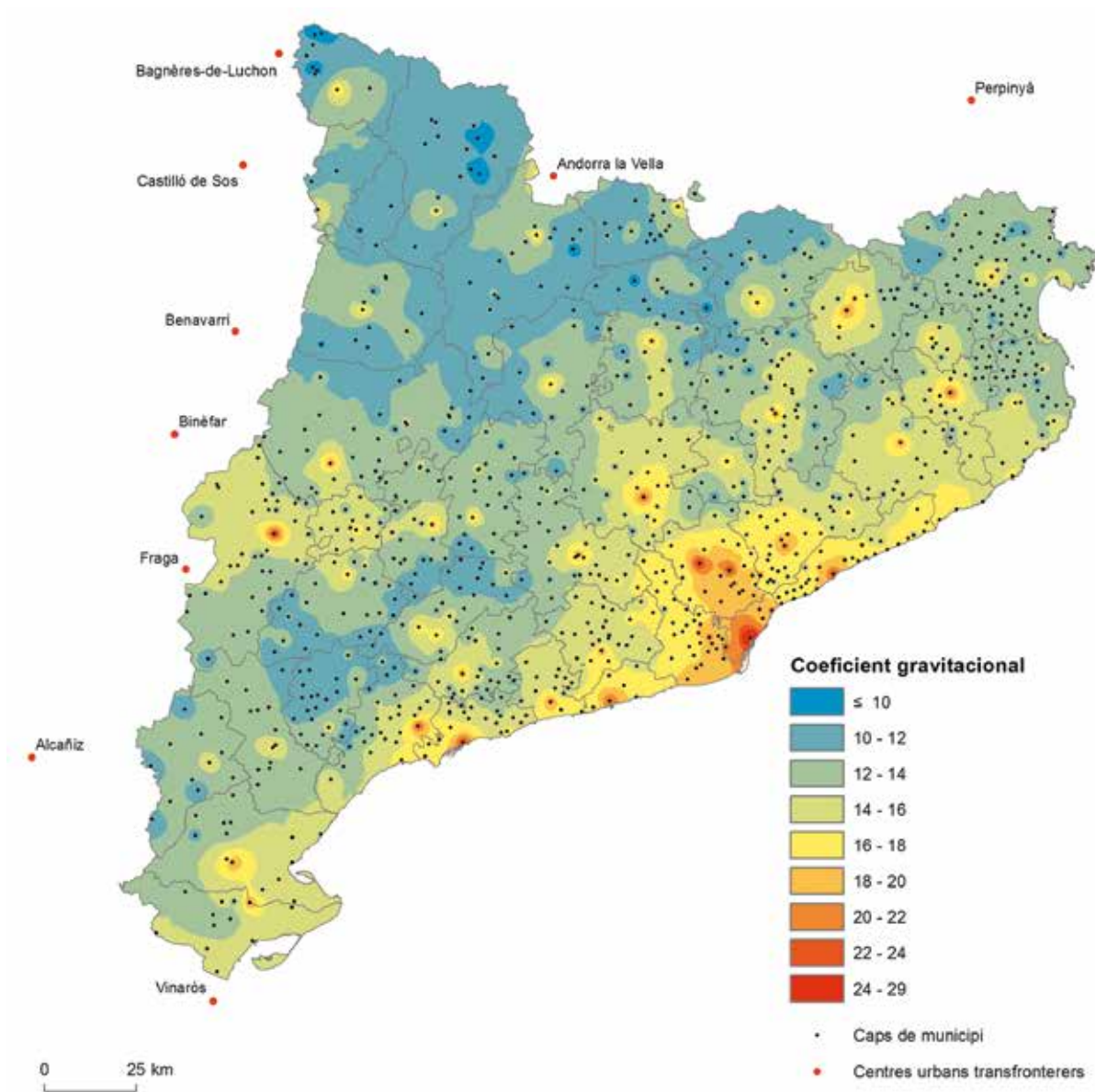
Mapa 1.12. La feblesa de l'estructura dels assentaments humans.
Intensitat de l'ocupació humana segons el nombre d'habitants de les entitats, 2020 *

A partir de l'efecte taca del nombre d'habitants dels assentaments es confirma i precisa la concentració humana en unes poques àrees; l'entorn metropolità de Barcelona i les seves extensions per la costa i els eixos de penetració cap a la Catalunya Central i planes de Lleida. En contrast, una bona part del país presenta una intensitat clarament inferior que es redueix cap als Pirineus i àrees centrals en consonància amb la presència de molts assentaments que no arriben als 50 habitants. La intensitat del poblament associada al volum demogràfic serveix per explorar el fet que la dimensió socioeconòmica de la ruralitat no solament té a veure amb la magnitud del propi assentament (representada en base a la dada força fiable de la població empadronada), sinó

també amb la proximitat d'un assentament important que pot facilitar llocs de treball i serveis. Com veurem més endavant, la proximitat a centres urbans relativitza els inconvenients de viure en una masia o en una petita població, i l'estructura urbana de Catalunya tempera, en aquest sentit, els inconvenients de l'aïllament. Però, naturalment, hi ha contrastos importants entre la proximitat a una àrea metropolitana o una capital regional, o la proximitat a una petita centralitat rural. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Nomenclàtor 2020, INE. (*) A partir de la localització de les diferents entitats de població i tenint en compte la seva població s'ha calculat la intensitat de poblament a partir d'una interpolació de les dades en un ràster IDW.

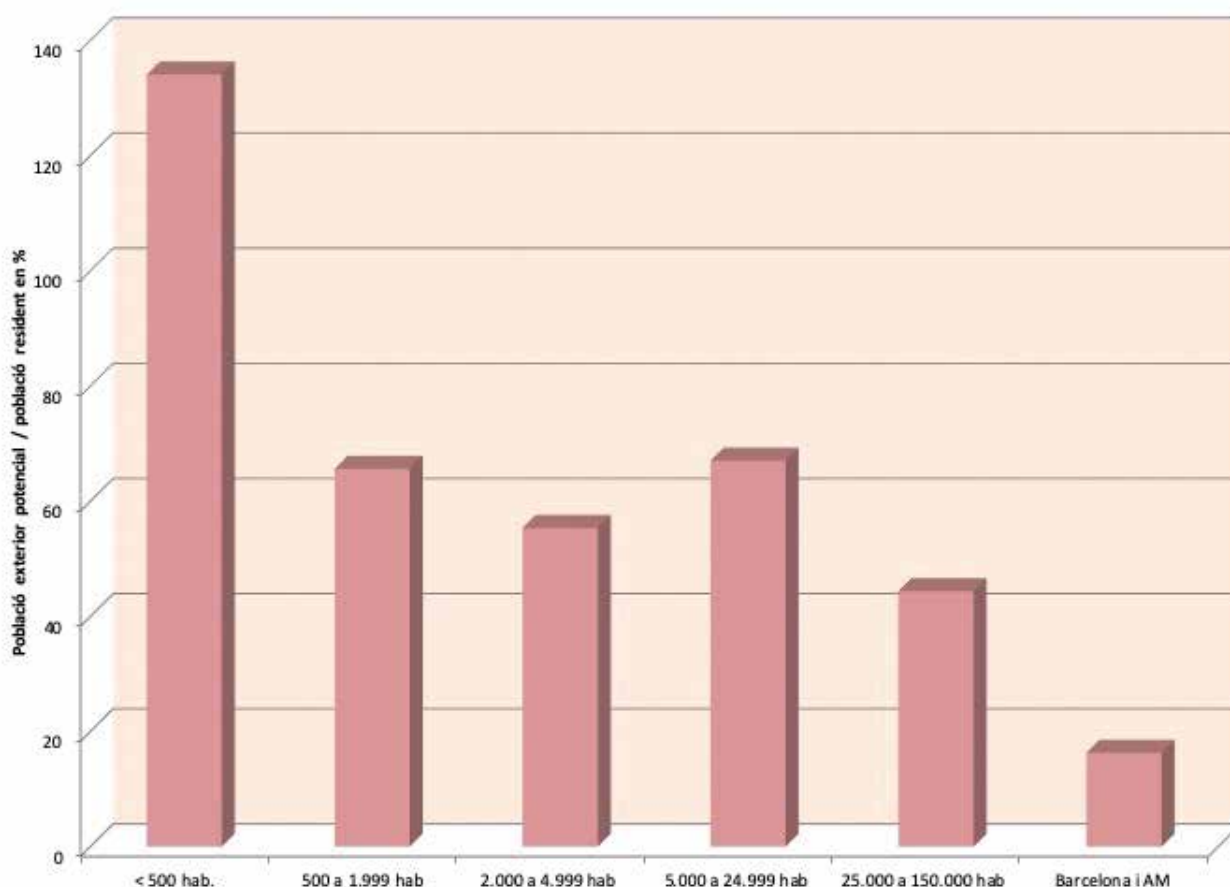
Mapa 1.13. La ruralitat com a distanciament urbà.
Coeficients gravitacionals municipals, 2020 *

La dimensió geogràfica real dels assentaments humans i les seves relacions se'ns posa de manifest a partir del moviment de la població per la xarxa viària. A través d'un coeficient gravitacional calculat per als caps de municipi se'ns mostra com s'organitza el territori de Catalunya a partir d'un àmbit metropolità que s'estén per la costa i els eixos viaris més importants. El mapa completa la idea d'incidència de la proximitat urbana en la caracterització rural que s'expressava en el mapa anterior. En aquest cas, la combinació de la distància en temps entre els caps de municipi, combinada amb el pes demogràfic destaca la profunditat urbana dels diferents territoris. El treball a l'escala municipal perd la precisió topològica de l'entitat de població del mapa anterior, encara que ajuda a fer més palès el contrast entre la metròpoli i la gran regió urbana costanera amb

el rerepaís rural. Remarca, alhora, la "profunditat o buit rural" de determinades contrades pirinenques i dels altiplans interiors. Font: elaboració pròpia a partir de dades de temps de viatge entre els caps de municipi de Catalunya respecte les capitals comarcals i altres centres urbans propers, extretes del portal de mobilitat de la Generalitat de Catalunya (<http://mobilitat.gencat.cat>) i de dades de població municipal i comarcal d'Idescat. (*) El coeficient es calcula multiplicant la població d'origen (municipal) per la població de destí (població de les capitals comarcals o centres urbans transfronterers). Aquest resultat es divideix per la distància del cap de municipi amb cada capital elevada al quadrat per arribar a un coeficient gravitacional. Per a la representació gràfica es calcula el logaritme neperià de la dada resultant.

Gràfic 1.3. La particularitat de la població flotant en els municipis petits.
Pes dels habitants potencials en una segona residència, 2020 *

En un context de gran mobilitat quotidiana, de caps de setmana, estacional o de període vital, és fa difícil dir, per exemple, qui viu realment a les àrees rurals i qui es digne de ser comptat o no. En l'Atles de la Ruralitat (2009, p.41) les estadístiques disponibles ens permeten deduir com en molts municipis interiors, a la ruralitat per excel·lència, més d'un 15% de la població empadronada no residia pròpiament en el seu municipi, fet que segurament distorsiona algunes conclusions demogràfiques. Les estadístiques actuals no permeten refer els càlculs aleshores fets sobre la població de 2001, encara que tenim la certesa que aquests empadronaments diríem "ficticis" continuen. Al mateix temps, però, resulta tant o més cert també que la segona residència té un pes molt important a les àrees rurals, particularment als petits municipis, i que els usuaris d'aquestes segones residències poden passar-hi també molt de temps, com ha estat el cas durant la pandèmia Covid. Per això resulta inte-

ressant recordar en la gràfica adjunta el pes demogràfic que aquestes segones residències poden arribar a representar i l'interès que té per a les àrees rurals comptar aquests habitants com "un més dels seus". Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Padró municipal d'habitants de 2020 i del Cens de Població i Habitatges de 2011, de l'Idescat. (*) S'ha calculat l'índex d'estacionalitat a partir de la divisió de la població potencial en segona residència per la població empadronada, calculada en percentatge. L'assignació de la població a una determinada part del territori segueix convencions legals que no sempre s'adeqüen a la realitat i planteja alguns interrogants a l'hora de valorar les xifres i estadístiques que donen peu a la comprensió de la ruralitat. Les dades d'habitatges secundaris provenen del Cens de 2011, i s'ha computat una mitjana de dos pobladors per cada habitatge.

1.1. Res emmarca tant la ruralitat com l'ocupació humana puntual del territori, tot i que els referents urbans són ben presents en molts indrets. Sant Martí de Tous (Anoia), amb Igualada i Montserrat al fons.

1.2. Camps de cultiu o, en aquest cas, prats encerclats de freixes més àrees forestals integrades per boscos, pastures o erms dominen els paisatges rurals. Estatges característics de l'aprofitament de l'alta muntanya a la Vall d'Àssua (Pallars Sobirà).

1.3. El que en temps passats era una costa assimilable a les activitats i la vida de les terres interiors s'ha anat convertint en una ciutat de temporada. El Baix Empordà des de l'ermita de Sant Sebastià.

1.4. Medi rural és sinònim de baixa densitat demogràfica, paraula clau a l'hora de definir les contrades rurals. Tàrrés, comarca de les Garrigues, a tocar de la Conca de Barberà.

1.5. En els darrers decennis les masses forestals o els matollars han reemplaçat els camps a les parts més accidentades del país. L'habitat humà ha quedat ben empetitit i solitari enmig del bosc, com en aquesta masia de la Garrotxa.

1.6. Mentre l'organització administrativa rural té com a referent bàsic el municipi, amb el seu terme i ajuntament, la població viu sovint escampada en petits nuclis i disseminats. És el cas habitual als Pirineus, amb els nuclis de Vilamitjana, Suterranya i Orcau (Pallars Jussà) a la imatge.

1.7. L'accidentament del relleu i l'hàbitat disseminat o en petits poblets o veïnats ha facilitat el despoblament d'uns quants indrets, sobretot als Pirineus, però també als altiplans centrals i serralades litorals. És el cas de Selma, pertanyent al municipi d'Aiguamúrcia a l'Alt Camp.

1.8. En un país muntanyenc com Catalunya, les planes tenen un paper primordial com a facilitadores de les activitats i implantacions humanes. La d'Esterri d'Àneu, amb Santa Maria d'Àneu al centre, és un cas únic als Pirineus.

1.9. Entorns i activitats urbans i rurals presenten cada cop majors punts de confluència que fan molt difícil la diferenciació d'ambdós espais sobre el terreny. Visita al Monestir de Sant Benet del Bages, antic focus religiós i de colonització agrària convertit en atractiu cultural.

1.10. La baixa densitat demogràfica i la proximitat entre els veïns manté vius alguns trets sociològics diferencials de la ruralitat. No tothom pot lluir un nom de casa com aquest de les Garrigues.

1.11. Malgrat la pèrdua de pes de la pagesia, les feines del camp ens remetien a la identitat forta de la ruralia, com ens recorda el Museu de la Vida Rural de l'Espluga de Francolí, on no es perden de vista les noves incorporacions i perspectives.

1.12. Arreu de Catalunya les superbes construccions de pedra de pobles i masies rememoren i reivindiquen la potència econòmica i cultural de la ruralitat d'altre temps, encara que no totes hagin conservat l'esplendor de la masia del Coll de Vidrà (Osona).

2. Demografia i societat

Distàncies i contingent demogràfic marquen de manera inexorable la naturalesa pròpia de les àrees rurals, una naturalesa que es constituirà en la base d'unes dificultats o limitacions específiques que afecten de manera particular aquestes àrees i que s'aniran descabdellant en els capítols que segueixen. Les primeres, i unes de les més substantives, tenen a veure amb la mateixa demografia, la caracterització de la mateixa població. Ja no solament es tracta de l'escàs volum demogràfic, que s'ha posat de relleu en el capítol anterior, sinó dels components del creixement demogràfic, l'estructura d'edats de la població i diferents variables sociològiques que afecten l'evolució de la població.

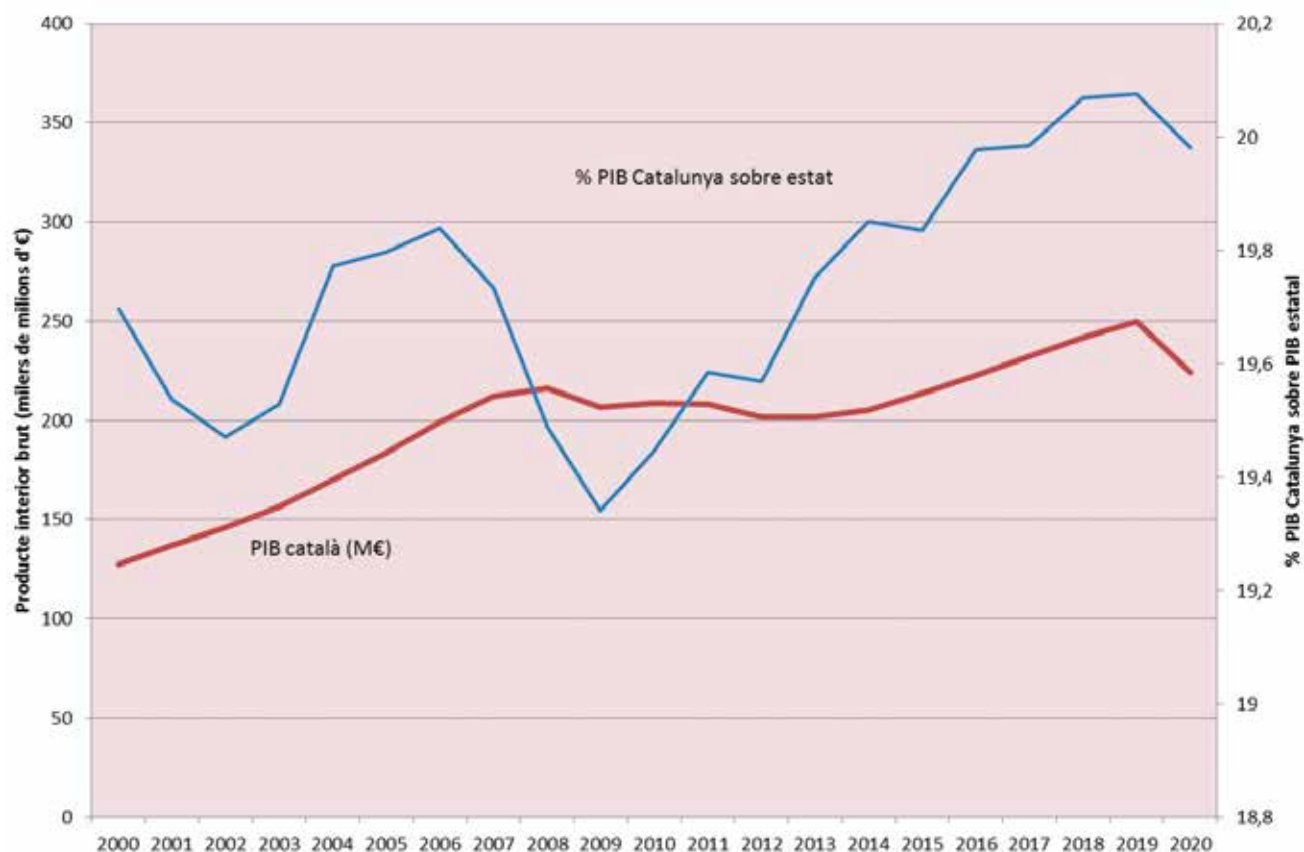
En si mateixa, la població constitueix un referent socioeconòmic contundent de la ruralitat, perquè per la pròpia naturalesa biològica el conjunt humà manté unes inèrcies importants i no canvia d'un dia per l'altre. L'envelliment i la manca de relleu generacional que es constata en els anteriors Atles de la ruralitat determina unes inèrcies generacionals que pesen com una llosa sobre el conjunt demogràfic dels municipis rurals. Es fa molt difícil corregir l'evolució demogràfica negativa que les variables anteriors imposen en moltes poblacions de l'interior de Catalunya, i cal estar molt atents a veure la davallada demogràfica com una conseqüència d'un moviment de llarga durada que en algunes poblacions ja té més d'una centúria i encara no s'ha acabat. Conseqüència d'una reposició natural del contingent demogràfic en fallida i conseqüència encara d'una emigració juvenil de les àrees rurals a la recerca de millors oportunitats a la ciutat.

La immigració pot fer i fa alguns miracles, i de fet és l'única esperança de dinamització socioeconòmica i rejuveniment de les àrees rurals. A banda dels efectes dinamitzadors socioeconòmics, la immigració rejuveneix la demografia i, de fet, marca la trajectòria dels municipis rurals en els darrers vint-i-cinc anys. Pot tractar-se de població immigrada procedent de països tercers i allunyats i pot tractar-se d'immigrants que abandonen la ciutat per buscar millors oportunitats laborals i de vida al camp. En tots aquests casos, les conjuntures econòmiques tenen un enorme pes i marquen també les possibilitats d'esperonar les migracions per una banda o per una altra de l'activitat. Per això es fa indispensable una introducció sobre els cicles econòmics que tants contrastos i tanta incidència manifesten en aquests inicis del segle XX.

En l'Atles 2015 no ens vàrem atrevir a posar del tot l'alerta en la degradació dels paràmetres demogràfics dels municipis rurals que comportà la crisi econòmica del 2008. Anteriorment s'havia assistit a un fort creixement econòmic que havia estès el creixement demogràfic per una bona part de la ruralitat catalana, i les conseqüències de la crisi sobre la demografia aparegueren amb un cert retard. La crisi econòmica, però, es perllongà i fins al 2014 no es consolidà una recuperació que a les àrees rurals no acabà d'assentar-se. I quan s'afermava el ritme de creixement, arribava la crisi sanitària de la primavera del 2020, amb un daltabaix econòmic tant o més radical que l'anterior crisi immobiliària, però amb expectatives de recuperació força millors, particularment pel que fa a les àrees rurals. Malauradament, i a banda que l'arribada de la bonança post-COVID es fa pregar, les estadístiques arriben també amb retard i no es poden acabar de confirmar del tot algunes de les hipòtesis que semblen deduir-se de les informacions existents.

El panorama que es dibuixa és el d'unes comarques interiors on la immigració aporta un contingent significatiu i rejuvenidor, però el saldo migratori positiu no acaba de compensar les pèrdues derivades del fort envelliment i la baixa natalitat. Aquesta problemàtica s'accentua en els municipis petits, particularment els pirinencs i els situats en els altiplans centrals.

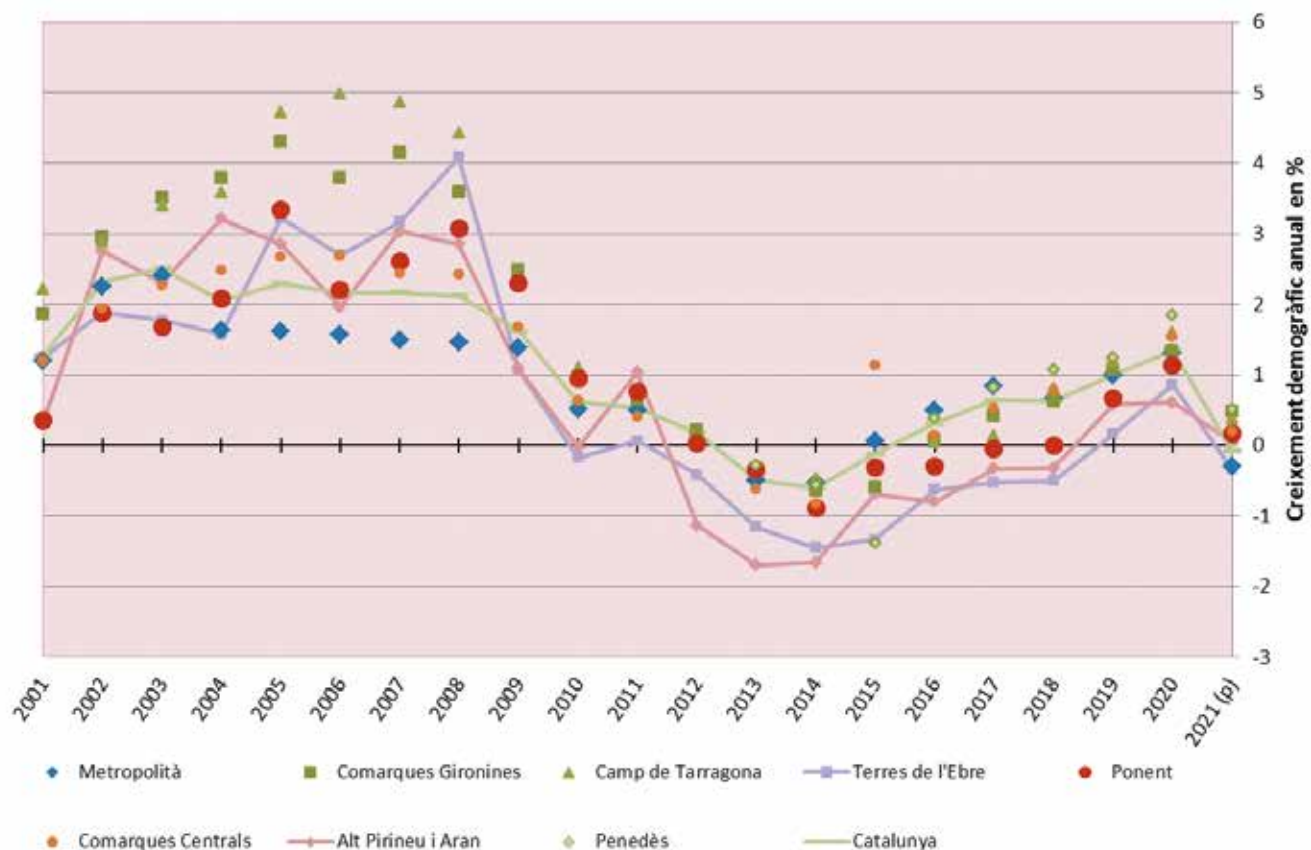
Gràfic 2.1. S'acceleren els cicles econòmics.
Creixement del PIB anual Catalunya-Espanya, 2000-2020

Cal situar, d'entrada, la societat rural en el context dels canvis freqüents de cicle econòmic, que marcaran l'evolució social i econòmica de les primeries del segle XXI. S'hi aprecia, tant a Catalunya com a Espanya, l'increment econòmic de principis de segle, la crisi del *boom* immobiliari que es deixarà sentir sobre el conjunt de l'economia durant uns anys, la posterior recuperació i l'impacte de la crisi de la COVID-19 el 2020. El PIB de Catalunya s'ha mantingut en valors d'entre el 19 i el 20 % del PIB estatal, amb una tendència a l'alça. En el cas català, les variacions

conjunturals presenten més amplitud, que es veu clarament durant els pitjors anys de la crisi immobiliària. D'altra banda, en el repunt dels anys posteriors s'han assolit xifres de més del 20 % de PIB estatal, percentatge proper al de la Catalunya industrial dels anys setanta. L'impacte econòmic relativament més greu de la COVID-19 en l'àmbit català ha tornat a abaixar el pes del PIB per sota d'aquest llindar. Font: dades sobre producte interior brut (PIB) a preus de mercats procedents d'Idescat, a partir dels comptes econòmics anuals de Catalunya i Espanya.

Gràfic 2.2. Els cicles demogràfics diferenciats de la Catalunya interior.
Creixement demogràfic 2000-2021, taxa interanual en % segons àmbits del Pla territorial *

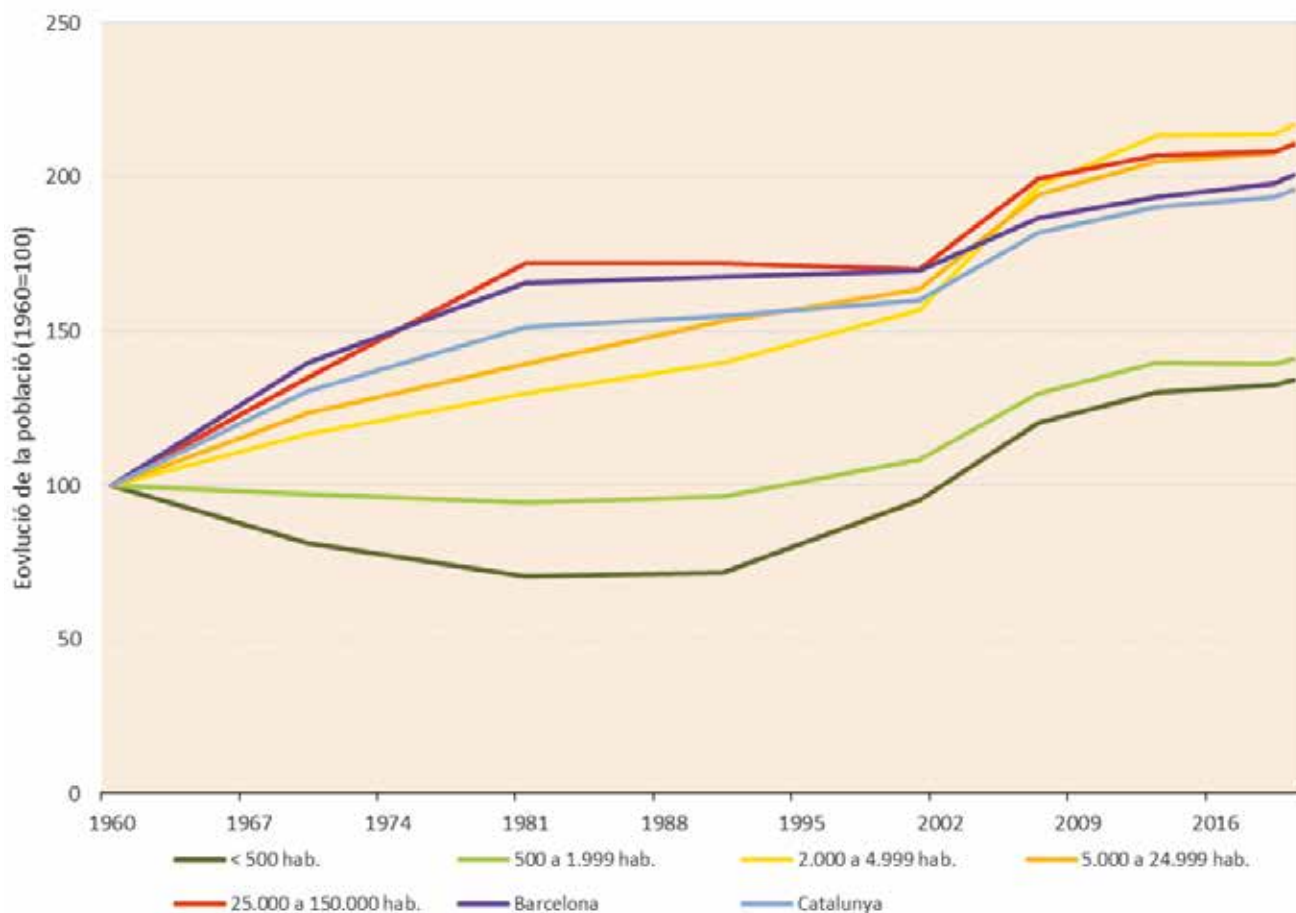

El gràfic ens mostra els grans cicles de creixement i davallada demogràfica del segle XXI, que segueixen amb un cert retard el cicle econòmic. El creixement demogràfic serà particularment accentuat al primer decenni de la centúria, mentre la recuperació de la davallada subsegüent a la crisi del 2008 es farà esperar una mica i serà notablement més suau. Les diferències entre els diferents àmbits regionals resulten particularment rellevants, amb un creixement més perifèric i també favorable a les regions rurals en el primer decenni de la centúria i un retorn cap a un creixement més metropolità a partir de 2014. El detall dels darrers set anys permet veure amb més precisió la distribució de la represa demogràfica i la davallada que segueix amb l'aparició de la pandèmia, que porta el creixement del conjunt de Catalunya a xifres negatives degut

a la davallada particular de la població a la regió metropolitana. En certa manera, les diferències territorials provocades per la pandèmia tornen als esquemes de principis del segle XXI, amb un desenvolupament més remarcable de les comarques gironines i tarragonines, seguides pels conjunts comarcals de la Catalunya interior. Ponent i l'Alt Pirineu i Aran es mantenen en xifres positives malgrat la pandèmia, després d'haver experimentat un enlairament demogràfic tardà i força modest en la sortida de la crisi del totxo. Font: estimacions postcensals de població elaborades per l'Idescat, provisionals per al gener del 2021. (*) S'han exclòs els desajustos provocats per la reformulació de límits a causa de l'aprovació del nou àmbit del Penedès.

Gràfic 2.3. La ruralitat es queda enrere.

Evolució de la població segons la magnitud dels municipis, 1960-2020 *

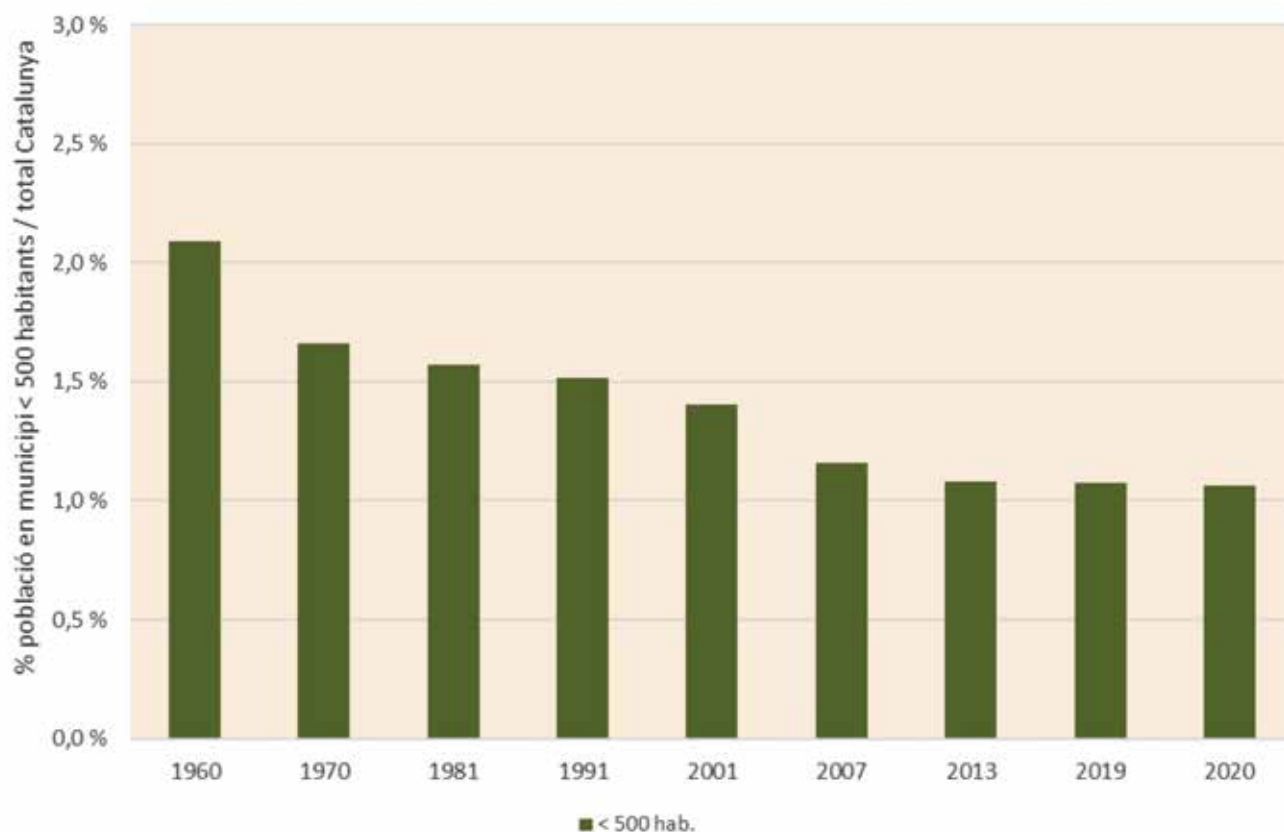

En l'evolució de llarg recorregut es pot apreciar que la tendència al creixement de la població general a Catalunya els darrers vuitanta anys, en els quals gairebé s'ha duplicat la població, no ha estat ni de bon tros un procés homogeni. En aquest procés han crescut de forma concentrada els principals pols urbans, mentre que els municipis rurals patiren primer un procés clar de despoblament, redreçat en part més cap aquí per la potent immigració estrangera de principis de segle XXI. Els municipis

més petits, de menys de 500 habitants, més perjudicats en els darrers decennis, s'aproximen, per altra part, als municipis d'entre 500 i 2.000 habitants, als quals segueixen una evolució paral·lela. Font: Padró municipal d'habitants i Censos de població, Idescat. (*) S'ha fixat la població del 1960 com a base 100 per analitzar l'evolució posterior dels municipis a partir de la seva agrupació segons la dimensió poblacional, agrupació també referida a la classificació segons dades del 1960.

Gràfic 2.4. Els petits perden pes.

Evolució de la població dels petits municipis en el conjunt de Catalunya, 1960-2020

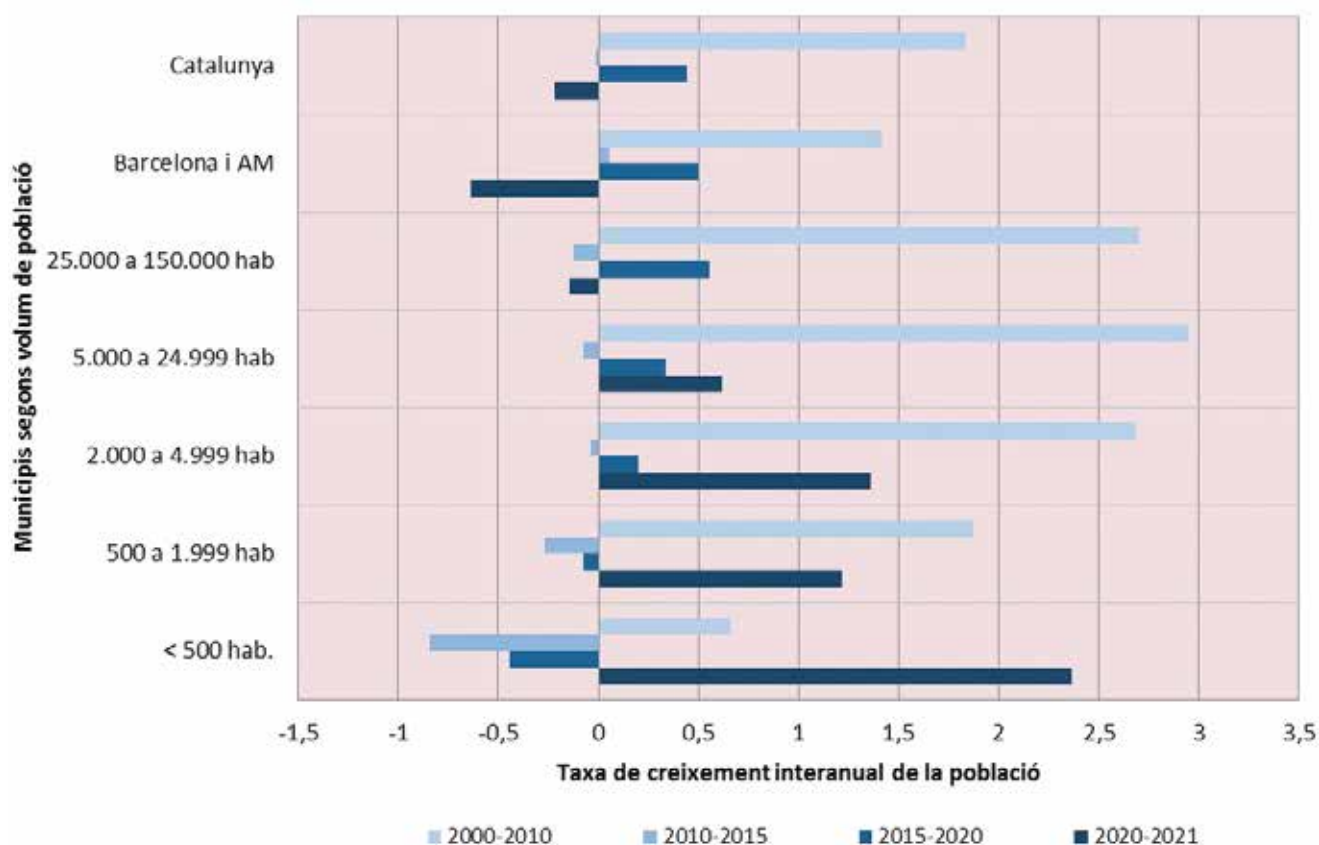

El pes dels municipis de menys de 500 habitants, els anomenats micropobles per la respectiva associació, ha anat disminuint amb el temps en el conjunt de la població catalana, i, si bé el volum de població ha variat poc (es mantenen els 82.000 habitants del 1960), en comparació a una Catalunya urbana que ha duplicat habitants, el resultat és que el magre 2 % de població en micropobles del 1960 s'ha convertit en poc més de l'1 %, xifra que, tenint en compte que abasta un terç dels municipis catalans, dona una idea de la poca rellevància demogràfica i de la dificultat subse-

güent per encaixar els requeriments de serveis i les seves especificitats administratives en les polítiques públiques. Font: Padró municipal d'habitants i Censos de població, Idescat. Dades per a municipis de menys de 500 habitants en cada dada padronal o censal. En cada període censal i padronal s'ha seleccionat el sumatori de població dels municipis que en cada moment tenien menys de 500 habitants. El gràfic s'ha limitat a un màxim del 3 % per centrar l'atenció en el grup de micropobles.

Gràfic 2.5. Del fons del pou al renaixement rural?

Taxa de creixement interanual per períodes segons intervals de població dels municipis des del 2000 *

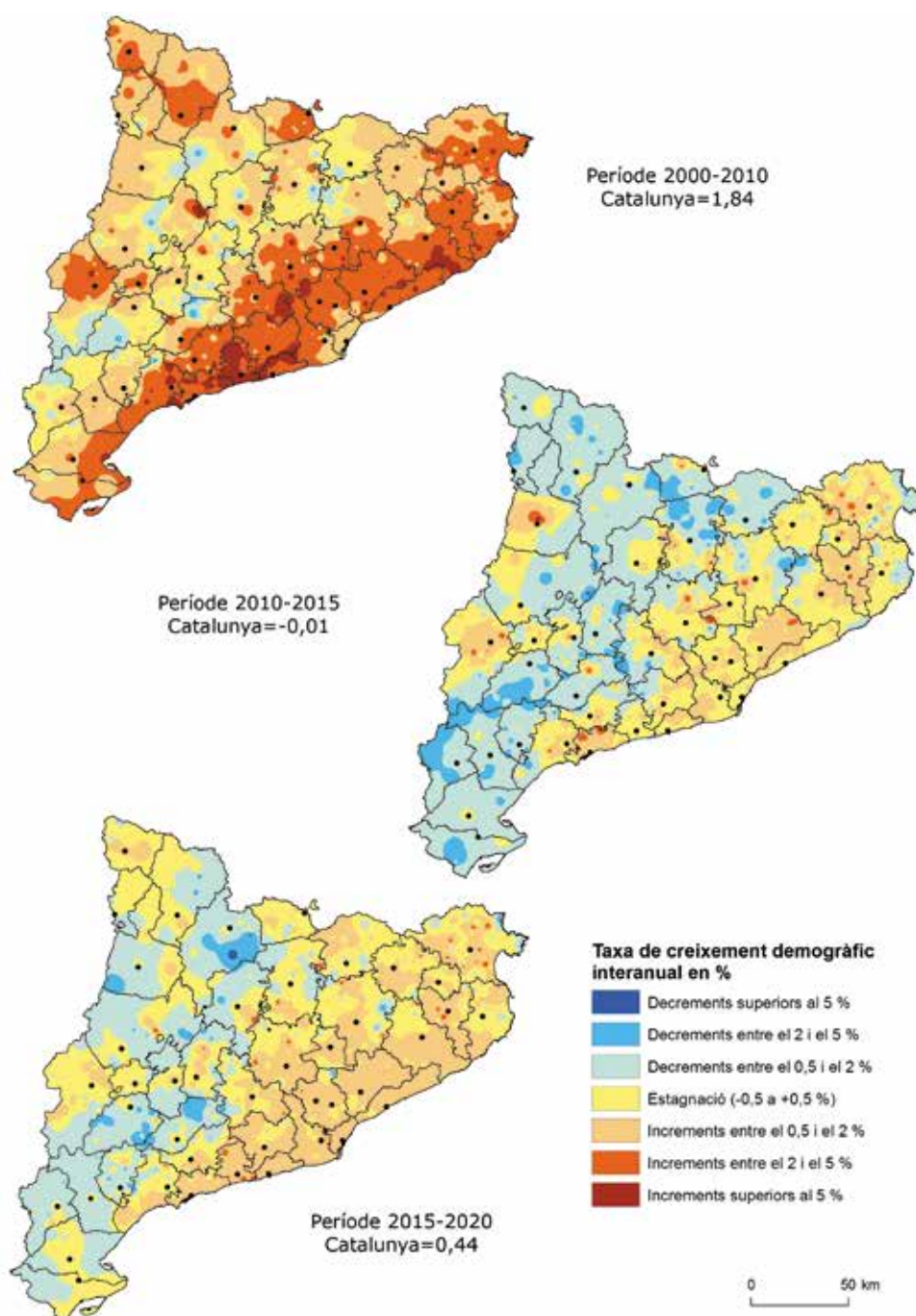

La pèrdua de pes dels municipis petits en el conjunt de la població catalana és el signe fort de la pèrdua de pes de la ruralitat durant tot el segle XX, fet que situa els municipis petits en la insignificança demogràfica. Les dades de creixement de l'acabament de la centúria i els inicis del segle XXI no comportaran canvis significatius en el pes demogràfic respectiu, però introdueixen uns reajustaments de tendència en els quals la dimensió demogràfica no és la regla absoluta de creixement demogràfic. Els municipis de menys de 500 habitants pateixen de forma estructural una davallada demogràfica continuada, i els de 500 a 2.000 no se'n surten gaire millor, però presenten algun període de bonança. La tendència es trencarà decisivament amb l'arribada de la COVID, quan, com fa moltíssims decennis que no s'havia vist, els municipis petits experimenten el

creixement relatiu més important. Per damunt dels 2.000 habitants les coses han anat a millor per regla general, i és destacable l'estirada dels municipis d'entre 2.000 i 5.000 habitants amb la COVID. El creixement arriba i es fa consistent als pobles i viles més grans, tret de quan arriba la COVID i es produeix una fugida de l'entorn metropolità i ciutats més grans cap a les poblacions més petites. La gran qüestió és ara, evidentment, si el canvi d'orientació demogràfica que estableix la pandèmia ha arribat per quedar-se. Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitants, Idescat. (*) La selecció de municipis segons magnitud ha estat sobre població actual (2021), i no coincideix, doncs, amb la classificació del gràfic 2.4.

Mapa 2.1. Dicotomia municipal est-oest.

La taxa de creixement demogràfic interanual dels municipis, 2000-2010, 2010-2015 i 2015-2020

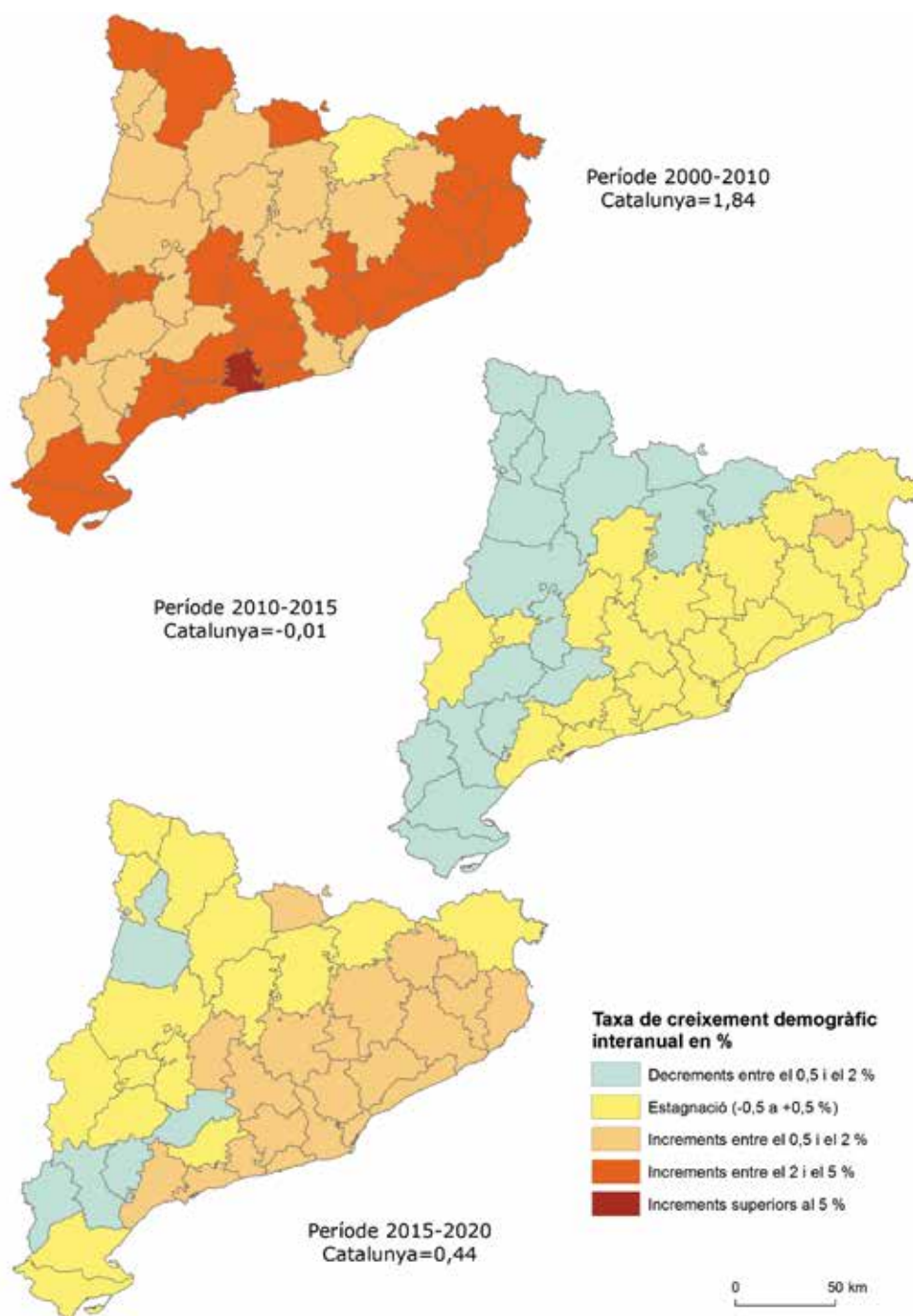

El mapa 2.1 ens dibuixa clarament un escenari de crisi demogràfica, en el període que va seguir el *boom* immobiliari i migratori dels primers anys del segle XXI. El ritme de creixement força generalitzat experimentat fins al 2008 s'atura de cop i la major part dels municipis catalans, 500, passen a perdre població. Reapareix una ruptura est-oest en l'àmbit català, amb una meitat oriental on predominen encara els creixements moderats de població, mentre que a les comarques pirinenques, a les Terres de l'Ebre i

en bona part dels municipis d'interior predominen les pèrdues entre moderades i altes. La recuperació econòmica del quinquenni previ a la crisi sanitària del 2020 no es tradueix tampoc en una recuperació demogràfica prou generalitzada territorialment. Trobem, aquí també, excepcions en les centralitats urbanes i alguns municipis que les envolten, així com entorns tradicionalment més dinàmics com la Vall d'Aran i la Cerdanya. Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitants, Idescat.

Mapa 2.2. Contrastos comarcals del creixement.

La taxa de creixement demogràfic interanual comarcal, 2000-2010, 2010-2015 i 2015-2020

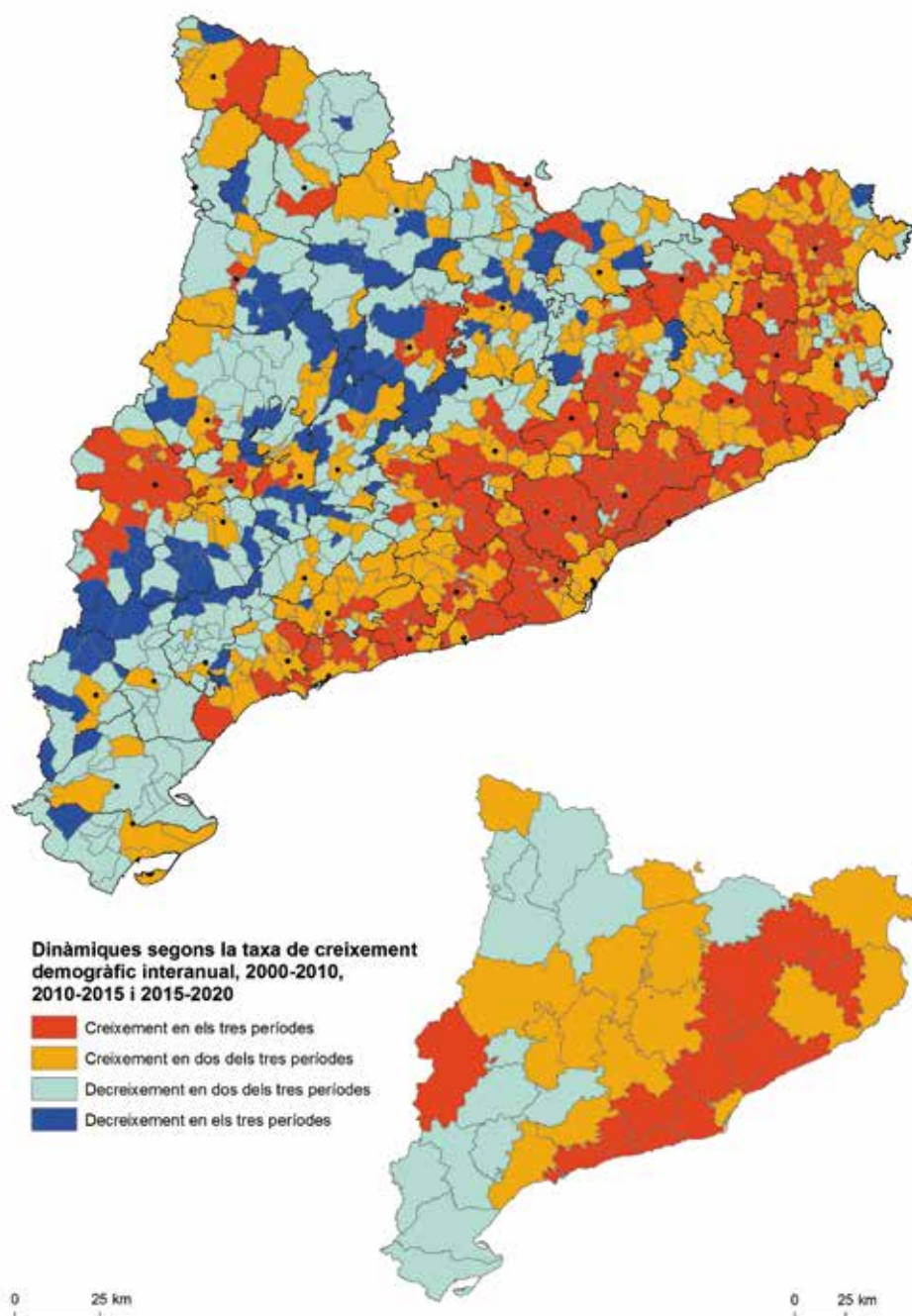

El creixement demogràfic comarcal no fa sinó confirmar el que s'ha vist a escala municipal. Després dels creixements demogràfics escampats per totes les comarques que acompanyen el *boom* del començament de la centúria, que en si mateixa representa ja una excepció respecte als períodes precedents, la crisi i la recuperació moderada dels anys posteriors tornarà a situar les dinàmiques comarcals en unes xifres que re-

corden les de decennis precedents, fins i tot dels anys seixanta i setanta. Amb Catalunya partida en dues meitats, costa i interior, una separació amb ressonàncies històriques i lingüístiques, cal destacar l'arc defallent interior format per les comarques de la Conca de Barberà, el Priorat, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta, al qual acompanya el Pallars Jussà. Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitants, Idescat.

Mapa 2.3. Orient-occident, costa-Interior.

Dinàmiques cícliques de creixement demogràfic municipal i comarcal, 2000-2020

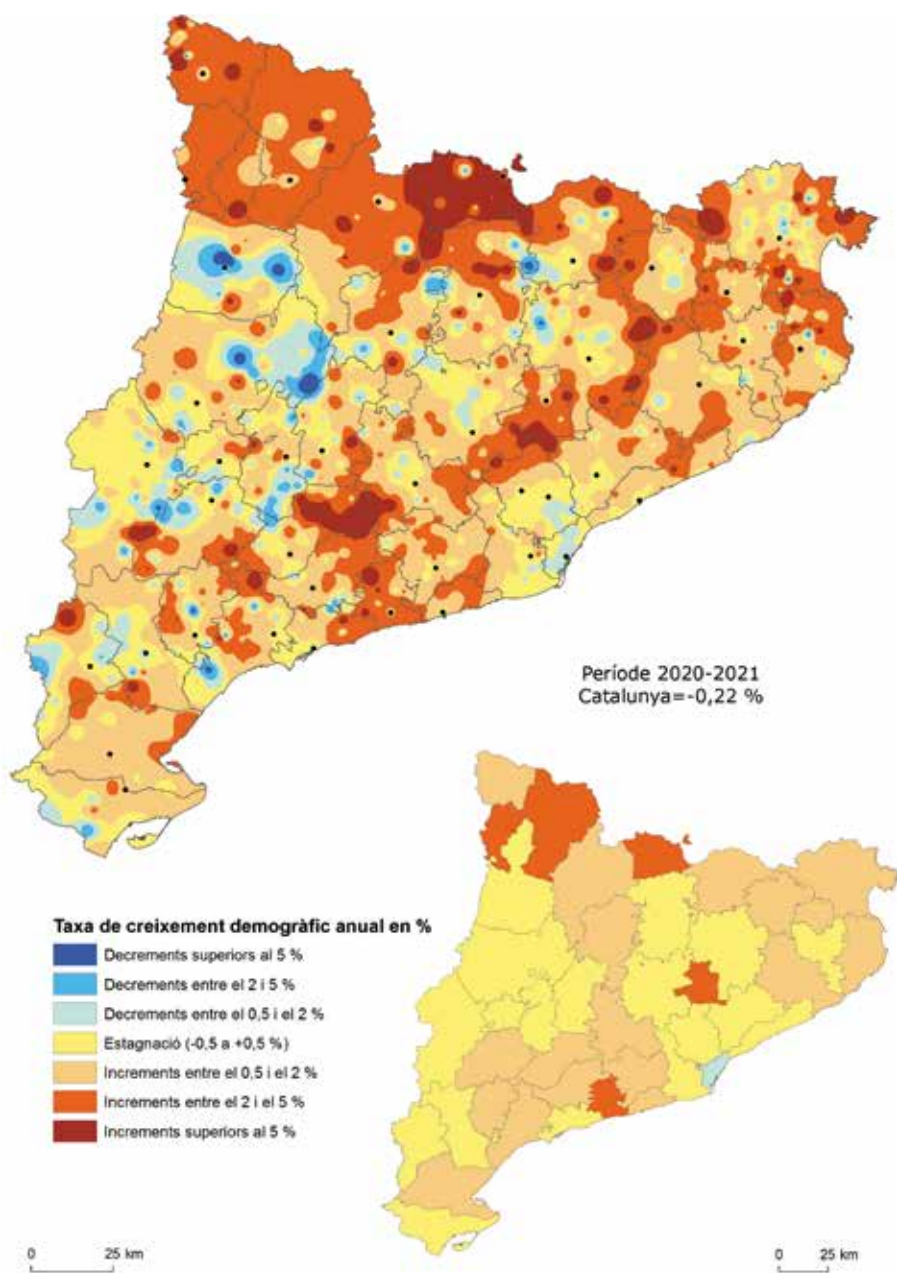

En el mapa de síntesi del creixement demogràfic en els tres darrers cicles de creixement haurem de constatar, naturalment, l'esmentat contrast est-oest, tant o més visible a escala municipal que comarcal. El decreixement es concentra en les comarques característiques dels Pirineus i la part interior meridional, circumstància que situa en aquestes comarques la problemàtica del despoblament rural interior com a fet d'abast territorial. Es podria destacar aquí el dinamisme que ha aportat a les terres interiors

la comarca del Segrià i l'entorn, en definitiva, de Lleida, que correspon en el detall amb el dinamisme dels municipis de l'entorn de l'A-2 o antiga N-II. En el mapa municipal, per la seva banda, quedarà palesa la manca de creixement que s'abat en els municipis perifèrics de les comarques interiors que apareixen com a perjudicats, també, per l'allunyament de les respectives capitals situades en els punts de millor accessibilitat. Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitants, Idescat.

Mapa 2.4. Un nou cicle de repoblament rural?

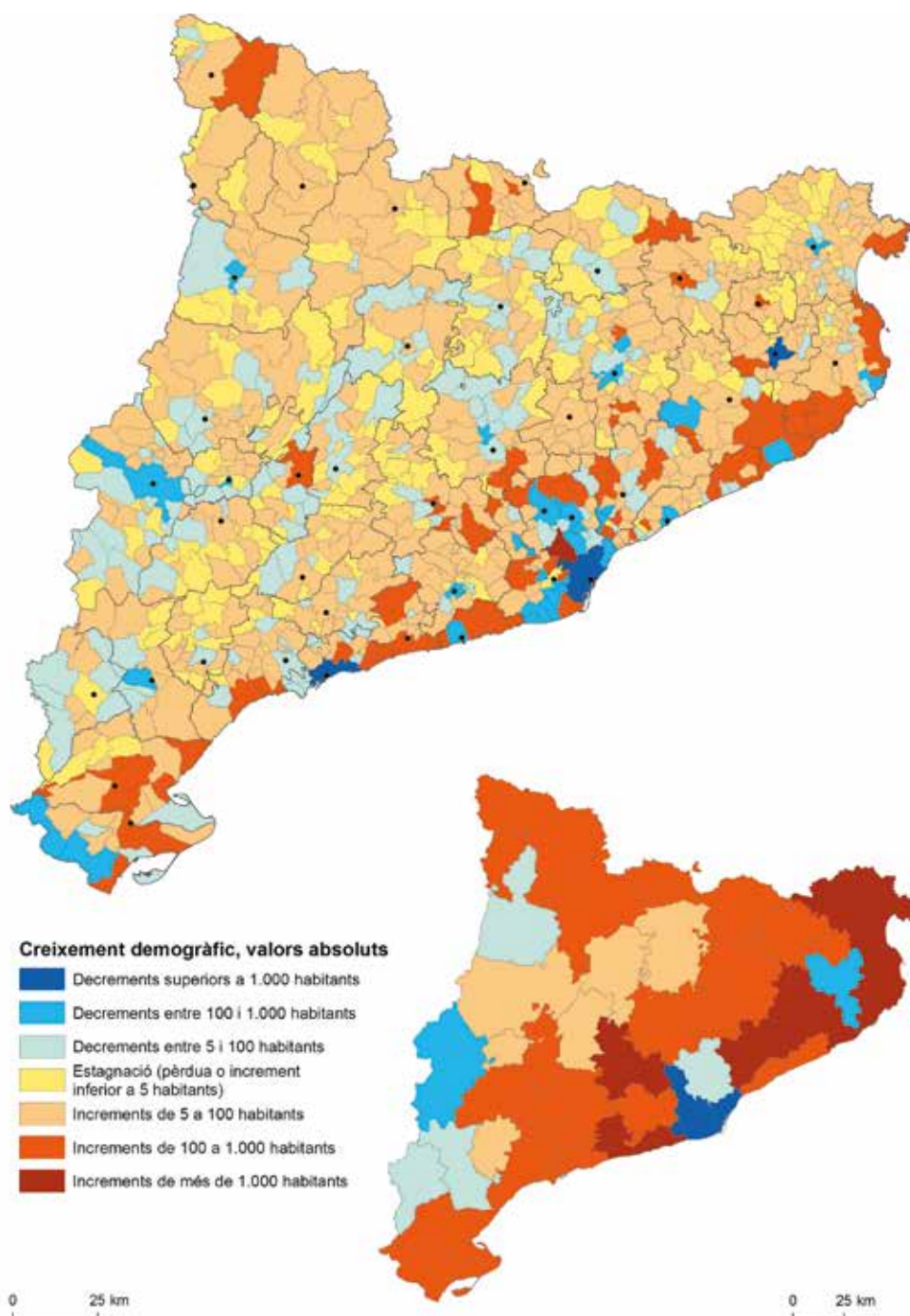
La taxa de creixement demogràfic interanual dels municipis i comarques, 2020-2021

Tal com s'ha posat en evidència en el gràfic 2.5, l'arribada de la pandèmia inverteix les tendències històriques del creixement demogràfic a favor dels municipis petits. L'observació dels creixements a escala municipal mostra, en canvi, una major continuïtat en relació amb les tendències anteriors. Es produeix, certament, un creixement demogràfic particularment significatiu en petites poblacions de l'interior del país, però és també en petites poblacions interiors on continuen les pèrdues significatives. Les àrees de creixement rural que es dibuixen afecten en realitat indrets força determinats: els petits municipis de la perifèria metropolitana, municipis perifèrics de l'entorn de Girona i Reus-Tarragona i

la franja pirinenca entre la Vall d'Aran-Alta Ribagorça i la Garrotxa, a més de determinats municipis de l'Empordà i de les serralades interiors. La pandèmia ha invertit, en certa manera, l'ordre precedent, en què l'oest de Catalunya presentava una dinàmica de pèrdua moderada, mentre que els municipis de la part oriental creixien, i creixien també els centres comarcals i baixaven els entorns més rurals. Ara caldrà veure fins a quin punt continua la pandèmia i si les raons que justificaven el canvi de lloc de residència de les ciutats cap als pobles continuen vives. Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitants, Idescat.

Mapa 2.5. Un nou cicle de repoblament rural?
Creixement demogràfic interanual dels municipis i comarques, 2020-2021

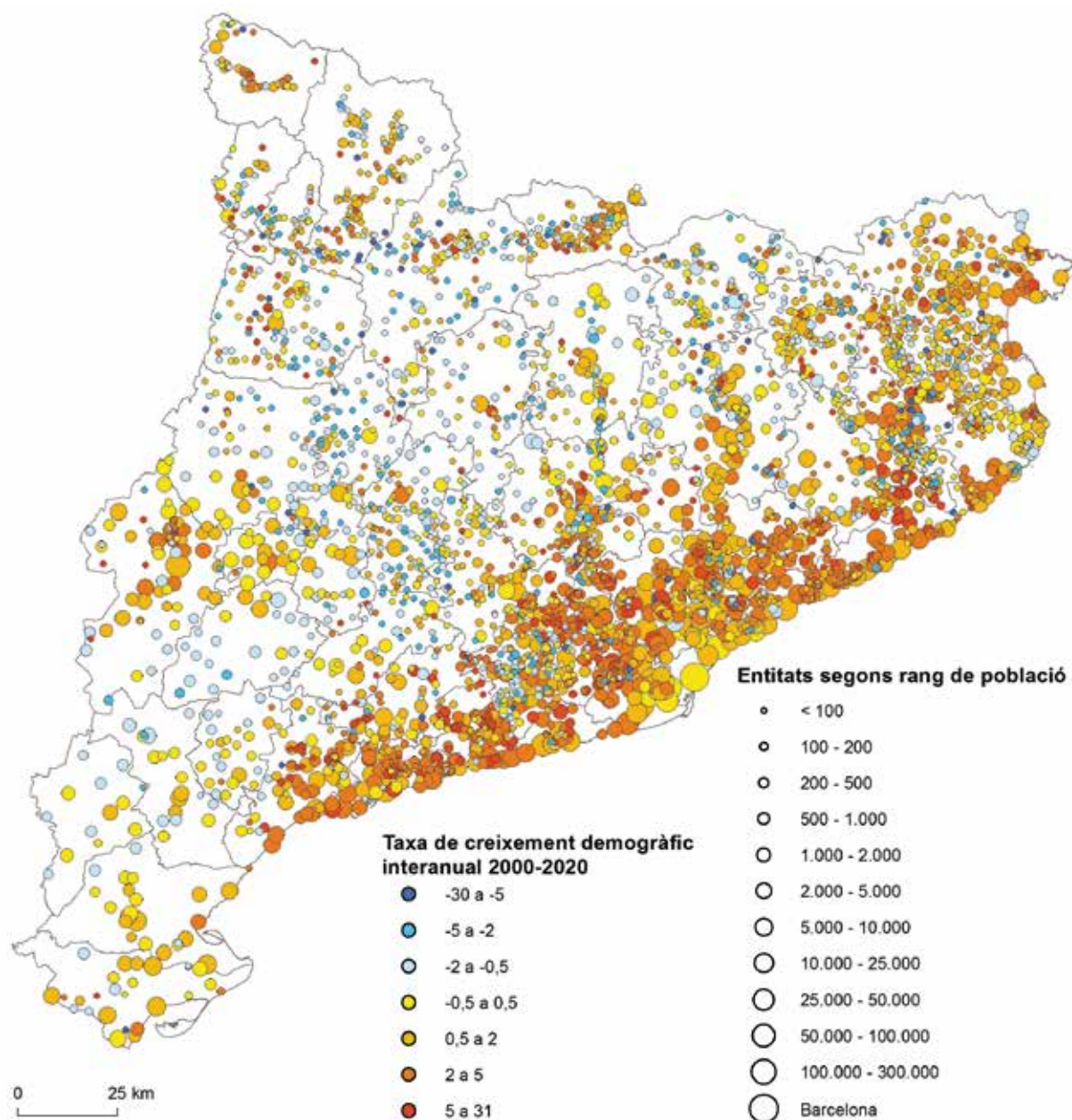

Per contrast amb les xifres relatives del creixement demogràfic del mapa 2.4, resulta interessant observar els creixements en xifres absoluts. Les xifres relatives tendeixen a accentuar els creixements experimentats pels petits municipis interiors. Les xifres absolutes, en canvi, remarquen la importància dels creixements experimentats en els municipis costaners, municipis típics de segona residència de la Costa Brava i del litoral sud,

des del Garraf fins al Montsià. Igualment, destaquen alguns municipis perifèrics metropolitans que ja destacaven per la seva segona residència, així com alguns municipis puntuals dels Pirineus, a banda del cas més singular d'algun centre comarcal com Banyoles, Olot, Igualada, Tàrraga, Tortosa o Amposta. Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitants, Idescat.

Mapa 2.6. El despoblament dels petits assentaments.

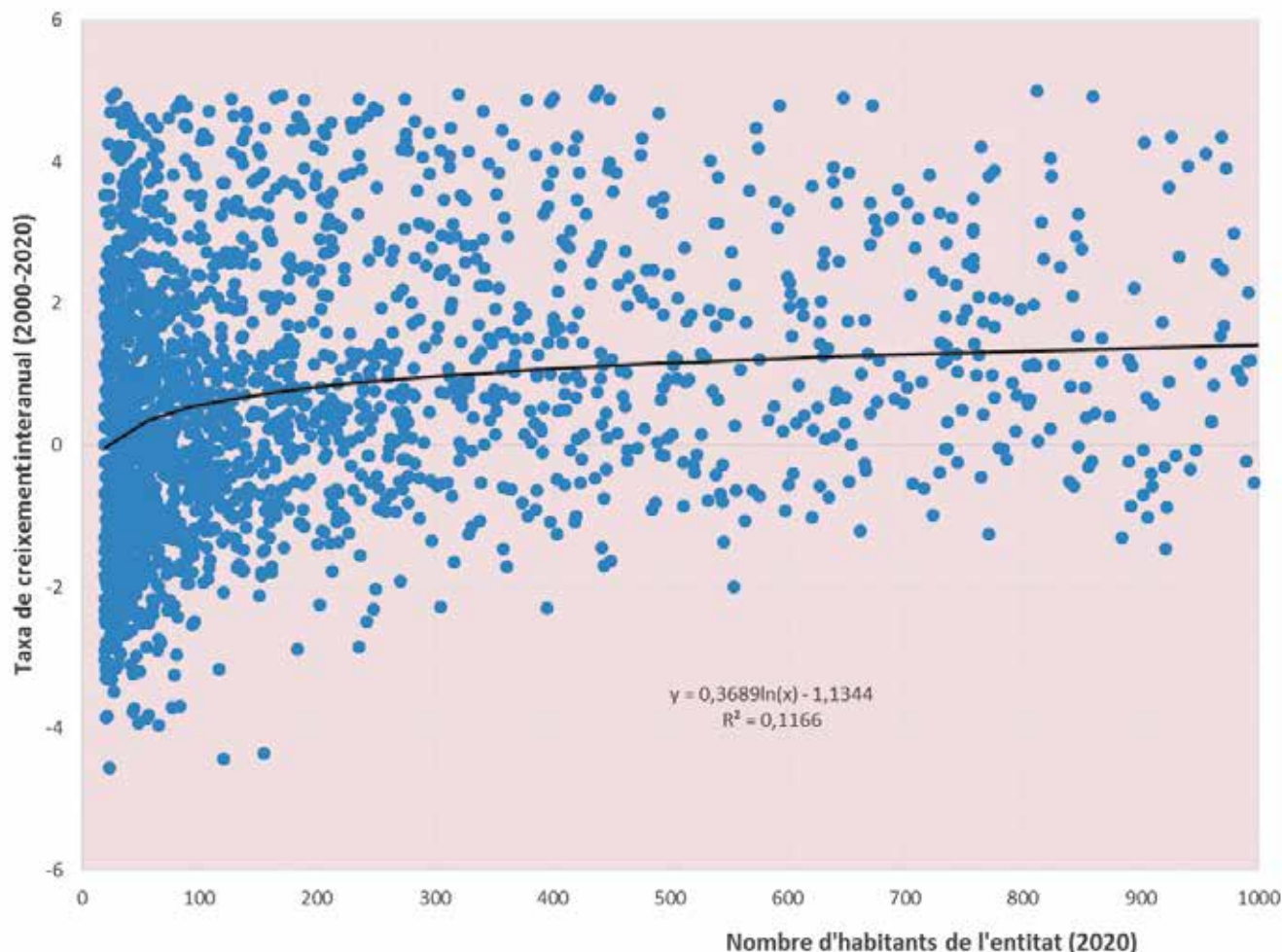
Evolució de la població de les entitats de població segons la seva magnitud, 2000-2020

Malgrat les limitacions metodològiques de la font estadística, el mapa de volum demogràfic i creixement de les entitats de població té la virtut d'apropar-nos més a la implantació real de la població en el territori. S'hi detecta l'estructuració urbana del territori en aglomeracions humanes a l'entorn de l'àrea metropolitana de Barcelona i les ciutats principals, que en general presenten dinàmiques de creixement positives en el període analitzat, del 2000 al 2020. Aquestes aglomeracions es fan menys denses i més reduïdes a mesura més ens allunyem de la costa i de Barcelona. Es dibuixen aleshores corredors urbans que prenen un paper importantíssim en el desenvolupament de les àrees rurals del país.

Des de corredors històrics com l'eix del Llobregat, l'eix del Ter-Congost o el del Fluvià, que tenen un comportament demogràfic diferenciat, amb problemes en l'eix del Llobregat, fins a eixos històrics interiors lligats a fenòmens recents més dinàmics, com el de l'N-II, que es perllonga cap al Baix Segre, al costat d'altres eixos que han quedat més aviat en la marginalitat històrica, com els del Corb o el Sió. Per no parlar de la franja habitada que es dibuixa entre Puigcerdà i el Pont de Suert, dinàmica a l'est i completament regressiva a l'oest. Font: elaboració pròpia a partir del Nomenclàtor 2000 i 2020, Idescat.

Gràfic 2.6. La rèmora dels pobles petits.
Creixement demogràfic 2000-2020 segons la magnitud de l'entitat de població

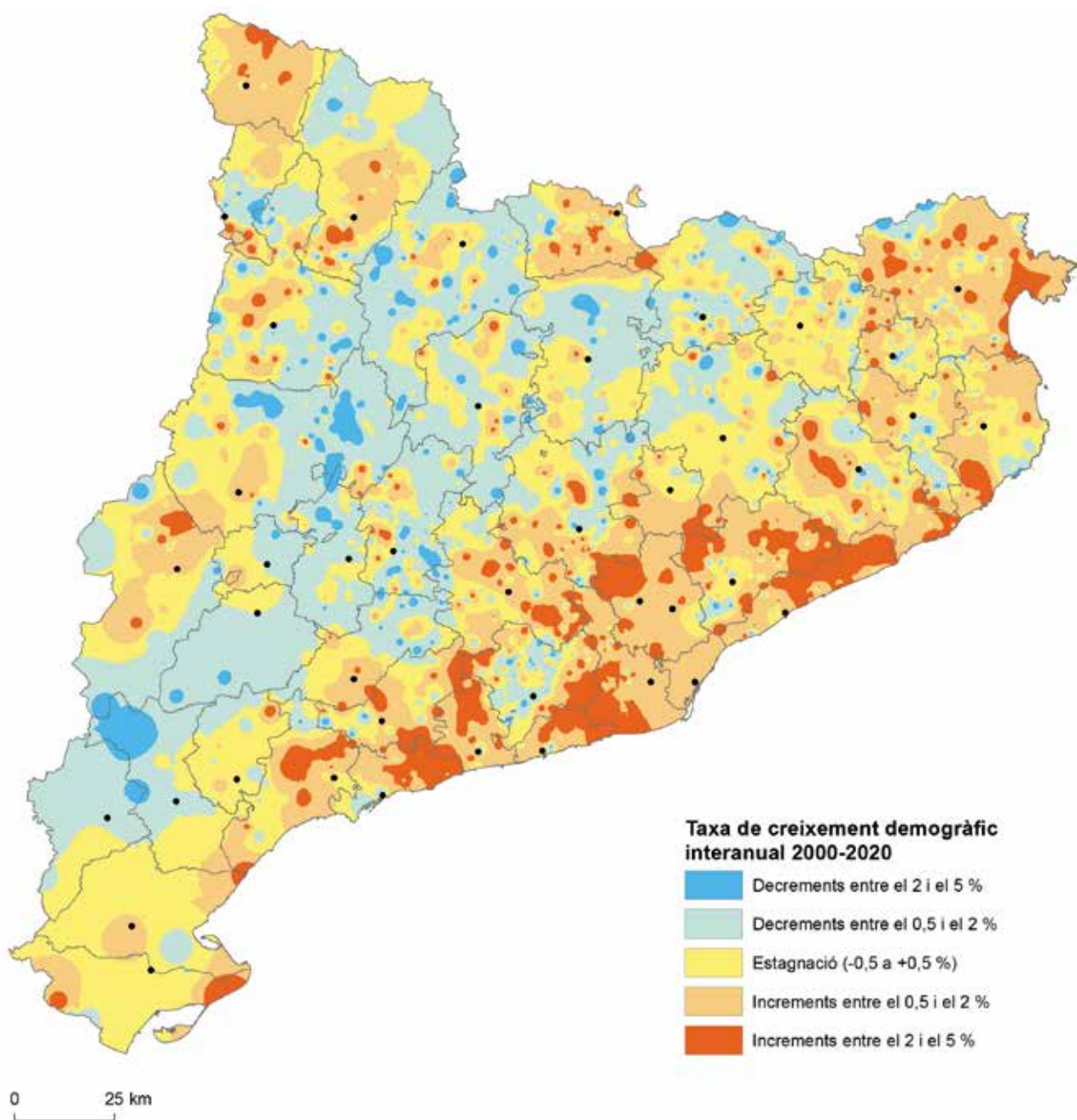

Les dades municipals ja ens apunten una correlació important entre els guanys demogràfics i el volum de població, que perjudica els municipis més petits. La relació es trasllada i es fa més clara en l'àmbit d'entitats de població, que són les unitats que es corresponen més estrictament amb les comunitats locals de convivència. S'aprecia una tendència clara segons la qual com més població té l'entitat s'esperen millors expectatives de creixement de la població. És en els assentaments més petits, de menys de 100 habitants, on la relació entre magnitud i pèrdua demogràfica es fa més evident. El fet apunta la tendència a la dissolució

d'aquestes petites comunitats, per bé que hi ha contrastos importants i els creixements no queden ni de bon tros descartats. Font: elaboració pròpia a partir del Nomenclàtor, Idescat. Només s'han pogut computar les entitats (3.598) que mantenen la mateixa codificació entre 2000 i 2020 i que estaven poblades en tots dos períodes. Cal tenir en compte que el Nomenclàtor és un element viu amb molts canvis en dues dècades i que no requereix que una entitat de població estigui poblada per figurar-hi (almenys, això és una casuística minoritària però present, sobretot per a l'any 2000).

Mapa 2.7. Comportament diferenciats de les microentitats.

Interpolació de la taxa de creixement demogràfic en entitats menors de 500 habitants, 2000-2020 *

El mapa completa la lectura del mapa 2.6 anterior en un intent de detectar lògiques territorials en l'evolució demogràfica de les entitats de població petites. Veiem, en aquesta evolució, una dinàmica clarament diferenciada entre els creixements importants en la zona litoral i prelitoral, que contrasta amb dinàmiques regressives en grans àrees de l'interior, que caldria matisar també en el sentit que les pèrdues no són gaire significatives i quedarien pràcticament explicades pel mateix creixement natural negatiu. Sobre aquesta regla general es produeixen excepcions,

que assenyalen entorns dinàmics en àrees pirinenques interiors, particularment a l'Alt Pirineu i la Vall d'Aran i a les comarques lleidatanes. Font: elaboració pròpia a partir del Nomenclàtor 2000 i 2020, Idescat. (*) S'han tingut en compte només les entitats de població (nuclis, és a dir, pobles) de menys de 500 habitants. S'han descartat en l'anàlisi les entitats amb taxes extremes (inferiors a -5% i superiors a +5%), que sí que figuren en el mapa anterior, per tal d'evitar distorsions locals i copsar dinàmiques territorials més generals.

Gràfic 2.7. Evolució dels saldos migratoris per àmbits rurals del Pla territorial, 2006-2020. % del saldo migratori sobre la població empadronada

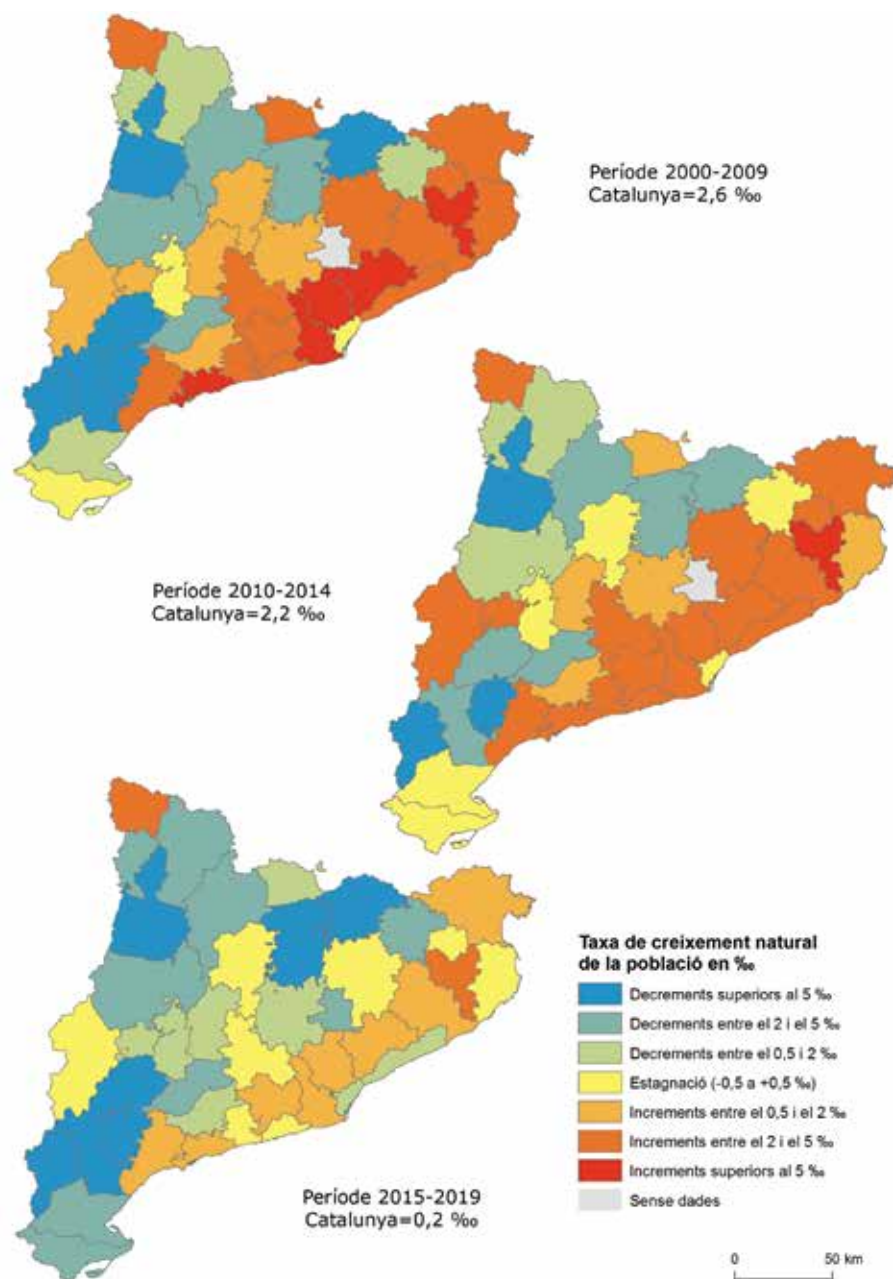

Els moviments demogràfics segueixen amb un cert retard els cicles econòmics, fet que es comprova en analitzar l'evolució dels saldos migratoris, variable que a hores d'ara alimenta la part substancial del creixement demogràfic, a banda de rejevenir la piràmide demogràfica i estimular el creixement vegetatiu amb la incorporació de població jove novinguda. Abans de la crisi del 2008 ja es notava una desacceleració en el fort creixement immigratori dels primers anys de la centúria. Després, es passarà a un creixement migratori negatiu, amb més sortides

que entrades, que es reverteix el 2015 per al conjunt de Catalunya i arriba més tard i de forma més moderada a l'interior del país. Com si volguessin recuperar el temps perdut, les regions o vegueries interiors experimenten, en canvi, un repunt migratori favorable extraordinari l'any 2018, just poc abans que la crisi sanitària tornés a posar els moviments migratoris entre parèntesis. Font: elaboració pròpia a partir d'Idescat, índexs corresponents.

Mapa 2.8. La manca de vitalitat del país interior.

Taxa de creixement natural per comarques, mitjana anual, 2000-2009, 2010-2014, 2015-2019 *

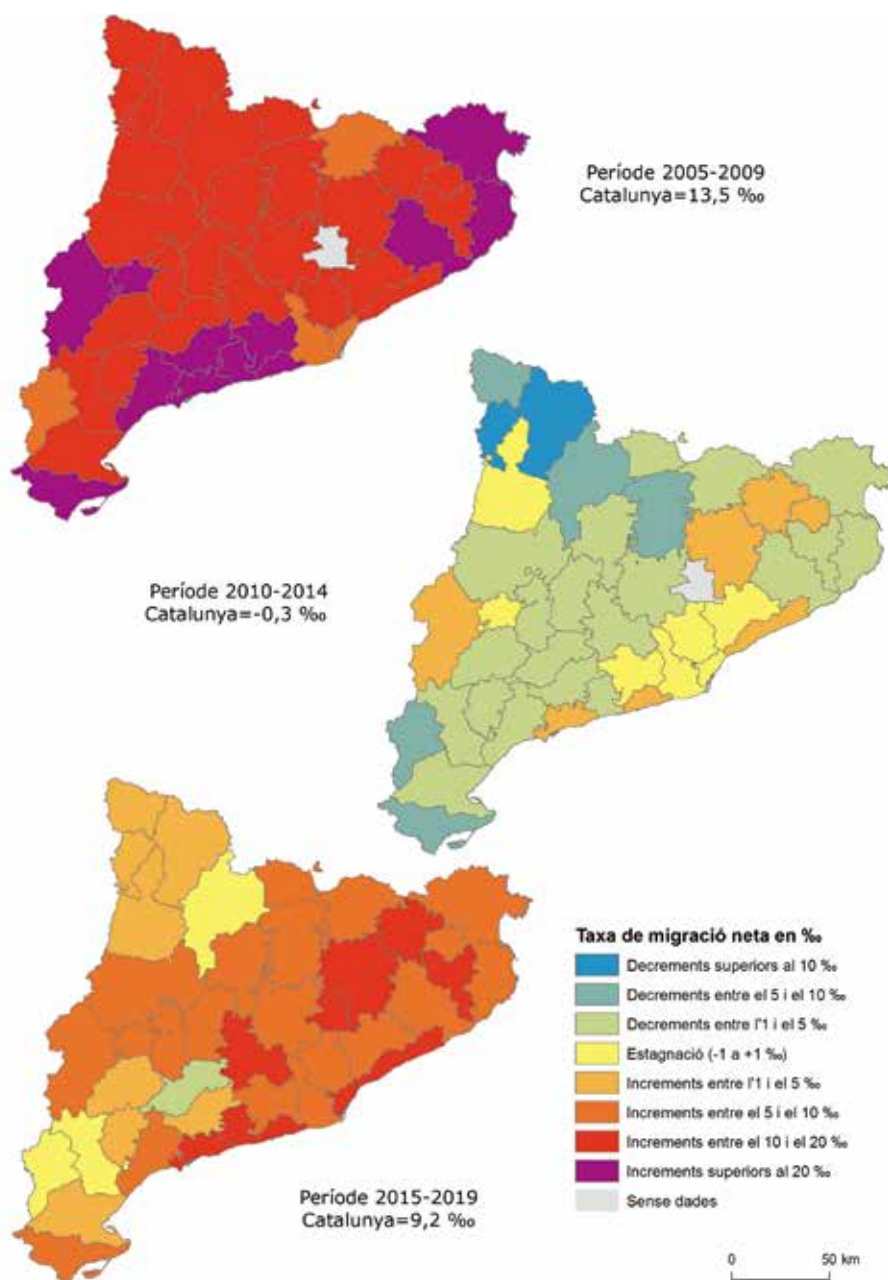

Al costat del saldo migratori, el creixement natural de la població és l'altra variable determinant del creixement general de la població. Les taxes de creixement natural o vegetatiu no varien tant d'un cicle demogràfic a un altre, i estan força relacionades amb l'arribada de població immigrada jove que estimula els naixements, més que no pas amb diferències locals en els comportaments reproductius. En aquest context, les comarques interiors més recessives i de menor immigració presentaran també taxes de creixement demogràfic natural inferiors. Font: elaboració pròpia a partir de dades d'Idescat. La taxa bruta de

creixement natural és el resultat del quocient entre el saldo natural, expressat com a diferència entre el nombre de naixements i el nombre de defuncions registrats en un any determinat i la població a meitat del període. S'expressa en tant per mil i les dades són les mitjanes anuals de cada període. (*) Les dades de la comarca de nova creació del Moianès (que figura en gris en alguns mapes) es reparteixen entre les comarques d'adscripció anterior dels seus municipis en les dates anteriors a la seva creació.

Mapa 2.9. Una immigració força repartida.

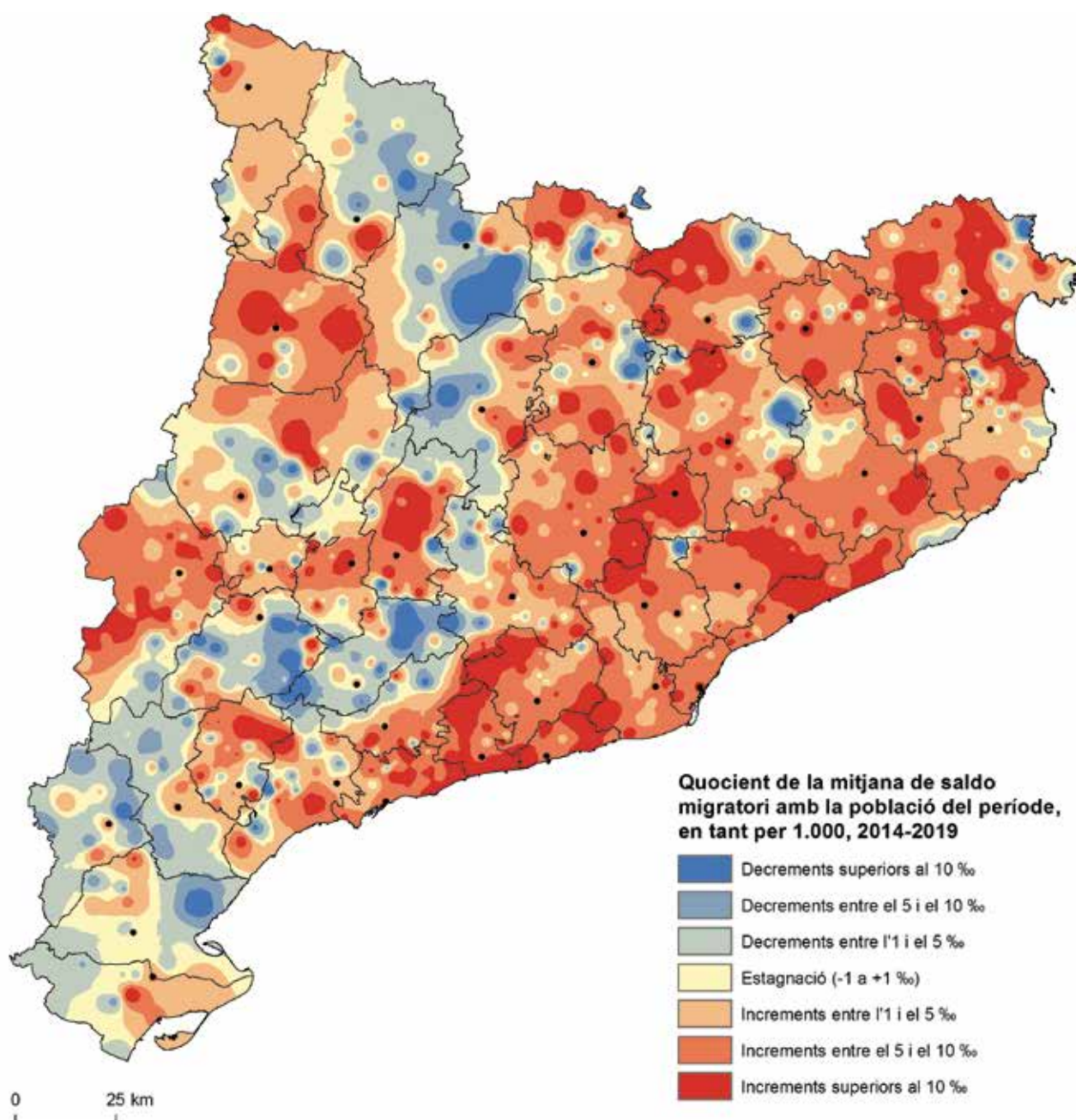
Taxa de creixement migratori per comarques, mitjanes interanuals anuals, 2005-2009, 2010-2014, 2015-2019 *

El pes determinant de la immigració en les dinàmiques demogràfiques dels darrers decennis s'evidencia en els grans contrastos de les taxes dels darrers períodes analitzats. Hi ha un creixement espectacular en els primers anys de la centúria que s'escampa per tot Catalunya, seguit de pèrdues generalitzades i més diferencials, que es converteixen altre cop en un creixement positiu també contrastat en el període 2015-2019. Els saldos migratoris es mantenen en xifres més baixes en les comarques pirinenques i de l'interior, caracteritzades per un creixement més feble. Font: elaboració pròpia a partir de dades d'Idescat. L'Estadística de

variacions residencials (EVR) l'elabora l'INE a partir de l'explotació de la informació sobre altes i baixes per canvis de residència registrades als padrons municipals, amb data de variació de l'any de referència. La taxa de migració neta es calcula a partir del quocient entre el saldo migratori d'un any determinat i la població a meitat del període. S'expressa en tant per mil. (*) Les dades de la comarca de nova creació del Moianès (que figura en gris en alguns mapes) es reparteixen entre les comarques d'adscripció anterior dels seus municipis en les dates anteriors a la seva creació.

Mapa 2.10. Unes poques bosses sense immigració recent a l'interior.
Taxa de migració neta municipal, 2014-2019

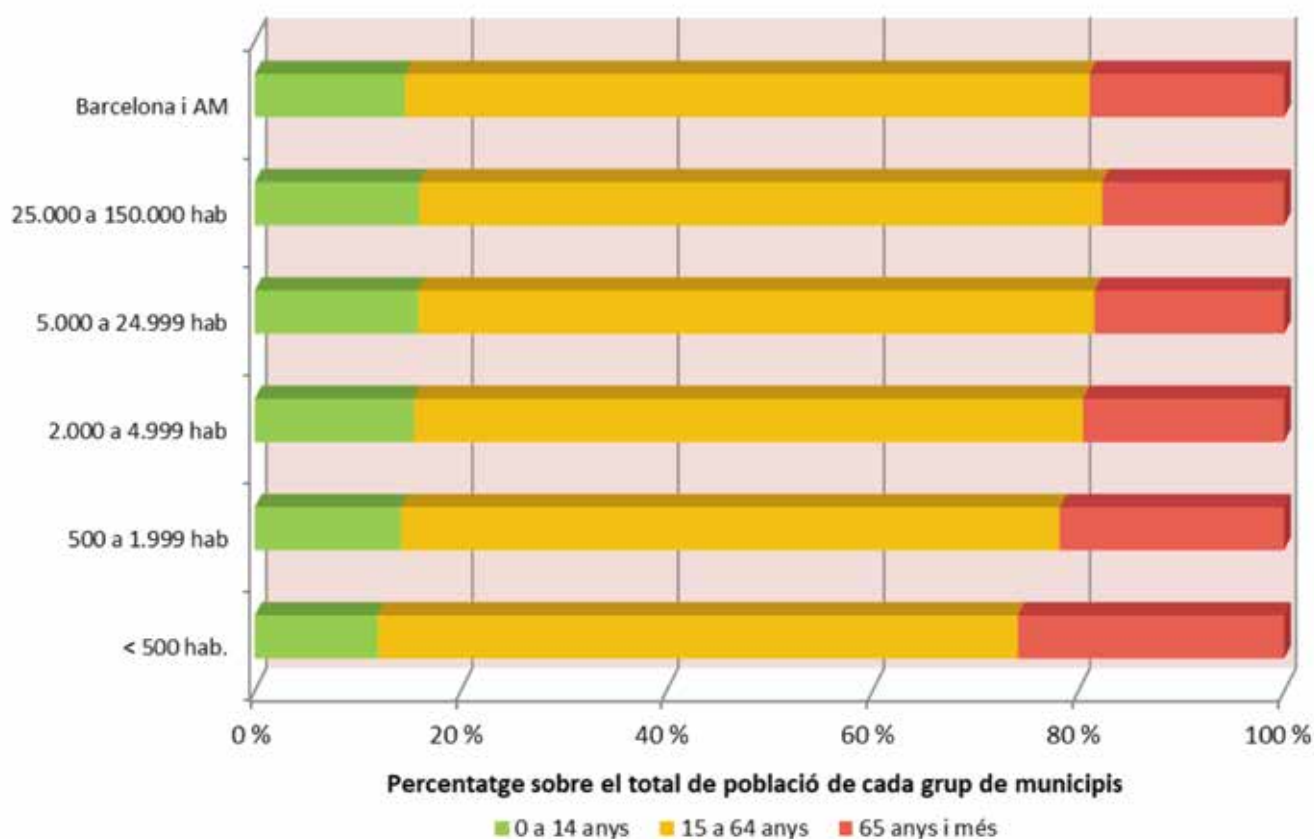

En la recuperació de la immigració dels darrers anys no s'assoleixen les xifres de principi de centúria, i alguns municipis rurals no reben immigrants o senzillament presenten un saldo migratori negatiu. Tot i la gran dispersió de casuístiques que es poden donar en l'escala municipal, podem apreciar que els creixements migratoris més importants s'han donat en municipis costaners, en els ubicats en els principals eixos viaris i en els municipis residencials ubicats prop de grans centres urbans. Per

contra, entre els més de 300 municipis amb saldo migratori negatiu, trobem una certa concentració en la zona occidental, en una dorsal que va de les Terres de l'Ebre fins al Pirineu passant pels municipis ubicats en el límit de les demarcacions de Lleida i Tarragona, i la zona del Segre Mitjà. Font: elaboració pròpia a partir de l'Estadística de variacions residencials, Idescat.

Gràfic 2.8. Més petits, major envelliment.

Distribució de la població per grans grups d'edat segons la magnitud del municipi, 2020

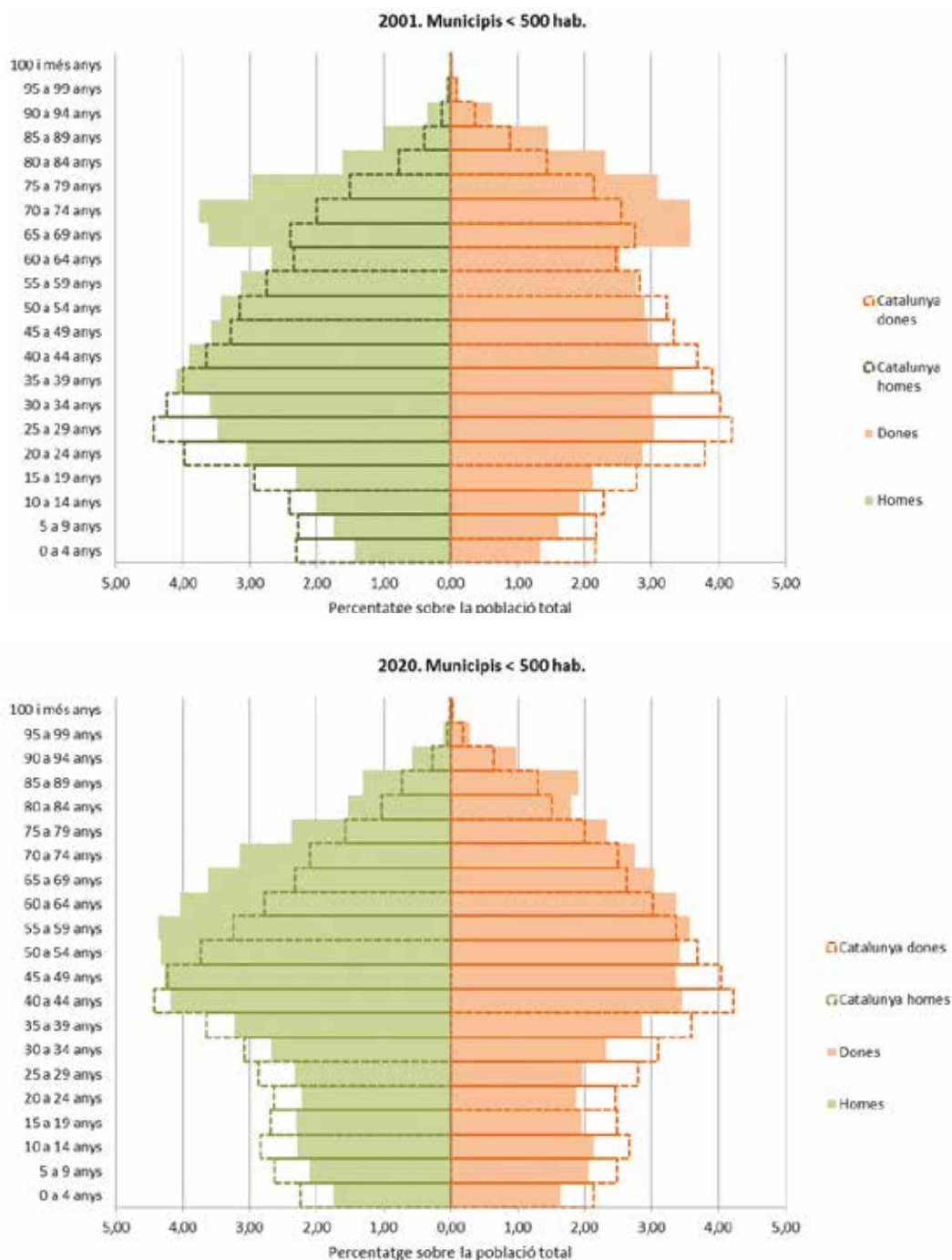

En la mesura que els municipis petits presenten una menor dinàmica demogràfica que es perllonga en el temps, l'estructura d'edats de la seva població presentarà també un nivell d'envelliment inexorable. S'aprecia clarament en la variació del pes dels grans grups d'edat en funció de la dimensió poblacional del municipi. Els municipis menys poblats presenten més pes de la població de 65 anys i més, que supera el 25 % del total, i

un pes menor de la població de 0 a 14 anys, que baixa fins a quasi el 5 %. El grau d'envelliment dels municipis petits es troba a la base d'una dinàmica de reproducció o reposició demogràfica també negativa i té repercussions tant a l'hora de determinar la renda i les necessitats d'aquestes àrees rurals, com en el seu dinamisme econòmic i social. Font: elaboració pròpia a partir de dades padronals, Idescat.

Gràfic 2.9, 2.10, 2.11 i 2.12. Una piràmide d'edats invertida.

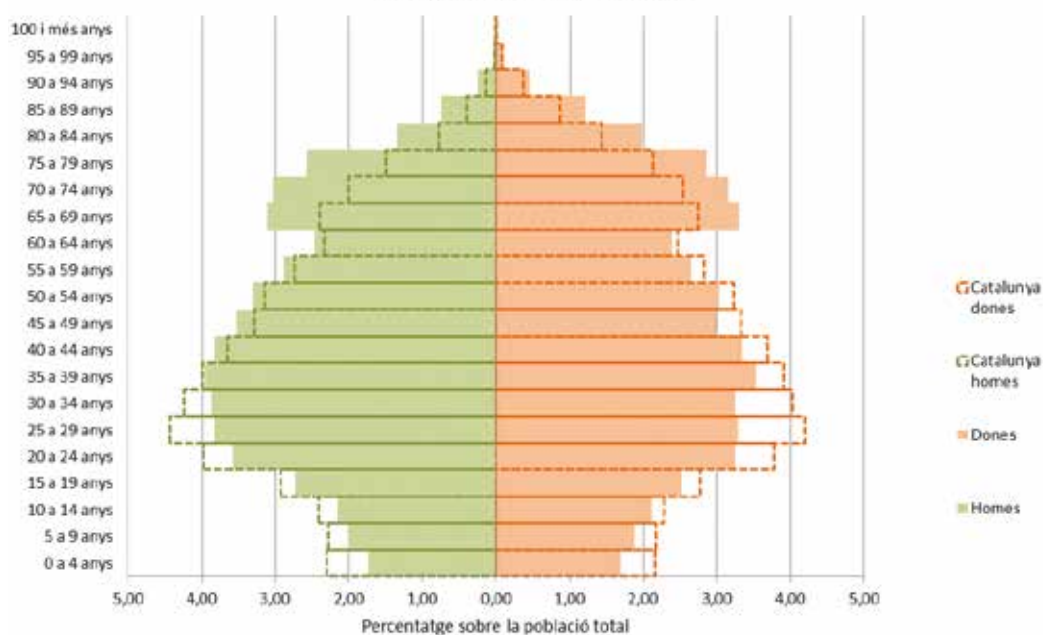
La piràmide d'edats dels municipis de menys de 500 habitants i de 500-1999 habitants, comparació 2001 i 2020

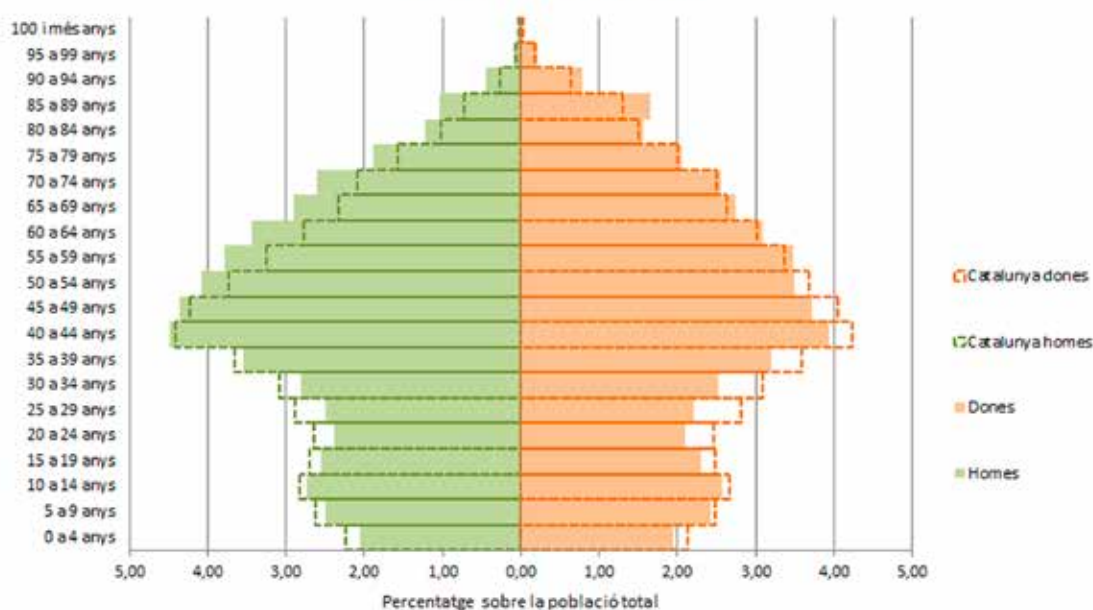
En les piràmides del 2001 s'observa, en tots dos segments de municipis, una forta acumulació de població masculina i femenina en les generacions de més de 65 anys, ben destacable en el context de Catalunya. Aquesta concentració, que desapareix en els darrers vint anys, seria a la base també de la pèrdua demogràfica inercial dels petits municipis en els darrers vint anys, i permet imaginar una evolució del creixement natural

millor en els propers anys, tot i que la piràmide dels municipis petits continua presentant-se notablement envellida, i les generacions en edat de procrear, notablement minvades. De les piràmides també destaca la manca de generacions d'entre 45 i 65 anys a principi de la centúria, relacionada amb la baixa natalitat i l'emigració. També cal destacar que la baixa natalitat dels darrers anys ha conformat unes generacions joves

2001. Municipis de 500 a 1.999 hab.

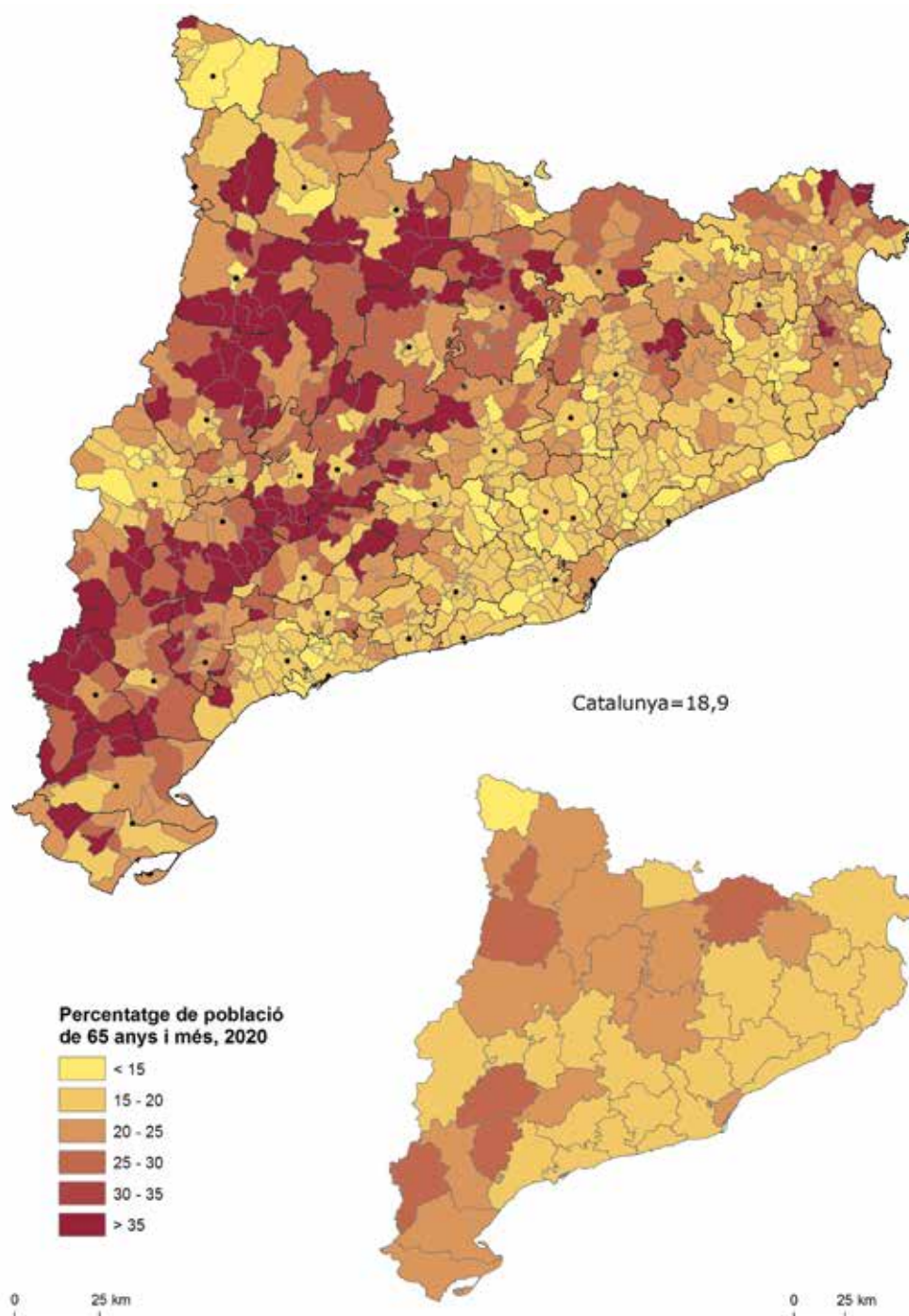
2020. Municipis de 500 a 1.999 hab.

molt reduïdes en nombre d'efectius, amb més incidència del fenomen com menor és el municipi. Les dades del 2020 mostren encara piràmides envellides, però lleugerament rejuvenides en relació amb les precedents. En edats mitjanes, entre 40 i 60 anys, i sobretot entre els homes, es nota el fort impacte de la immigració estrangera, majoritàriament masculina, de principis de segle XXI, i, a la vegada, una certa recuperació de

la natalitat gràcies a la població immigrada, tot i que encara és insuficient per frenar el procés d'envelliment de la població. A la vegada, aquests contingents majoritaris ja s'apropen a l'edat de jubilació. Font: elaboració pròpia a partir de dades padronals, Idescat.

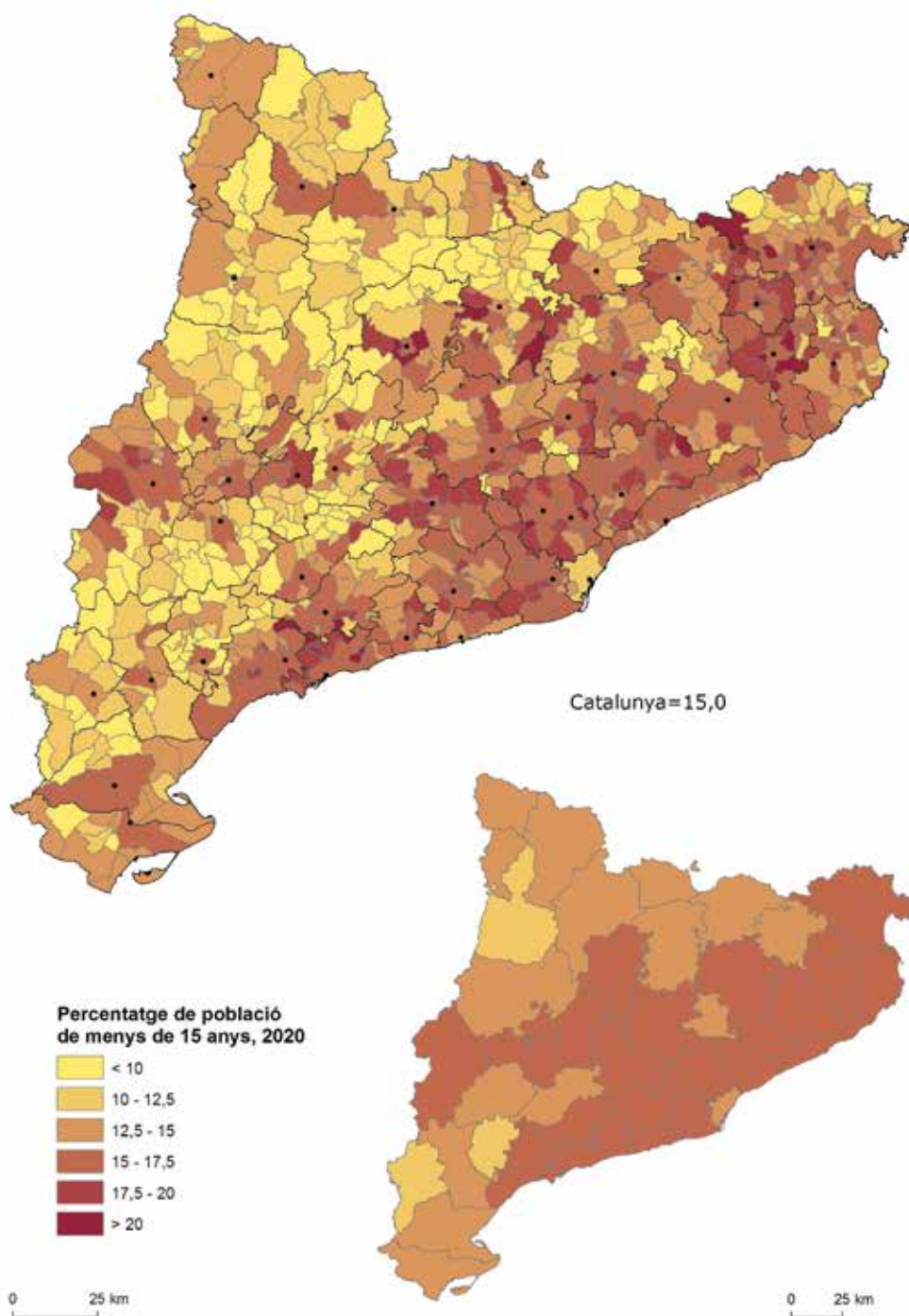
Mapa 2.11. Un terç de gent gran a la ruralia.
Grau d'envelliment per municipis i comarques, 2020

Els contrastos s'han reduït relativament en relació amb el passat, però l'envelliment de la població continua sent una característica que identifica clarament les comarques rurals castigades per l'emigració històrica de la població jove. Tot i que l'envelliment de la població és, avui en dia, un fenomen que afecta tot Catalunya, en algunes zones rurals perifèriques el grau d'envelliment és ja preocupant. Destaca, precisament, la persis-

tència de l'envelliment en les comarques interiors, més castigades per la pèrdua demogràfica, com són el Priorat, les Garrigues i la Terra Alta, a més del Pallars Jussà, a les quals s'afegeix darrerament el Ripollès. En canvi, cal destacar el rejuveniment de la Vall d'Aran, que aconsegueix retenir la població jove. Font: Padró municipal d'habitants, Idescat.

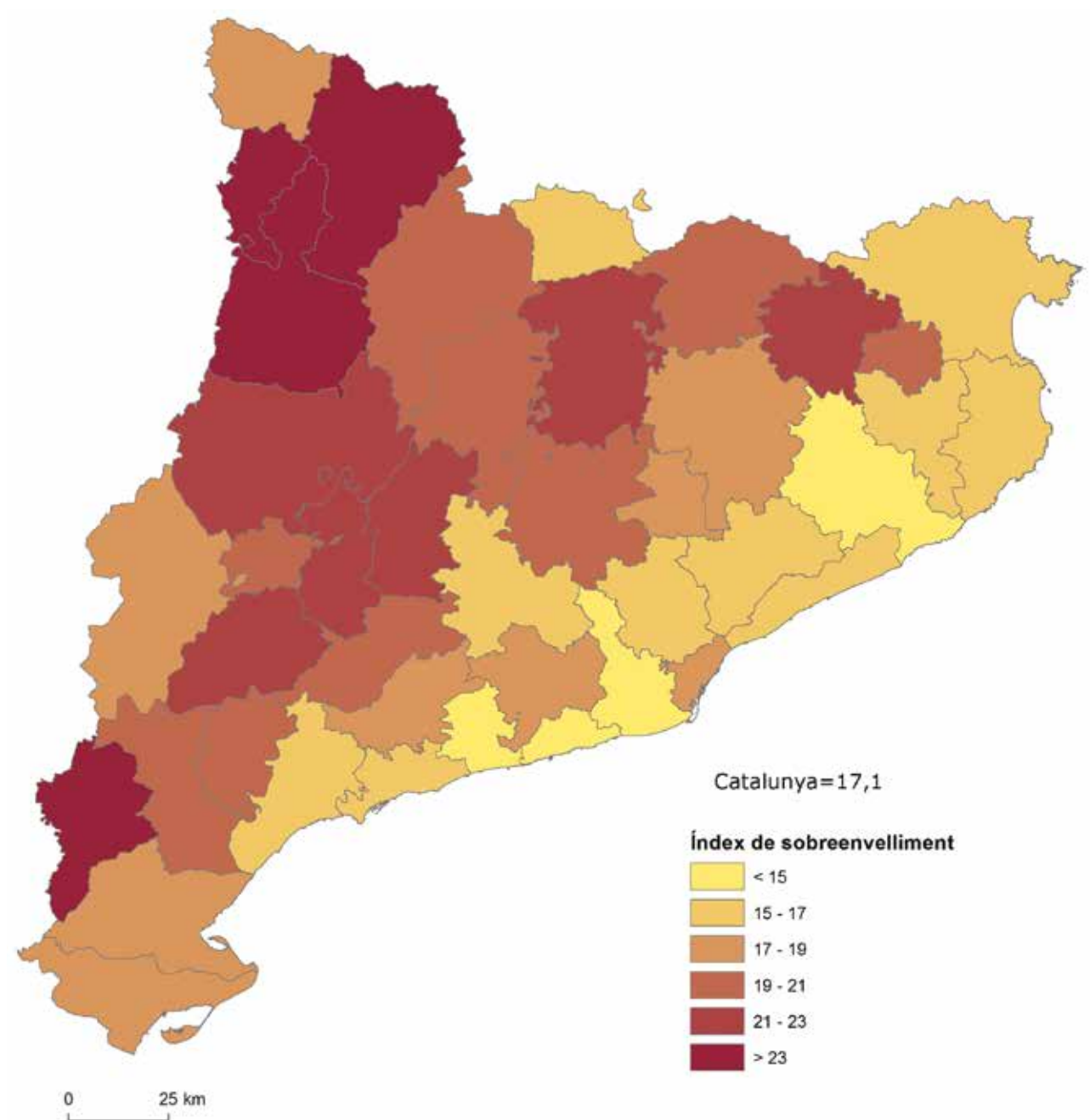
Mapa 2.12. Menys joves, menys dinamisme.
Població jove per municipis i comarques, 2020

El contingent de persones joves, de menys de 15 anys, es va reduït a Catalunya, especialment en les zones perifèriques rurals, on trobem 150 municipis amb menys d'un 10 % de població jove. De fet, el mapa constitueix una imatge en negatiu del mapa d'envelliment. La Catalunya interior es troba en general castigada pel feble nombre de joves, per bé que hi ha una franja central de municipis ponentins més rejoyenida,

a més d'alguns centres puntuals. El Pallars Jussà, el Priorat i la Terra Alta es presenten com les comarques amb menys població jove, per bé que a escala municipal el dèficit de població jove se situa clarament en les perifèries de pràcticament totes les comarques interiors. Font: Padró municipal d'habitants, Idescat.

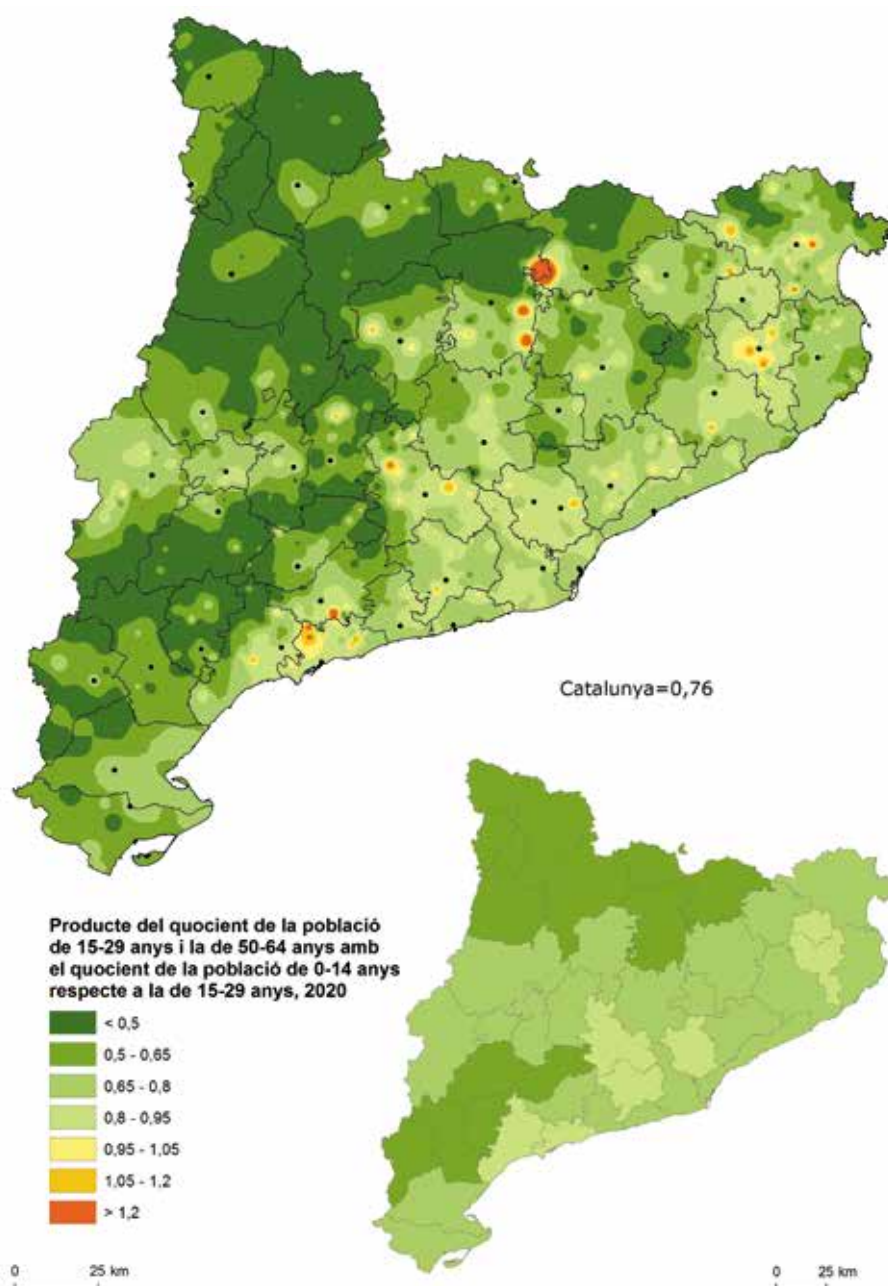
Mapa 2.13. La penyora de l'envelliment rural.
Índex de sobreenvelliment per comarques, 2020 *

Les comarques interiors no solament presenten una proporció superior de persones de la tercera edat, sinó que dins d'aquest grup d'edat destaquen pel grau de sobreenvelliment. És una circumstància que es podria relacionar amb la major esperança de vida de les comarques interiors, però que més aviat té a veure amb els gruixos generacionals i amb la preexistència d'un envelliment tant o més remarcable en aquestes co-

marques ara farà vint anys o més. El sobreenvelliment remarca l'augment de la problemàtica relacionada amb l'atenció a la gent gran afectada, amb l'edat, per problemes de dependència, i la dificultat de satisfer les necessitats i trobar atenció als pobles petits. Font: Padró municipal d'habitants, Idescat. (*) El resultat és producte del càlcul de la població de 85 anys i més per cada 100 habitants de 65 anys i més.

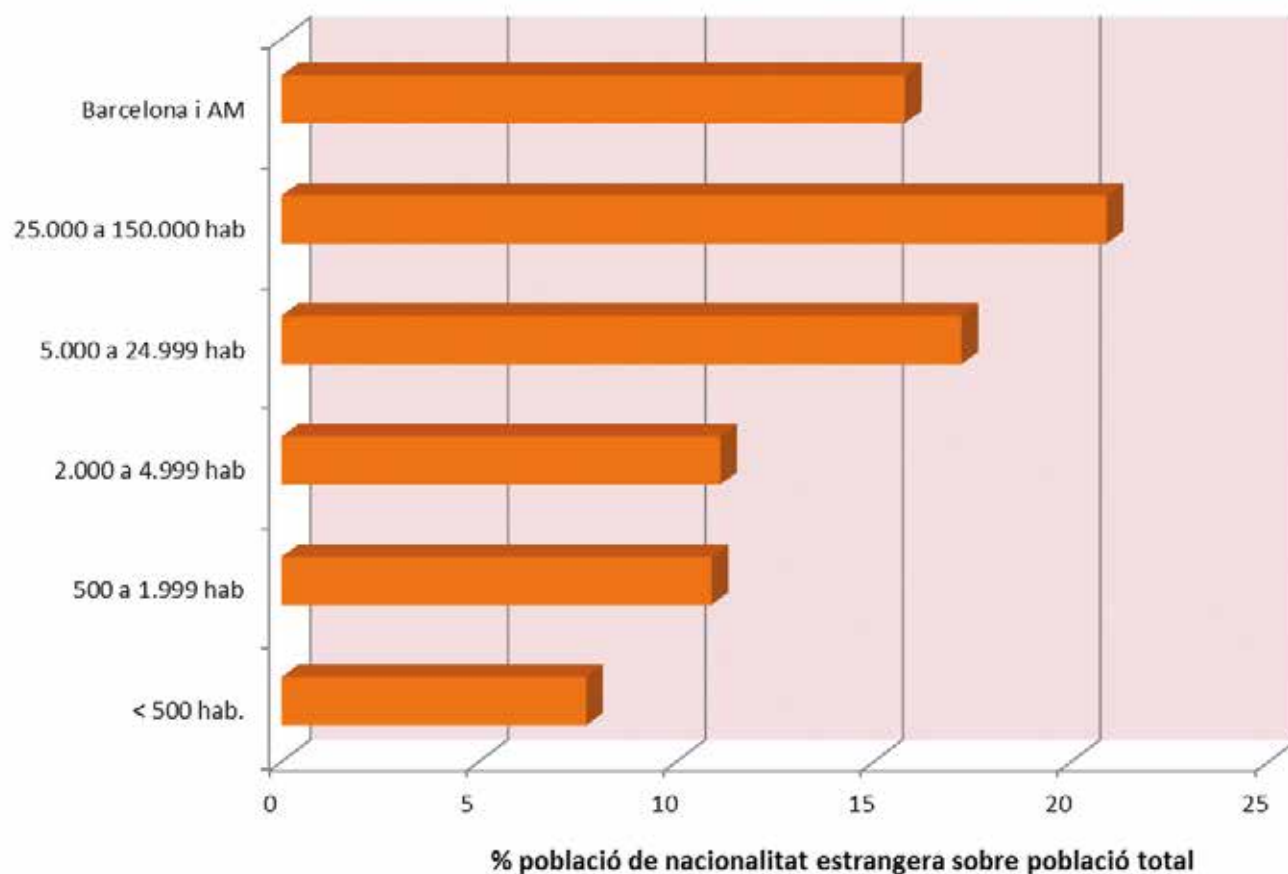
Mapa 2.14. Deficient reemplaçament de la mà d'obra.
Índex de potencial de creixement de la població per municipis i comarques, 2020

En el conjunt de Catalunya, aquest indicador se situa per sota d'1 (0,76), fet que determina una disminució irreversible de població en edat de treballar i una tendència cap a la pèrdua de població. Els escassos municipis amb dades positives es troben en creixements residencials recents per descongestió de ciutats del voltant de Tarragona, Girona i Lleida, a la conca d'Òdena, el sud-est del Berguedà i casos particulars com, de nou, el de Guissona, entre d'altres. Els municipis amb indicadors més baixos de potencial s'ubiquen en zones perifèriques, que comprenen els altiplans de la zona limitrofa entre les demarcacions de Lleida i Tarra-

gona, i una àmplia franja prepirinenca que es perllonga fins al nord del Ripollès i s'estén també cap al Pallars Sobirà i una petita part de l'Aran. D'alguna manera, es compleixen les inèrcies derivades de l'èxode rural de dècades anteriors, que configuren una situació demogràfica precària. Font: elaboració a partir de les dades d'estructura de la població per sexe i edat quinquenal del Padró municipal d'habitants, Idescat. S'obté pel producte de dos quocients, el que es produeix entre la població de 15 a 29 anys respecte a la de 50 a 64 anys, i la de 0 a 14 anys respecte a la de 15 a 29 anys.

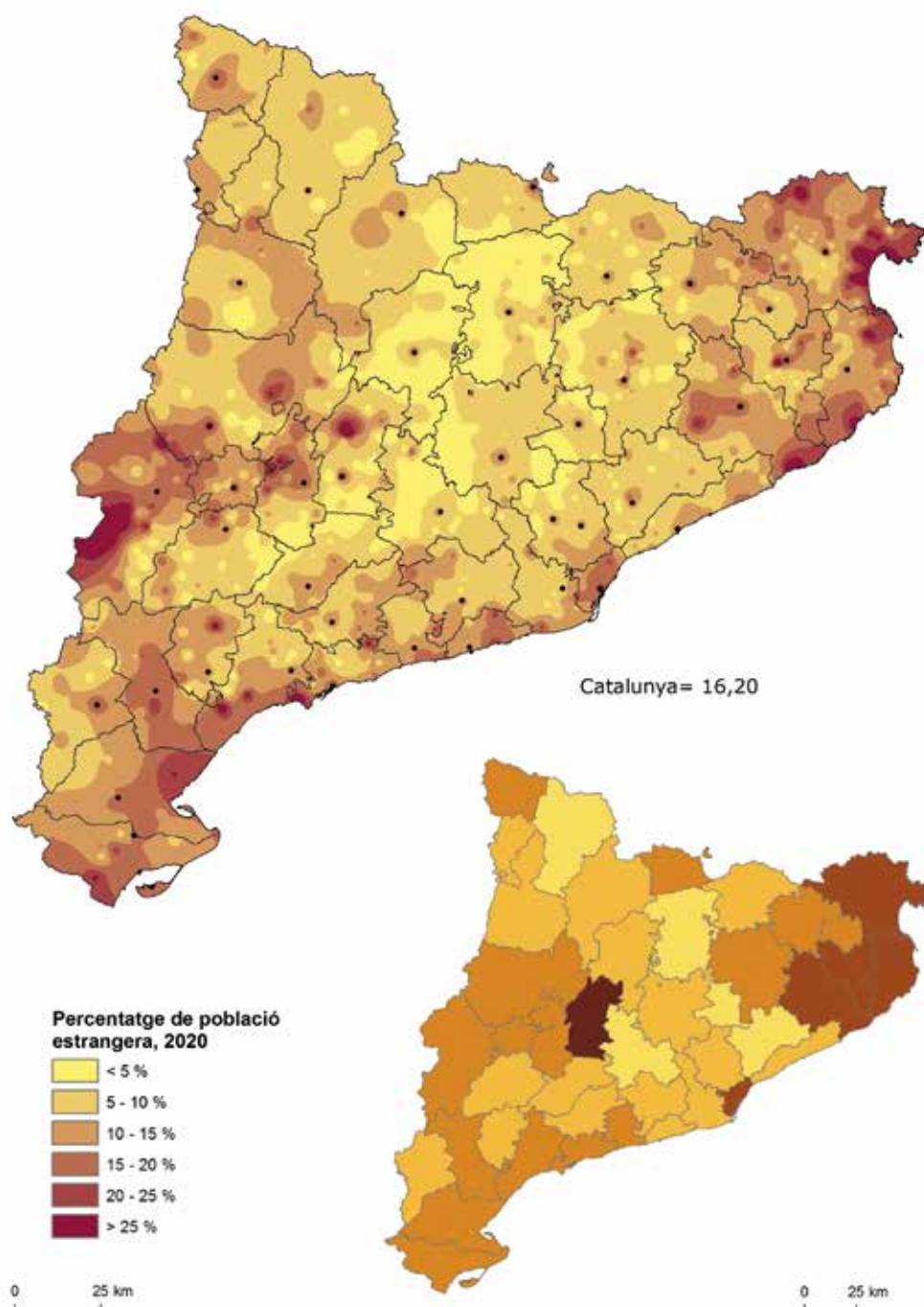
Gràfic 2.13. Contrast municipal de la immigració estrangera.
Població de nacionalitat estrangera segons la magnitud del municipi, 2020 *

L'arribada de població estrangera juga un paper destacat en l'explicació dels saldos migratoris, i això val també per als municipis rurals, tot i que s'aprecia un gradient de població estrangera en funció de la dimensió poblacional del municipi. Els municipis de menys de 500 habitants se situen de mitjana en un 7,7 % de població estrangera. Entre 500 i 5.000 habitants, el percentatge ascendeix al voltant de l'11 %. En els municipis urbans, el percentatge supera el 15 %, especialment en les ciutats intermèdies, on la xifra puja per sobre del 20 %. El percentatge de població

estrangera baixa una mica a la zona metropolitana, especialment pel que fa a les zones residencials perifèriques d'aquesta, però no pas així al seu nucli central, on Barcelona compta amb un 21,6 % d'estrangers. Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitants, Idescat. (*) No cal recordar que la població d'origen estranger comptabilitza les persones que mantenen la nacionalitat d'origen i no inclou els nacionalitzats espanyols, tant els pares com els fills.

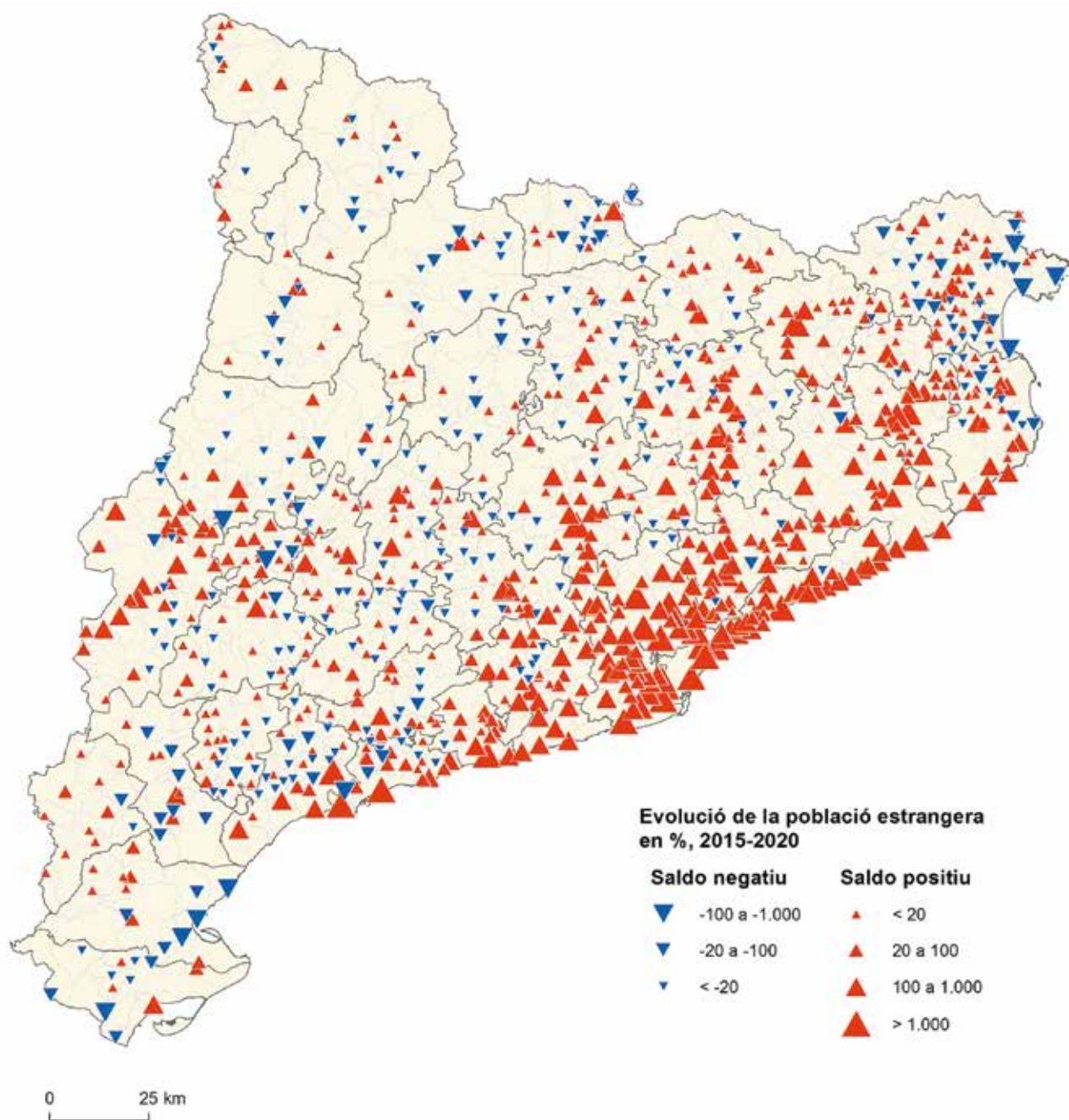
Mapa 2.15. Immigració estrangera repartida i amb petites concentracions.
Població de nacionalitat estrangera per municipis i comarques, 2020

La població de nacionalitat estrangera es troba força repartida per totes les comarques i municipis, amb l'excepció de la franja de petits municipis que divideix el país per la meitat, entre llevant i ponent, amb poca presència estrangera. Hi ha una tendència a la concentració en viles i ciutats, però encara més destacada és la presència de nuclis de concentració que adquireixen un valor relatiu important en determinades

comarques i municipis rurals. S'aprecia la forta presència en territoris com la Costa Brava, la Costa Daurada o el Baix Segrià, amb repunts puntuals a l'interior com a resultat de la implantació d'una gran indústria agroalimentària a Guissona. Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitants, Idescat. En la informació municipal s'han interpolat les dades amb el mètode IDW.

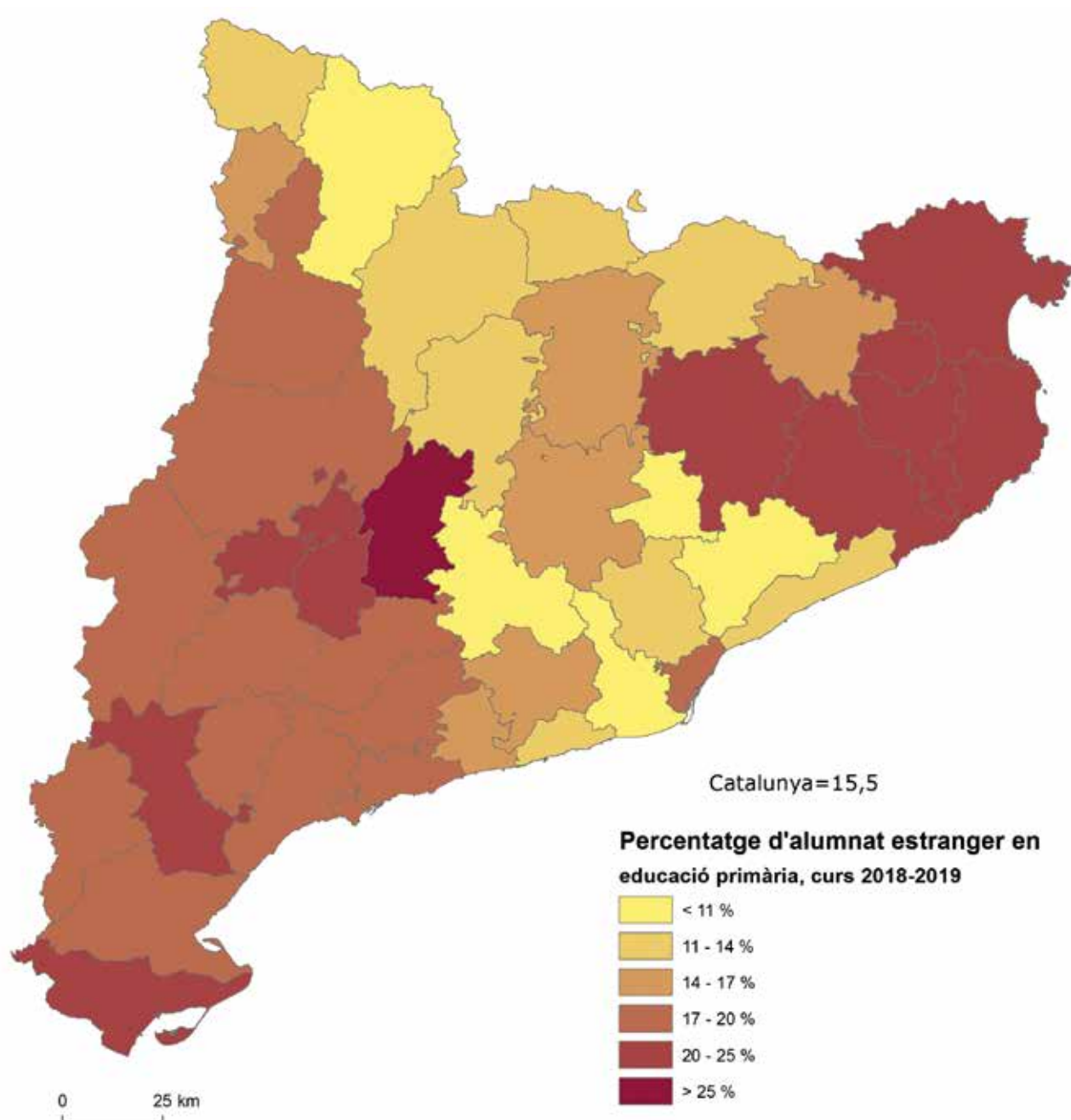
Mapa 2.16. Represa de la immigració estrangera en els eixos i centres de creixement.
Evolució de la població estrangera, 2015-2020

Tot i patir una davallada en els moments de la crisi del *boom* immobiliari, el pes de la població estrangera en el conjunt de la població mostra una tendència creixent en els darrers anys, sense entrar en el període recent de pandèmia de la COVID, encara sense estadístiques. Entre el 2015 i el 2020, el volum de persones estrangeres es va incrementar un 22,6 % en el conjunt de Catalunya. Les dinàmiques d'immigració estrangera de la part central de la costa, l'aglomeració barcelonina i els seus eixos de

penetració cap a les comarques de la Catalunya Central contrasten amb dinàmiques regressives a l'Empordà i les Terres de l'Ebre. Per contra, a les comarques interiors rurals s'experimenten pèrdues de població estrangera generals, tret de les capitals i els centres comarcals, l'entorn de l'antiga N-II a Ponent i poblacions interiors de les comarques de l'Ebre. Font: elaboració pròpia a partir del Padró municipal d'habitants, Idescat.

Mapa 2.17. La immigració arriba a les aules rurals.
Estudiants d'origen estranger en l'ensenyament primari, curs 2018-2019

Per tal de fer-se una idea del que és i pot arribar a ser la realitat del país, és interessant observar la presència de població estrangera entre la població infantil. Els percentatges reals serien força més elevats si es consideressin també els infants que, de fet, tenen la nacionalitat espanyola, però conviuen en entorns culturals molt diferents, determinats per l'origen estranger de les seves famílies. La presència de població estrangera en l'ensenyament segueix les pautes de distribució territorial observades

anteriorment i pot assolir un pes proporcionalment superior a causa de la major natalitat de la població immigrada d'origen estranger. La presència d'alumnat estranger és superior a la mitjana en bona part de les comarques occidentals del país, amb la Segarra al capdavant, però també en bona part de les comarques gironines. Font: elaboració pròpia a partir de les dades d'alumnes estrangers del Departament d'Educació.

2.1. En ple segle XXI les comarques interiors, des de les Garrigues fins a la Terra Alta, continuen amb una tendència demogràfica negativa que neix de l'emigració passada i l'envelliment. Els municipis i pobles més petits com Pradip, al Baix Camp, apareixen com els més perjudicats.

2.2. Els centres comarcals com Balaguer, contribueixen poderosament a la dinàmica demogràfica de la ruralitat, no solament per un creixement propi positiu, sinó per la difusió d'aquest cap als municipis veïns i la provisió d'activitats i serveis per la resta de comarcans.

2.3. L'aïllament, junt a la presència de petites comunitats, ha determinat l'evolució de molts petits nuclis rurals. Per davall de 50 habitants la comunitat rural fàcilment es dilueix i es veu abocada a l'abandonament, com exemplifica Ares a l'Alt Urgell.

2.4. A l'abandonament de la població pot seguir el deteriorament físic de les cases i el procés inexorable d'enrunament i/o de pèrdua de gestió de l'espai agrari. Se'n troba algun exemple no massa lluny del litoral com Gavadà al Baix Camp.

2.5. Els marges i camps abandonats que ocupen l'extensa àrea del Cap de Creus, a l'Alt Empordà, ens recorden com a través de la història se succeeixen processos de poblament o colonització i d'abandonament, aquest cop molt relacionats amb la plaga de la fil·loxera sobre la vinya a finals del segle XIX.

2.6. Les bones connexions metropolitanes i la tradició industrial i el dinamisme econòmic local situen les comarques centrals i nordorientals del país entre la ruralia més dinàmica. A l'entorn de Vic, Osona en constitueix una mostra destacada.

2.7. En els darrers anys el despoblament es cronifica en algunes petites poblacions interiors, on el fort envelliment de la població no permet albirar cap millora immediata si no canvia radicalment el signe de les migracions (Granyena de les Garrigues).

2.8. Arrel de la pandèmia les condicions de l'habitatge i l'entorn que ofereix la ruralitat han atret nous habitants cap a la ruralitat. Els més beneficiats han estat els municipis de la perifèria metropolitana, com Collbató, sense oblidar la costa i els Pirineus.

2.9. Més enllà de l'activitat econòmica, no es pot perdre de vista que les diferents expressions de vitalitat de la vida col·lectiva juguen un paper rellevant en el manteniment i dinamisme de les societats rurals. Aplec de Santa Caterina al massís del Montgrí (Baix Empordà).

2.10. L'oferta de serveis a tocar de casa, susceptible de prendre formes diferents, resulta indispensable per al manteniment de les petites comunitats rurals. Parada setmanal a Llardecans, Segrià garriguenc.

2.11. Als Pirineus la Val d'Aran i la Cerdanya, a la imatge, han estat capaces de recuperar-se demogràficament en els darrers trenta anys, gràcies a la immigració i gràcies a retenir la seva població jove, potser a canvi de menys estudis a l'exterior.

3. Activitat i treball. Diversificació econòmica i atur

L'activitat econòmica a les comarques interiors es comporta relativament millor que el que la demografia dona a entendre. Les crisis i les èpoques de gran creixement que han caracteritzat el que portem de segle XXI no presenten grans diferències entre unes comarques i unes altres, amb excepcions puntuals degudes a estructures econòmiques també singulars d'alguna comarca o de municipis que fiaven massa el seu pes econòmic sobre el sector de la construcció i les indústries relacionades, quan va arribar la crisi del 2008, o altres de més dependents de la indústria en la crisi recent de la COVID. Aquests contrastos es presenten més a escala municipal que no pas comarcal, donada l'estructura econòmica menys diversificada dels municipis i per la seva mateixa dimensió humana. Els mapes ens reflectiran precisament una pèrdua de llocs de treball superior als municipis petits, que cal situar en el procés de pèrdua demogràfica i envelliment que experimenten. I això no vol dir que els residents dels petits pobles i masies deixin de tenir oportunitats laborals, perquè la mobilitat facilita la consecució de feina a les capitals o municipis veïns. Al cap i a la fi, el que importa és la dinàmica econòmica de les mateixes comarques en conjunt, i és en l'observació d'aquesta escala territorial que cal fixar l'atenció de les observacions econòmiques i del mercat de treball.

No es pot perdre de vista que en la dinamització econòmica local juguen un paper fonamental les viles i ciutats que concentren bona part de la població i l'activitat i que ofereixen llocs de treball i serveis a les persones residents als pobles i masies dels encontorns. La força i el dinamisme d'aquestes viles i ciutats és fonamental per al conjunt de la ruralitat, i no només es basa en els projectes empresarials relacionats amb el sector agroalimentari, la generació d'energia, el sector forestal o altres activitats productives bàsiques. Hi juga un paper decisiu el desenvolupament dels comerços, la restauració, l'hoteleria i els serveis en general, tant de caràcter

privat com públic. Representen, per altra part, activitats que no solament cobreixen les necessitats de la rodalia, sinó que tenen una capacitat de projecció més enllà, una potencialitat sovint poc explotada, com seria el cas dels comerços que venen productes reconeguts per la seva marca i qualitat, nous segments de venda comercial per Internet, residències per a col·lectius amb limitacions o necessitats específiques, ofertes formatives especialitzades i d'altres.

Les ciutats i viles rurals representen oportunitats especials per al desplegament del món dels serveis, però tampoc cal descartar la localització de determinades activitats en pobles i masies. El salt cap a les compres per Internet i el teletreball experimentat durant la pandèmia han posat al descobert possibilitats per a la implantació de noves activitats i residents en el medi rural.

No gaire diferents de les alternatives anteriors en l'àmbit dels serveis són les que es donen específicament en el turisme, que s'ha vist particularment perjudicat per la pandèmia. En aquest context es fa molt difícil entreveure l'evolució dels fluxos turístics a mitjà i llarg termini, per bé que sembla que el turisme de proximitat s'haurà de veure beneficiat de les limitacions a la mobilitat o de les preocupacions assumides per la població, fet que hauria de ser especialment favorable per al turisme a les àrees rurals. Altrament, i malgrat que els atractius i la freqüentació turística són molt diferents d'unes àrees rurals a unes altres i requereixen plantejaments adaptats a cada situació, el turisme a les àrees rurals no s'allunya, ni s'hauria probablement d'allunyar, de les instal·lacions petites i mitjanes de tracte pròxim i familiar, l'aprofitament dels diversos atractius patrimonials locals i nous projectes mesurats en l'escala, sense que la societat local hagi de renunciar a mantenir una sociabilitat i unes expressions culturals específiques i independents dels turistes.

La renovació i dinamisme de les àrees rurals requereix una aproximació, que no ha de variar gaire de les àrees metropolitanes, en la qual juguen un paper important les interrelacions amb els grans centres de creació, la captació d'activitats innovadores i la generació de projectes culturals propis que enriqueixen la vida en els entorns rurals i n'augmenten l'atractiu exterior. Diversificar l'economia, promoure la innovació de l'empresa rural, en especial la microempresa, i, en definitiva, incrementar la competitivitat del teixit empresarial de la ruralitat és també cabdal en el futur de les zones rurals. Tenir un territori que ofereixi oportunitats als seus habitants, actuals i potencials, és indispensable perquè la ruralitat sigui atractiva, de manera que persones de fora es plantegin desenvolupar-hi el seu projecte vital i professional. Per a l'existència d'un teixit socioeconòmic fort és important el relleu generacional de l'empresa rural no agrària, que també pateix l'impacte de l'envelliment poblacional i de la fuga de talent cap a les zones més poblades.

El manteniment d'unes comunitats locals vives i atractives també per a possibles nous habitants i per als turistes passa igualment per una expressió cultural local participativa i activa. Pot néixer i arrelar-se en els patrimonis materials o immaterials de la ruralitat, que a través de la història han acumulat un nombre extraordinari d'expressions que ofereixen un camp inacabable d'estudi i recuperació. I progressa, en qualsevol cas, amb la incorporació de les percepcions socials del moment i la participació creativa dels artistes, que permeten que el patrimoni es mantingui viu i generi noves confluències socials. Apareix, d'aquesta manera, un constituent fonamental d'una ruralitat culturalment rica i atractiva per als nous residents, que són l'esperança de revitalització.

Gràfic 3.1. Contrastos econòmics intersectorials.

Creixement de l'ocupació per grans sectors d'activitat a Catalunya, 2010-2021

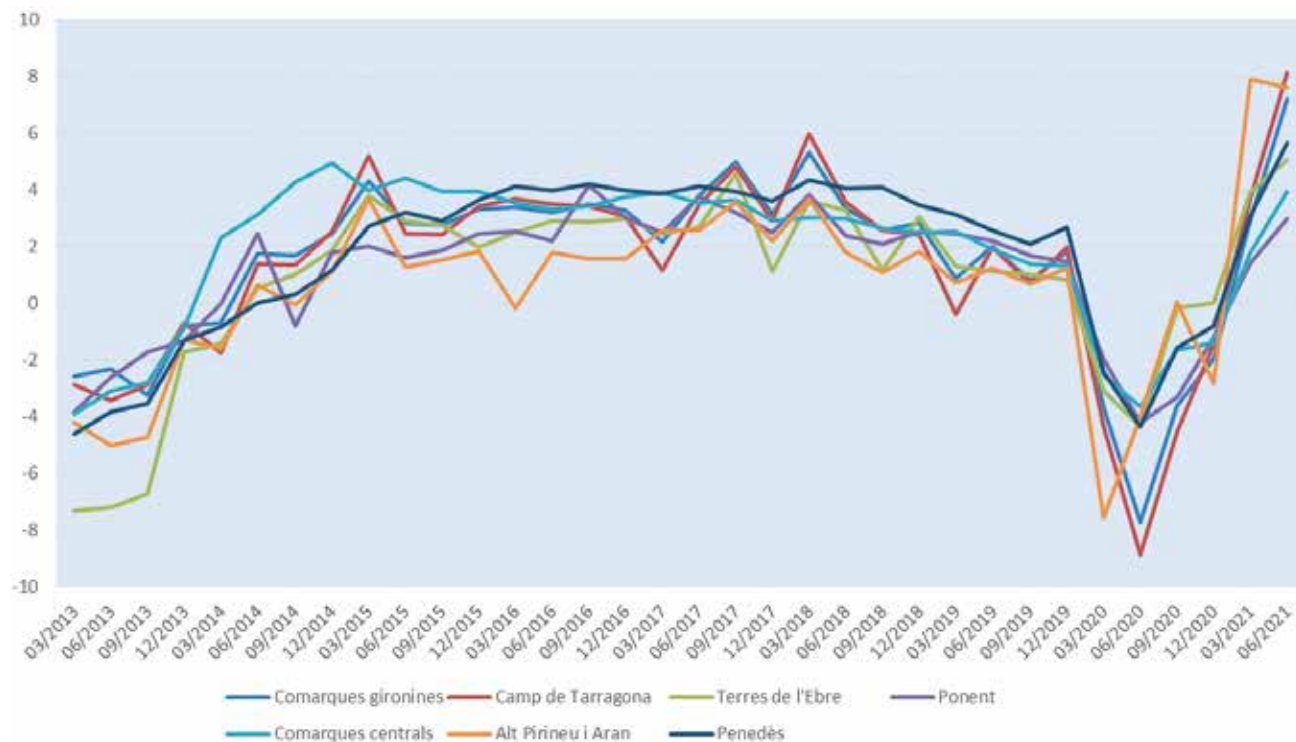

Com a sector majoritari d'ocupació, els serveis marquen el ritme general de creixement de l'ocupació, que va fortament aparellat al ritme del cicle econòmic anteriorment descrit, amb la recuperació econòmica que s'entreveu el 2014 i es consolida el 2015, i la patacada de la crisi de la COVID que es produeix a la primavera del 2020 i un rebrot important al cap d'un any, que en termes d'ocupació real cal matisar pel perllongament dels ERTO. L'ocupació del sector agrari es manté més aviat a la baixa i segueix les pronunciades dents de serra que tenen més a veure amb les

variacions estacionals de les collites anuals i les dels mercats internacionals. El sector industrial segueix el ritme general del cicle econòmic, amb uns creixements més moderats que els del sector serveis, just al revés del sector de la construcció, que experimenta uns salts pronunciats. Font: Afiliacions a la Seguretat Social segons residència padronal de l'afiliat. Per sector d'activitat. A últim dia del mes en períodes trimestrals, Idescat. Es representa la taxa de creixement interanual de cada sector d'activitat i del conjunt de l'economia catalana.

Gràfic 3.2. Contrastos regionals.

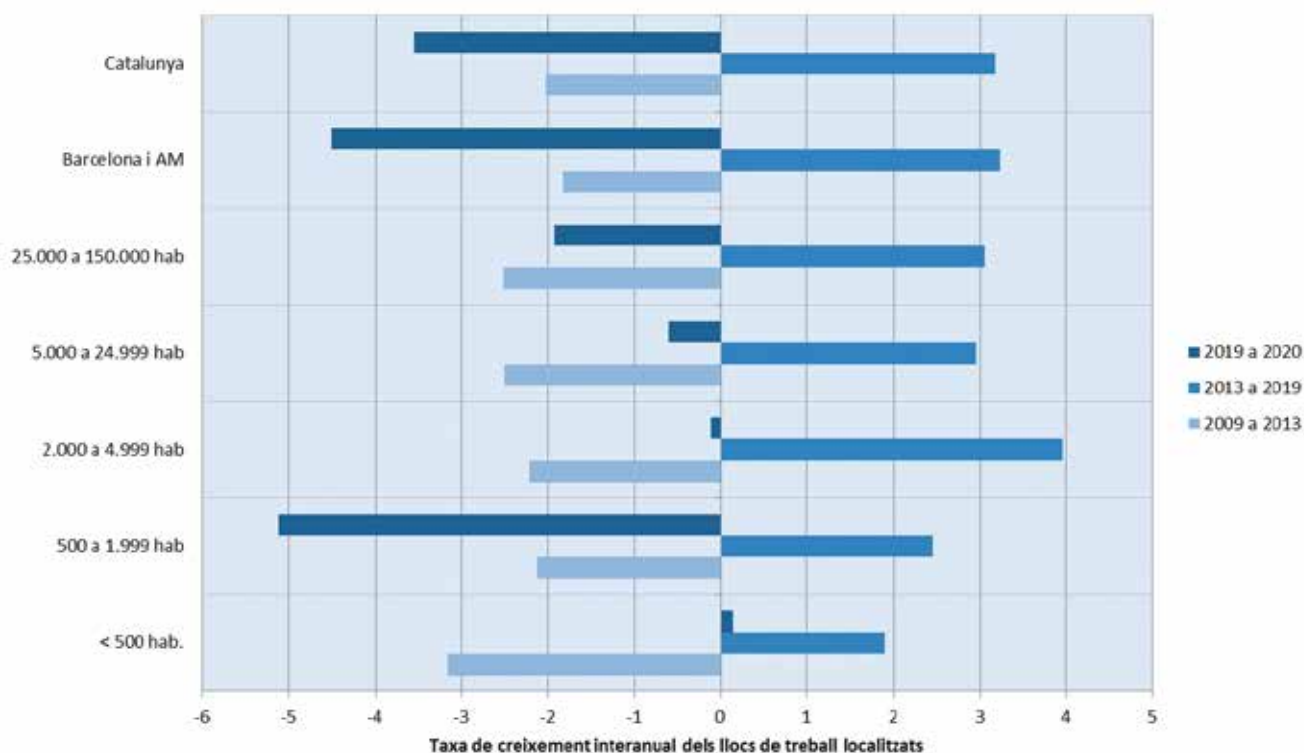
Taxa de creixement interanual de l'ocupació trimestral per vegueries, 2010-2021

Sense que es pugui parlar de divergències radicals en els cicles de creixement econòmic, es parteix d'una crisi particularment greu de l'ocupació a les Terres de l'Ebre, que experimentaran tot seguit una recuperació més aviat moderada a finals de 2014 i fins a les darreries de 2019. Al seu costat, l'Alt Pirineu i Aran presenten també uns creixements moderats en el mateix període de recuperació. Les vegueries, amb un fort impacte de l'activitat turística i altres de relacionades, com la restauració (Camp de Tarragona, comarques Gironines, Alt Pirineu i Aran),

van notar amb més força l'impacte de la COVID-19, mentre que les de caràcter més agroindustrial (Ponent, Terres de l'Ebre, comarques centrals i Penedès) tingueren un impacte menor. Val a dir també que, com en certa manera era d'esperar, la recuperació ha estat molt més intensa i ràpida en les vegueries més afectades per la crisi. Font: Afiliacions a la Seguretat Social segons residència padronal de l'afiliat. Es compta a l'últim dia del mes en períodes trimestrals, Idescat.

Gràfic 3.3. Creixement interanual dels llocs de treball localitzats segons la magnitud dels municipis, 2009-2013, 2013-2019 i 2019-2020 *

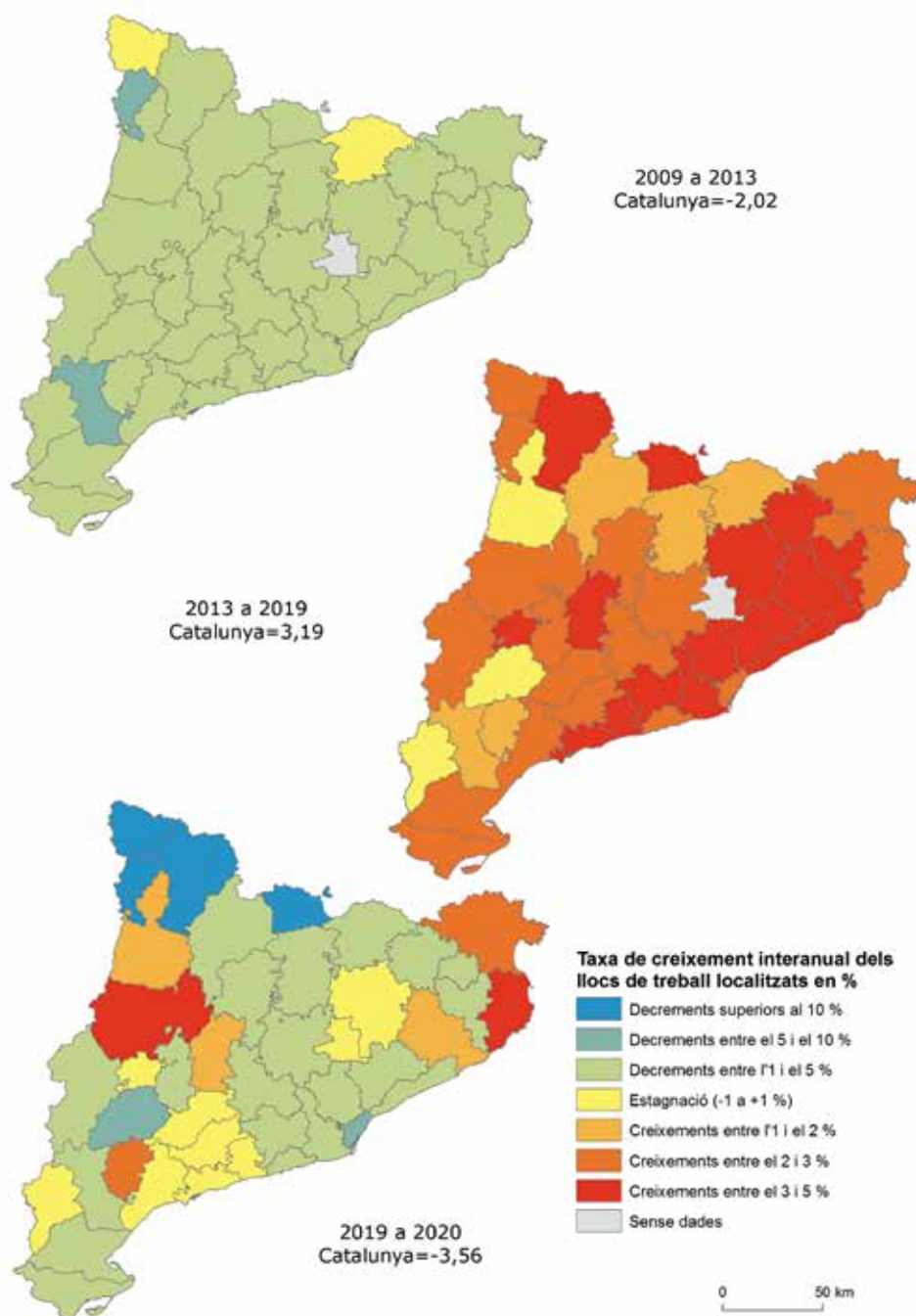

Al contrari que en la crisi de la bombolla immobiliària, en els primers mesos de la crisi de la COVID-19 el segment de municipis que millor va suportar la crisi van ser els municipis petits, fet que tindria a veure amb la major resistència del sector primari i els treballadors autònoms, sectors destacats en aquests municipis. Tot i amb això, la Catalunya rural no ha escapat de l'impacte, molt fort en municipis de 500 a 1.999 habitants. Font: elaboració pròpia a partir de l'Estadística de l'ocupació assalariada i autònoma segons afiliacions a la Seguretat Social, a darrer dia del

mes de desembre, menys pel 2020, que, per manca de més dades, s'empren dades del darrer dia de setembre. S'han seleccionat les dades en funció dels cicles de creixement trimestral (gràfic 2.2). Les dades municipals inclouen tant treballadors assalariats com autònoms. (*) La sèrie Estadística de l'ocupació assalariada i autònoma segons afiliació a la Seguretat Social de 2021 ha quedat paralitzada en els resultats del 30 de setembre de 2020 i obliga a comparar dades de mesos diferents, fet que genera biaixos en el sector agrari i els derivats del turisme de neu.

Mapa 3.1. Crisi immobiliària i recuperació.

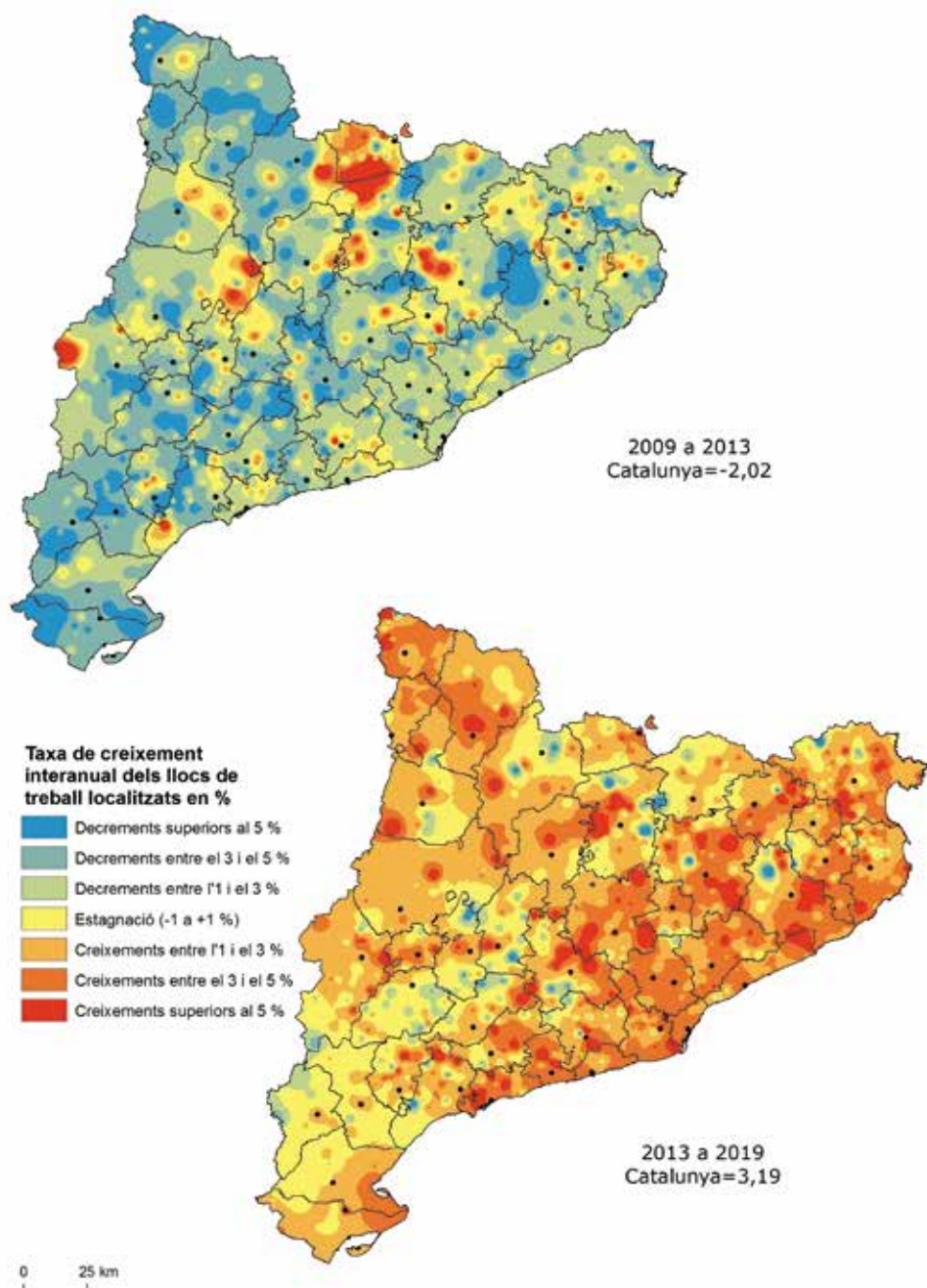
Creixement interanual dels llocs de treball localitzats per comarques, 2009 a 2013, 2013 a 2019 i 2019 a 2020 *

Mentre que la crisi de la bombolla immobiliària va tenir un impacte més o menys homogeni en el territori, la recuperació posterior fou clarament més intensa a les comarques del litoral i prelitoral, i més moderada a l'interior, on en comarques com el Pallars Jussà, les Garrigues o la Terra Alta aquesta recuperació no es va produir. En els primers mesos de la crisi de la COVID-19, l'impacte va ser territorialment divergent, amb les comarques turístiques del Pirineu com les més afectades, mentre que

en altres de base agrària l'impacte no va ser tan elevat, i fins i tot es va saldar amb creixements d'ocupació. Font: elaboració pròpia a partir de l'Estadística de l'ocupació assalariada i autònoma segons afiliacions a la Seguretat Social. (*) Les dades de la comarca de nova creació del Moianès (que figura en gris en alguns mapes) es reparteixen entre les comarques d'adscripció anterior dels seus municipis en les dates anteriors a la seva creació.

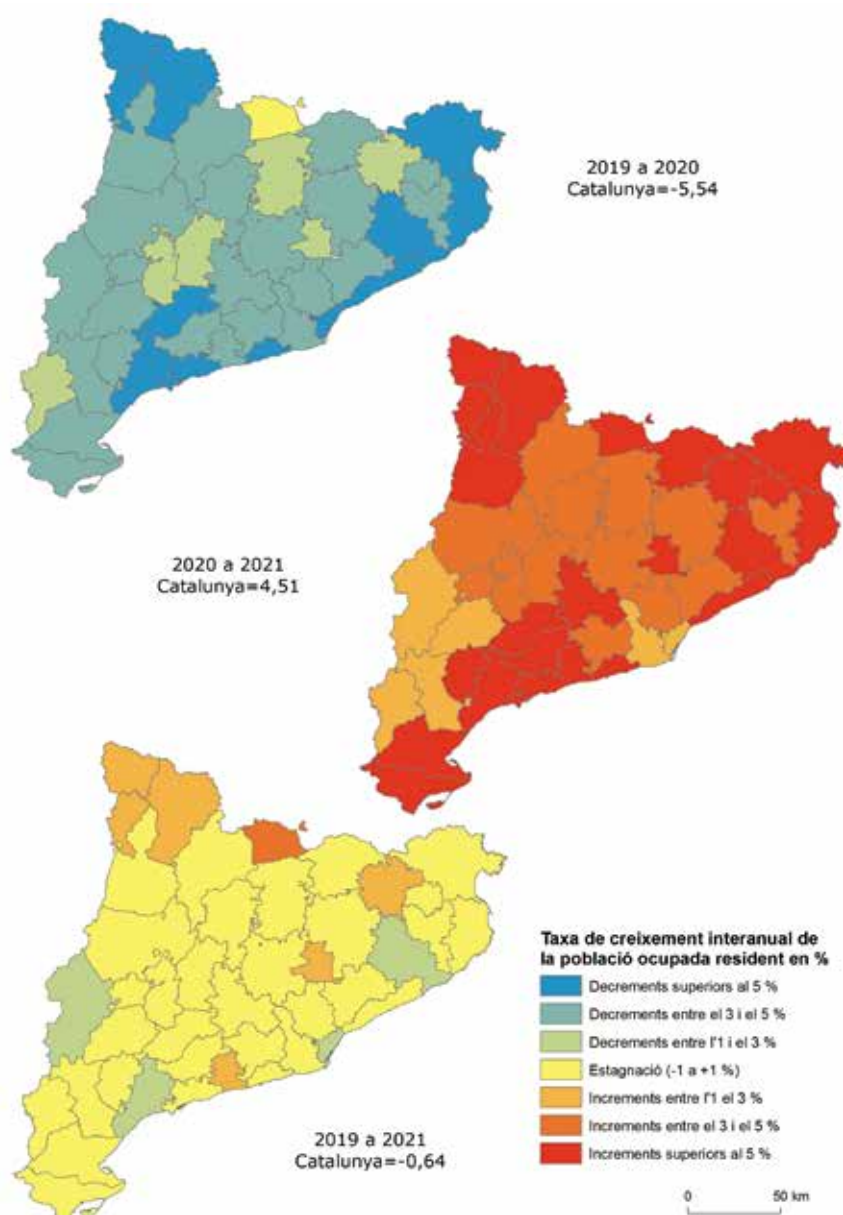
Mapa 3.2. Taxa de creixement interanual dels llocs de treball localitzats en els períodes 2009-2013 i 2013-2019 per municipis

Per al període del 2009 al 2013, la norma general dels anys del que s'anomenà la "crisi immobiliària" fou la destrucció generalitzada de llocs de treball, un 2 % anual en el conjunt de Catalunya. Bona part dels municipis catalans, uns 750, tingueren taxes negatives, amb una dispersió territorial força notable, i una incidència destacada en zones intercalars comarcals; les Guilleries, l'Alta i la Baixa Segarra, parts de les Garrigues i la Terra Alta i altres àrees puntuals. En els comptats casos en què es va donar un cert creixement de l'activitat, amb increment dels llocs de

treball localitzats en el municipi, la dispersió territorial és molt notable. En el període del 2013 al 2019, de recuperació econòmica, apareixen uns increments anuals superiors al 3 %. Altre cop l'increment fou una tendència molt estesa pel territori, tot i que hi hagueren encara zones recessives, com l'interior de les Terres de l'Ebre i la zona de contacte de les demarcacions de Lleida i Tarragona, entre d'altres. Font: elaboració pròpia a partir de l'Estadística de l'ocupació assalariada i autònoma segons afiliacions a la Seguretat Social, a darrer dia del mes desembre.

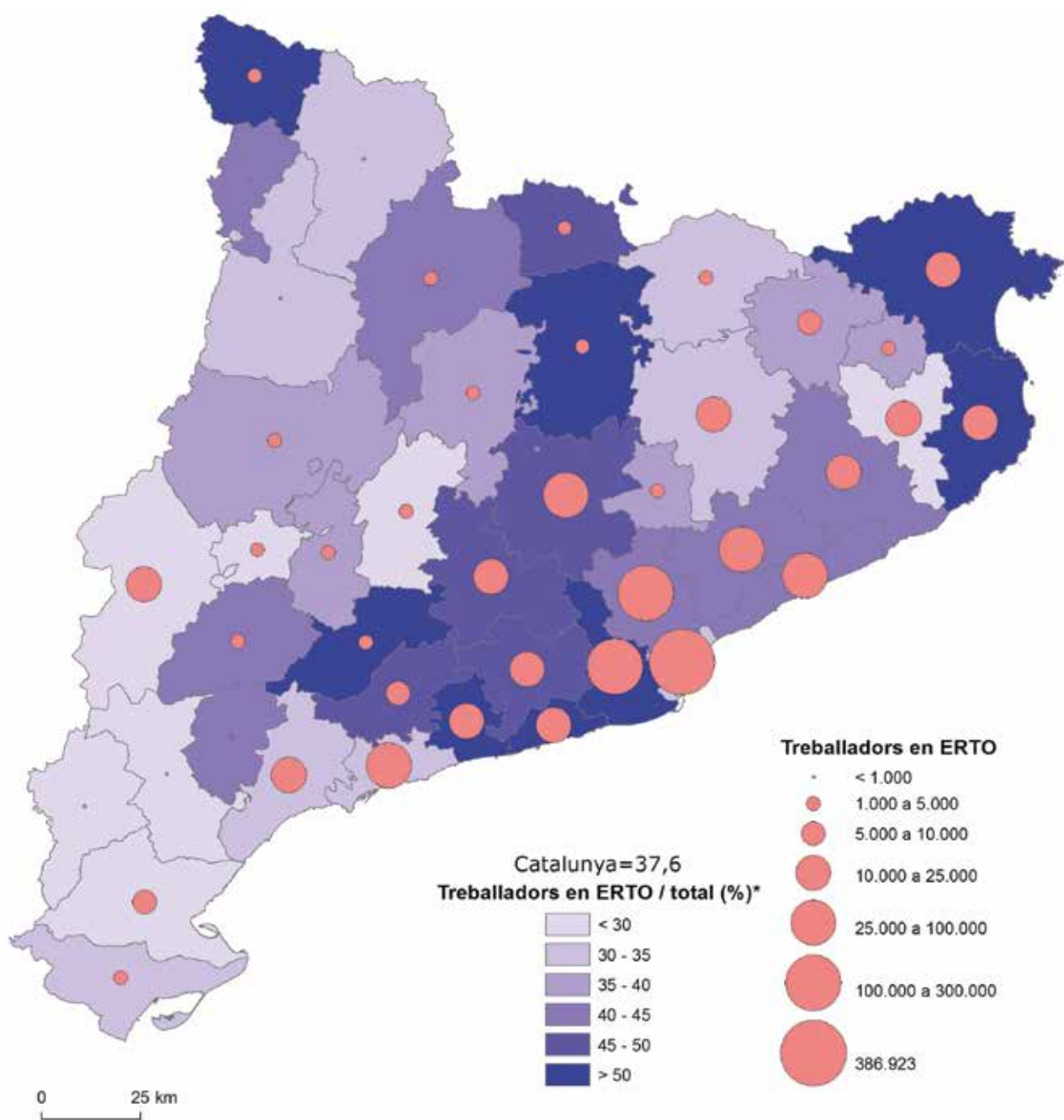
Mapa 3.3. Davallada i recuperació de l'ocupació en temps de pandèmia.
Creixement interanual de la població ocupada resident per comarques 2019-2021.

En el moment més àlgid de la crisi econòmica de la COVID-19, amb l'aturada forçada de l'activitat durant el 2020, trobem diverses comarques amb un fort pes de l'activitat turística que encapçalen el rànquing de destrucció d'ocupació. La Selva va perdre el 13,1 % de la població ocupada resident entre el juny del 2019 i el juny del 2020. El Tarragonès (-10 %), el Baix Camp (-8,8 %) i el Baix Empordà (-8,6 %) també patiren pèrdues importants d'ocupació. Les comarques de perfil agroindustrial, com la Segarra i el Moianès, aguantaren millor la crisi. Al capdavant de la recuperació d'ocupats entre el juny del 2020 i el juny del 2021 hi ha les comarques pirinenques: l'Alta Ribagorça, amb un increment del 13,1 %, seguida del Pallars Sobirà (11,6 %), la Selva (11,1 %) i l'Aran

(10,8 %). Les dades que fan un balanç de les dues fases anteriors, del juny del 2019 al juny del 2021, mostren una recuperació força estesa dels nivells anteriors, amb un dinamisme especial a la Cerdanya. Tot i amb això, la taxa interanual de creixement per al conjunt de Catalunya ha estat lleugerament negativa (-0,64 %), enduta per les pèrdues de la Selva, el Barcelonès, el Segrià o el Baix Camp. Font: Afiliacions a la Seguretat Social segons residència padronal de l'afiliat a últim dia del mes de juny de cada any, Idescat. Cal tenir present, en qualsevol cas, que les xifres d'ocupats no reflecteixen les xifres dels acollits a l'ERTO, que s'han de reincorporar a la seva feina, si tot va bé.

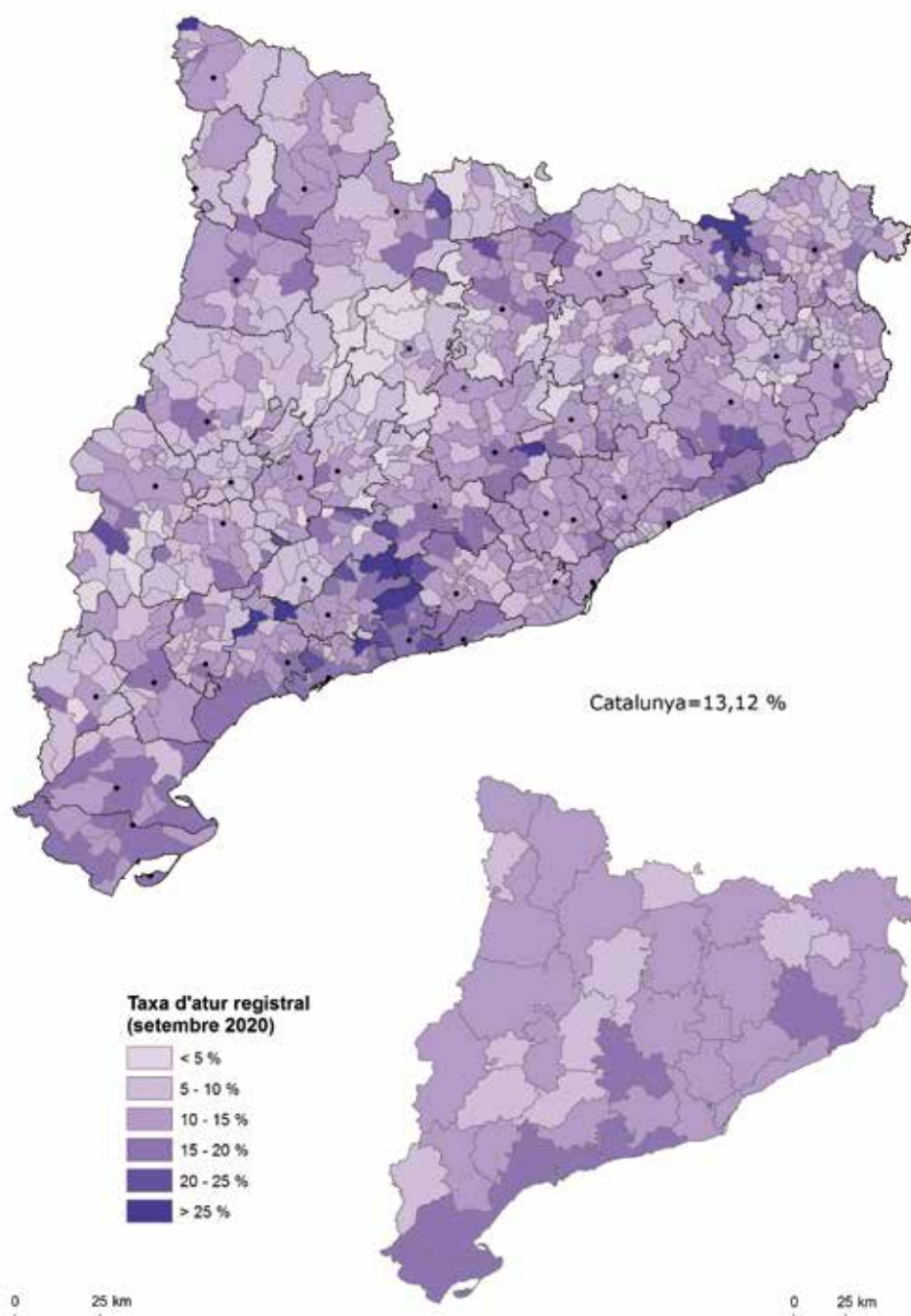
Mapa 3.4. Població afectada per ERTO per comarques, 2020 *

El pes elevat del sector agrari, que, com acostuma a passar, ha resistit l'embat de la darrera crisi, ha comportat una incidència menor dels expedients de regulació d'ocupació (ERTO) en bona part de les comarques rurals. No ha passat el mateix en aquelles comarques d'interior amb un fort component turístic (Aran), i comarques amb un fort component industrial i del sector de la construcció (Conca de Barberà, Berguedà). L'àmbit metropolità i de la Costa Brava presenten també incidències des-

tacades, en aquest cas per la contracció del sector serveis. Font: elaboració pròpia a partir dels expedients de regulació temporal d'ocupació (ERTO) que s'han presentat per comarca i nombre de persones treballadores afectades, amb dades del Departament d'Empresa i Treball. (*) Les dades percentuals s'han calculat respecte al total de població afiliada a la Seguretat Social el 2019, per poder comparar l'impacte de la crisi.

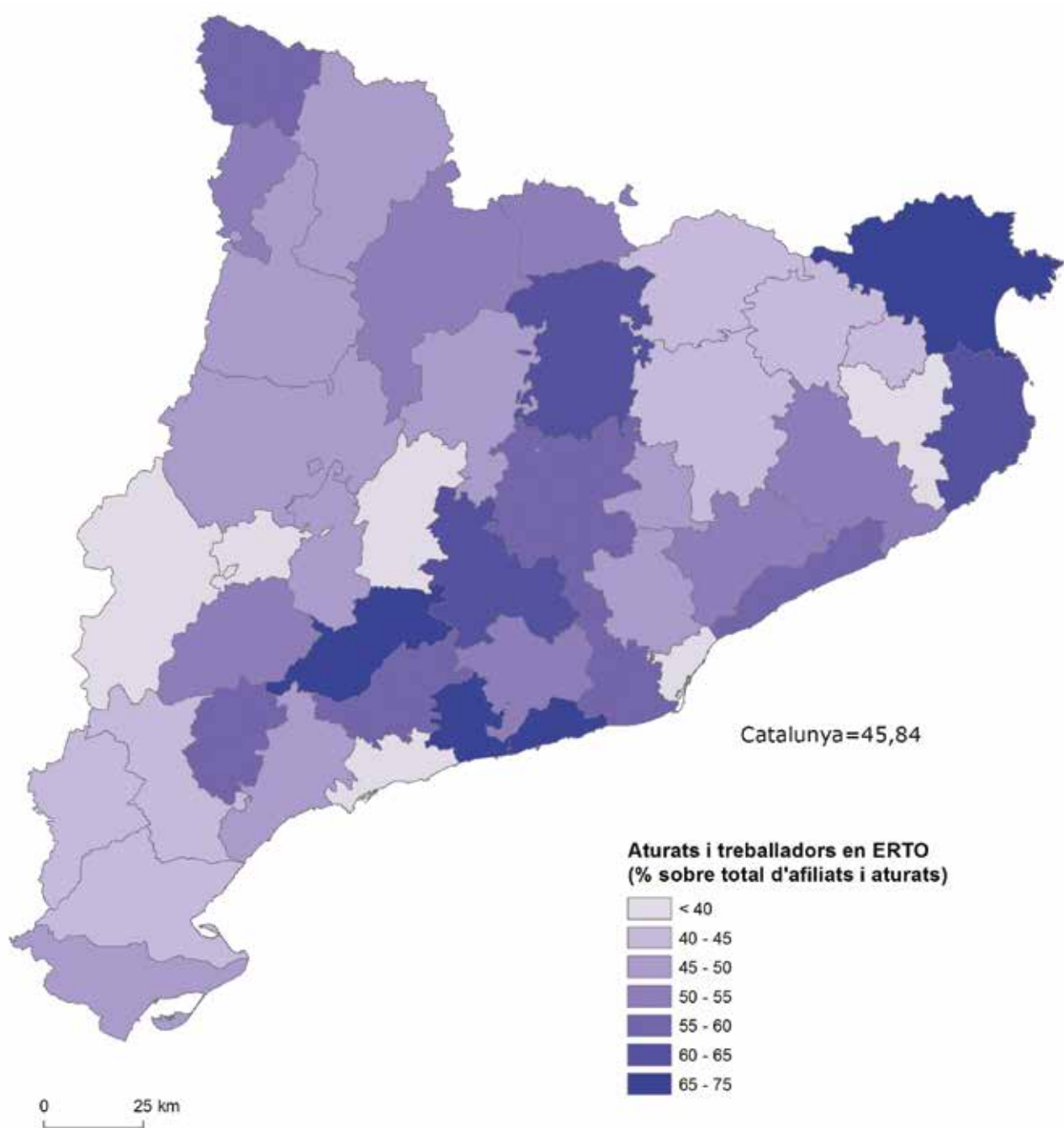
Mapa 3.5. La ruralitat més a recer de l'atur.
Taxa d'atur per municipis i comarques, 2020.

No resulta fàcil descobrir una lògica territorial en la incidència desigual de l'atur. Els municipis i les comarques rurals se n'acostumen a sortir millor, degut a la baixa incidència que té entre els ocupats agraris i treballadors autònoms. Els percentatges apunten a un nivell d'atur particularment greu a les àrees del que es coneix com a Costa Daurada, una situació que remunta cap als municipis de l'interior. Amb unes circumstàncies que apunten a la combinació d'una major incidència de la crisi en el turisme

d'aquesta banda sud de la costa, combinada amb una crisi dels serveis o indústria de subministraments en els municipis interiors. Tot plegat, una situació més crítica que es reproduïx en la comarca de la Selva i que té una incidència significativa, per bé que menor, en tot l'entorn metropolità i la part oriental del país en general. Font: elaboració pròpia a partir de la taxa d'atur registrat per municipis i comarques de l'Observatori del Treball i Model Productiu.

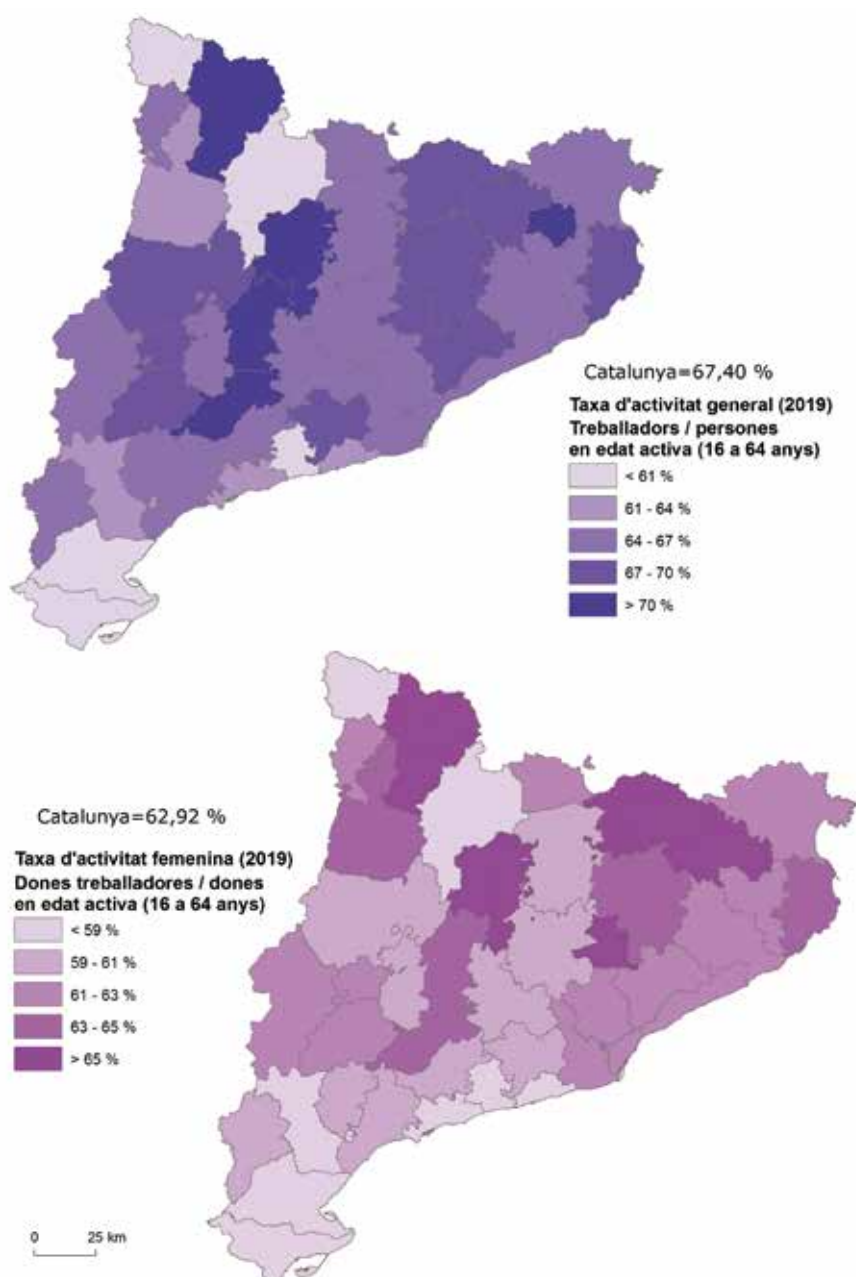
Mapa 3.6. La precarització de l'ocupació en temps de COVID.
Taxa d'atur més taxa d'ERTO per comarques, 2020 *

Apreciem aquí que l'impacte de les pèrdues o la precarització en el mercat laboral ha estat més fort en les comarques litorals i prelitorals, de l'àrea metropolitana, i en zones interiors amb un fort component industrial (Conca de Barberà, Berguedà). A les zones rurals, de manera majoritària, les dades d'incidència de la precarització laboral es troben per sota de la mitjana catalana. Tanmateix, a banda de les dues excepcions anteriorment assenyalades, cal notar també la relativament forta

incidència a les comarques de l'Alt Pirineu i Aran, més vinculades amb l'activitat turística. Font: elaboració pròpia a partir de les dades d'atur registrat en valors absoluts (dades mitjanes de 2020) i les dades d'ERTO per comarca també en valors absoluts. (*) S'ha calculat el percentatge de la suma d'aturats i persones en ERTO el 2020 en relació amb el total d'afiliats més el total d'aturats, per copsar la incidència de la precarització laboral en les diferents zones del país.

Mapa 3.7. Totes i tots a la feina.
Taxa d'activitat per comarques, 2019

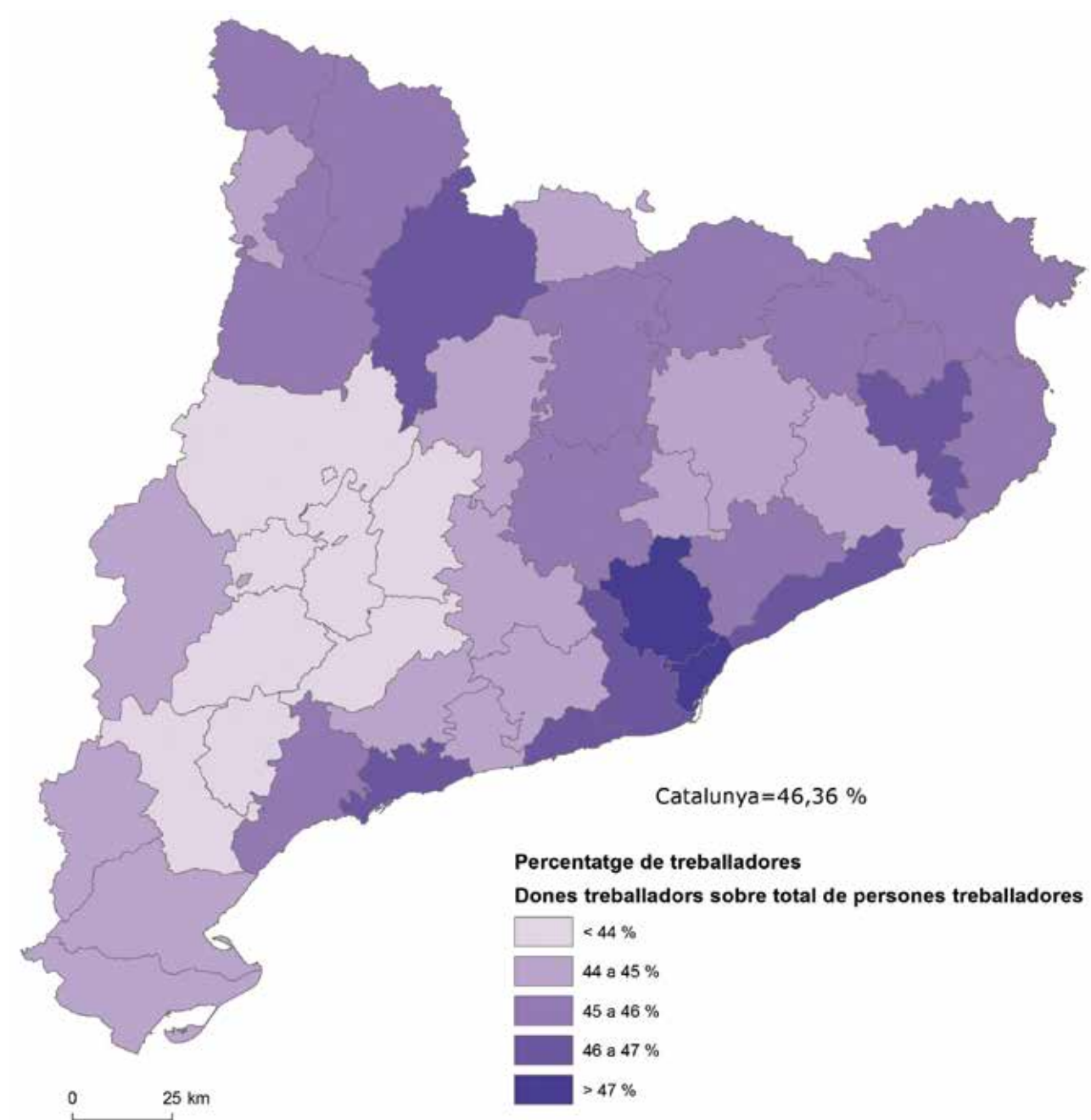

La diferència convencional que assenyalava les comarques rurals com les menys implicades en l'ocupació, degut en bona part al fet que moltes mestresses de casa no s'incorporaven al mercat laboral, s'ha esfumat amb els anys. Al contrari, hi ha una diagonal de comarques interiors rurals que presenta les taxes més elevades d'activitat. Quedarien, amb tot, algunes comarques interiors amb un nivell d'activitat encara força baix. Les diferències intercomarcals de l'ocupació tenen molt a veure amb la inserció de la dona en el mercat laboral, com es comprova en comparar la presència específica de dones en edat de treballar amb les taxes d'activitat del conjunt. Les comarques amb menor presència de dones

en el mercat laboral es corresponen amb les que tenen també una taxa d'activitat més baixa, i entre aquestes comarques en trobem algunes de rurals, que no arriben a constituir un tret específic. Font: Afiliacions a la Seguretat Social segons residència padronal de l'afiliat. A últim dia del mes en períodes trimestrals, Idescat. Es fan servir les dades de residència padronal dels afiliats del juny del 2019 per comparar-les amb les dades demogràfiques necessàries per conèixer la població en edat de treballar. El fet d'utilitzar aquestes dues fonts, de procedència diferent, fa també que les conclusions de la taxa s'hagin d'observar amb precaució.

Mapa 3.8. Un marge per a la feminització de l'ocupació.

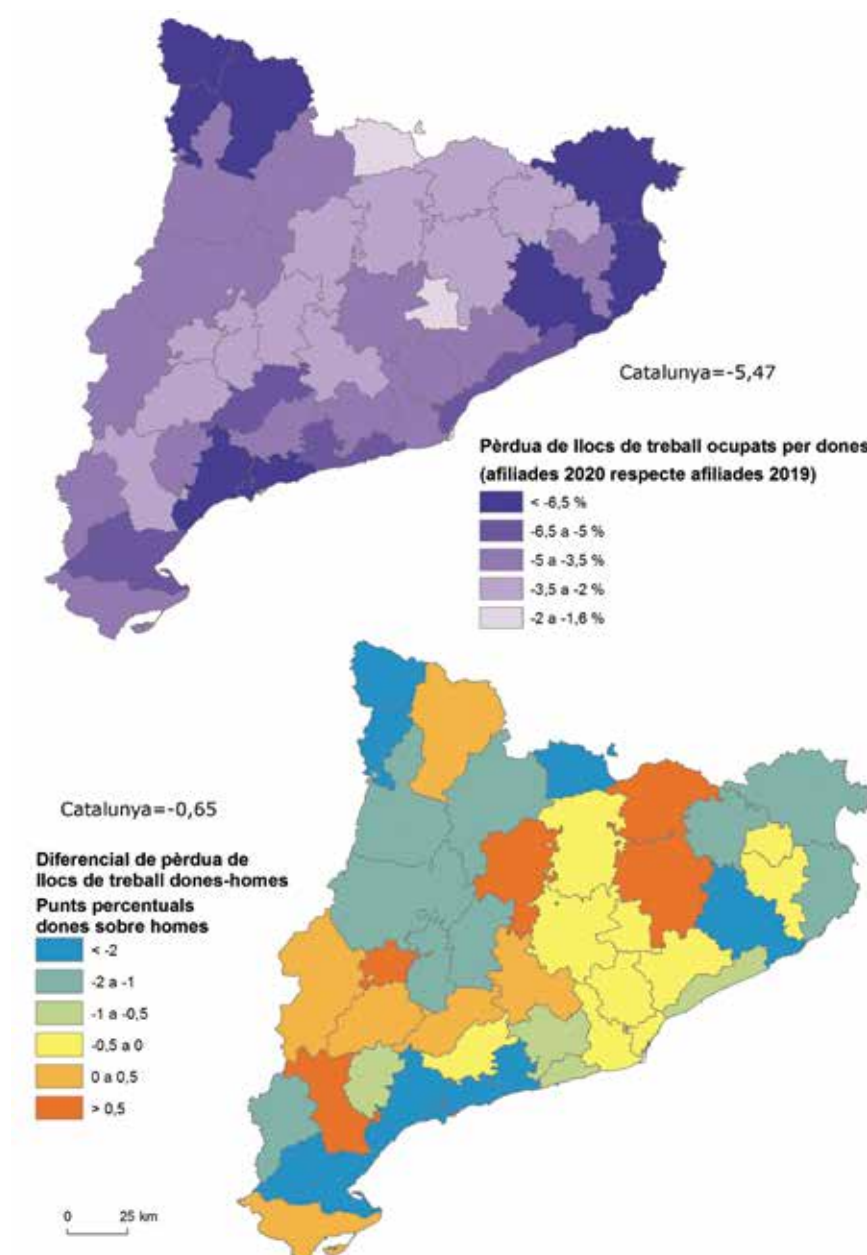
Treballadores en relació amb el total de persones treballadores per comarques, juny 2021

Tot i que a poc a poc es va reduint la distància entre l'ocupació femenina i la masculina, el percentatge de dones treballadores sobre el total de persones treballadores encara és lluny del 50 %: la mitjana catalana el juny del 2021 era del 46,36 %. A les comarques rurals, tret d'aquelles amb un fort pes de l'activitat turística, el percentatge de dones en el conjunt de la força de treball no arriba al 45 %. Des d'aquest punt de

vista, es pot afirmar que l'ocupació femenina té encara un camí per recórrer, relativament més important a les àrees rurals. Font: Afiliacions a la Seguretat Social segons residència padronal de l'afiliat. A últim dia del mes en períodes trimestrals, Idescat (juny 2021). Es fan servir les dades de residència padronal dels afiliats perquè són les que aporten informació en funció del sexe.

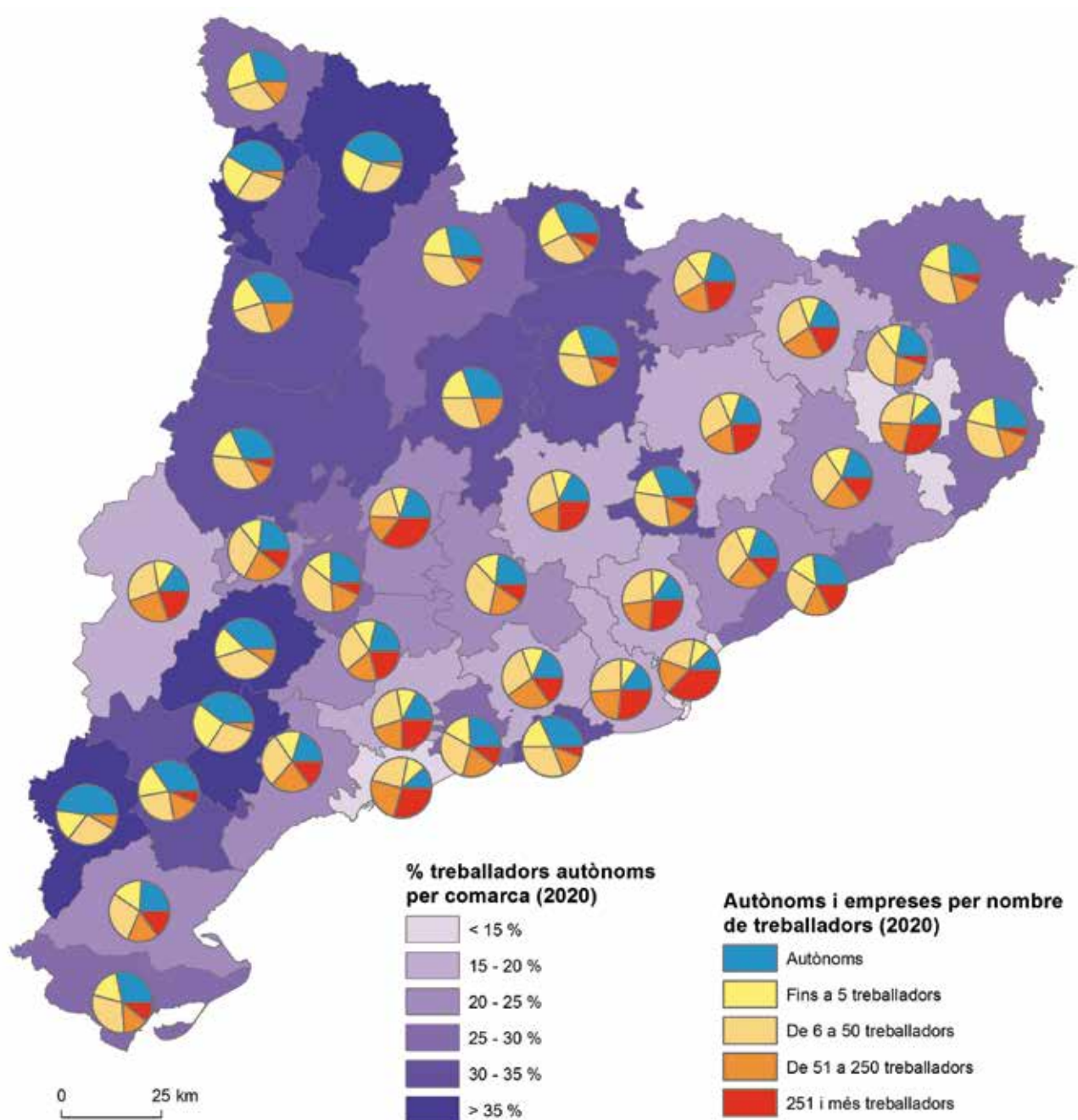
Mapa 3.9. Davallada de l'ocupació femenina i diferencial de pèrdua d'ocupació per raó de sexe en temps de pandèmia, 2019-2020 *

El major impacte de la crisi econòmica de la COVID-19 en el sector serveis, sector amb preponderància d'ocupació femenina, explica també en bona part la major destrucció d'ocupació entre les dones. Les comarques amb més incidència són les de base turística, que ja s'havien indicat en el mapa anterior. La Selva (-14,2 %), el Tarragonès (-10,7 %), el Baix Camp (-10 %), l'Alta Ribagorça (-8,9 %), l'Alt Empordà (-8,8 %) i el Baix Empordà (-8,7 %) són una mostra del diferencial d'afectació entre gèneres. Amb tot, les diferències no són excessives i el comportament segons comarques és molt variat, sense que se'n pugui deduir una regla molt estricta. A les comarques amb un pes elevat dels

serveis, més aviat han estat les dones, les perdedores, al contrari de les comarques amb més pes industrial o de l'agricultura o agroindústria, on ho han estat els homes. Són circumstàncies que no deixen de respondre a les diferències de partida en l'ocupació de població femenina. Font: Afiliacions a la Seguretat Social segons residència padronal de l'afiliat. A últim dia del mes en períodes trimestrals, Idescat. (*) Expressat en punts percentuals de diferència entre el percentatge de pèrdua de l'ocupació femenina menys el percentatge de pèrdua de l'ocupació masculina. En vermell, aquelles en què el diferencial entre dones i homes ha estat major, i en blau, aquelles en què les pèrdues masculines són superiors.

Mapa 3.10. Una ruralitat de treballadors autònoms i petites empreses.
Treballadors i magnitud de les empreses per comarques, 2020

Tret de la Segarra i la Conca de Barberà, per circumstàncies empresarials excepcionals, les comarques interiors presenten un nombre ben reduït de grans empreses, les de més de 250 treballadors, i en algunes comarques dels Pirineus i de les Terres de l'Ebre aquestes empreses grans senzillament no existeixen. Al contrari, la proporció de treballadors

autònoms i d'empreses amb menys de cinc treballadors a les comarques interiors resulta particularment elevada, fet que té molt a veure amb el pes de la pagesia i també de petites empreses de serveis. Font: Afiliats a la Seguretat Social, setembre 2020, Idescat i INE.

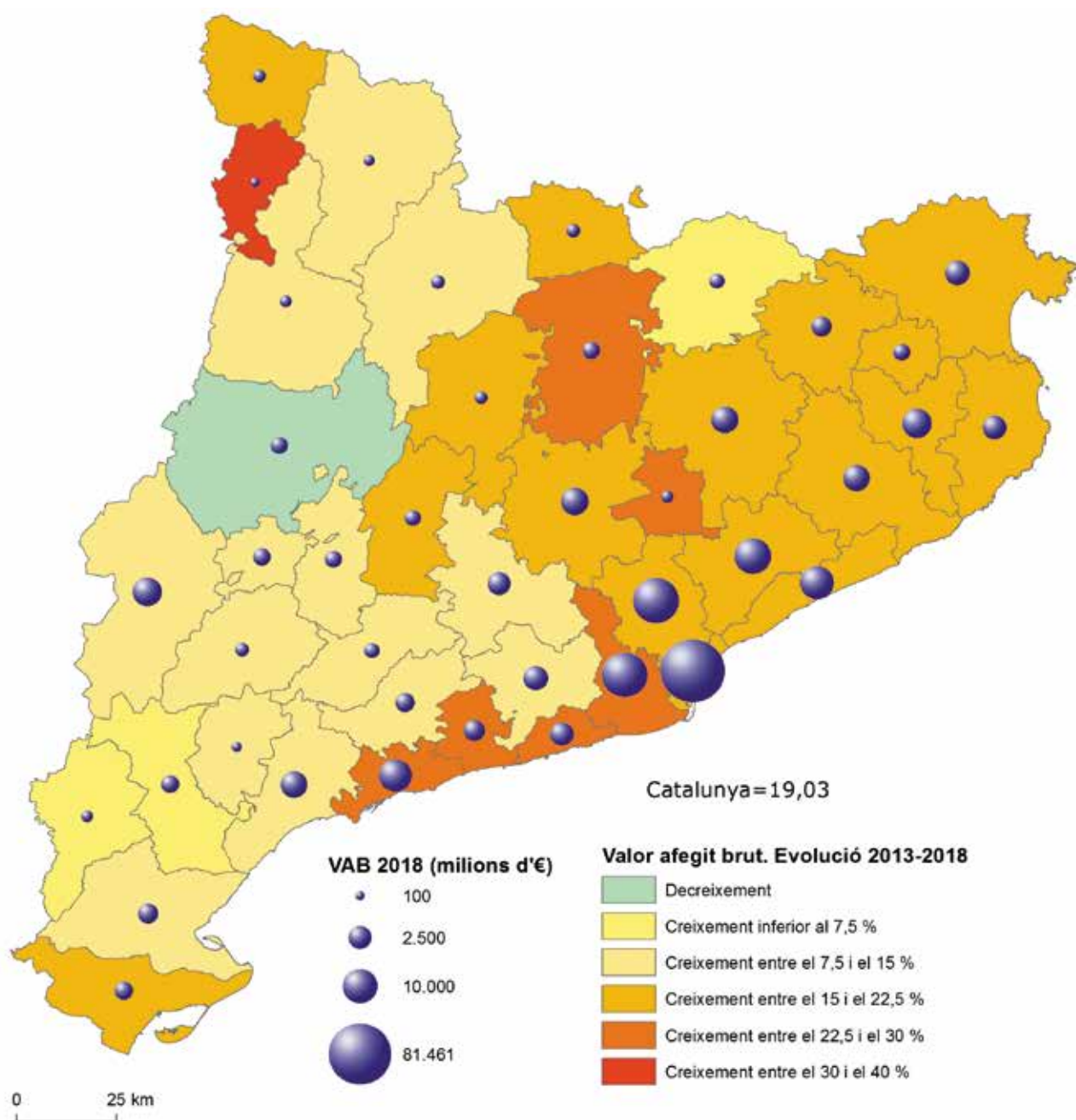
Mapa 3.11. Localització de centres de *coworking*; Projecte Cowocat, 2021

La dispersió de la població en el medi rural determina més inconvenients a l'hora de tirar endavant iniciatives empresarials, una circumstància que s'ha fet més apressant i exigent amb la penetració de la informàtica i de les noves tecnologies de la comunicació a les empreses. Algunes institucions locals miren de cobrir les mancances amb la disposició de centres de treball que ofereixen un accés fàcil a les xarxes modernes de comunicació i alhora faciliten els intercanvis entre les empreses. Els Grups d'Acció Local del programa Leader participen en una iniciativa

compartida de promoció d'espais de *coworking*, representats en el mapa adjunt, que es distribueixen com una mena de cinquena corona metropolitana. S'hi haurien d'afegir altres iniciatives locals, algunes amb arrels en les iniciatives anteriors de viviers d'empreses o els Centres Integrals de Telecomunicacions Avançades (CITA), creats en nombre de 14 a partir de 1992 en algunes comarques rurals. Font: Projecte de Cooperació Cowocat Rural 2021.

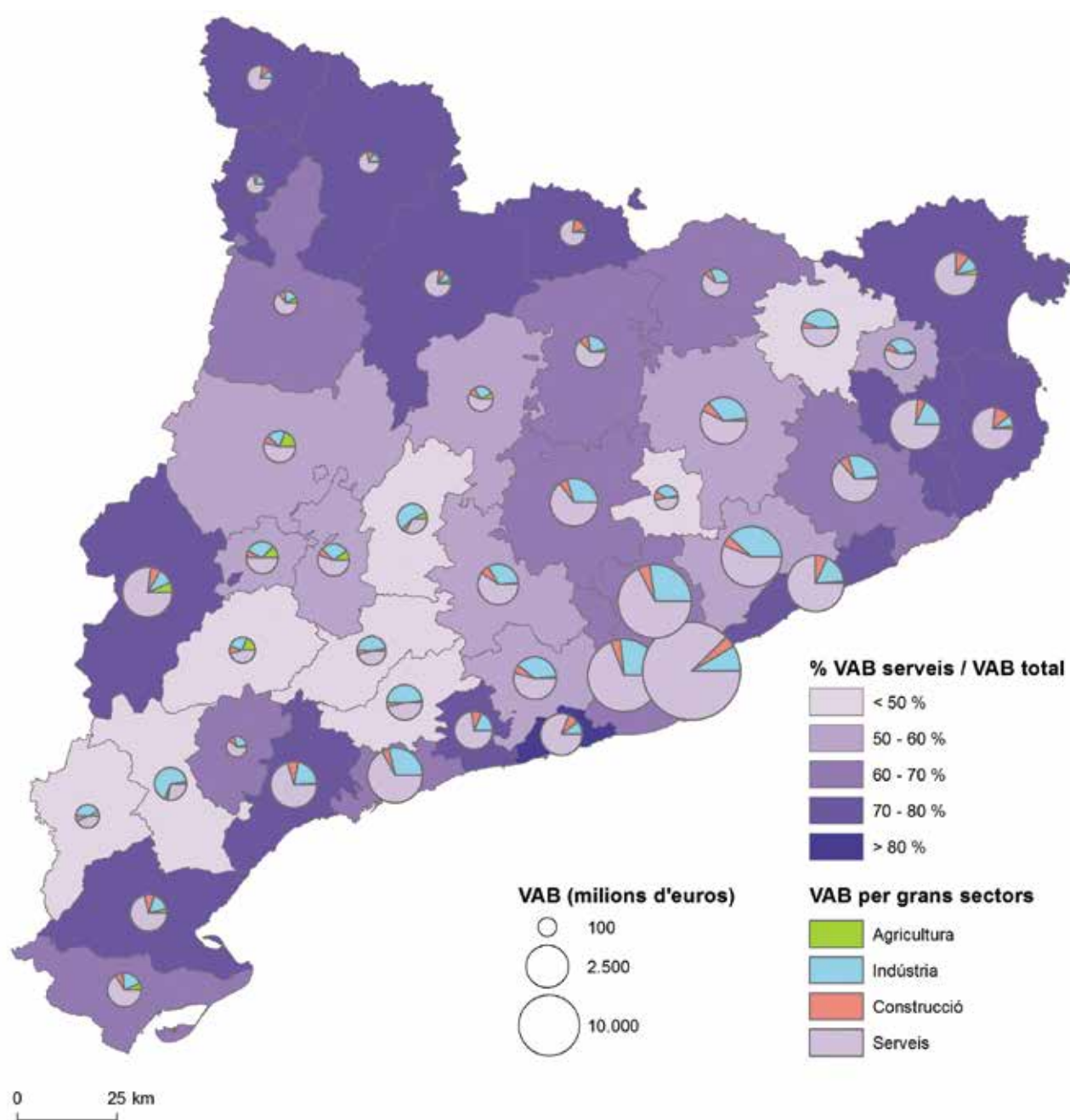
Mapa 3.12. Un cert endarreriment rural en la generació de riquesa.
Pes recent i creixement del valor afegit brut comarcal, 2013-2018

Cinc comarques metropolitanes concentren la major part del valor afegit i apareixen també entre les comarques dinàmiques. En el període de recuperació posterior a la crisi immobiliària, el creixement ha estat molt significatiu a les comarques del litoral central i, en conjunt, a la meitat oriental de Catalunya, mentre que ha estat més feble a les comarques

occidentals, des de les Terres de l'Ebre fins als Pirineus, amb una excepció destacada a l'Alta Ribagorça, seguida de prop per la Vall d'Aran i la Cerdanya. Font: dades extretes de la informació estadística sobre valor afegit brut per sectors 2013 i 2018, Idescat.

Mapa 3.13. Contrastos de l'especialització productiva.
Valor afegit brut comarcal: repartiment per grans sectors, 2018

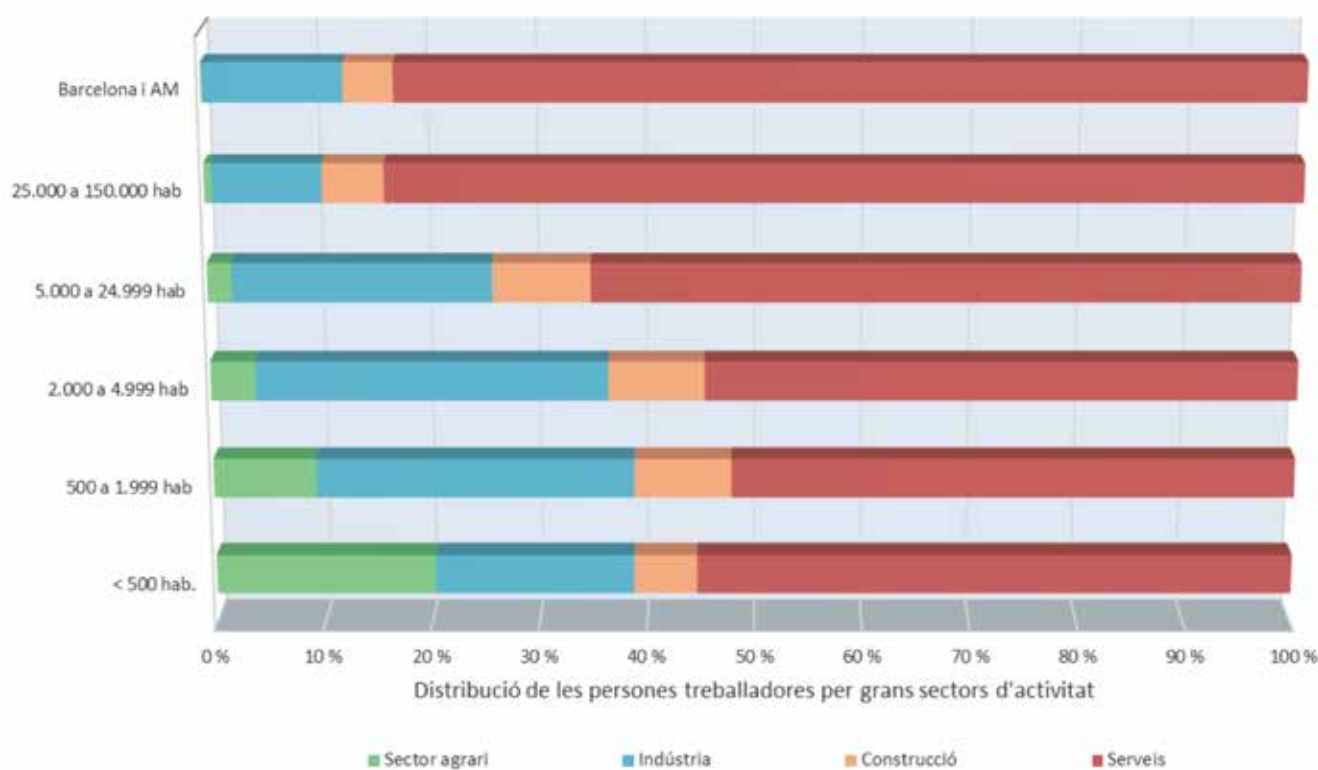

La composició del valor afegit brut comarcal mostra la diversitat de les economies locals, tant a les comarques més urbanes com a les de trets més rurals. El VAB agrari només presenta un pes específic rellevant a les comarques de Lleida. El sector industrial, per contra, té un paper preponderant en diverses comarques rurals (la Segarra, la Ribera d'Ebre, la Conca de Barberà, l'Alt Camp, la Garrotxa i fins i tot la Terra Alta). El

sector serveis domina de manera generalitzada, però el seu impacte en la generació de valor afegit és especialment important en comarques metropolitanes, zones turístiques i comarques les capitals de les quals són ciutats intermèdies. Font: dades extretes de la informació estadística sobre valor afegit brut per sectors 2018, Idescat.

Gràfic 3.4. Més petits, més agraris.

Municipis per intervals de població: nombre de llocs de treball per grans sectors, 2020

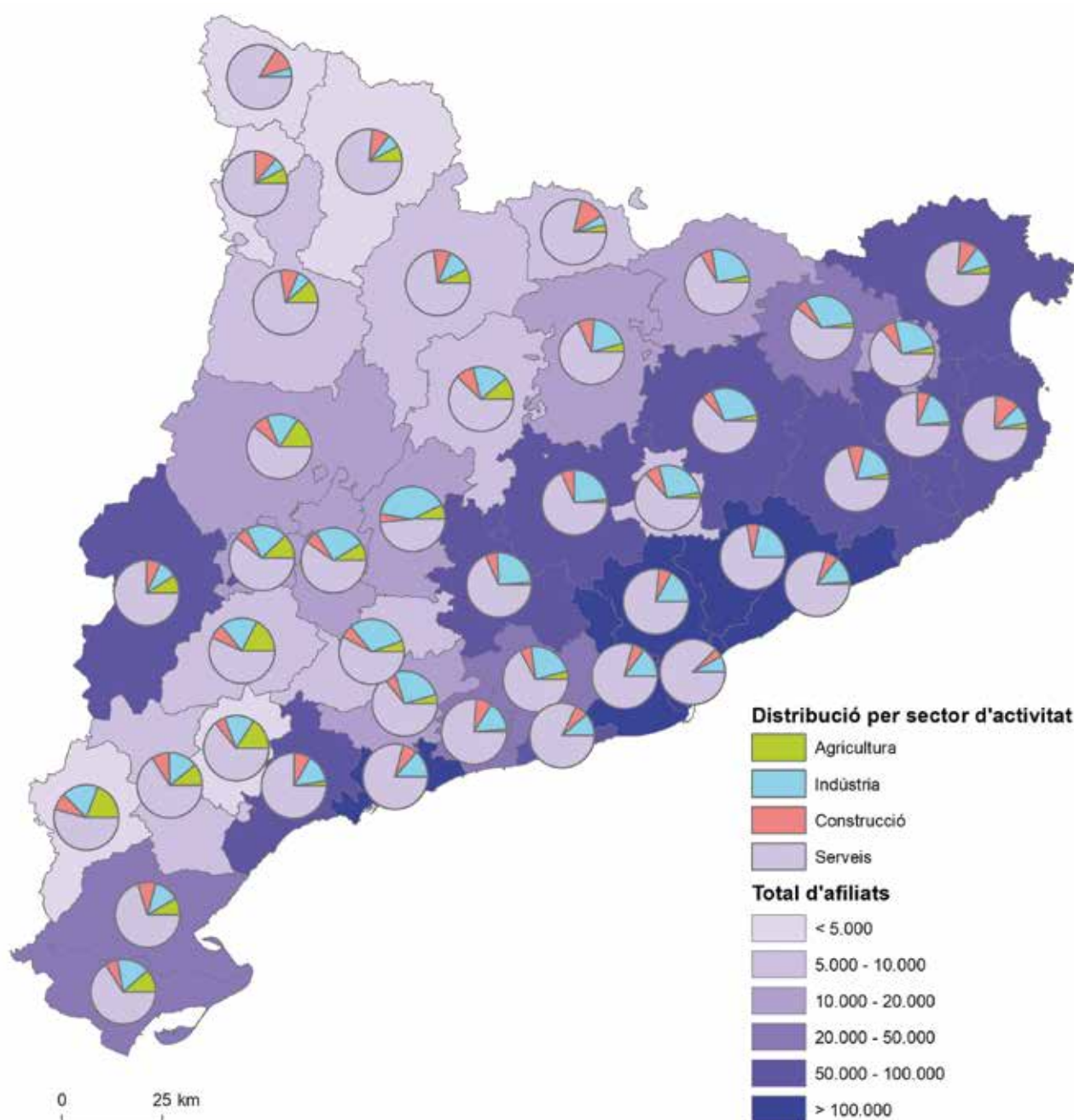

Es pot parlar del sector agrari com a tret específic de la ruralitat en el sentit que l'ocupació sectorial té encara un pes remarcable en els petits municipis rurals, força superior al pes que representa en la generació de riquesa o VAB vist anteriorment. El pes de l'activitat agrària encara és important en els municipis de menys de 500 habitants, però el sector serveis és la font d'ocupació principal en aquests mateixos municipis. El paper del sector agrari com a nínxol d'ocupació va perdent protagonis-

me a mesura que el municipi és més gran. Els treballadors industrials presenten la seva màxima incidència en municipis de magnitud mitjana, de manera similar al sector de la construcció. El sector serveis, majoritari arreu, té especial rellevància a les ciutats més grans i a l'àrea metropolitana, on el seu percentatge sobre el total de l'ocupació supera el 80 %. Font: Afiliats a la Seguretat Social, règim general i d'autònoms, a març de 2020, Idescat i INE.

Mapa 3.14. Entre els serveis i la indústria.

Nombre de llocs de treball per comarques i grans sectors d'activitat, 2020

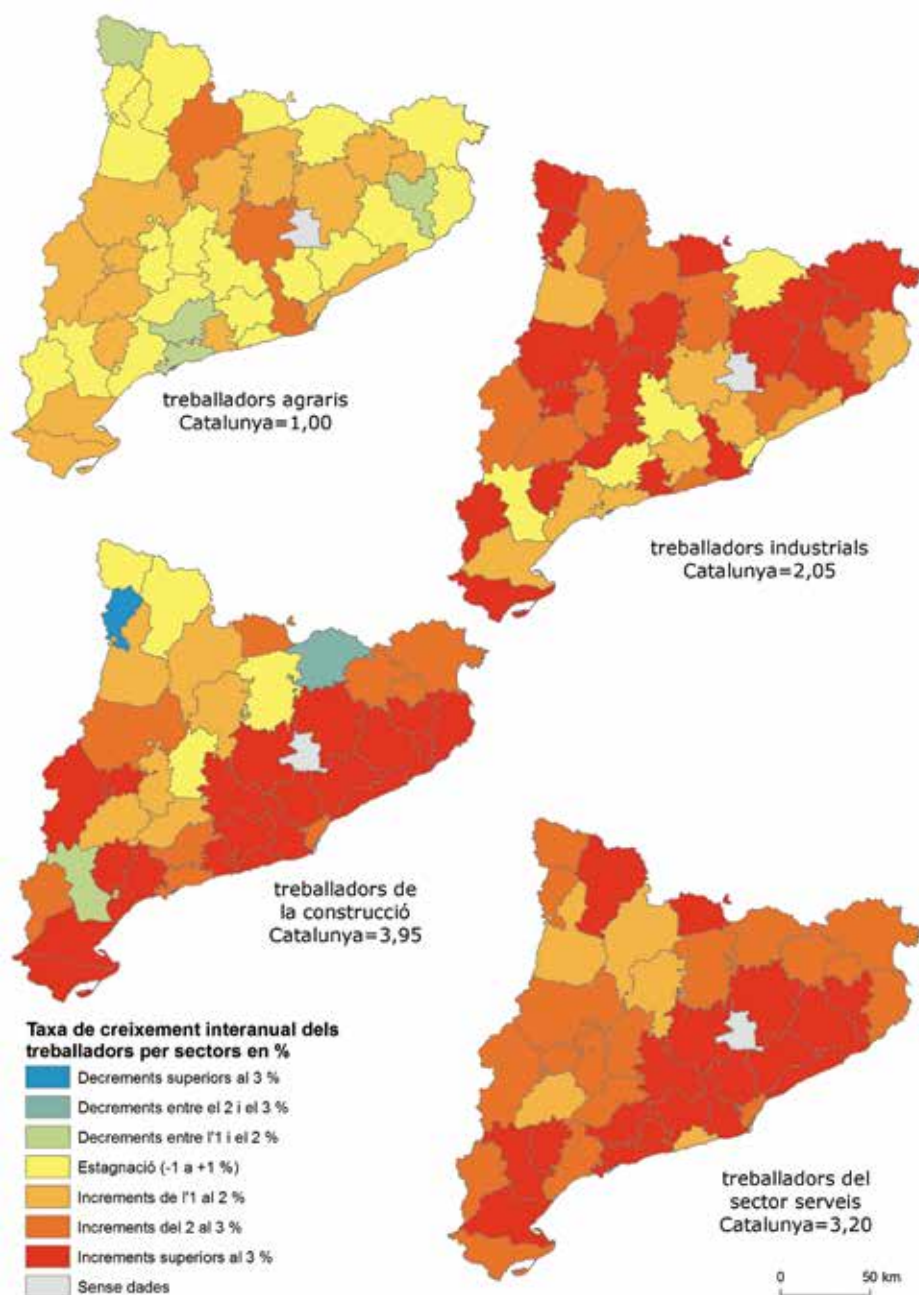

En termes d'ocupació, el sector agrari presenta més visibilitat que en termes de riquesa generada o VAB. En cap de les comarques de la meitat occidental del país on es fa visible, arriba, però, a una quarta part de l'ocupació comarcal. Fins i tot, la indústria li acostuma a anar per davant en aquestes comarques interiors, fet que caldria relacionar, altrament, amb una presència destacada de la indústria alimentària. En canvi, el gran calaix dels serveis representa arreu més de la meitat dels llocs de

treball i més de les tres quartes parts en les comarques associades als centres regionals o a una especialització turística molt marcada. És en aquestes mateixes comarques turístiques on l'ocupació en la construcció assoleix les proporcions més rellevants. El mapa completa la informació sectorial a propòsit del VAB presentada en el mapa 3.13. Font: Afiliats a la Seguretat Social, Idescat i INE.

Mapa 3.15. Més indústria i serveis en els darrers anys.

Evolució del nombre de treballadors per grans sectors per comarques, 2013-2019 *

En el període de creixement previ a l'arribada de la pandèmia de la COVID-19, els grans sectors productius experimenten un augment força generalitzat de l'ocupació. Fins i tot el sector agrari n'experimenta un lleuger increment, que es localitza a les comarques d'especialització porcína i que es pot relacionar amb un augment dels assalariats del camp. L'augment es presenta particularment vigorós en el sector dels serveis, amb increments generalitzats arreu de les comarques. Mentre els serveis i la construcció creixen de manera destacada a les comarques orientals, amb excepcions a Ponent, en la indústria apareixen creixements més

dispersos i localitzats a les perifèries dels centres regionals. El mateix en el sector agrari, en el qual es dibuixa la incidència positiva del sector porcí ja esmentada en la diagonal que va de la Garrotxa al Segrià. Font: Afiliacions al règim general i al règim especial de treballadors autònoms. Per sectors d'activitat. A últim dia del mes, Idescat i INE. (*) Les dades de la comarca de nova creació del Moianès (que figura en gris en alguns mapes) es reparteixen entre les comarques d'adscripció anterior dels seus municipis en les dates anteriors a la seva creació.

3.1. Les activitats agràries han estat el pilar econòmic gairebé únic de les àrees rurals durant centúries i encara a dia d'avui són l'activitat característica d'algunes contrades. Explotació bovina prop de Personada, al Pallars Jussà.

3.2. Tot i haver entrat en una crisi irreversible a partir dels anys 1970, les colònies industrials deixaren una llavor de desenvolupament econòmic a la meitat oriental del país. La colònia Sedó, d'Esparraguera, de les primeres a aprofitar els salts del riu Llobregat, conserva l'antiga turbina.

3.3. Sembla un miracle que determinats indrets conservin una activitat industrial concreta i prou vigorosa des de fa centúries. En dona fe el molí museu paperer de Capellades (Anoia), una població referent de la indústria paperera.

3.4. Una activitat preindustrial fonamental instal·lada en punts adequats del litoral o a tocar de surgències d'aigua en terres d'interior fou l'explotació de la sal, de la qual només se'n conserven en activitat les salines de la Trinitat als Alfacs.

3.5. Les activitats artesanals, tant representatives d'algunes poblacions rurals, perderen pes amb la revolució industrial i han quedat relegades als reculls de folklore. Però a Verdú (Urgell) es conserva un nucli de ceramistes prou viu, que en la imatge rememora els procediments d'elaboració d'època ibèrica.

3.6. L'explotació dels minerals no metàl·lics és una activitat recurrent a la ruralitat. Les pedreres apareixen i desapareixen en funció de les necessitats i oportunitats del moment, com aquesta marbrera dels Ports de Beseit (Terra Alta), tancada per l'afectació ambiental i reconvertida en recurs didàctic.

3.7. Activitats del passat superades pels canvis tecnològics o dels mercats troben una nova utilitat a través del món dels serveis, com és el cas d'aquest taller de preparació de la pell a tocar del riu Segre, a Llívia, Cerdanya.

3.8. L'aigua és el gran recurs de la Catalunya interior, que s'alimenta de la neu i les precipitacions abundants dels Pirineus. Centrals hidroelèctriques com la de Camarasa (Noguera) a la imatge foren claus en la industrialització i creixement urbà de Barcelona.

3.9. Els polígons industrials o zones d'activitat implantades en centres comarcals i poblacions grans consoliden les activitats locals i poden ajudar a atreure'n de noves. La Seu d'Urgell desplega els seus cap al municipi veí de Montferrer-Castellbó.

3.10. Determinades implantacions no s'escauen a ciutat i acaben a la ruralia com és el cas de les centrals nuclears. Les d'Ascó, a la Ribera d'Ebre, han contribuït a la revitalització de l'entorn, encara que els seus efectes ambientals plantegin molts interrogants.

4. Terciari i turisme.

Els jaciments de noves ocupacions

És un fenomen que ve d'abans, però que a partir dels anys vuitanta es mostra amb tota la seva força: en totes les societats occidentals, els serveis prenen el relleu a la indústria com a gran sector d'activitat. D'entrada, els serveis s'aparellen al desenvolupament de la societat urbana, en la mesura que cobrien les noves necessitats de funcionament de les ciutats i les aspiracions de benestar de la burgesia. En els darrers decennis s'escampen també per la ruralitat i deixen en un molt segon terme l'activitat agrària, que hi havia estat dominant i definidora —amb l'excepció dels entorns industrials, com ara les comarques nord-orientals catalanes, on la indústria havia arribat també als pobles.

Encara avui en dia l'ocupació en el sector serveis té un clar component urbà. Tal com ja s'ha assenyalat en el capítol anterior, avui en dia els serveis representen més d'un 80 % dels llocs de treball a les ciutats, mentre que l'ocupació acostuma a baixar amb la disminució de la seva dimensió, i als municipis petits de característiques rurals es queda en una mica més del 50 %. No deixa de ser, amb diferència, el sector majoritari a les àrees rurals, i aquesta és una posició que només fa que reforçar-se amb el pas dels anys. Cada cop queden menys pobles amb un sector agrari o industrial capdavanter, i això acaba pesant de manera decisiva en la seva dinàmica social i política. Ara per ara no s'entreveu tampoc cap estancament ni marxa enrere en aquest procés de terciarització que ha anat forçant un replantejament de les societats rurals.

D'entrada, la realitat econòmica i social que configura el sector serveis no ha estat fàcil de descriure i d'entendre, perquè darrere hi apareixen subsectors de característiques ben diferents. En alguns moments es diferencia entre els serveis relacionats amb l'administració pública i els de caràcter privat; en certa manera, el que són serveis de pagament davant dels que no ho són —una diferència que a la pràctica no resulta tan fàcil d'establir. Des d'aquest punt de vista, apareix en especial una ruralitat poc poblada que presenta dificultats per pagar-se o mantenir serveis de proximitat, de manera que és, fins a cert punt, natural que es configuri un cert desavantatge i/o disminució d'ocupació en els serveis a les àrees rurals. En el cas del sector públic, donat que les exigències de rendibilitat o eficiència no són tan grans, les ocupacions i les entrades econòmiques corresponents es mantindrien una mica millor, i fins i tot es pot parlar de sobredimensionament en algunes ocupacions que tenen com a objectiu el control del territori —bombers, policies, guardes rurals o de parcs i altres. L'ocupació en l'ensenyament, la sanitat i els treballs a l'administració en general s'aproxima a la meitat de l'ocupació dels serveis en algunes comarques interiors, i en els darrers anys ha representat una barrera de contenció en els moments de crisi, tot dinamitzant laboralment els municipis rurals.

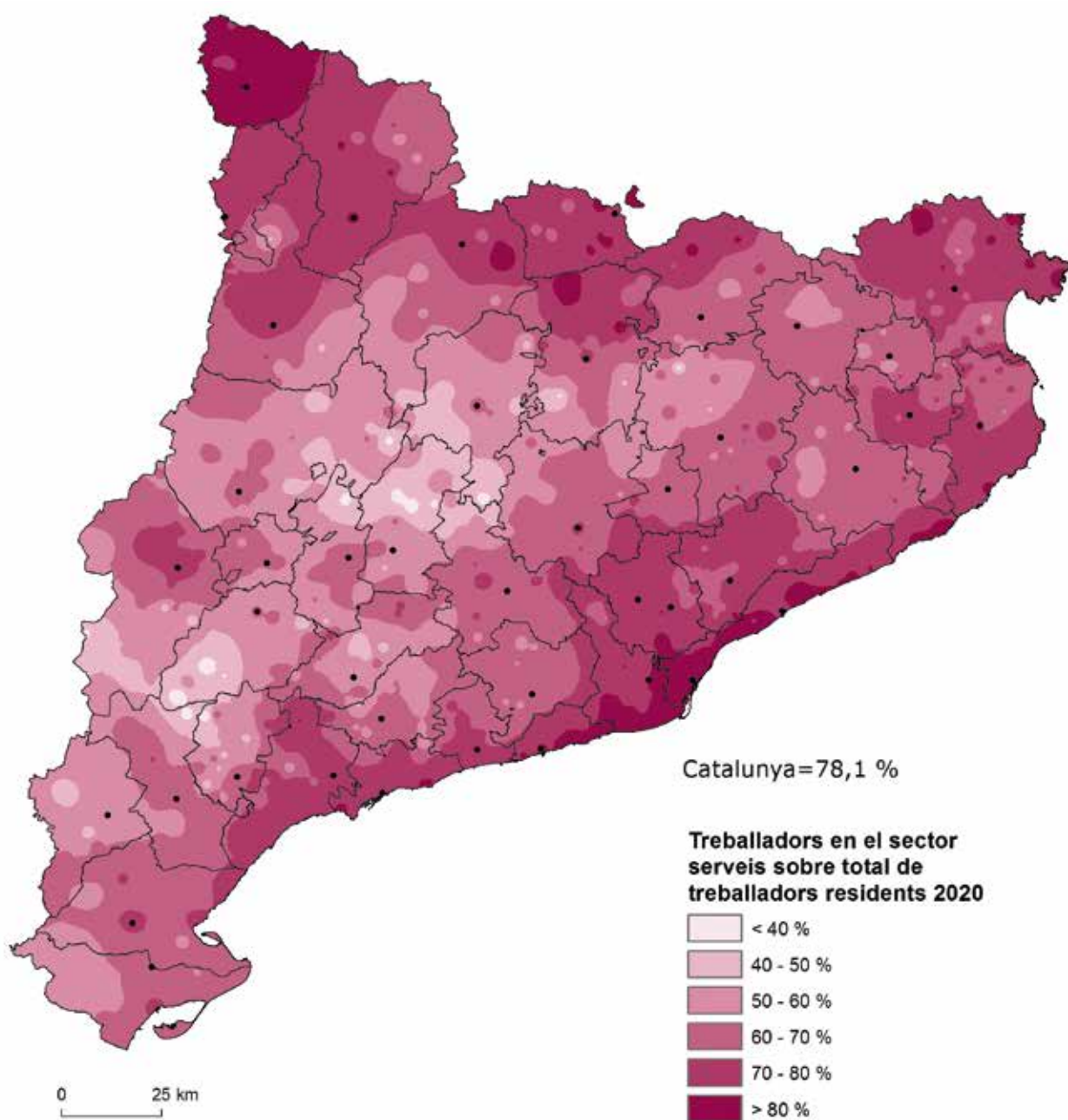
Per altra banda, en l'àmbit dels serveis de caràcter més privat, els més comuns —com ara els comerços, serveis a les empreses i particulars i els transports— tendeixen a concentrar-se a les ciutats i viles que exerceixen com a centre regional o comarcal. En els darrers anys notem, en qualsevol cas, una difusió periurbana cap als municipis veïns, mentre el teletreball o la simple proximitat física facilita també implantacions més allunyades de la ciutat-centre. L'alternativa d'ocupació o d'activitat en els serveis menys condicionada per la variable urbana vindrà, en qualsevol cas, de la banda de l'hostaleria, un sector que assoleix un pes remarcable en àrees rurals no precisament caracteritzades per una dotació de centralitat.

A partir de l'hostaleria arribem al plantejament més general de l'activitat turística, que pren un pes específic com a capdadora d'ingressos externs a la ruralitat, per bé que la quantificació econòmica i ocupacional no és fàcil d'establir, en la mesura que afecta i integra altres sectors com la mateixa hostaleria. Dins les àrees rurals, el turisme de muntanya adquireix un perfil propi i destaca per la capacitat d'atracció i per l'oferta d'activitats i allotjaments. Des dels anys setanta hi jugà un paper determinant la impulsió derivada de les estacions d'esquí, que, tot i mantenir-se força estabilitzada o a la baixa en els darrers anys, estimula el dinamisme dels seus entorns a partir de l'activitat realitzada en la temporada hivernal. En els darrers anys, i particularment en els recents de pandèmia, els valors naturals i el patrimoni cultural de la muntanya han constituït un factor d'atracció destacat que estira amb força, tant o més que a la costa, l'activitat turística a muntanya durant tot l'any. Natura i patrimoni no deixen de ser un atribut força ben repartit entre els municipis rurals de Catalunya, i en els propers anys podrien estirar amb força l'activitat de la ruralitat.

La progressió dels serveis i del turisme en l'àmbit rural comporta, altrament, el perill de massificació i de transformació d'algunes àrees i pobles en un espectacle de cartró pedra mancat de caràcter i vida pròpia. Potser no és el més desitjable de cara al manteniment de la sociabilitat local i la preservació del mateix recurs turístic, com en algun indret s'ha començat a comprovar. Com amb les restriccions d'accés que s'han començat a implantar, les comunitats rurals no han de perdre de vista els valors productius i la gestió pràctica del propi entorn. De la mateixa manera, el turista ja no és o no hauria de ser un passavolant aliè a la realitat rural, sinó una persona implicada també en les activitats productives i la cultura local, particularment, quan es tracta de persones que tenen una segona residència que els vincula al territori i que en qualsevol moment pot passar a ser residència habitual o de llarga estada. La mobilitat general de la població convida a repensar el turisme rural o de muntanya i la seva evolució.

Mapa 4.1. Una societat rural de serveis.

Percentatge d'afiliats en el sector serveis per municipis, 2020

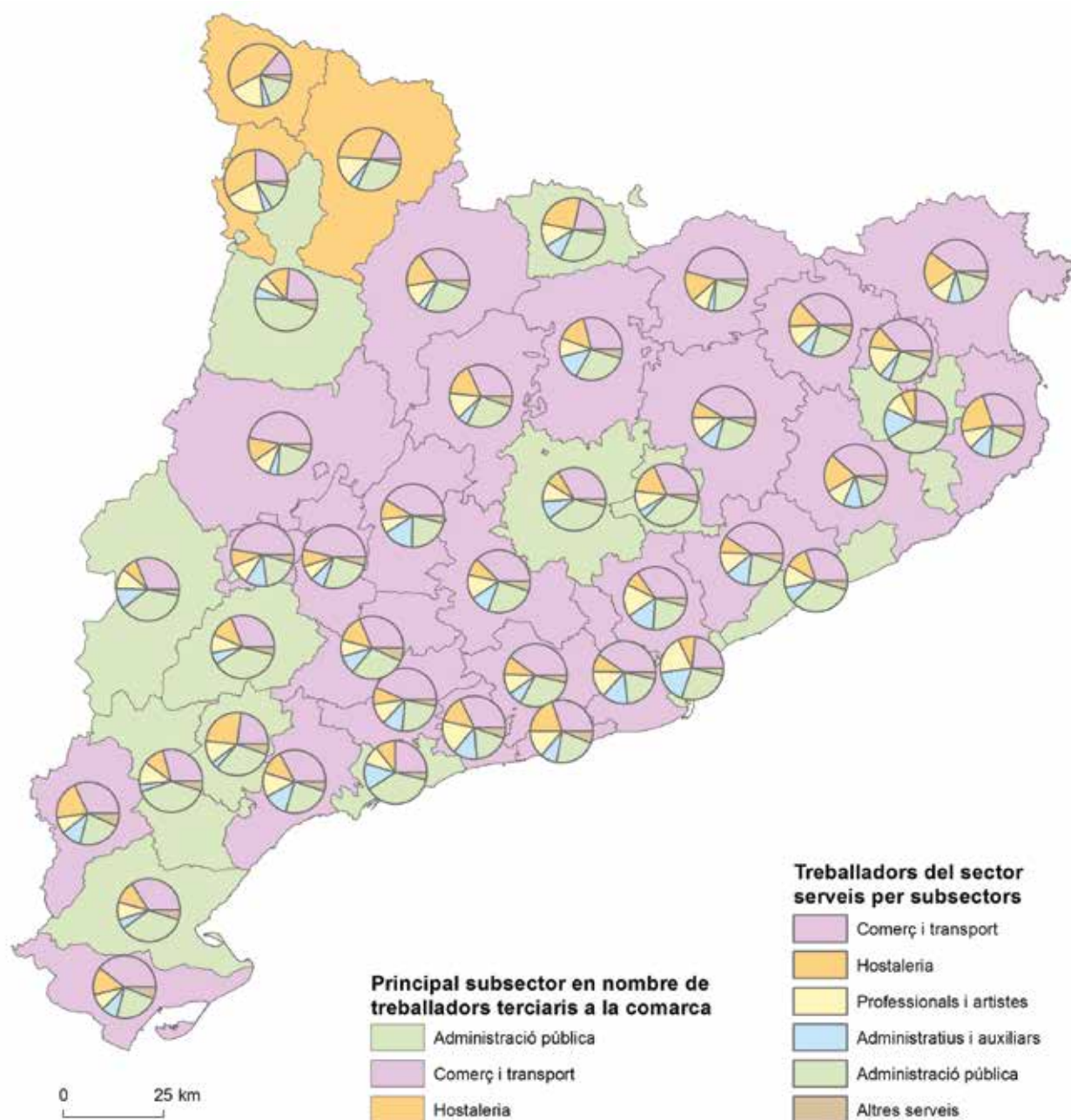

El predomini del sector serveis en l'economia catalana, tant en valor generat com, sobretot, en el seu pes en el conjunt de la força de treball del país, és una realitat des de fa ja diverses dècades. Tot i amb això, la diversitat territorial d'aquest domini és molt marcada. El mapa mostra com el pes del sector terciari en el conjunt de l'economia és més elevat, amb xifres per sobre del 75 %, en zones de fort component turístic, com ara la zona costanera (principalment, Costa Daurada, Costa Central i Costa Brava) i en comarques pirinenques. També trobem indicadors elevats als centres urbans provincials i comarcals, que concentren bona

part de les activitats de restauració, oci o gestió. Per altra banda, trobem xifres baixes, sovint per sota del 50 %, en municipis perifèrics de Ponent i de l'interior de les Terres de l'Ebre. Bona part dels municipis amb menys percentatge del sector serveis són els municipis petits, on, a part de l'especialització agrària o agroindustrial, la manca de serveis en molts àmbits marca també la baixa xifra de treballadors terciaris. Entre els 25 municipis amb menys proporció, 22 no arriben als 500 habitants. Font: Afiliats a la Seguretat Social, Idescat i INE.

Mapa 4.2. Entre els serveis públics i privats.

Composició dels llocs de treball en el sector serveis per comarques, 2019 *

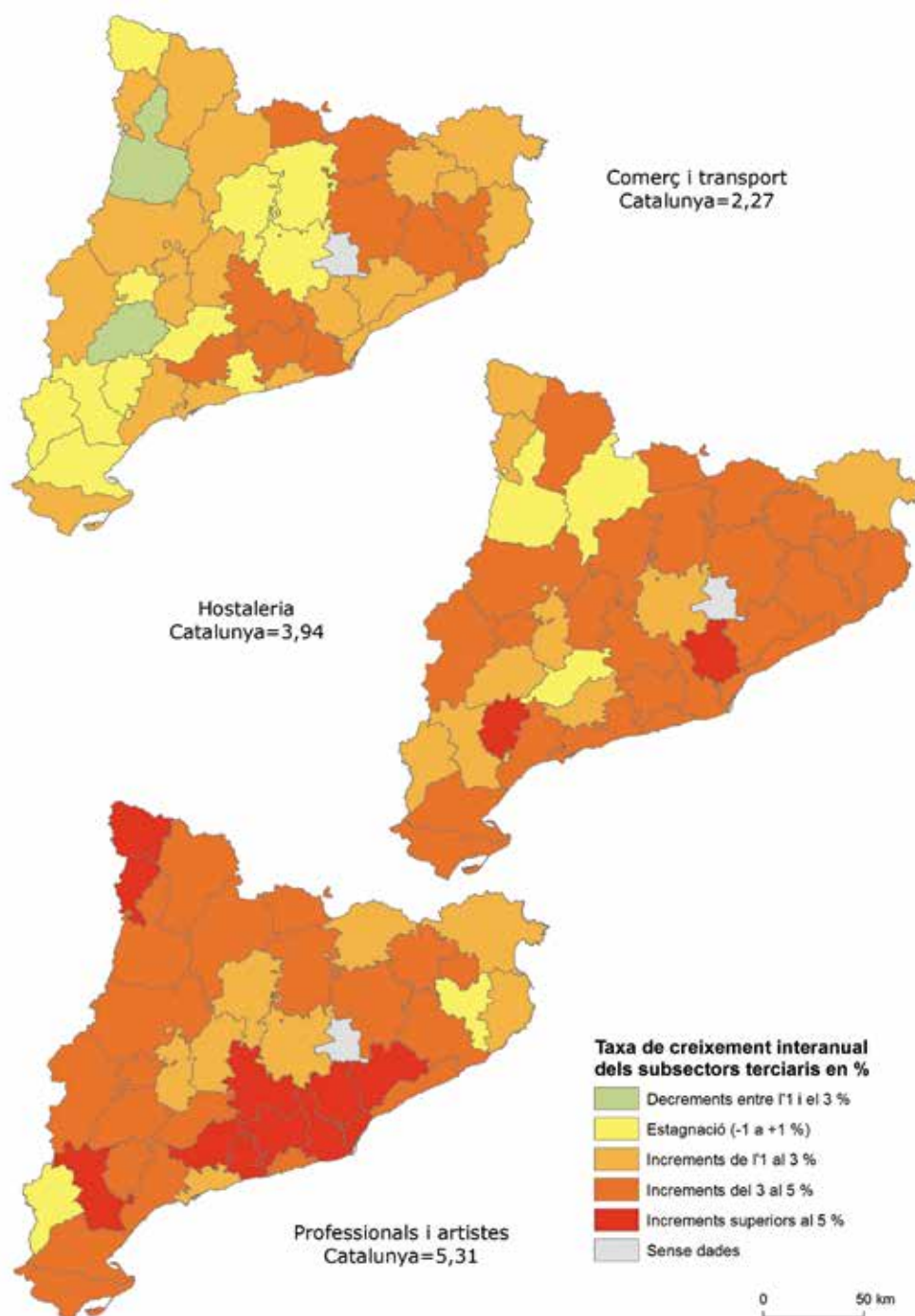

El sector serveis ha esdevingut un gran calaix de sastre que mereix una anàlisi detallada dels diferents subsectors que l'integren. Remarcable és el pes dels treballadors vinculats a les administracions públiques a les comarques rurals interiors, excepte aquelles que s'han girat cap al turisme, on destaca l'ocupació a l'hostaleria. En l'àmbit privat del comerç i el transport, apareix una part considerable de l'ocupació en la majoria de comarques, i, de manera força general, els serveis privats concentren la major part dels llocs de treball en el sector terciari. Font: Afiliació al règim general de la Seguretat Social, mineria del carbó i RETA, per secció d'ac-

tivitat econòmica del compte de cotització (CCAE-2009), Observatori del Treball i Model Productiu. (*) "Comerç i transport" comprèn comerç a l'engròs i al detall i transport i emmagatzematge. "Professionals i artistes" inclou informació i comunicacions, activitats professionals i tècniques, les artístiques i d'entreteniment. "Administratius i auxiliars" engloba activitats financeres i d'assegurances, les immobiliàries i les administratives i auxiliars. "Administració pública" engloba administració pública, defensa, educació, sanitat, serveis socials i organismes extraterritorials. "Altres serveis" són les activitats de la llar i altres.

Mapa 4.3. Unes lògiques de creixement territorial relativament erràtiques.

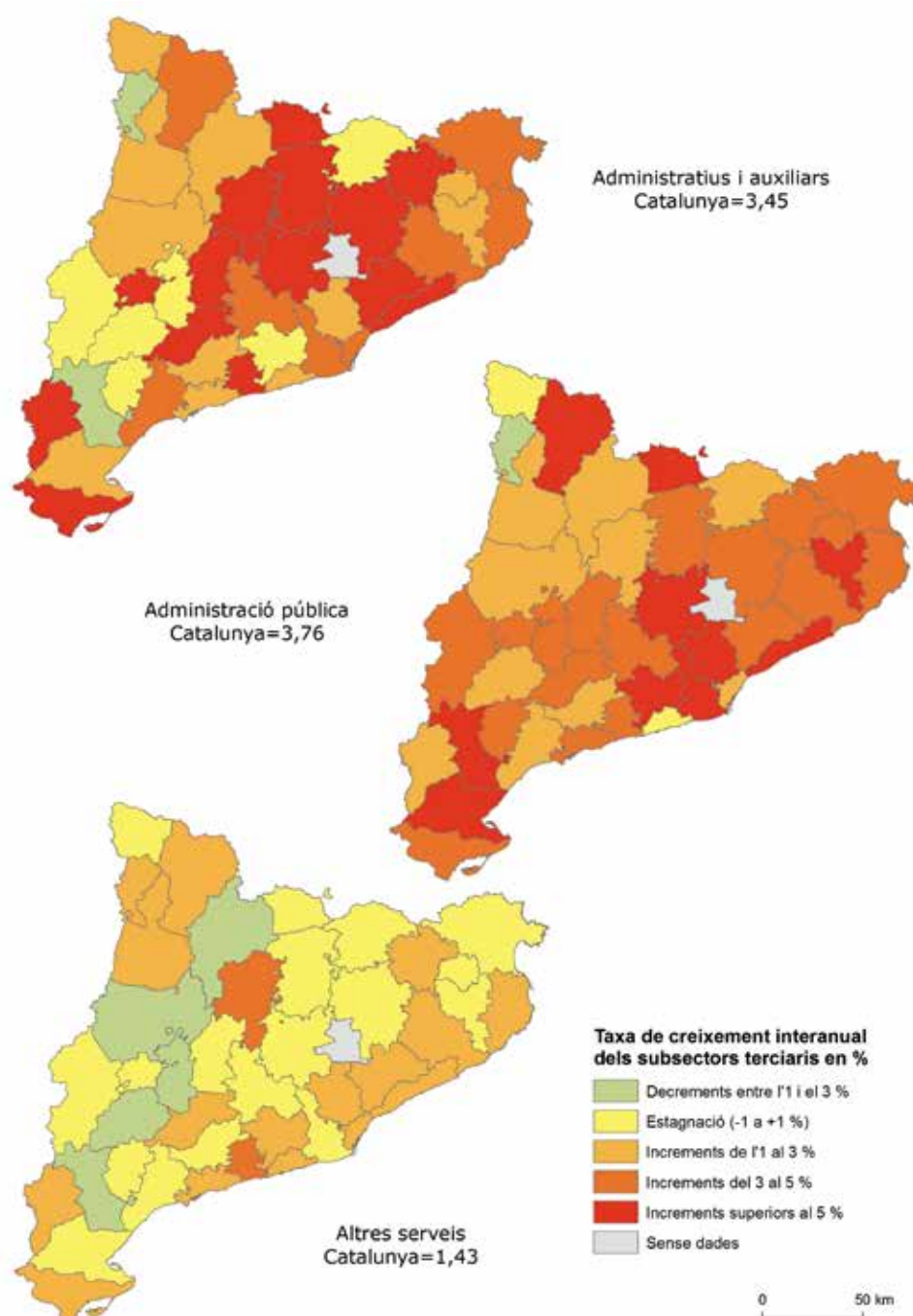
Evolució dels llocs de treball dels subsectors de serveis per comarques I, 2013-2019 *

Dins dels serveis, el més dinàmic és el subsector dels professionals i artistes, que representa, però, una part reduïda de l'ocupació del sector. Darrere seu, l'hostaleria presenta un creixement també força positiu i alhora repartit pel conjunt de comarques. El grup ben nodrit del comerç i el transport presenta, en canvi, un creixement reduït o fins i tot decreixement en algunes comarques interiors. Font: Afiliació al règim general

de la Seguretat Social, mineria del carbó i RETA, per secció d'activitat econòmica del compte de cotització (CCAE-2009), Observatori del Treball i Model Productiu. (*) "Comerç i transport" comprèn comerç a l'engròs i al detall i transport i emmagatzematge. "Professionals i artistes" inclou informació i comunicacions, activitats professionals i tècniques, les artístiques i d'entreteniment.

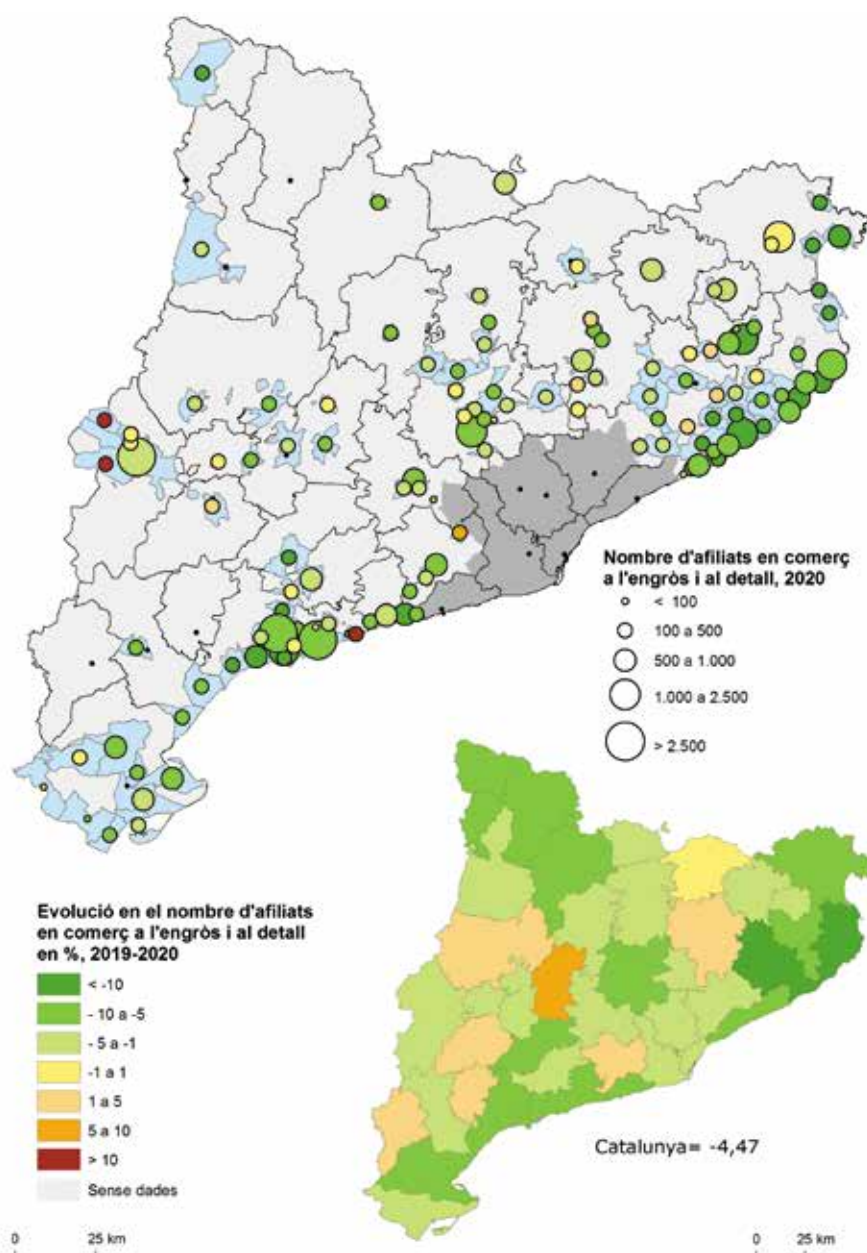
Mapa 4.4. Unes lògiques de creixement territorial relativament erràtiques.
Evolució dels llocs de treball dels subsectors de serveis per comarques II, 2013-2019 *

Com s'observava en el mapa 3.15, el sector serveis és el que més aporta en la recuperació de l'ocupació entre els anys 2013 i 2019, i ho fa sobretot a les comarques orientals, mentre que les comarques interiors es queden una mica enrere. Pel seu gruix en termes d'ocupació, les administracions públiques són de les que més aporten a la dinàmica de creixement dels serveis arreu del territori i en comarques sense una predisposició específica per a aquest tipus de serveis. Font:

Afiliació al règim general de la Seguretat Social, mineria del carbó i RETA, per secció d'activitat econòmica del compte de cotització (CCAE-2009), Observatori del Treball i Model Productiu. (*) "Administratius i auxiliars" engloba activitats financeres i d'assegurances, les immobiliàries i les administratives i auxiliars. "Administració pública" engloba administració pública, defensa, educació, sanitat, serveis socials i organismes extraterritorials. "Altres serveis" són les activitats de la llar i altres.

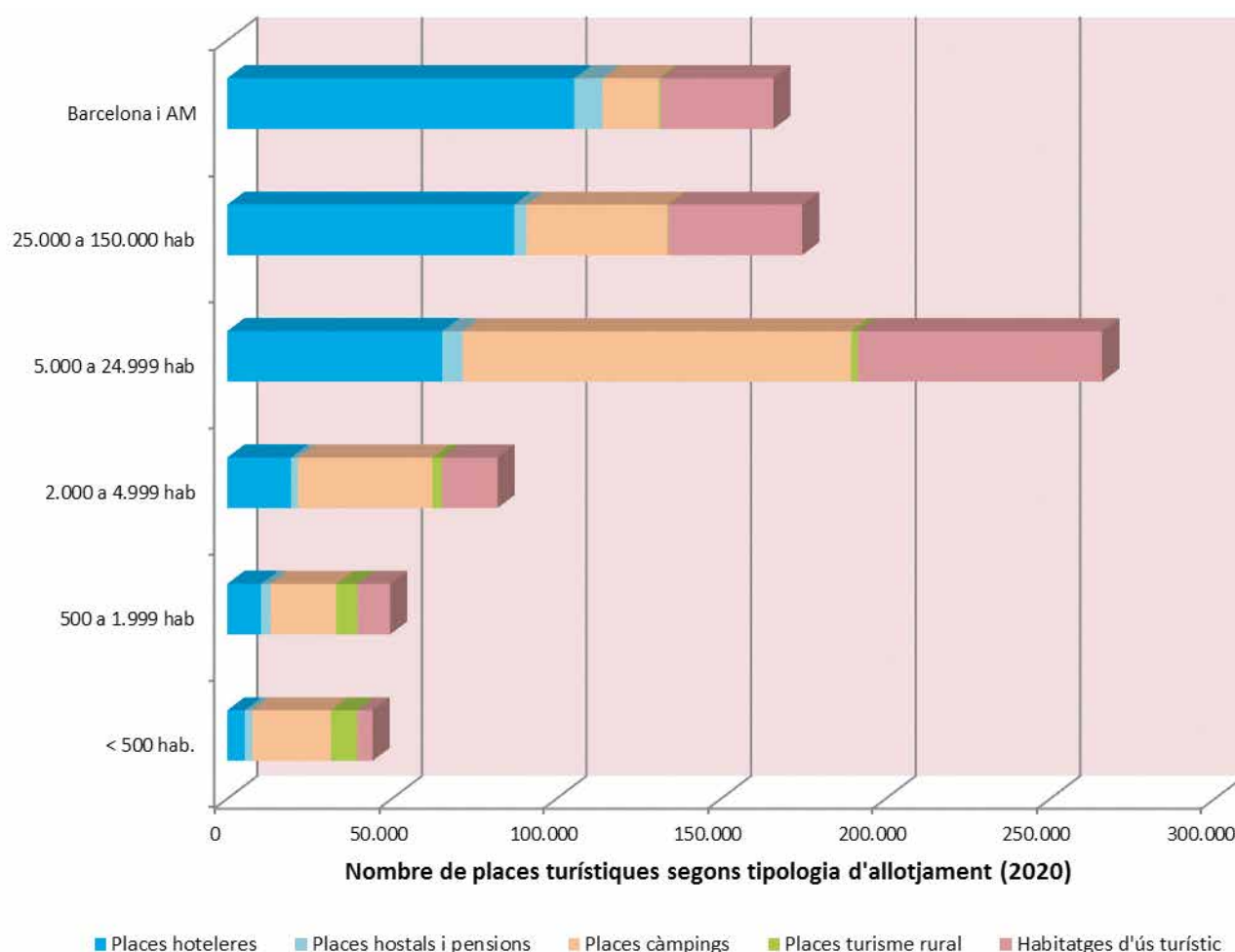
Mapa 4.5. Estancament i crisi del comerç local. Implantació i dinàmiques en el sector comercial en temps de pandèmia. Comarques i municipis principals, 2019-2020

Ens encarem més aviat a la desaparició del petit comerç local i, darrere, el d'oficines i serveis veïns. Una perspectiva ben negativa, perquè sense uns centres mitjanament dinàmics, a banda de la desertització dels seus nuclis històrics, tot l'entramat de pobles i masies de l'entorn rural veuen afectats els seus serveis i llocs de treball i tindran un incentiu més a l'abandonament. Durant la pandèmia, les restriccions de la mobilitat van comportar una aturada en el procés de concentració del comerç i els serveis cap als centres més grans, fet que ha quedat reflectit en l'estancament de la majoria de centres situats en la Catalunya interior i entorns rurals, mentre que els centres situats en entorns turístics patien especial-

ment les dificultats del sector. Podem dubtar que es mantinguin aquestes condicions favorables en tornar a la mobilitat del 2019, al contrari de les compres per Internet, en què la pandèmia ha accentuat una tendència que ja era implícita en els hàbits de consum dominants entre les generacions més joves. Font: Afiliació al règim general de la Seguretat Social, mineria del carbó i RETA, per secció d'activitat econòmica del compte de cotització (CCAE-2009), Observatori del Treball i Model Productiu. S'han cartografiat aquells municipis de més magnitud demogràfica, per als quals es desglossa la informació corresponent a aquest subsector.

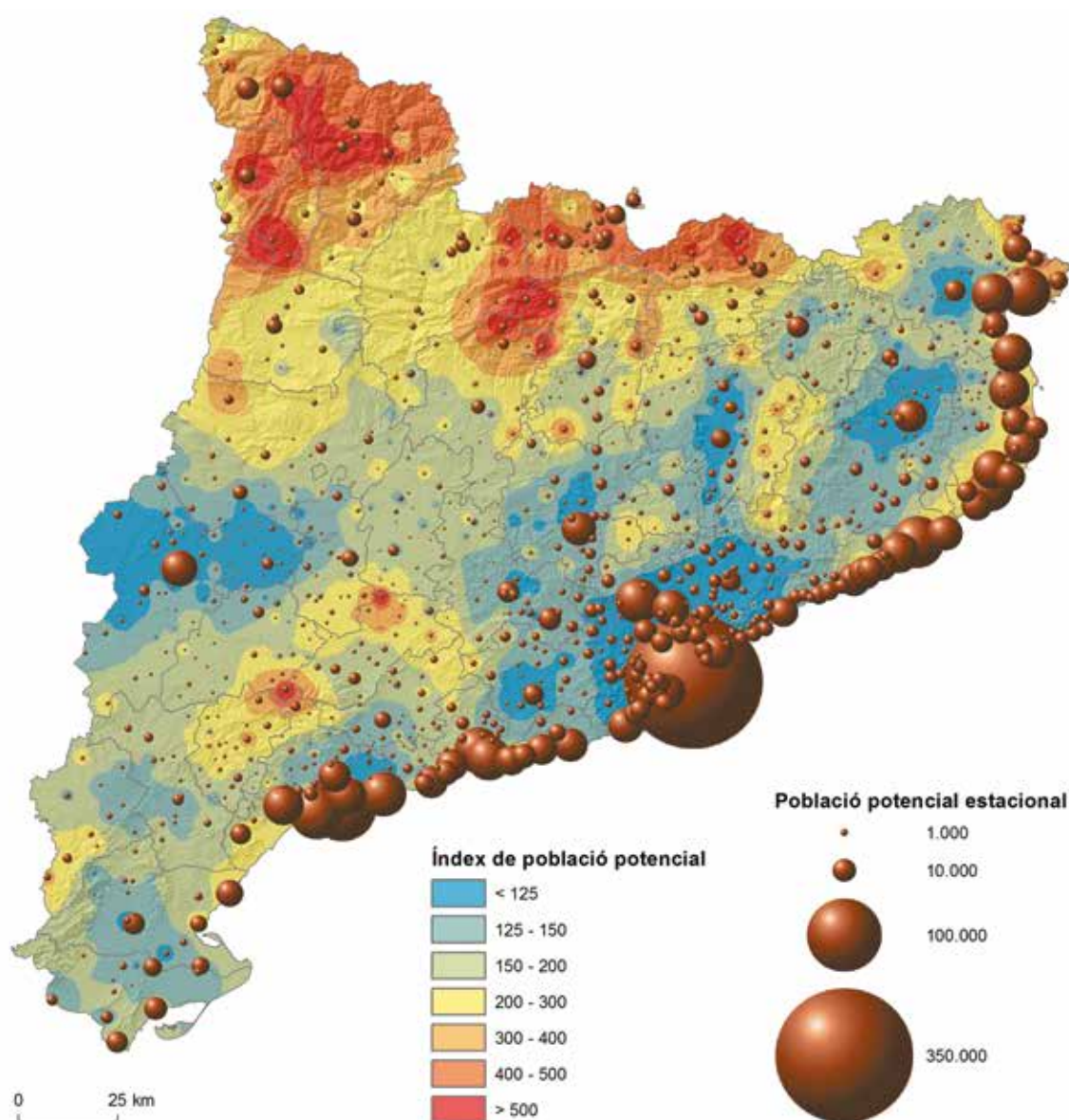
Gràfic 4.1. La concentració urbana de l'oferta d'allotjament turístic. Oferta de places turístiques segons la magnitud dels municipis i tipus d'allotjament, 2020

El creixement de l'oferta hotelera va acompanyar a fenòmens de creixement urbà, i els municipis més petits en queden relativament al marge, encara que l'oferta turística hi pugui assolir un pes relatiu remarcable. Podem apreciar que, en entorn urbans, la tipologia predominant d'allotjament són els establiments hotelers, que concentren la majoria de les places disponibles en municipis de més de 25.000 habitants i entre els ubicats a la zona metropolitana de Barcelona. A aquests, cal sumar-hi tot el sector turístic dels habitatges d'ús turístic, recentment regulat a partir del Decret 75/2020, de 4 d'agost, de turisme de Catalunya. Es tracta d'un sector en expansió, de moment molt circumscrit als municipis de caràcter urbà, però que per la menor demanda de condicionants respecte al turisme rural pot esdevenir, especialment on hi ha segona resi-

dència i més dotació d'habitatges buits, una fórmula d'allotjament també important en municipis rurals. S'han assignat dues places d'allotjament per a cada habitatge d'ús residencial. L'allotjament en càmpings és molt present en nuclis urbans de dimensió mitjana, d'entre 2.000 i 25.000 habitants, principalment en zones turístiques de costa i muntanya, i amb menys implantació en les zones d'interior. El turisme rural, tot i que també és present en alguns nuclis "urbans", només té un pes específic important en municipis de menys de 2.000 habitants, on trobem el 72 % de les prop de 20.200 places d'aquesta mena d'allotjament. Font: elaboració pròpia a partir de les dades de places d'hoteles, hostals i pensions, càmpings i turisme rural del Departament d'Empresa i Treball, Idescat.

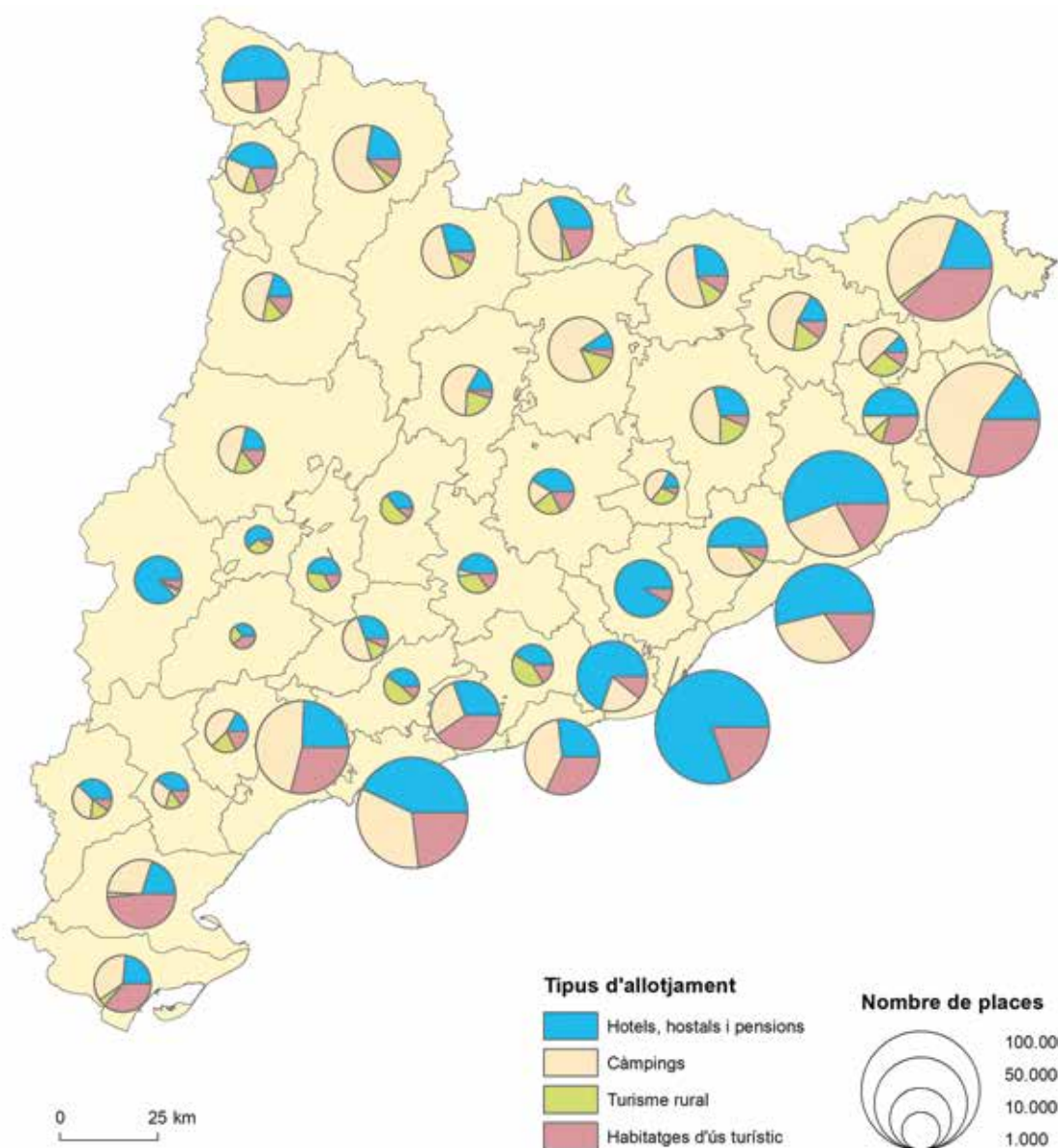
Mapa 4.6. L'especialització turística de la costa i els Pirineus.
Places potencials en habitatges secundaris i allotjaments turístics, 2020 *

A través de la població potencial estacional en els allotjaments hotelers, càmpings i habitatges de segona residència, el mapa representa la concentració de l'oferta turística o de places d'allotjament de temporada a la línia de costa, en consonància amb el pes destacat del turisme de platja. Això, sense perdre de vista la posició avantatjada de Barcelona. A l'interior, les esferes són molt més petites i segueixen les implantacions urbanes, tret de la Cerdanya i la Vall d'Aran. En aquestes comarques i en alguns massissos interiors, com Montseny-Guàrdies, Prades i els altiplans centrals, els colors vermells destaquen els indrets amb un pes relatiu superior de la població potencial, que coincideixen amb les àrees més clarament turístiques de l'interior. Algunes d'aquestes illes interiors coincideixen també amb zones amb un fort despoblament, que ha deixat

buides cases que en algun moment havien estat ocupades per antics residents o hereus. Font: elaboració pròpia a partir de dades d'Idescat i de l'ICGC. (*) La població potencial s'ha dividit per la població realment empadronada, i el resultat és l'índex de població potencial representat en els colors de fons. La població potencial s'ha calculat a partir de la suma de la població empadronada el 2020, de les places turístiques (hotelers, de càmping i de turisme rural) del 2020, i situant dos pobladors per cada habitatge no principal segons el Cens de Població i Habitatges del 2011, el darrer disponible (i amb certes deficiències). Les dades de població potencial estacional computen només la població potencial menys la població empadronada.

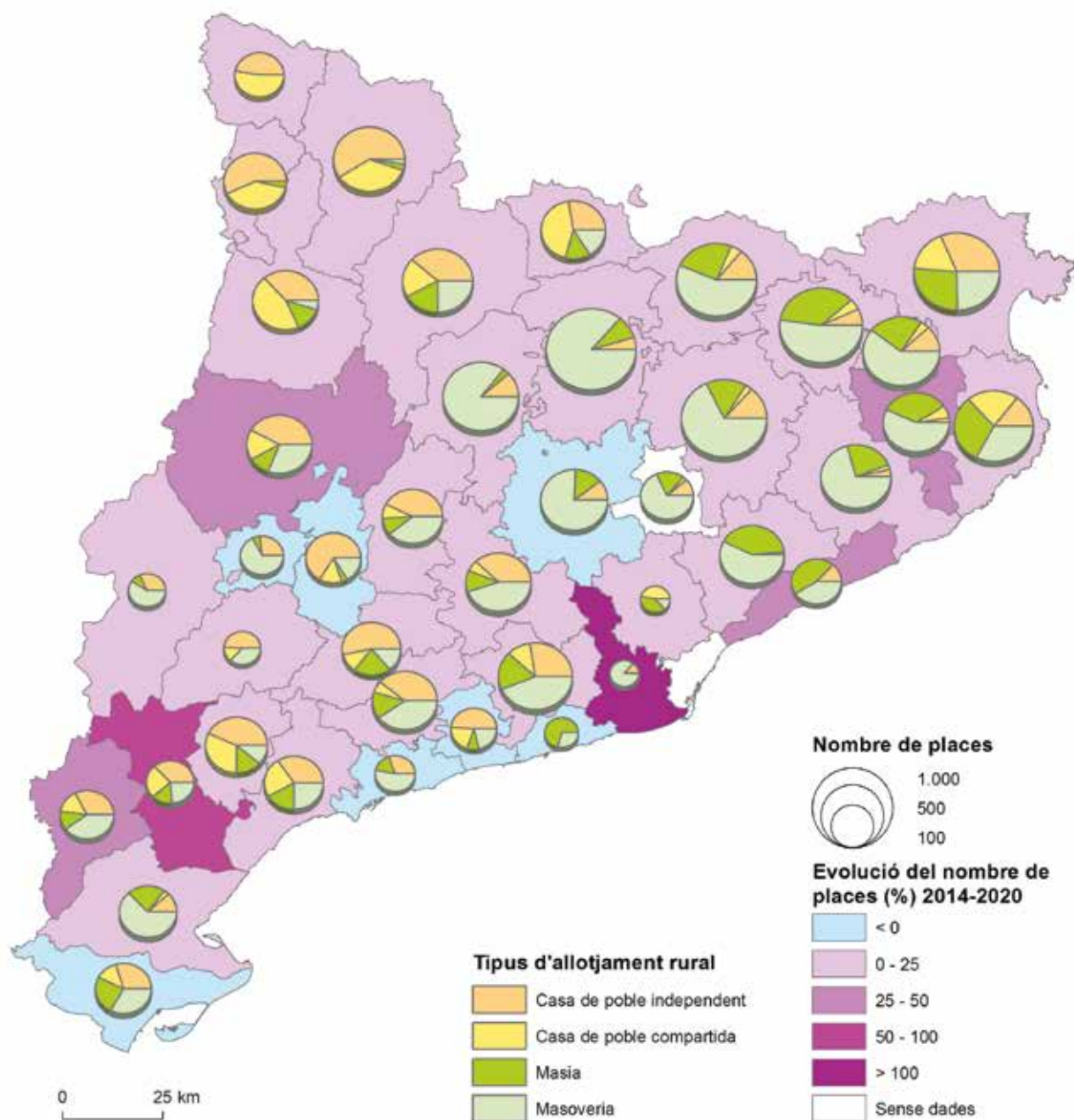
Mapa 4.7. Un turisme d'interior relativament minúscul en el context comarcal.
Places ofertes segons tipus d'allotjament per comarques, 2020

El repartiment territorial de l'oferta d'allotjament a Catalunya mostra en primer lloc una forta concentració de l'oferta a les comarques costaneres del Camp de Tarragona i les demarcacions de Barcelona i Girona. A molta distància trobem altres destinacions turístiques, com ara les comarques pirinenques i de les Terres de l'Ebre. Les comarques de l'interior presenten una oferta d'allotjament molt reduïda. Pel que fa a les tipologies, el sector hotel·ler (hotels, hostals i pensions) i el dels habitatges d'ús turístic copen el mercat a les zones urbanes (de fet, el Barcelonès només disposa d'aquesta tipologia d'oferta), tot i que aquests darrers també adquireixen un pes important a les Terres de l'Ebre i a les comarques més turístiques del Pirineu. L'oferta de places de càmping és molt signi-

ficativa a la Costa Brava, la Costa Daurada i les comarques pirinenques. Els allotjaments de turisme rural tenen un pes relativament important en comarques de muntanya, dins una oferta molt variada, i constitueixen la principal forma d'allotjament en comarques fora del circuit del turisme de masses, on el turisme és una activitat complementària (l'Alt Camp, l'Alt Penedès, la Segarra, l'Urgell o les Garrigues). En els darrers anys assistim, per altra part, a una certa substitució de l'oferta de turisme rural per la d'habitatges d'ús turístic, que ha experimentat un creixement espectacular en poc temps en regularitzar-se aquesta figura. Font: elaboració pròpia a partir de les dades de places d'hotels, hostals i pensions, càmpings i turisme rural del Departament d'Empresa i Treball, Idescat.

Mapa 4.8. L'especificitat de l'oferta d'allotjaments rurals. Places en allotjaments de turisme rural segons tipologia per comarques, 2020, i evolució total de places de turisme rural, 2014-2020

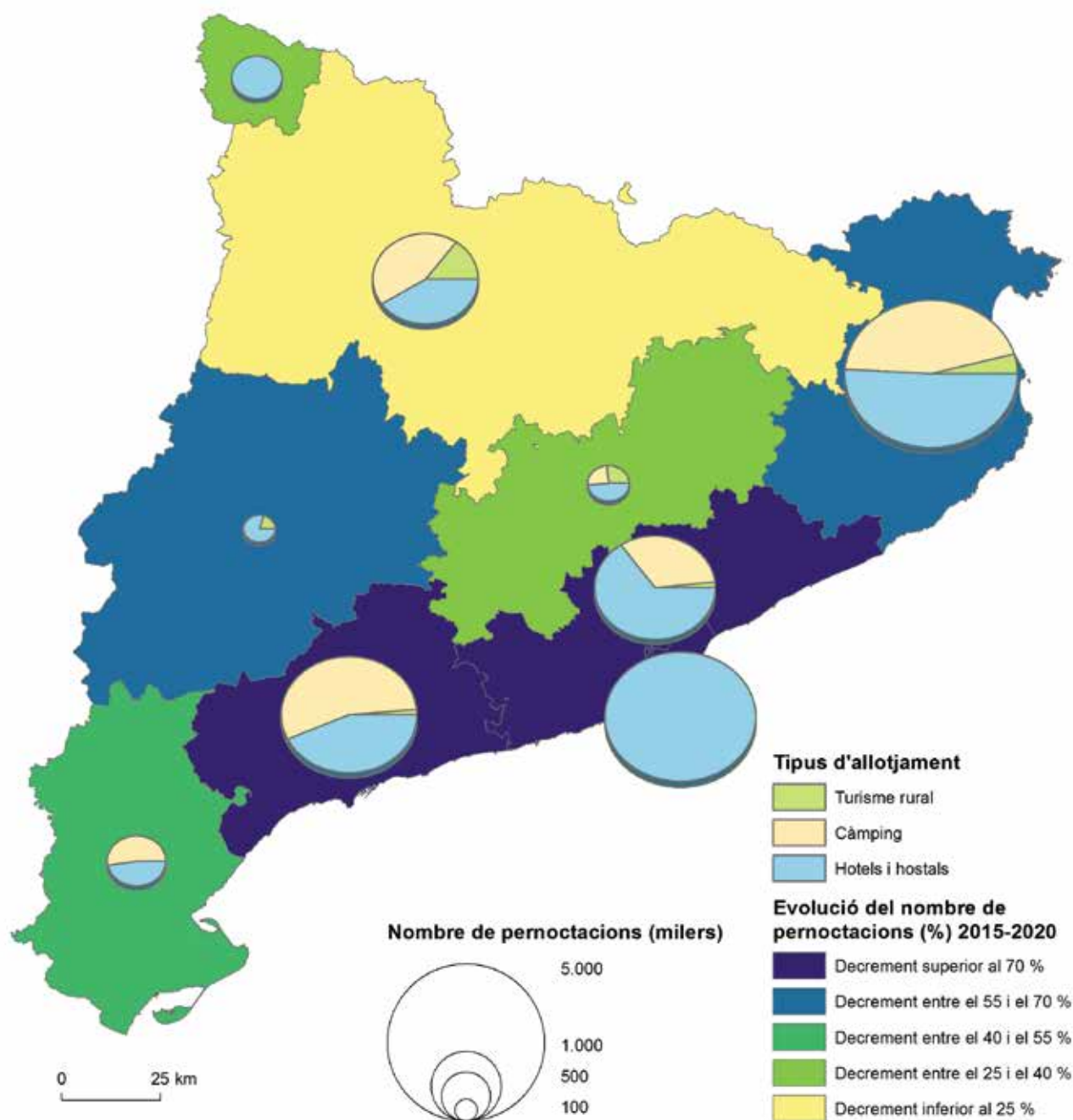

El turisme rural, com a forma d'allotjament diferenciada, s'associa a una fórmula turística allunyada del turisme de masses per definició, en consonància amb les experiències derivades del mode de vida rural. La seva implantació territorial és força homogènia, si descartem el cor de l'àmbit metropolità, tot i que les comarques on té més implantació són les del nord del país. La tipologia dels allotjaments va marcada ja d'inici per les característiques de poblament rural pretèrites. Les masies i masoveries són modes de poblament pròpies de les comarques centrals i orientals de Catalunya, on el poblament dispers en zones rurals és molt present

en comarques com el Solsonès, el Berguedà, el Bages, el Moianès i Osona. Per contra, el poblament concentrat en petits nuclis de població és la tipologia de poblament preponderant a l'oest del país, fet que fa que hi predomini la tipologia de casa rural ubicada en un nucli de població, sigui una casa independent o compartida amb els mateixos habitants. Aquesta darrera tipologia té un pes específic important a les comarques del Pirineu lleidatà. Font: elaboració pròpia a partir de les dades de places d'hotels, hostals i pensions, càmpings i turisme rural del Departament d'Empresa i Treball, Idescat.

Mapa 4.9. Els Pirineus aguanten la crisi turística.

Evolució de les pernoctacions per marques turístiques; hotels, càmpings i allotjaments rurals, 2015-2020

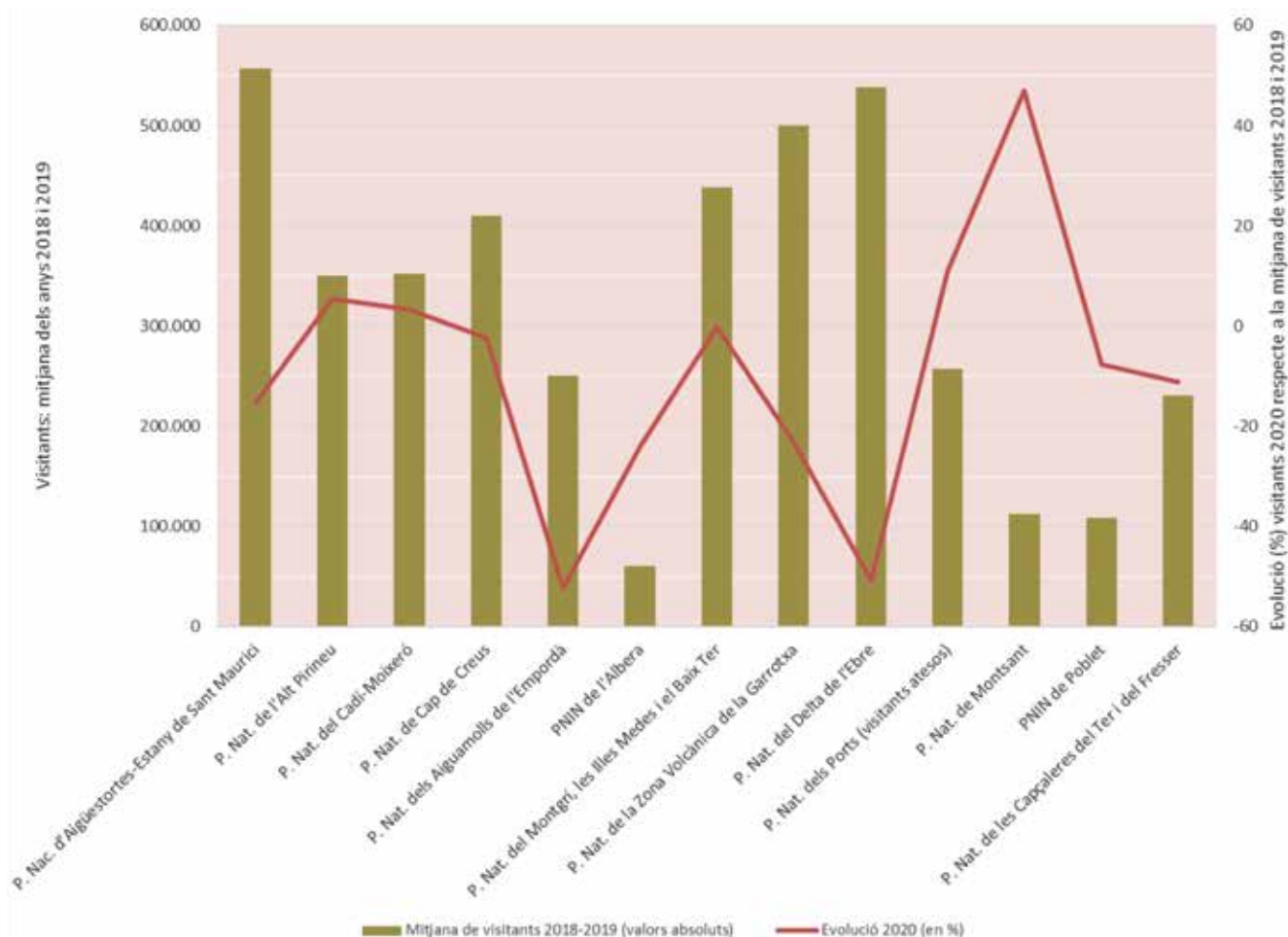

Veiem clarament que les comarques d'interior, especialment les de muntanya, experimentaren un impacte inferior a les de la costa en la caiguda de pernoctacions turístiques, fet que s'hauria de relacionar amb les condicions especials viscudes durant l'any més dur de la crisi sanitària de la COVID-19. El sector del turisme rural va ser el que notà menys la pèrdua de visitants, amb un 25 % menys de pernoctacions. Els càmpings tingueren una caiguda del 51 %, mentre que en els establiments hotelers

la davallada va ser de gairebé el 75 %. En l'horitzó es planteja el fet que el perllongament de la pandèmia pugui comportar una reorientació dels destins turístics, que podria ser molt favorable per a les àrees rurals que no presenten els problemes de massificació del turisme de platja o de la ciutat de Barcelona. Font: Anuari estadístic de Catalunya. Sectors econòmics. Turisme. Ocupació turística segons tipus d'allotjament, 2015 i 2020, Idescat.

Gràfic 4.2. L'atracció dels espais naturals.

Freqüentació dels parcs naturals, mitjana 2018-2019 i evolució 2020 *

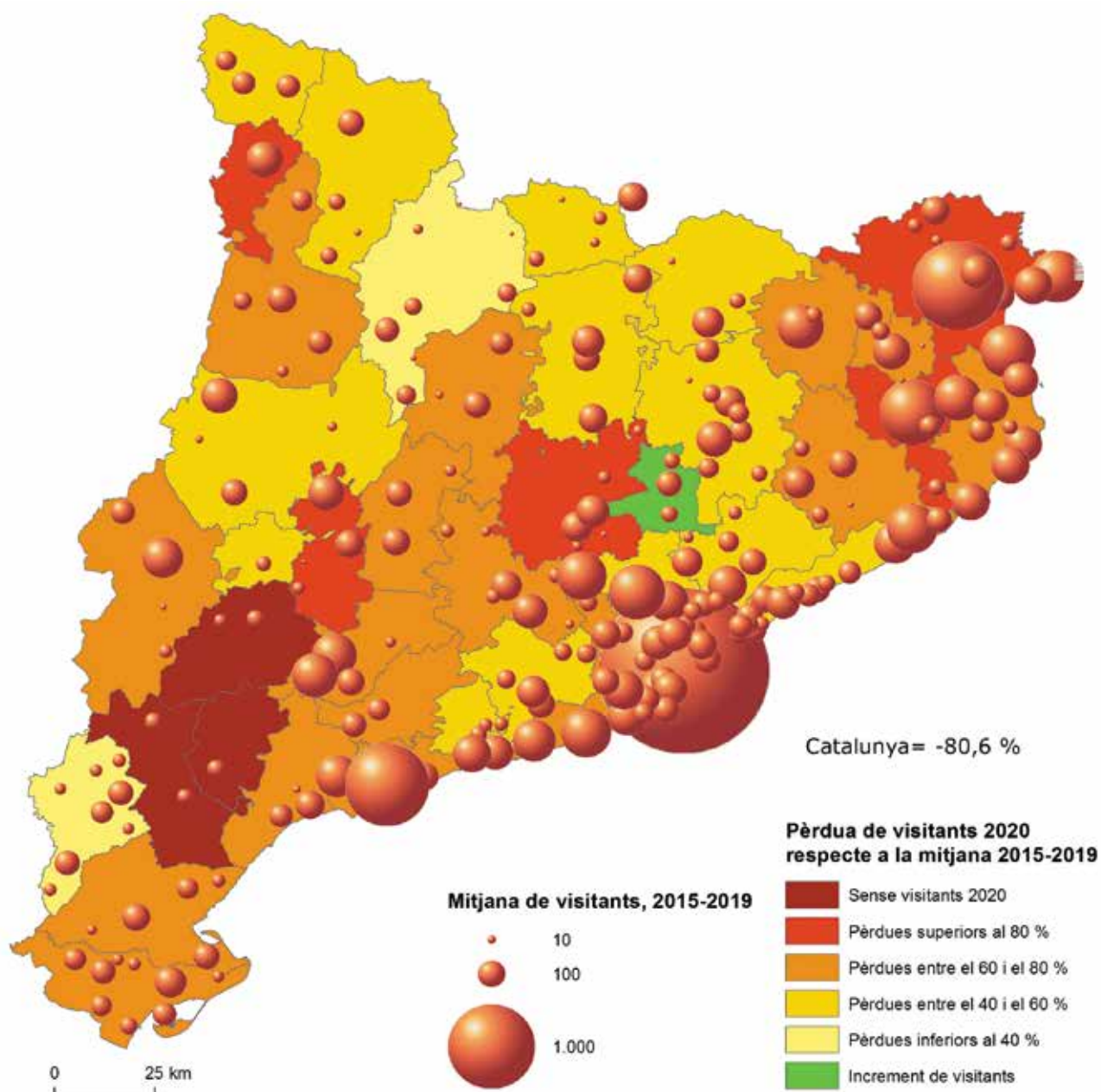

Pel que fa a la freqüentació, els espais naturals constitueixen un dels atractius principals de les comarques d'interior que afavoreix particularment les contrades pirinenques. Si bé és cert que les dades mostren per al 2020 una pèrdua de prop de mig milió de visitants, s'han d'analitzar en el context que, durant bona part de l'any, Catalunya es trobava en situació de confinament, que no permetia la mobilitat entre territoris. Amb tot, i a manca de dades actualitzades per al 2021, l'afluència de

visitants a parcs naturals quan es van relaxar les mesures sanitàries fou molt important. Font: elaboració pròpia a partir de notes de premsa del Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i Territori. (*) Es grafia tant la mitjana de visitants dels dos anys anteriors a la pandèmia (2018 i 2019) com l'evolució percentual de visitants durant l'any 2020 respecte a aquesta mitjana, per copsar l'impacte del confinament en l'accés al medi natural.

Mapa 4.10 L'atractiu del turisme cultural d'interior.

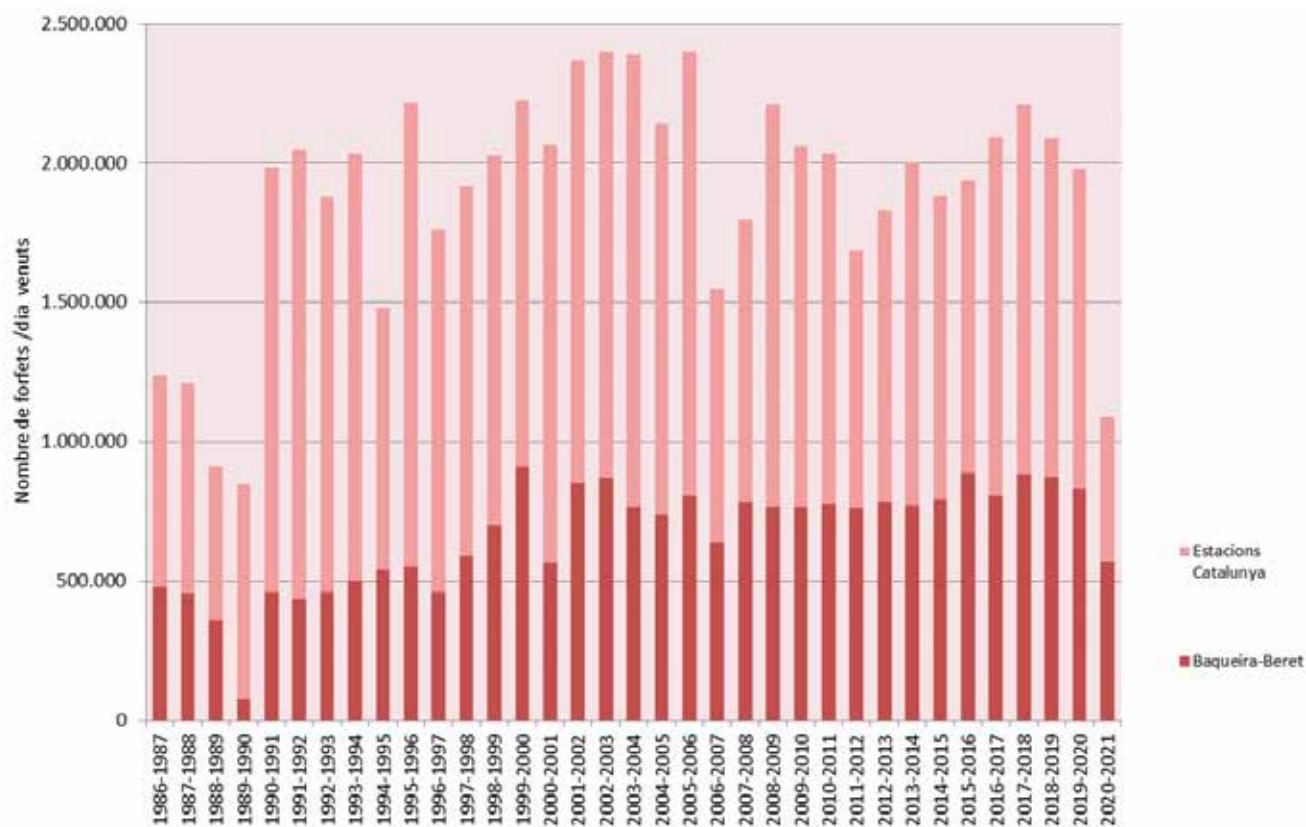
Freqüentació dels museus i col·leccions, mitjana 2015-2019, i pèrdua de visitants el 2020 *

Es pot apreciar que, tot i l'expansió territorial dels equipaments culturals, encara hi ha una localització preferencial a les zones urbanes, i en l'àmbit rural la seva ubicació es dona principalment en caps de comarca i centres subcomarcals. Dels 20 milions de visites a aquests equipaments que es produïen de mitjana a Catalunya en anys precedents, el 2020 es va baixar a menys de 3,9 milions de visitants. En el cas singular del Moianès, dos dels tres museus enregistren més visites, amb dades influïdes per casuístiques pròpies (tancament per obres, etc.) que no han de fer perdre de vista el fort impacte que ha tingut l'aturada per la pandèmia

en el sector cultural. Font: elaboració pròpia a partir de les dades de visitants a museus i col·leccions obertes al públic del Departament de Cultura. (*) Les dades de visitants representades en forma puntual fan referència a la mitjana anual de visitants entre els anys 2015 i 2019 a museus i col·leccions ubicades a escala municipal. S'ha representat igualment la pèrdua de visitats durant el 2020 a causa de la pandèmia, que es dedueix de l'evolució entre el nombre de visitants del 2020 respecte a la mitjana dels anys 2015 a 2019, amb dades agregades a escala comarcal.

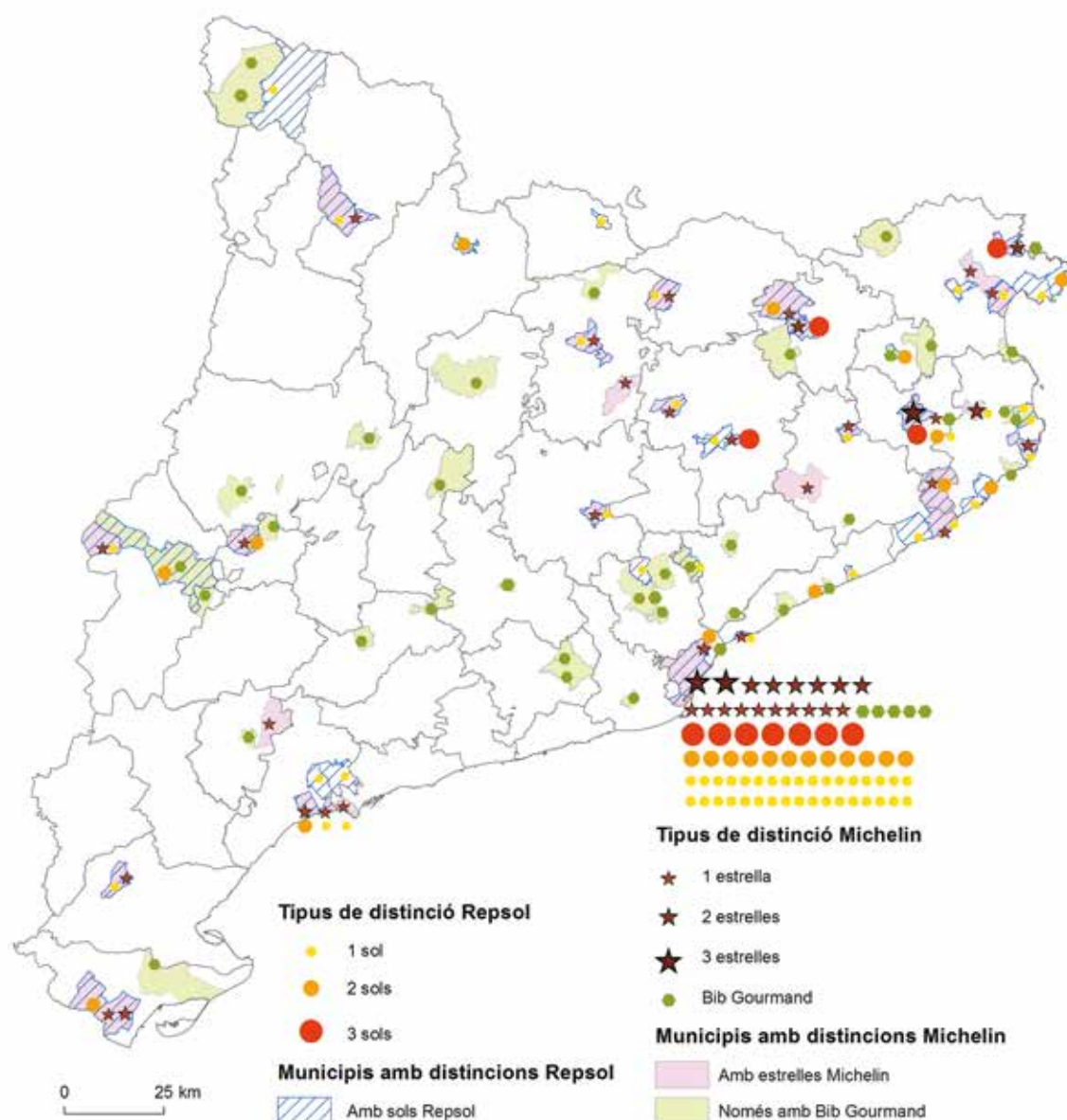
Gràfic 4.3. L'esquí, puntal per a les economies de muntanya.
Evolució del nombre de forfets venuts a les estacions d'esquí, 1986-2021

Des de la seva aparició, als anys seixanta, el turisme de neu ha contribuït a dinamitzar les comarques de muntanya, des de la Vall d'Aran fins al Ripollès, amb un impacte econòmic i ocupacional destacat aparellat també a un creixement hotelier i de segona residència. En el període 2008-2018, les estacions d'esquí catalanes han tingut uns resultats que, sense ser especialment dolents, estan lluny dels obtinguts durant els primers anys del segle XXI. L'estancament del nombre de practicants, la competència d'altres dominis i altres circumstàncies puntuals de cada temporada expliquen aquesta tendència. Algunes estacions han passat

per serioses dificultats econòmiques, de manera que s'ha engrossit la nòmina d'estacions amb un suport més o menys directe de l'administració pública. En aquest marc general, la principal estació, Baqueira-Beret, s'ha mantingut estable, amb uns valors a l'entorn dels 800.000 esquiadors anuals, afavorida per les seves bones condicions de neu, el domini esquiable i l'entorn. Font: elaboració pròpia a partir de dades del Pla director de les estacions de muntanya del DPTOP (2006), completades amb dades de l'Associació Catalana d'Estacions d'Esquí i Activitats de Muntanya i la premsa especialitzada per a les temporades posteriors.

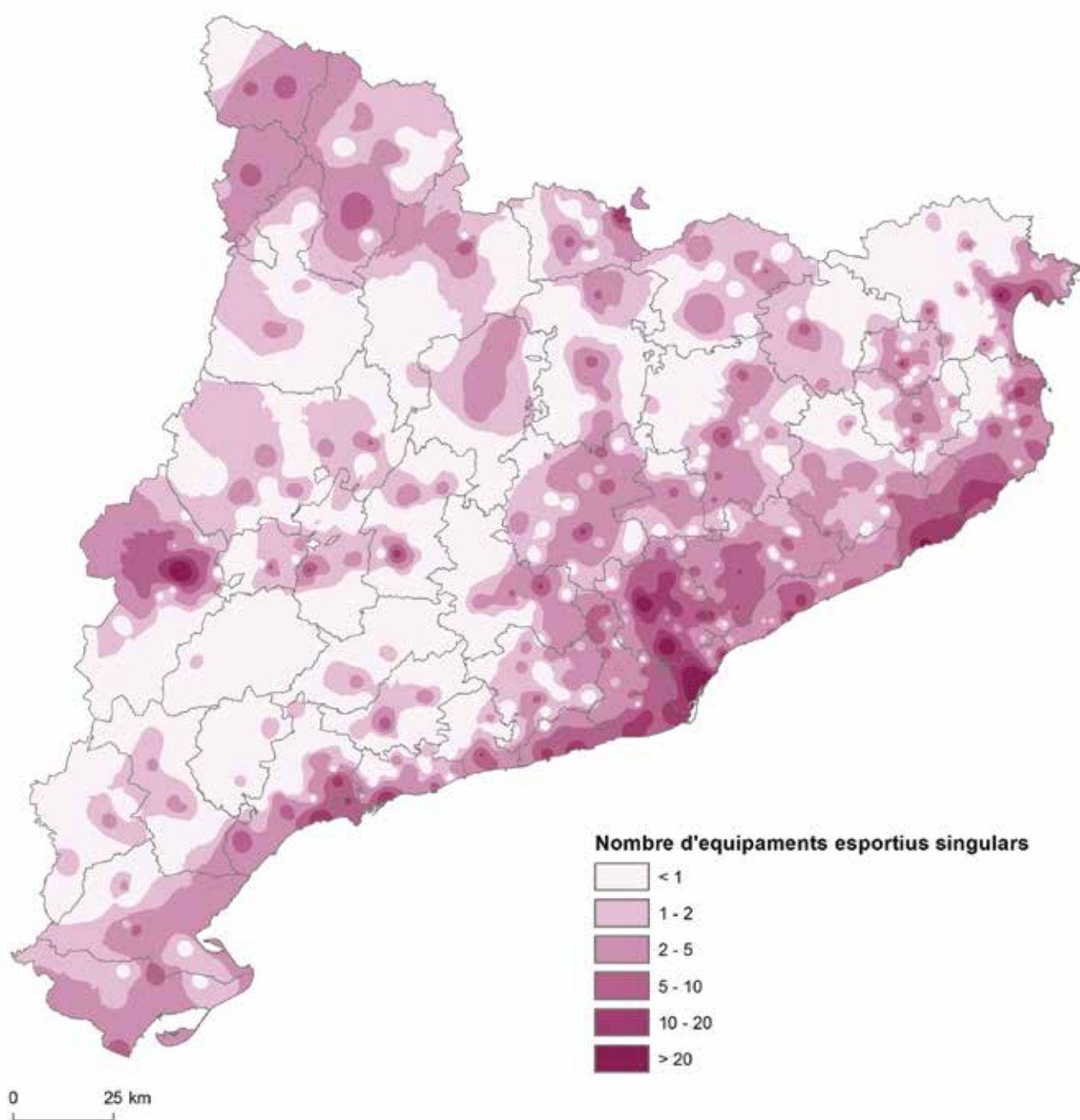
Mapa 4.11. Estendards de l'oferta gastronòmica.
Establiments de restauració amb distincions, 2021

La Guia Michelin no es pot considerar el compendi màxim de l'oferta gastronòmica, però serveix com a mínim per destacar l'atractiu de visitants que pot representar la gastronomia en si mateixa. S'hi aprecia la forta concentració de distincions a la ciutat de Barcelona, que compta amb 2 dels 3 restaurants amb la qualificació màxima de tres estrelles, 6 dels 9 restaurants amb dues estrelles i 10 dels 27 restaurants amb una estrella, a més de 5 dels 44 restaurants amb distincions Bib Gourmand. En el mateix sentit, el reconeixement de restaurants de la Guia Repsol distingeix els que considera millors restaurants amb els seus "sols". Amb la categoria màxima de tres sols, trobem a Catalunya 11 restaurants, 25 amb dos sols i 62 amb un sol. Tot i que la distribució territorial, especialment entre les comarques rurals, dels restaurants amb distincions ha

millorat en els darrers anys, els reconeixements es mantenen en l'escala baixa de la gran cuina catalana, amb la gran visibilitat centrada en la ciutat de Barcelona, seguida d'una important presència dispersa entre les comarques gironines. Font: elaboració pròpia a partir de la informació actualitzada de la Guia Michelin, extreta del web oficial <https://guide.michelin.com>. S'hi incorporen els 49 restaurants amb distinció d'estrella Michelin i els 44 restaurants amb distinció Bib Gourmand, per a restaurants considerats amb una excel·lent relació qualitat-preu, reconeguda com l'antesala dels futurs restaurants amb estrella Michelin. La informació sobre el Sol Repsol, amb 98 restaurants a Catalunya, s'ha extret del web <https://www.guiarepsol.com/>

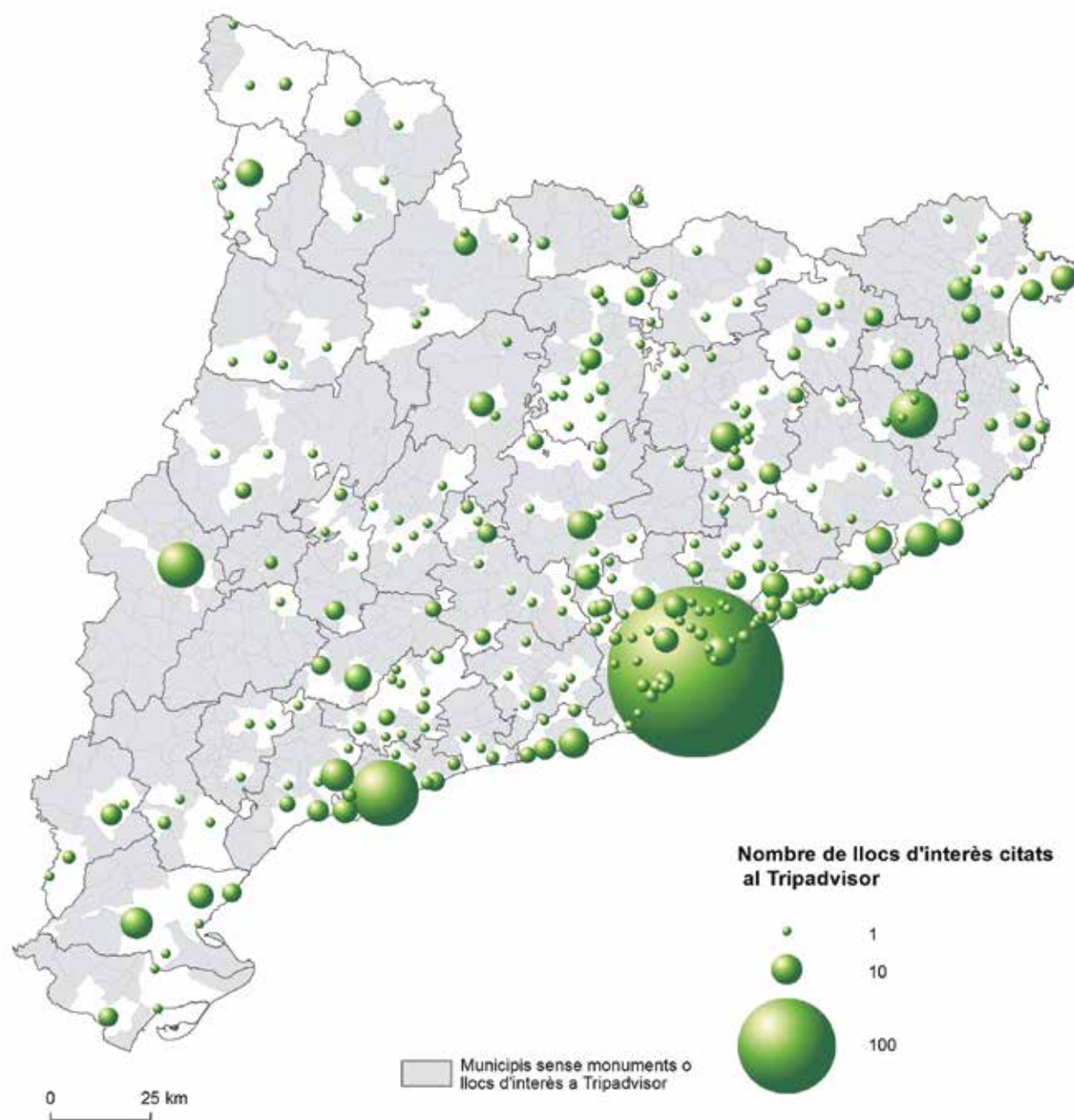
Mapa 4.12. L'atractiu de l'esport.
Equipaments esportius singulars per municipi, 2021

Dins el conjunt de recursos que poden formar part de l'atractiu turístic d'una determinada contrada, poden tenir un interès també determinats equipaments esportius, que atreuen practicants especialitzats o constitueixen la seu d'esdeveniments particulars. Per això s'han seleccionat en el mapa els equipaments esportius singulars, que inclouen espais d'hípica, de golf i *pitch and putt*, circuits i espais de motor, rocòdroms i *boulders* i altres espais singulars. La seva localització correspon, a grans

trets, a les grans àrees residencials i turístiques, mentre que bona part de l'àmbit rural, si descomptem els àmbits de muntanya amb forta incidència del sector turístic, queda al marge d'aquesta dotació d'equipaments, amb un caràcter diferenciador pel que fa a l'oferta d'entreteniment i oci. Font: Cens d'equipaments esportius de Catalunya (CEEC), Departament de la Presidència.

Mapa 4.13. El desconeixement de les terres interiors.
Llocs d'interès per municipis segons Tripadvisor, 2017

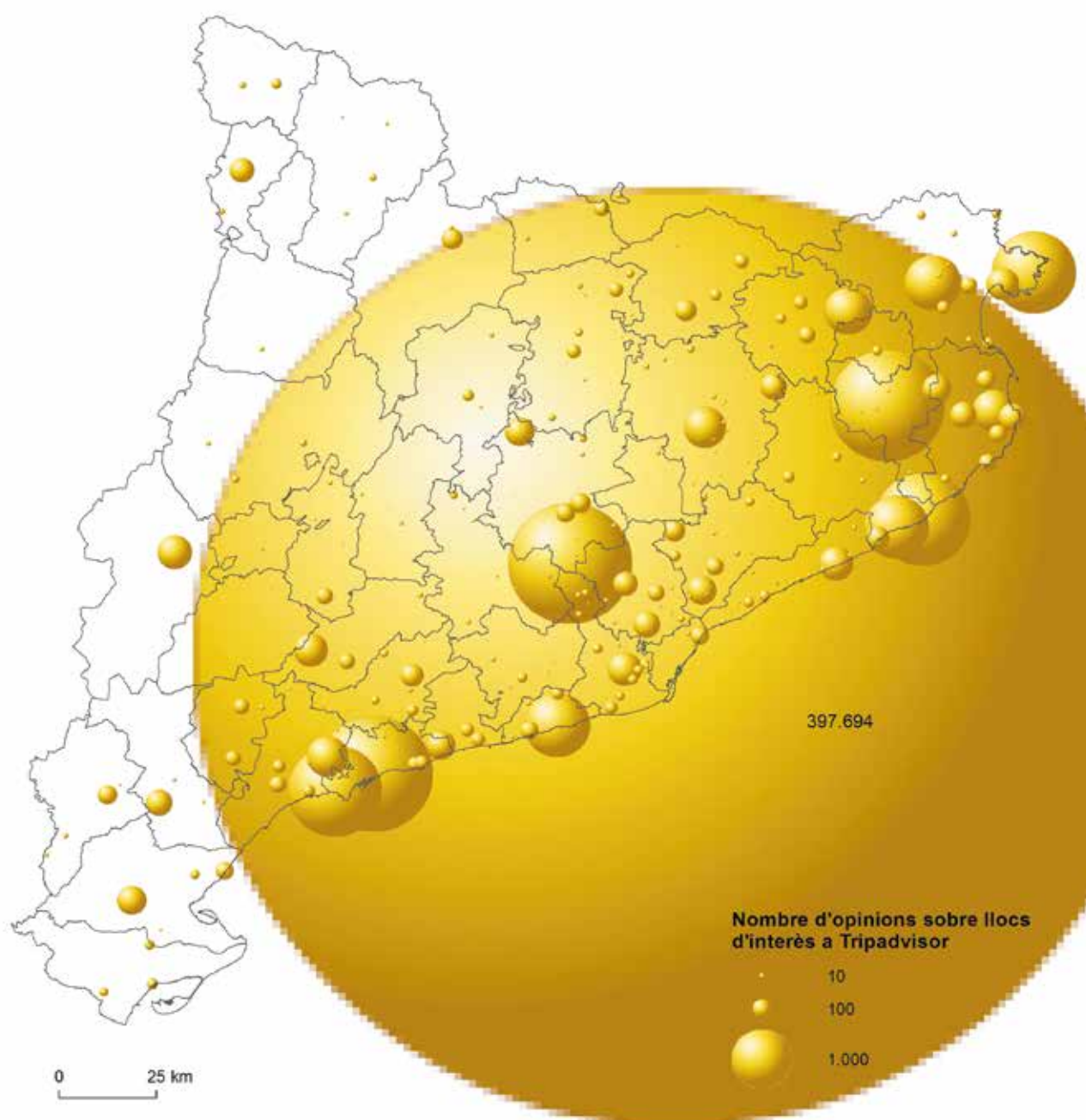

Tripadvisor és un dels buscadors més utilitzats a l'hora de cercar informació i valorar diferents destinacions que mereixen un desplaçament o un viatge, de manera que ens dona un retrat ben interessant dels espais naturals, museus, monuments i llocs diversos que susciten l'interès dels internautes, entre els quals queden particularment al marge les àrees interiors del país. Noti's la gran concentració d'elements a Barcelona i, en menor mesura, a la zona costanera, amb àmplies zones rurals que resten fora d'aquesta forma privada de donar visibilitat als atractius terri-

torials. En un marc on la decisió de les activitats d'oci cada cop està més influenciada per la informació present a les xarxes socials, tant o més que no pas en campanyes públiques de difusió, el desconeixement de la major part dels municipis rurals no és un fet menor. Font: elaboració pròpia a partir de les dades del servidor Tripadvisor (www.tripadvisor.es), relatives a monuments i punts d'interès, recollides el dia 20 de març del 2017. Els municipis sense monuments o llocs d'interès surten representats en gris.

Mapa 4.14. La manca d'atractiu de les terres interiors.

Nombre de visites dels llocs d'interès per municipis segons Tripadvisor, 2017

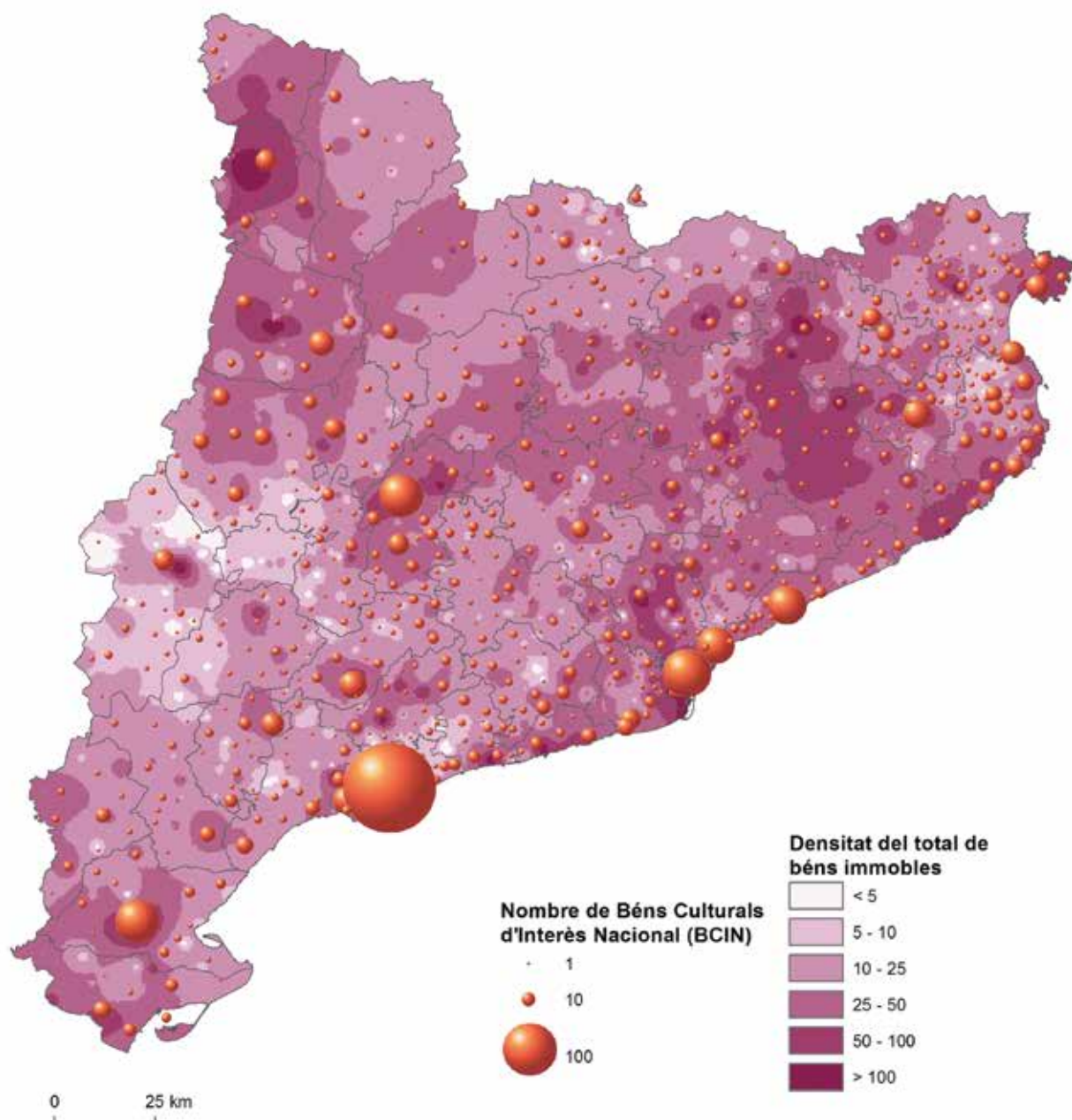

No solament apareix una concentració menor de llocs d'interès a les àrees rurals, sinó que el nombre d'opinions enregistrades per aquests llocs interiors resulta particularment minsa, per no dir insignificant. D'entrada, el nombre d'opinions manifestades sobre els punts d'interès del municipi de Barcelona resulta tan imponent que l'esfera es menja el conjunt dels altres llocs. Després, trobarem, per ordre d'interès, els punts relativament tòpics de Cadaqués, Figueres-Museu Dalí, Girona, Tossa de Mar, Sitges, Tarragona i Salou-Port Aventura, tots en zona costanera. A

l'interior, només Monistrol-Montserrat resulta comparable amb les destinacions anteriors. Molt per davall quedaran Besalú, Vic, la Seu d'Urgell, la vall de Boí, Lleida, Súria, Poblet o Tortosa. Font: elaboració pròpia a partir de les dades del servidor Tripadvisor (www.tripadvisor.es), relatives a monuments i punts d'interès, recollides el dia 20 de març del 2017. Les opinions emeses a la data de referència es podien considerar poc condicionades per campanyes instrumentalitzades.

Mapa 4.15. Un potencial per explorar.

Béns culturals declarats d'interès nacional i altres béns catalogats per municipis, 2020

La història ha deixat enrere un ric patrimoni cultural, que s'escampa arreu del territori i té un enorme interès per a les àrees rurals, tant per la satisfacció dels propis habitants com per l'atracció de visitants forans. Es pot apreciar que, si bé el nombre de béns amb el grau més elevat de protecció, els declarats com a Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN), es concentren en nuclis urbans, el volum d'elements patrimonials catalogats és important en algunes zones rurals de Catalunya, sobretot a les zones pirinenques i prepirinenques. El fet que el grau de reconeixement i protecció sigui menor en zones rurals pot ser causat per la manca de

serveis tècnics o de capacitat dels mateixos ajuntaments rurals, amb dificultats per reconèixer, mantenir i promocionar el seu ric patrimoni. Font: elaboració pròpia a partir de la base de dades de l'Inventari de Gestió Integral del Patrimoni Cultural Immobile (EGIPCI), del Departament de Cultura, que conté inventaris sobre el patrimoni arquitectònic, arqueològic i paleontològic de Catalunya. Es cartografien dues informacions complementàries, el nombre de BCIN de cada municipi a través d'esferes proporcionals i el total de béns immobles inventariats per municipi, independentment del nivell de protecció a través de la densitat.

4.1. El desenvolupament dels serveis públics en el decurs del segle XX assenyalava l'emergència d'una nova economia de serveis impulsada per noves exigències fruit d'una societat urbana. Edificis magnífics com les escoles de les Franqueses, al Vallès Oriental, ho reivindiquen arreu del país.

4.2. Els mercats setmanals, com el de Mollerussa a la imatge, han jugat un paper històric clau en els intercanvis comercials de la ruralia, poc a poc substituïts o simplement superats per una àmplia i diversificada oferta quotidiana de comerç local.

4.3. El manteniment del comerç local és clau per a la vitalitat dels pobles i viles. Quan aquest es mostra insuficient o desapareix sempre queda la possibilitat d'un servei itinerant com aquest de Coll de Nargó (Alt Urgell) que es fa indispensable per a les persones sense autonomia de mobilitat.

4.4. Les viles amb una tradició comtal, com és el cas de Besalú (Garrotxa), poden haver perdut moltes de les condicions del seu passat gloriós, però la seva riquesa patrimonial facilita també la seva adaptació al nou món dels serveis.

4.5. Centres històrics de peregrinació com Núria, al Ripollès, es reinventen com a nous espais de turisme cultural i de natura, amb equipaments esportius i d'oci com a complement de l'oferta hotelera.

4.6. Els allotjaments de turisme rural han tingut una extraordinària difusió i alguns, com el de la imatge a l'Alt Urgell, acumulen força reconeixements. Darrerament els hi ha sorgit la competència dels "apartaments turístics", però han viscut bons moments en temps de pandèmia.

4.7. La descoberta de la Catalunya interior, i del país en general, per part de la societat urbana es fa a finals del segle XIX a través de l'excursionisme, que manté un gran interès pels espais d'alta muntanya, com pot ser el circ dels Besiberris a l'Alta Ribagorça.

4.8. No es pot negar al món de l'esquí el fet d'haver generat un turisme de masses en algunes contrades Pirinenques que ha permès revitalitzar-les econòmicament i socialment, encara que no tots els impactes hagin estat tan notables com el de Baqueira-Beret a la Val d'Aran.

4.9. En els anys 1980 apareixen uns esports d'aventura que s'han anat diversificant amb els anys i que atreuen un públic juvenil o familiar que ha ajudat a dinamitzar algunes poblacions o contrades, com ha estat el ràfting al Pallars Sobirà.

4.10. L'atractiu cultural bastit a partir de productes turístics com la Ruta del Císter, que relliga els monestirs de Vallbona de les Monges, Santes Creus i Poblet, a la imatge, és un dels grans reclams que situa les esperances del turisme d'interior.

4.11. No cal desestimar l'interès dels productes del camp com a recurs turístic o patrimonial en general capaç d'estimular una economia de serveis a les poblacions d'interior, com ho han entès a Ulldecona les seves oliveres mil·lenàries.

4.12. El reconeixement del país interior s'ha vist alimentat pels diferents confinaments de la pandèmia Covid 19. Aquesta ha estimulat també el turisme d'autocaravana que ha vist sorgir espais d'acollida en poblacions interiors com l'Horta de Sant Joan a la Terra Alta.

4.13. El gran turisme de masses que es mou a l'entorn de la costa i de Barcelona té com a reclam de visita interior més allunyat del litoral el monestir de Montserrat, com recorda el bus turístic aparcats a la base del tren cremallera de Montserrat (Monistrol).

5. Les activitats agràries. L'entramat bàsic de la societat i els paisatges rurals

Les activitats agràries han estat històricament la base de l'activitat econòmica de les àrees rurals. Amb els anys han perdut pes, però continuen representant la font principal d'ingressos de moltes de les àrees rurals, a banda de ser les activitats que afaïçonen de manera decisiva el seu medi ambient i els seus paisatges. Els preus i els mercats oscil·len anualment i els pagesos miren d'adaptar-s'hi; els més actius adapten periòdicament els seus cultius i la ramaderia. Amb tot, les condicions agroclimàtiques, el capital immobilitzat i les sinergies socioculturals apunten cap a unes adaptacions progressives. En els darrers anys són les que han impulsat el creixement de la cabanya porcina per damunt de les altres alternatives ramaderes, que es trobaven més aviat en crisi, encara que, a la cantonada, la crisi dels mercats globals ja feia despuntar la crisi porcina. Per altra banda, en el camp de l'agricultura les alegries han estat menors, amb una fruita dolça al ritme frenètic de les adaptacions varietals, fruites seques de rendes prometedores pendents de concretar, no tant com l'oli i la vinya. Aquesta darrera, però, ha estat la més afectada per les repercussions de la crisi de la COVID en el consum de cava i de vi.

En plena pandèmia, en qualsevol cas, les activitats agràries se n'han sortit prou bé, perquè s'ha mantingut la demanda alimentària. D'entrada, la incertesa s'ha apoderat també de la pagesia i les vendes de maquinària agrícola foren ben escasses durant el 2020; caldrà veure com el 2021 retorna l'alegria a la indústria de la maquinària, que té també un pes específic industrial destacat a les terres de Ponent. Un any bo és, en definitiva, un any més per esperar que els mercats siguin benèvols en el futur i que es pugui allargar l'activitat com a mínim fins a la jubilació. Perquè la pagesia és un sector en davallada demogràfica constant des de fa més d'un segle, i en el futur no s'entreveu un canvi de tendència significatiu. Des de les primeries del segle XX i amb l'excepció del període convuls de la Guerra Civil i la postguerra, cada vint anys el camp català ha perdut la meitat de la seva pagesia. Ara en queden poc més de 50.000, alguns menys en dedicació plena.

Mentrestant, s'ha produït una recomposició important a l'interior de la mà d'obra del camp. Durant la major part del segle XX i enmig de la davallada general dels actius al camp, assistirem a un reforçament de l'explotació familiar agrària. Una consolidació de les classes mitjanes camperoles en perjudici de les explotacions més grans, amb la seva rècula de mossos i assalariats, que no saberen pujar al carro de la modernització del camp, ni pogueren competir amb els

sous de la indústria. A partir dels anys vuitanta hem refet el camí invers, per bé que sota un signe diferent. Ara són les explotacions familiars les que deixen pas a les explotacions més grans, sovint sota el paraigua de societats anònimes o limitades, que recorren a una mà d'obra assalariada en progressió, majoritàriament immigrada i d'origen subsaharià. És, al cap i a la fi, un nou model d'explotació agrària de perfil industrial, que s'aprofita de les feines cada cop més estandarditzades del camp, d'uns salaris relativament baixos i d'una bona disponibilitat financera, a cops d'origen exterior, per obtenir unes importants economies d'escala. Economies que guanyen pes i sentit a mesura que les explotacions familiars pleguen i deixen via lliure als nous gestors de terra i granges, a través de compres, arrendaments o naus noves en el cas de les granges.

La concentració de la gestió de la terra o del bestiar, l'augment de la superfície conreada en arrendament, el creixement de les noves fórmules jurídiques empresarials societàries, el recurs i l'augment de la mà d'obra assalariada o la dimensió i concentració de la maquinària indiquen clarament que, a través dels anys, la gran explotació industrial guanya pes. No constitueix la majoria de les explotacions agràries, ni de bon tros, però representa la meitat del valor generat pel sector agrari. La seva presència destaca en els sectors més tecnificats i que han experimentat una profunda reconversió, com el de la llet, la fruita dolça, la vinya, el porcí o la cerealicultura.

Aquí hi ha grans explotacions agràries que han sorgit generalment del creixement i l'ambició d'explotacions que, en els seus orígens, eren familiars i que han tingut i tenen al capdavant pagesos amb una gran capacitat d'iniciativa i treball. Pagesos al costat, també, d'empresaris del ram de l'alimentació que han trobat una via d'expansió natural de la seva activitat industrial en l'assumpció de l'*input* agrari, per tal d'assegurar l'abastament, millorar la matèria primera o ampliar la seva renda. Això ha estat així fins a l'extrem que bona part de la producció ramadera en granges és avui una producció agrària assimilada a la indústria del pinso, en la qual els animals, la farina, els medicaments i alguns altres *inputs* són propietat de la indústria del ram, mentre que els pagesos o ramaders hi posen la feina, l'edifici i les instal·lacions de la granja, la llum i la calefacció.

Indústria alimentària i agricultura van cada cop més de la mà, i no és estrany que per la porta d'aquesta integració, que guanya gruix a cops de colze i que s'acrex amb la tecnificació, apareguin actors cada vegada més potents, alguns de procedents d'altres sectors. La bossa immensa de capitals que circula lliurement a través dels mercats mundials es fixà arran de la crisi del 2008 en el sector agroalimentari i hi insuflà una gran quantitat de capital, mentre que es donava una penetració de capitals autòctons procedents d'altres àmbits d'activitat, que han estat atrets per les perspectives de rendibilitat d'alguns sectors de prestigi com el vi o l'oli.

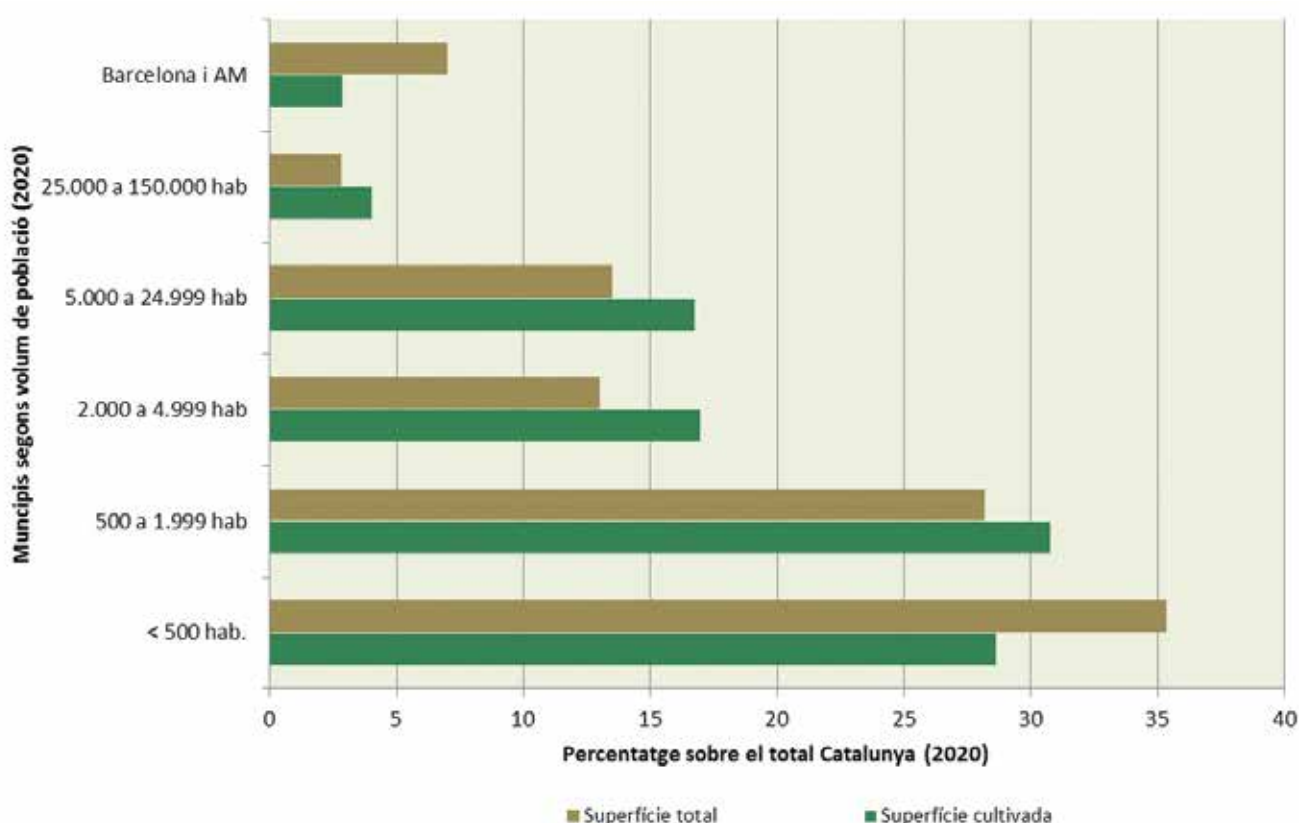
La conjuminació i entrecreuament entre pagesia i indústria alimentària representa, al cap i a la fi, la resposta natural de dos agents situats històricament en esglaons diferents que es veuen forçats a unir-se i respondre a un tercer agent, esdevingut comercialment més potent a partir dels anys vuitanta: la distribució. Amb un adlèter cada cop més concentrat i segur com és la restauració —o almenys ho era fins a l'arribada de la COVID—, sembla que la pandèmia s'hauria de quedar en una sotragada passatgera que l'orienti fortament cap al repartiment de menjar preparat a domicili. Perquè haurem de recordar que la clau de volta de la nova pagesia rau en la dinàmica de la gran distribució. Les grans cadenes complementades amb la restauració no solament empenyen la pagesia cap a la constitució d'empreses que puguin oferir als mercats grans tonatges i productes de qualitat estàndard, sinó que pressionen els preus dels industrials o pagesos proveïdors a la baixa.

Tot plegat no vol dir que no hi pugui haver un lloc al sol per als petits productors o artesans, capaços d'una producció diferenciada i de qualitat que escolen a través de circuits específics i que en alguns casos arriba, fins i tot, als prestatges d'algunes cadenes distribuïdores més sensibles a l'interès del consumidor per a aquest tipus de productes. La petita pagesia no s'ha d'acabar d'un dia per l'altre i també hi ha un lloc, fins i tot, per a l'agricultura d'autosubsistència. Les tendències a l'estancament del procés de globalització i la conflictivitat internacional que s'albira a l'horitzó poden esdevenir perjudicials per als sectors pròspers que en els darrers anys s'havien beneficiat de les exportacions i afavorir, precisament, una agricultura no tan dependent de la mecanització i els capitals externs i més depenent del treball familiar i arrelada a la terra.

Ja hi ha un nombre significatiu de joves, per altra part, que en els darrers anys s'interessen per l'agricultura i el món rural, sense tenir-hi precisament unes arrels. I les iniciatives en matèria d'agricultura social i urbana obren noves expectatives que poden contribuir a una millora de la percepció i del reconeixement del sector agrari per part de la gent de ciutat.

Gràfic 5.1. La base agrària de la ruralia.

Distribució de la superfície cultivada i la superfície total segons la magnitud del municipi en % sobre Catalunya

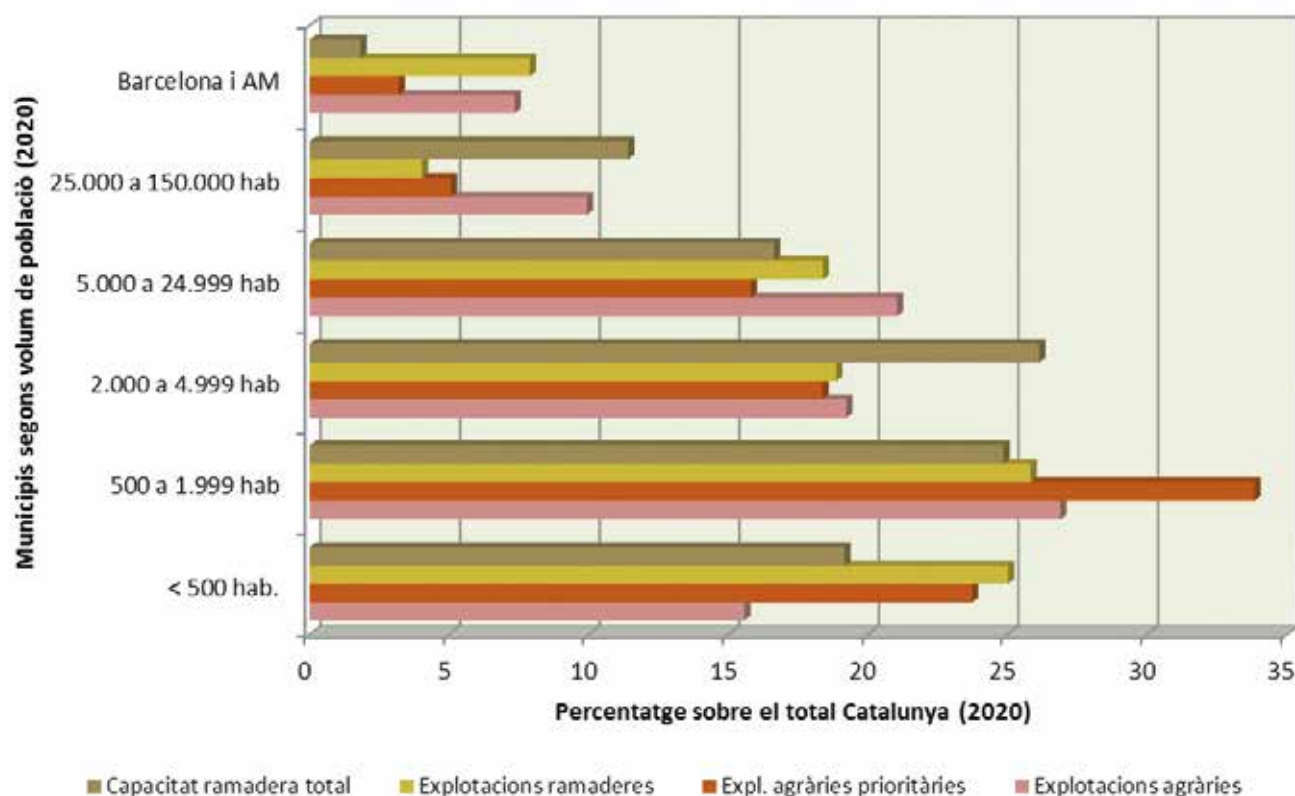

Els municipis de menys de 2.000 habitants representen gairebé les dues terceres parts del territori de Catalunya, així com de la seva superfície cultivada, i la distribució de les terres és molt semblant entre els ajuntaments de més o de menys de 500 habitants. Aquests darrers representen una proporció de superfície total superior a la conreada, fet que es pot associar a la major presència de terrenys forestals i que podem explicar pel fet que l'explotació més extensiva del territori serveix de suport a comunitats de dimensions també més reduïdes. Altrament, la proporció dels dos terços s'eleva fins a les tres quartes parts si s'hi

afegeixen els municipis d'entre 2.000 i 5.000 habitants, i això ens dona idea de com la gestió de la major part del territori del país està associada als petits ajuntaments, circumstància que es converteix en un dels trets identificadors de la ruralitat. Font: elaboració pròpia a partir de bases de dades del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural. Les dades sobre superfície cultivada s'han extret de la base de dades d'Estadístiques definitives de conreus 2020. La superfície total procedeix de la superfície municipal segons l'Idescat.

Gràfic 5.2. La ruralia com a territori de l'explotació agrària.

Explotacions agràries i unitats ramaderes segons la magnitud del municipi en % sobre Catalunya

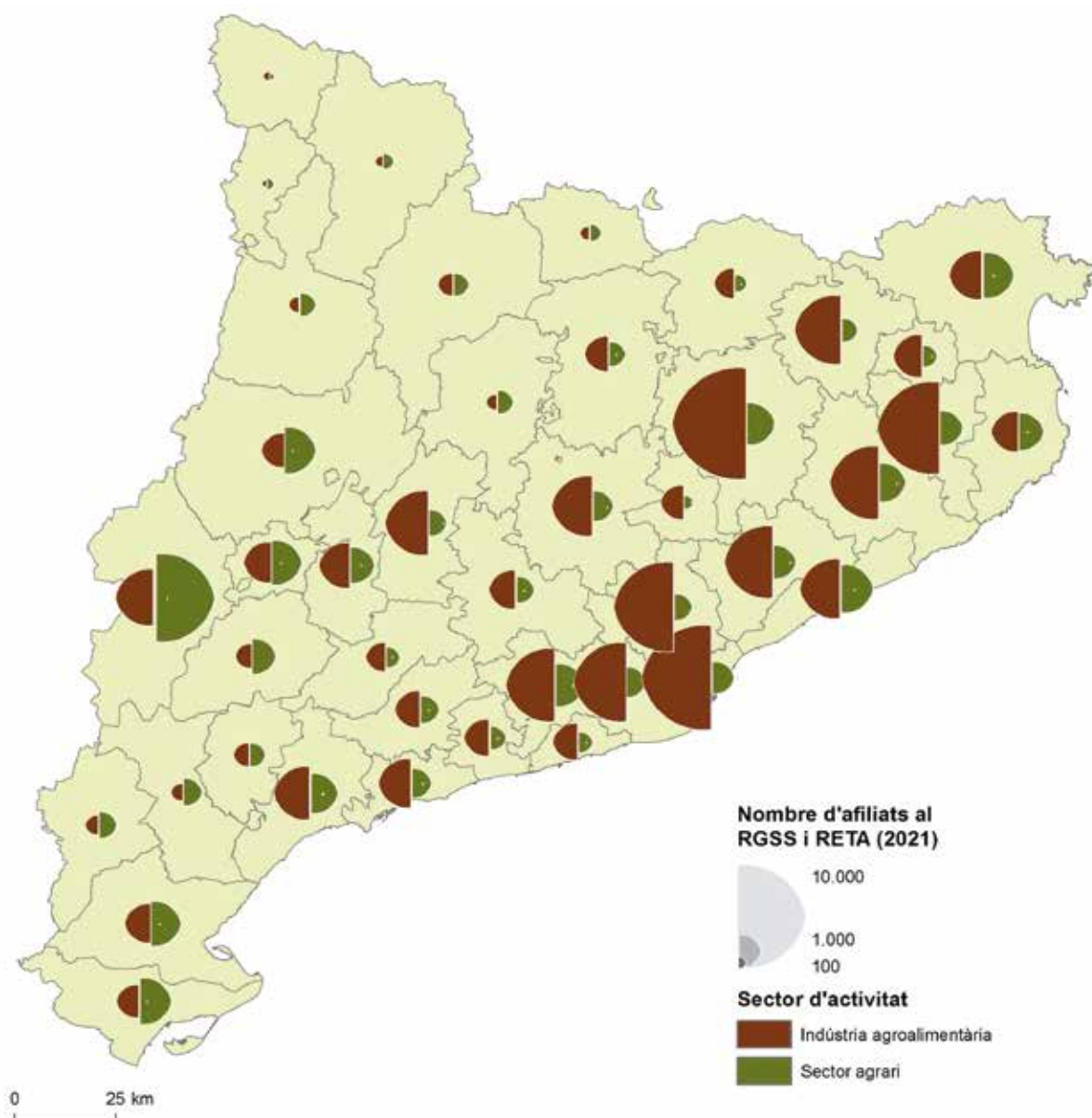

S'apuntava en el primer capítol que pocs habitants gestionaven la major part del territori, fet implícit en el gràfic anterior. Aquests pocs habitants es troben representats essencialment per explotacions agràries o pagesos, que són d'alguna manera els professionals responsables de l'explotació productiva de les terres, per bé que també trobaríem molts propietaris de terres que no són pròpiament professionals agraris, però que intervenen d'alguna manera en les decisions sobre la seva propietat agrícola i/o forestal. Pot xocar la presència relativament reduïda d'explotacions en els municipis més petits, si es compara amb el pes que aquests representen en la superfície conreada i total. Això, però, té a veure amb el fet que estan relacionats amb una explotació agrària més extensiva, i amb el fet que pagesos amb terres en municipis petits resideixen en altres de més grans, amb més serveis i oportunitats laborals. Explicacions semblants mereix la distribució de les explotacions ramaderes i el bestiar, que té una presència relativament destacada en els municipis una mica més grans. Font: elaboració pròpia a partir de

bases de dades del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural. Les dades d'explotacions ramaderes i capacitat per espècies són extretes de la base de dades d'Explotacions ramaderes i places de bestiar per estrats de Catalunya 2020 (<http://agricultura.gencat.cat>). Les dades sobre superfície cultivada s'han extret de la base de dades d'Estadístiques definitives de conreus 2020. La superfície total procedeix de la superfície municipal segons l'Idescat. Les dades sobre explotacions i explotacions agràries prioritàries s'han calculat a partir del Mapa d'explotacions agràries (DUN) de Catalunya. Cal tenir en compte, aquí, el fet que les dades d'adscripció territorial es fonamenten en el lloc de residència del titular, que no sempre coincideix amb la ubicació física de l'explotació agrària. De fet, 304 explotacions agràries de les que figuren en el registre del DUN amb terres a Catalunya i 24 d'explotacions agràries prioritàries tenen la residència del titular fora de Catalunya (<https://analisi.transparenciacatalunya.cat>).

Mapa 5.1. El pes comarcal de l'agroindústria.

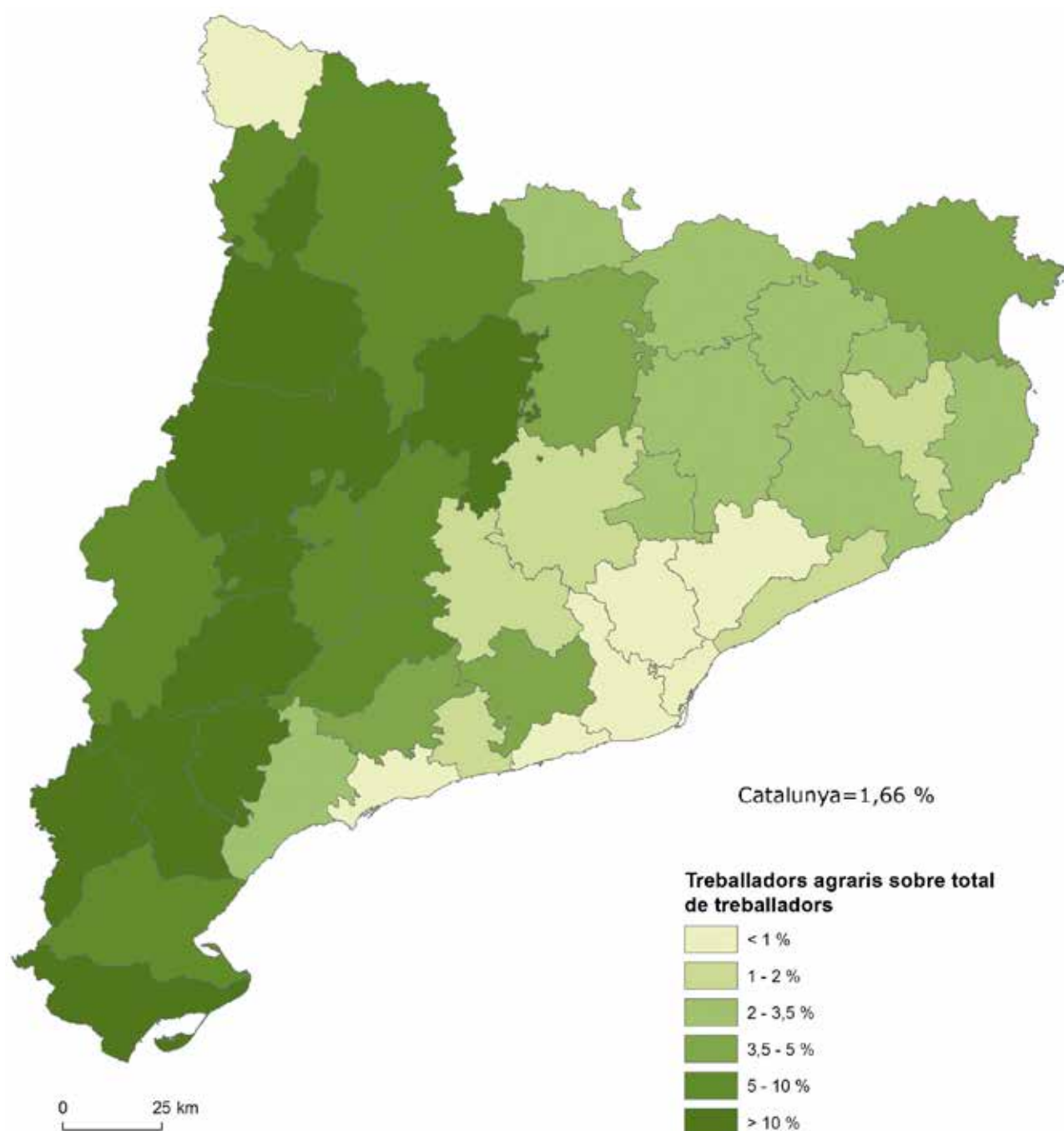
Llocs de treball en el sector agrari i la indústria alimentària per comarques, agost 2021 *

La mecanització, modernització o industrialització dels productes del camp, tres conceptes que s'apliquen per definir processos de matisos una mica diferents i rerefons comú, comporta la progressió de la inversió, el valor afegit i l'ocupació en la indústria transformadora, que supera en valor la pròpia producció de matèria primera. Això s'esdevé a hores d'ara a pràcticament totes les comarques catalanes, per bé que la indústria alimentària té un gruix particularment intens en aquelles comarques que tenen una forta tradició industrial —com són les del Barcelonès i entorn i les del Camp de Tarragona i les gironines—, i amb presència notable a l'interior —com és el cas de la forta ocupació industrial de la Segarra, que respon bàsicament al fenomen ben conegut de la Cooperativa o

Àrea de Guissona. Font: Afiliacions per compte propi i compte d'altri a la Seguretat Social segons residència padronal de l'afiliat en les divisions 01,02 i 03 (sector agrari) i 10, 11 i 12 (indústria agroalimentària) de la CCAE-2009, Idescat. (*) Sobre les dades comparatives anteriors cal matisar encara que el sector agrari inclou ocupats en jardineria, veterinaris i altres professions de suport al sector agrari, fet que explica la presència d'un contingent significatiu d'ocupats en l'entorn metropolità. Per altra banda, cal tenir present que els productes del camp no solament són transformats en aliment, sinó també en altres productes derivats, per bé que el seu pes en valor i ocupació és menor.

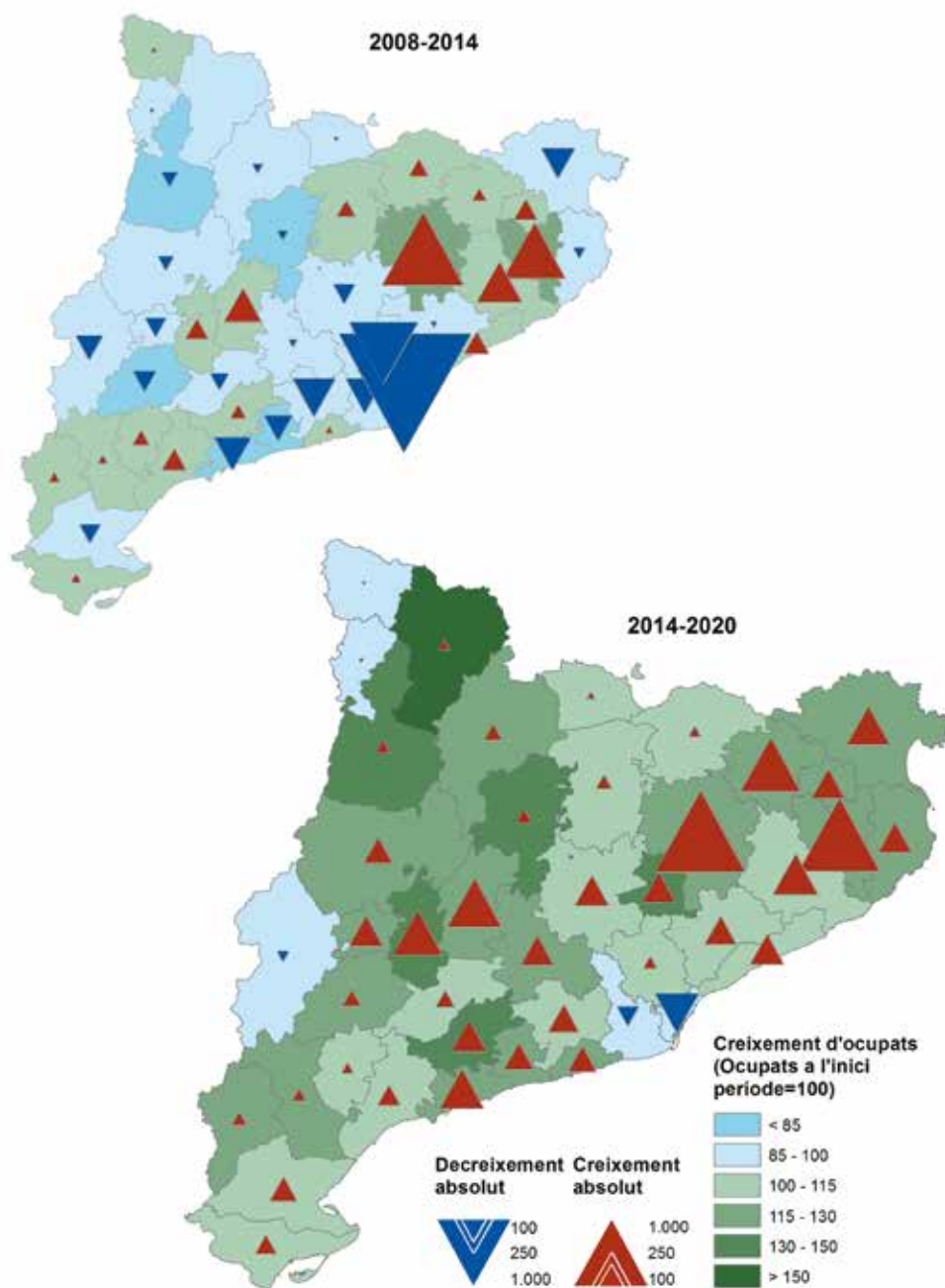
Mapa 5.2. La dimensió agrària del país interior.
Pes de l'ocupació en el sector agrari en %, comarques, 2021

El pes de l'ocupació en el sector agrari ha davallat fins a representar una part ínfima del total de treballadors, un 1,66 % en el conjunt de Catalunya, però l'activitat continua tenint un pes substantiu a les àrees rurals. Aquí, com en altres variables, se'ns presenta una Catalunya oriental amb un sector agrari relativament marginal i una Catalunya occidental on l'ocupació agrària manté unes proporcions que cal considerar en el

conjunt de l'ocupació; una mica menys en la generació de valor afegit que es cartografiava en pàgines anteriors. Cal tenir present també que la població ocupada "estable", que podríem situar en els 53.500 treballadors dels mesos d'hivern, es veu força incrementada en període estival, amb un màxim a l'agost per sobre dels 63.500 treballadors. Font: Afiliats a la Seguretat Social, Idescat.

Mapa 5.3 La sensibilitat de la indústria alimentària a la conjuntura general.
Creixement dels afiliats de la indústria alimentària per comarques, 2008-2014 i 2014-2020

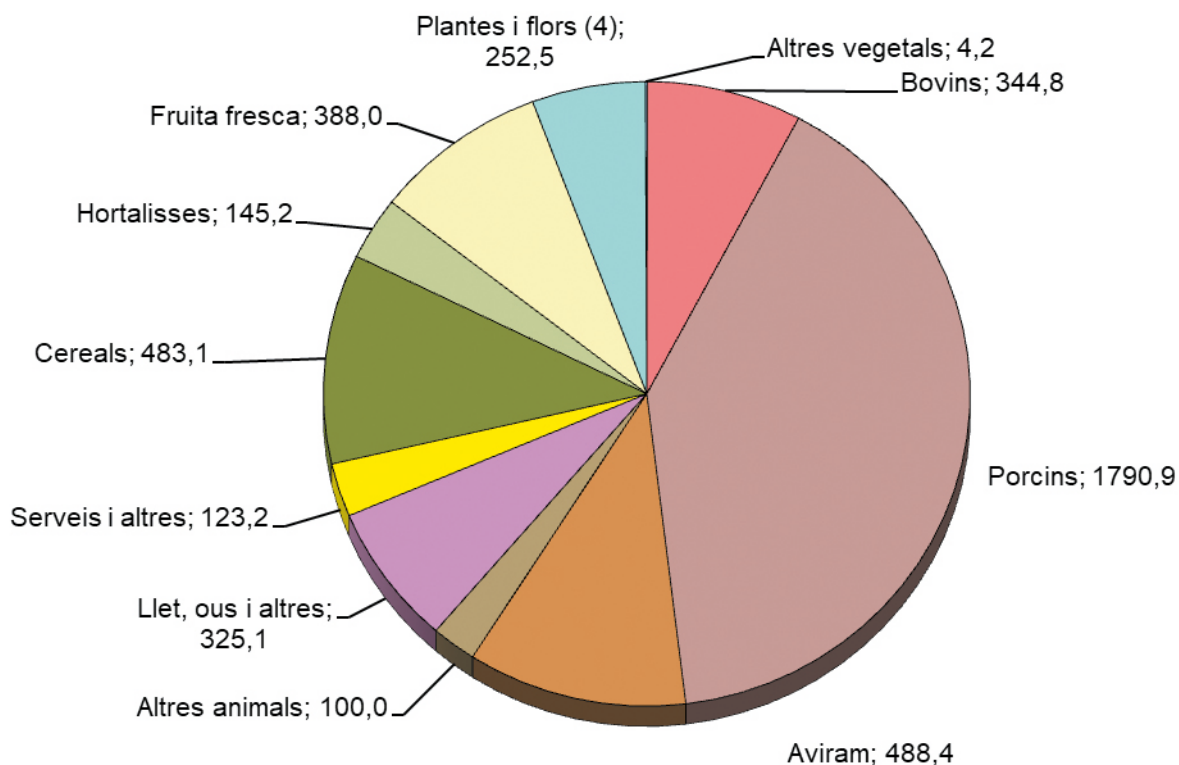

La indústria alimentària és més sensible a la conjuntura econòmica general que el sector agrari, donat el seu major contingut tecnològic i vincles financers i empresarials. La crisi del 2008 repercutirà, els anys següents, en una davallada de l'ocupació en la indústria alimentària, que tanmateix no patirà la incidència tan negativa d'altres branques. Per altra part, les comarques de l'entorn Girona-Vic, Urgell-Segarra i la majoria del Camp de Tarragona i Terres de l'Ebre se'n sortiren amb creixements positius. Superada la crisi anterior, el sector agroindustrial ha crescut de forma

important arreu del país en el darrer cicle de recuperació. Fins i tot enmig de la pandèmia ha estat un sector relativament resistent, tot i que sembla que en certs entorns més urbans (Barcelonès, Baix Llobregat, Segrià) sí que n'ha patit els efectes. Font: Afiliacions per compte propi i compte d'altri a la Seguretat Social segons residència padronal de l'afiliat en les divisions 10, 11 i 12 (indústria agroalimentària) de la CCAE-2009, Idescat.

Gràfic 5.3. El pes substancial de la ramaderia i el porcí en la producció agrària catalana.

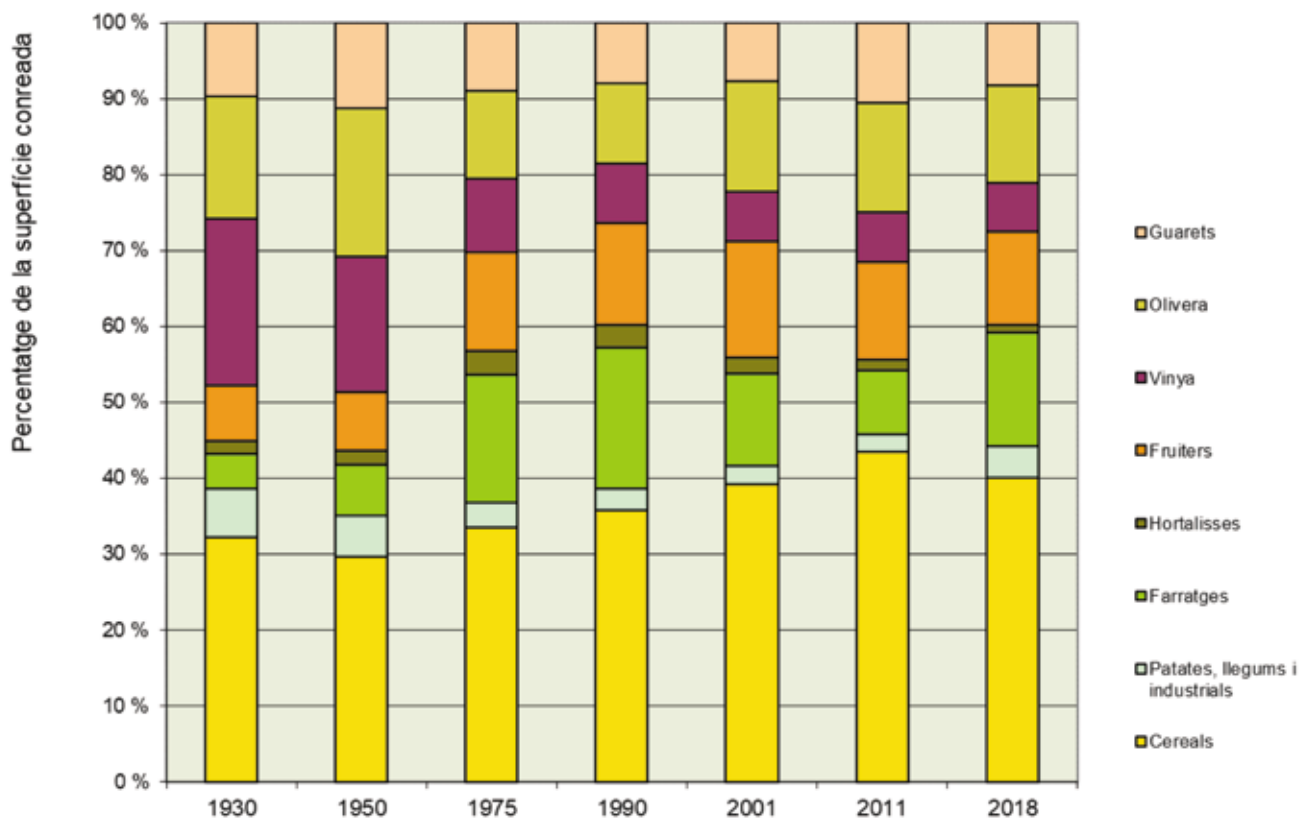
Subsectors principals de la producció final agrària a Catalunya, mitjana 2016-2020 en milions d'euros anuals *

Els diferents sectors agrícoles i ramaders, per les seves especificitats, en nombre d'hectàrees o places de bestiar i riquesa generada, a part de canals de distribució segmentats, rarament comparteixen dinàmiques. Tot i que el nombre d'explotacions del ram és proporcionalment baix, la ramaderia és la que genera més riquesa en termes de producció final. El porcí hi ocupa una posició destacada, que el manté com el principal subsector agrari. Quant a l'agricultura, que va perdent pes en la producció final agrària, destaca la riquesa generada per la fruita dolça, seguida del subsector dels cereals i de segments més dinàmics com el de les flors i plantes ornamentals i el de la vinya. Tot i ser el que ocupa més superfície

de conreu, el subsector del cereal va perdent pes en la producció final agrària. Una comparació amb l'*Atles de la nova ruralitat de 2015* permet veure més en detall l'evolució que han seguit els conreus i el bestiar en les seves principals magnituds. Font: elaboració pròpia a partir de l'Enquesta d'estructures agràries (base Idescat) i estadístiques bàsiques del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural. (*) La PFA o producció final agrària es correspon al valor comercial de la producció física del sector agrari, un cop descomptades les reutilitzacions que es produeixen al seu interior. Els canvis metodològics compliquen la comparació quantitativa exacta amb el quinquenni precedent.

Gràfic 5.4. Una agricultura molt centrada en l'alimentació ramadera.
Evolució de la superfície ocupada pels principals conreus, 1930-2018

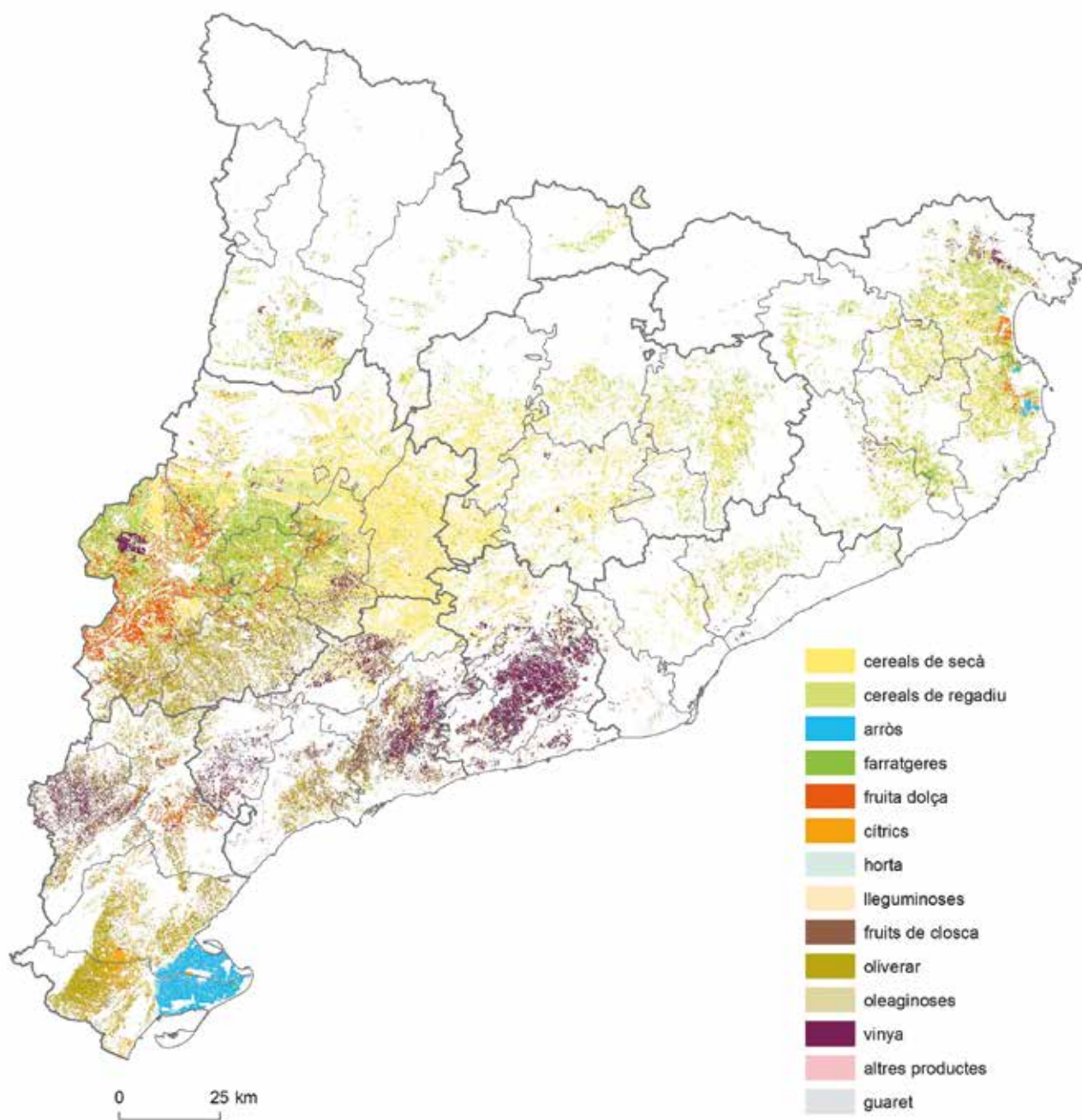

Per bé que la ramaderia representa el valor més destacat de la producció final agrària, no deixa d'estar relacionada amb la producció d'aliments ramaders i l'agricultura. El consum ramader té particularment a veure amb el domini continuat del conreu extensiu cerealícola, que en certa manera es consolida amb la política agrícola comunitària (PAC), els canvis de la qual incideixen també en la major o menor extensió del conreu de llegums o de plantes farratgeres, que es produeixen en alternança amb el cereal. Fora d'aquests herbacis extensius de consum, fonamentalment ramader, trobarem els conreus que presenten menor extensió,

però asseguren més productivitat de la terra. Es constata la disminució del pes de l'arboricultura mediterrània, particularment de la vinya i l'olivera, conreus que s'estabilitzen i es refan en el segle XXI. Font: Anuario Estadístico de la Producción Agrícola y Ganadera, MAPA i Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural, Generalitat de Catalunya. Canvis en les fonts i metodologies de l'elaboració estadística compliquen l'elaboració d'unes sèries històriques coherents sobre l'extensió dels diferents conreus.

Mapa 5.4. Agricultura mediterrània i agricultura temperada.

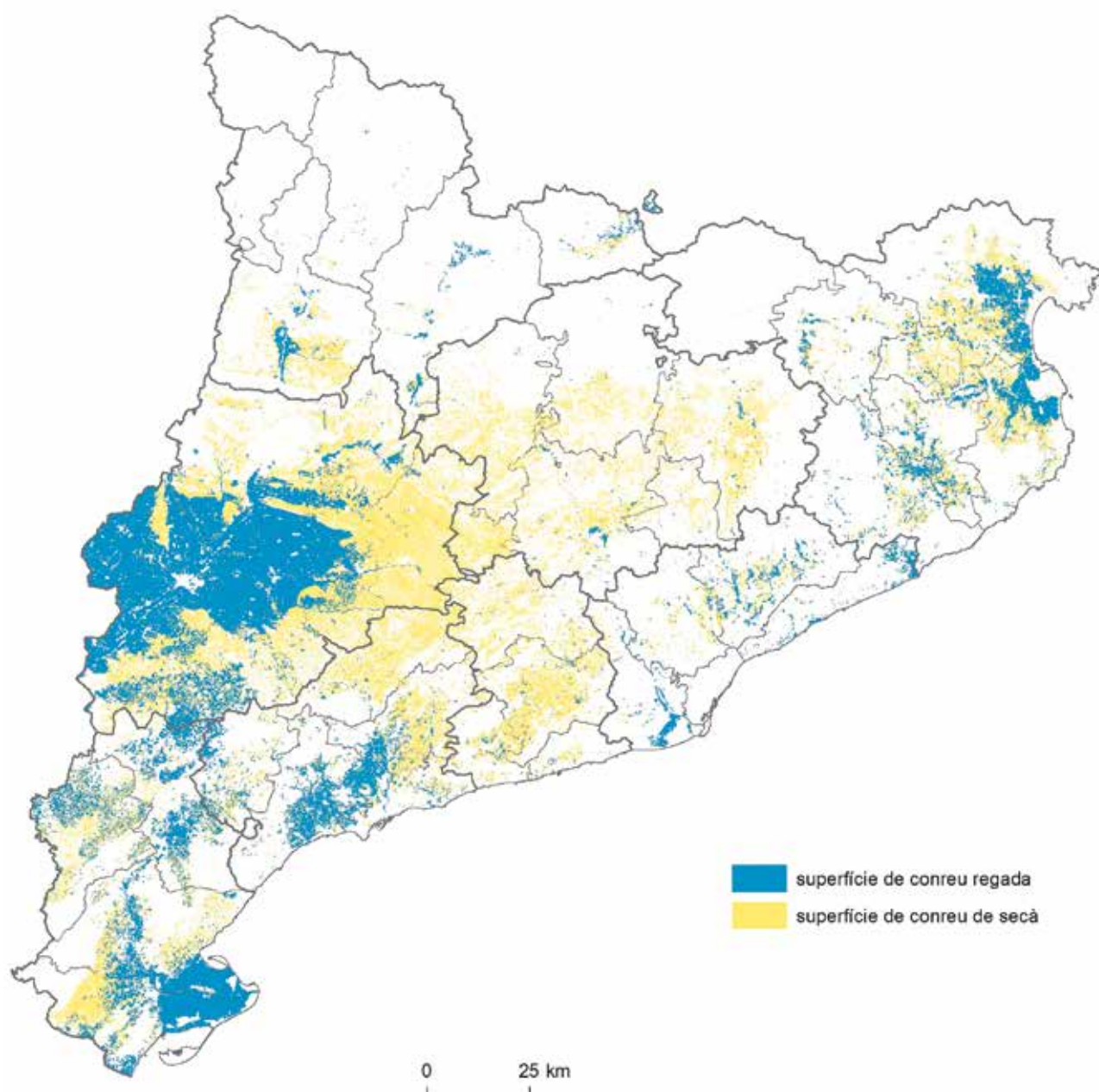
Extensió dels conreus principals segons la tipologia de conreus inclosos en la DUN, 2020

L'agricultura ocupa les grans planes i altiplans del país, entre les quals destaquen clarament les grans planes interiors ponentines, que representen unes 325.000 hectàrees de conreus, gairebé la meitat de regadiu, que es dedica a la producció de fruita dolça, panís i alfals, un marc de cultius molt semblant al que trobem a l'Empordà. Olivera, vinya, ametllers, avellaners i altres fruites seques les trobem a les planes litorals, i des d'aquestes s'escampen cap a l'interior, a les comarques meridionals. L'horticultura i la vinya donen, en qualsevol cas, un valor estratègic

especial a l'agricultura de les planes litorals i veïnes. Els cereals de secà s'escampen pels altiplans interiors i la part nord-oriental, en consonància amb unes condicions climàtiques que s'allunyen de la bonança mediterrània i s'apropen a les de l'Europa temperada. Per altra banda, a l'altre extrem climàtic, els arrossars i cítrics donen una singularitat al delta de l'Ebre i terres veïnes. Font: elaboració pròpia a partir del mapa de cultius (DUN) de Catalunya 2020 del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

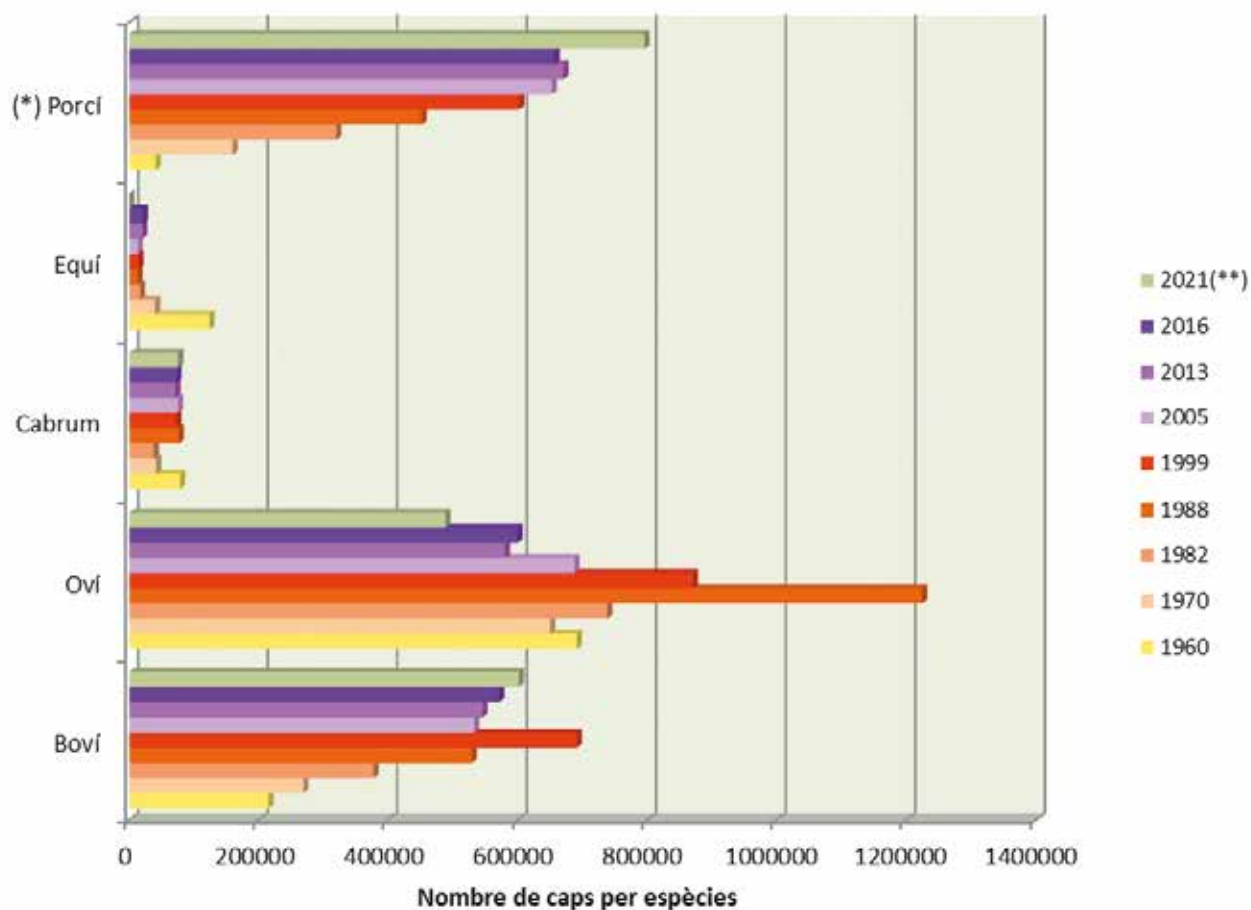
Mapa 5.5. La conversió a l'agricultura de regadiu de les grans planes.
Extensió de la superfície regada i de secà inclosa en la DUN, 2020

S'hi poden apreciar les grans zones regades de les planes centrals de Ponent, el delta de l'Ebre, el Camp de Tarragona i el fons de l'Empordà. La continuïtat de la taca de conreu es dilueix allí on predomina el cultiu de secà, sobretot al nord i a l'est del país. La superfície regada no para de créixer: de les 242.653 ha del 2015 s'ha passat a 250.622 ha el 2020 (un 3,3 % més), segons dades de les declaracions corresponents a la DUN. Per contra, davalla la superfície de secà, que passa en el

mateix període de 490.868 ha a 473.918 ha. Malgrat que el nombre d'hectàrees de la DUN és incomplet, sí que la tendència que mostra es correspon amb la tendència mostrada per altres fonts, d'augment del reg i disminució general de la superfície conreada, o la d'aprofitament ramader en benefici de la urbanització i els boscos i erms. Font: elaboració pròpia a partir del mapa de cultius (DUN) de Catalunya 2020 del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

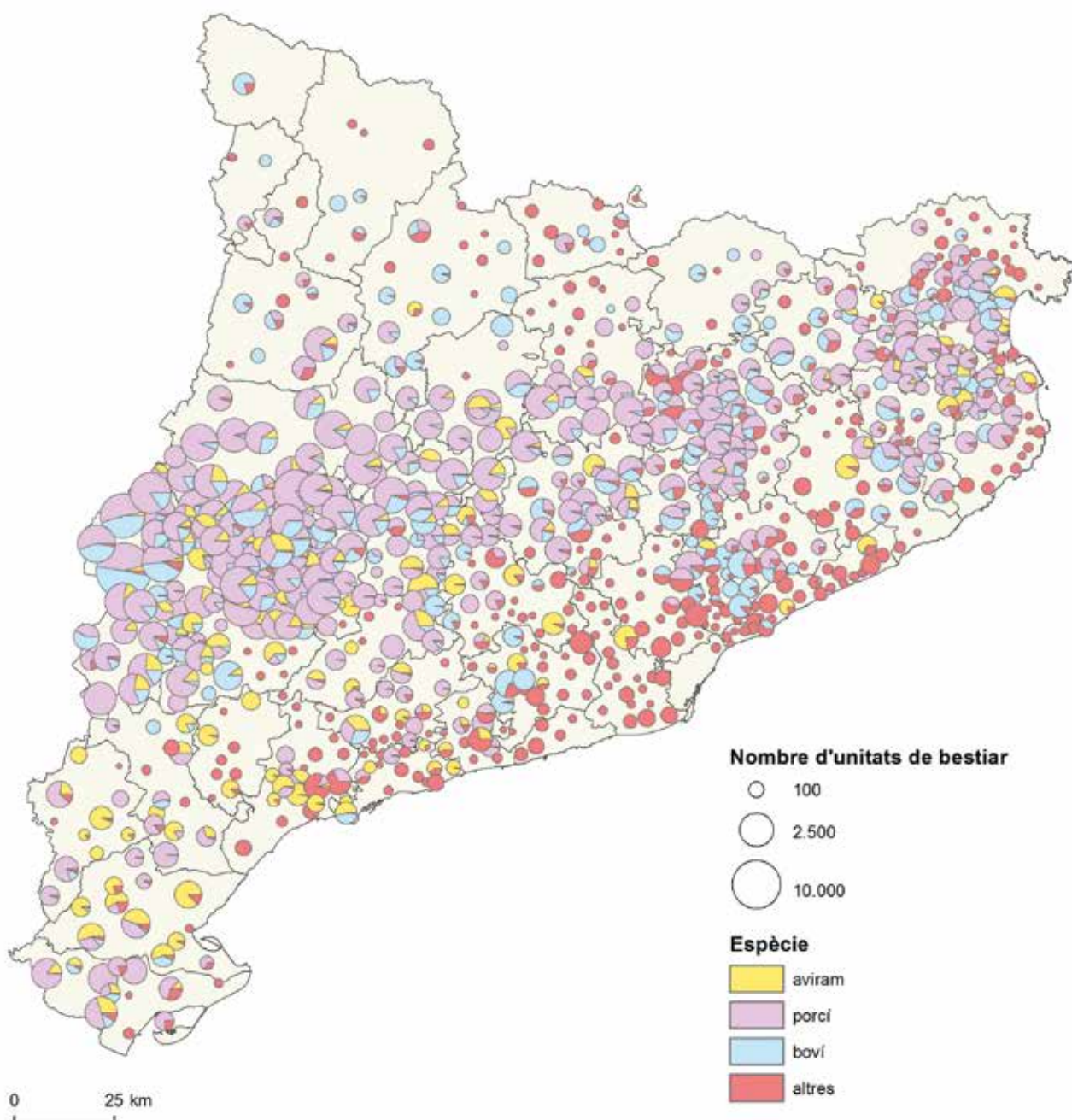
Gràfic 5.5. Creix el porcí i baixa o s'estanca la resta.
Evolució del nombre de caps per espècies ramaderes, 1960-2021

El gràfic posa de relleu les grans tendències dels darrers anys, en les quals destaca l'augment continuat fins fa poc temps i l'estabilització posterior de la cabanya porcina, que és el pilar central de la ramaderia i de gairebé tot el sector agrari, amb més de 6,5 milions de caps. Tot i l'empenta del darrer quinquenni, sembla que aquest sector ha arribat al seu límit productiu per causes diverses (tancament de mercats, problemàtica de les dejeccions ramaderes i altres). En la resta de sectors ramaders, constatem, enmig de salts conjunturals importants, una persistència en la davallada del nombre de caps d'oví i una recuperació tendencial del

boví. No s'hi inclouen les dades productives de l'aviram o la cunicultura, que presenten dificultats específiques de comptabilització i dubtes de fiabilitat, per bé que xifres i mercats apunten cap al manteniment de la tendència recessiva d'aquest tipus de bestiar. Font: Censos ramaders realitzats per les administracions agràries competents de cada moment. (*) El nombre de porcs ha estat dividit per 10 per poder situar-lo al costat de les altres espècies ramaderes. (**) Les dades del 2021 corresponen al cens de bestiar realitzat pel Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

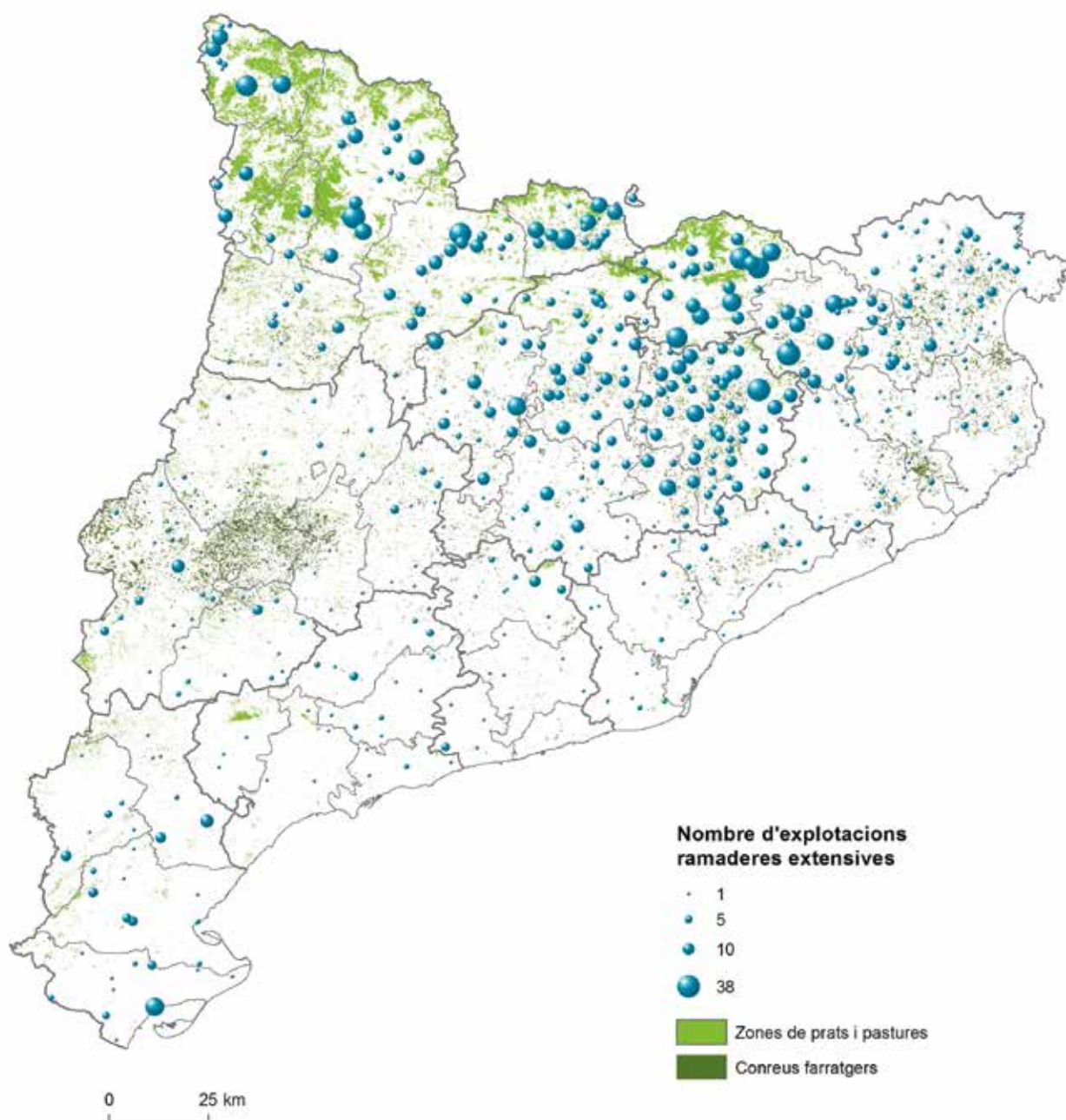
Mapa 5.6. L'eix transversal ramader Lleida-Vic-Girona.
Unitats ramaderes segons tipus de bestiar per municipis, 2021

El mapa d'unitats de bestiar, elaborat a partir de la places ramaderes del registre d'explotacions, mostra clarament la concentració ramadera en l'eix Segrià-Empordà, amb una concentració especial a la plana central de Lleida, que es perllonga sense solució de continuïtat cap a les co-

marques veïnes de l'Aragó. El citat eix presenta una especialització molt marcada en el sector porcí, que concentra prop de dos terços de la cabana ramadera catalana. Font: Registre d'explotacions ramaderes del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

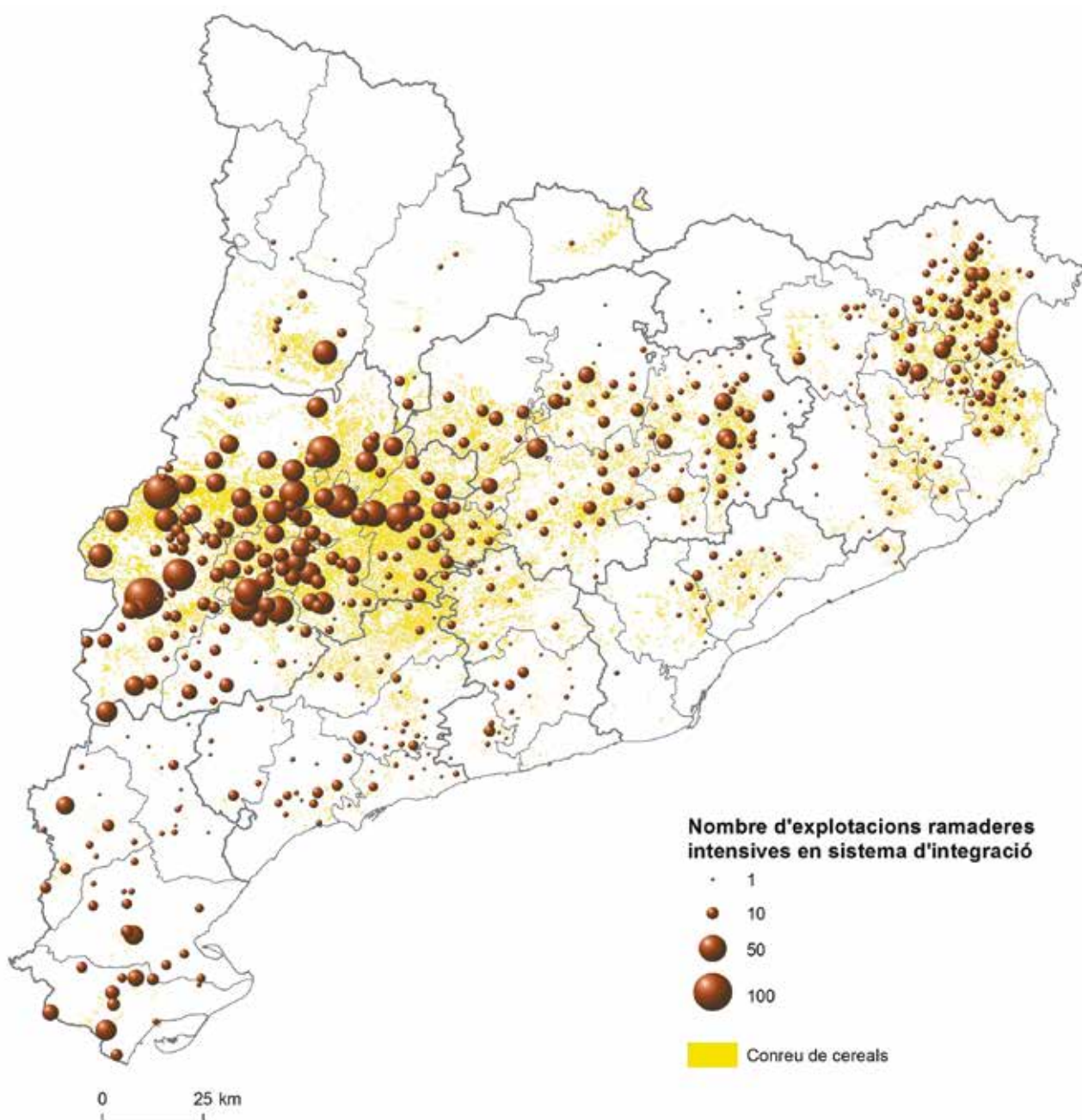
Mapa 5.7 La ramaderia de la Catalunya humida.
Explotacions ramaderes extensives per municipis, 2021

S'entén per ramaderia extensiva la que recorre en bona part a la pastura per a l'alimentació del bestiar. No és la més habitual, però és de gran interès en el sentit de l'aprofitament dels recursos farratgers, que es generen sovint de manera natural i representen un sistema d'explotació en recessió en els darrers anys. S'aprecia clarament la concentració del sector de la ramaderia extensiva al nord i nord-est del país, en zones de muntanya amb abundància de precipitacions i presència de pastures naturals. La ramaderia bovina ha guanyat pes entre el bestiar extensiu, entre el qual es manté l'oví i el cavall, a més de cabres en ramats aïllats

o amb ramat ovi. Font: elaboració pròpia a partir del mapa d'usos i cobertes de sòl de Catalunya 2017, del Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i Territori, i Registre d'explotacions ramaderes 2021, del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural. S'ha representat la zona de prats de pastura i el nombre d'explotacions ramaderes extensives per municipi. Es consideren explotacions extensives quan els animals no estan allotjats ni són alimentats dins d'instal·lacions de manera permanent, i s'alimenten principalment de pastures a l'estiu i de farratge a l'hivern.

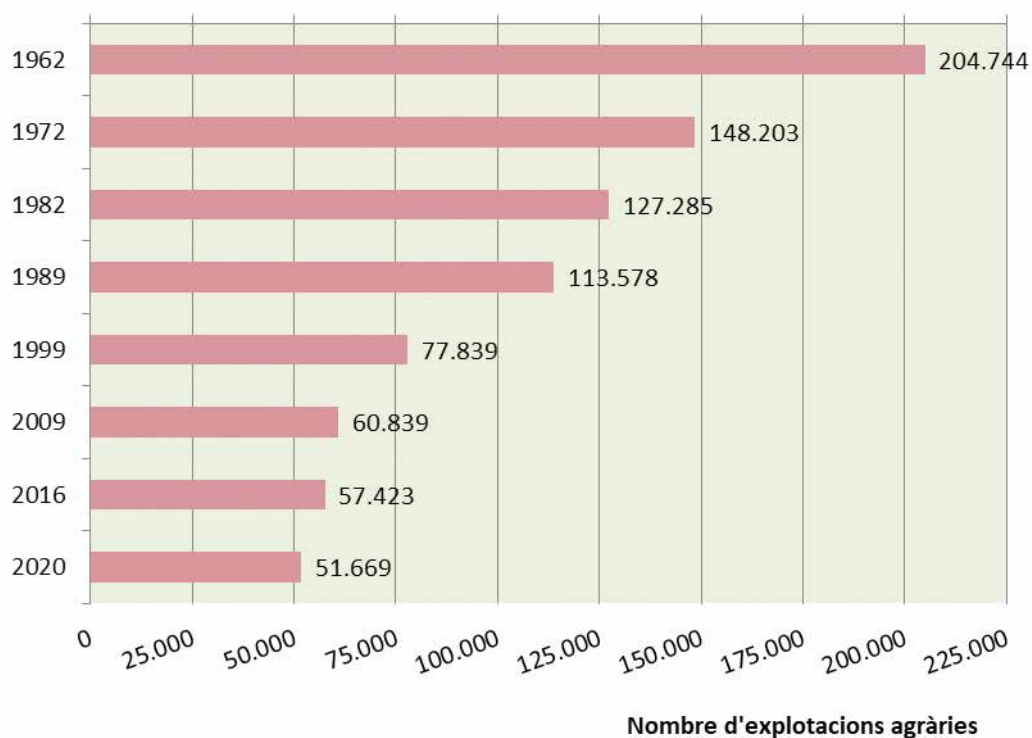
Mapa 5.8 Una ramaderia intensiva en integració.
Explotacions ramaderes intensives en integració vertical, 2021

En contrast amb el mapa precedent es representa la ramaderia intensiva fonamentada en l'engreix estabulat a base de pinso. Les explotacions ramaderes que s'hi dediquen han de suportar fluctuacions de capital molt elevades, tant en bestiar com en aliment, que han fet que la gran majoria acabessin en un sistema d'integració amb les empreses del pinso. En aquestes explotacions integrades el ramader és propietari de la granja i gestiona l'engreix, però els animals, el pinso i els medicaments els hi posa l'industrial, sota la seva responsabilitat directa. La ramaderia inten-

siva integrada coincideix fonamentalment amb la zona de producció porcina del país, l'eix transversal Lleida-Vic-Girona, que té al darrere també una tradició de producció de grans, com ho mostra l'abundant superfície del conreu de cereals. Font: elaboració pròpia a partir del mapa de cultius (DUN) de Catalunya 2020 i Registre d'explotacions ramaderes 2021 del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural. Els animals en sistema intensiu estan allotjats i són alimentats dins d'instal·lacions de manera permanent.

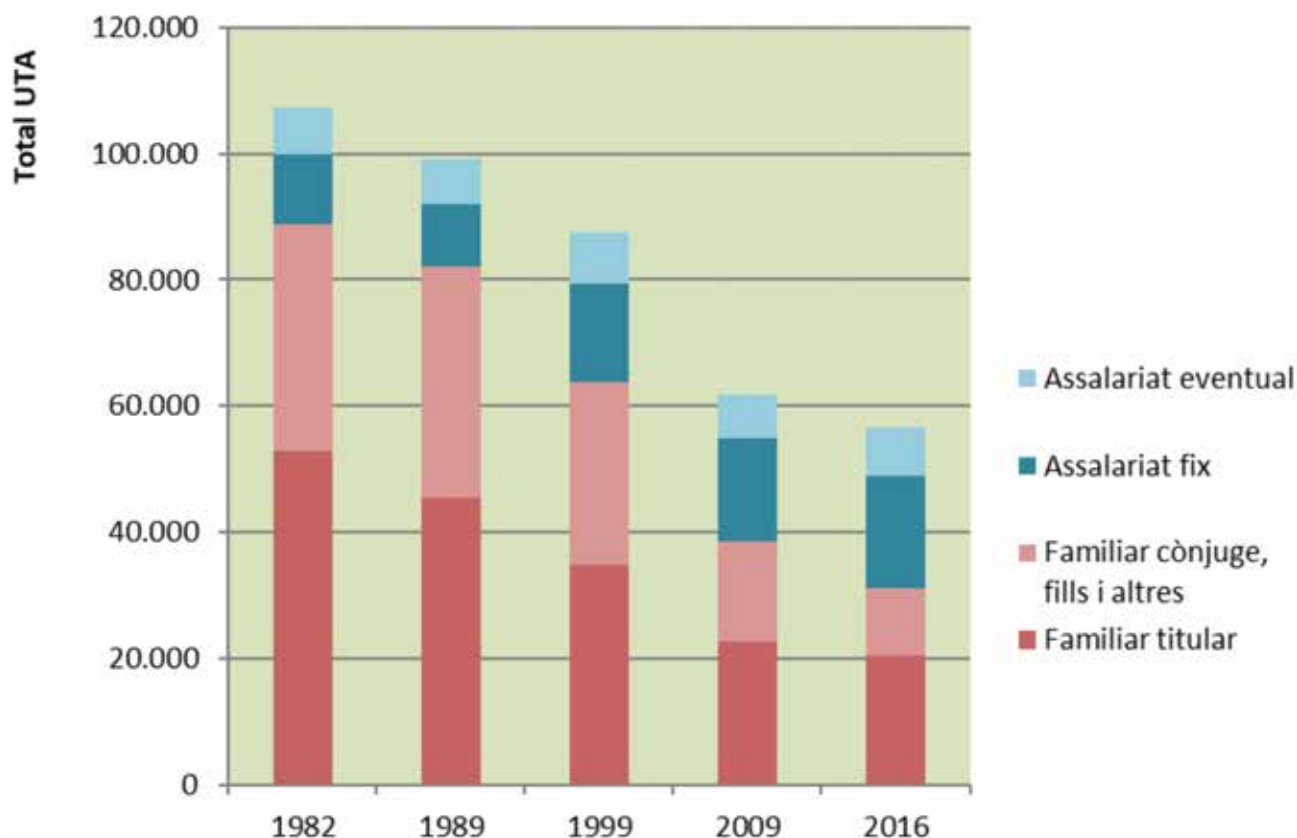
Gràfic 5.6. Davallada i concentració de les explotacions.
Evolució de les explotacions agràries a Catalunya, 1962-2020 *

El procés d'industrialització i concentració de la producció que tingué lloc principalment a finals de segle XX i principis de l'actual ha comportat una pèrdua extraordinària del nombre d'explotacions agràries, en paral·lel a un descens dels actius o ocupats en el sector. Actualment hi ha aproximadament una quarta part de les explotacions agràries que se censaven l'any 1962, i la davallada és continuada. En paral·lel, es produeix un augment de la dimensió productiva de les explotacions, tant en terra conreada com en nombre d'animals criats, i una reconfiguració també de la seva estructura cap a una estructura empresarial. En aquest

sentit, les explotacions amb una titularitat jurídica sumen un 12,5 % de les explotacions, però abasten un 28 % de la terra de conreu i creixen any rere any. Font: Cens agrari per als anys 1962-2009 i Enquesta d'estructures agràries per al 2016, recollida per Idescat. (*) Durant el 2022 potser es publicaran les dades del Cens agrari del 2020, que hauran d'actualitzar la informació anterior. La xifra recollida s'ha obtingut a partir d'extrapol·lar la dada paral·lela més aproximada, representada per les explotacions que recull la DUN, que representen una xifra lleugerament inferior (47.940 el 2020).

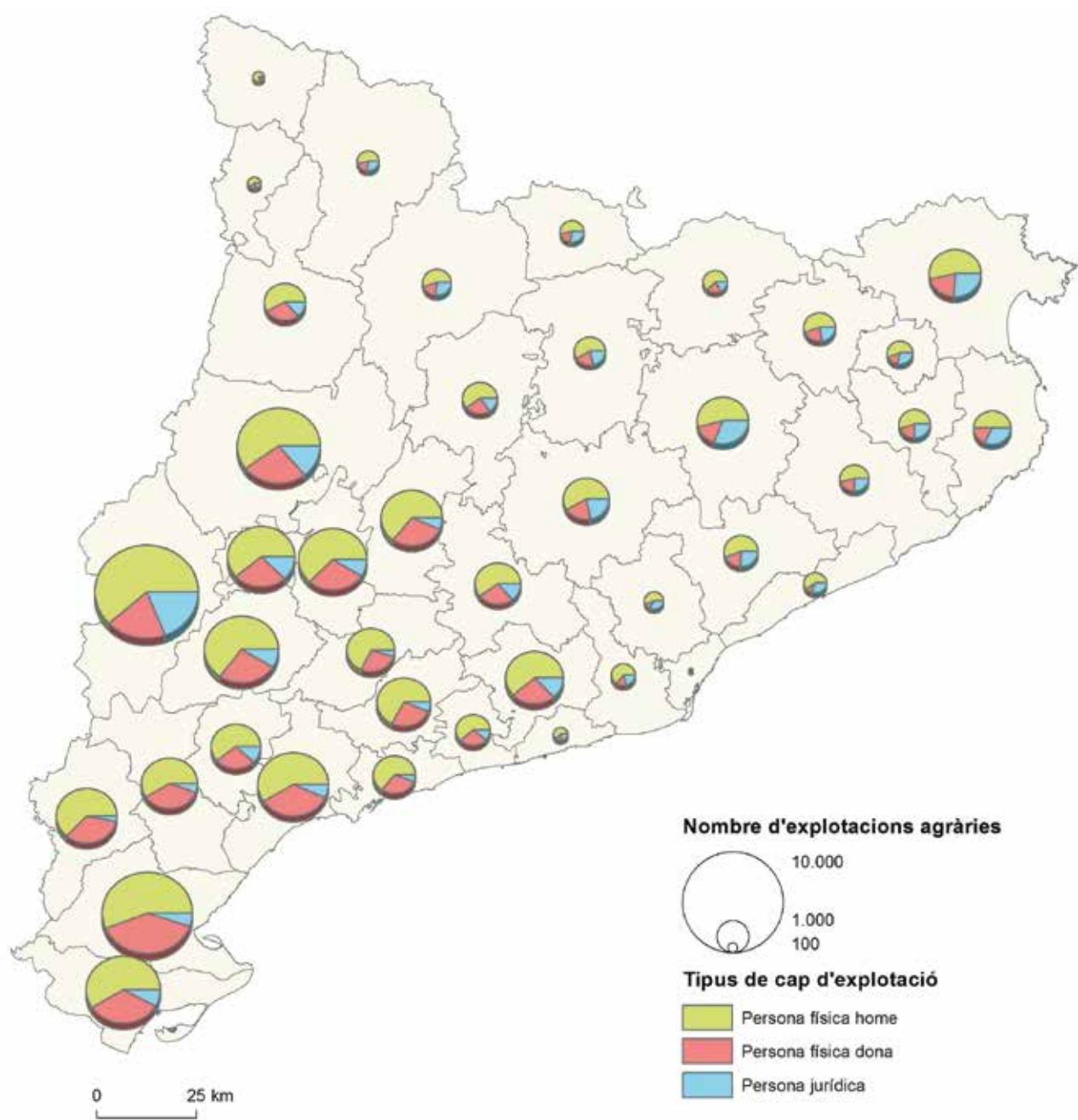
Gràfic 5.7. Pèrdua i reconfiguració de l'ocupació agrària.
Evolució del nombre de treballadors segons tipologia en UTA a Catalunya, 1982-2016

El volum de l'ocupació agrària mesurada en unitats de treball anual (UTA) s'aproxima al del total de les explotacions i experimenta una evolució similar. En els darrers vint-i-cinc anys, la pèrdua de llocs de treball del sector se suavitza, però continua la tendència a la baixa. En conjunt, es produeix una reestructuració de la mà d'obra tant o més important per les seves repercussions, amb una disminució del volum de la força de treball familiar i un augment de la força de treball assalariada, que es concentren en la mà d'obra dels titulars d'explotació i la dels assalariats

fixos. És un signe evident de la reconversió empresarial de l'explotació familiar, mentre el nombre d'explotacions continua davallant. Font: Cens agrari i Enquesta d'estructures agràries, recollida per l'Idescat. Durant el 2022 potser es publicaran les dades del Cens agrari del 2020, que hauran d'actualitzar la informació anterior. Una unitat de treball anual (UTA) es correspon amb la dedicació plena d'una persona durant un any a l'explotació (mínim 228 jornades a partir del 1999), i una persona no pot realitzar més d'una UTA. Altrament, es comptabilitzen fraccions d'UTA.

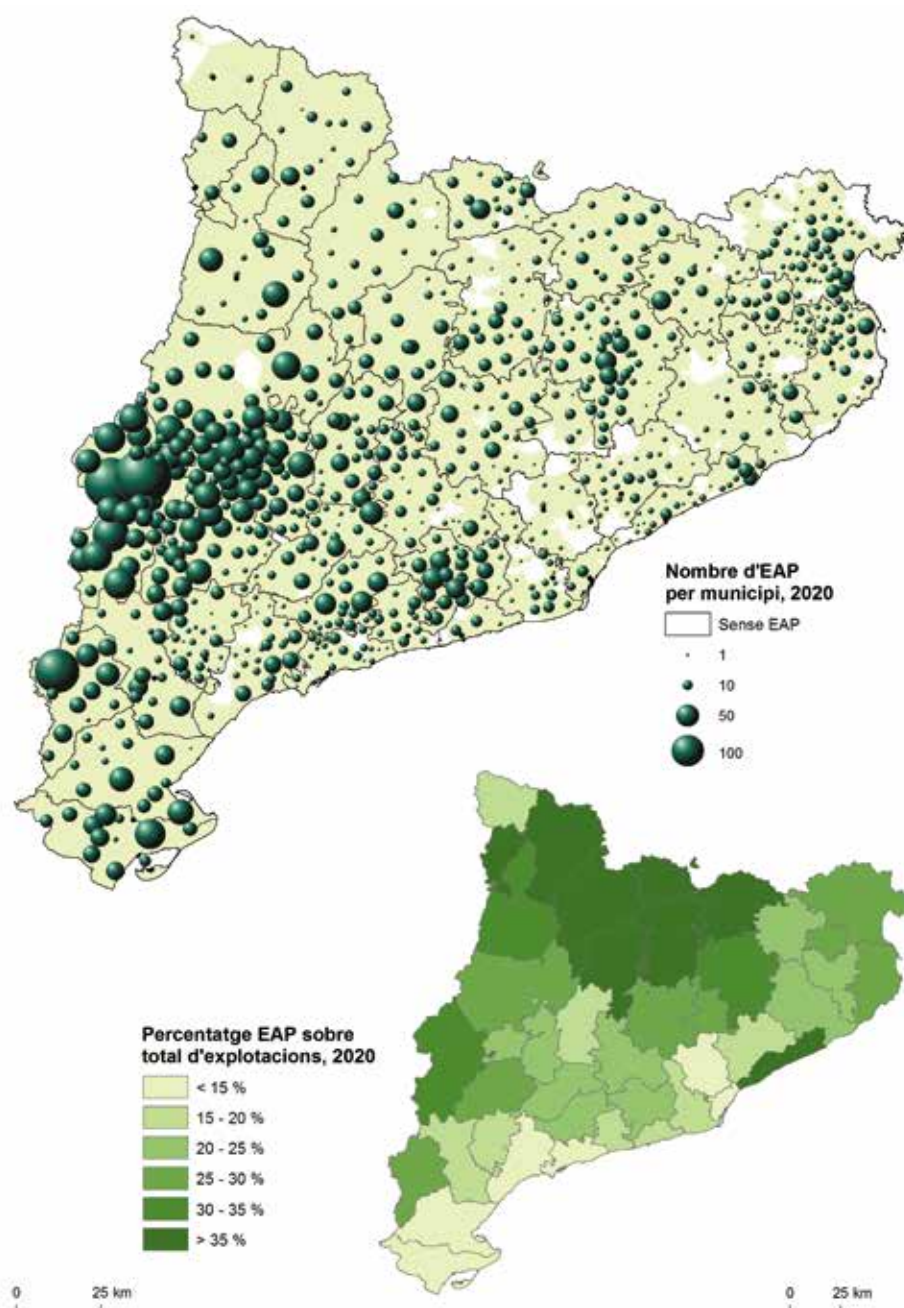
Mapa 5.9. La transformació de l'empresa familiar.
Nombre d'explotacions agràries per comarca i tipus de titular, 2021

El pes de les comarques de Lleida i de les Terres de l'Ebre sobre el conjunt en el nombre d'explotacions agràries és clarament majoritari (57 % de les explotacions). Més incidència hi té encara el paper preponderant de les explotacions familiars el cap de les quals és un home, que arriben a gairebé el 60 % de Catalunya. El paper de la dona com a cap d'explotació, per bé que està en creixement, és encara minoritari (27 %). Trobem els valors més elevats, d'entre el 35 i el 40 % d'explotacions dirigides per dones, a les Terres de l'Ebre. Les explotacions sota fórmula de

persona jurídica són minoritàries (12 %), però el seu pes puja substancialment quan se'n quantifica la superfície conreada o el valor produït. En comarques com el Vallès Occidental, el Baix Empordà, Osona i el Maresme suposen més del 30 % de les explotacions. Font: elaboració pròpia a partir de l'estadística d'Explotacions agrícoles de Catalunya, a partir de les dades declarades a la DUN 2021. Donat que la base de dades no inclou la comarca del Moianès, s'ha optat pel mapa de comarques anterior a la seva desagregació. (<https://analisi.transparenciacatalunya.cat/>)

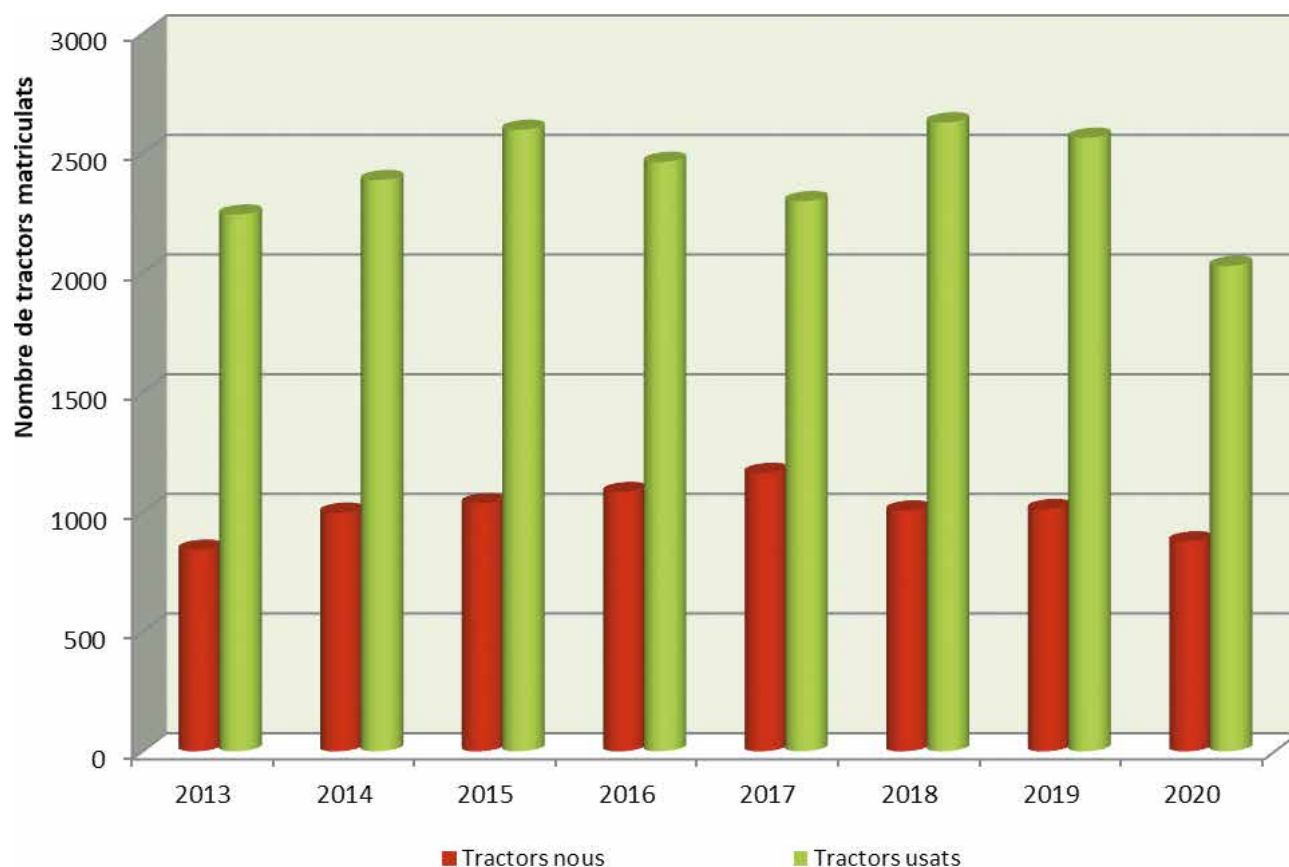
Mapa 5.10. La concentració de les explotacions professionals.
Nombre d'explotacions agràries prioritàries per municipis i comarques, 2020

Les explotacions agràries prioritàries (EAP) corresponen a aquelles que presenten al capdavant agricultors professionals que viuen de manera expressa de l'activitat a la pròpia explotació i tenen un reconeixement particular en les polítiques públiques de suport. Tal com en l'observació del total de les explotacions, les dades mostren clarament la concentració dels pagesos i pageses al capdavant d'una EAP a l'oest del país, principalment al Segrià, com a principal zona agrària productiva de Catalunya. Per altra banda, curiosament, allí on les explotacions agràries

prioritàries tenen un pes relatiu superior és a les comarques pirinenques, on la davallada de les explotacions ha estat particularment important i queden més aviat aquelles que tenen una dedicació expressa en el sector. Font: elaboració pròpia a partir de l'estadística d'explotacions agrícoles (DUN) de Catalunya. La localització de l'explotació deriva de la residència del titular, sigui una persona física o jurídica, no pas en la ubicació de l'explotació. Moltes explotacions, de fet, compten amb terrenys en diferents municipis.

Gràfic 5.8. Evolució de les matriculacions de tractors nous i de segona mà, 2013-2020

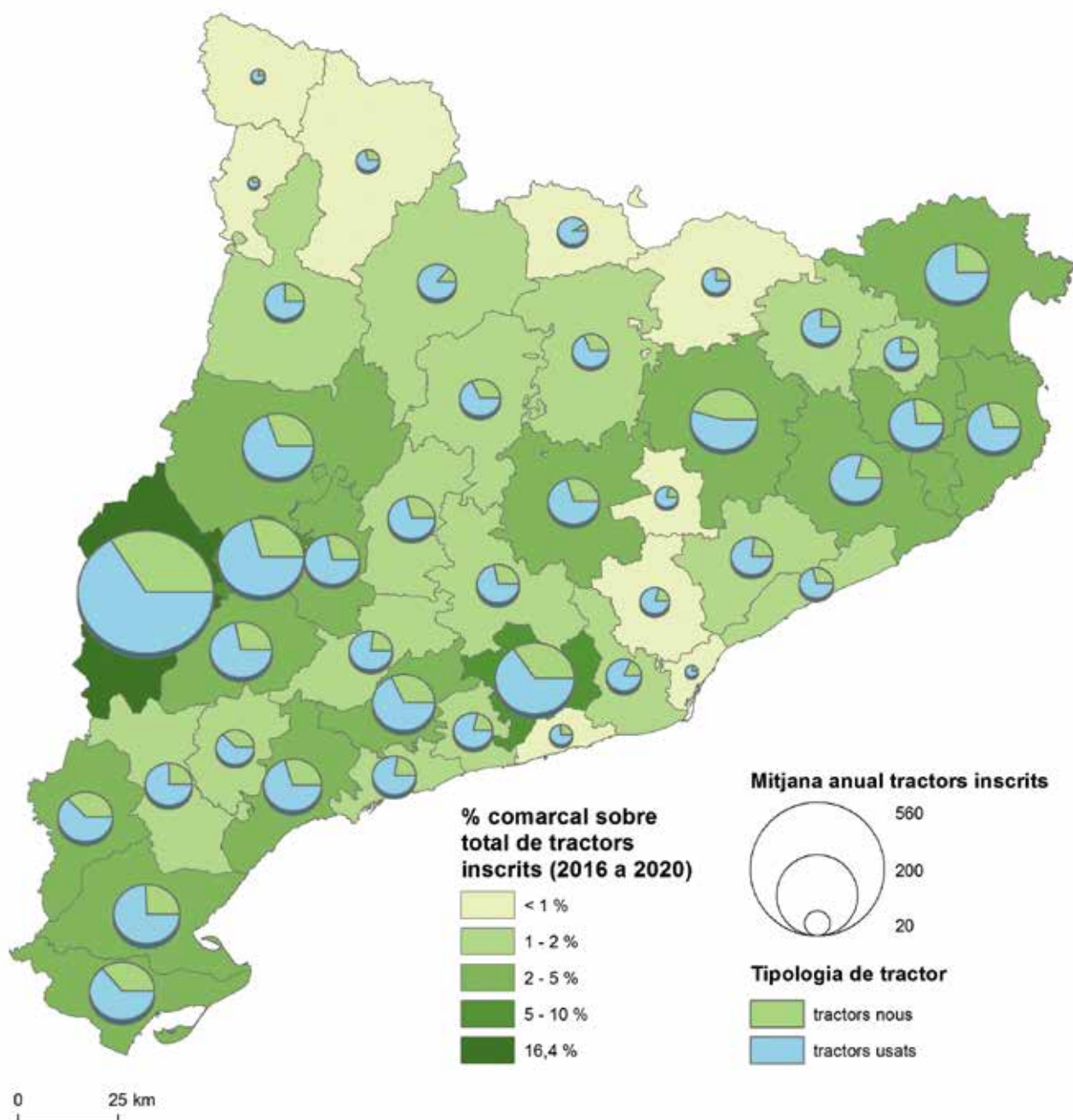

Des de fa una pila d'anys, les transaccions de tractors usats superen llargament les compres de tractors nous. Es veuen influïdes per l'evolució de les rendes dels pagesos i, en definitiva, pels mercats agraris del moment, més que no pas per l'evolució general de l'economia. El volum de tractors usats inscrits al Registre Oficial de Maquinària Agrícola (11.983 entre 2016 i 2020) més que duplica el dels tractors nous de trınca (5.131 en el mateix període). El ritme anual de registre de tractors

se situa entorn de les 3.500 unitats, xifra que només és clarament més reduïda el 2020, quan se situa per sota dels 3.000 tractors, segurament perquè la situació de pandèmia, amb les incerteses acumulades d'un any no prou benigne, va fer prevaldre la prudència en les inversions dels agricultors. Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Oficial de Maquinària Agrícola. Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural (<http://agricultura.gencat.cat/>).

Mapa 5.11. Un indicador del dinamisme agrari.

Matriculacions de tractors nous i de segona mà per comarques, 2016-2020.

Les compres i la renovació de la maquinària agrícola, particularment l'essencial, que és el tractor, posen de relleu les comarques més agràries i alhora les més dinàmiques. Darrere del Segrià, comarca que concentra el 16,4 % de les inscripcions de tractors en el ROMA en el període citat, destaquen el Pla d'Urgell (6,6 %) i l'Alt Penedès (5,6 %), que encapçal·len un seguit d'espais agraris —pla de Lleida, Terres de l'Ebre, interior de les comarques gironines i Camp de Tarragona, en aquest ordre— on

es produeix bona part de la inversió en maquinària agrícola. Les dades consonen amb el pes específic de les diferents comarques en el sector agrari català, sempre amb diferències de detall pel diferencial de necessitat de maquinària en cadascun dels subsectors agraris. Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Oficial de Maquinària Agrícola. Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

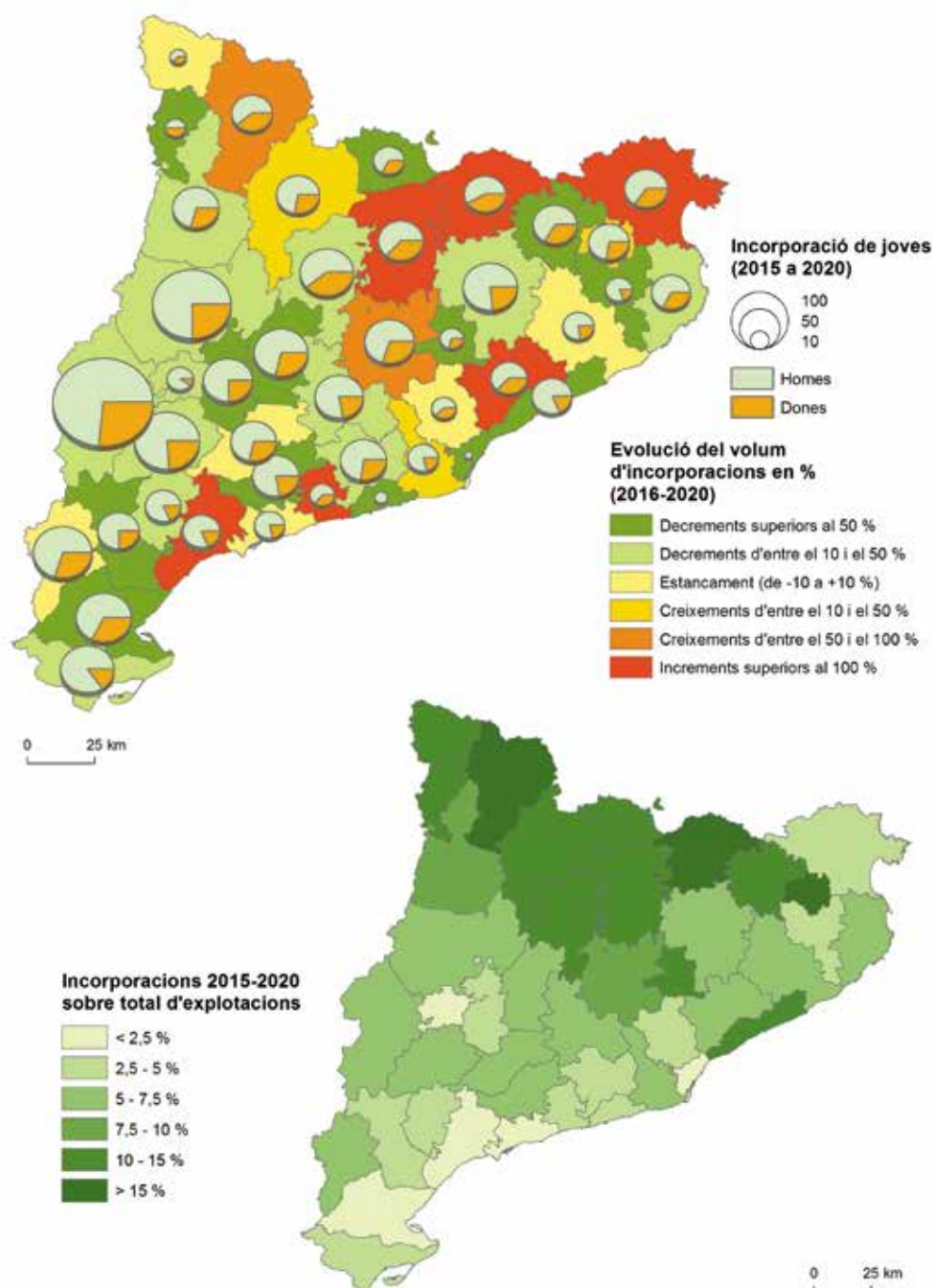
Gràfic 5.9. Més bonança, menys pagesos joves.
Incorporació de joves a l'agricultura, 2007-2020, homes i dones

Deixant de banda l'excepcionalitat de la caiguda del 2014, deguda a circumstàncies burocràtiques del canvi de període del Pla de desenvolupament rural, les sol·licituds d'ajuts per a la incorporació d'agricultors joves que es tramiten presenta dues tendències ben contraposades d'evolució, amb una caiguda que segueix el fort creixement dels anys de crisi, com si la incorporació de joves al camp anés a l'inrevés de la conjuntura econòmica. Sobre el nombre sol·licituds presentades i comptabilitzades al gràfic, un 7,4 % no acaben tirant endavant, principalment per renún-

cies o desistiments (4,5 %) o denegacions (2,9 %). Per la seva banda, les sol·licituds de dones joves representen entre un 22 i un 32 % anual, i una mitjana per al període situada en el 27,8 %, amb oscil·lacions erràtiques que deixen entreveure en la dinàmica a llarg termini un cert augment de la presència femenina respecte a etapes anteriors, encara que les xifres queden lluny de la paritat entre sexes. Font: elaboració pròpia a partir de dades del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural. Observatori de Joves. (<https://observatoridejoves.cat/>)

Mapa 5.12. Perspectives de recanvi amb el suport de les dones.
Caracterització de les incorporacions de joves, període 2015-2020

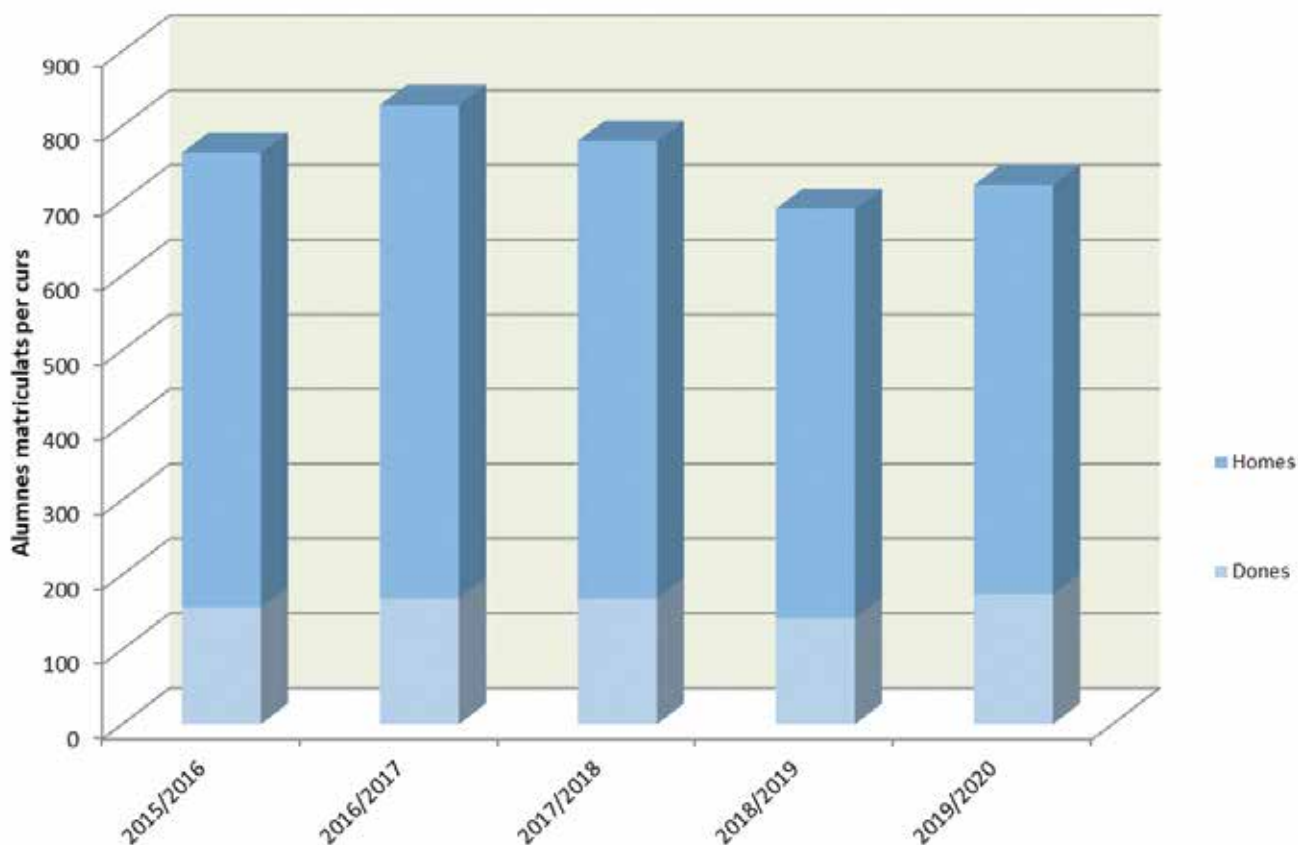

De manera general, la incorporació de joves agricultors a escala comarcal manté el gruix de la mateixa agricultura, amb una concentració manifesta de les incorporacions a les comarques de l'entorn de Lleida, encara que aquí es produeix l'excepció manifesta de la comarca del Pla d'Urgell. Destaca el pes de les incorporacions femenines a les comarques pirinenques, i particularment remarcable i esperançadora és la presència destacable de recanvis juvenils en aquestes mateixes comar-

ques. Font: elaboració pròpia a partir de dades del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural. Observatori de Joves (<https://observatoridejoves.cat/>). Com a dada comparativa s'agafen les dades de 2016 i 2020, donat que durant l'any 2015, en tractar-se del primer del nou PDR, es produeix un increment no real derivat de la comptabilització d'expedients que havien estat endarrerits el 2014.

Gràfic 5.10. Reforçar la formació professional agrària.

Evolució de les matriculacions a les escoles de formació agrària, cursos 2015-2016 a 2019-2020

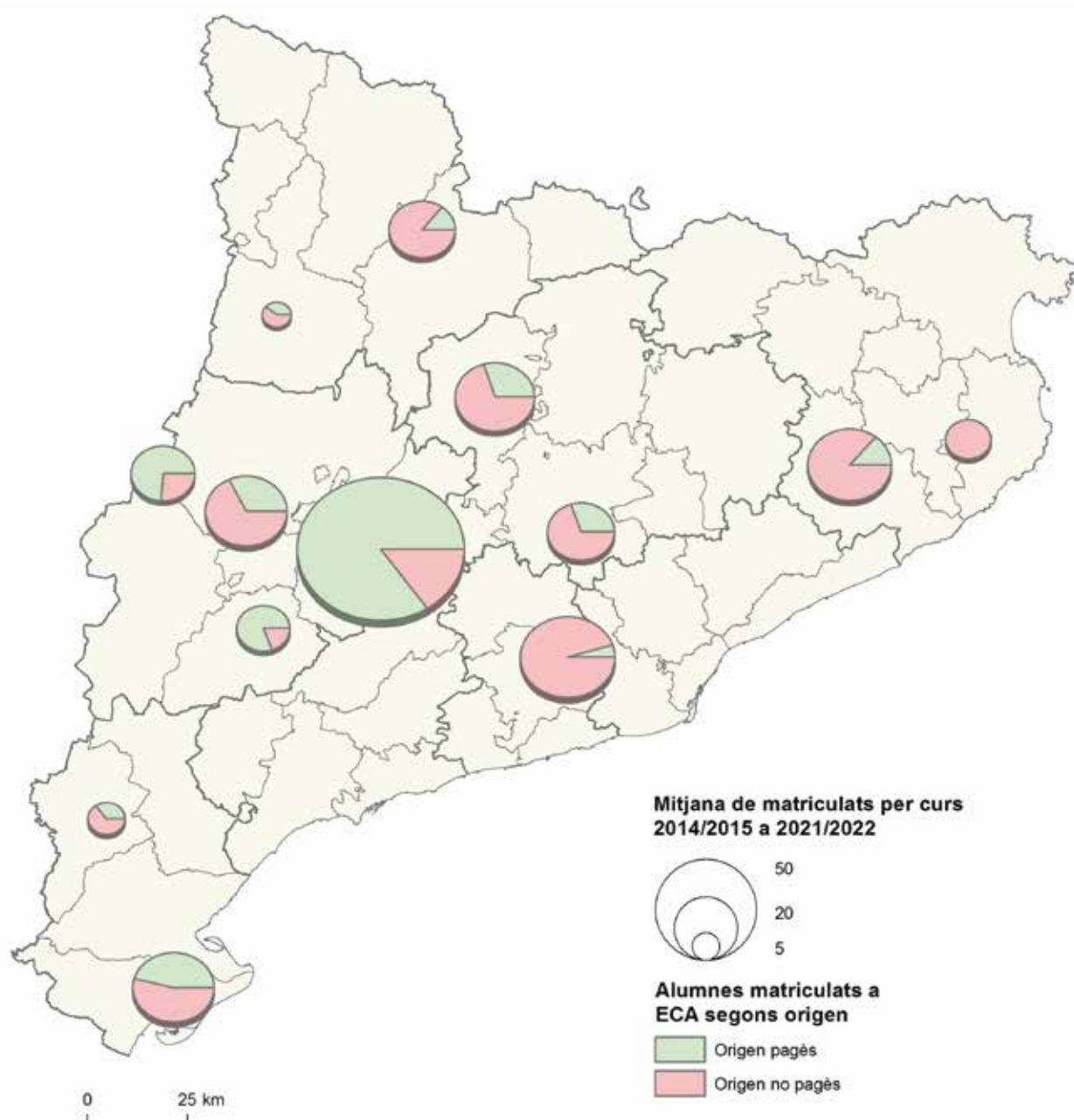

Malgrat la minva d'incorporacions de joves i la manca de successió de moltes explotacions, la xifra d'alumnes matriculats a les escoles de formació agrària apareix força estable. Com s'assenyalava en l'Atles de ruralitat del 2015, té molt a veure amb la matriculació de joves que ja no tenen relació amb una tradició familiar agrària. Es manté també la presència d'inscripcions femenines, amb una tendència a guanyar pes en

el conjunt d'inscripcions. Cal tenir en compte, per altra part, que aquestes escoles incorporen en les seves especialitats les temàtiques relacionades amb el desenvolupament rural en general, més enllà de la formació agrícola o ramadera. Font: Alumnes matriculats per ensenyament i unitats dels centres docents. Departament d'Educació, cursos 2015-2016 a 2019-2020 (<https://analisi.transparenciacatalunya.cat/>).

Mapa 5.13. L'aportació exterior per a la renovació del camp.

Matriculacions a les escoles de formació agrària segons origen, mitjana 2014-2015 a 2021-2022 *

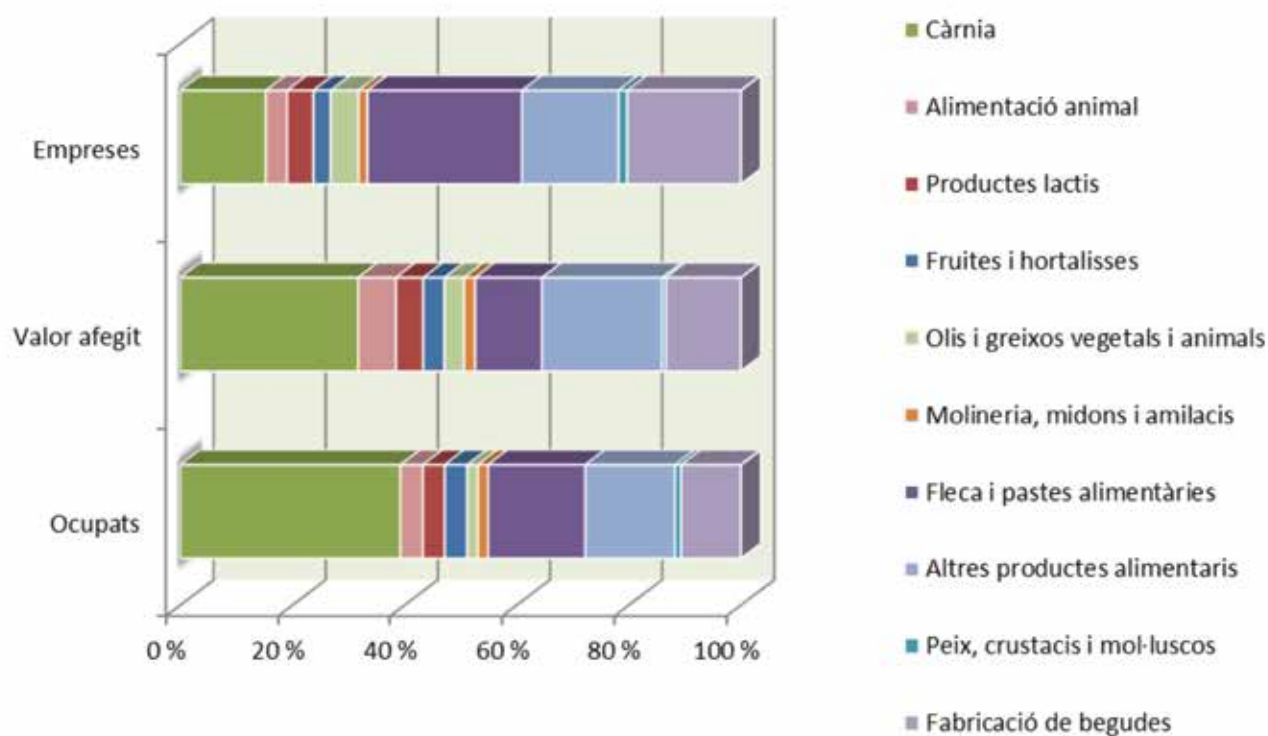

Tot i que una part important dels alumnes d'escoles de formació agrària hi ingressen per tradició familiar i amb la voluntat de donar continuïtat a l'empresa familiar agrària, el fet és que en els darrers anys la major part de l'alumnat té l'origen en famílies no pageses. Això té molt a veure amb el fet que algunes d'aquestes escoles han anat incorporant en les seves especialitats les temàtiques relacionades amb el desenvolupament rural en general, amb la incorporació de l'agricultura ecològica, més enllà de la formació agrícola o ramadera tradicional. Aquestes adaptacions han de contribuir a la dinamització de les àrees rurals en la seva diversitat

d'activitats i alhora estimular el recanvi en el mateix sector agrari. Font: Alumnes matriculats per ensenyament i unitats dels centres docents. Departament d'Educació, cursos 2015-2016 a 2021-2022. (<https://analisi.transparenciacatalunya.cat/>) (*) En el cas de l'ECA de Tàrraga el motiu de la dimensió d'alumnat es motiva per una doble titulació presencial (alumnes que són d'incorporació de joves i, per tant, venen tots del sector) i a distància (feta en línia i que acull molt d'alumnat de zones urbanes).

Gràfic 5.11. Pes destacat de la indústria vinculada a la ramaderia.

Establiments, treballadors i valor afegit dels subsectors de la indústria alimentària, 2018

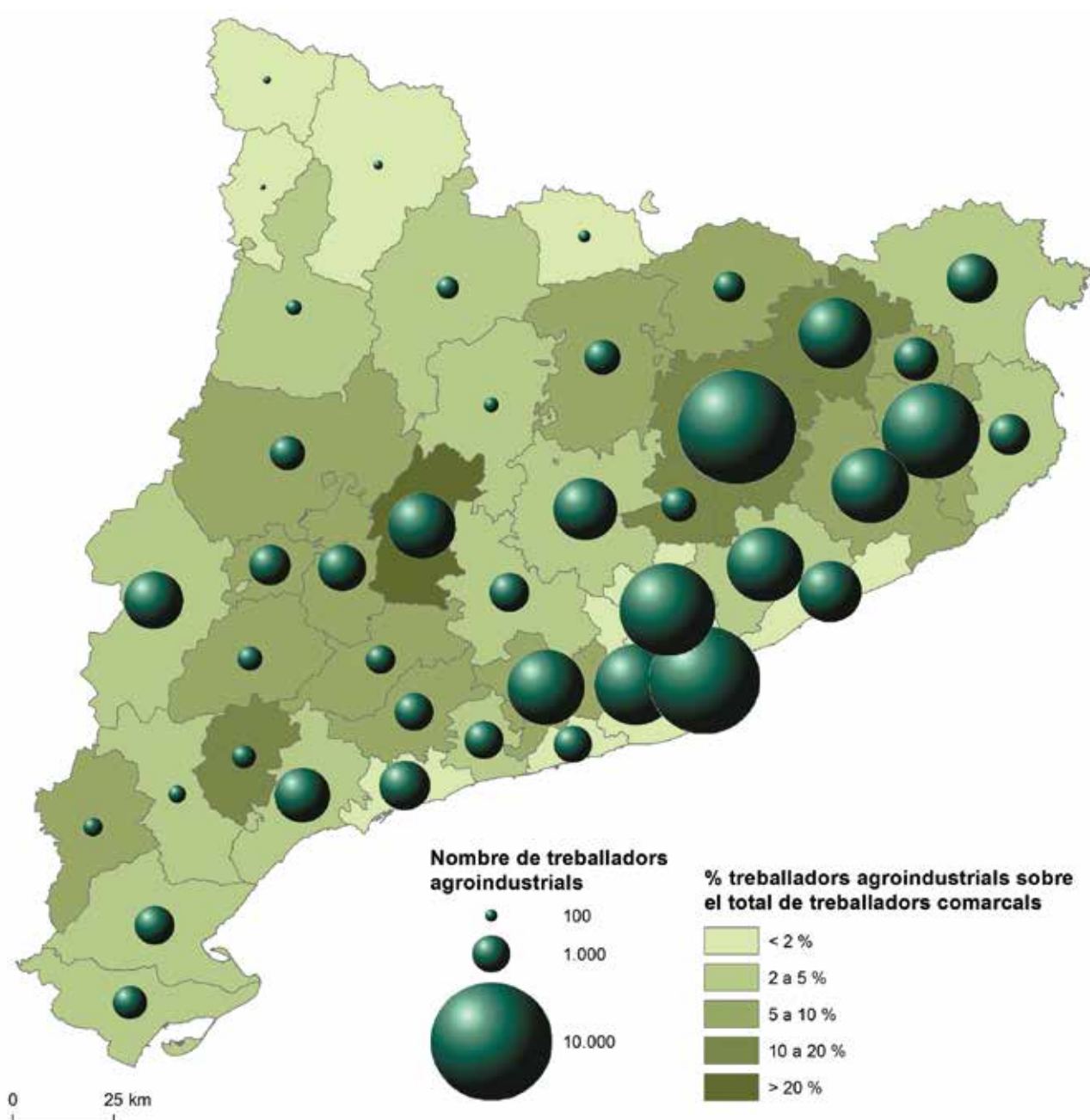

La indústria alimentària representa, a hores d'ara, un pes ocupacional i de valor afegit superior al de l'agricultura, amb 3.824 empreses, 98.288 ocupats i 21.000 milions d'euros de vendes (2018). La indústria alimentària presenta una balança comercial notablement positiva, en bona part gràcies a la indústria càrnia i el sector vitivinícola. Tant en nombre d'ocupats com en valor afegit, la indústria càrnia constitueix el subsector més destacat i és alhora el més important pel valor de les exportacions. Remarcable també és l'aportació de la fabricació de productes de fle-

ca i pastes alimentàries, que es troba notablement atomitzat en l'àmbit d'empreses. Tant en la indústria càrnia com en la d'alimentació animal hi ha les empreses més grans. El grup Vall Companys, Nestlé España, Agroliment, Damm i Corporació Alimentària Guissona, per aquest mateix ordre, apareixen com les cinc empreses més importants pel volum de vendes. Font: Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural, Informe de la indústria, la distribució i el consum agroalimentaris a Catalunya 2020. Darreres dades disponibles per al 2018.

Mapa 5.14. La concentració nord-oriental de la indústria.

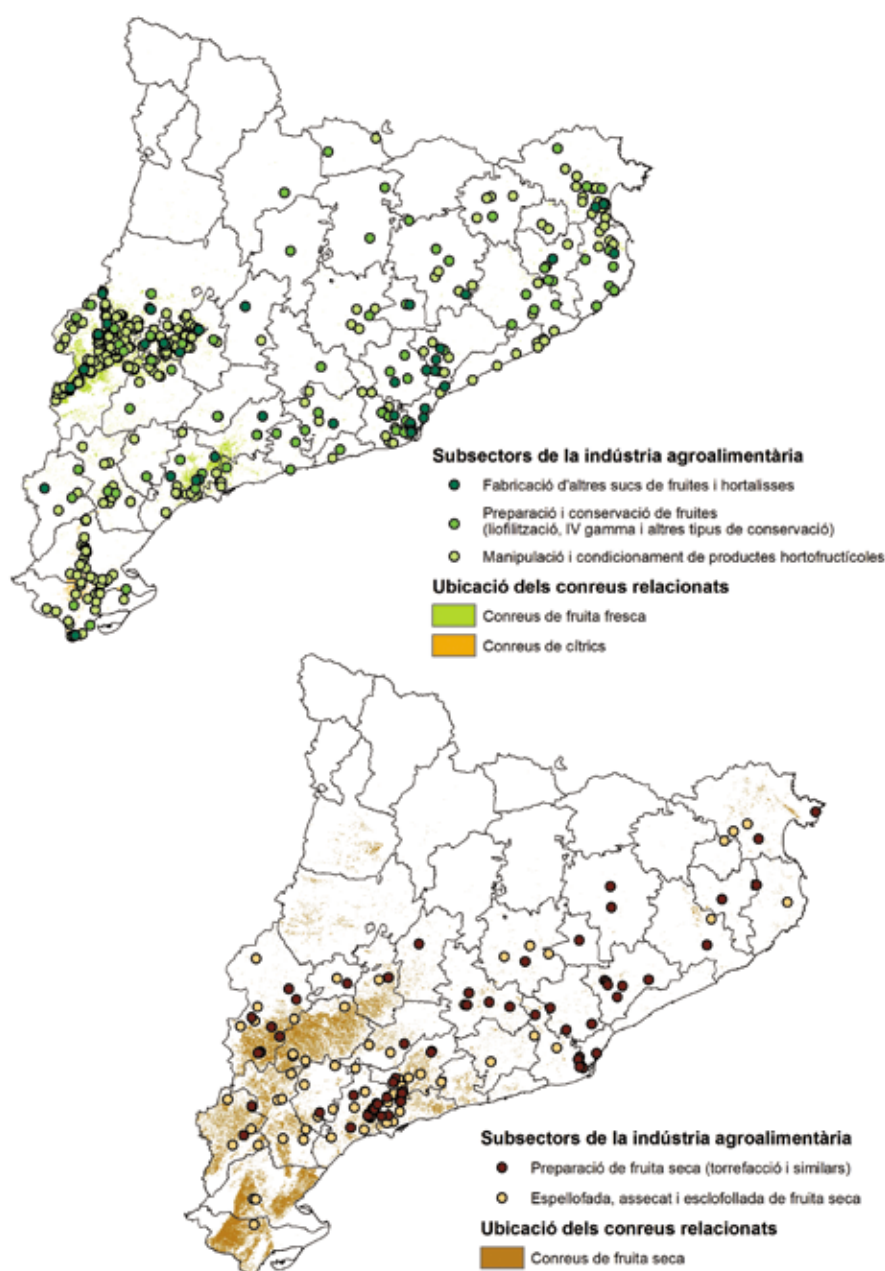
Treballadors per comarca a la indústria alimentària i % sobre total de treballadors, 2021

Tal com es posava de manifest en el mapa 5.1, bona part del sector agroindustrial es concentra a l'est de Catalunya, en l'àmbit metropolità i l'interior de les comarques gironines. El seu pes en l'economia comarcal destaca en aquestes darreres comarques i és també molt elevat en altres com el Priorat i la Terra Alta. La Segarra és la comarca amb més pes

específic; gairebé el 30 % dels llocs de treball els trobem dins el sector agroindustrial. Font: Afiliacions per compte propi i compte d'altri a la Seguretat Social segons residència padronal de l'afiliat en les divisions 10, 11 i 12 (indústria agroalimentària) de la CCAE-2009 i dades d'afiliació total en data d'agost de 2021, Idescat.

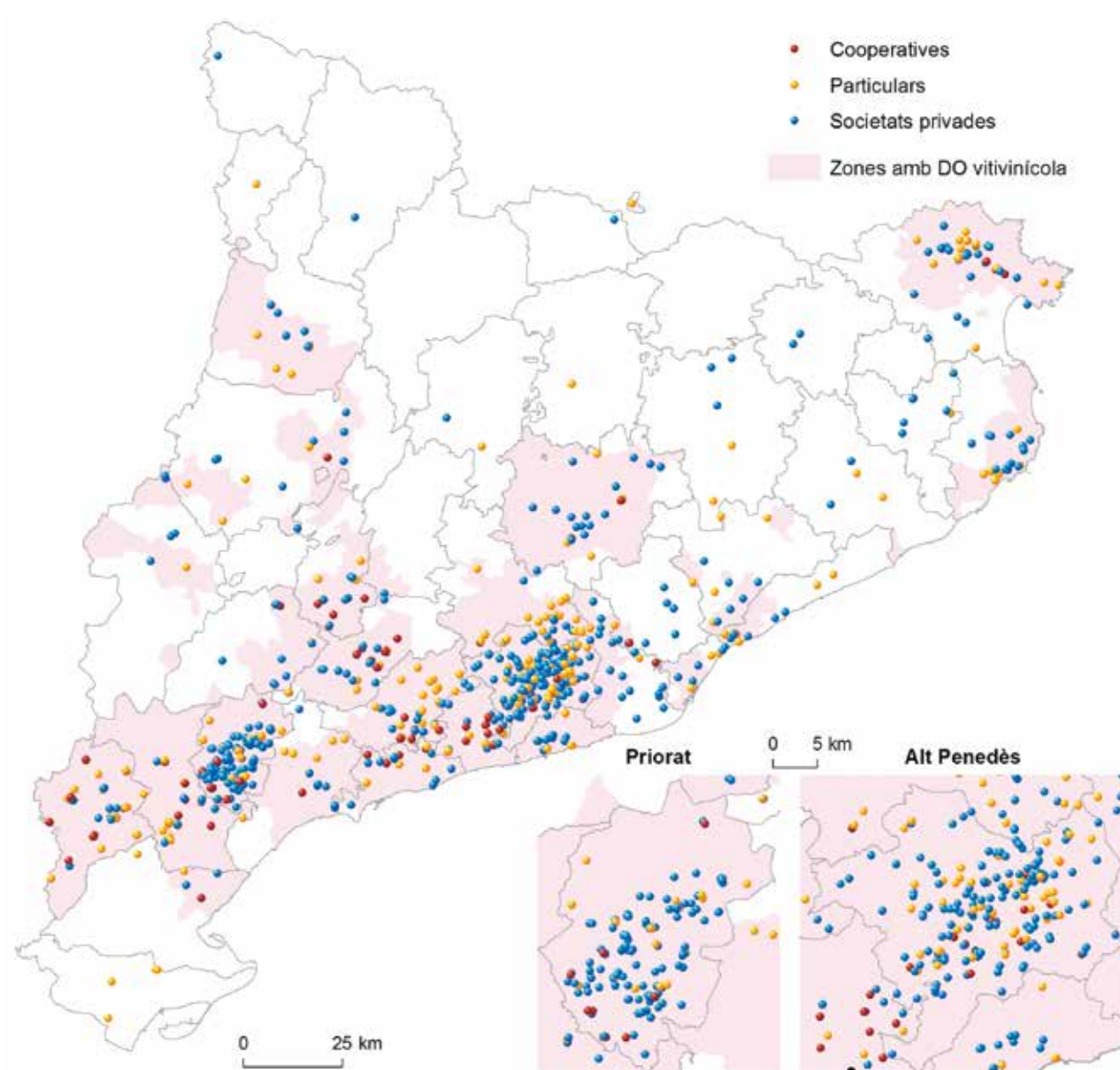
Mapa 5.15. Indústria del sector de la fruita dolça, cítrics i fruita seca i àrees productores, 2021

La indústria relacionada amb les produccions de fruita i verdures es troba a prop dels punts de conreu. S'aprecia una gran concentració de la indústria agroalimentària hortofructícola a l'entorn del Segrià i Pla d'Urgell i altres concentracions a l'Empordà i a les Terres de l'Ebre, aquí amb un pes específic important dels cítrics, i també a l'Empordà, el Baix Llobregat i zones del Camp de Tarragona, amb bona producció de verdures o fruites. Menor pes territorial té l'agroindústria de la fruita seca, que manté com a principal focus d'activitat l'entorn de Reus, àrea amb una gran tradició i clarament destacada d'altres àrees productores de fruites

seques que no han desenvolupat una indústria transformadora específica. Font: Registre d'Indústries Agràries i Alimentàries del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural i del mapa d'usos i cobertes de sòl de Catalunya 2017, del Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i Territori. No hi ha descriptor que discrimini les indústries del segment dels cítrics de la resta del sector hortofructícola; per això s'ha optat per representar conjuntament les dades de la fruita dolça i les dels cítrics.

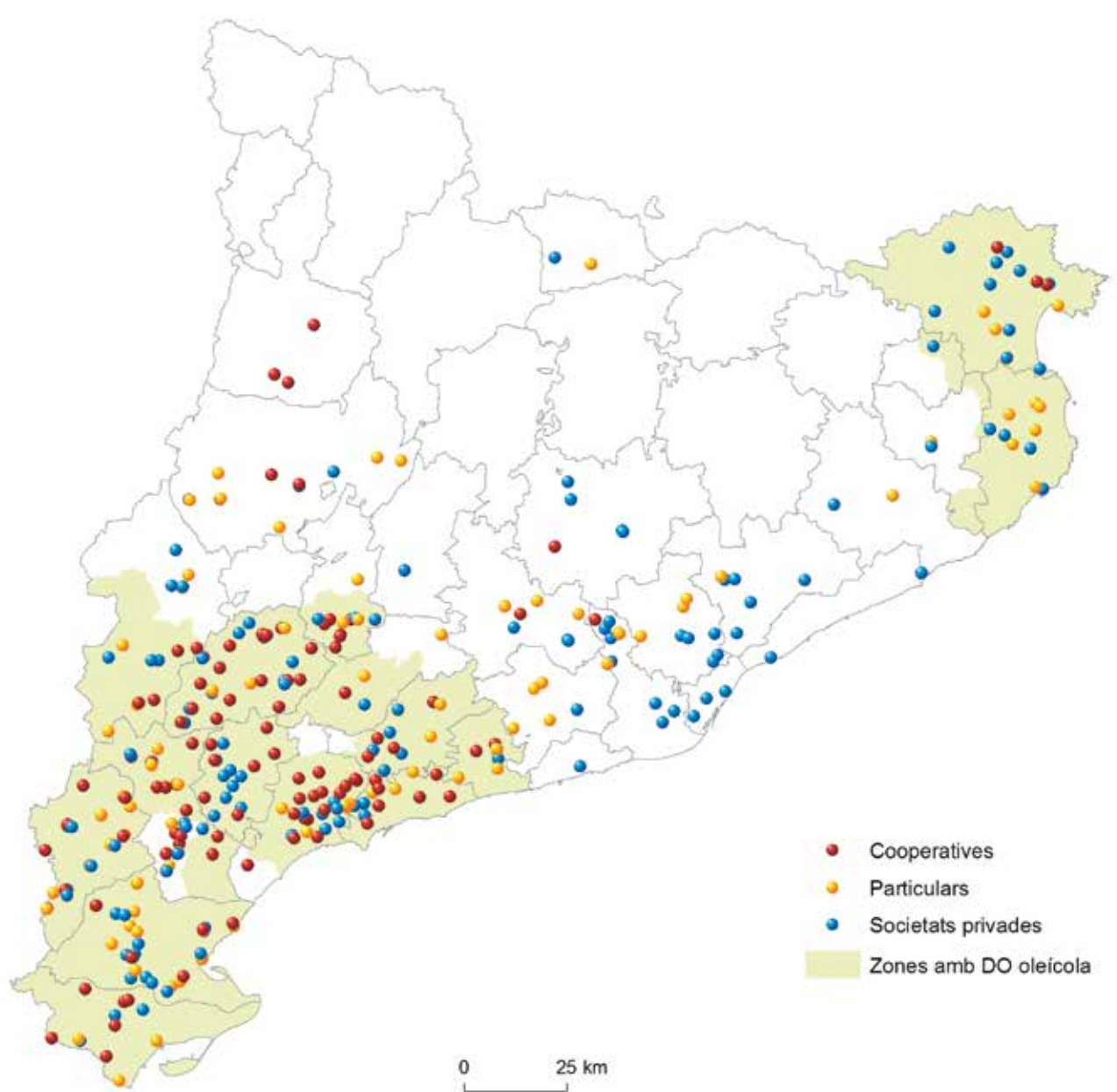
Mapa 5.16. Indústria del sector del vi i denominacions d'origen

La implantació dels cellers vitivinícoles i indústria afí al sector del vi segueix la mateixa distribució territorial de la vinya i les denominacions d'origen corresponents al vi i derivats, amb una concentració especial a l'Alt Penedès que segueix una implantació que compta ja amb una llarga tradició històrica. Per altra banda, l'altra concentració de la indústria del ram, a la comarca del Priorat, segueix la gran projecció dels vins

d'aquesta comarca en els darrers vint-i-cinc anys. De les prop de 1.200 empreses del sector, un 54 % elaboren vins amb denominació d'origen o indicació geogràfica protegida, i d'aquests, el 97 % també duen a terme l'embotellament del producte propi. Font: Registre d'Indústries Agràries i Alimentàries del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

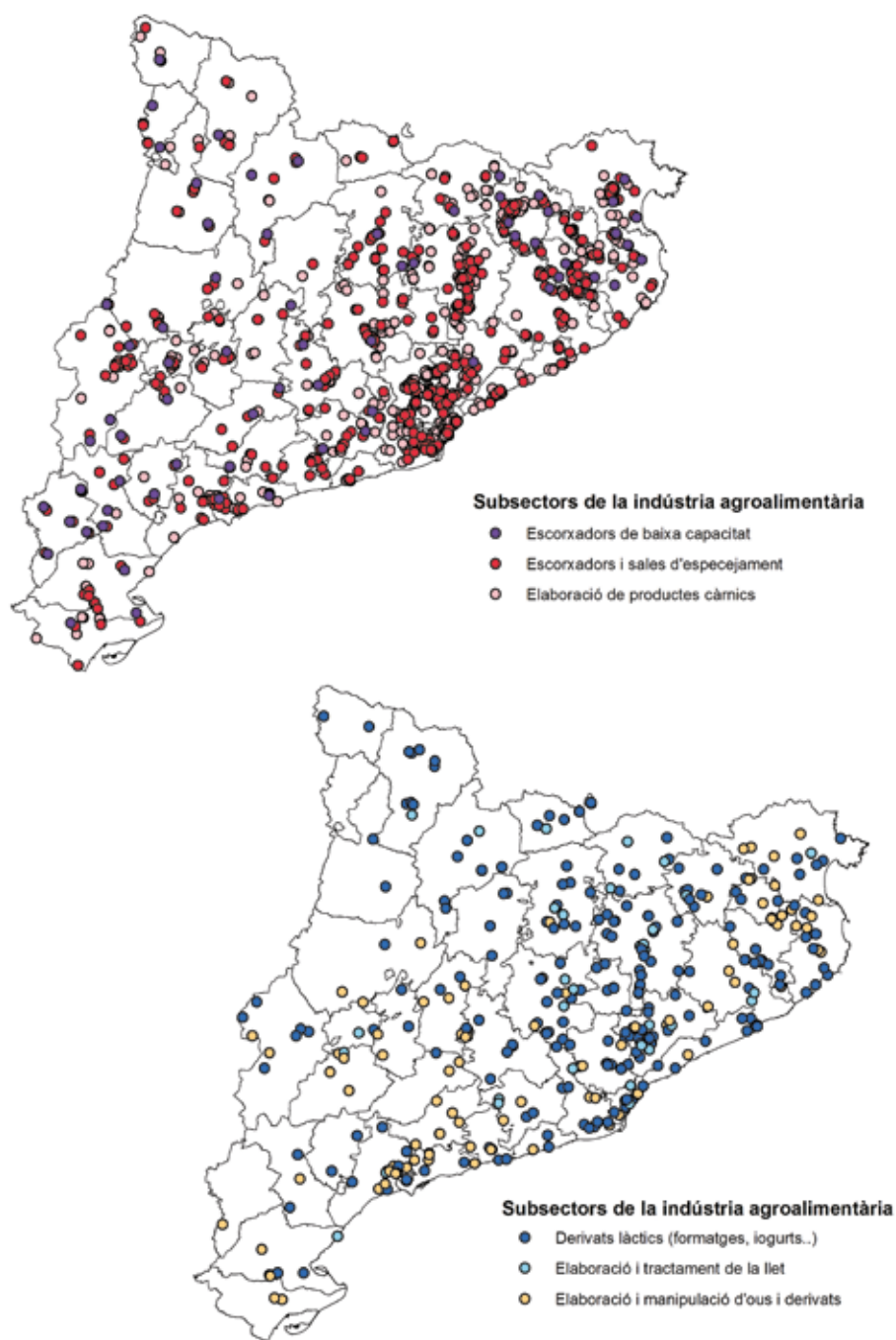
Mapa 5.17. Indústria del sector de l'oli i denominacions d'origen

Al costat del vi i una mica per darrere, l'oli representa l'altra producció mediterrània estrella que opta a ocupar un paper rellevant a taula per la seva qualitat. En els darrers anys proliferen les almàsseres i marques privades al costat dels establiments cooperatius. El sector de l'oli de qualitat, però, té encara un llarg camí per recórrer per tal de valorar la seva producció i deixar de banda les exportacions a granel, que tenen

com a destinació Itàlia, on milloren la qualitat dels seus olis envasats que es venen per tot el món. Les comarques meridionals concentren la major part dels establiments transformadors i elaboradors. Font: Registre d'Indústries Agràries i Alimentàries del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

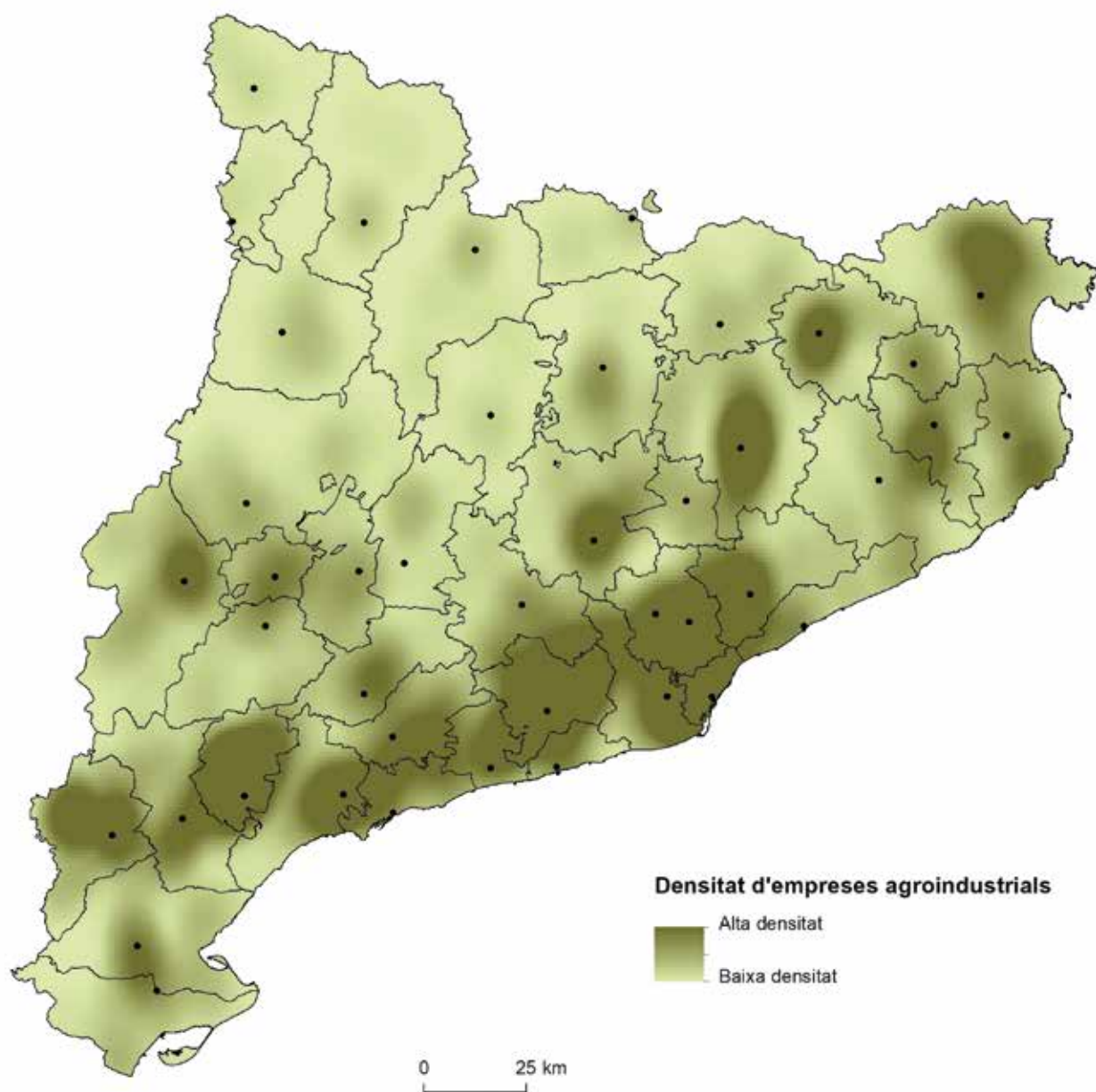
Mapa 5.18. Indústria del sector de la carn i derivats animals

Els escorxadors i les sales d'especejament de carn estan clarament implantats a les comarques nord-orientals, per les quals passa bona part de carn engreixada a Catalunya i més enllà. També destaca la concentració metropolitana en el sector carni, vinculada al propi consum de proximitat. Els escorxadors de baixa capacitat tendeixen a cobrir, en els darrers anys, les àrees del territori que havien quedat desateses i a facilitar, doncs, les operacions d'escorxador i la labor de les carnisseries. La mateixa lògica

de concentració nord-oriental es manté en el sector lacti, mentre que en el sector dels ous es manté una localització meridional complementària amb l'empordanesa. Font: Registre d'Indústries Agràries i Alimentàries del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural. En el cas de les indústries càrniques, s'incorpora també el Llistat d'escorxadors de baixa capacitat de Catalunya segons dades del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

Mapa 5.19. La concentració urbana de les empreses alimentàries.
Densitat de les empreses alimentàries a partir de les dades municipals

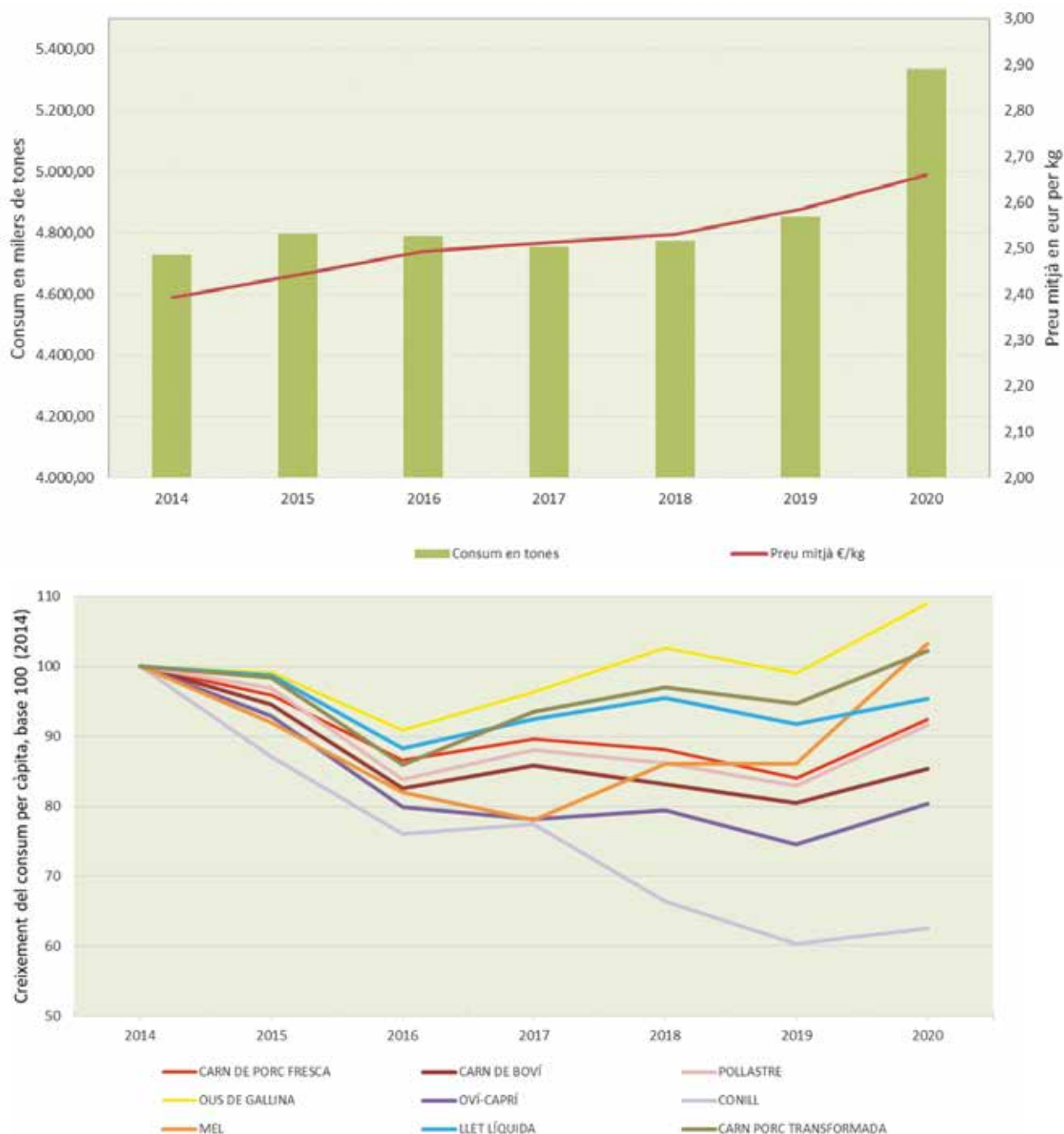

És interessant de remarcar la proximitat urbana que guia en general la ubicació de la indústria agrària, comptabilitzada aquí a través de la localització dels establiments industrials, deixant de banda la seva magnitud, que segurament situaria en una millor posició les comarques de l'entorn de Lleida, com es comprova en el mapa 5.15. En tot cas, destacaria la

concentració d'establiments a l'entorn de Manresa, Vic, Olot, Banyoles i l'Empordà, així com a les comarques interiors del Priorat i la Terra Alta. Font: Registre d'Indústries Agràries i Alimentàries del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

Gràfics 5.12 i 5.13. L'estabilitat del consum alimentari.

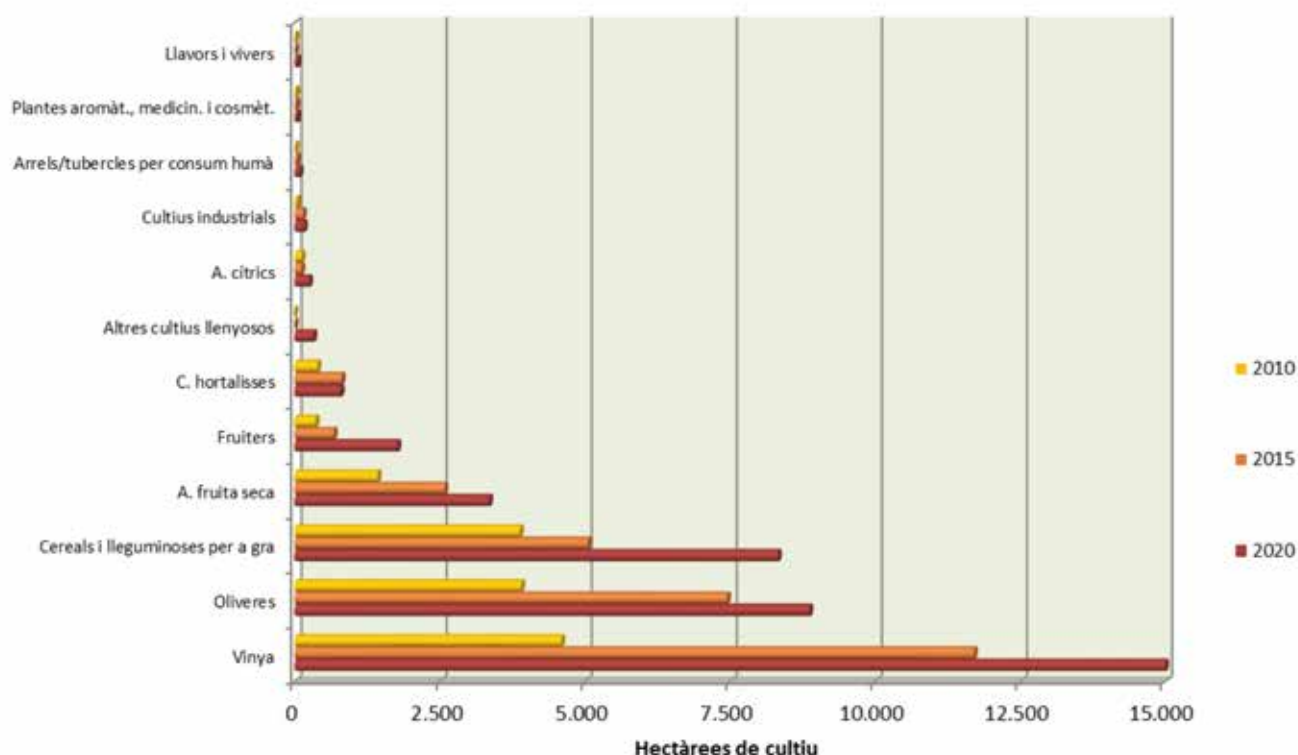
Evolució del consum alimentari a Catalunya, volum, preus i consum per càpita, 2014-2020

L'evolució del consum alimentari i dels preus dels aliments consumits constitueix el factor clau de l'evolució econòmica i de les rendes tant dels pagesos productors de matèries primeres com de la indústria transformadora corresponent. Mentre els preus dels productes alimentaris es mantenen molt estables en el mitjà i llarg termini i mostren una tendència al creixement en els darrers anys, el consum total de productes alimentaris s'ha mogut cap amunt tot just arran de la pandèmia de la COVID. El contrast entre productes pot ser per altra part molt elevat, com demostra

la caiguda espectacular que en els darrers anys té la carn de conill i la de corder, seguida més de lluny per la de vedella, una circumstància que ha contribuït a l'enfonsament econòmic d'aquests sectors de producció. L'evolució del consum d'aliments d'origen vegetal també mostra variacions entre uns productes i uns altres, però menys marcades que en el cas dels productes d'origen animal. Font: elaboració pròpia a partir de l'Estadística de consum alimentari a les llars del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

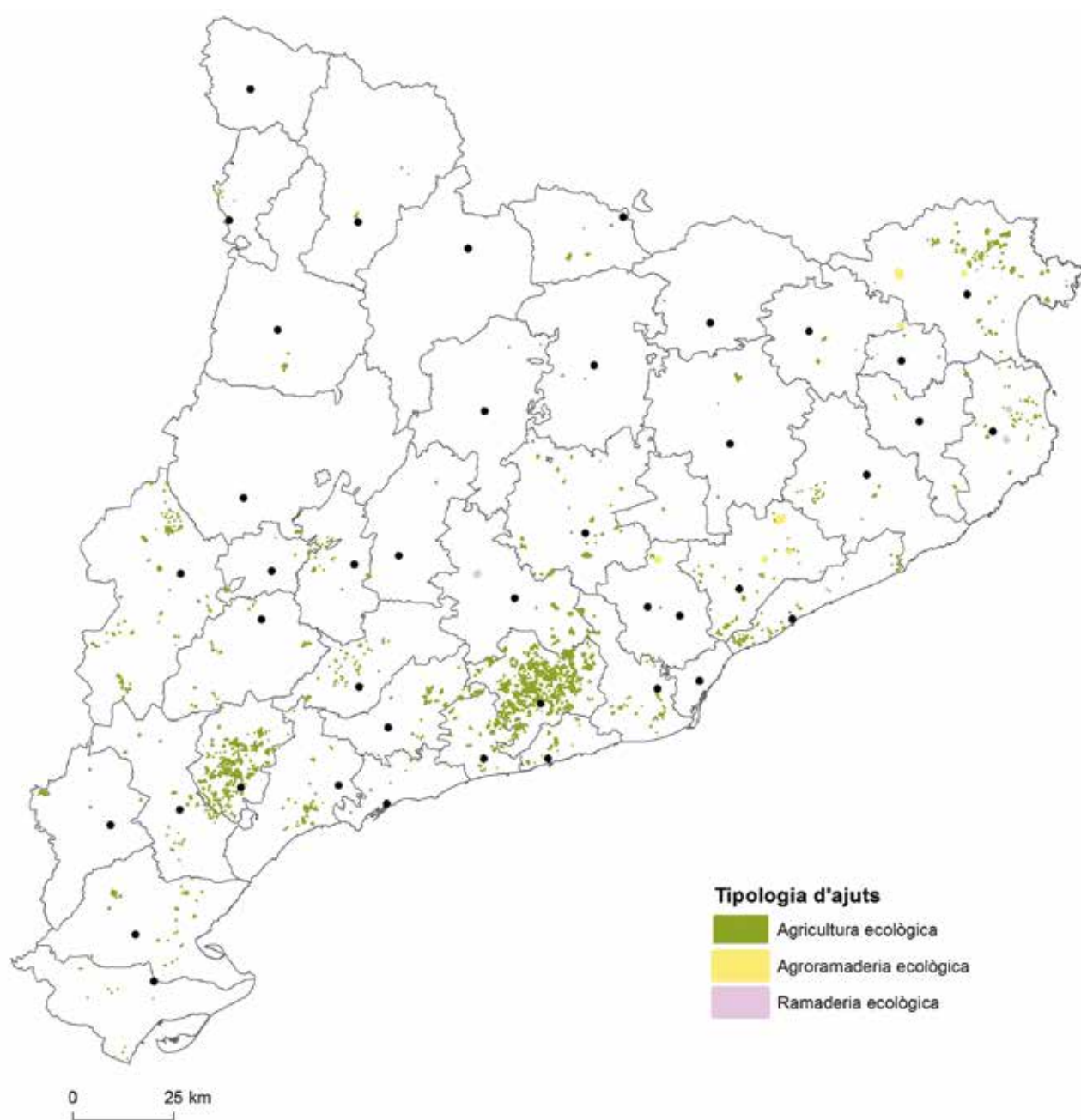
Gràfic 5.14. Evolució de les hectàrees de producció ecològica dels principals conreus, 2010-2020

Els segments agraris on el cultiu ecològic està més implementat són precisament aquells que compten amb bona imatge del producte, recolzada també en denominacions d'origen: la vinya, amb gairebé 24.000 ha de conreu ecològic el 2020, i l'olivera, amb gairebé 9.000 ha. El pes d'aquests dos grans sectors dins el conjunt d'hectàrees de conreu ecològic també és creixent, donat que copen més de dues terceres parts de la superfície total (68,2 %), mentre que el 2010 aquesta xifra era sig-

nificativament menor (57,4 %). Al costat de l'increment important en el sector dels cereals i lleguminoses, l'agricultura ecològica és encara molt minoritària en el sector hortofructícola, fet que també té a veure amb les majors dificultats tècniques de la producció ecològica en agricultura intensiva. Font: Memòria d'activitats i de gestió econòmica del Consell Català de la Producció Agrària Ecològica, 2020. És evident el paper creixent de la producció ecològica dins la producció agrària catalana.

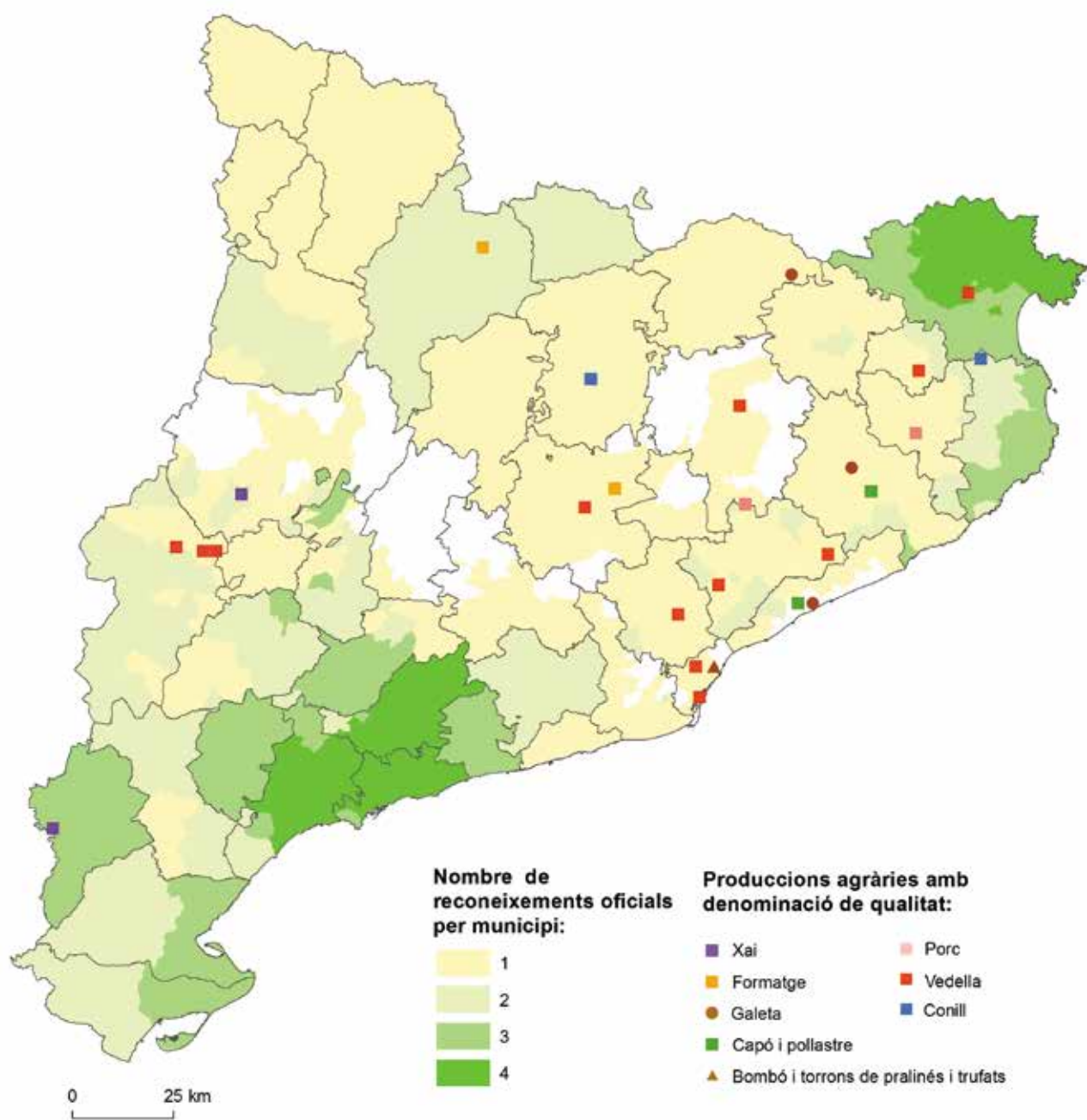
Mapa 5.20. L'agricultura i ramaderia ecològica a Catalunya, encara un sector minoritari, 2020

El sector de l'agricultura ecològica és encara minoritari a Catalunya, amb només 467 explotacions segons les dades de la DUN (no arriben a l'1 % del total), concentrades de manera majoritària en les comarques de l'Alt Penedès i el Priorat, fet que confirma les dades del gràfic anterior sobre el paper encara preponderant de la vinya com a principal sector agrícola que ha apostat per produccions ecològiques. Encara més excepcional és el fet de trobar explotacions ramaderes ecològiques. Tenim quatre

explotacions que combinen agricultura i ramaderia ecològica i dues que es dediquen exclusivament a la ramaderia ecològica. En tots dos casos s'ha sobredimensionat la seva ocupació territorial per poder copsar en quins indrets del territori s'implementa en aquests moments la producció agrària ecològica. Font: Mapa d'explotacions agràries (DUN) de Catalunya, del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

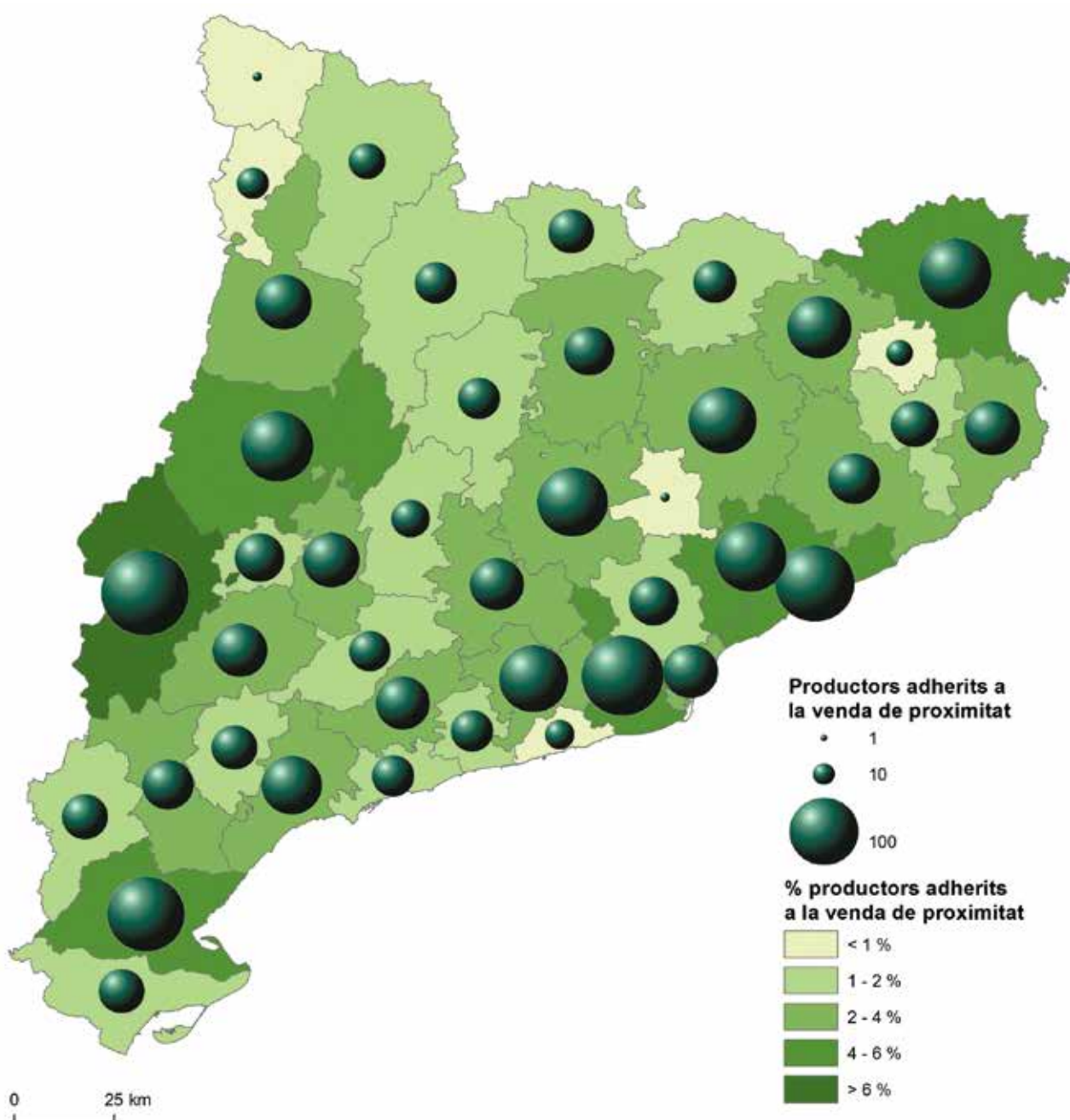
Mapa 5.21. La progressió dels aliments de qualitat.
Denominacions d'origen i de qualitat reconegudes oficialment per municipis, 2021

Les denominacions de qualitat s'han anat estenent per diferents produccions com un reconeixement que ajuda la promoció dels productes del camp. Estan relacionades amb l'arboricultura mediterrània característica, que es desenvolupa en les contrades properes a la costa, particularment en l'entorn del Camp de Tarragona i el Penedès. En l'extrem nord-oriental, l'Empordà és l'altra àrea privilegiada pels mateixos conreus mediterranis d'alt valor afegit. Font: elaboració pròpia. El nombre de reconeixements

oficials s'ha computat a partir de les àrees de Denominació d'Origen del vi, amb Denominació d'Origen Prioritari de l'oli i altres productes alimentaris, així com les Àrees d'Indicació Geogràfica Protegida. Font: les produccions agràries amb Denominació d'Origen de Qualitat (Marca Q) s'han recollit del web de l'antic Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

Mapa 5.22. Valorar el consum de proximitat.
Productors adherits a la venda de proximitat per comarques, 2021

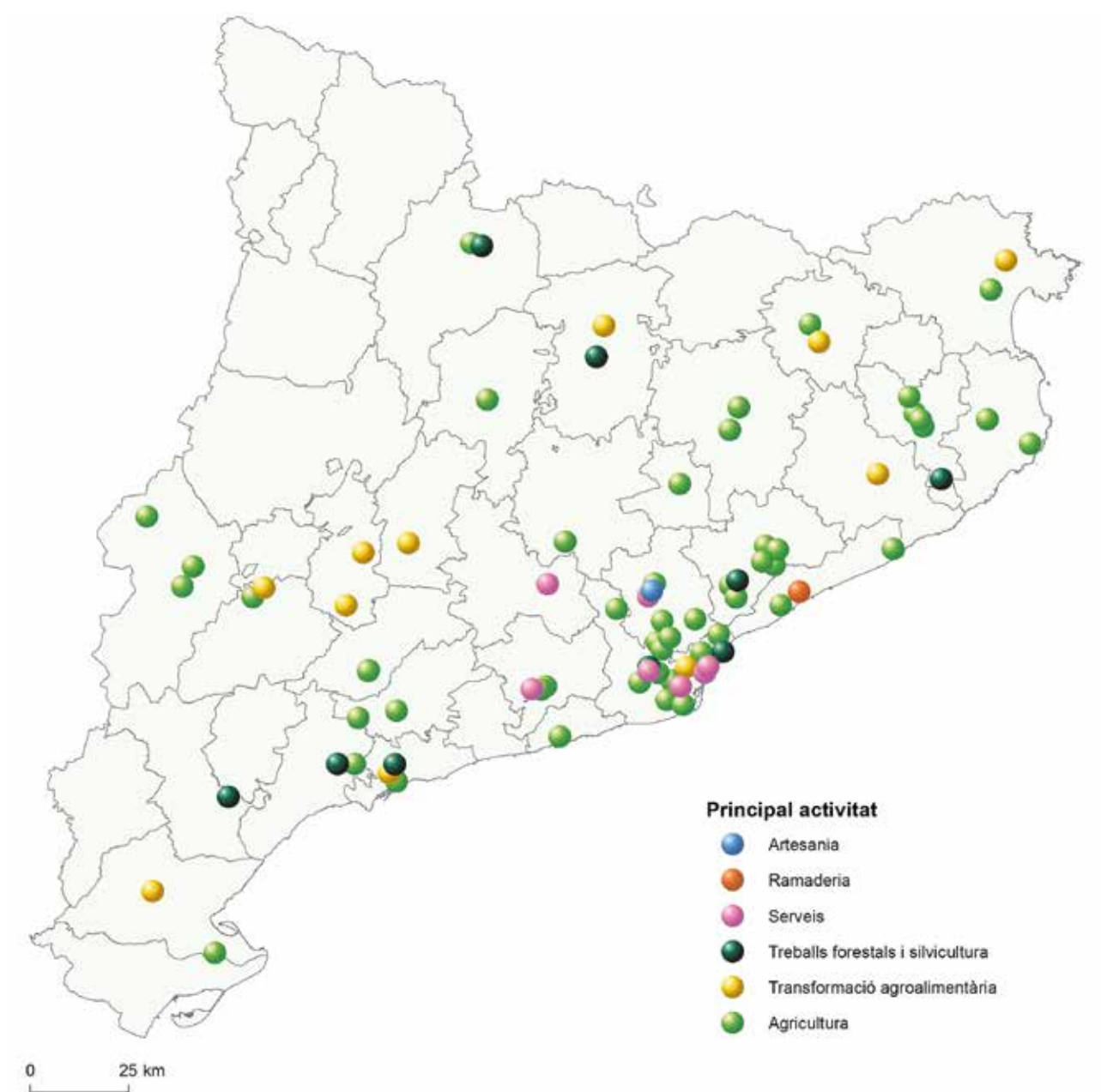

La qualitat s'identifica també amb el producte fresc i de proximitat, que, un cop arriba al consumidor final, pot presentar unes millors qualitats com a aliment, i comporta també una reducció sensible de les emissions de CO₂ a l'atmosfera. Tot i que la venda de proximitat sembla un fenomen lligat al consum urbà, és a les principals comarques productores, encapçalades pel Segrià, on aquesta pràctica està més difosa. Les co-

marques metropolitanes amb un pes important del sector agrícola, com ara el Baix Llobregat, el Maresme o el Vallès Oriental, també presenten un bon nombre de productors adherits a la venda de proximitat. Font: elaboració pròpia a partir de la base de dades de productors adherits a la venda de proximitat del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

Mapa 5.23. L'interès urbà de l'agricultura.

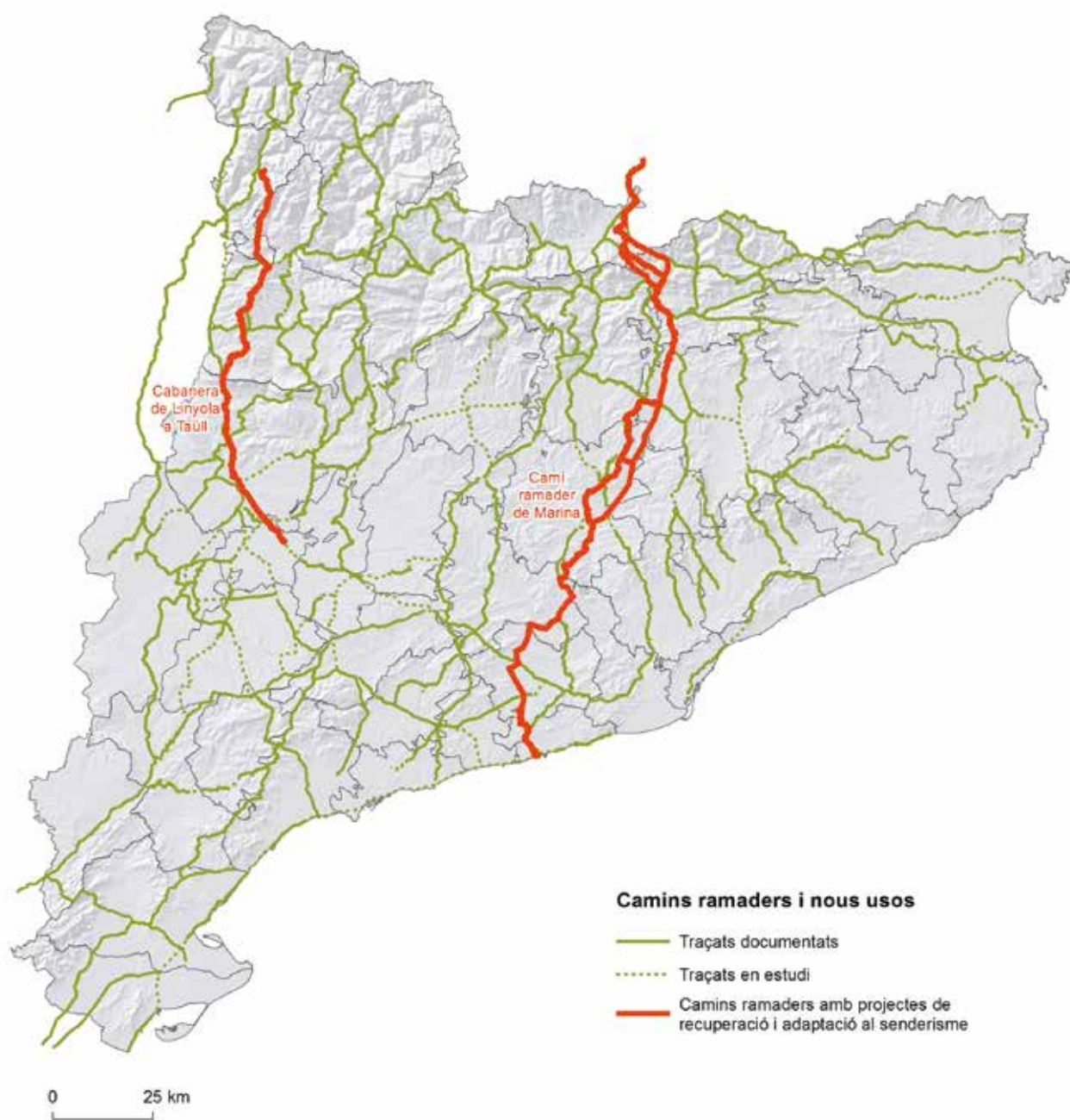
Les funcions socials de l'agricultura. Les experiències d'agricultura social a Catalunya

La calma pròpia de les àrees rurals, el contacte amb la natura o les virtuts del treball manual poden tenir un interès per si mateixos més enllà de la rendibilitat de la mateixa activitat agrària. A partir d'aquí, han aparegut un seguit d'iniciatives que conjuminen les activitats productives relacionades amb la cadena agroalimentària i l'atenció a col·lectius de persones en risc d'exclusió social. En funció de la focalització més productiva o més sanitària, apareixen diferents perfils d'empreses que es consideren part del paraigua comú del que a les primeries del segle s'anomena agricultura social. D'acord amb els col·lectius implicats, les entitats tenen una

ubicació fonamentalment metropolitana o urbana, però això no n'exclou les possibilitats d'implantació en entorns més rurals. Les seves activitats acostumen a representar, en qualsevol cas, un exemple de sensibilitat social, cap al medi i cap a les produccions agrícoles artesanes i de qualitat. Font: les dades del mapa provenen del mapa col·laboratiu desenvolupat per l'Equip de Recerca en Agricultura Social del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona (<https://agriculturasocialcat.wordpress.com>).

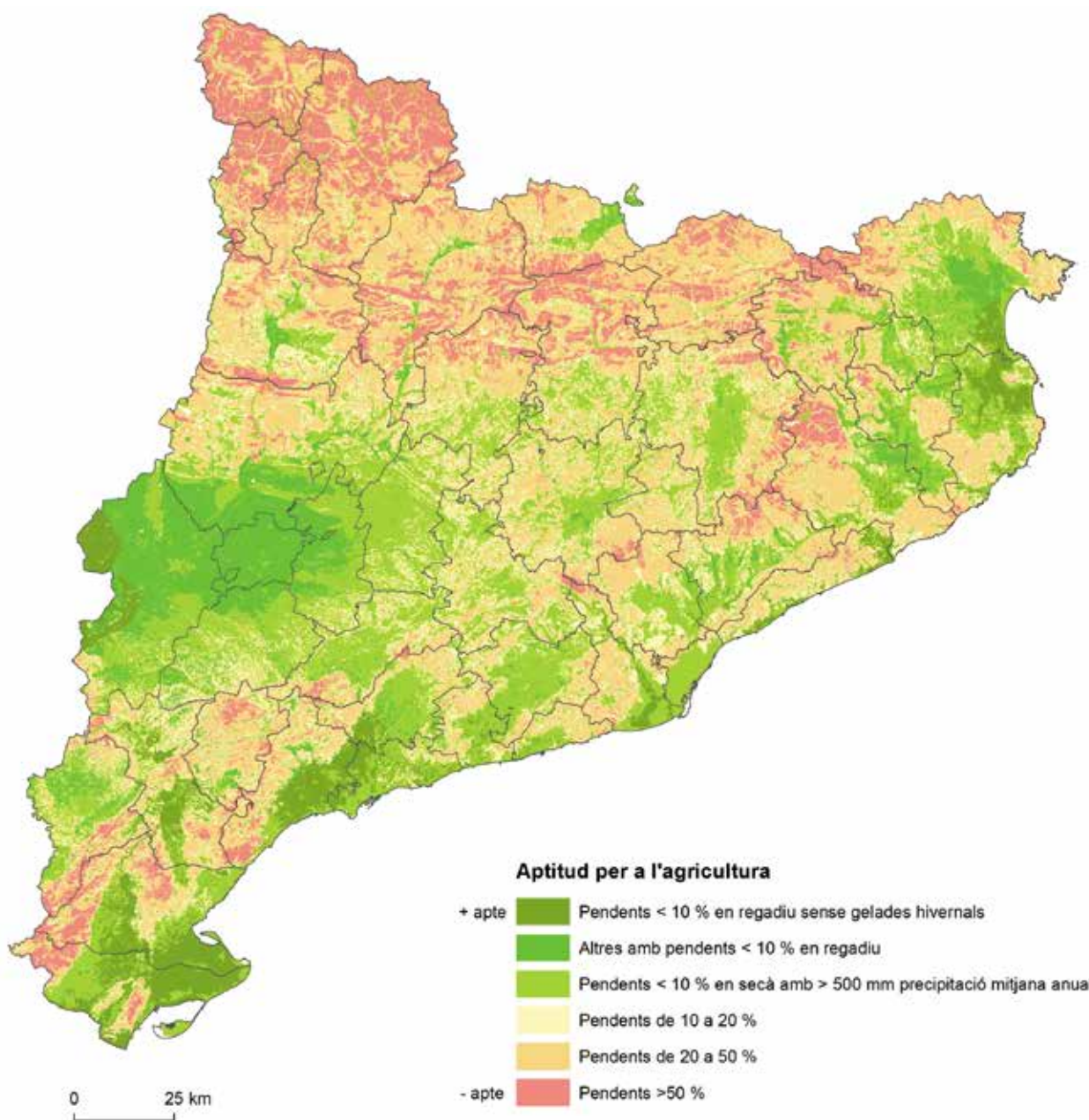
Mapa 5.24. Patrimonis agraris i projectes de diversificació terciària vinculats a l'agricultura.
Les vies transhumants i la seva reutilització

L'agricultura presenta una gran capacitat per desenvolupar serveis al seu entorn, que fins avui en dia han estat escassament aprofitats. Són interessants tots els que deriven dels patrimonis agraris generats en el passat que avui estan desaprofitats, o fins i tot en fase de desaparició, com és el cas dels camins ramaders. Mentre la ramaderia transhumant es troba pràcticament en vies d'extinció, ha reaparegut un gran interès per les vies transhumants, les anomenades carrerades, cabaneres o lligallos. El projectes de recuperació de les vies ramaderes, amb la creació

de routes al seu voltant, és una mostra més de la revitalització de l'entorn rural a partir de la nova societat de serveis, que genera també noves expectatives econòmiques i socials per a les àrees rurals. Font: elaboració pròpia a Camins ramaders de Catalunya del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural, informacions de l'IDAPA i dades de les dues propostes de recuperació d'antigues vies transhumants per a usos turístics amb un enfocament especial cap al senderisme.

Mapa 5.25. El respecte dels valors agraris en l'ordenació del territori.
Qualitat dels sòls agraris: l'aptitud agronòmica a partir de les variables físiques territorials *

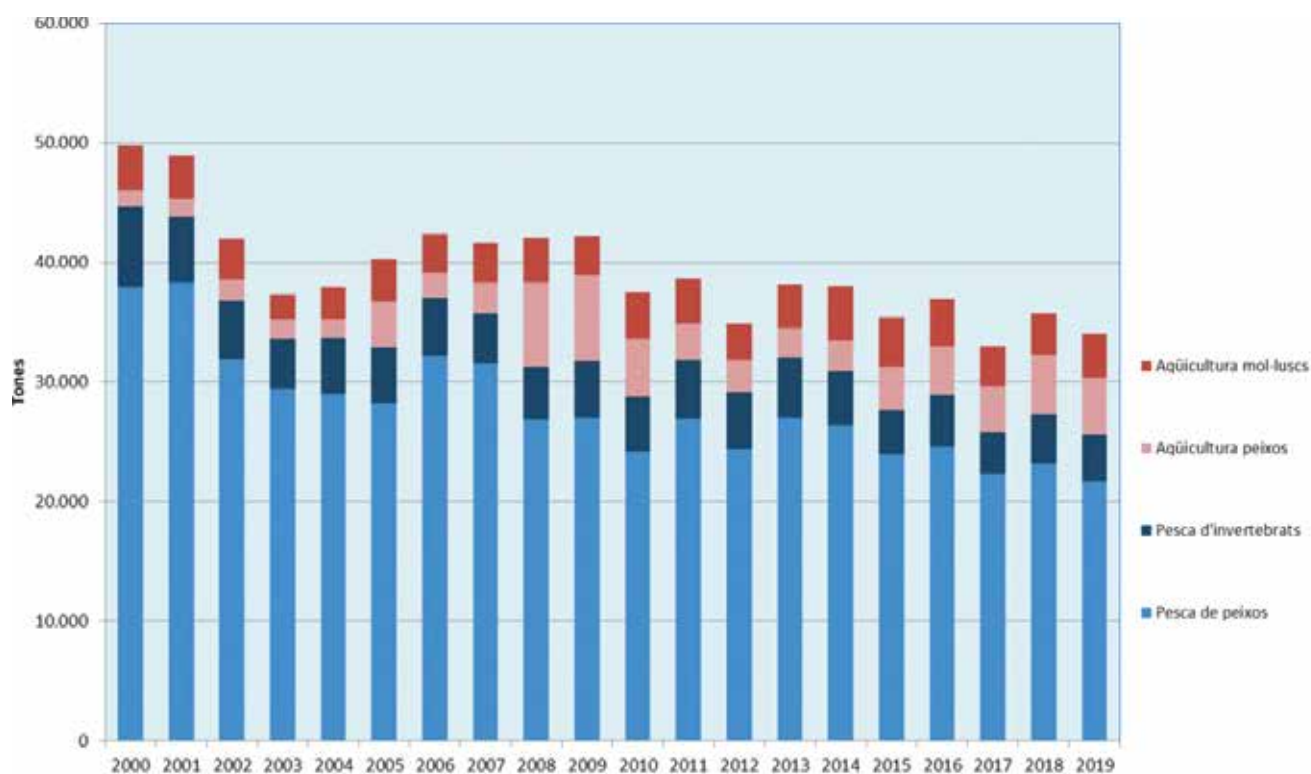

Catalunya és un país muntanyenc amb una enorme extensió de la urbanització i de nous projectes constructius i d'infraestructures que obliguen a vetllar per la disponibilitat de sòls per a l'ús agrari. L'aptitud dels sòls per al cultiu ha passat a formar part dels indicadors que serveixen per regular les noves implantacions d'elements construïts i determinats usos en el sòl no urbanitzable. En el mapa es reconeix el valor de les grans planes del país com el capital fonamental de l'agricultura catalana, paper recolzat sovint amb la presència del regadiu. Tanmateix, hi ha una gran diversitat a escala local i un gran contrast entre punts relativament reduïts i propers

a l'hora de determinar l'aptitud física d'un determinat indret. Altrament, la composició del plànol parcel·lari constitueix un element determinant del desenvolupament agrari sobre el qual es fa difícil d'intervenir i fer-ne una valoració. Font: elaboració pròpia a partir de les bases cartogràfiques del SIGPAC i l'*Atlas climàtic de Catalunya*. (*) Informació de base treballada en àmbit de parcel·la, fet que dificulta la interpretació de la gradació de colors a l'escala d'impressió representada. La tipologia s'ha establert a partir dels camps que expliciten el tipus de conreu, el pendent mitjà de la parcel·la i el percentatge de superfície regada.

Gràfic 5.15. Tendència recessiva de la pesca.

Evolució de les captures de la pesca marítima i les de l'aqüicultura en tones, 2000-2021

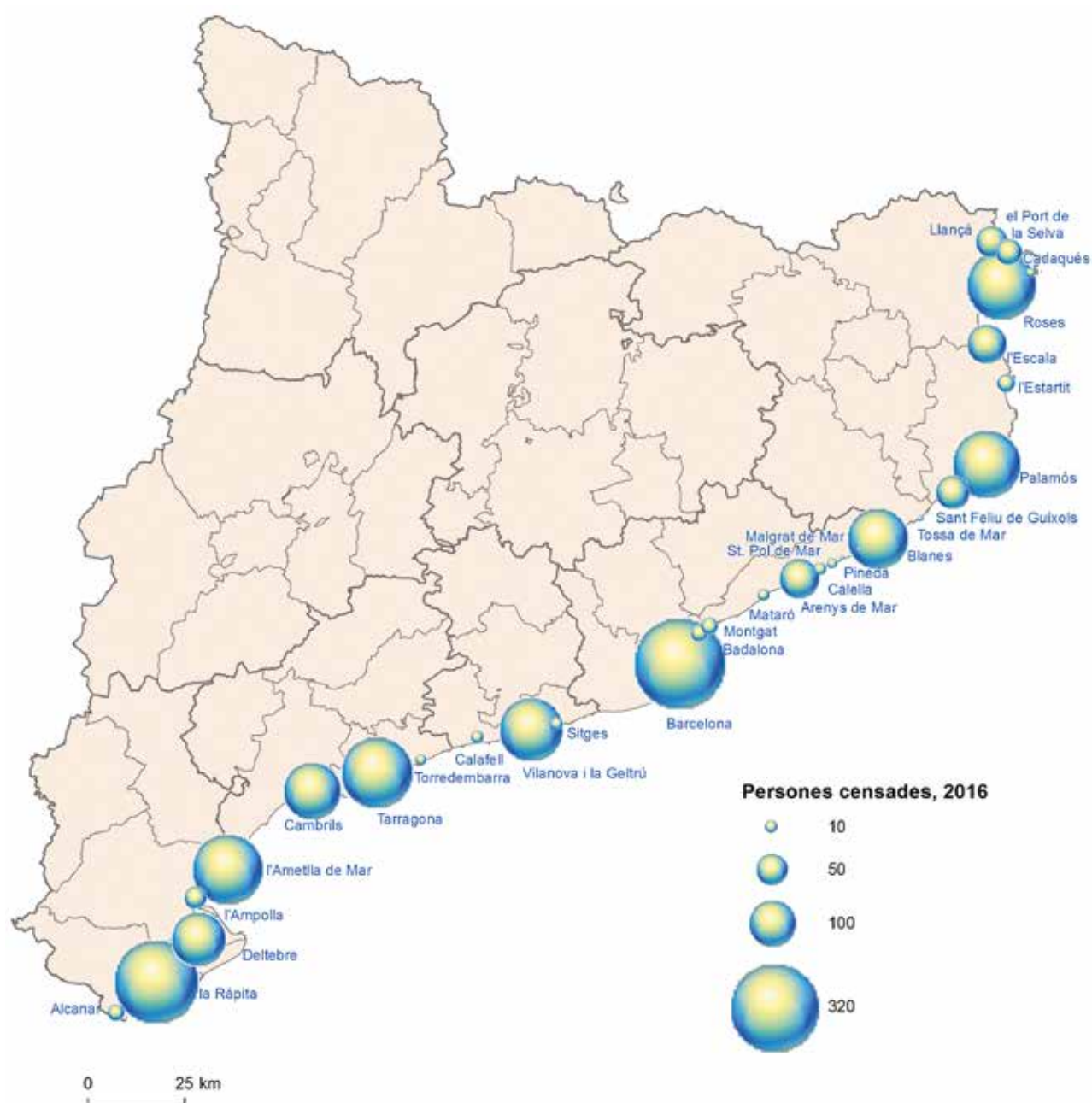

La reducció de captures en els dos darrers decennis és ben clara i afecta de manera especial la pesca marítima. En el període estudiat, el màxim el trobem en les més de 38.000 tones de captures marítimes, mentre que en el darrer any la xifra s'ha reduït a poc més de 21.500 tones. El sector de l'aqüicultura tingué un cert desenvolupament i doblà la producció entre el 2000 i el 2008, any en què gairebé s'assoliren 11.000 tones, però en els darrers anys també ha sofert un retrocés, més marcat en

la crisi econòmica, però sense una recuperació posterior a l'altura dels millors anys (8.500 tones el 2019). Entre les espècies marítimes, la preponderància de la sardina com a espècie amb més volum de captures s'ha vist substituïda pel seitó, amb menys incidència del verat i el sorell. En l'aqüicultura, els musclos són l'espècie amb més volum de producció. Font: Anuari estadístic de Catalunya: Pesca Marítima. Per espècies. Aqüicultura. Per espècies, Idescat.

Mapa 5.26. La concentració de la pesca als ports.

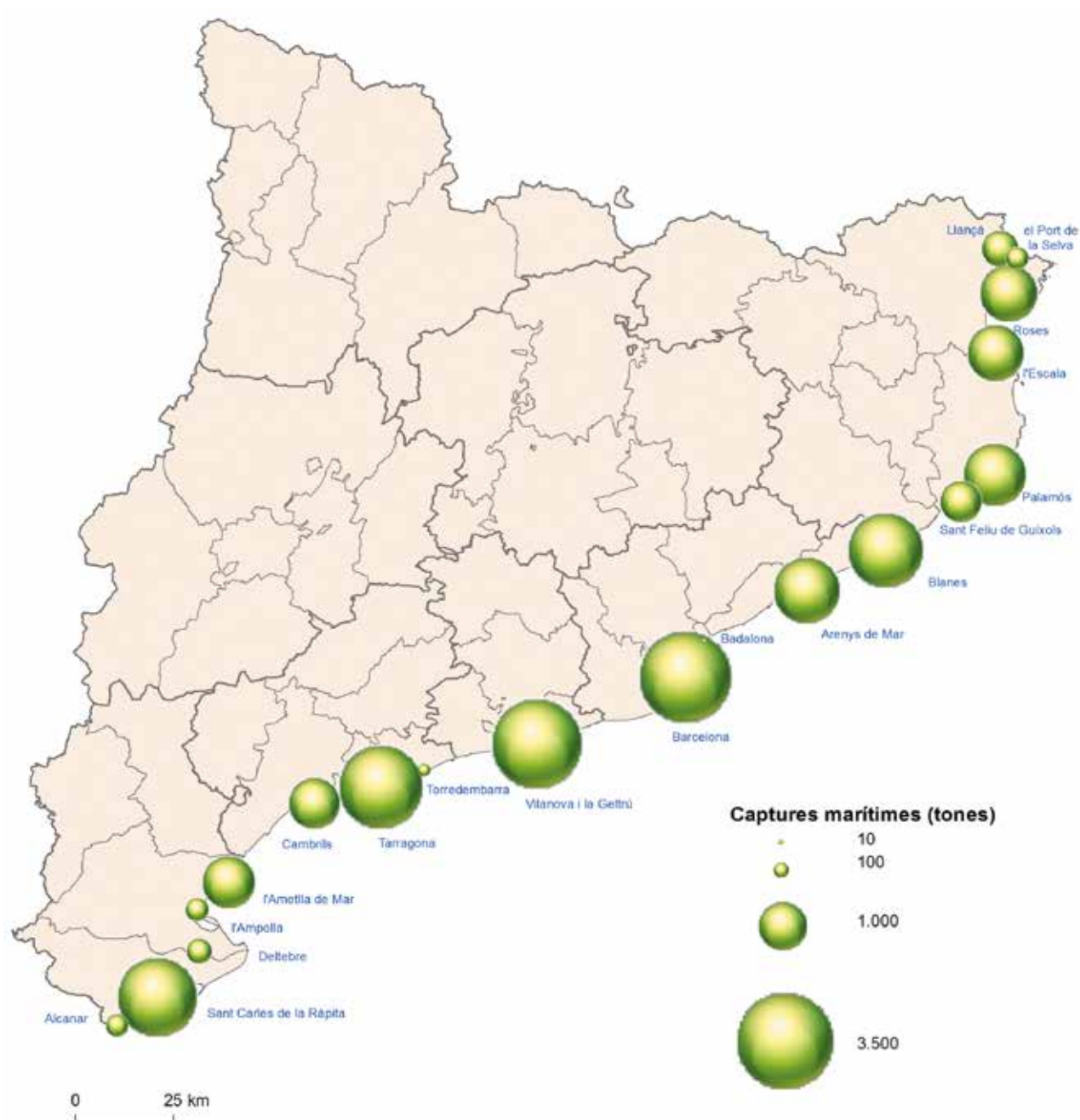
Pescadors segons les persones censades a les confraries de pescadors, 2016

La proximitat del consum juga també un cert paper d'atracció en el desenvolupament de la pesca, fet que es posa en evidència pel pes específic assolit pel port de pesca de Barcelona. La pesca costanera a Catalunya s'organitza en confraries de pescadors (Llei 22/2002), que són les entitats associatives successores dels pòsits de pescadors i de les antigues associacions i gremis de marejants, navegants i pescadors.

En formen part tots els professionals del sector pesquer extractiu, tant els armadors com els treballadors, amb una presència residual de la dona, a l'entorn d'un 1 %. Font: Anuari estadístic de Catalunya: Pesca Marítima. Per espècies. Aquicultura. Per espècies, Idescat (<http://agricultura.gencat.cat/>).

Mapa 5.27. Pesca anual segons peix venut a les llotges en tones, 2019

Uns ports molt determinats concentren la major part de les captures, amb Barcelona al capdavant. Els ports meridionals, de Barcelona cap al sud, que són els que disposen d'una plataforma continental més extensa al seu abast, són també els que presenten més volum de captures, i

és també on ha tingut més desenvolupament l'aqüicultura. Vilanova i la Geltrú, Tarragona i la Ràpita apareixen com els més destacats. Font: Anuari estadístic de Catalunya: Pesca Marítima. Per llotges, tones venudes, Idescat.

5.1. En els darrers cent anys l'abandonament dels camps de conreu i la seva reconversió en matollars i boscos ha afectat les àrees costerudes del país, que són moltes. Es descobreix a les serralades litorals com el Montnegre, a la imatge, i per tots els Pirineus.

5.2. Els cereals han representat la base fonamental de la dieta alimentària fins els anys 1960 i les comarques cerealícoles com la Segarra foren de les més riques, com testimonien castells i grans casalots com el de Montcortès.

5.3. Les escasses planes deltaïques del país contenen els sòls d'una gran fertilitat que han estat aprofitats per conreus d'una gran productivitat com les hortalisses que encara es mantenen al delta de la Tordera, entre el Maresme i la Selva.

5.4. La gran plana ponentina concentra la major part de la pagesia i la producció agrària a Catalunya, amb la combinació de ramaderia intensiva, fructicultura i cereals. Les granges de porcs, principal font de valor i renda agrària, puntuen el paisatge d'algunes comarques com la Noguera (la Figuera).

5.5. La ramaderia extensiva no té un pes gaire significatiu en la producció final agrària i més aviat pateix una crisi generalitzada. Però les seves rendes resulten d'una gran importància per al manteniment de l'activitat agrària i els paisatges de muntanya, com aquest del Catllaràs al Ripollès.

5.6. El Segrià s'ha convertit en la gran Califòrnia de Catalunya pel valor de les seves exportacions de fruita dolça. Els bombejaments d'aigua des del riu Segre han permès l'extensió dels conreus cap a àrees anteriorment de secà, com l'entorn de Sunyer.

5.7. L'aigua representa un element fonamental per a l'augment de la productivitat agrària i els grans projectes de transformació en regadiu com el canal Segarra-Garrigues han de contribuir a augmentar el valor final de la producció del sector.

5.8. A la Festa del Segar i Batre de la Fuliola (Urgell) rememoren els mètodes antics de recol·lecció del conreu de cereals; abans sobretot el blat i ara l'ordi i el blat de moro o panís. La mecanització contemporània de les labors feu sobrerar una gran quantitat de mà d'obra.

5.9. L'agricultura ja no és pròpiament conreu i ramaderia, sinó activitat industrial o agroindústria, tant pel pes econòmic i ocupacional superior de la indústria agrària i alimentària com per la imbricació empresarial d'ambdós subsectors (Sant Martí d'Albars).

5.10. Per la via de la diferenciació i sofisticació el vi ha esdevingut un producte de gran valor afegit que agermana tradició cultural i innovació i que pren carta de naturalesa en cellers situats en racons sovint molt desconeguts, com la Poble de Cérvoles, a les Garrigues.

5.11. La presència comercial dels productes agraris o alimentaris del propi país és fonamental per a la captació de valor afegit i per treure rendiment de les oportunitats de quilòmetre zero que s'ofereixen a Catalunya; per exemple amb la botiga de Vilanova i la Geltrú.

5.12. En el passat l'agricultura dominava al camp i fins i tot les ciutats, i era una referència cultural bàsica que queda documentada en documents i imatges com la vinya del claustre de la catedral de Girona.

5.13. Petites iniciatives com la labor museística i de difusió dels productes del camp i de les eines i labors aparellades realitzada al Prat de Llobregat representen una gran contribució per a entroncar amb la ruralitat i donar a conèixer productes de proximitat com les carxofes del Baix Llobregat.

5.14. Malgrat un nombre de captures i una ocupació més aviat a la baixa, la flota pesquera i la comercialització del peix s'han anat modernitzant, mentre la piscicultura agafava força, amb localitats destacades com Sant Carles o la Ràpita a la imatge.

6. Infraestructures i equipaments. Persones i benestar

La mobilitat és un factor bàsic de la dinàmica i els requeriments de les nostres societats que altera la geografia de les necessitats socials i la de la seva satisfacció a partir de la disposició d'infraestructures físiques, com carreteres i línies telefòniques, o socials, com escoles i hospitals. En definitiva, la satisfacció de les infraestructures disponibles té a veure amb la població a la qual han de donar servei, i aquesta població es fa difícil d'assignar i comptabilitzar quan el lloc de residència esdevé fluctuant i les persones estan disposades a desplaçar-se per cobrir les necessitats que consideren importants. Altrament, la llista d'aquestes necessitats ha crescut notablement i la seva valoració ha esdevingut també més heterogènia i dispar entre els individus. Ens podem centrar, amb tot, en algunes de les infraestructures bàsiques per entendre la situació de la Catalunya rural.

D'entrada, la mateixa mobilitat es considera ja com un dret bàsic, que té com a contrapartida la disposició de determinades infraestructures i mitjans. Les àrees rurals, en consonància amb la poca població i el seu major distanciament, són les que presenten una dotació d'infraestructures de comunicació i de transport de prestacions inferiors i les que accedeixen sempre amb més retard a les innovacions. L'ús del vehicle privat és pràcticament obligat a les àrees rurals poc denses, fet que exigeix una millora permanent de les infraestructures viàries. D'altra banda, el transport públic a la demanda i les diferents fórmules de vehicle compartit apareixen com una alternativa a desenvolupar.

Més enllà de les infraestructures físiques, la difusió de la fibra òptica fins als nuclis rurals i una connexió d'alta pres-tació generalitzada s'ha convertit en una primera necessitat, que no cobreixen prou satisfactòriament les xarxes per ones, encara que aquestes representin l'única alternativa per a alguns punts més aïllats. La pandèmia ha suposat precisament un salt en la conversió de les empreses cap al teletreball, amb l'emigració efectiva de determinats treballadors caps als nuclis rurals, que podria consolidar-se i ampliar-se si es disposés d'unes bones connexions digitals. Altrament, la disponibilitat d'espais de coworking en determinats centres i poblacions pot facilitar també la deslocalització empresarial.

En matèria d'equipaments, esdevé clau per a la continuïtat de les petites poblacions rurals el manteniment de l'ensenyament infantil i primari a les poblacions, amb una ràtio d'alumnes d'obertura adequada i la prestació d'especialitats amb sistemes adaptats com ara les zones escolars rurals (ZER). També és clau assegurar, al mateix temps, l'oferta d'ensenyament secundari, ensenyaments espe-

cial i altres ensenyaments específics a les viles i centres comarcals, tot garantint l'accés mitjançant transport públic i adaptat des dels diferents pobles i disseminats del territori.

En l'altre equipament bàsic, que és el sanitari, la qualitat de l'atenció té tant a veure amb el manteniment i la modernització dels consultoris locals, centres d'atenció primària i hospitals comarcals com amb l'atenció generalista de proximitat, les consultes especialitzades regulars i una atenció preventiva particularment interessant per a les àrees més allunyades. Amb un incís especial en les persones grans, que constitueixen una proporció destacada de la població de les àrees rurals, amb necessitats especials d'equipament i atenció sociosanitària que s'han posat de relleu durant la crisi de la COVID-19.

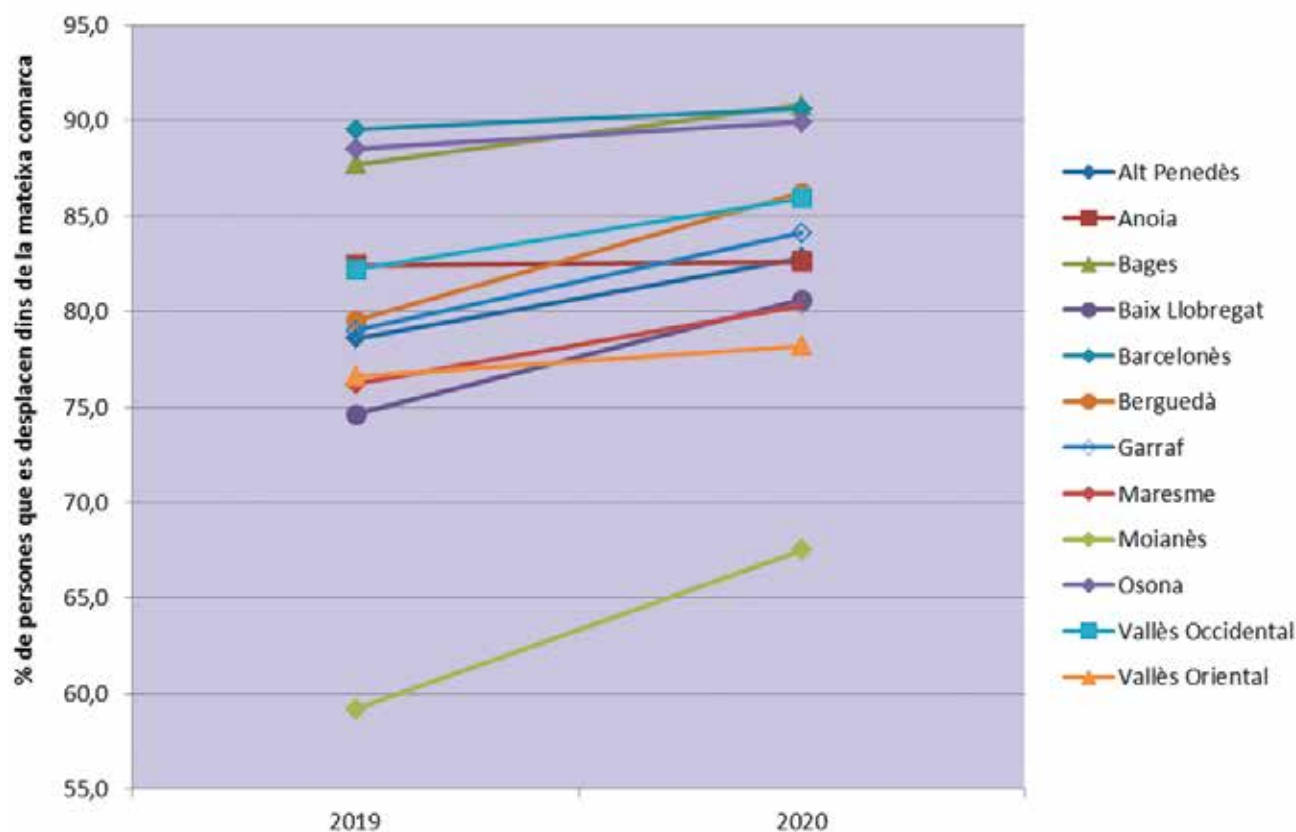
L'àmbit sociosanitari ens aproxima al dels serveis socials en general, que és important de garantir per als habitants de les àrees rurals i que, al mateix temps, poden ésser prestats des de les àrees rurals per al conjunt de la població. Els recursos hidrotermals, les millors condicions ambientals o la bona disponibilitat de sol representen un avantatge per a la implantació de balnearis, equipaments sociosanitaris, residències i equipaments per als diversos col·lectius que ho requereixen, que cobreixen necessitats importants i estimulen la creació de llocs de treball i riquesa en el medi rural.

No es pot deixar de banda la satisfacció de les necessitats culturals, que cal contemplar com un apartat fonamental per a la fixació de les persones al territori i, particularment, per a l'atracció de nous residents, imprescindibles per aturar el despoblament d'algunes àrees rurals. En aquest sentit, resulten importants tant els equipaments culturals bàsics, com sales per a actes, biblioteques o museus, com el suport d'institucions i activitats culturals col·lectives. Convé no oblidar, tampoc, les activitats esportives, per a les quals determinades àrees rurals ofereixen condicions específiques interessants per al conjunt de la població, ja que ajuden també al seu desenvolupament econòmic.

Més enllà dels equipaments públics convencionals, les administracions o institucions de les àrees rurals hauran de plantejar-se també el suport col·lectiu d'activitats o equipaments que se situen habitualment dins l'àmbit de prestació privada, però que degut a l'escassa demanda d'algunes àrees rurals no es poden prestar en alguns territoris. És un fet que pot afectar tant alguns equipaments comercials com la restauració, els transports i les comunicacions, i alguns serveis d'assessoria o gestió.

Gràfic 6.1. Una mobilitat rural més de proximitat?

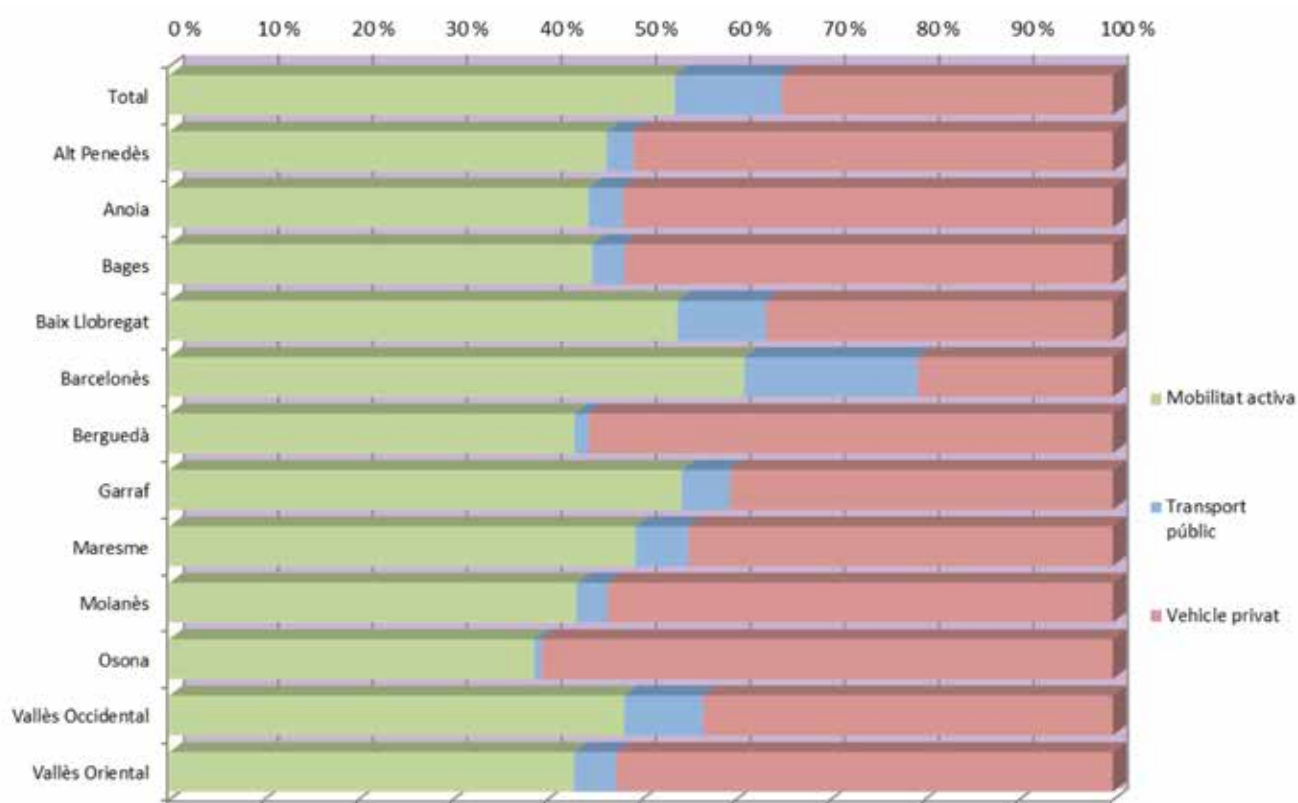
Grau d'autocontenció dels desplaçaments quotidians a les comarques de la demarcació de Barcelona

La població fa al voltant de quatre desplaçaments en dies feiners, que responen a diferents motius, entre els quals destaquen els desplaçaments obligats per motius de treball, seguits amb un pes similar pels que es produeixen per fer compres o acompanyar familiars o amics, i una mica més enrere els que tenen una finalitat de passeig sense motiu específic. Les visites al metge, gestions personals i altres diverses justificacions tenen un pes més reduït. Amb la crisi de la COVID, ha augmentat la mobilitat per motius de passeig i de compra i ha disminuït la resta de mobilitat, cosa que ha repercutit en l'evolució negativa de la mobilitat general, que afecta particularment la població de més edat i els joves. Tal com mostra el gràfic, l'estructura urbana del territori determina la direcció

dels desplaçaments, així com les seves característiques i la durada. Tot i la limitació de les dades, podem deduir que les comarques que configuren una àrea de mercat coherent en el seu interior i tenen una bona dotació de serveis i activitats, generalment per la presència de centres d'atracció importants, presenten uns desplaçaments cap a l'exterior de la seva àrea menors. Resulta curiosa, altrament, la dependència exterior del Moianès, una comarca rural fortament atreta per part de la metròpoli. Font: *L'impacte de la COVID-19 en la mobilitat quotidiana*, Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona, maig 2021 (<https://doc.atm.cat/>).

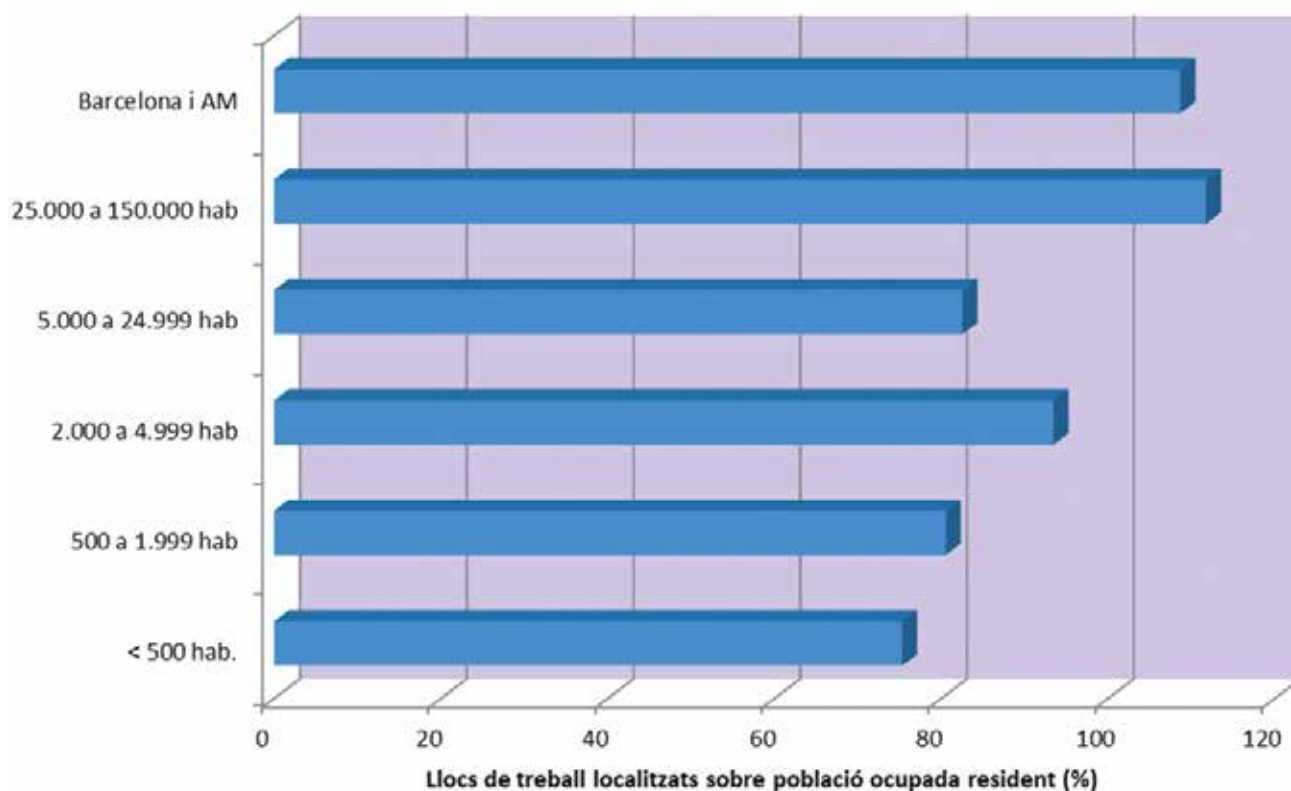
Gràfic 6.2. Una mobilitat rural dependent del vehicle privat.
Desplaçaments en dia laboral segons mitjà de transport, 2020

La dependència de la mobilitat en vehicle privat augmenta a mesura que ens allunyem del centre de la metròpoli, on la densitat demogràfica i l'oferta de transport públic fa més avinent el desplaçament en transport públic o a peu, en bicicleta o en un altre mitjà de mobilitat activa. Tot i que l'estadística es refereix només a les comarques de Barcelona, veiem clarament que allí on el servei de transport públic és dèbil i la distància

entre els nuclis rurals imposa la necessitat d'agafar el cotxe, és difícil trencar el domini del vehicle privat. En les comarques rurals, el vehicle privat no és un luxe, sinó que sovint és l'única alternativa real de mobilitat. Font: Enquesta de la Mobilitat en dia feiner. EMEF2020. Autoritat del Transport Metropolità (<https://www.atm.cat/>).

Gràfic 6.3. La ciutat atreu els desplaçaments rurals. Total de llocs de treball localitzats sobre la població treballadora resident, en % segons la magnitud del municipi, 2020 *

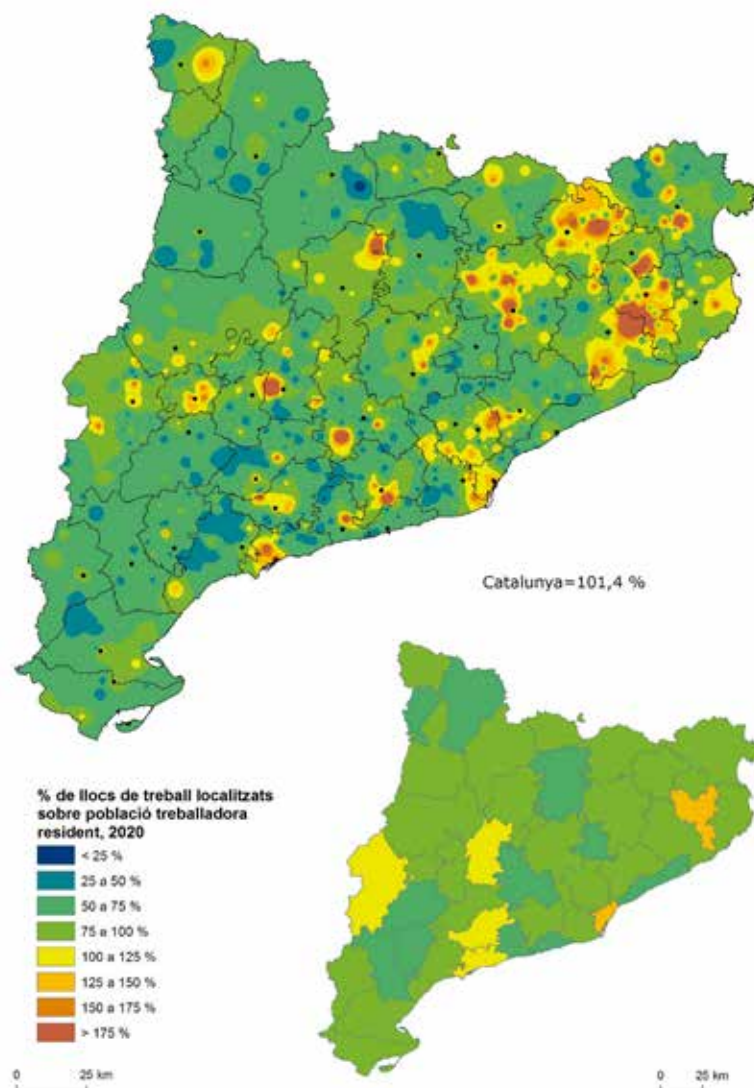

La zona metropolitana i les grans ciutats són atractores netes de treballadors i treballadores que es desplacen des de les zones pròximes a treballar-hi. S'hi localitzen els grans centres de producció i serveis, que actuen de grans atractors dels entorns rurals i de les ciutats mitjanes i petites. Aquestes darreres mostraran també un cert paper d'atracció sobre el seu entorn rural immediat, però globalment presenten un balanç negatiu d'entrades i sortides degudes a la mobilitat laboral. Font: Afiliats a la Seguretat Social, Idescat i INE. (*) Les dades comparen els

llocs de treball localitzats en cada municipi amb el nombre de persones ocupades que hi resideixen; per tant, com major sigui l'indicador, més activitat econòmica —en termes de força de treball— es desenvolupa, i, per contra, valors baixos correspondrien amb espais de baixa activitat i centres dormitori entorn de nuclis d'activitat. S'entén que el punt d'equilibri entre les persones que entren i surten dels municipis per treballar es produeix en el 100 %.

Mapa 6.1. Atractors urbans i expulsors rurals.

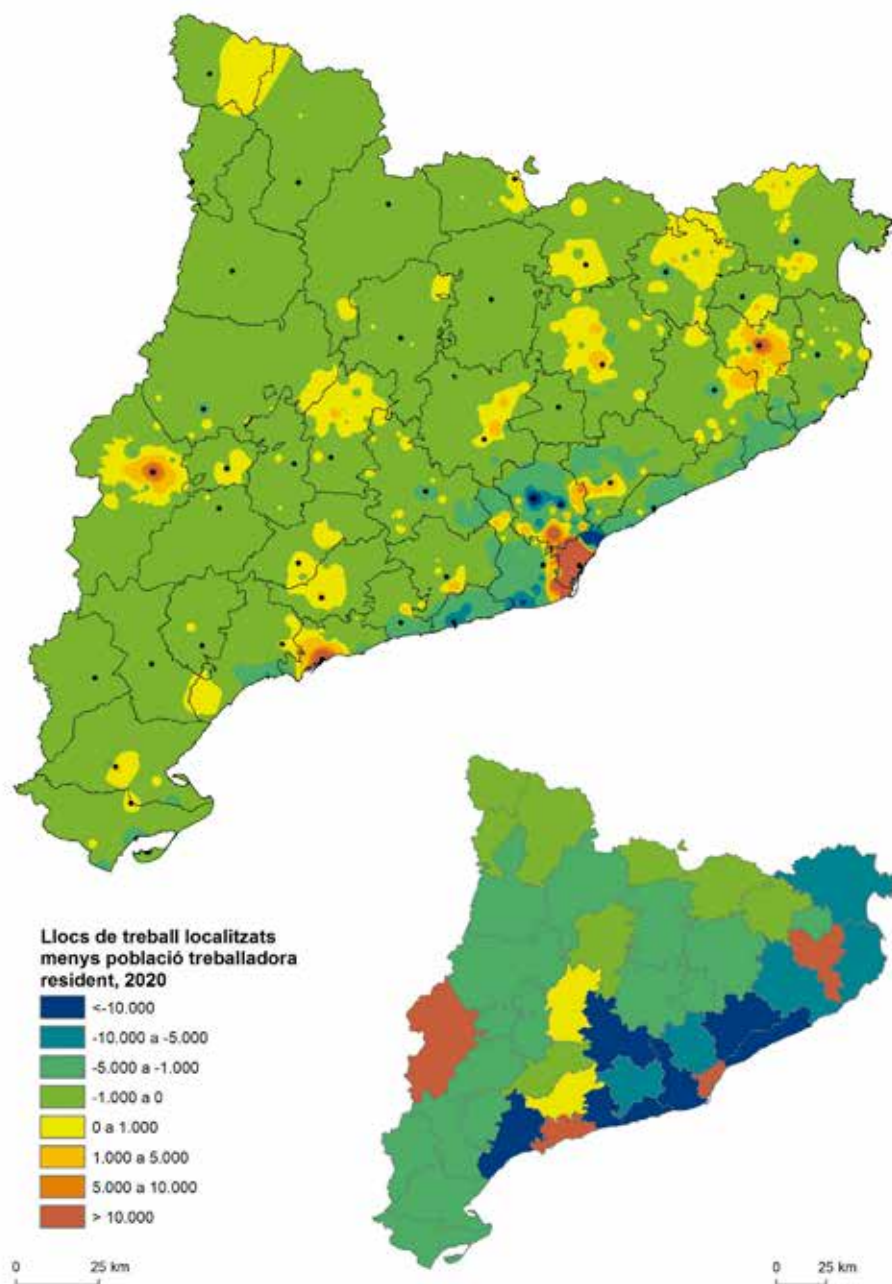
Total de llocs de treball localitzats sobre la població treballadora resident per municipis, 2020 *

El mapa comarcal ens destaca la gran atracció per motius laborals que exerceixen les quatre capitalitats provincials, que deriva en un balanç de mobilitat positiu al Segrià, al Gironès, al Barcelonès i al Tarragonès, amb un efecte extensible cap a l'Alt Camp, mentre podem assenyalar l'Àrea de Guissona com la responsable que la Segarra aparegui com una comarca rural netament atractora de mà d'obra. D'altra banda, la resta de comarques mostra un balanç netament favorable cap als desplaçaments cap enfora, circumstància que s'agreuja en tres comarques meridionals interiors —les Garrigues, el Priorat i la Ribera d'Ebre—, junt amb les pirinenques del Pallars Sobirà i l'Alta Ribagorça, a més del Berguedà i comarques perifèriques metropolitanes amb una oferta relativament inferior de llocs de treballs dins de la mateixa comarca. En general, es confirma la regla dels fluxos laborals procedents del camp cap a la ciutat o centres comarcals, tant en el mapa comarcal com en el municipal, per bé que en el mapa municipal sobresurten les qualitats d'atracció d'alguns

municipis petits on s'han instal·lat empreses que atreuen treballadors de fora del municipi, en una proporció naturalment remarcable. Sovint es tracta de municipis enganxats a la mateixa capitalitat comarcal, on s'han donat facilitats de sòl industrial, i en altres casos es tracta de municipis amb una dinàmica empresarial específica, com la que es troba a la part nord-oriental o a la Catalunya central. Font: Afiliats a la Seguretat Social, Idescat i INE. Dades de llocs de treball localitzats corresponents a la mitjana de treballadors del Règim General i del Règim d'Autònoms de 4 trimestres (31 desembre 2019 a 30 de setembre 2020), del Departament d'Empresa. Dades de població treballadora segons residència padronal extretes d'Idescat per als mateixos 4 trimestres. (*) El resultat d'aquest quocient és una taxa percentual que permet distingir, a grans trets, zones més estrictament residencials (on la taxa serà baixa perquè hi ha molts menys llocs de treball que residents) de zones de concentració d'activitat que es beneficien de condicions de centralitat industrial o terciària.

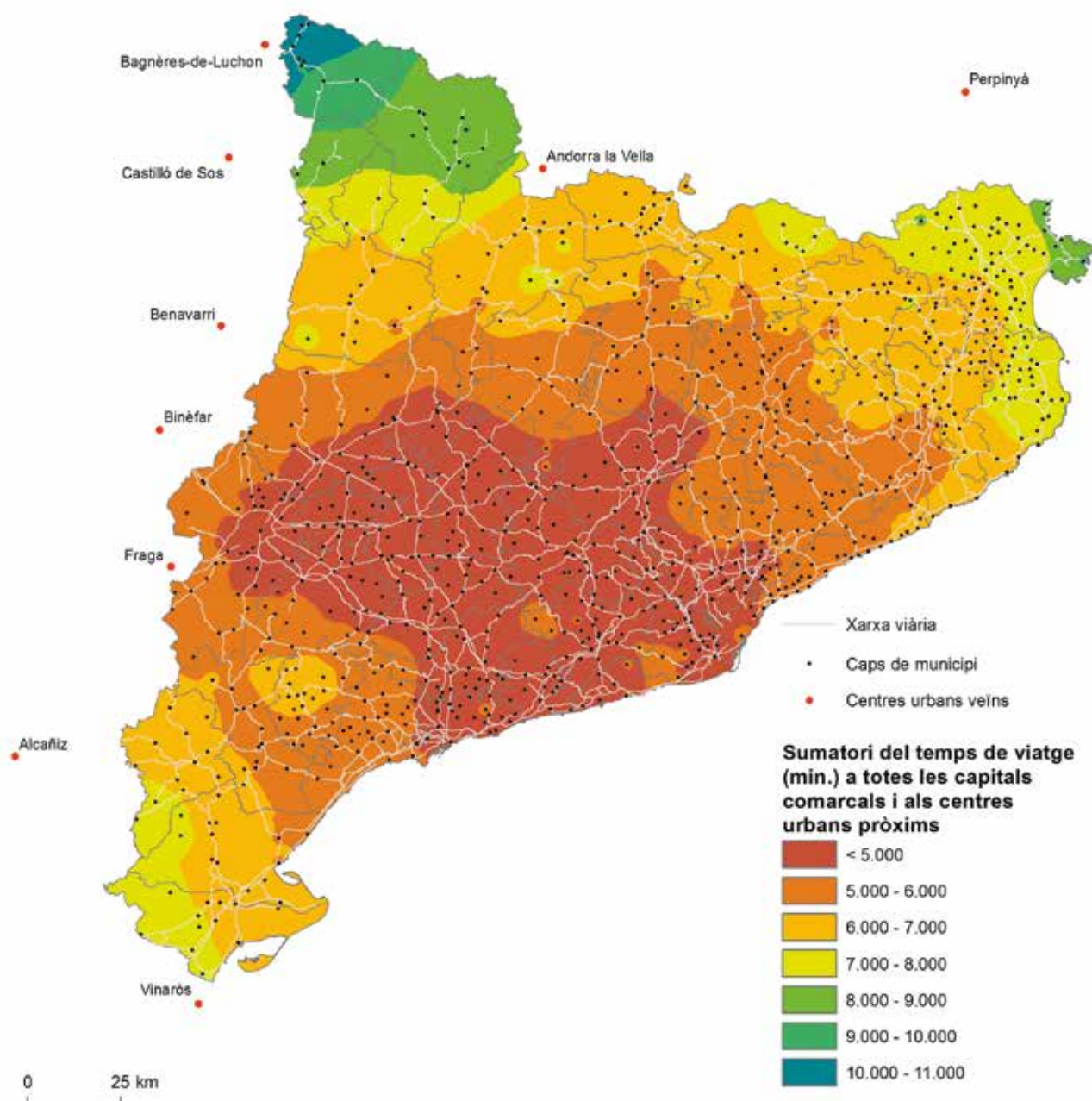
Mapa 6.2. Un poder d'atracció contrastat. Balanç del total de llocs de treball localitzats sobre la població treballadora resident, en xifres absolutes, 2020

El mapa completa la informació del mapa anterior en quantificar la magnitud dels intercanvis entre municipis. Hi destaquen clarament els fluxos que atreuen els centres metropolitans i regionals i els que hi convergeixen des de les poblacions de l'entorn, amb el resultat que hi destaquen també les quatre comarques de capitalitat provincial, mentre que només a les comarques de l'entorn de Barcelona es produeix una dependència exterior laboral remarcable. A l'interior rural es redueix notablement el volum dels fluxos, amb excepcions destacades a la part nord-oriental del país. Alguns centres comarcals concentren la capacitat atractora, però en

d'altres aquesta recau sobre les poblacions del seu entorn, on s'ubiquen unitats laborals implicades en certa manera en la mateixa centralitat comarcal. Font: Afiliats a la Seguretat Social, Idescat i INE. Dades de llocs de treball localitzats corresponents a la mitjana de treballadors del Règim General i del Règim d'Autònoms de 4 trimestres (31 desembre 2019 a 30 de setembre 2020), del Departament d'Empresa i Treball. Dades de població treballadora segons residència padronal extretes d'Idescat per als mateixos 4 trimestres.

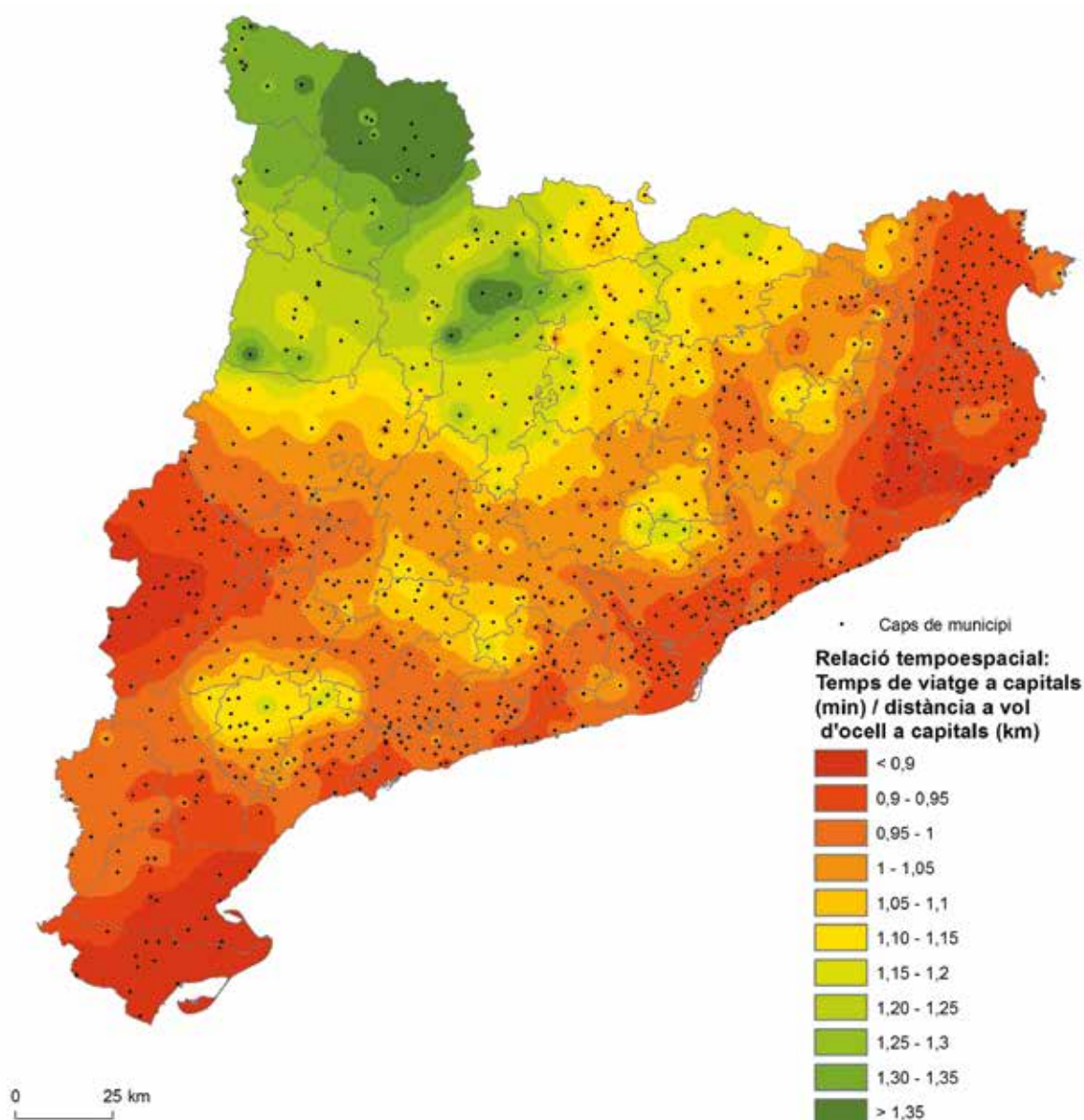
Mapa 6.3. Accessibilitat general en minuts: relació de municipis amb caps de comarca i principals nuclis urbans transfronterers, 2021 *

L'accessibilitat motoritzada esdevé un factor clau en la disponibilitat de feina i en l'accés a qualsevol tipus de servei. La centralitat dels municipis en relació amb la conformació triangular del territori determina el seu pes en l'accessibilitat general, però també hi tenen a veure la proximitat a grans eixos de comunicació i l'orografia, que condicionen les velocitats dels trajectes. El mapa resultant no fa sinó respondre a les característiques triangulars del país, que reforcen la major accessibilitat d'un triangle central decantat cap a la costa en funció de les comunicacions. S'hi comprova que la zona més inaccessible és l'Alt Pirineu, especialment la Vall d'Aran,

però també veiem dificultats per arribar a certs llocs de la Costa Brava i a les zones més perifèriques de les Terres de l'Ebre. Font: elaboració pròpia a partir de dades de temps de viatge entre els caps de municipi de Catalunya respecte a totes les capitals comarcals i altres centres urbans transfronterers pròxims, extretes del portal de Mobilitat de la Generalitat de Catalunya (<http://mobilitat.gencat.cat/>). (*) S'ha procedit a sumar tots els temps de viatge respecte a cada capital comarcal i diversos centres urbans transfronterers més pròxims per tenir un valor d'accessibilitat general, expressat en total de minuts de viatge.

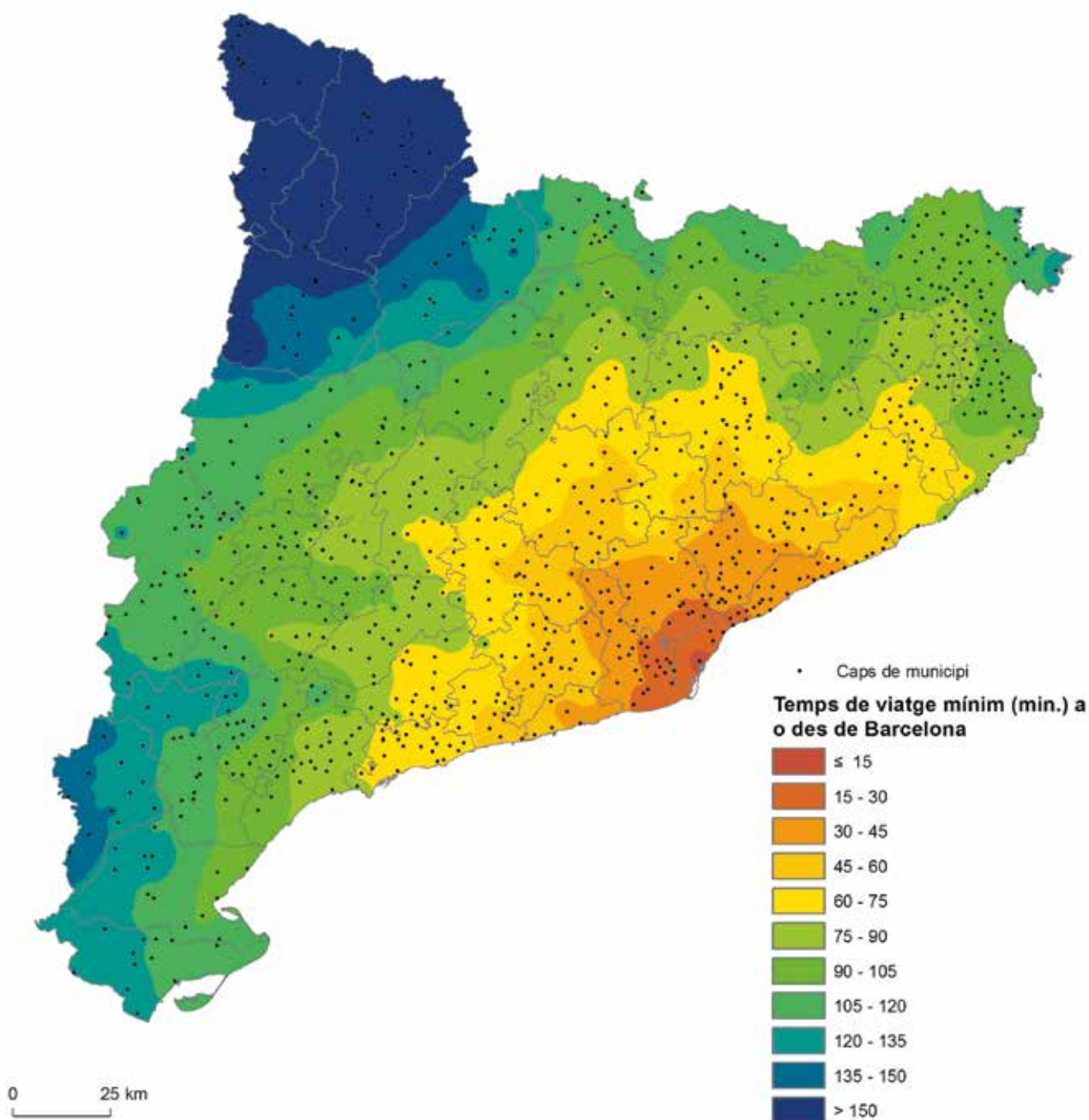
Mapa 6.4. Avantatjats i penalitzats pel disseny de la xarxa viària. Distància real vs. distància fictícia. Temps de viatge enfront de distància a vol d'ocell, 2021 *

En comparar les distàncies reals per carretera amb les distàncies a vol d'ocell (distàncies en línia recta), se'ns dibuixen les zones avantatjades o penalitzades des del punt de vista del temps d'accés a partir de la xarxa viària existent. Es pot deduir, doncs, que la xarxa de les àrees més desfavorides té unes pitjors condicions de disseny (velocitat de disseny de la infraestructura, traçat, interseccions...), circumstància que pot respondre a diferents motius, des de la planificació viària fins a les dificultats de la mateixa orografia. Així, trobem, per exemple, que les zones orogràficament més accidentades, com és el cas dels municipis pirinencs i de certes zones de les serralades prelitorals, són les que presenten més costos de temps per distància, un desavantatge que pesarà notablement sobre el desenvolupament general d'aquestes àrees. Font:

elaboració pròpia a partir de dades de temps de viatge entre els caps de municipi de Catalunya respecte a totes les capitals comarcals i els centres urbans transfronterers més pròxims, extretes del portal de mobilitat de la Generalitat de Catalunya (<http://mobilitat.gencat.cat/>). (*) S'ha procedit a sumar tots els temps de viatge respecte a cada capital comarcal i diversos centres urbans transfronterers per tenir un valor d'accessibilitat general, expressat en total de minuts de viatge. S'ha procedit a calcular també la suma de distàncies reals en quilòmetres a vol d'ocell de cada cap de municipi respecte a les mateixes capitals comarcals i centres urbans transfronterers. S'ha dividit les dues sumes per obtenir una dada de cost de viatge per quilòmetre recorregut, o relació temporal-espacial dels diferents municipis catalans.

Mapa 6.5. La centralitat de Barcelona.
Accessibilitat en cotxe a Barcelona en minuts de trajecte, 2021

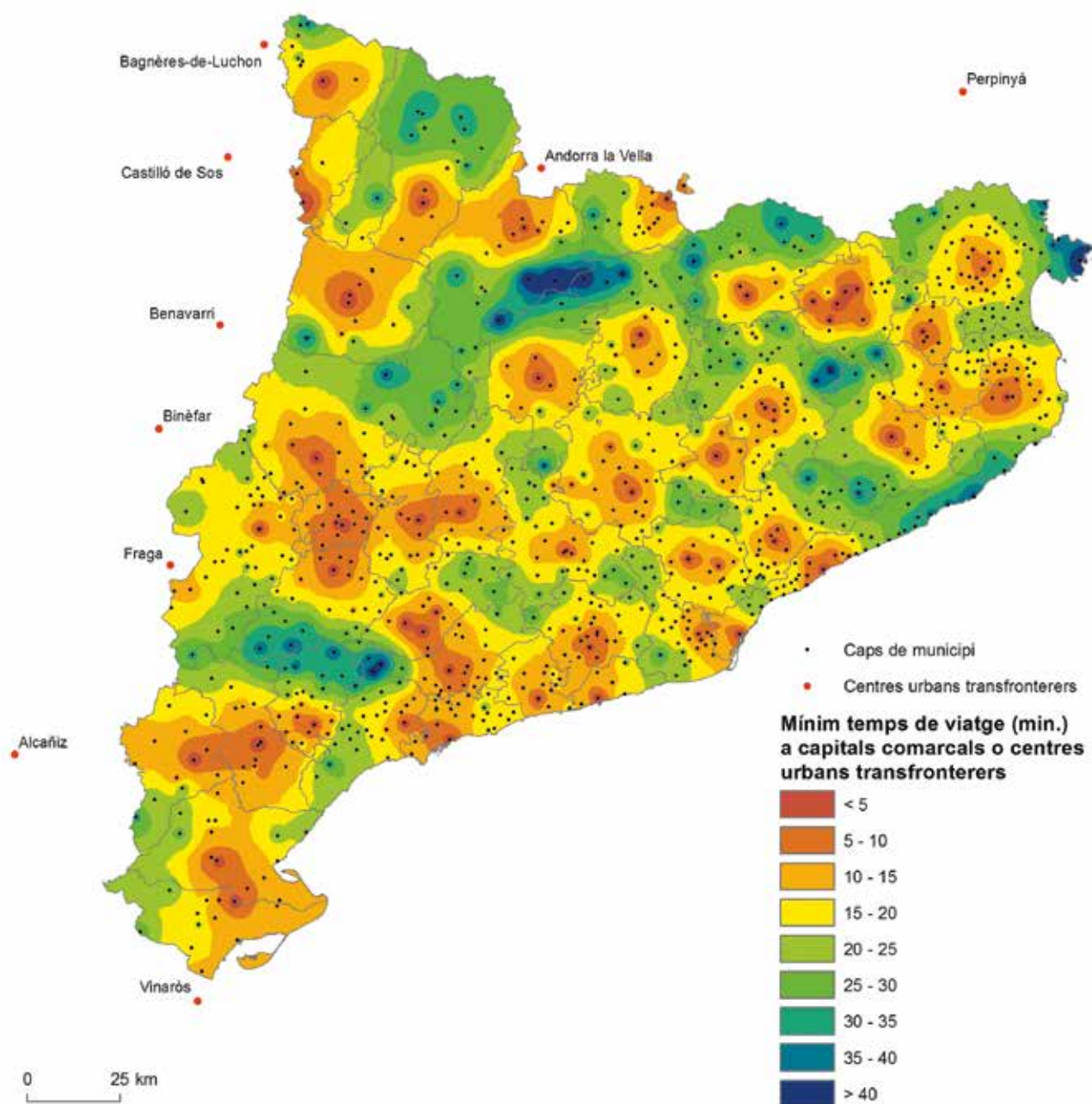

Com a nucli productiu, de serveis i de generació de renda principal del país, la distància a l'àrea metropolitana de Barcelona, i més concretament al centre de la ciutat, és i ha estat un factor de dinamisme econòmic i social. El posicionament dels diferents municipis de Catalunya acabarà pesant en el seu desenvolupament a través del temps. S'hi aprecia la dificultat de comunicació del conjunt del Pirineu respecte al principal centre administratiu i de serveis que és la capital catalana, i també de

part de les Terres de l'Ebre, situats a més de dues hores. Font: elaboració pròpia a partir de dades de temps de viatge entre els caps de municipi de Catalunya respecte a la ciutat de Barcelona, extretes del portal de Mobilitat de la Generalitat de Catalunya (<http://mobilitat.gencat.cat/>). El mapa mostra el temps de viatge des de cada cap de municipi a la capital de Catalunya en total de minuts de viatge.

Mapa 6.6. Perifèries comarcals.

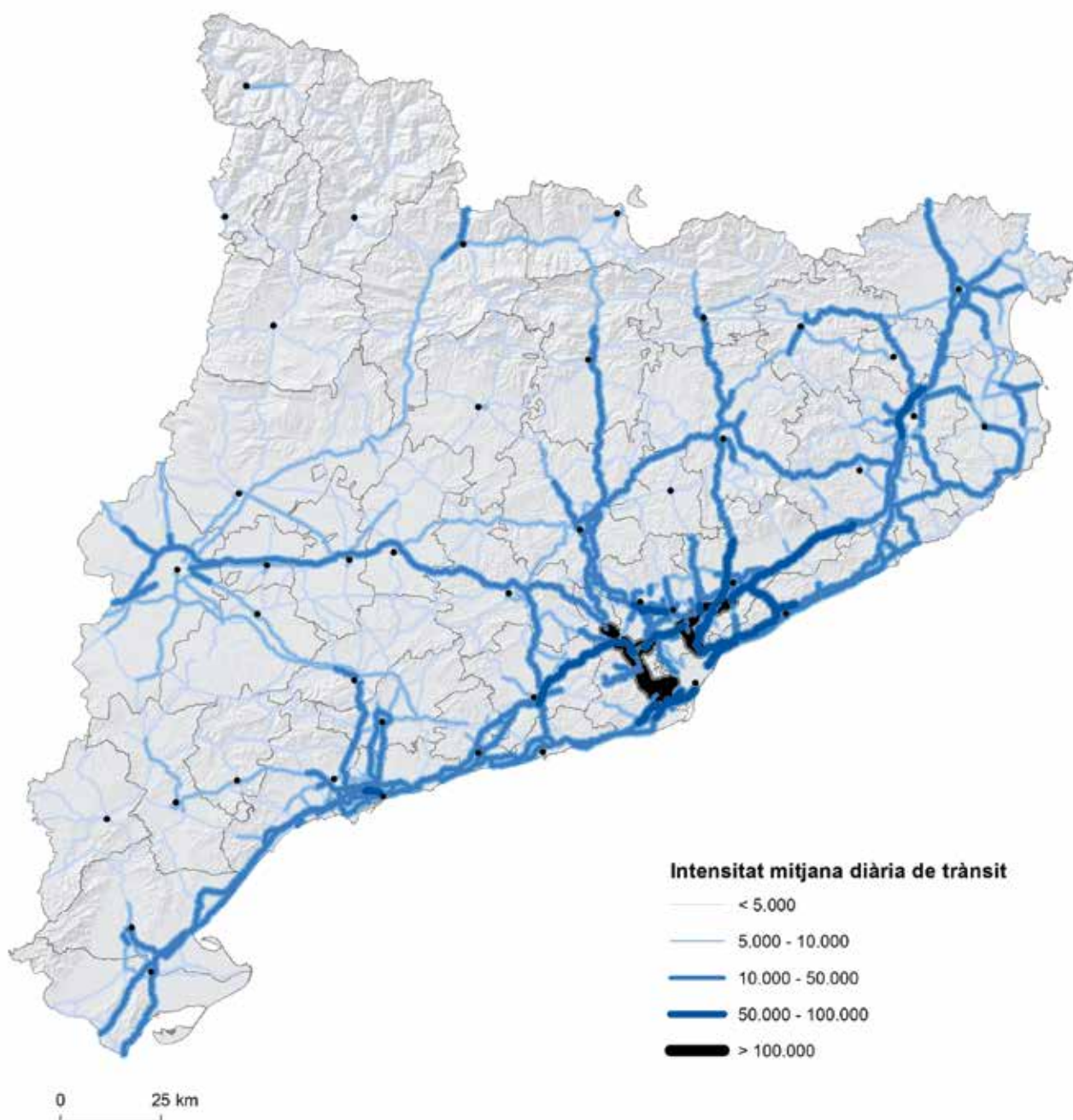
Temps de viatge des dels caps de municipi als caps de comarca en minuts, 2021 *

S'identifiquen clarament les zones més perifèriques respecte als principals centres de producció i de serveis del territori, que correspondrien, doncs, amb indrets castigats per l'allunyament de determinats serveis importants per a la població; oferta sanitària, educativa, esportiva o de serveis socials especialitzada, comerç especialitzat i grans superfícies comercials, llocs de treball a la indústria i altres. Amb l'excepció específica de la Selva i el Baix Empordà, que disposen de centres tant o més importants que la mateixa capital i on els municipis costaners són prou

grans i no estan pas precisament penalitzats per l'allunyament a la capital. Font: elaboració pròpia a partir de dades de temps de viatge entre els caps de municipi de Catalunya respecte a totes les capitals comarcals extretes del portal de mobilitat de la Generalitat de Catalunya (<http://mobilitat.gencat.cat/>). (*) S'ha procedit a mapejar els temps de viatge mínims respecte a una capital comarcal, tenint en compte també els principals centres urbans pròxims a les fronteres del territori, expressat en total de minuts de viatge.

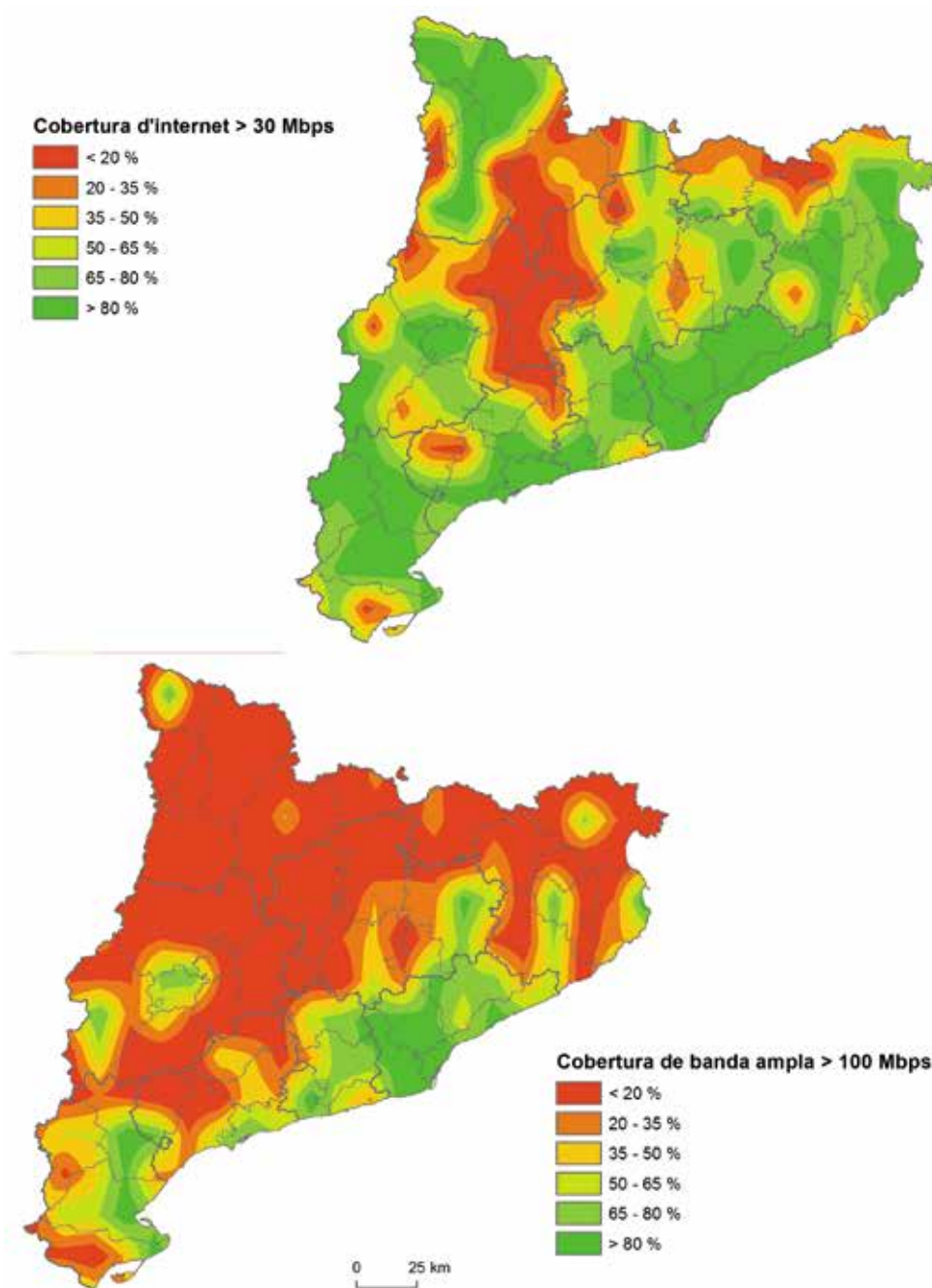
Mapa 6.7. La baixa intensitat de trànsit a les àrees rurals.
IMD mitjana de la xarxa viària, 2015

Res posa millor en evidència l'estructura humana de les relacions a l'interior del territori, i el pes de les ciutats en l'estructuració de l'entorn i la captació de fluxos, que la intensitat del trànsit per la xarxa viària. Fins i tot en el detall de la intensitat de fluxos de la Seu d'Urgell amb Andorra i la Ribera d'Urgellet, una illa enmig del desert de fluxos que es presenta a la Catalunya occidental, el país rural per excel·lència. Es pot remarcar el gruix del trànsit pels eixos nord-sud pirinencs, que decauen a l'oest

del Llobregat, així com el gruix dels eixos costa-interior, que decauen per davall de l'eix Tarragona-Lleida. La situació en relació amb les grans infraestructures de comunicació no és una garantia de desenvolupament, però en constitueix una bona base. Font: elaboració pròpia a partir de la base d'intensitat de trànsit IMD 2015 del Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i Territori.

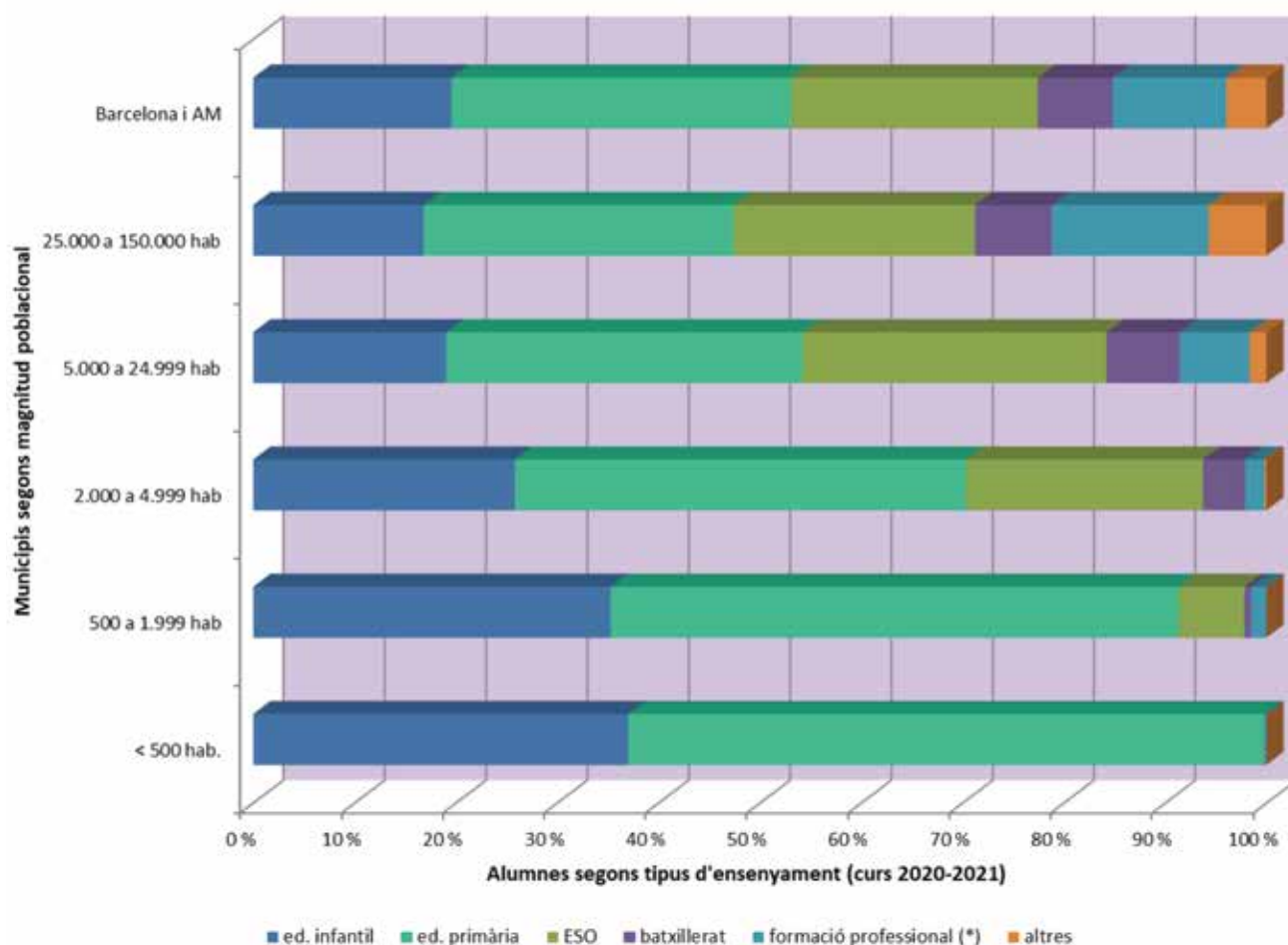
Mapa 6.8. Mal equipats i a destemps.
Connectivitat de banda ampla en hàbitats rurals, 2020 *

Hi ha àmplies zones de l'interior del país amb una cobertura d'Internet molt pobre, i on a la banda ampla de 100 Mbps li queda molt de camí i de territori per ocupar. Tot i que és una realitat que es transforma ràpidament, donat l'impuls que s'hi dona des de diverses administracions, el fet és que la Catalunya rural haurà patit, com en altres innovacions, un decalatge de temps en la implementació que en limita les possibilitats de creixement. Font: *Cobertura de banda ancha a nivel de Entidad Singular*

de Población en España (juny 2020), Ministeri d'Assumptes Econòmics i Transformació Digital. Les dades es donen per entitat de població i s'ha procedit a interpolar el grau de cobertura a més de 30 i més de 100 Mbps. (*) Davant la manca de dades actualitzades i donada la rapidesa dels canvis en les telecomunicacions, els mapes serveixen per constatar l'endarreriment de les àrees rurals en la implantació de noves comunicacions i serveis.

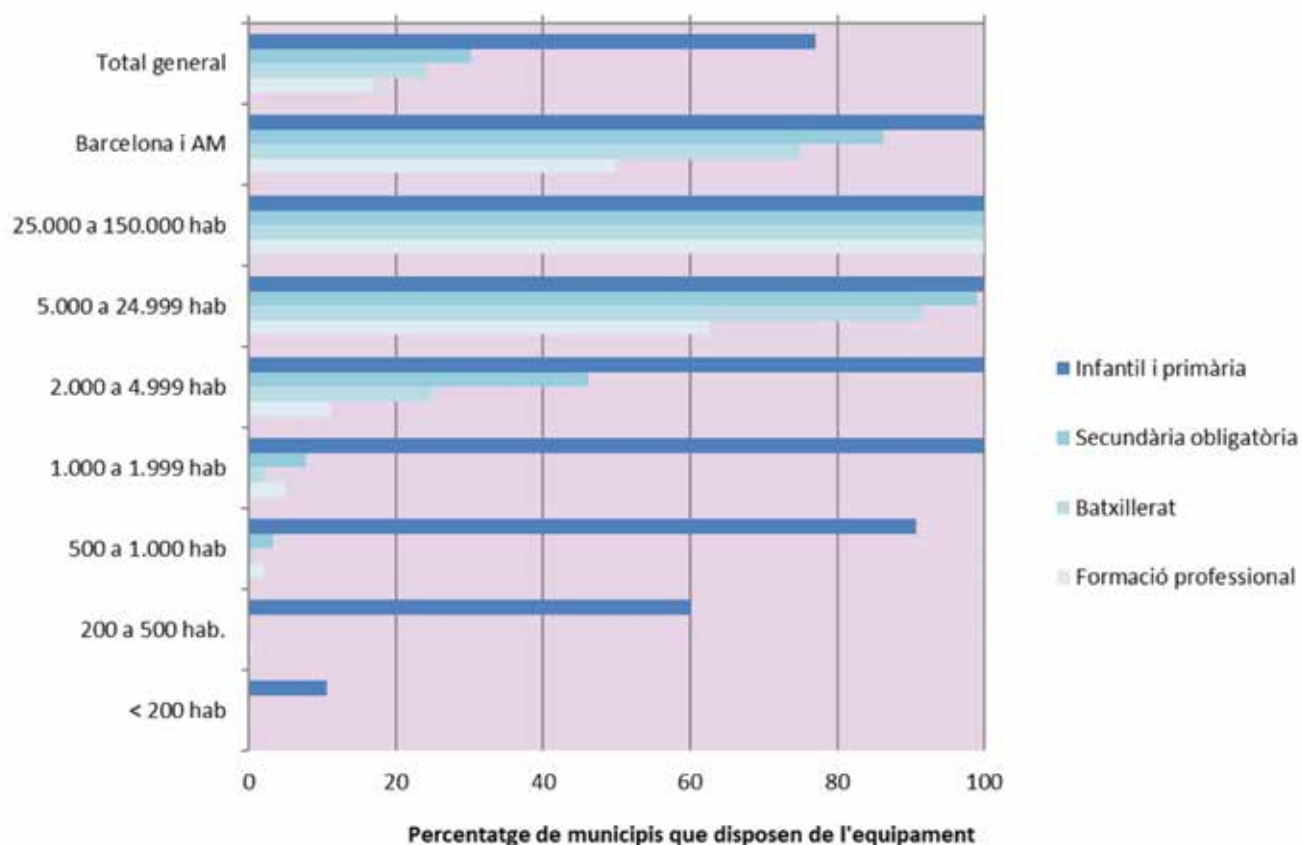
Gràfic 6.4. Alumnat per ensenyaments segons magnitud del municipi, curs 2020-2021 *

El mateix volum poblacional dels municipis marca la disponibilitat o no d'escola i l'edat a la qual els alumnes han de migrar cap a nuclis més poblats per continuar els seus estudis, fet que redunda en la dificultat de l'arrelament de les noves generacions als municipis menys poblats. Només les poblacions més grans disposen d'una oferta educativa completa i acullen, doncs, els alumnes dels diferents nivells. Font: elaboració

pròpia a partir de dades del Departament d'Educació extretes del portal de Dades Obertes de la Generalitat de Catalunya (<https://analisi.transparenciacatalunya.cat/>). (*) No es disposa de dades d'alumnes matriculats en formació professional per al curs 2020-2021; en aquest cas, s'han emprat les dades del curs 2019-2020.

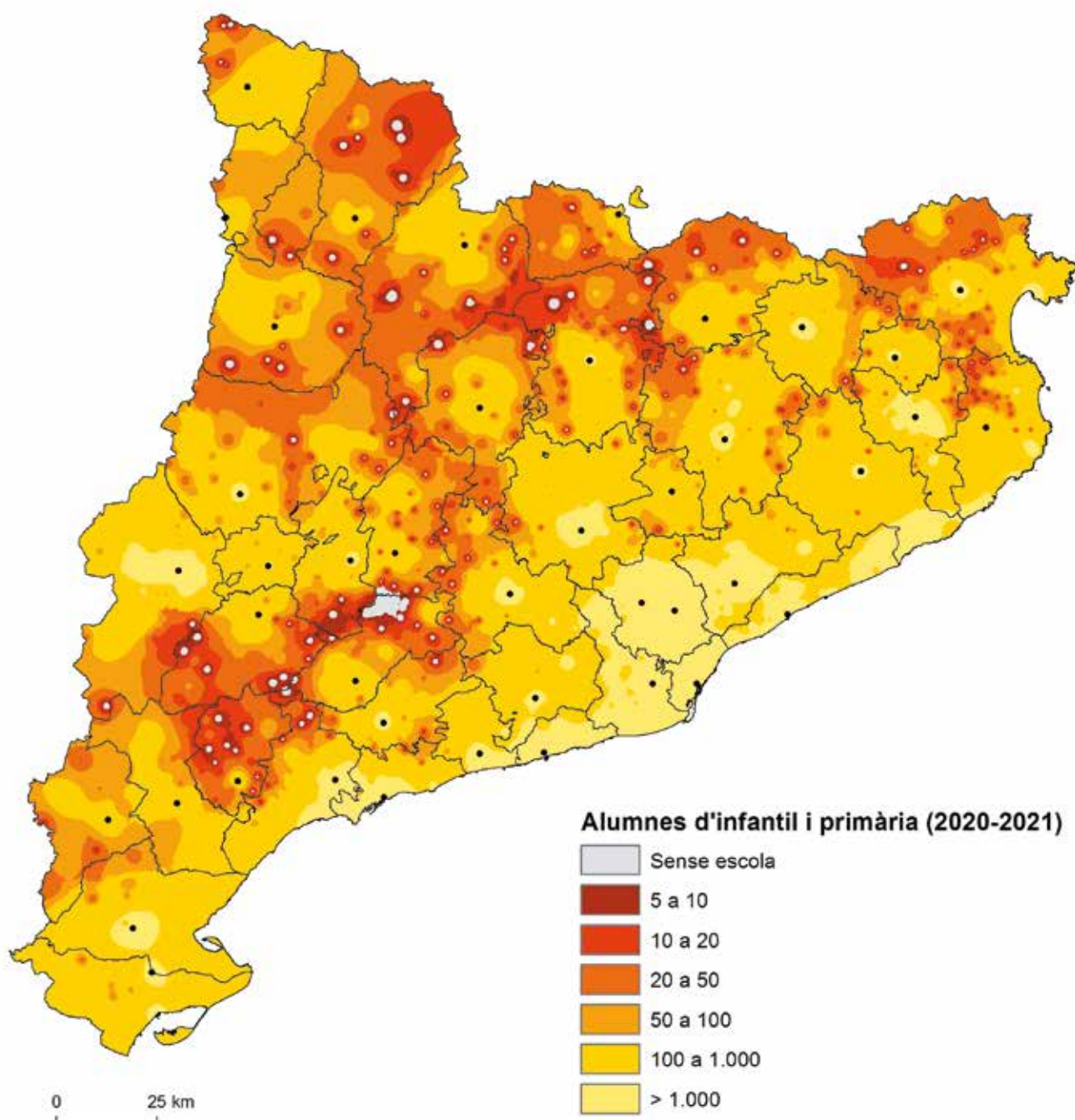
Gràfic 6.5. Els municipis petits sense escola.
Presència de nivells educatius segons magnitud del municipi, curs 2020-2021 *

El municipi més petit de Catalunya que disposa d'escola per a alumnes d'infantil i primària és els Omells de na Gaia, que té 130 habitants empadronats, mentre que el municipi més gran que no en disposa és Massanes, amb 796 habitants. Entremig es produeixen situacions variades, amb un total de 217 municipis que no disposen d'ensenyament en infantil i primària, un fet força habitual als municipis de menys de 500 habitants. Pel que a l'educació secundària obligatòria (ESO), el municipi més petit amb institut és la Granadella, amb 716 habitants, i el nombre

de municipis que no en té puja a 661, mentre que el batxillerat i la formació professional apareixen en municipis més grans. Font: elaboració pròpia a partir de dades del Departament d'Educació extretes del portal de Dades Obertes de la Generalitat de Catalunya (<https://analisi.transparenciacatalunya.cat/>). (*) No es disposa de dades d'alumnes matriculats en formació professional per al curs 2020-2021; en aquest cas, s'han emprat les dades del curs 2019-2020.

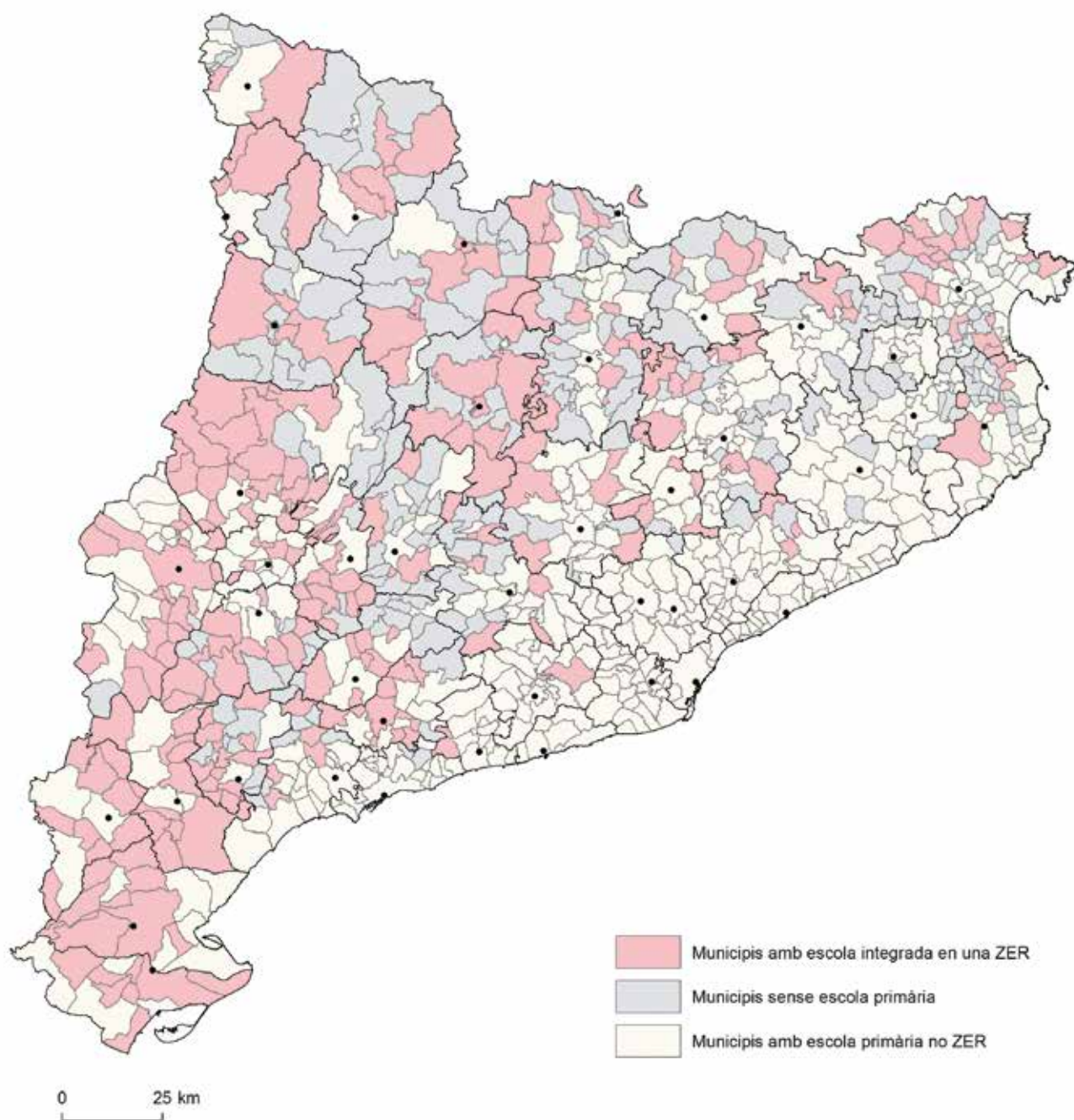
Mapa 6.9. Municipis amb escola i sense escola (infantil i primària).
Alumnes del curs 2020-2021 per municipis

Hi ha 217 municipis catalans sense escola per falta d'alumnat, i una cinquantena més amb menys de 20 alumnes matriculats, que estan en perill de poder continuar la seva activitat. L'escola és un element clau dels municipis de cara al seu manteniment futur, donat que si la seva població jove no cursa ni tan sols els primers anys d'educació obligatòria al seu municipi, i comença ja la diàspora cap a centres urbans, disminueix

l'esperança que acabin arrelant al municipi d'origen per desenvolupar el seu projecte vital. A banda que es tracta d'una problemàtica específica de les comarques interiors, seran els pobles perifèrics de les respectives comarques els més afectats per les mancances d'alumnes. Font: Alumnes inscrits en infantil i primària per al curs 2020-2021, Departament d'Educació.

Mapa 6.10. L'adaptació de l'escola rural.
Municipis pertanyents a una zona escolar rural (ZER), 2020

Al costat dels municipis rurals sense escola, apareixen altres municipis rurals que la mantenen. I malgrat que el nombre d'alumnes d'aquests centres no permet la separació entre els diferents cursos, l'aprenentatge rebut no mostra un dèficit particular, sinó fins i tot el contrari. Hi contri-

bueixen notablement els especialistes, serveis i programacions compartides a través de les zones escolars rurals, o agrupacions d'escoles rurals. Font: elaboració pròpia a partir de dades del Departament d'Educació.

Gràfic 6.6. Bones expectatives per a l'escola rural? Evolució de l'alumnat d'infantil i primària segons la magnitud del municipi, en %, 2015-2016 a 2019-2020 i 2019-2020 a 2020-2021

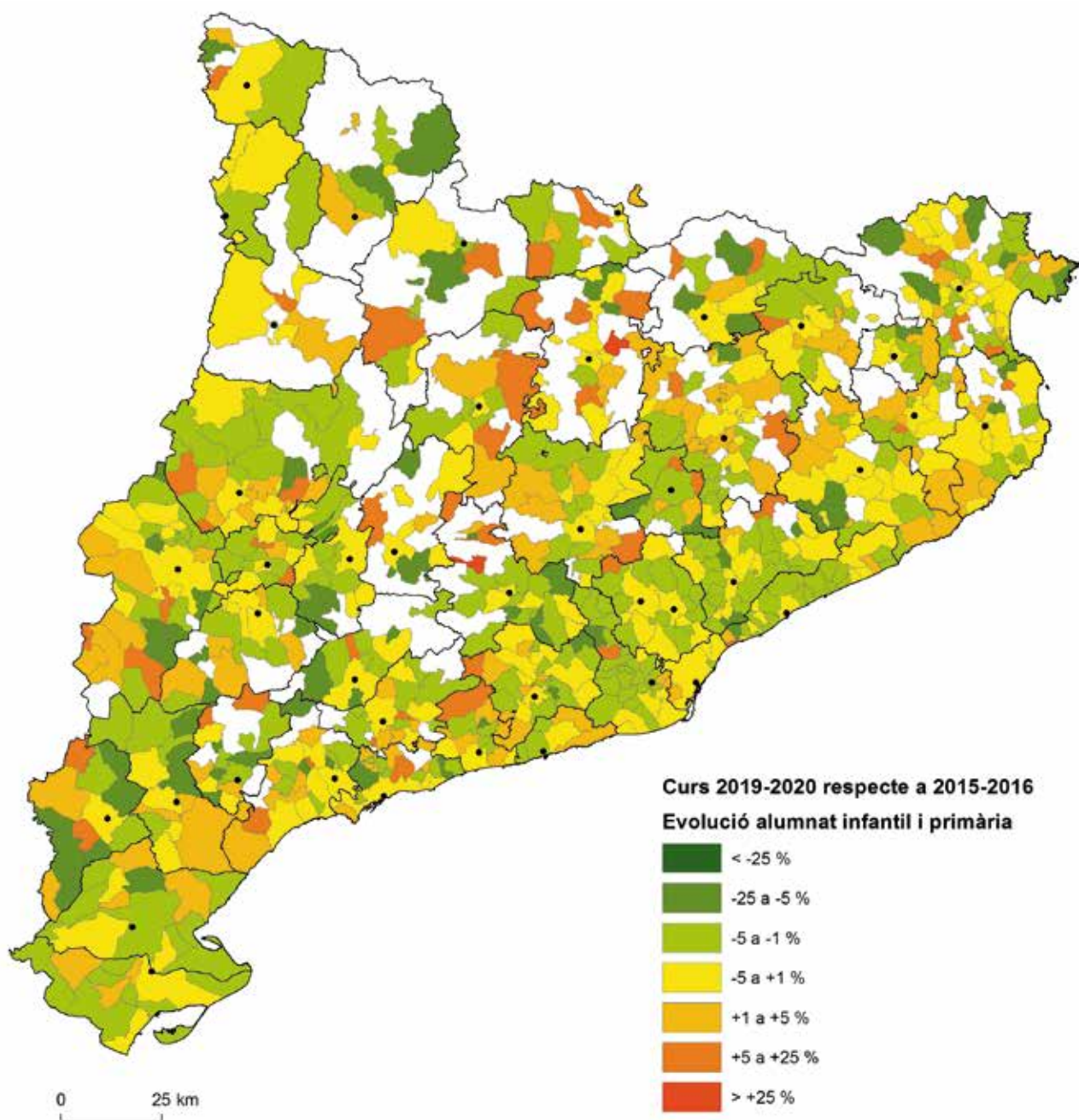

Les dades mostren que en els darrers anys, i sobretot en el marc conjunturalment especial de la pandèmia per la COVID-19, el model d'escola rural en municipis petits, de menys de 500 habitants, ha experimentat un increment d'alumnat que contrasta amb les dades, que mostren una progressiva pèrdua d'alumnat en infantil i primària al conjunt de Catalunya. Aquí, si deixem de banda l'efecte de la COVID-19, caldria cercar l'incre-

ment de matrícula en una millora de la valoració de l'escola rural entre les famílies. Font: Base de dades d'Alumnes matriculats per ensenyament i unitats dels centres docents, extretes del portal de dades obertes de la Generalitat a partir dels Sistemes d'Informació del Departament d'Educació (<https://analisi.transparenciacatalunya.cat/>).

Mapa 6.11. La recuperació escolar d'alguns municipis interiors.

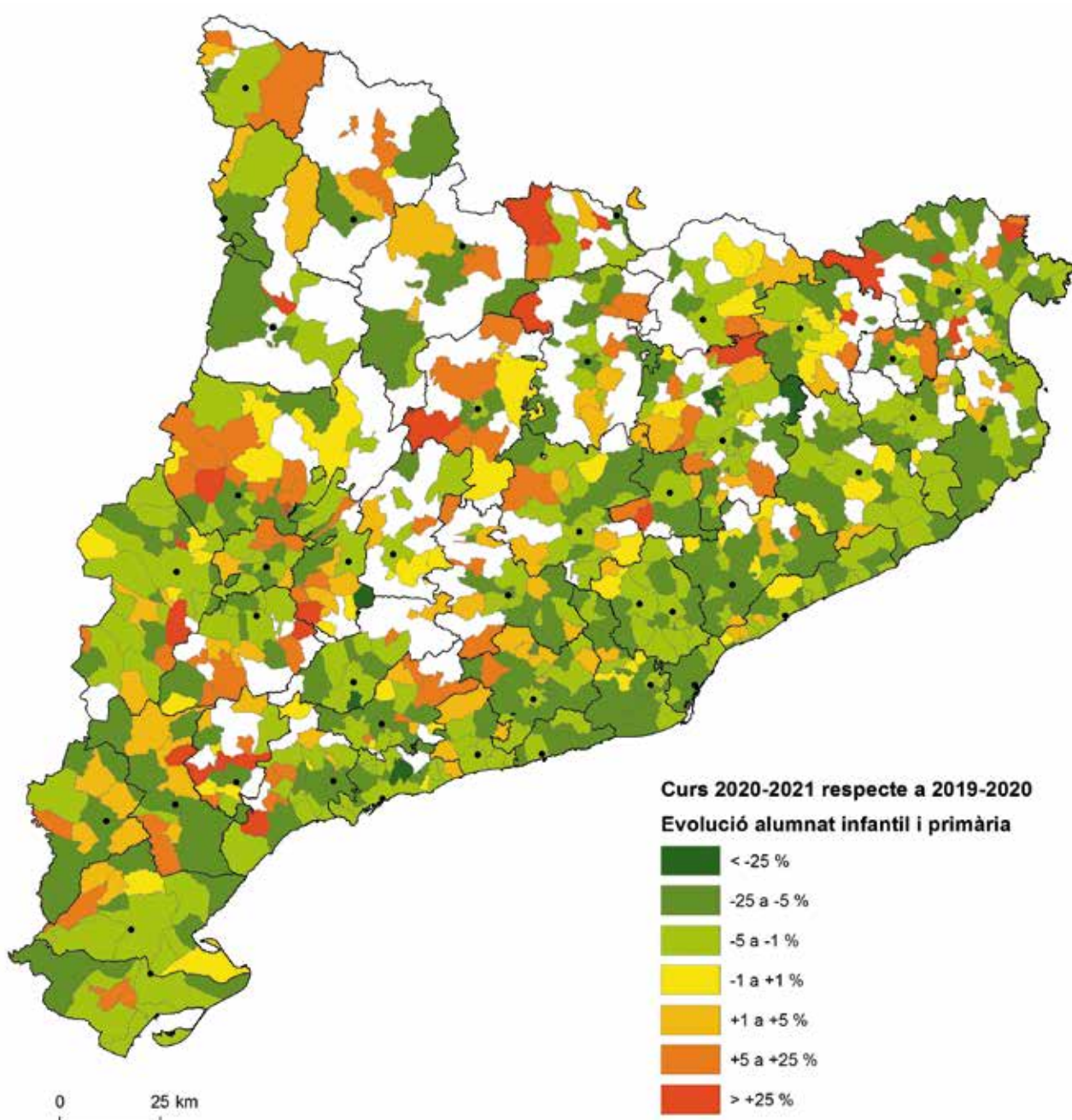
Evolució de l'alumnat d'infantil i primària el curs 2019-2020 respecte al curs 2015-2016

Les dades mostren, des del curs 2015-2016 fins al curs 2019-2020, una reducció de l'alumnat del 0,54 % interanual en el conjunt de Catalunya. El manteniment de les escoles rurals en un marc de reducció d'alumnes generalitzat es fa més difícil, tot i que podem veure que les escoles ubicades en municipis petits són les úniques que no presenten

pèrdua d'alumnat. Font: Base de dades d'Alumnes matriculats per ensenyament i unitats dels centres docents, extretes del portal de dades obertes de la Generalitat a partir dels Sistemes d'Informació del Departament d'Educació (<https://analisi.transparenciacatalunya.cat/>).

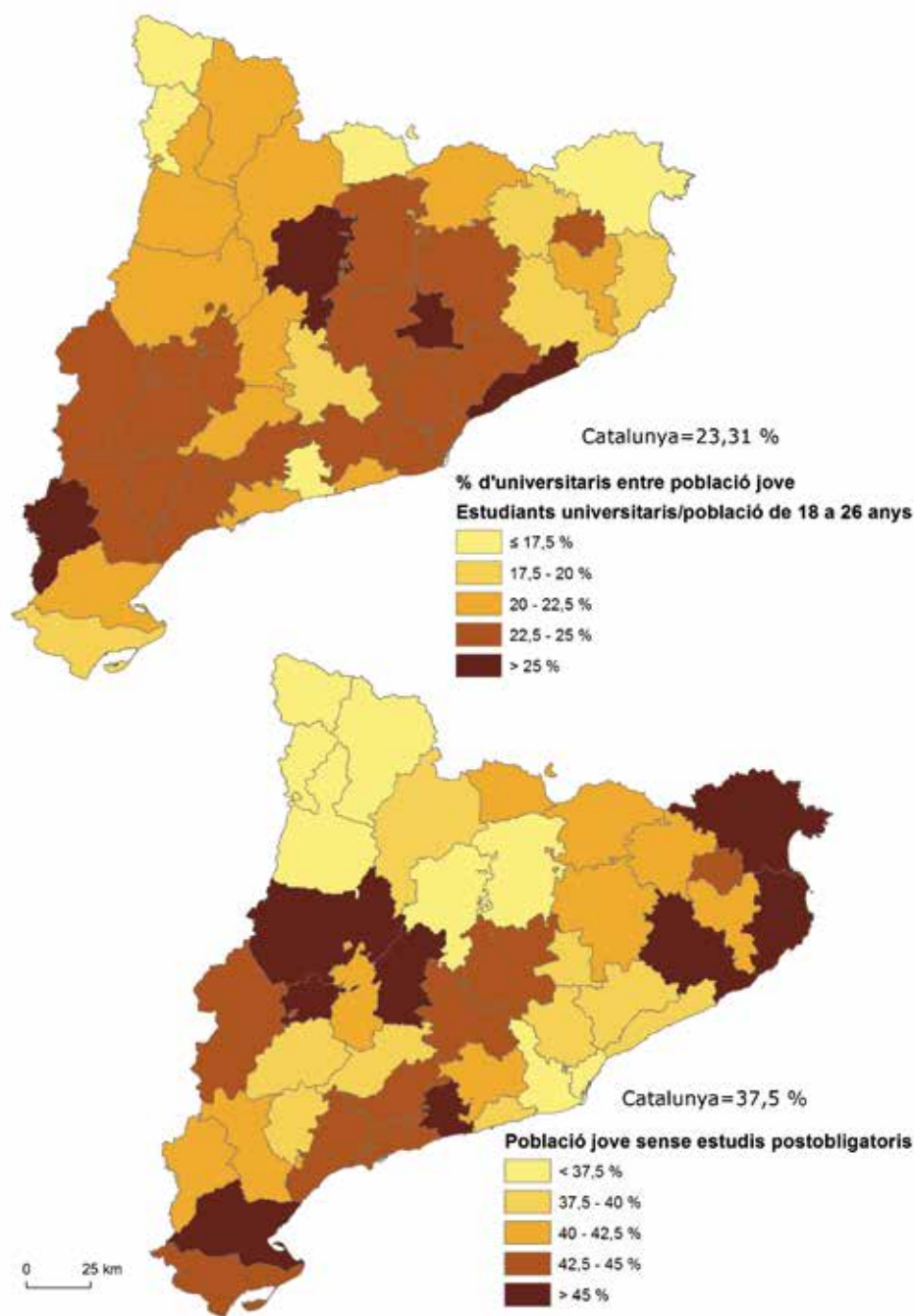
Mapa 6.12. Recuperació de l'escola rural en temps de la COVID. Evolució de l'alumnat d'infantil i primària el curs 2020-2021 respecte al curs 2019-2020

La reducció d'alumnat d'infantil i primària fou especialment elevada en el conjunt de Catalunya (5,2 % d'alumnes menys que al curs anterior). Sigui per efectes demogràfics o per efecte directe de la pandèmia, els municipis de l'àrea metropolitana, costaners i urbans, en línies generals, mostren dades d'estancament o negatives, amb tendència al creixement dels municipis localitzats perifèricament en aquestes àrees. Per altra banda, en determinats municipis rurals s'ha produït un increment significatiu

de matrícula. Seria, de moment, el millor indicador disponible d'un cert retorn dels urbanites al món rural per motiu de la pandèmia. Font: Base de dades d'Alumnes matriculats per ensenyament i unitats dels centres docents, extretes del portal de dades obertes de la Generalitat a partir dels Sistemes d'Informació del Departament d'Educació (<https://analisi.transparenciacatalunya.cat>).

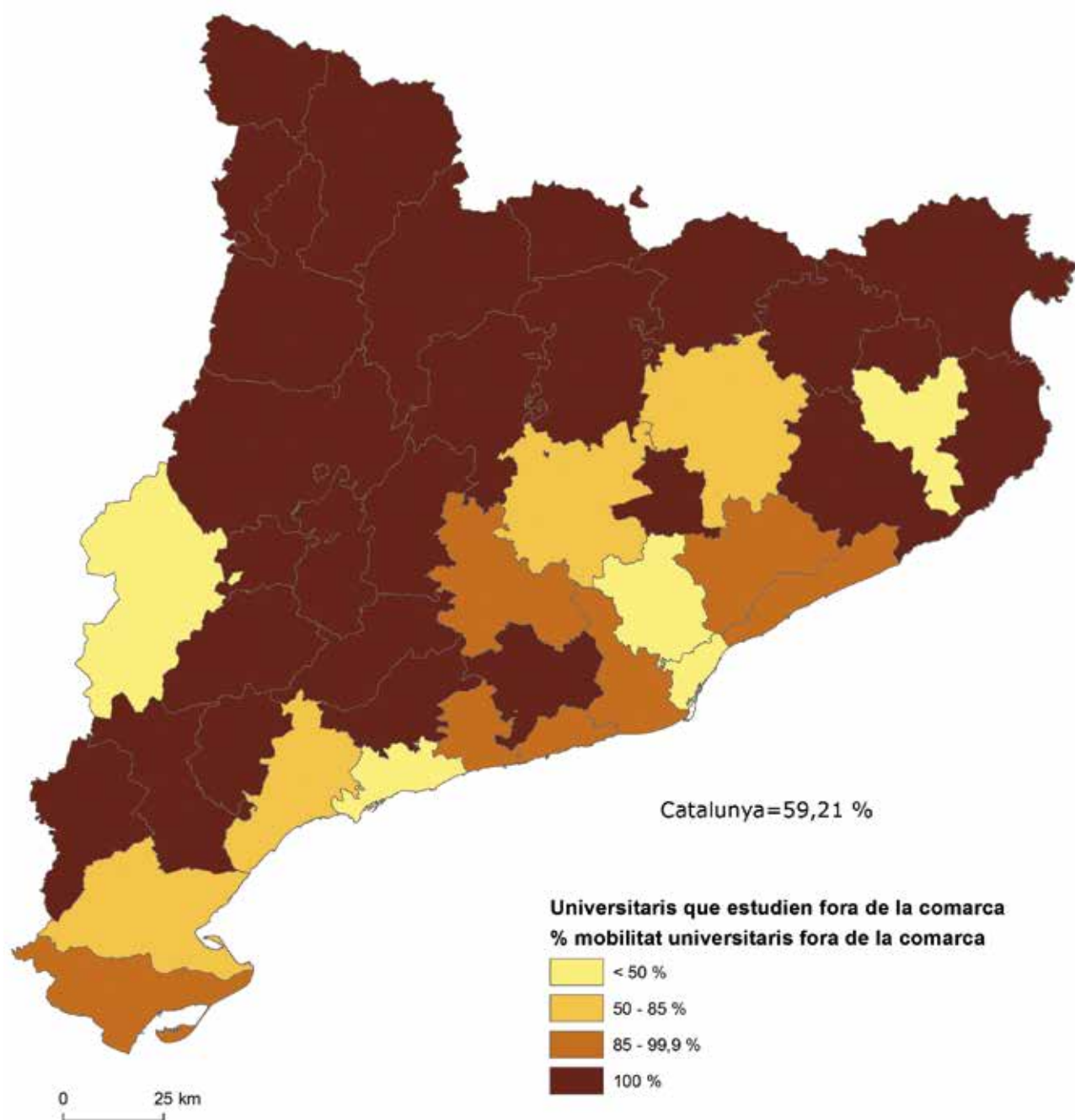
Mapa 6.13. Estudiants universitaris matriculats sobre la població jove, de 18 a 26 anys, 2018-2019, i població jove sense estudis postobligatoris, per comarques, 2018

Sense que les diferències siguin absolutament concloents, la proporció d'accés als estudis universitaris apunta en el sentit que a les comarques turístiques de costa i de muntanya els joves no es decideixen tant pels estudis universitaris, possiblement per les possibilitats immediates d'ocupació. El fet concorda en bona part amb el repartiment dels joves que no segueixen estudis postobligatoris, que tenen, tanmateix, menys presència en comarques de muntanya i destaquen a les comarques de Ponent.

Font: Estadística de la mobilitat obligada per raó d'estudis universitaris. Alumnus residents per lloc d'estudi, curs 2018-2019 i padró municipal de població 2019, Idescat. Elaboració pròpia a partir de dades de l'índex socioeconòmic territorial (IST) 2018 extretes d'Idescat. Es calcula a partir del percentatge de població de 20 a 34 anys que té com a màxim la primera etapa d'educació secundària o similar. Correspon als nivells 0, 1 i 2 de la classificació CCED-2020 (A).

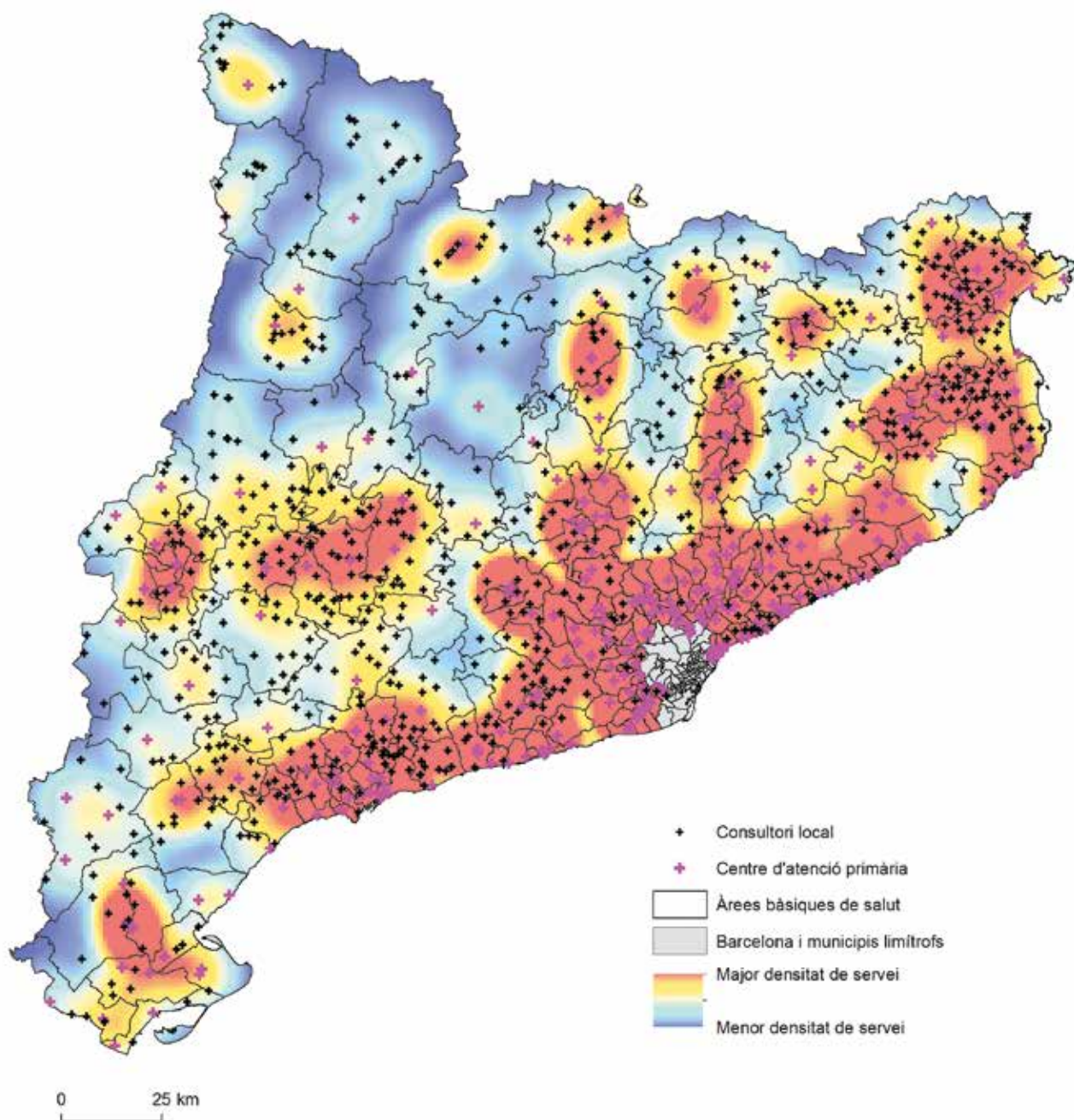
Mapa 6.14. El buidat rural per a l'anada a la universitat.
Capacitat d'atracció dels centres universitaris, curs 2018-2019

Queda clar que a les comarques rurals, on no hi ha universitats o centres adscrits a aquestes, els joves que volen fer carrera s'han de moure per força. Les comarques del Gironès i el Segrià mostren els efectes específics que comporta allotjar universitats, fet que de forma comuna es coneix com a ciutats universitàries, donat que ambdues comarques tenen més del doble d'alumnes cursant estudis en les universitats respectives

si ho comparem amb el nombre d'alumnes universitaris d'aquelles comarques. Aquest impacte també es nota al Tarragonès, el Barcelonès, el Vallès Occidental i a Osona, on els estudiants a les universitats ubicades en aquestes comarques superen el mateix contingent d'estudiants universitaris. Font: Estadística de la mobilitat obligada per raó d'estudis universitaris. Alumnes residents per lloc d'estudi, curs 2018-2019, Idescat.

Mapa 6.15. La concentració territorial de l'oferta sanitària.
Consultoris locals i centres d'atenció primària, 2020

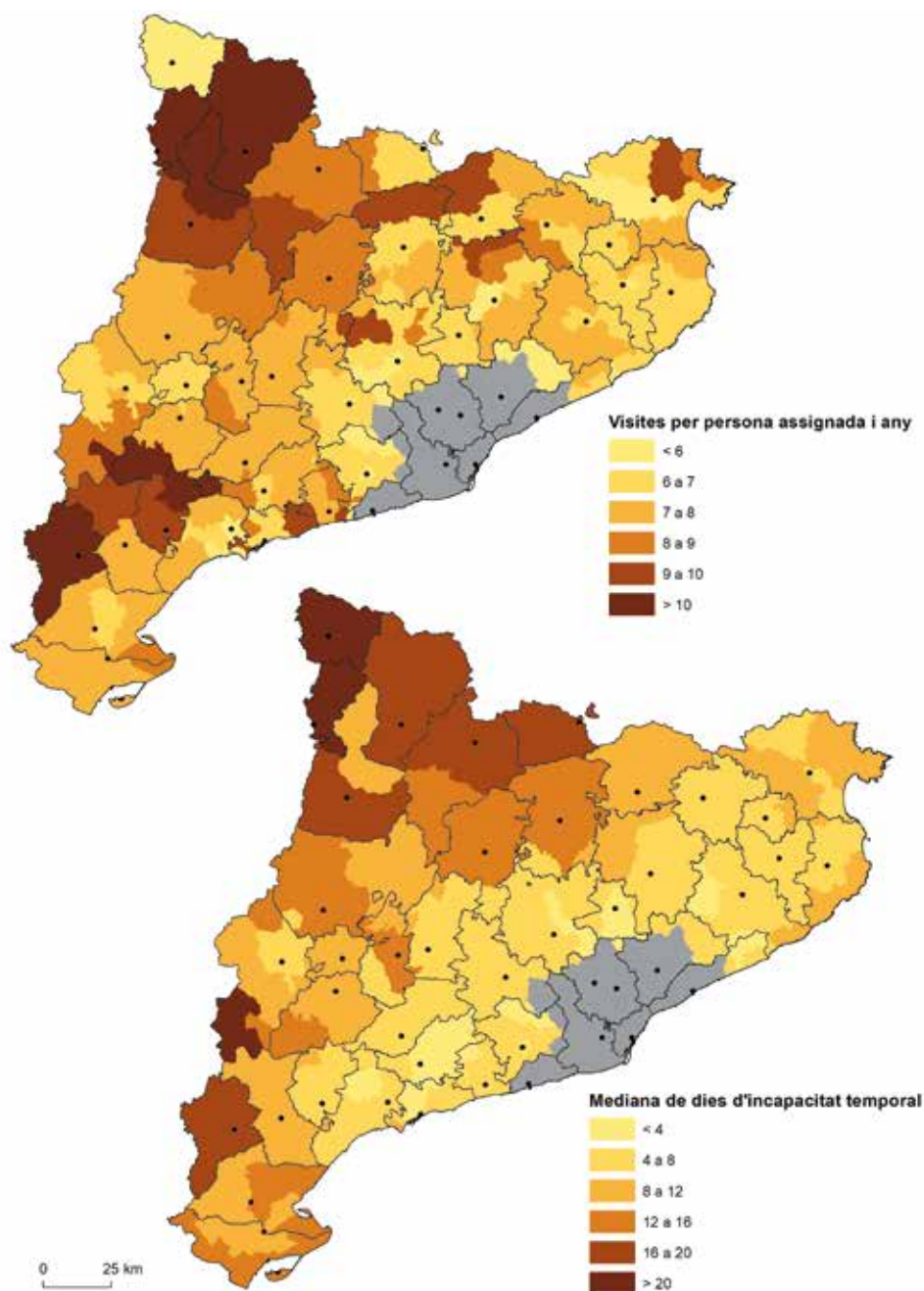

La densitat de consultoris locals té directament a veure amb la densitat demogràfica i el poblament. Les mancances es concentren a les contrades caracteritzades pel poblament en nuclis de població molt petits o pel poblament disseminat en masies. En general, els municipis fan un esforç notable per disposar de consultoris mèdics i de serveis de farmàcia als nuclis més petits, encara que sigui a través de serveis d'atenció temporals o a la demanda. Per altra banda, una altra limitació en l'assistència sanitària correlativa a la baixa densitat rural és l'allunyament dels centres

d'atenció primària, on es concentra l'atenció bàsica permanent i la de les especialitats més comunes. Al seu entorn s'organitzen les àrees bàsiques de salut, que, com es comprova, resulten especialment àmplies als Pirineus. Per altra part, un problema que arrossega l'atenció sanitària a les àrees rurals més allunyades és la continuïtat del personal sanitari, que canvia sovint cap a ubicacions més urbanes. Font: elaboració pròpia a partir de dades del Departament de Salut.

Mapa 6.16. La singularitat sanitària de la ruralitat.

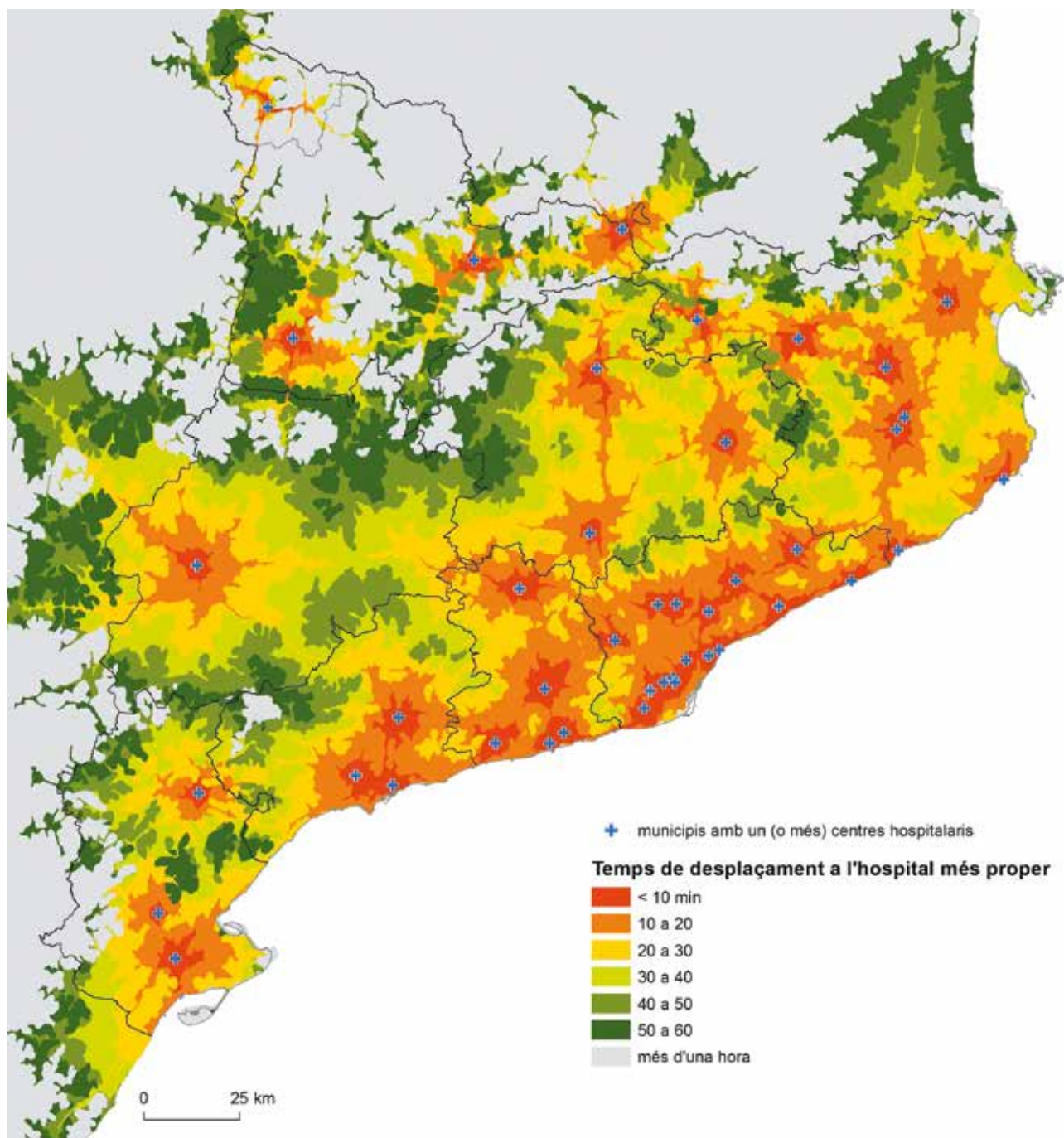
Ús dels centres d'atenció primària: visites per habitant i dies d'incapacitat temporal, 2018

Alguns indicadors sanitaris tenen la capacitat de mostrar la singularitat de les àrees rurals interiors, per bé que la justificació no és sempre lineal. Destaca, per exemple, la mediana de visites per usuari de les àrees més rurals, gairebé el doble de les centrals urbanes, fet que es podria relacionar amb la presència d'una proporció de més població de persones d'edat avançada i, per tant, més necessitat de servei, però que podria tenir a veure també amb la menor facilitat d'accés a la medicina privada en aquestes àrees rurals, que s'han de recolzar més en la sanitat pública.

Amb aquesta darrera circumstància s'hi podria relacionar també la mitjana més elevada dels dies de baixa per incapacitat laboral, que tindrà a veure amb el tipus de feines més físiques d'aquestes àrees i amb la forta presència d'autònoms poc interessats en la baixa mèdica. Font: elaboració pròpia a partir de les dades generals EAP del SISCAT, 2018, del Departament de Salut. Informació referida a les àrees bàsiques de salut que utilitza el Departament de Salut.

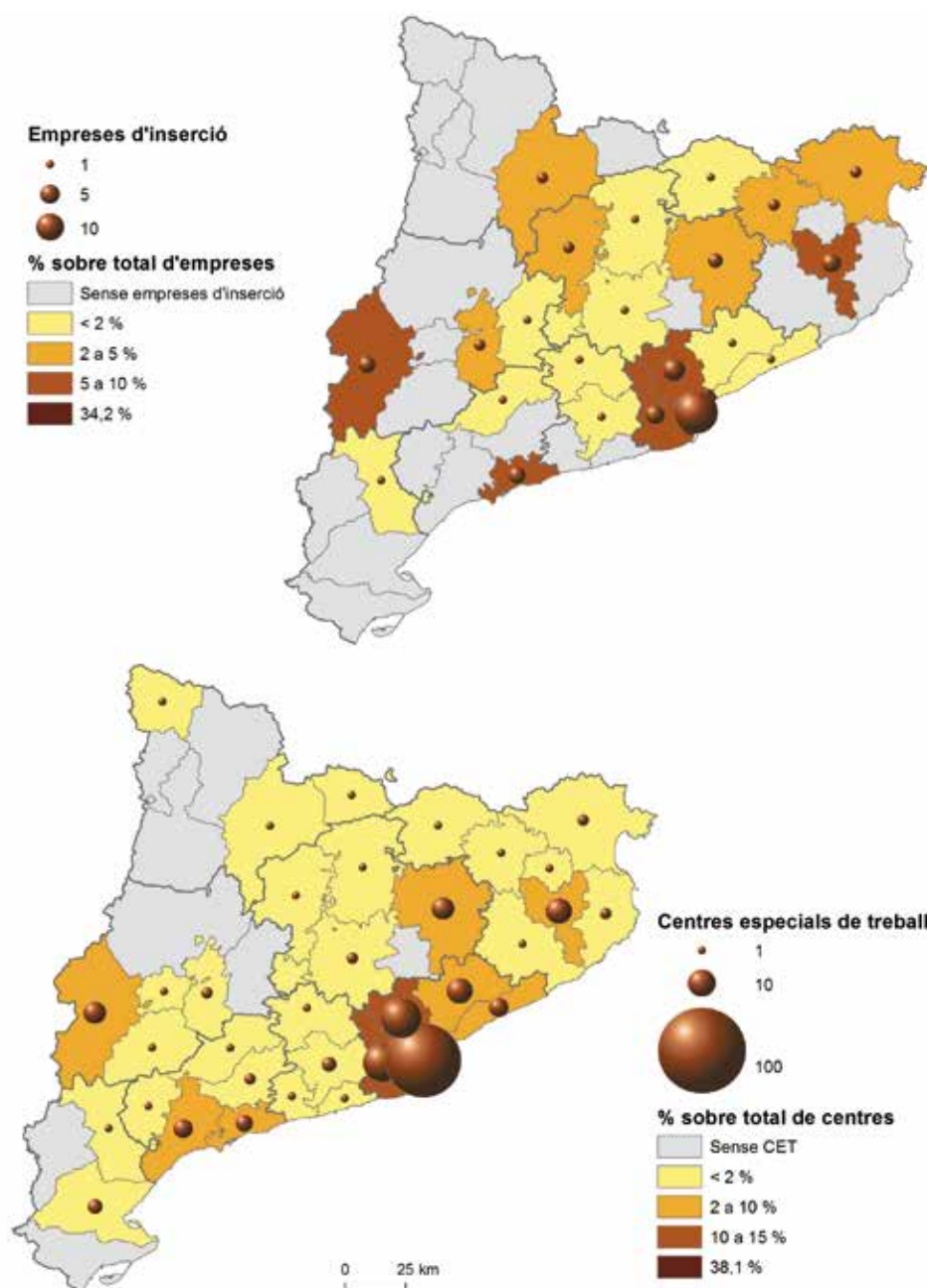
Mapa 6.17. L'aïllament dels Pirineus.
Accessibilitat als centres hospitalaris, 2021

L'accés als hospitals públics esdevé una variable fonamental a l'hora de qualificar els problemes d'allunyament d'algunes àrees rurals. Un allunyament que posarà en evidència les seves limitacions quan s'ha d'acudir a alguna urgència, quan s'ha d'anar de part o quan s'ha d'acompanyar el malalt hospitalitzat. Veiem que àmplies zones pirinenques i prepirinen-

ques i de l'interior de les Terres de l'Ebre queden a més d'una hora del centre hospitalari més proper. Font: SCG (2021): La nova geografia de la Catalunya postcovid, Societat Catalana de Geografia. Mapa elaborat per G. Porras amb isòcrones de 10 minuts, prenent com a referència un únic hospital en el cas de municipis amb més d'un hospital.

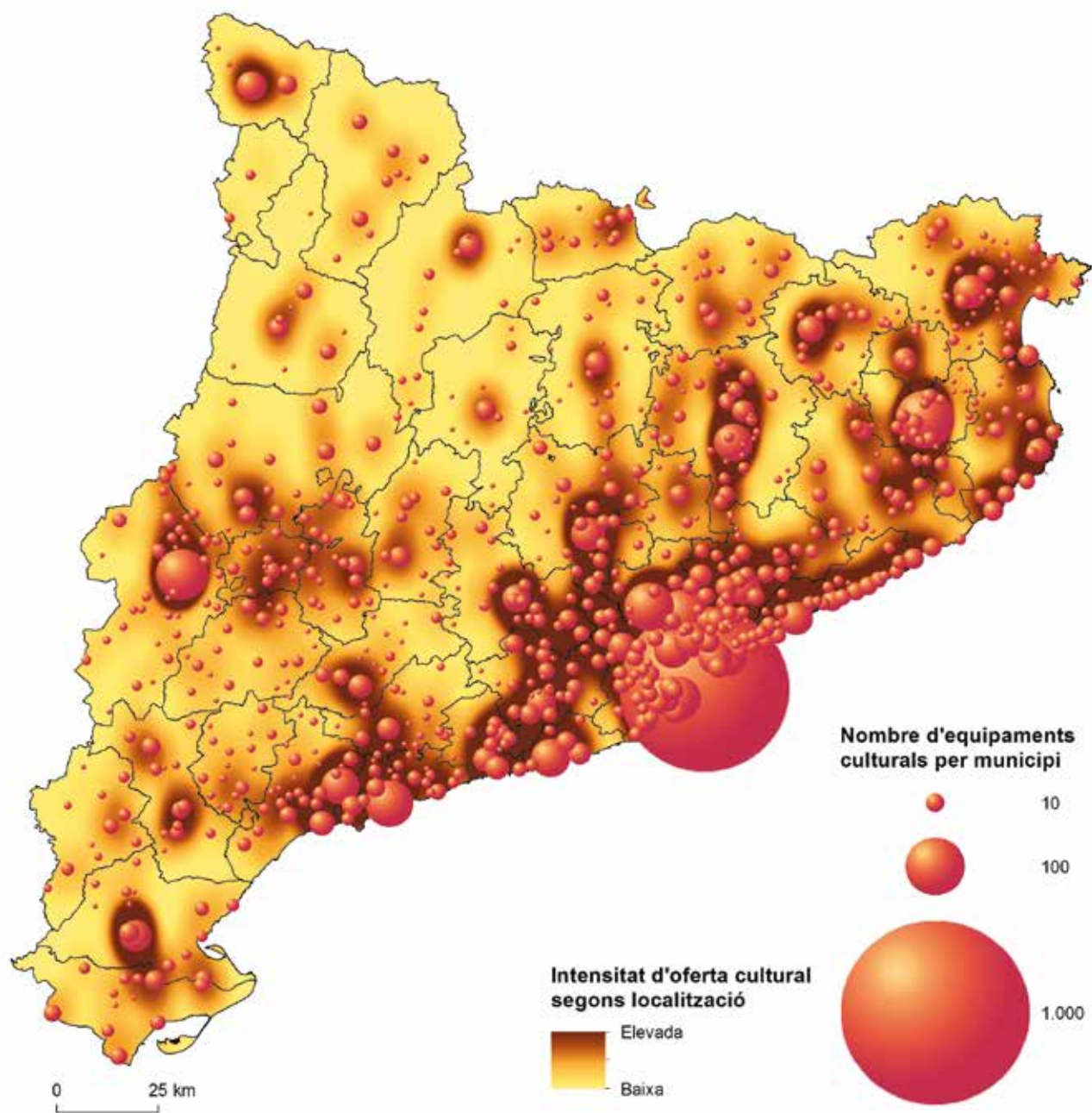
Mapa 6.18. Serveis i atenció social.
Els centres especials de treball i les empreses d'inserció, 2021

Els serveis públics d'assistència social s'estenen per totes les comarques i les poblacions grans i comprenen l'atenció domiciliària en casos de necessitat. Una altra qüestió és l'atenció dels col·lectius més necessitats, que recau en una part molt important en la iniciativa i que esdevé escassa a les comarques rurals, on les demandes de servei són també menors. Un exemple en són els centres especials de treball, que a Catalunya representen l'opció administrativa per aixopugar les entitats que volen oferir "un treball remunerat a persones amb discapacitat, sigui

física, intel·lectual o sensorial, mitjançant la seva integració sociolaboral i tenint en compte les seves necessitats específiques". Coincideixen sovint amb les "empreses d'inserció", denominació que senzillament es refereix a un registre específic de les empreses que els col·lectius anteriors o les persones en situació de pobresa i exclusió social. Font: Registre de Centres Especials de Treball i Registre administratiu d'empreses d'inserció de Catalunya (maig 2021). (<https://treball.gencat.cat/>)

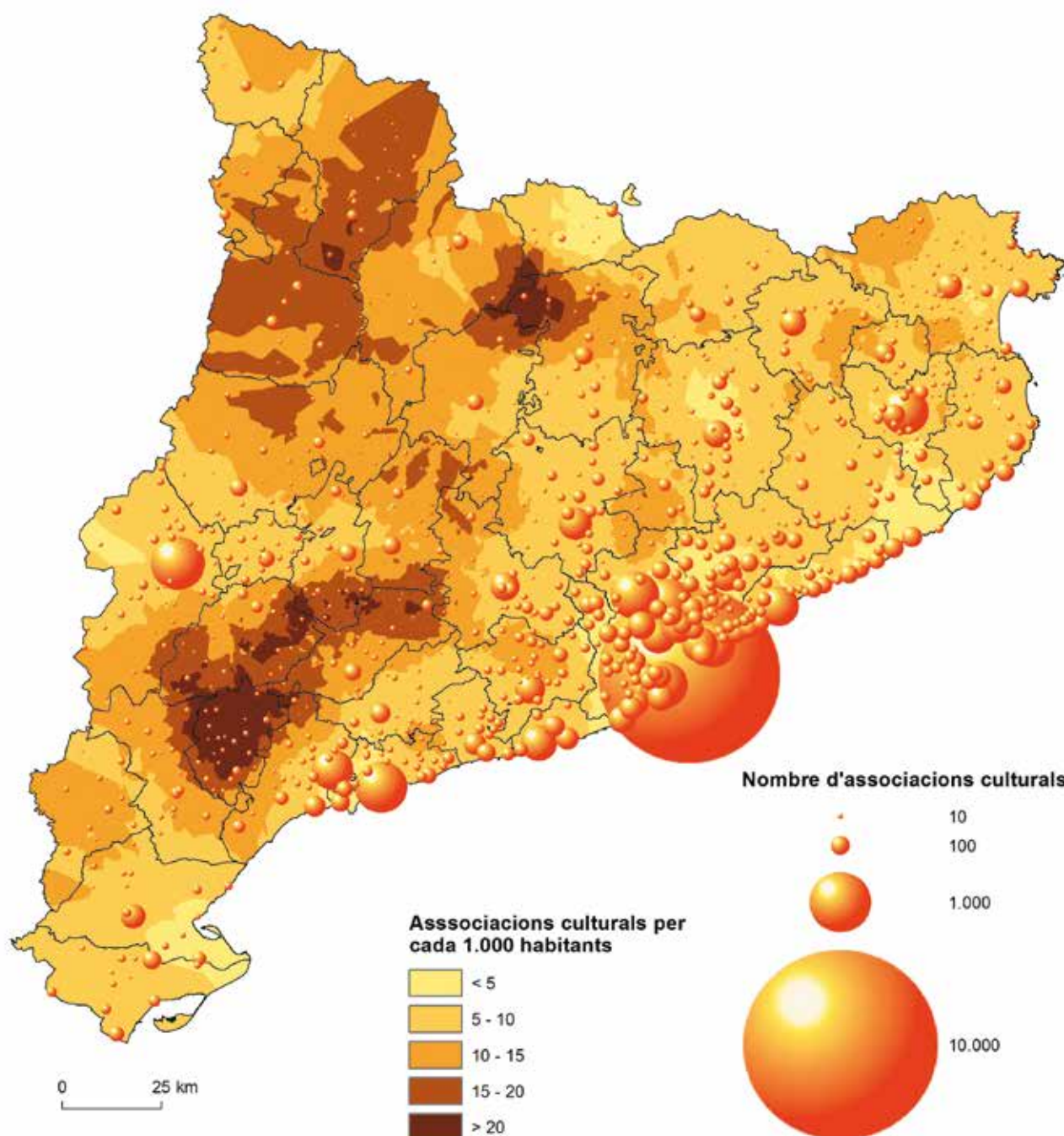
Mapa 6.19. L'esforç d'equipament cultural rural.
Equipaments culturals per municipis, 2021 *

Com mostra el mapa, bona part dels prop de 5.000 equipaments culturals de Catalunya es concentren a l'àrea metropolitana de Barcelona i la zona central costanera, amb la capital del país al capdavant i un pes important dels centres urbans provincials i comarcals, cadascú segons la seva magnitud. Però no és menys cert que en els entorns rurals menys poblats s'ha fet l'esforç de bastir una oferta cultural que no s'ha de menystenir, sovint centralitzada entorn d'equipaments culturals polivalents,

com ara casals, locals socials o sales del ball. Font: elaboració pròpia a partir del filtratge i depuració de la base de dades Equipaments de Catalunya del Departament d'Economia i Hisenda. (*) S'han seleccionat els equipaments culturals, s'han corregit certes errades detectades en la font i s'ha procedit a calcular el nombre d'equipaments per municipi, a la vegada que s'interpolava la densitat d'equipaments culturals segons la seva geolocalització.

Mapa 6.20. La importància del teixit associatiu rural.
Volum i densitat del teixit associatiu cultural per municipis, 2021 *

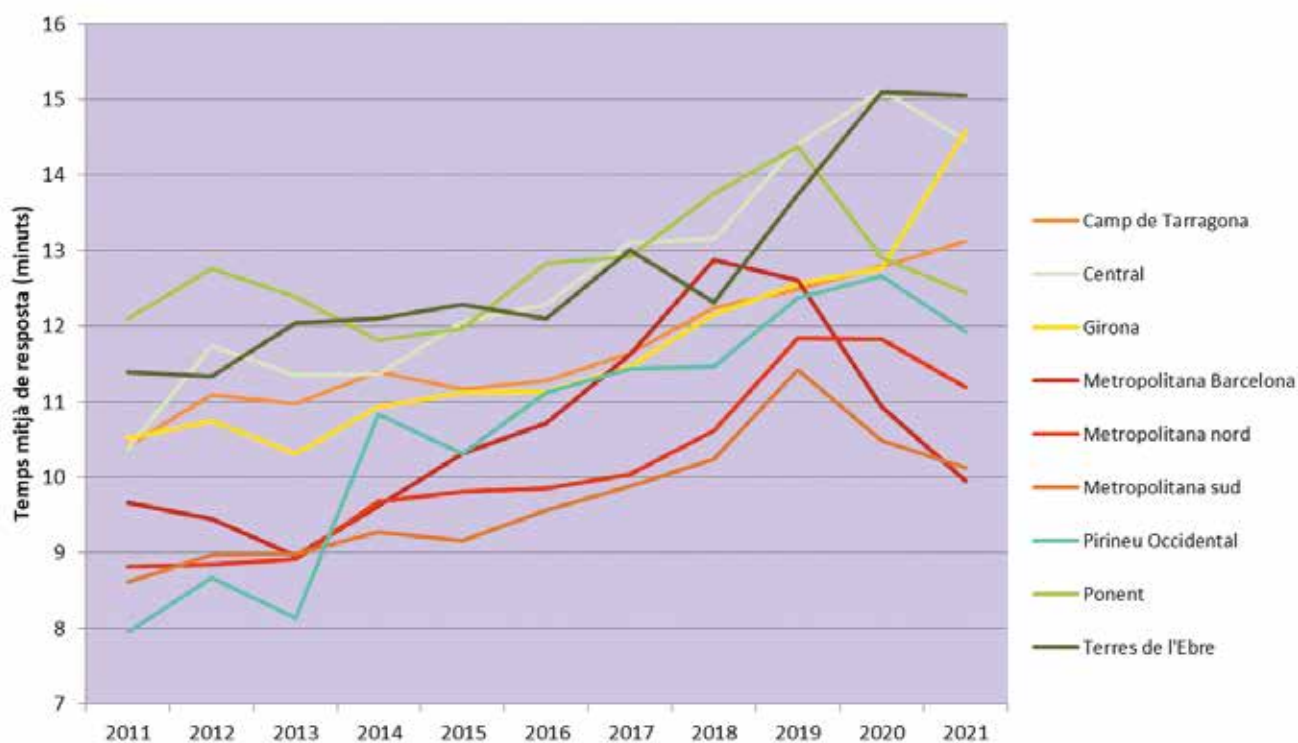

Tal com és d'esperar, la distribució de l'associacionisme cultural segueix de prop la distribució de la població. La seva presència s'escampa, en qualsevol cas, per les àrees rurals més aïllades. Tot i la concentració d'activitat cultural en àmbits urbans, hi ha determinades zones rurals, com el Priorat i zones properes, on la vitalitat cultural és remarcable tot i l'escassa població amb què compten. Font: elaboració pròpia a partir del

registre d'associacions culturals de la Guia d'entitats del Departament de Justícia. (*) El mapa de densitat de fons interpola segons el mètode IDW (ponderació segons l'invers de la distància) el nombre d'associacions presents en cada municipi en relació amb la seva població, i la densitat s'expressa en associacions per cada 1.000 habitants.

Gràfic 6.7. Efectes col·laterals de la distància.

Evolució del temps de resposta dels Mossos d'Esquadra per regió policial, 2011-2021

El distanciament rural incideix en la prestació de diferents serveis com pot ser la mateixa policia. El temps de resposta també és desigual territorialment, i tendeix a incrementar-se en els darrers anys, especialment en els àmbits rurals, tret de la zona pirinenca. Les dades són rellevants per modelar els efectius de cara a dotar de nivells de servei equivalents a tot el territori. En termes generals, durant la pandèmia sembla que ha

canviat la tendència a l'increment en el temps de resposta, fet que pot tenir a veure amb la reducció de casos als quals donar servei. Font: Base de dades Temps de resposta a fets urgents (incidents carta serveis) de la Policia de la Generalitat - Mossos d'Esquadra, per àmbit geogràfic, de la Direcció General de la Policia. Departament d'Interior.

6.1. Les infraestructures no creen desenvolupament, però poden ajudar a consolidar l'activitat econòmica i facilitar les relacions socials. L'Eix Transversal ha contribuït a consolidar l'eix del porc Lleida-Vic-Girona i millorar l'accessibilitat de petites poblacions al seu pas.

6.2. Malgrat les millores experimentades en l'Eix Transpirinenc i altres vies, les comunicacions transversals dels Pirineus continuen essent importants per al desenvolupament de les valls pirinenques, com ho representa el port del Cantó, entre l'Alt Urgell i el Pallars Sobirà (Rubió).

6.3. Preservar l'accessibilitat de les petites poblacions rurals requereix obres permanents de manteniment o reforma, com les del pont medieval d'Arfa (Alt Urgell), exemple fefaent de longevitat i servei.

6.4. Preservar l'accessibilitat significa fer front a determinats accidents o catàstrofes, com les que va provocar el temporal Glòria a la comarca de la Conca de Barberà, en què les administracions locals tenen una capacitat limitada d'intervenció.

6.5. No n'hi ha prou amb disposar d'infraestructures, sinó que cal mantenir-les en funcionament, particularment a muntanya, on la presència de neu en els mesos d'hivern pot tallar la comunicació en carreteres bàsiques com la del port de la Bonaigua, entre el Pallars Sobirà i l'Aran.

6.6. Sempre és millor tenir a prop una estació de tren de gran velocitat o un aeroport que no disposar-ne de cap, però la seva contribució a l'accessibilitat rural és mins. En el cas de l'aeroport d'Alguair, es planteja una incidència econòmica logística a l'entorn del Segrià.

6.7. A principis del segle XX, un indià fill de Montornès de la Segarra va regalar unes esplèndides escoles al poble per educar els seus fills. Però com en molts altres petits pobles, amb els anys mancaren els infants que havien d'anar a l'escola, i l'edifici s'ha aprofitat, almenys, per a altres usos socials.

6.8. En un entorn relativament poc poblat com les contrades interiors i de muntanya, centres com Bellver de Cerdanya, amb l'edifici escolar en primer pla, asseguren l'educació d'infantil i primària pròpia i dels petits nuclis de l'entorn, mentre reivindiquen la secundària, que ara segueixen a Puigcerdà.

6.9. La instal·lació de centres hospitalaris de referència en centres com Móra d'Ebre, a la imatge, ha representat una gran millora en l'atenció sanitària de les urgències i els serveis especialitzats que requereix la població dels municipis rurals de l'entorn.

7. Territori i medi.

Els equilibris dels ecosistemes rurals

El territori de Catalunya està repartit pràcticament per un igual en tres parts: els terrenys dedicats als cultius, els boscos dominats per masses arbòries més o menys desenvolupats i les àrees de vegetació baixa constituïda per matollars o herbassars que han tingut històricament un ús pastoral, a més d'una part relativament minsa, però en augment constant, d'àrees urbanitzades o dedicades a infraestructures, que són com una taca que s'escampa a partir de l'entorn metropolità i de les grans ciutats. És en aquestes àrees recobertes d'edificis i infraestructures que es desenvolupa l'essencial de l'activitat humana i es crea la riquesa fonamental del país. Al mateix temps, però, és també on es generen els principals impactes sobre el medi ambient, que a hores d'ara comporten interrogants majors per a la vida al planeta: els gasos d'efecte hivernacle, la pèrdua de biodiversitat, la generació de grans masses de residus difícils de reciclar o les contaminacions de l'aire, la terra i l'aigua de signes ben diferents. Per tot plegat es planteja tornar a introduir els cicles naturals a les ciutats, però mentre això no arriba o mentre no se'n plantegin les capacitats limitades de desenvolupament, les àrees rurals han de permetre donar sortida a les necessitats que les ciutats no poden cobrir i avançar en l'acompliment dels cicles ecològics virtuoses que els lliguen mútuament.

D'entrada, el camp realitza la funció bàsica d'abastir d'aliments la ciutat, que amb el temps s'ha tornat molt exigent i ha forçat uns sistemes productius que generen impactes negatius a les mateixes àrees rurals, amb l'escolament dels residus ramaders i la sobreabundància de nitrats entre els més destacats. A aquesta producció d'aliments per part de la ruralitat, històricament s'hi afegia el proveïment de materials indispensables, com la fusta per a la construcció, minerals de pedreres i mines, pells i teixits, l'aigua en les seves diverses formes, materials per a la producció d'energia i molts altres que quedaren relativament arraconats o desdibuixats davant les noves tecnologies o l'obertura dels mercats. Alguns tornen a un primer pla en un nou context, en el qual es torna a valorar la proximitat i que obre grans expectatives econòmiques per a les àrees rurals, i alhora, també, grans interrogants.

Les transformacions econòmiques en curs han posat sobre la taula la necessitat de centrar els esforços de la recuperació en la transformació dels sectors productius cap a uns sistemes que continguin i reverteixin l'espiral del canvi climàtic. Particularment important haurà de ser la incidència en els sistemes de transport i la producció d'energia. La promoció de les energies renovables és ja

una realitat que ha generat la multiplicació de projectes de centrals eòliques i fotovoltaïques, que comporten efectes col·laterals poc desitjables en el medi. Davant d'aquests desenvolupaments es planteja també una certa sobirania energètica rural que garanteixi una producció ben repartida en l'espai i la societat.

En l'objectiu d'aprofundir en els processos de l'economia circular, cal observar el paper complementari que les àrees rurals juguen en l'acollida i el processament de residus urbans o industrials. Sembla que caldria privilegiar el reciclatge prop del punt de generació dels residus, però els projectes de centres d'emmagatzematge i tractament en àrees rurals no paren de créixer. I, en qualsevol cas, la implantació d'aquestes unitats en el medi rural planteja la qüestió d'un tractament més integrat dels residus i una valorització adequada als objectius i necessitats de la ruralitat.

A través dels rius i de les precipitacions en general, la ruralitat constitueix la reserva i l'àmbit de gestió d'un element fonamental com és l'aigua, sobre la qual pesen amenaces importants derivades del canvi climàtic. En aquest cas, l'agricultura, com a principal consumidora, es planteja millores en la gestió del regadiu i la transformació cap a sistemes productius agraris més ecològics que constitueixen una base indispensable per a la millora qualitativa de l'aigua i l'adaptació a condicions d'escassetat.

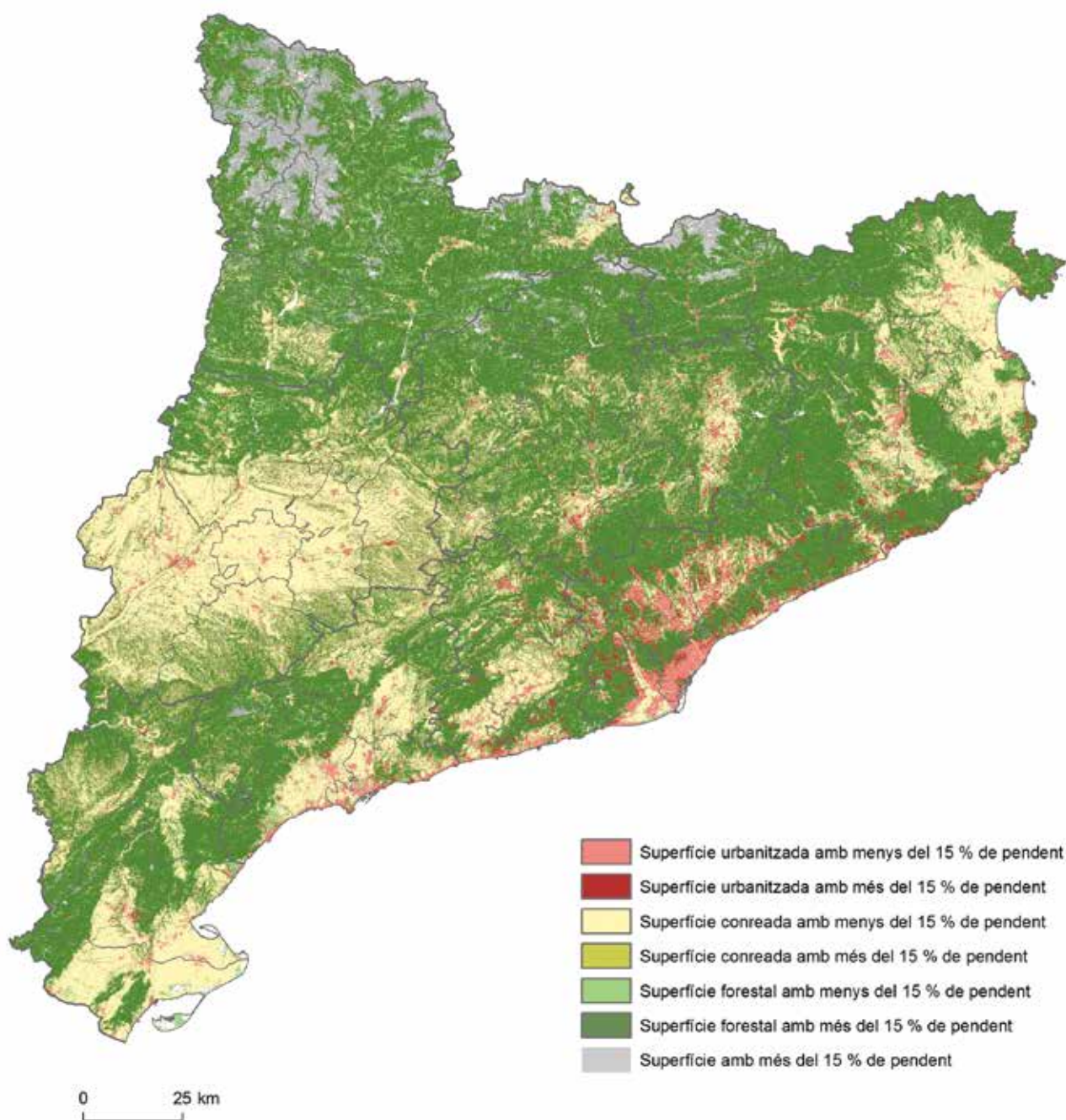
Mantenir i millorar les condicions dels espais agraris i forestals, que contribueixen de manera decisiva a la captació de CO₂, acullen les espècies vives i asseguren la biodiversitat i cobreixen serveis ambientals bàsics, resulta indispensable per a la preservació dels equilibris generals del planeta. I ha de fer-se compatible amb el manteniment d'activitats productives que donen satisfacció a necessitats col·lectives i que s'adapten a les necessitats de cada moment. Això inclou l'explotació dels boscos en forma de productes llenyosos, alimentaris i energètics o l'aprofitament dels recursos pastorals. La disminució de l'activitat pastoral ha generat en particular una forta recessió de les àrees de pastura en benefici de la superfície de bosc, que ha vist davallar també l'aprofitament del sotabosc, amb el risc de grans incendis forestals que tot plegat representa.

Una gestió adequada i respectuosa de les dues terceres parts del territori de Catalunya que representen les forests és la millor contribució que es pot fer a la preservació de la biodiversitat, la captació de CO₂ i l'acompliment de les

diferents funcions ambientals. Amb tot, els parcs naturals, els espais PEIN o Xarxa Natura i altres espais de protecció especial representen una oportunitat especial per fer efectiva i divulgar una gestió respectuosa i integrada dels espais forestals. Tot plegat, sense perdre de vista el potencial que la imatge de marca d'aquests espais confereix per a la promoció de les produccions pròpies de la zona i la promoció de les activitats i serveis turístics i d'altres, que sumen en conjunt una aportació econòmica important i contribueixen a la generació d'un bon nombre de llocs de treball directes i indirectes.

Els paisatges rurals constitueixen un mosaic agroforestal que convé contemplar en la seva varietat i riquesa ecològica general. Els aprofitaments agrícoles d'aquest mosaic representen un ús més del sòl que cal contemplar en el conjunt, ja que en unes comarques juga una posició central i en unes altres, marginal. Tenim, en qualsevol cas, uns paisatges que podem conceptualitzar, en general, com a agraris, que acumulen valors productius, una gran riquesa ecològica i paisatgística, valors patrimonials, atractius i activitats turístiques i funcions socials i de comunicació que han de conviure en harmonia i convé potenciar mútuament.

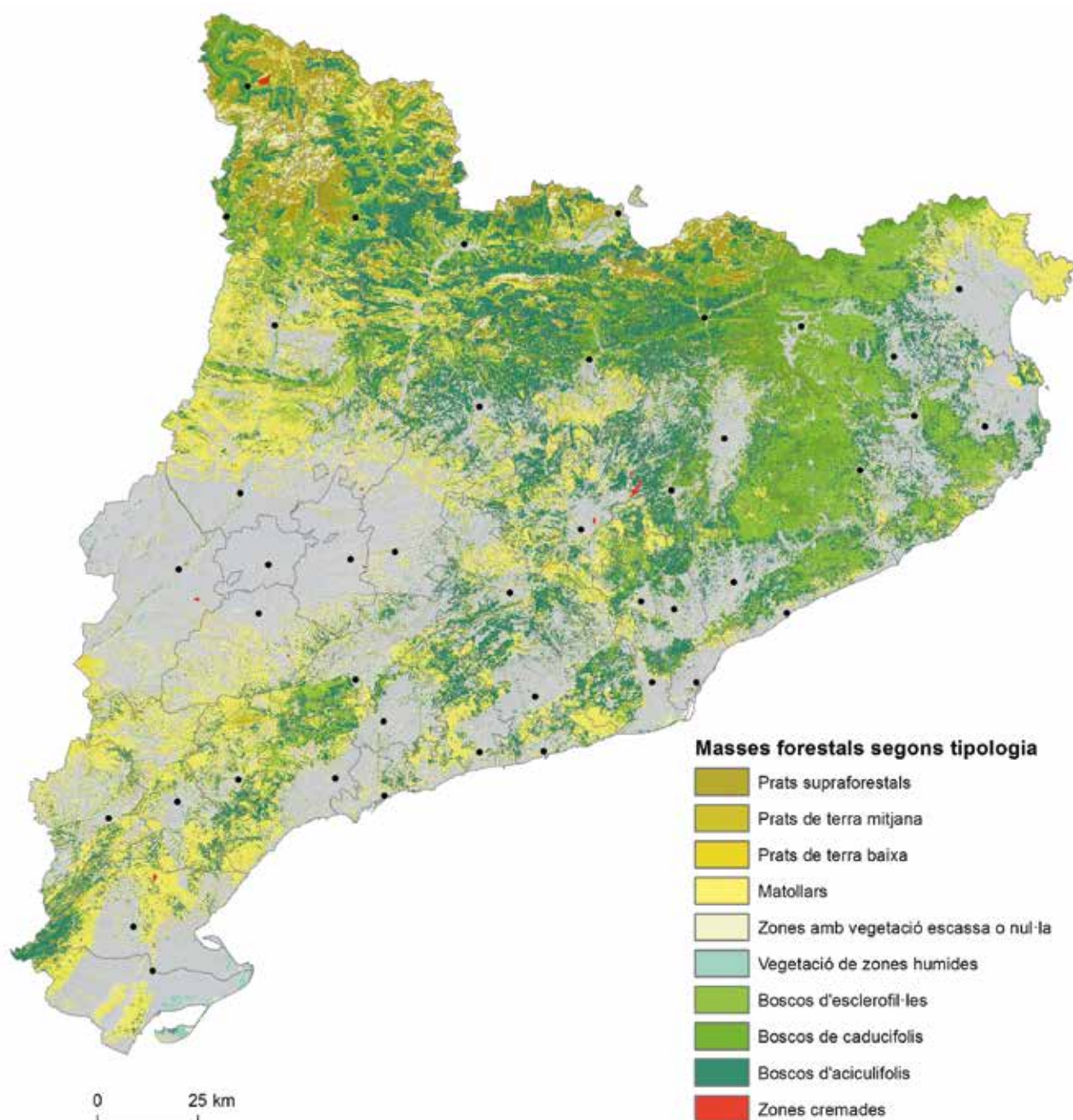
Mapa 7.1. Reserva urbanística o de natura? Pendents i grans usos del territori

Tal com es plantejava en la introducció de l'Atlas, Catalunya presenta un territori costerut, que es tradueix en la profusió de terrenys en pendent que dificulten la colonització humana. En conseqüència les dues tercers parts de la superfície estan ocupades per boscos, pastures i erms, cosa que de manera genèrica es considera com a forestal. Altrament, les zones amb més pendent tendeixen a ser ocupades cada vegada més per espai forestal, donat que la mecanització del camp defuig els pendents

costeruts, però sempre en competència per l'ocupació d'usos residencials extensius, principalment a la corona metropolitana de Barcelona. Font: elaboració pròpia a partir del Mapa d'usos i cobertes del sòl de Catalunya 2017, del Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i Territori i de la generació de cartografia de pendents a partir dels models digitals dels terrenys del ICGC.

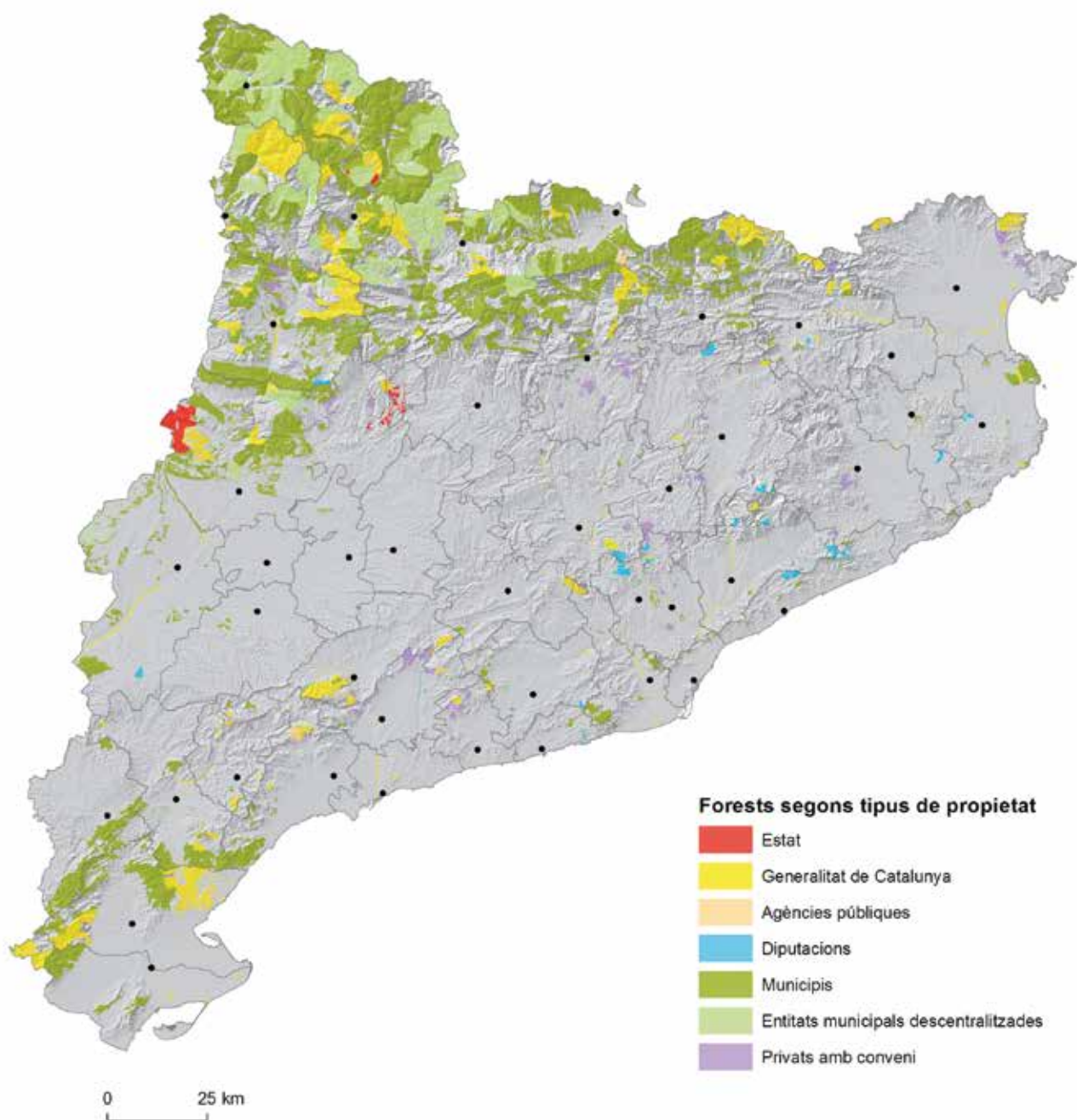
Mapa 7.2. La diversitat forestal.
Masses forestals segons tipus de vegetació

Les diferents tipologies permeten tenir una idea clara del desenvolupament de la vegetació natural, amb gairebé un 64 % del seu territori ocupat per zones forestals, amb un predomini de la vegetació baixa mediterrània a les àrees meridionals i seques, els boscos de coníferes a la franja central i els boscos caducifolis cap al vèrtex nord-oriental de condicions més humides. Els prats supraforestals, de condicions més

aptes per a la pastura, es troben a les franges relativament restringides de les serres pirinenques més enlairades. Font: Mapa d'usos i cobertes del sòl de Catalunya 2017, del Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i Territori. En aquest cas s'han representat les 10 categories relacionades amb usos del sòl forestals i de prats i pastures.

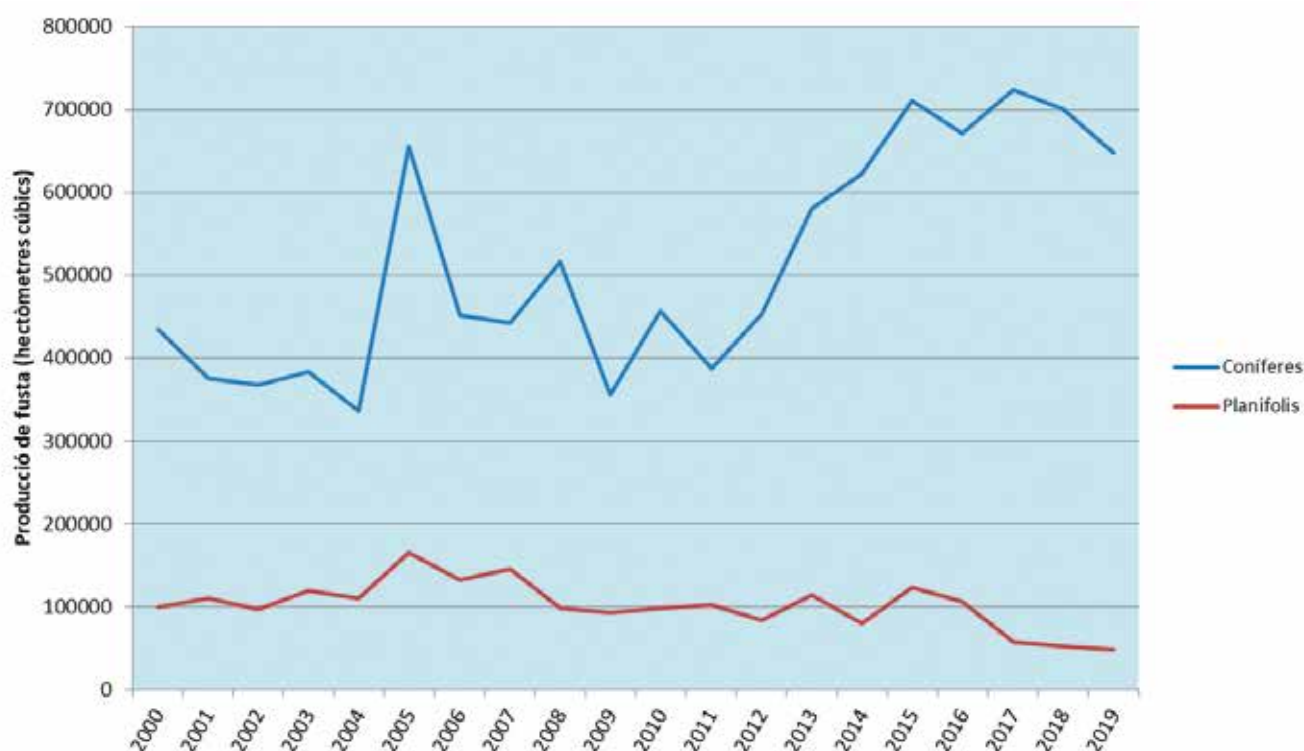
Mapa 7.3. La gestió pública de les forests a muntanya.
Forests d'utilitat pública segons tipus de propietat, 2021

Del més de mig milió d'hectàrees de forests de gestió pública de Catalunya, gairebé 300.000 (un 58 %) tenen gestió municipal i unes 95.000 ha (un 18 %) les gestionen directament les entitats municipals descentralitzades, fet que suma una gestió de proximitat de tres quartes parts de les forests públiques. El tercer ens gestor en volum de superfície és la Generalitat de Catalunya, amb unes 89.000 ha, el 17 % del total. Prop de 17.000 ha (el 3 %) de gestió pública són de propietat privada, però amb conveni de gestió, mentre que el pes d'altres entitats, com ara l'Es-

tat, les diputacions i altres agències públiques, és molt minoritari. Bona part dels boscos públics es concentren en la zona pirinenca, encara que també hi ha extenses masses forestals públiques a les Terres de l'Ebre. Cal tenir present que els boscos de gestió pública només representen un 25 % dels 2 milions d'hectàrees de superfície forestal; el 75 % restant queda sota gestió privada. Font: elaboració pròpia a partir de la base cartogràfica de forests públiques actualitzada a 2021, del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

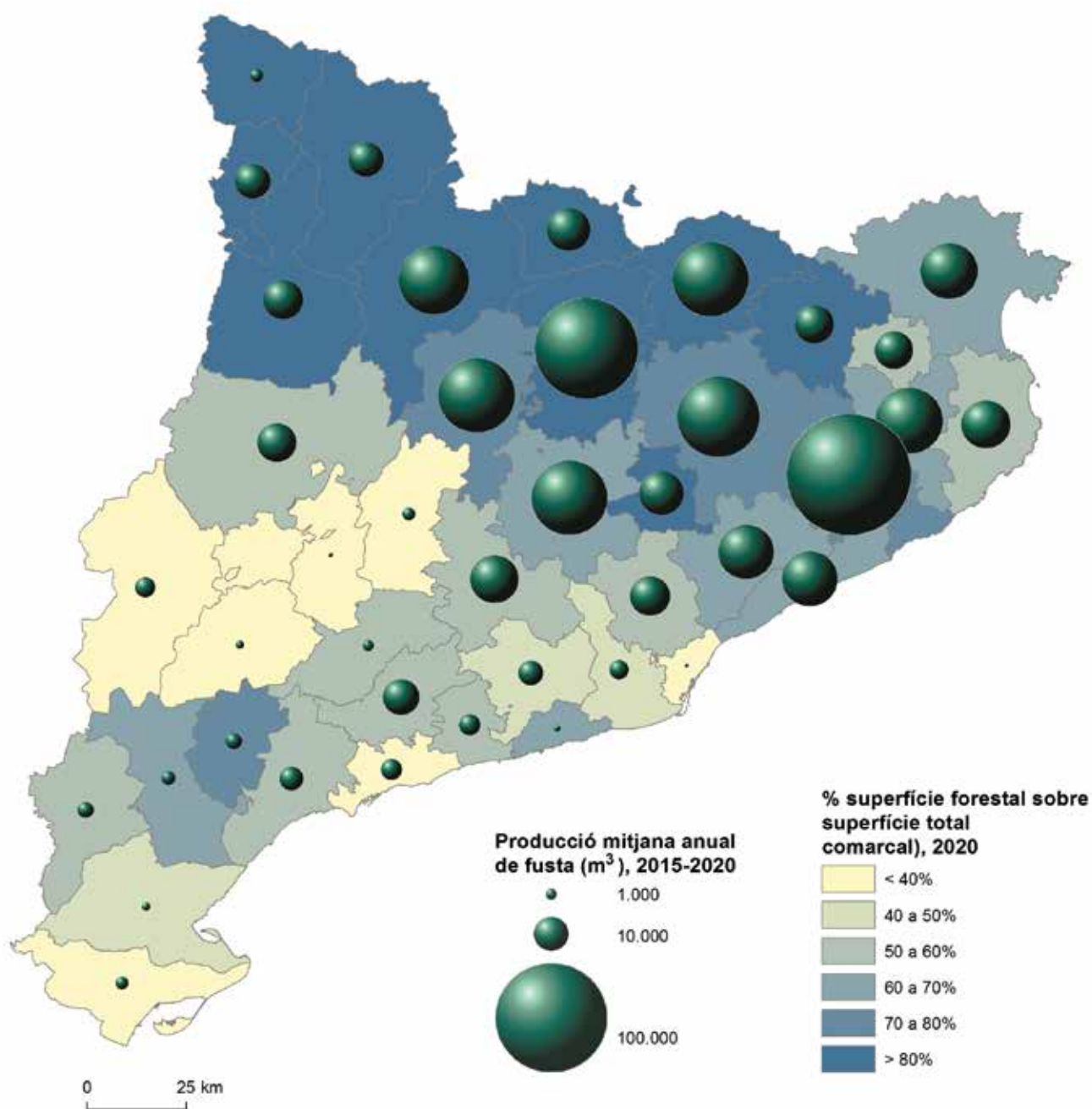
Gràfic 7.1. Tendència a l'augment de l'explotació de la fusta.
Evolució de la producció de fusta, Catalunya, 2000-2019

En els darrers decennis s'ha produït una recuperació de les superfícies forestals, però l'aprofitament forestal més aviat s'ha reduït i l'explotació de la fusta passa de fa anys per hores baixes davant la competència dels països escandinaus i d'altres que produeixen millor fusta i a menys cost. Des de fa anys, la producció de fusta és majoritàriament representada per espècies de coníferes, d'acord amb el mateix domini territorial

d'aquestes espècies de condicions més fustaneres. En els darrers anys, però, aquesta posició de predomini s'ha incrementat. Arriba a l'entorn de 700.000 hm³ de fusta de pins i coníferes similars, davant de 50.000 hm³ només d'espècies de frondoses. Font: elaboració pròpia a partir de les dades de Producció de fusta per espècies d'Idescat.

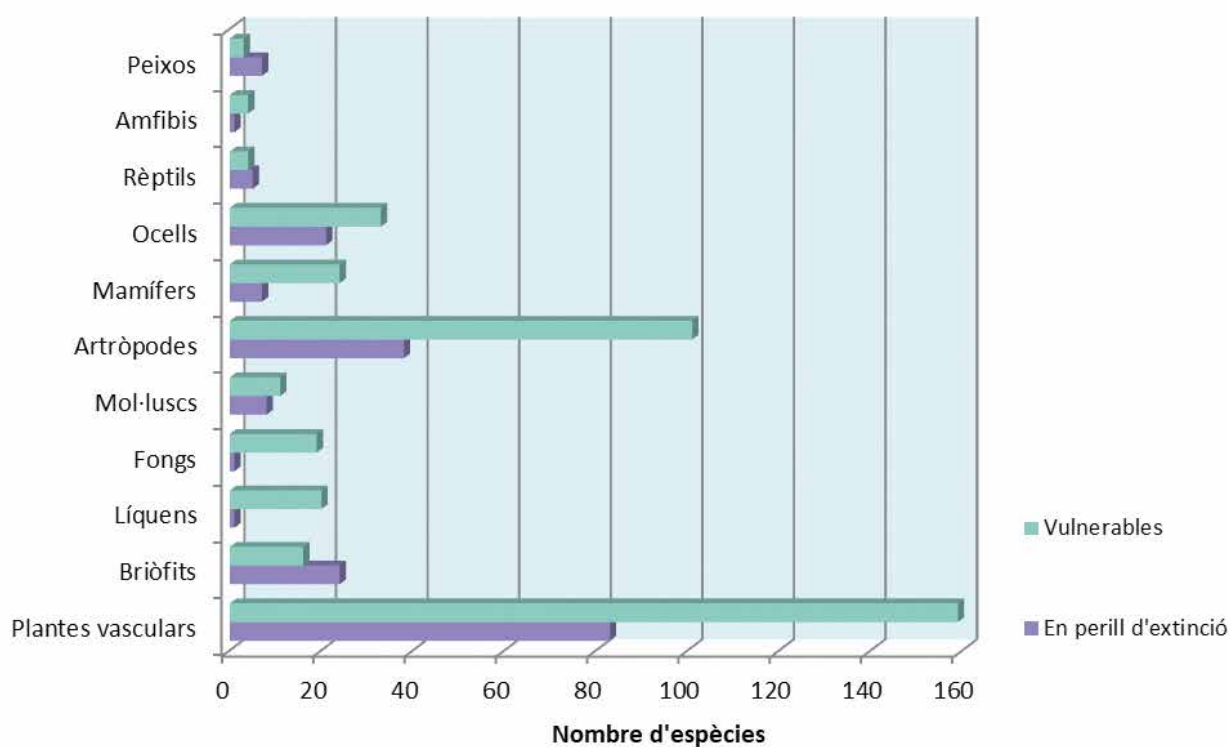
Mapa 7.4. Concentració territorial de la producció de fusta.
Superfície forestal i producció de fusta per comarques, 2015-2020 *

La producció per al conjunt de Catalunya volta els 760.000 m³ anuals en els darrers anys, més del 90 % la qual correspon a fusta de coníferes. Les superfícies forestals tenen una presència destacada als Pirineus, però l'explotació de la fusta es concentra a les comarques nord-orientals, que tenen boscos més accessibles i productius i una presència destacada de les forests privades. Font: Dades de producció de fusta per comarques 2019 i 2020, de l'Observatori Forestal Català (<http://www.observatori-forestal.cat/>). S'ha completat la sèrie amb dades dels anys 2015, 2016,

2017 i 2018 sobre l'Evolució dels APROFITAMENTS forestals a Catalunya 2002-2018, per comarques, del Centre de Propietat Forestal (<http://cpf.gencat.cat/ca/transparencia/>). (*) Les dades de superfície forestal per comarca s'han calculat a partir de les dades d'Usos del sòl. Comarques i Aran, àmbits i províncies per al 2020, extretes d'Idescat. Les dades representades en el mapa amb boles proporcionals corresponen a la producció mitjana de fusta per comarca dels 6 anys computada en m³.

Gràfic 7.2. La ruralitat, reserva de biodiversitat.
Espècies amenaçades a Catalunya, 2020

Les àrees rurals, tant per la presència de les extenses àrees forestals del país com per la mateixa presència de cultius, constitueixen la reserva de biodiversitat per excel·lència de Catalunya, a banda de cobrir la major part dels serveis ambientals que ofereixen els ecosistemes del país. Aquest representa un tresor incalculable dins del qual té un pes especial la preservació de les espècies. Per això, cal vetllar pel seu manteniment i posar èmfasi en aquelles espècies sobre les quals pesen amenaces. D'acord amb el seguiment de les espècies de vertebrats i invertebrats, la Generalitat de Catalunya xifrava en un 25 % la pèrdua de biodiversitat

entre 2002 i 2019, i apuntava una situació molt preocupant en ambients aquàtics (rius, llacs i aiguamolls), i en ambients terrestres amb vegetació més oberta (sistemes agrícoles i prats), mentre que en boscos i matollars les pèrdues eren molt menors. La causa més important es relaciona amb la intensificació de l'ús dels recursos naturals per part de l'agricultura i altres activitats, però també amb l'abandonament dels usos agraris, conreus i pastures, en zones poc productives. Font: Estat de la Natura 2020, Observatori del Patrimoni natural i la Biodiversitat (<http://observatorinatura.cat/>).

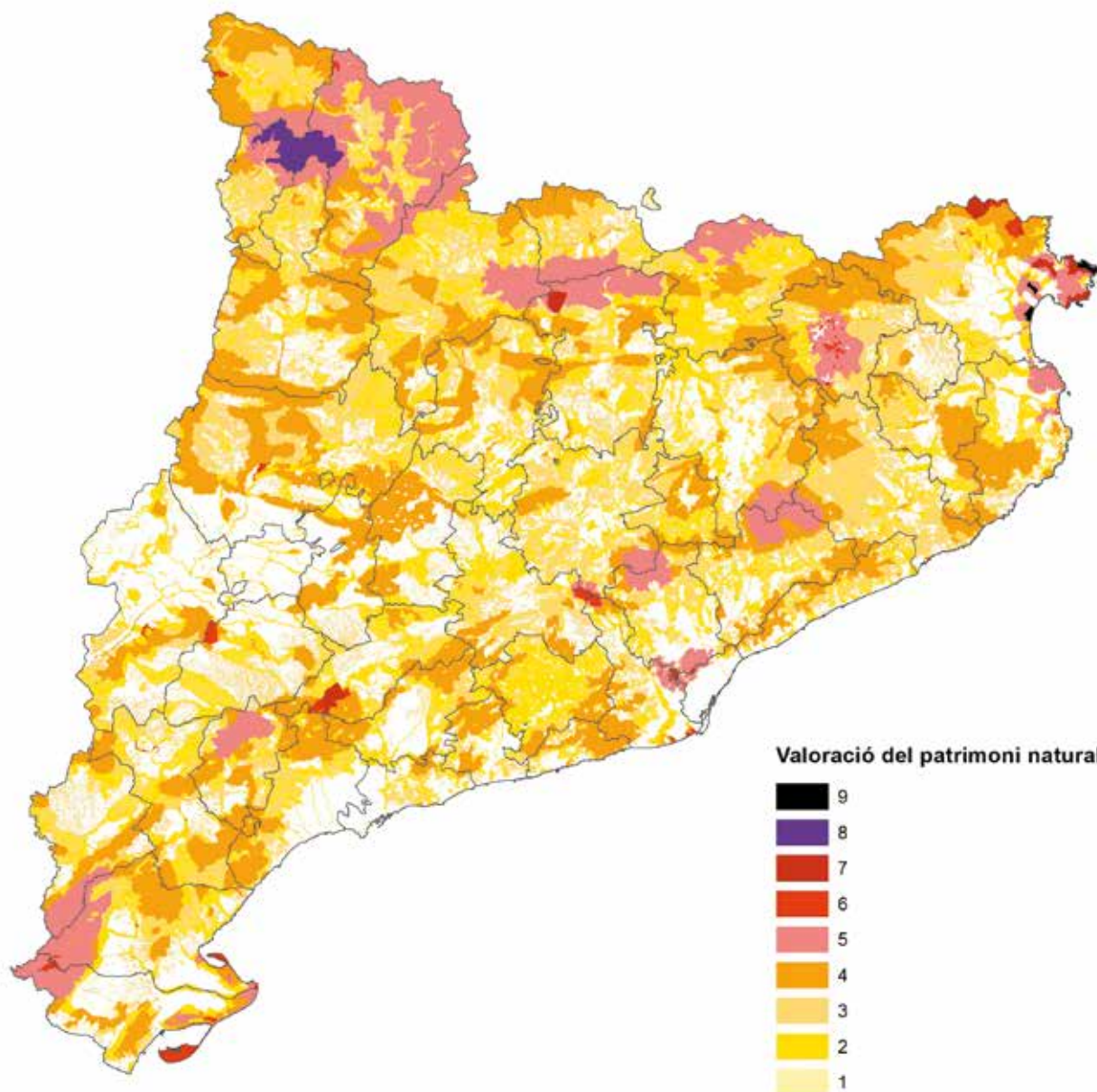
Quadre 7.1. Jerarquia d'espais naturals a partir de la tipologia dels espais naturals UICN (base mapa 7.5)

Categoria	Criteris de selecció	Tipus espais inclosos (*)	Nivell
Reserva natural integral / àrea natural silvestre	Àrea prou àmplia per garantir la integritat dels ecosistemes. Exempta d'intervencions humanes directes i mantenir-s'hi. Conservació a través de la protecció, sense necessitat d'activitats de maneig de l'hàbitat.	Reserva Natural Integral	9
Parc nacional	Contenir exemples representatius de regions importants. Prou gran per contenir un o més ecosistemes complets i no alterats per l'explotació o ocupació humana.	Parc Nacional	8
Monument natural	Un o més trets de notable importància natural o cultural. Prou ampli per protegir la integritat natural pròpia i de l'entorn.	Paratge Natural d'Interès Nacional	7
Àrea de gestió d'hàbitats i espècies	Funció important de salvaguarda d'espècies. La conservació dependrà de la intervenció activa. La magnitud depèn dels requeriments de les espècies que s'han de salvaguardar.	Reserva Natural Parcial Reserva Natural de Fauna Salvatge	6
Paisatge protegit terrestre/marítim	Paisatges de gran qualitat escènica, manifestacions de pràctiques d'ús del territori i organitzacions socials úniques i tradicionals. Preservació de la interacció harmoniosa entre natura i cultura. Oportunitats d'esbarjo i turisme compatibles. Promoció d'activitats científiques i educatives.	Parc Natural	5
Protecció activa d'hàbitats i espècies (1)	Objectiu de salvaguarda d'espècies que introdueix limitacions en activitats i usos (segons les actuacions gestores podria equiparar-se a les àrees de gestió, nivell 7)	Xarxa Natura 2000 (ZEPA i LIC) – PEIN	4
Protecció preventiva d'hàbitats i espècies	Objectiu de salvaguarda d'espècies que introdueix limitacions en activitats i usos en la mesura que aquestes espècies siguin afectades.	Altres hàbitats d'interès comunitari prioritari (HIC)	3
Limitació d'usos que alterin el medi	Espais sobre els quals pesen restriccions urbanístiques significatives i altres limitacions de les transformacions d'usos i realització d'aprofitaments.	Forests catalogades (CUP i protectores) Sòl no urbanitzable de protecció especial dels Plans territorials parcials Reserves naturals fluvials (Pla hidrològic)	2
Altres àrees forestals amb limitacions	Espais sotmesos a control en la transformació d'usos i els aprofitaments.	Resta d'espais forestals subjectes a la Llei forestal	1

Font: elaboració pròpia a partir de la tipologia de la Unió Internacional per la Conservació de la Natura (UICN). (*) No s'hi inclouen els espais amb una protecció que, d'acord amb els comentaris del capítol anterior, no té una aplicació real. (1) Aquesta categoria i altres d'inferiors no formen

part, pròpiament, de la tipologia UICN. S'han deixat de banda figures com les Reserves de Caça, Reserva de la Biosfera, Geopark o Starlight, que tenen una delimitació força imprecisa (límits municipals) i/o un objectiu de protecció molt puntual.

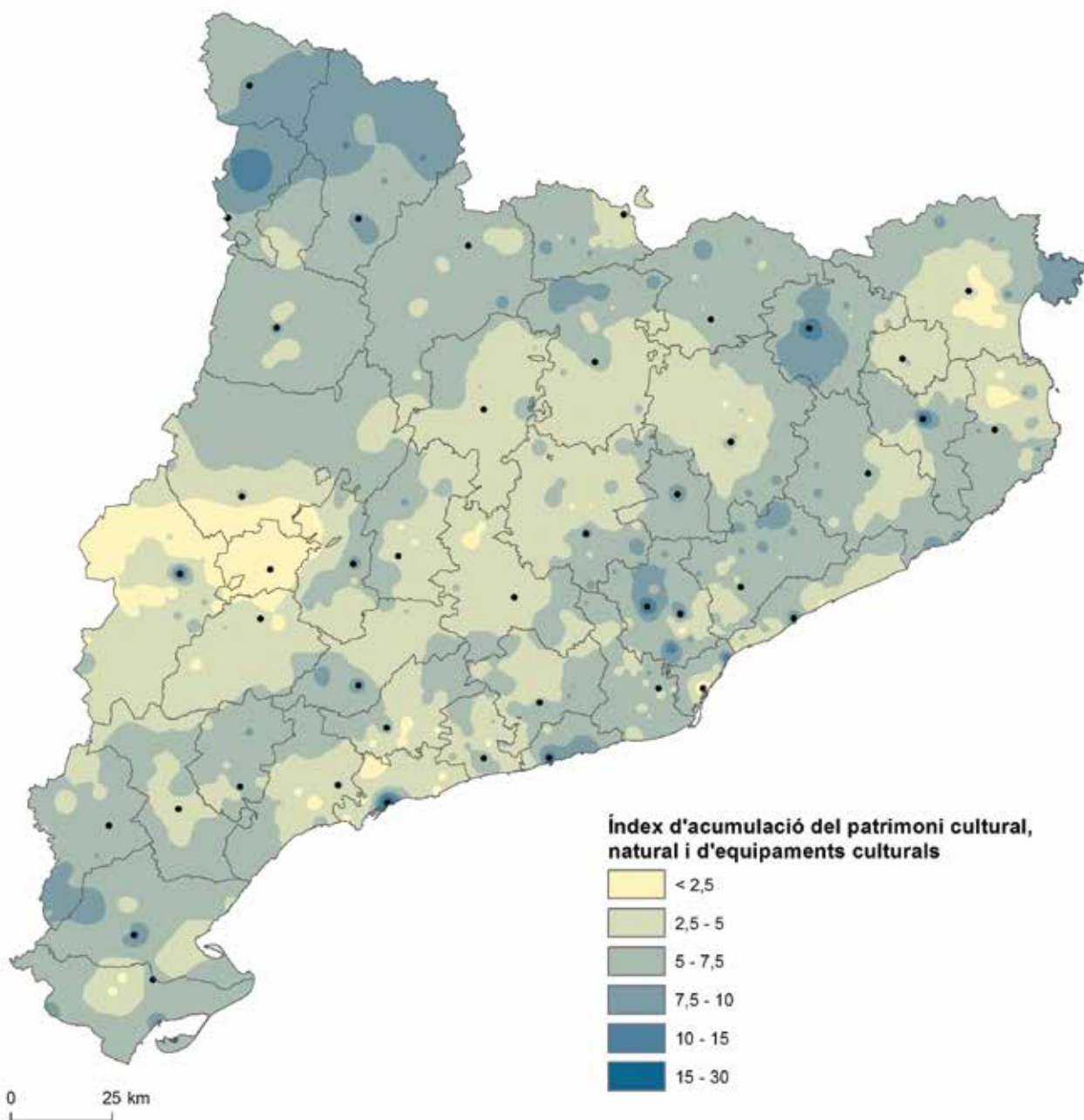
Mapa 7.5. Un nivell de protecció de l'espai natural extens.
Indicador sintètic de grau de protecció a partir dels espais naturals (quadre 7.1), 2017

Sobre el sòl no urbanitzable se superposen diferents nivells de protecció natural, que limiten determinats usos i activitats i que afecten bona part d'aquestes àrees amb una intensitat diferent, que s'avalua des d'1 fins a 9, en la qual el 9 correspon a la màxima protecció derivada de la figura de les reserves naturals integrals, seguint la classificació d'espais reflectida en el quadre 7.1. Destaca el reconeixement patrimonial atorgat als Pirineus, particularment a la taca nord-occidental i la part més alpina i propera a la frontera. La línia que segueix aproximadament la serralada prelitoral, des d'Olot fins als ports de Beseit, constitueix l'altre eix patrimonial destacat, amb les fites conegudes de la zona volcànica de la Ga-

rotxa, Montseny, Montserrat, Prades-Montsant i els Ports. Font: Aldomà, I., Mòdol, J.R. i Guerrero, M. (2017). *Patrimonis rurals: Reconeixement i perspectives*, Fundació del Món Rural i bases cartogràfiques d'espais naturals, principalment procedents del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural, encara que també d'altres institucions: Forests públiques del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural, Reserves naturals fluvials de l'ACA i resta d'espais forestals a partir de la cartografia comarcal del SIGPAC del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural, recollint només els espais d'ús forestal.

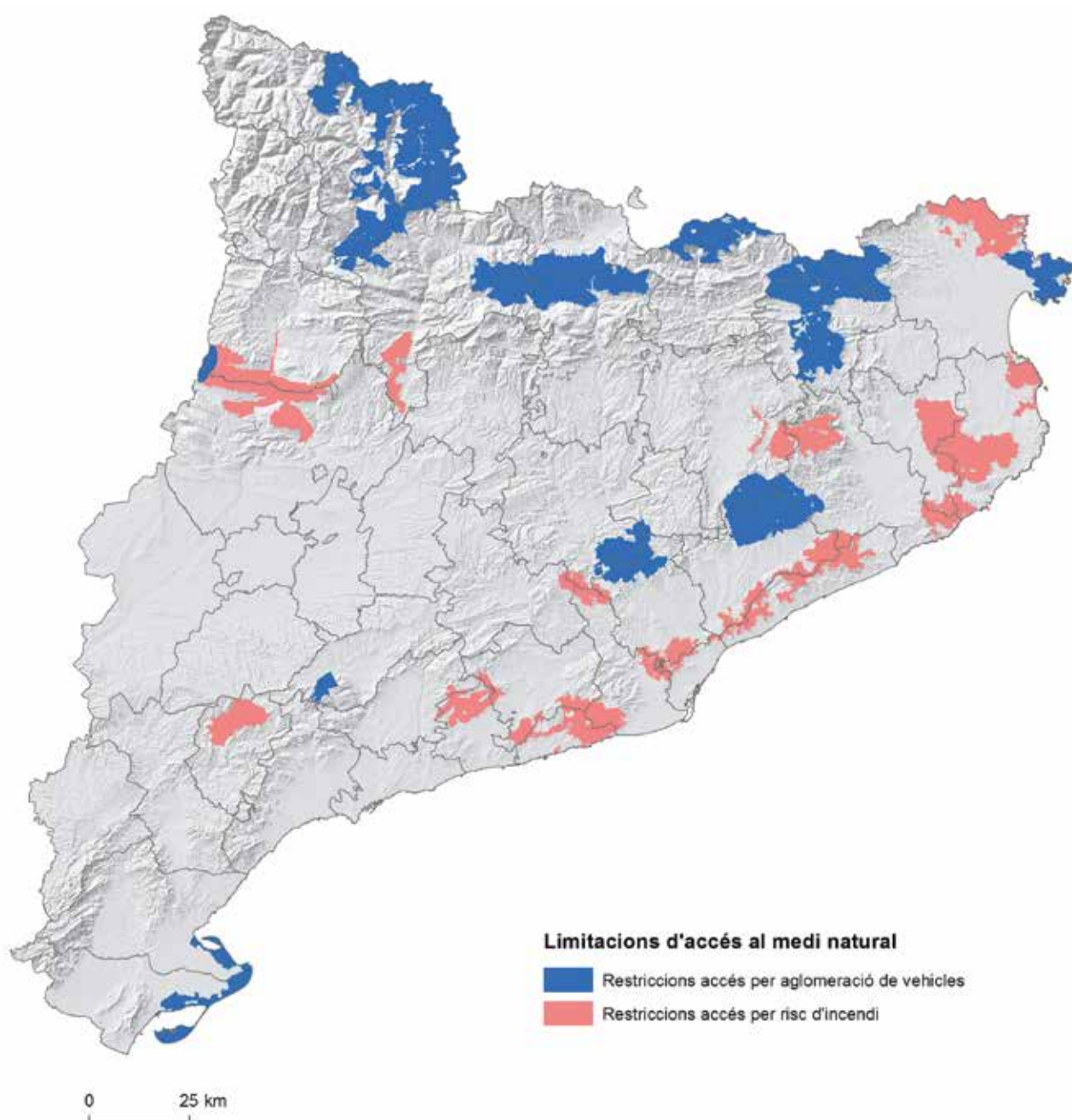
**Mapa 7.6. Valors paisatgístics del territori:
el patrimoni natural i cultural, 2017 ***

Els espais naturals poden considerar-se com un element més del que serien els valors patrimonials del territori, que comprendrien el patrimoni cultural en les seves diverses expressions. La línia dels Pirineus i la de la serralada Prelitoral vindrien a donar el to dels espais de màxim valor de patrimonialització, amb la presència d'algunes àrees destacades: Pallars Sobirà-Vall d'Aran-Alta Ribagorça, entorn del Cadí, Garrotxa-Montseny, Prades-Montsant, els Ports. Font: Aldomà, I., Mòdol, J.R. i Guerrero, M. (2017) Patrimonis rurals: Reconeixement i perspectives, Fundació del

Món Rural. (*) S'ha valorat la dotació d'equipaments culturals de forma jerarquizada segons el tipus de patrimoni. Posteriorment s'ha procedit a dividir el valor acumulat a escala municipal pel valor del municipi amb un màxim valor acumulat i el resultat s'ha multiplicat per 10. A continuació s'ha sumat aquest valor al del patrimoni cultural i natural, calculats de la mateixa manera en base 10, amb el qual el valor màxim teòric d'aquest índex compost seria 30. S'ha exclòs el municipi de Barcelona.

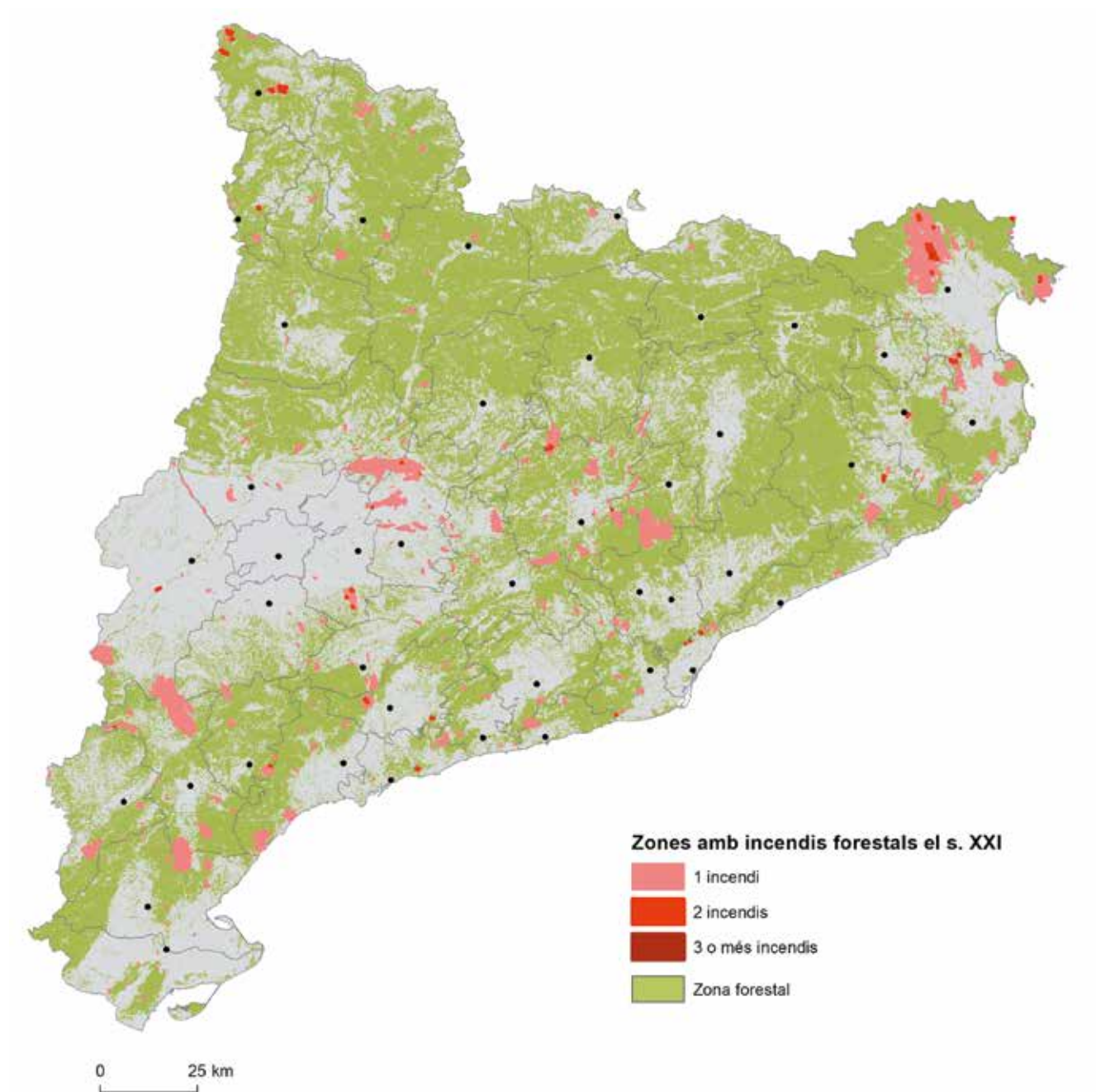
Mapa 7.7. Espais naturals tancats o d'accés limitat per aglomeracions i risc d'incendi, estiu 2021

L'increment d'ús de l'espai natural per motius d'oci fa que s'hagi incrementat notablement la freqüentació de determinades àrees en els darrers anys. La massificació excessiva dels espais genera problemes de degradació del medi i de seguretat per als mateixos visitants, a banda de la problemàtica que l'accés en vehicle privat genera en aparcaments, infraestructures d'accés i poblacions veïnes. A aquestes circumstàncies

s'hi afegeix un elevat risc d'incendi. Tot plegat suposa l'establiment de peatges en els accessos i limitacions en el nombre de vehicles i/o visitants admesos en els espais, limitacions que s'exerceixen a través de diferents impediments i mecanismes de control. Font: elaboració pròpia a partir d'informació periodística diversa entorn de tancaments d'espais per evitar aglomeracions o per risc d'incendi durant l'estiu del 2021.

Mapa 7.8. El risc potencial de grans incendis.
Àrees afectades per incendis durant el segle XXI

Només unes poques àrees humides del país s'escapen del risc d'incendis forestals, que s'estén durant bona part de l'any, i encara al pic de l'estiu pràcticament totes les superfícies forestals es poden trobar en risc d'incendi. En els dos darrers decennis no s'han viscut els grans incendis forestals que afectaren Catalunya a les darreries del segle XX,

però hi ha hagut un bon nombre d'incendis escampats per tot el territori, i el risc d'un gran incendi forestal continua present i s'accentua per les circumstàncies climàtiques o l'estat dels boscos. Font: elaboració pròpia a partir de la Base cartogràfica d'incendis forestals 2001-2020 del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

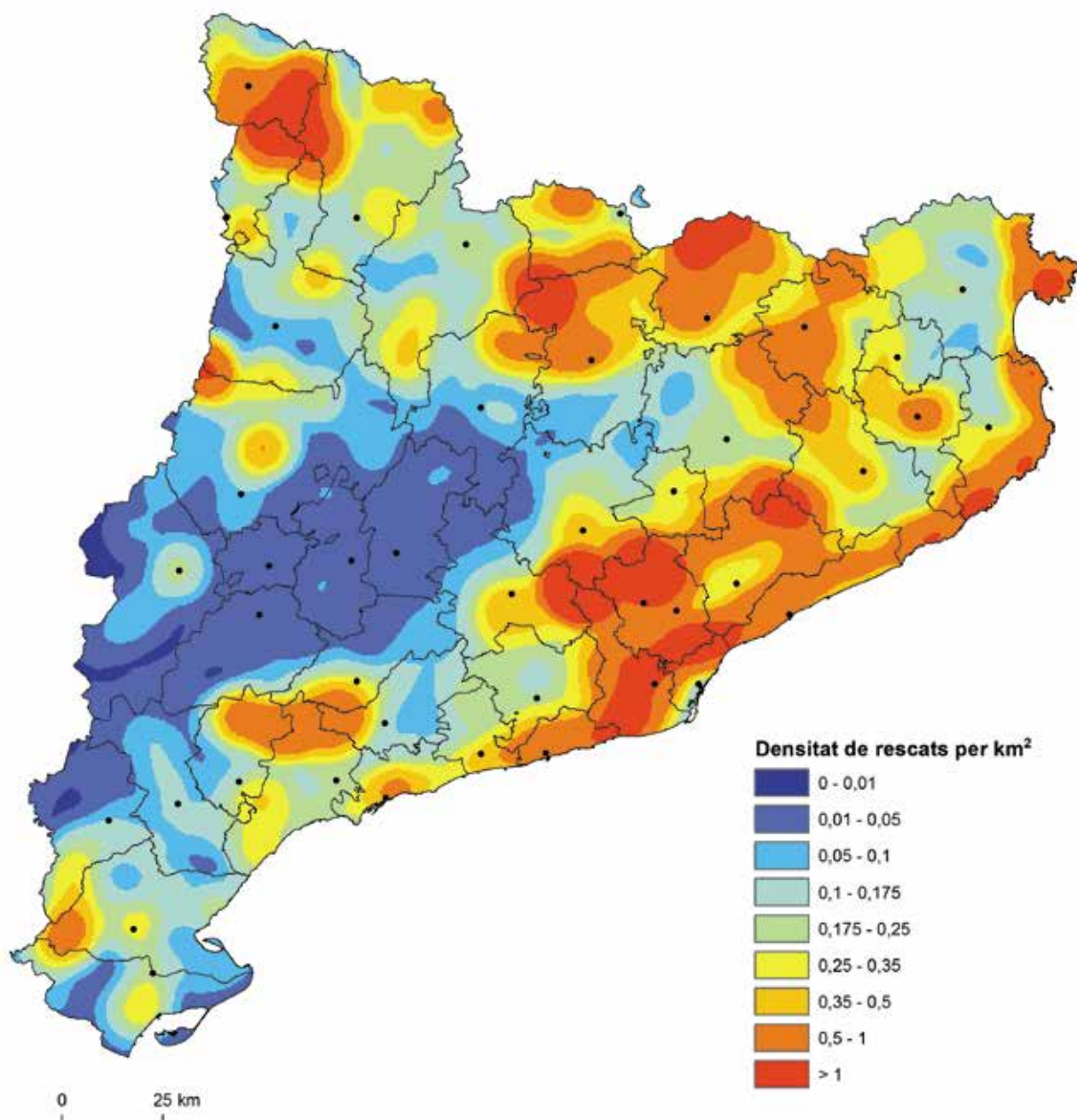
Gràfic 7.3. Major freqüentació del medi natural acompanyada de riscos.
Evolució de les xifres de salvament en el medi natural, 2010-2021

La freqüentació creixent del medi natural queda reflectida en el pes del nombre de salvaments, que responen sovint a la manca de cultura o expertesa dels que hi accedeixen. En el gràfic s'aprecia clarament una tendència al creixement progressiu de serveis de salvament al medi natural. Font: elaboració pròpia a partir de les Estadístiques de salvaments al medi natural dels Bombers de la Generalitat, amb dades des del 2010,

actualitzades en data de 17 de juliol de 2021 en el moment de fer el mapa. (<https://analisi.transparenciacatalunya.cat/>). (*) Les dades parcials de 2021, que corresponen a poc més de la meitat de l'any, ja són superiors a les dels primers anys de la sèrie, i fan pensar en una superació del rècord de 1.651 serveis del 2020.

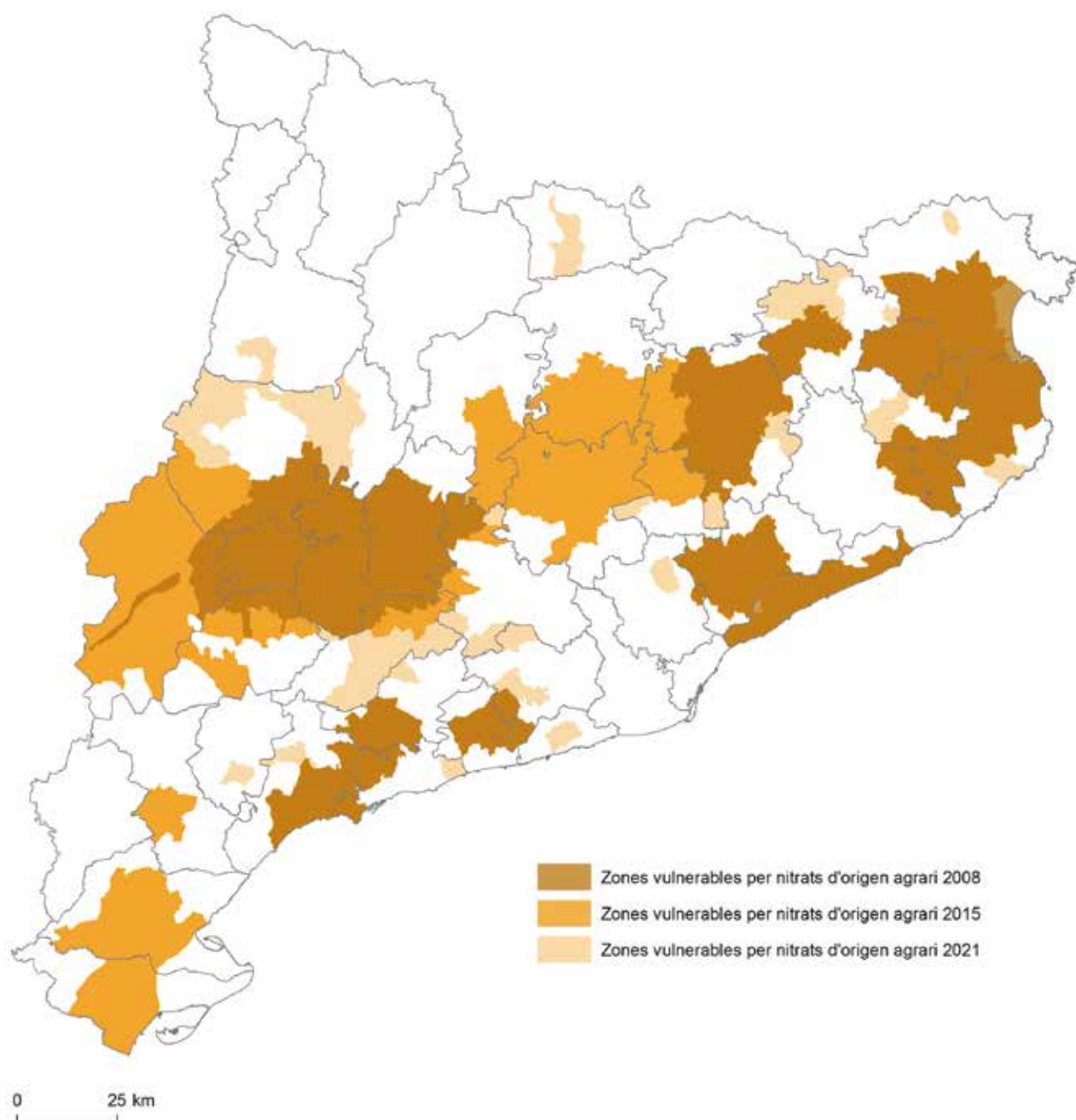
Mapa 7.9. Els salvaments es concentren a les muntanyes emblemàtiques.
Densitat de salvaments en el medi natural, 2010-2021

Les zones de muntanya i destinacions de senderistes i escaladors són les que presenten més serveis de salvament, amb el Pirineu axial, Montserrat, el Montsec, els Ports i les serralades costaneres al capdavant. Això, a banda del pes important en municipis costaners dels rescats en platges. Quant a la densitat per quilòmetre quadrat dels salvaments, entre els punts anteriors destaquen el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, la serra del Cadí i el Pedraforca, la zona de la vall de Núria, el Montseny, Sant Llorenç del Munt i l'Obac, Montserrat, el Montsec, els Ports o el congost de Mont-rebei. Venen a ser les grans

fites de l'imaginari col·lectiu associat a la muntanya. Si els rescats a les àrees alpines pirinenques es poden relacionar amb les dificultats específiques del relleu i la climatologia, a les serralades costaneres pesa, sobretot, el grau elevat de freqüentació. Font: elaboració pròpia a partir de les Estadístiques de salvaments al medi natural dels Bombers de la Generalitat, amb dades des del 2010, actualitzades en data de 17 de juliol de 2021 en el moment de fer el mapa. (<https://analisi.transparenciacatalunya.cat/>). S'ha calculat la densitat de salvament en tot el període per quilòmetre quadrat.

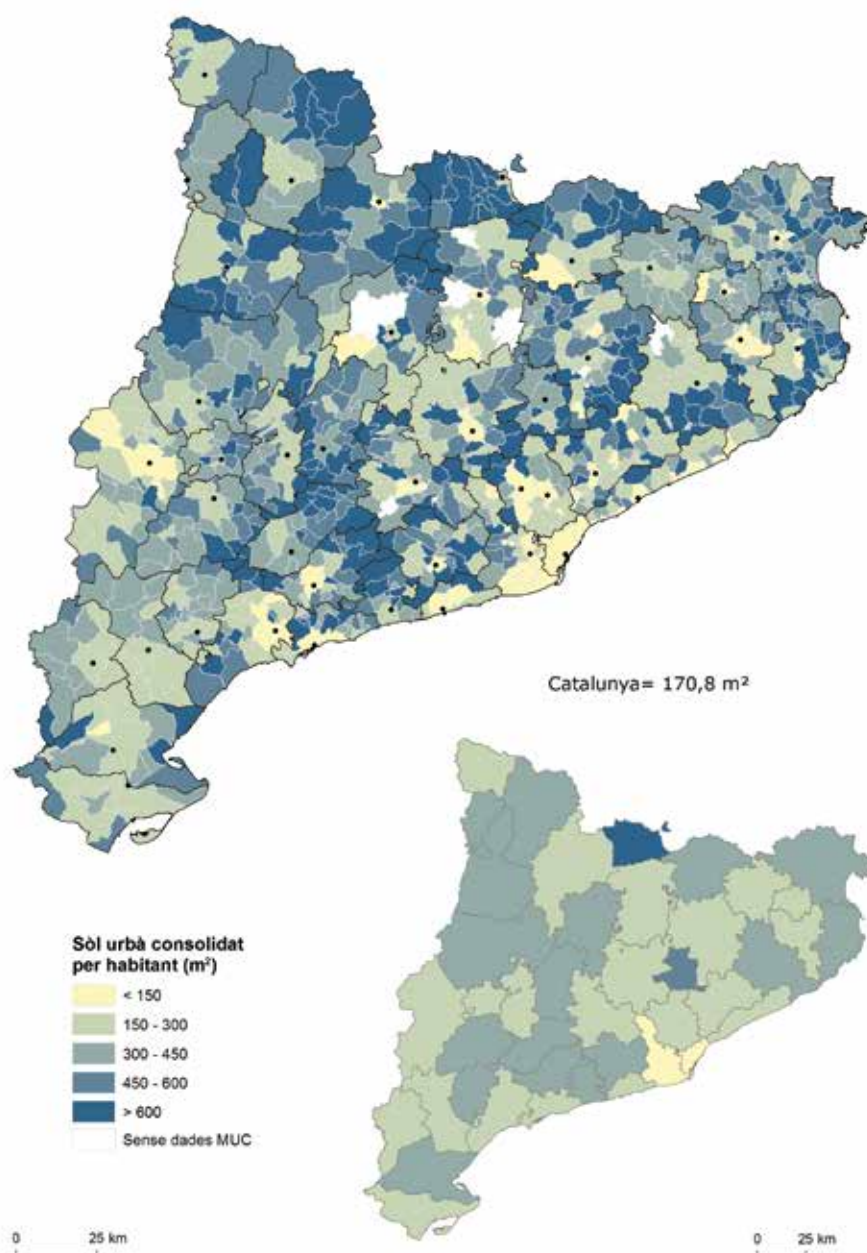
Mapa 7.10. Derivades mediambientals de la ramaderia intensiva.
Zones vulnerables per nitrats 2021, una problemàtica en expansió

L'augment de la cabanya ramadera en els darrers anys, particularment de la cabanya porcina, comporta una problemàtica creixent en la gestió de residus, que no troben una sortida satisfactòria a través de l'ús tradicional com a adob. En aquest sentit, la superfície vulnerable a la qual s'apliquen restriccions ha passat de 631.895 ha el 2008 a 1.086.890 ha el 2015 i 1.282.458 ha el 2021. Gairebé el 40 % de la superfície de Catalunya està en perill de contaminació per nitrats per l'activitat agrorramadera. El

sector fa temps que treballa en nous models de gestió de residus que poden arribar a resoldre el problema de l'adobat excessiu i els excedents, alguns dels quals enllacen amb fórmules d'economia circular. Font: elaboració pròpia a partir de dades de les diverses ampliacions de les zones vulnerables per nitrats del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

Mapa 7.11. Major disponibilitat de sòl urbà a la ruralitat.
Sòl urbà consolidat per habitant per municipis i comarques, 2020

Als municipis amb més habitants la població viu més concentrada i ocupa menys espai, en consonància també amb la competència per l'ús del sòl i uns preus més elevats d'aquest sòl. Per regla general són, doncs, els que compten amb menys superfície urbana per habitant. Per contra, en zones rurals amb escassa població, sobretot en aquelles amb un desenvolupament residencial de segona residència (com és el cas de la Cerdanya i altres zones pirinenques) o en algunes zones de primera residència amb abundància d'urbanitzacions (segona corona metropolitana de Barcelona), el volum de sòl urbanitzat per habitant és molt més elevat. La Coma i la Pedra, i Prats i Sansor, són els municipis catalans amb més

quantitat de sòl urbà consolidat per habitant, al voltant de 5.000 m². Mentre que a les zones de nova urbanització pot contribuir-hi la presència de terrenys urbanitzats per edificar, als nuclis rurals hi trobarem solars i edificacions més amplis a uns preus més moderats, que són els que atreuen habitants de ciutat cap a aquestes àrees. Font: elaboració pròpia a partir del Mapa urbanístic de Catalunya (MUC), del Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i Territori i de les dades padronals de població per municipi i comarca 2020 de l'Idescat. Es considera sòl urbà consolidat aquell que està edificat o presenta les condicions d'urbanització per estar-ho de manera immediata.

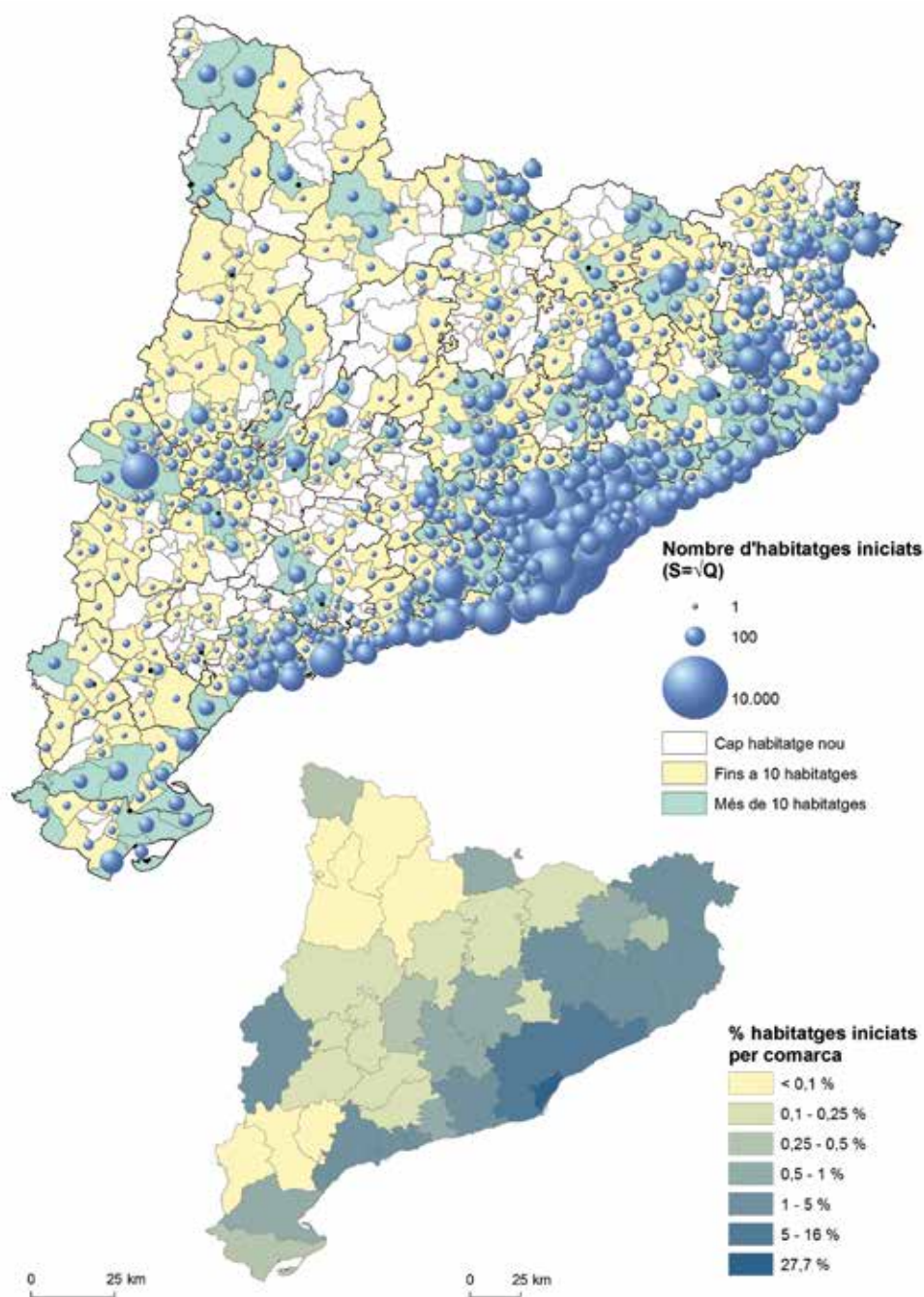
Gràfic 7.4. La recuperació de l'habitatge no arriba a l'àmbit rural.
Evolució anual de la construcció d'habitatge nou, 2008-2020

Un cop superada la crisi immobiliària, els darrers anys s'havia recuperat un cert ritme de construcció a la zona metropolitana, que no es va traduir de manera semblant a la resta del territori, on la construcció de nous habitatges continua estancada amb valors molt baixos, especialment als municipis més petits. La crisi de la COVID-19 ha suposat una nova aturada al ritme de construccions en el conjunt del país. Font: elaboració pròpia a partir de les dades d'habitatges iniciats entre 2015 i 2020

referents a habitatges que disposen dels expedients visats pels col·legis d'aparelladors segons les dades elaborades per la Secretaria d'Habitatge i Millora Urbana i recollides d'Idescat. (*) Dades existents referents a habitatges censats el 2011. (**) La construcció d'habitatge nou a Barcelona i l'entorn metropolità s'ha dividit per la meitat per poder fer més visible el cicle econòmic general.

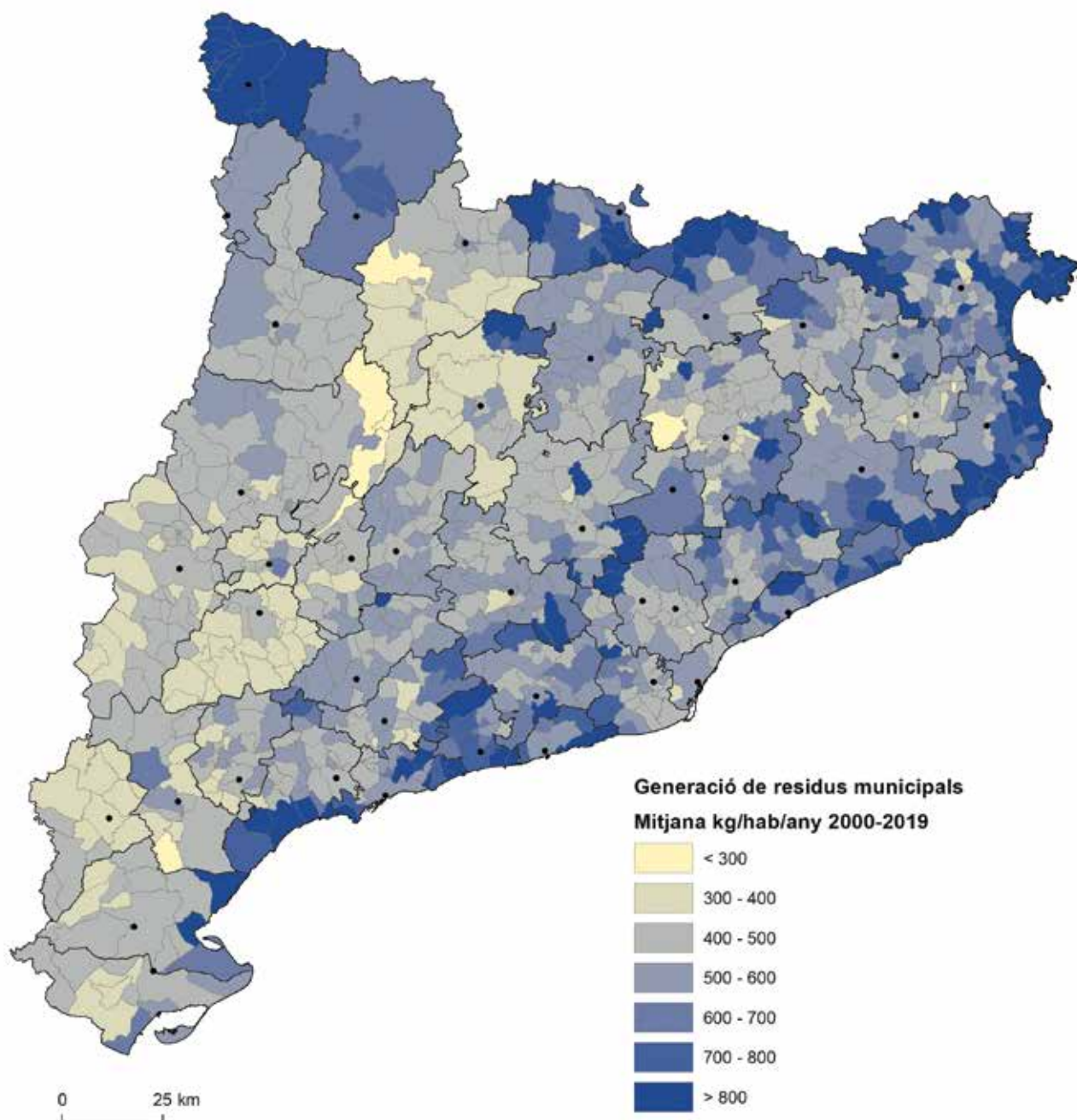
Mapa 7.12. Una construcció ínfima d'habitatge nou a l'interior.
Habitatges nous iniciats per municipis i comarques, període 2015-2020

La construcció d'habitatge nou a les comarques interiors se centra en les capitalitats comarcals i alguns municipis veïns on es traslladen noves parelles de la ciutat principal. La resta de municipis presenten una dinàmica constructiva molt reduïda, per no dir nul·la en molts casos. La representació gràfica municipal es fa sobre l'arrel de la suma dels 6 anys per reduir l'impacte de la concentració de l'activitat a Barcelona i àrea metropolitana. Tot i amb això, queda clar que bona part de l'activitat

constructiva els darrers anys no ha estat pas a les zones rurals, sinó molt concentrada a la zona metropolitana i altres zones més urbanes del país. Font: elaboració pròpia a partir de les dades d'habitatges iniciats entre 2015 i 2020 referents a habitatges que disposen dels expedients visats pels col·legis d'aparelladors segons les dades elaborades per la Secretaria d'Habitatge i Millora Urbana i recollides d'Idescat.

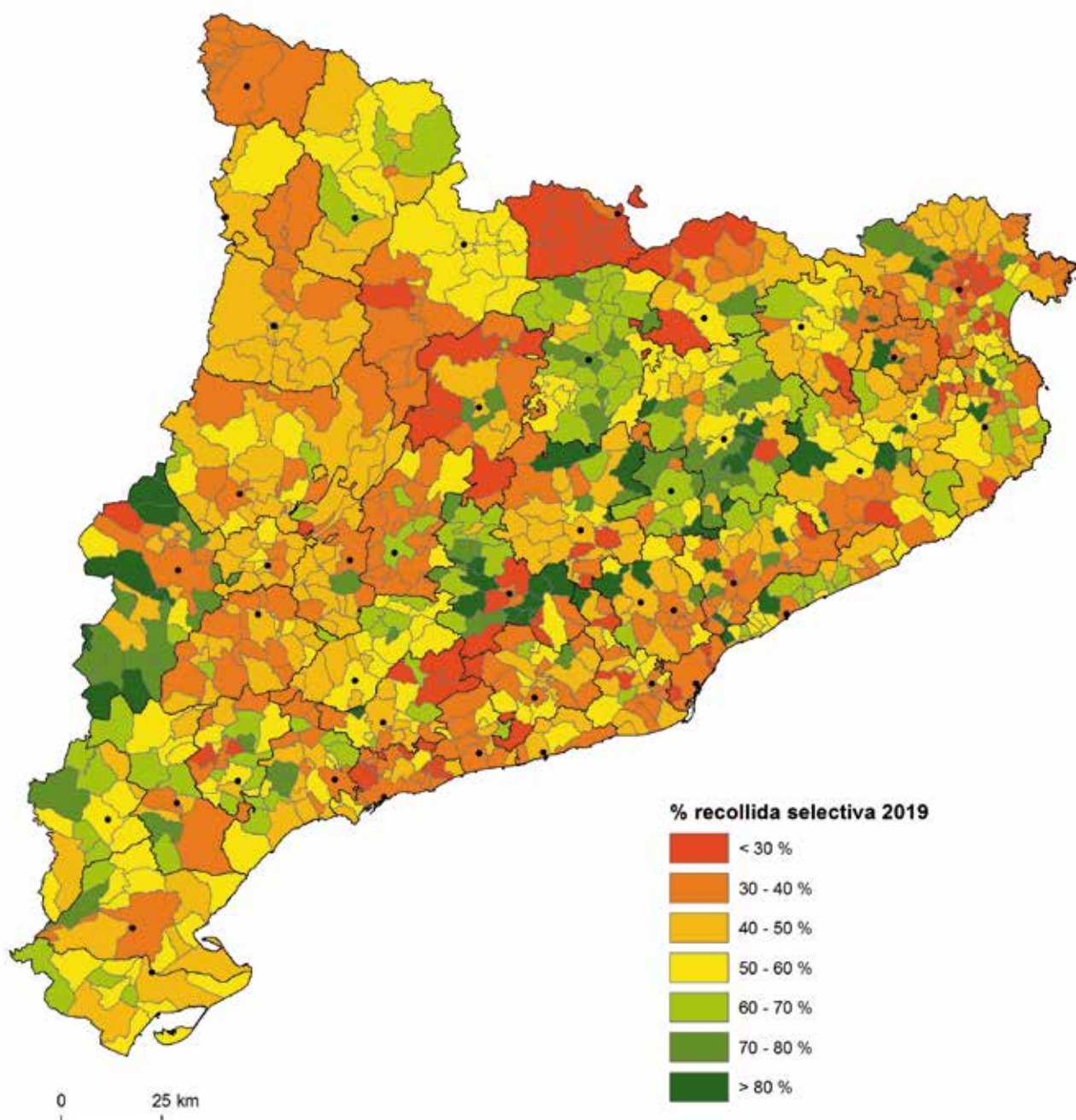
Mapa 7.13. Generació de residus municipals.
Mitjana de producció de residus per habitant i any, 2000-2019

La generació de residus mostra de manera indirecta el volum de població pendular que suporta cada territori. Els municipis turístics de la costa i del Pirineu axial presenten dades molt superiors a les de la resta de municipis, mentre que es dibuixa també una corona perifèrica metropolitana amb una presència destacada d'urbanitzacions i una elevada generació de residus. En el període es veu un descens progressiu de la producció de residus per habitant, de xifres superiors als 600 kg/hab/

any de mitjana a Catalunya el 2000, fins a un mínim de menys de 500 kg el 2013, xifra que s'ha anat incrementant fins als 550 kg del 2019. L'impacte de reducció de residus de les campanyes a favor de la triple R (reduir, reutilitzar, reciclar) semblen haver tingut el seu impacte, encara que potser caldria perseverar en l'esforç. Font: elaboració pròpia a partir de les Estadístiques de residus municipals de l'Agència de Residus de Catalunya (<https://analisi.transparenciacatalunya.cat/Medi-Ambient>).

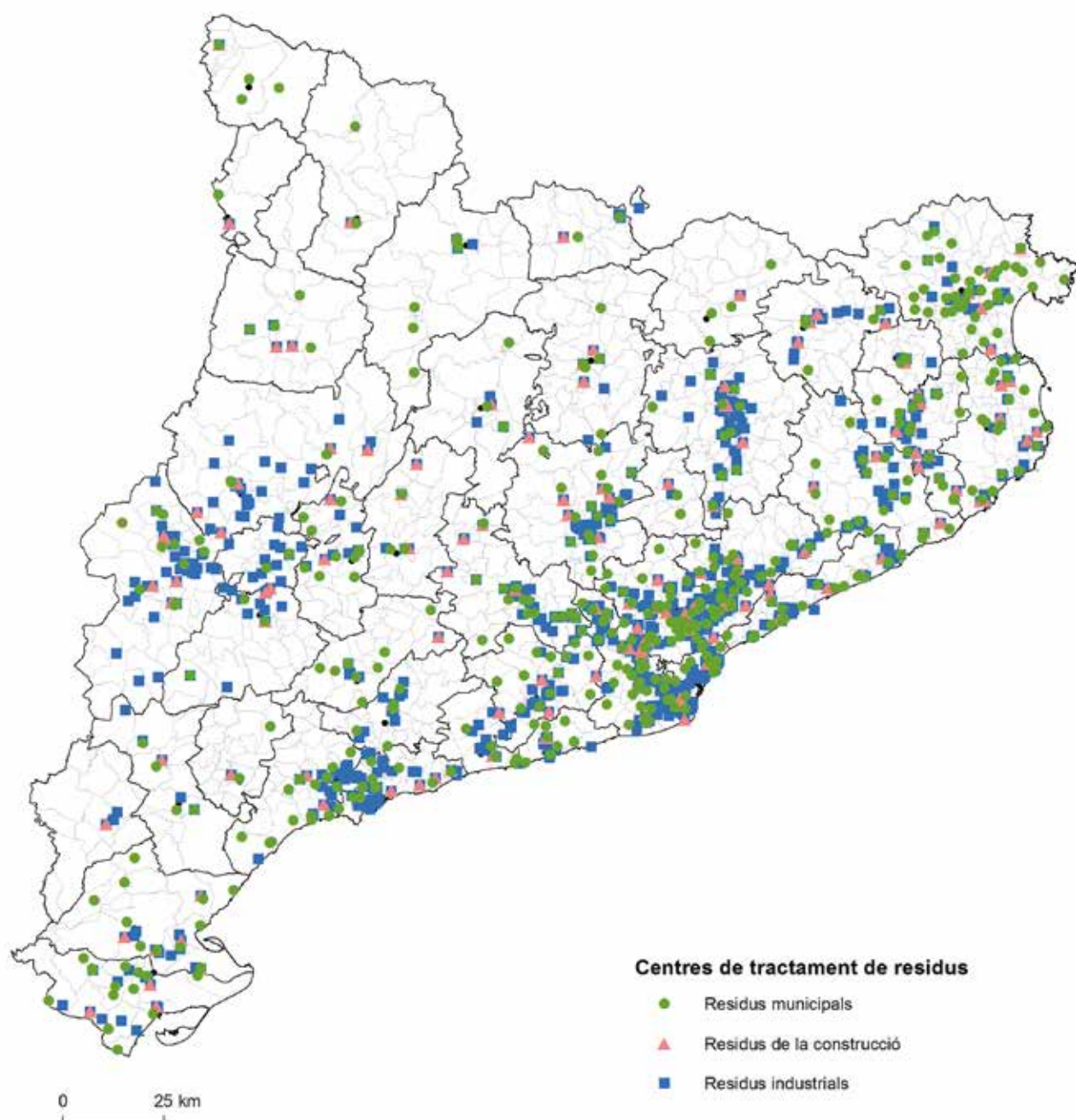
Mapa 7.14. En el camí obligat de la recollida selectiva.
 Percentatge de recollida selectiva sobre total de residus, 2019

La UE es marcava com a objectiu un mínim del 50 % de recollida selectiva per al 2020, xifra que, tot i els esforços, Catalunya no assoleix a temps. La recollida selectiva és el camí obligat per al reciclatge i la reutilització dels residus municipals. Les directives europees cada cop són més estrictes en aquest sentit, i sembla que només els municipis que han optat pel sistema de recollida porta a porta presenten percentatges de recollida selectiva elevats. L'opció hauria de ser més fàcil de

desenvolupar en els municipis rurals, de menys volum demogràfic, però els nivells d'implantació presenten a hores d'ara una gran aleatorietat territorial i uns percentatges similars en els diferents estrats de població municipal. Font: elaboració pròpia a partir de les Estadístiques de residus municipals de l'Agència de Residus de Catalunya (<https://analisi.transparenciacatalunya.cat/Medi-Ambient>).

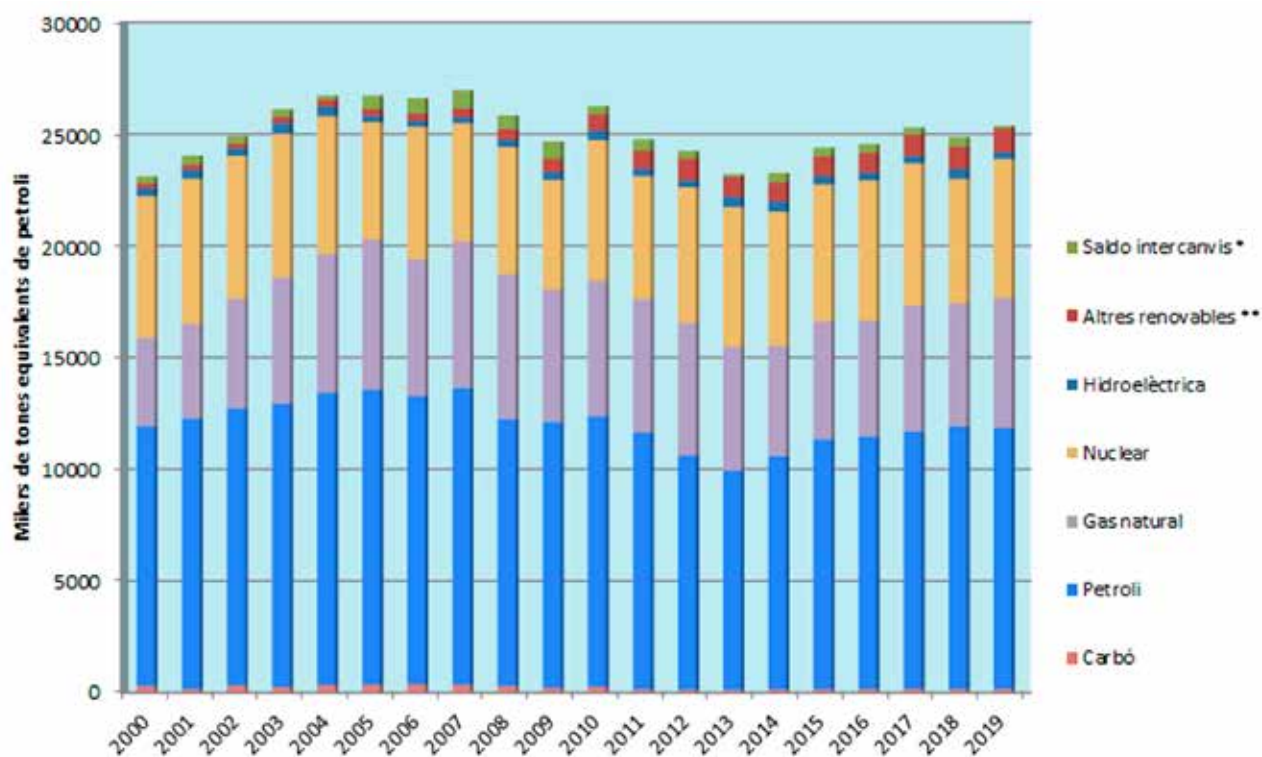
Mapa 7.15. Plantes de tractament de residus

No es pot dir que el tractament de residus recaigui fonamentalment sobre les àrees rurals, tal com mostra la implantació dels diferents centres de tractament, que segueix unes pautes de concentració fonamentalment urbanes. Amb tot, hi ha una escampada important de centres de tractament de residus cap a les àrees rurals, particularment les àrees més planeres de l'interior. Hi destaquen els de residus industrials, molts

relacionats amb la indústria alimentària. La proliferació de centres de tractaments de residus a les comarques de l'Empordà i zones pròximes a la Costa Brava es relaciona amb l'elevat increment de població que hi acudeix estacionalment per motius turístics. Font: elaboració pròpia de les bases de l'Agència de Residus de Catalunya a partir de l'Hipermapa.

Gràfic 7.5. La dependència de l'energia fòssil.
Consum d'energia primària per tipus a Catalunya, 2000-2019

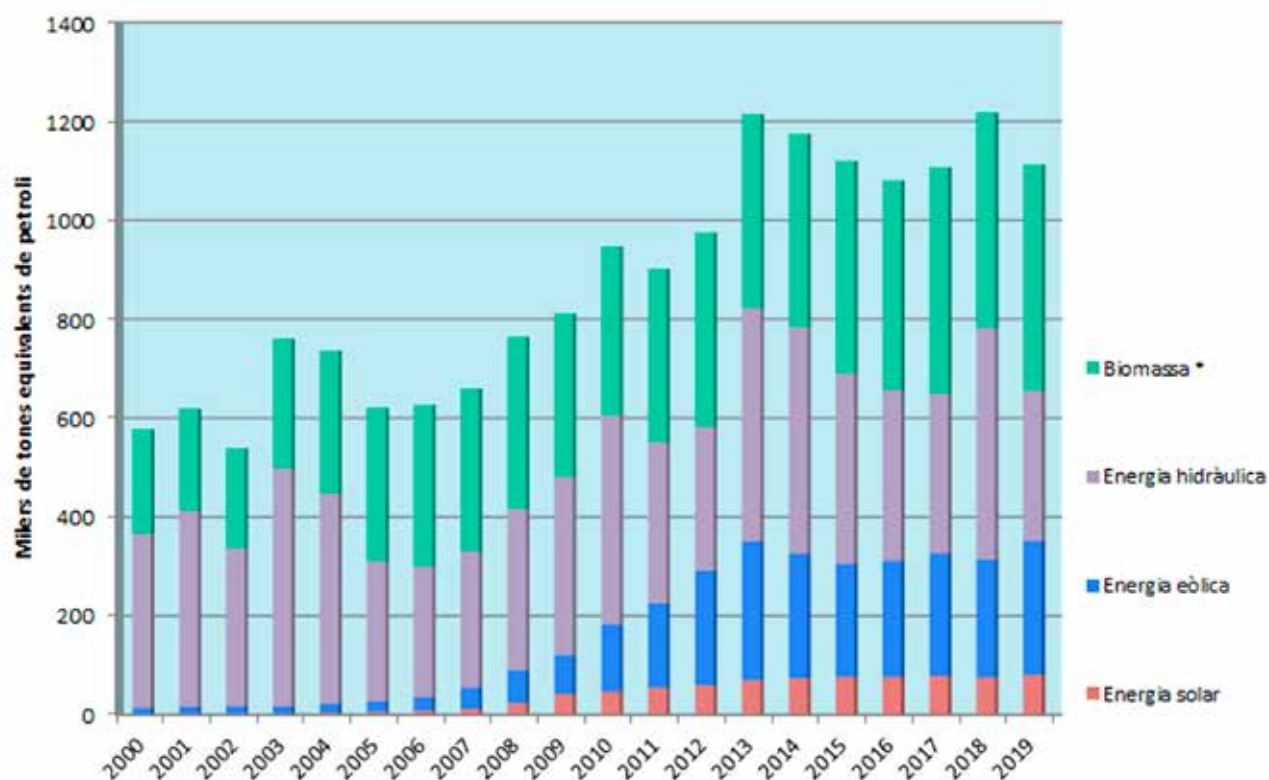

El consum d'energia a Catalunya segueix molt de prop el cicle econòmic, i assolí el seu pic el 2007. La distribució per tipus d'energia es mostra molt estable en les grans magnituds, que posen de manifest la dependència general de les energies fòssils, circumstància que dificulta particularment la transició energètica i l'acompliment dels objectius europeus. L'energia hidroelèctrica, que havia estat un dels pilars de la revolució industrial, es manté en una proporció molt baixa, mentre augmenta el

consum d'energia renovable a partir de les instal·lacions de biomassa, fotovoltaïques i eòliques, que es troben en fase d'expansió per bé que lluny d'assolir proporcions destacables. Font: Institut Català d'Energia i Idescat. (*) En el saldo s'hi inclouen balanços temporals de difícil atribució. (**) La categoria "Altres renovables" inclou la generació d'energia solar, eòlica i a partir de biomassa.

Gràfic 7.6. Grans expectatives per les energies renovables.

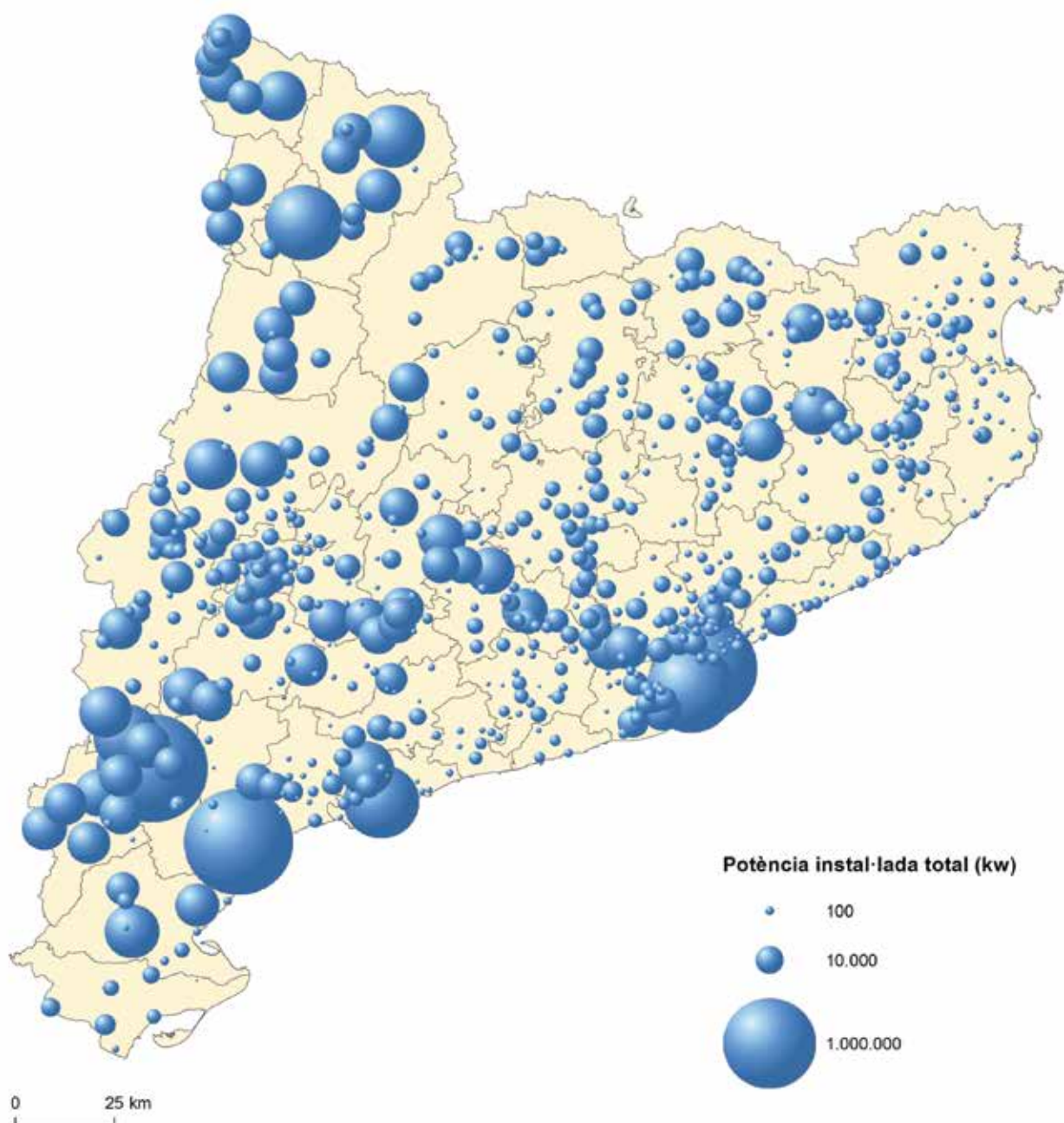
Producció d'energia primària de fonts renovables segons el seu origen a Catalunya, 2001-2019

Si el consum d'energia gira al voltant de les 25.000 tones equivalents de petroli (tep) anuals, la producció es queda a l'entorn de les 7.500 tep, fet que assenyalava la dependència absoluta exterior de Catalunya en matèria energètica. La manca de fonts d'energia fòssil fa que la producció d'energia primària a Catalunya reposi fonamentalment sobre l'energia nuclear, amb més del 80 % de la producció total. La producció renovable hidroelèctrica, que havia jugat un paper fonamental a la primera meitat del segle XX, ha perdut un pes important en el conjunt. A la vegada, augmenta la producció d'energia renovable a partir de les instal·lacions fotovoltaïques i eòliques,

que es troben en fase d'expansió, per bé que lluny dels objectius fixats a escala comunitària. En conjunt, doncs, s'obren grans expectatives de desenvolupament de les energies renovables en el medi rural, tantes, que superen les necessitats del país, fet que fa témer una excessiva artificialització i una competència per als usos agraris. Font: Institut Català d'Energia i Idescat. Per a les energies solar, eòlica i hidràulica, mesurades en termes d'energia física (860 Kcal/kWh). (*) Per a l'energia procedent de biomassa, s'hi inclouen la biomassa forestal, agrícola i ramadera, els residus sòlids urbans, els biocombustibles i el biogàs.

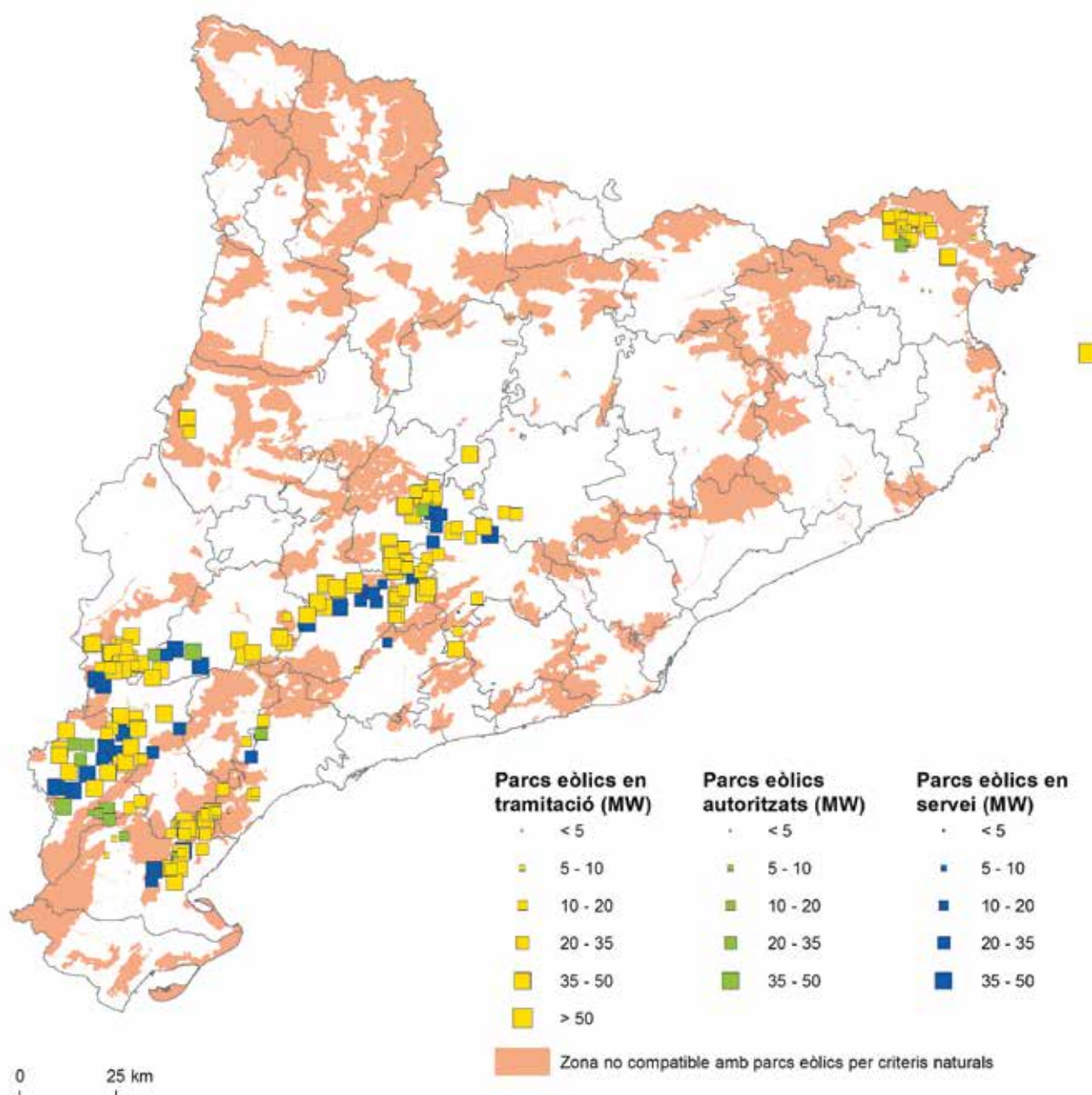
Mapa 7.16. Una producció centrada en les comarques occidentals.
Producció d'energia total en potència instal·lada per municipis, 2018

D'acord amb la proveniença nuclear de la major part de producció catalana, la capacitat de producció es concentra en les grans plantes d'energia nuclear (Ascó, Vandellòs), seguides per la tèrmica (Sant Adrià, Barcelona, Tarragona). Cal destacar el pes important de les centrals hidroelèctriques que aprofiten els salts d'aigua dels embassaments dels rius que baixen del Pirineu, algunes de les quals han arribat als cent anys. I en un tercer nivell, tenim les instal·lacions més recents de renovables, principalment eòliques, de la Terra Alta, les Garrigues, l'Urgell, la Segarra, la Conca

de Barberà i l'Anoia. Amb les noves fonts renovables, les comarques interiors rurals es configuren cada cop més com a subministradores d'un consum energètic concentrat en les comarques costaneres. Font: Producció d'energia elèctrica. Dades agregades per municipi. Institut Català de l'Energia. S'han emprat les dades de potència instal·lada total per municipi de l'any 2018, que no incorporen les darreres instal·lacions, bàsicament d'energies renovables.

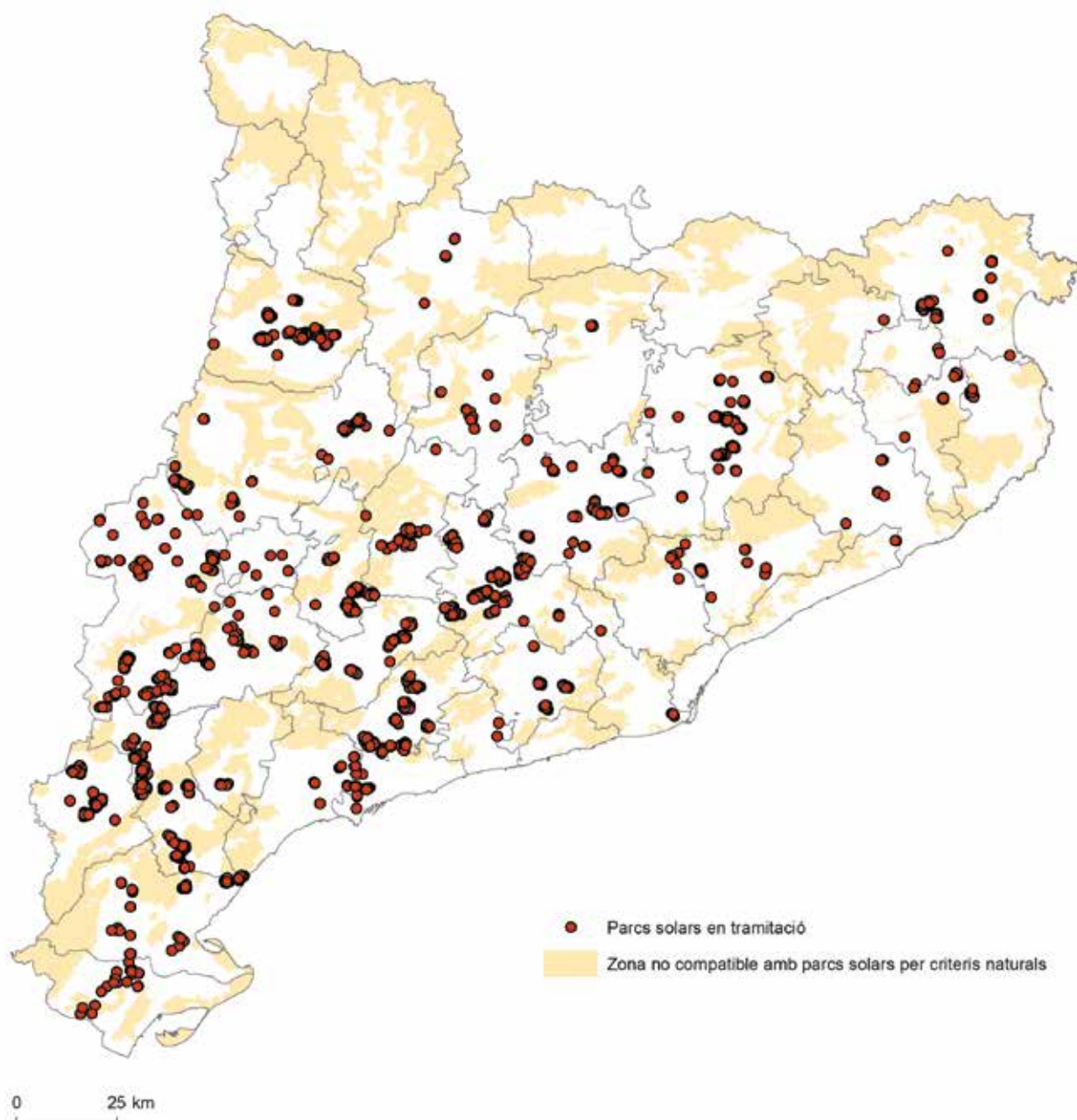
Mapa 7.17. L'èolica centrada en les carenes interiors.
Instal·lacions d'energia èolica en funcionament i projectades, 2021

L'energia èolica ofereix una font molt interessant de producció d'energia renovable, que representa una oportunitat interessant per a les àrees rurals i que ha tingut fins avui en dia un desenvolupament limitat, per bé que les condicions d'implantació a Catalunya no són gaire satisfactòries. Els projectes d'aprofitament de l'energia èolica sumen una gran quantitat de parcs que s'acumulen sobre les àrees que ja disposen de parcs èolics i que són les que ofereixen les millors condicions per a la seva explotació. Els projectes afecten en particular tota la línia de carena entre

la conca del Segre i el vessant directament mediterrani, a més d'algunes serralades interiors de les Terres de l'Ebre i una ubicació puntual a l'Alt Empordà. El debat territorial de pros i contres existeix, donat que la generació es concentra en territoris rurals que es queden amb un percentatge ridícul dels beneficis, mentre que el consum se centra en zones urbanes. Font: Capes d'informació sobre parcs èolics en servei i en projecte del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural descarregades de l'Hipermapa. (<https://sig.gencat.cat/visors/hipermapa.html>)

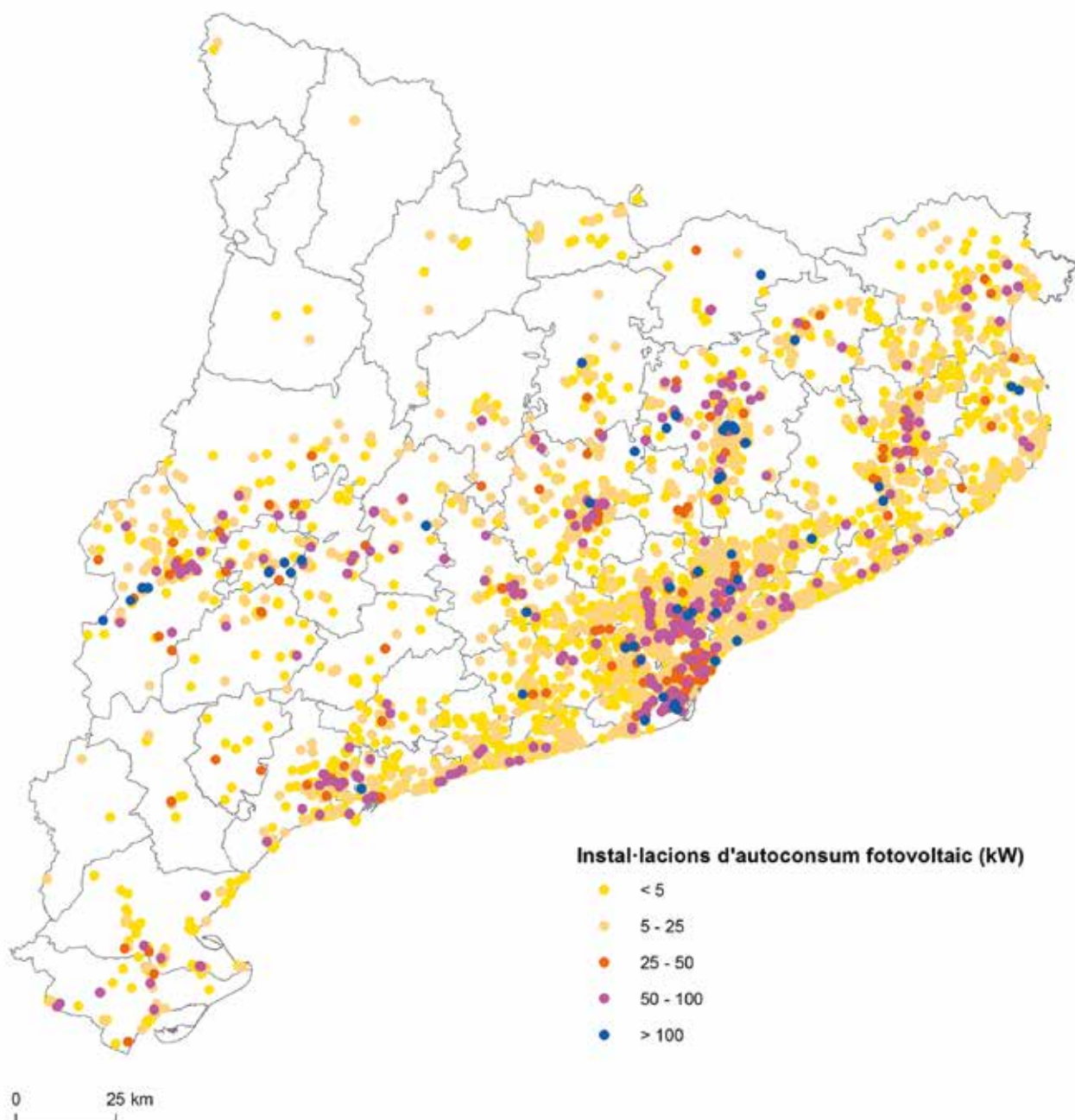
Mapa 7.18. Aprofitament fotovoltaic cap a les Terres de l'Ebre i Ponent.
Parcs de producció fotovoltaica en tramitació, 2021

Les àrees rurals ofereixen un entorn idoni per al desplegament de l'energia renovable d'origen fotovoltaic, que ha de veure un gran creixement en el futur. Els projectes s'acumulen a les comarques meridionals interiors, que són les que disposen també de més insolació. Les previsions de necessitats de superfície en sòl urbanitzable, que s'avaluen a l'entorn de les 70.000 ha en l'horitzó 2050, obliguen, en qualsevol cas, a una gestió acurada de la seva ubicació per la competència que s'albira amb altres usos del sòl, en particular l'agrari. A part de la competència amb

l'activitat agrària, cal valorar també l'impacte de les xarxes de distribució d'alta tensió, i més tenint en compte que parlem d'una tecnologia escalable i que es podria desenvolupar de manera relativament senzilla prop dels centres de consum. En consonància, la localització dels sòls agraris de més qualitat s'ha introduït en l'avaluació dels projectes d'"horts solars". Font: Capa d'informació sobre parcs solars projectats del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural descarregades de l'Hipermapa (<https://sig.gencat.cat/visors/hipermapa.html>).

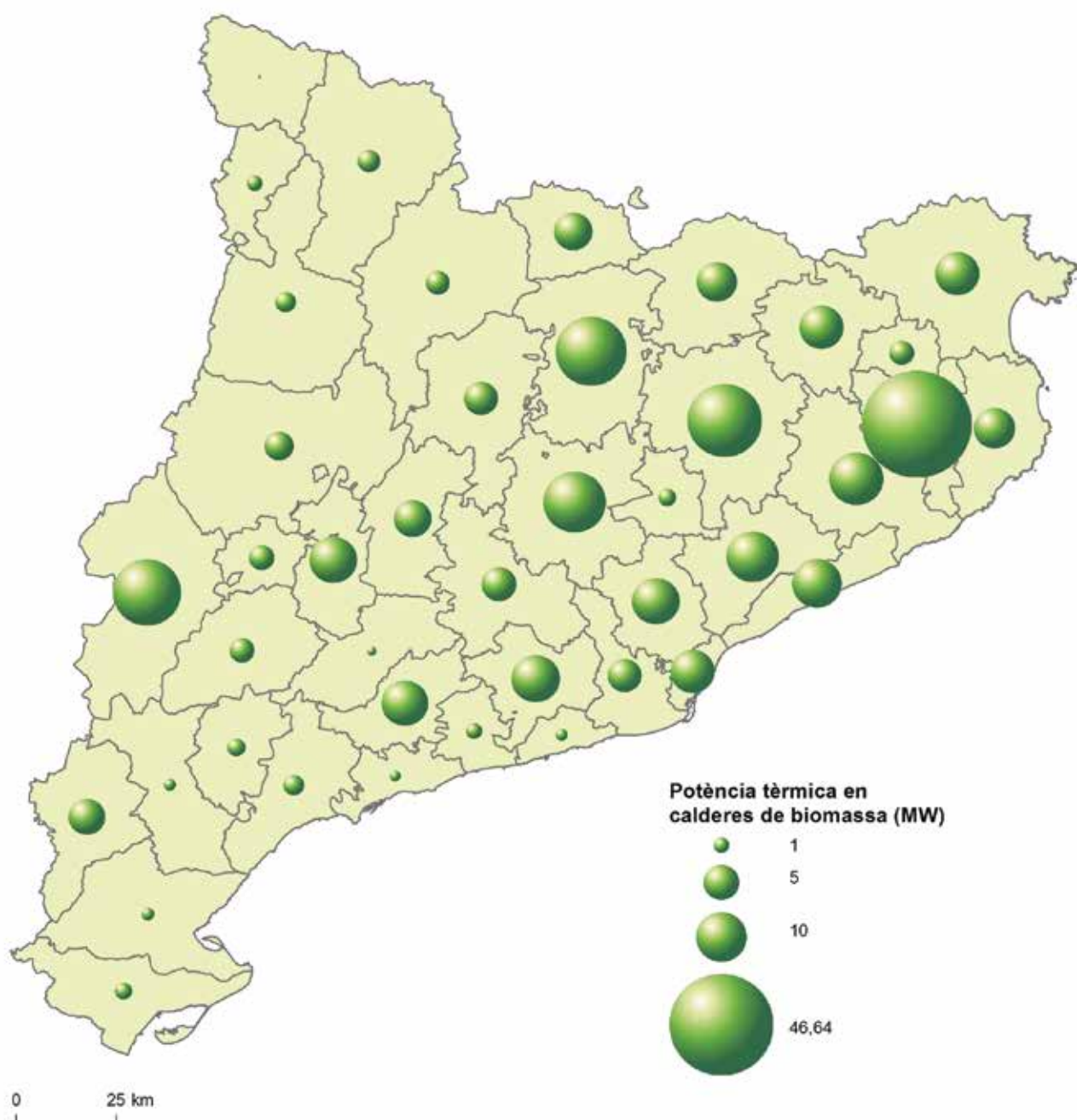
Mapa 7.19. Autoconsum i aprofitar el sòl urbà.
Instal·lacions d'autoconsum fotovoltaic de particulars i empreses, 2020

Les instal·lacions d'autoconsum a partir de producció fotovoltaica representen una alternativa molt important per a l'abastiment d'energia renovable, que avui en dia es troba tot just en una fase d'expansió inicial. Permeten disminuir la pressió sobre les àrees del territori susceptibles d'aprofitament agrari o que juguen un paper fonamental en el funcionament dels ecosistemes i la prestació de serveis mediambientals. A la vegada, permeten repartir els beneficis i les càrregues socials, i créixer la responsabilitat ecològica de la ciutadania. Les instal·lacions es con-

centren, per les seves característiques, a les àrees més urbanes, però la ruralitat disposa d'una superfície molt més important per habitant. Un fort desplegament de l'autoconsum fotovoltaic o d'altres fonts reduiria extraordinàriament la pressió sobre el sòl urbanitzable i els efectes negatius paisatgístics i mediambientals que se'n derivaran. Font: Localització de les instal·lacions d'autoconsum fotovoltaic a Catalunya de l'Observatori de l'Autoconsum a Catalunya (ICAEN) (<http://icaen.gencat.cat/ca/energia/autoconsum/>).

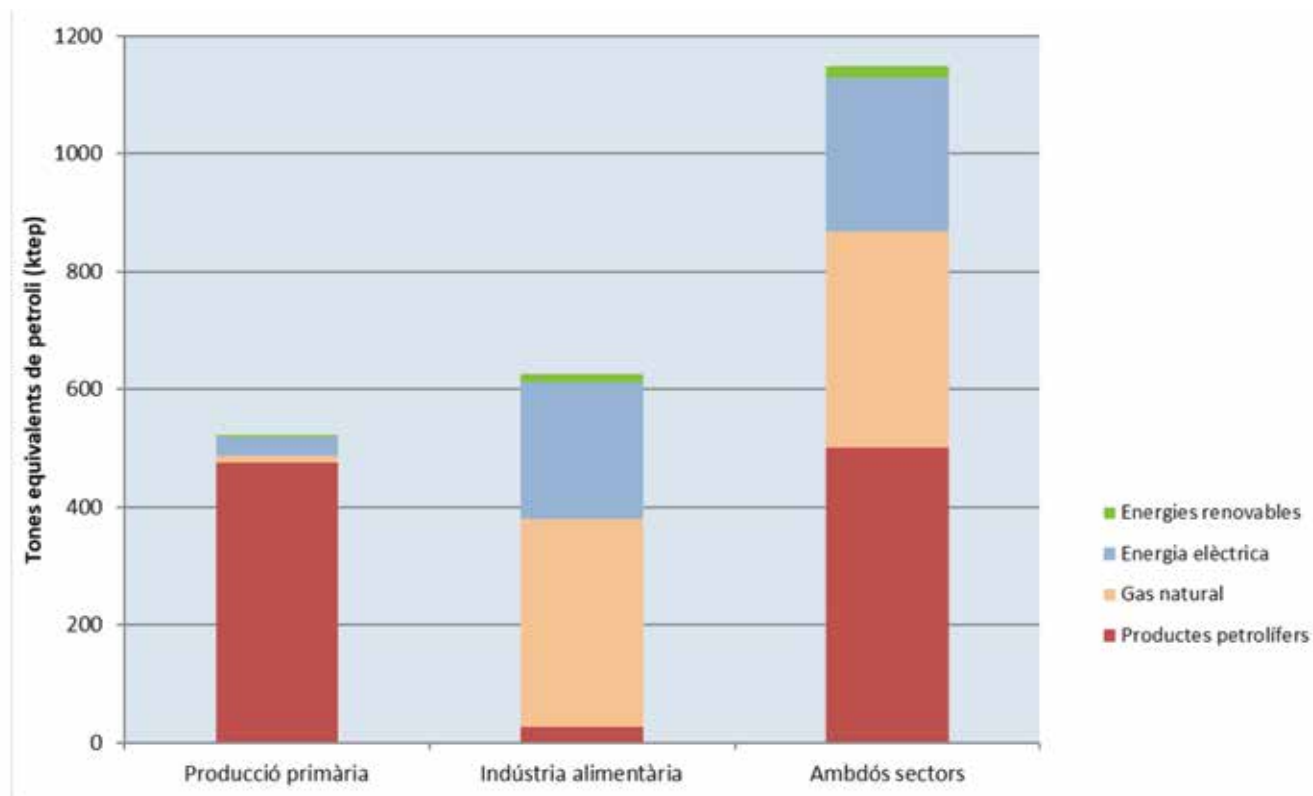
Mapa 7.20. Una alternativa energètica per a les àrees forestals.
Potència tèrmica en calderes de biomassa instal·lada per comarques, 2020

El sector agrari en general, tant per les matèries primeres i els residus d'origen forestal com per les que provenen de l'agricultura i la ramaderia, obre un gran nombre d'oportunitats en matèria energètica. Els aprofitaments forestals, que comencen a comptar amb iniciatives interessants a les comarques nord-orientals del país, apareixen com l'opció més clara de cara a un cicle de producció d'energia renovable i haurien de

contribuir, per altra part, a una millor gestió dels boscos. D'altra banda, l'aprofitament energètic dels productes agrícoles i ramaders planteja una competència amb el seu ús alimentari i no sempre reuneix les condicions de producció renovable. Font: Dades estadístiques de l'Observatori de calderes de biomassa de Catalunya (ICAEN) (<http://icaen.gencat.cat/ca/energia/renovables>).

Gràfic 7.7. Racionalitzar els cicles de consum energètic en la producció.
El consum energètic del sector agroalimentari a Catalunya, 2017

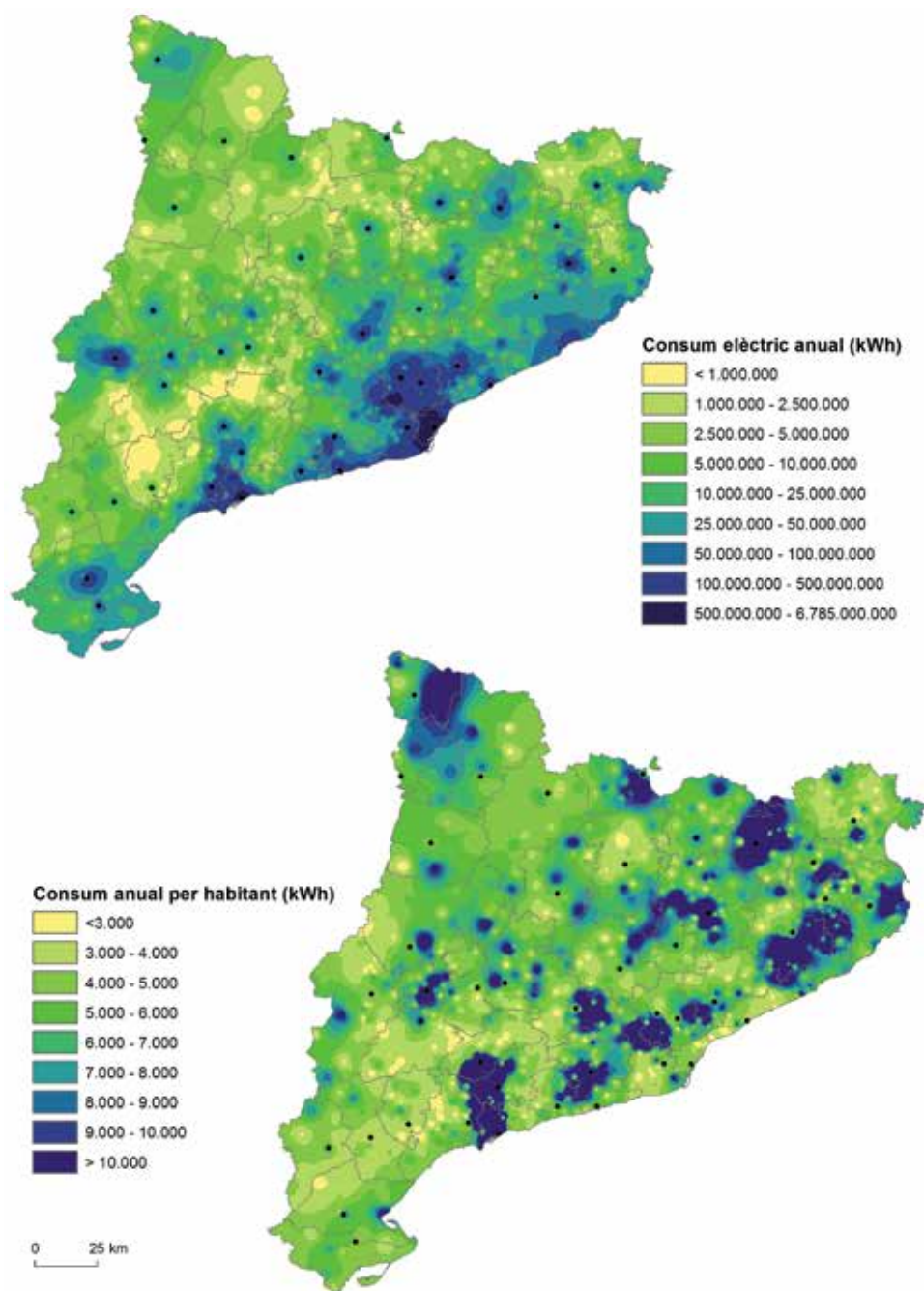

Més enllà del desenvolupament i la cerca de noves fonts energètiques renovables, la solució dels reptes del canvi climàtic obliga a l'atenció al consum i la millora dels cicles de l'energia actuals. A les àrees rurals, el sector agroindustrial representa una font directa o indirecta important de consum energètic, que caldrà reorientar cap a uns cicles integrats i una despesa energètica inferior. L'agricultura pot ser una font d'energia renovable o contribuir a l'augment de les temperatures del planeta en funció de l'eficiència

de la seva producció i del consum intern d'inputs. Els aliments procuren les kilocalories que mouen la humanitat, però al mateix temps per a la seva producció s'utilitza una quantitat tant o més important d'energies provinents de combustibles fòssils. Font: Dades ICAEN (X. Flotats-Ripoll i C. Riba-Romeva, "Alimentació i energia II: Implicacions futures", Quaderns Agraris, número 49 - Desembre 2020).

Mapa 7.21. Concentració del consum a les ciutats.

Consum d'electricitat (kWh): consum total i per habitant per municipi, mitjana 2018-2019

El mapa municipal del consum d'electricitat ens redibuixa l'estructura urbana del país i en destaca les principals aglomeracions i eixos, reforçats, si cal, pels consums industrials, que s'afegeixen als consums domèstics, els quals comprenen naturalment els de les segones residències i/o la població estacional. A banda de trobar els consums més elevats a les grans concentracions urbanes, als municipis rurals hi ha les zones de menys consum, que són també les que concentren més pressió per al desenvolupament de projectes d'energies renovables. El consum d'ener-

gia elèctrica per habitant (població resident, s'entén) ens remet al biaix provocat per la presència de segones residències i població estacional, i sobretot per la presència de consumidors industrials. Els punts i les àrees de més consum destacarien, doncs, en els punts de més concentració productiva. Font: Consum d'energia elèctrica per municipis i sectors de Catalunya, dades 2018 i 2019, de l'Institut Català d'Energia, Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

7.1. L'Alt Penedès, en la imatge vist des de l'Arboç, es troba en la primera línia de xoc d'un creixement metropolità que va engolint els espais agraris i que posa sobre la taula el paper de reserva de creixement que implícitament es confereix a aquests espais.

7.2. Fins i tot un racó allunyat i preservat de l'alta muntanya com el pla de Beret, a la Val d'Aran, planteja els conflictes latents entre els canvis provocats per noves activitats de serveis i la preservació d'equilibris ambientals i dels aprofitaments que s'hi mantenen.

7.3. A les comarques nordorientals es manté encara relativament activa l'explotació fustanera del bosc, que coincideix amb el predomini de la propietat privada i la presència de serradores i empreses del ram de la fusta com aquesta de la Selva, prop de Santa Coloma de Farners.

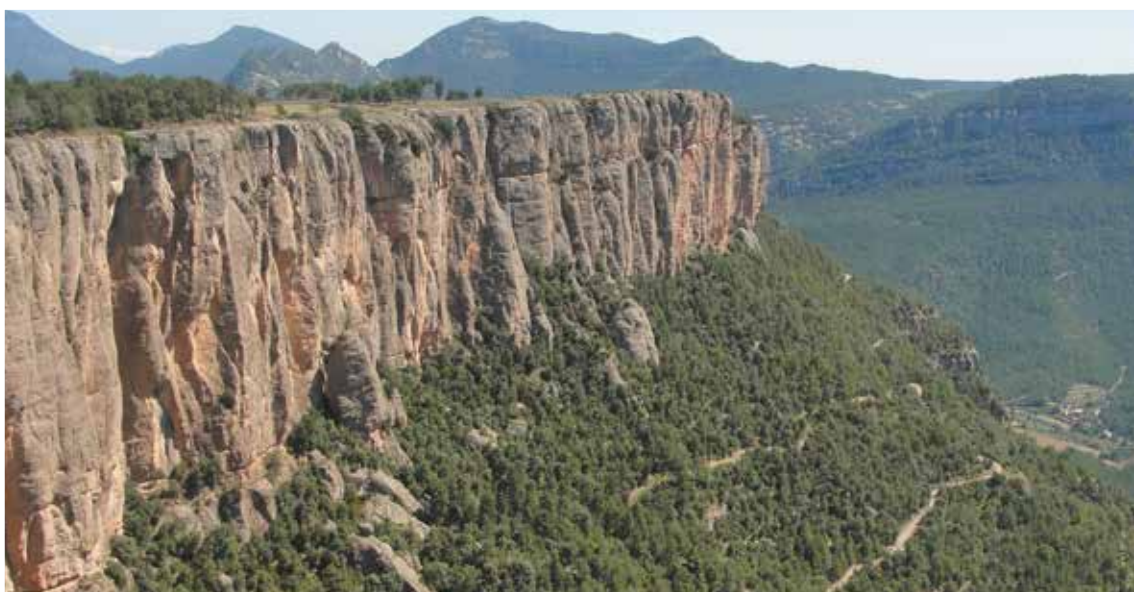
7.4. Mantenir la biodiversitat a través de la conservació de les espècies ha esdevingut una funció essencial dels espais rurals. Espais com la serra del Cadí, inicialment declarada Reserva de Caça per la presència de l'isard, són ara protegits com a Parc Natural per la preservació del medi.

7.5. El manteniment de les zones humides que significà una aturada del procés de colonització agrària dels aiguamolls no solament ajuda a preservar un gran nombre d'espècies, sinó que ha obert noves oportunitats econòmiques en espais rurals com el Delta de l'Ebre.

7.6. En una estratègia de preservació de dimensions obligatòriament mundials, els espais d'interès natural són aquells que acullen espècies i biòtops de gran singularitat i amenaçats, però el fet no treu l'atenció mediambiental o paisatgística general dels espais rurals (Pla de Busa al Solsonès).

7.7. Els espais conreats també ajuden o poden ajudar a la preservació de les espècies i mereixen una valoració paisatgística prou elevada, que pot tenir fins i tot un interès comercial, com és el cas de bona del mosaics típicament mediterranis del país (Arbeca, les Garrigues).

7.8. Espais naturals considerats emblemàtics com el Parc Nacional d'Aigüestortes i l'Estany de Sant Maurici atreuen una gran quantitat de visitants que concentrats en determinats moments poden contravenir els objectius mateixos d'un parc. Per això es planifiquen i gestionen els accessos i la circulació pel Parc.

7.9. Les condicions de secada prevalents en els mesos d'estiu i extensibles a d'altres èpoques exposen la major part de les àrees rurals a grans incendis que afecten boscos, conreus i edificacions com el de l'entorn de Cabanabona a la Noguera.

7.10. La freqüentació turística i la promoció de la segona residència en determinades contrades muntanyenques com Vielha a l'Aran ha situat els preus de compra i lloguer d'habitatge en nivells que el fan difícilment assequible per joves i treballadors de temporada.

7.11. Molts pobles, com pot ser Querforadat (Alt Urgell), presenten un indubtable atractiu per joves i noves famílies que busquen els avantatges del medi rural, però la dificultat és trobar-hi un habitatge buit, en venda o assequible, i encara més, fer-se'n un de nou.

7.12. Amb el futur de les energies fòssils compromès per la disponibilitat i les exigències del canvi climàtic, les energies renovables passen a un primer pla. D'entre elles la producció hidràulica dóna la garantia d'una llarga història, per bé que té poc marge de creixement (central de Serós al Segrià).

7.13. Després de l'expansió del canvi de segle arriba un segon cicle de desenvolupament per a l'energia eòlica. Els emplaçaments previstos no varien gaire i se centren en determinats indrets de les comarques meridionals, com la carena divisòria entre la Conca de Barberà amb l'Urgell a la imatge.

7.14. L'aprofitament de l'energia solar ofereix les màximes possibilitats de desenvolupament i de difusió. Al costat de la instal·lació de plaques fotovoltaïques familiars o de petites empreses han aparegut grans projectes que recorden la iniciativa innovadora de la planta termosolar de les Borges Blanques.

7.15. La magnitud dels impactes de les grans centrals hidroelèctriques lligades a embassaments, com el de Camarasa a la imatge, no és equiparable al de les plantes eòliques, solars o de biomassa actuals, però aquestes darreres arriben amb una societat prou més sensible ambientalment.

8. Desenvolupament i benestar. Governança i poders locals

En els anys setanta tingué un cert ressò l'expressió de "la Catalunya pobra", que destacava el baix nivell de renda de les comarques rurals interiors a partir d'alguns indicadors indirectes. Aleshores les àrees rurals estaven molt ancorades en l'economia agrària tradicional i els seus habitants presentaven uns trets ben contrastats amb la gent de ciutat. En els anys vuitanta i posteriors les diferències s'anaren reduint, fins al punt que algunes comarques de muntanya beneficiades pel turisme passaren al capdavant per la seva renda per càpita. En el que portem de centúria, les diferències de rendes entre comarques es mantenen en nivells moderats i realment es fa molt difícil parlar de desigualtats territorials. En els darrers anys despunta, en qualsevol cas, una certa desigualtat en algunes comarques interiors, de la qual caldrà veure l'evolució. D'entrada, i en consonància amb la població fortament envellida constatada en aquestes comarques, trobem que en la composició final de la seva renda hi juguen un paper determinant les jubilacions, malgrat que presenten els ingressos per càpita més baixos del país, fet que té bastant a veure amb les baixes pensions de jubilació dels pagesos. Diferències similars perjudicials per a les comarques rurals s'apunten en altres indicadors del nivell de benestar, encara que els comportaments són força erràtics i no mostren unes lògiques territorials clares.

Al cap i a la fi, les rendes privades a les àrees rurals no mostren diferències notòries, com tampoc les mostren les dotacions en equipaments i serveis públics bàsics, tal com s'exposa en el capítol precedent. Els ajuntaments rurals han fet un gran esforç per posar al dia les seves infraestructures i equipaments públics. Els recursos fruit dels impostos que recapten, amb l'impost de béns immobles com a base destacada, presenten limitacions importants derivades de la mateixa magnitud municipal. Però els petits ajuntaments han sabut trobar recursos exteriors per afrontar les inversions requerides en la seva modernització. Són ajuntaments que per si

mateixos tenen dificultats per endeutar-se, i per això mateix no apareixen en les llistes de municipis amb dificultats financeres, tot i que la Hisenda de l'Estat els col·loca l'etiqueta d'inviabls i els invita a la desaparició o la fusió (LRSAL, Llei 27/2013). Per contra, són les administracions que millor s'adapten als recursos disponibles i juguen un paper fonamental en el manteniment dels nivells de benestar de les comunitats rurals.

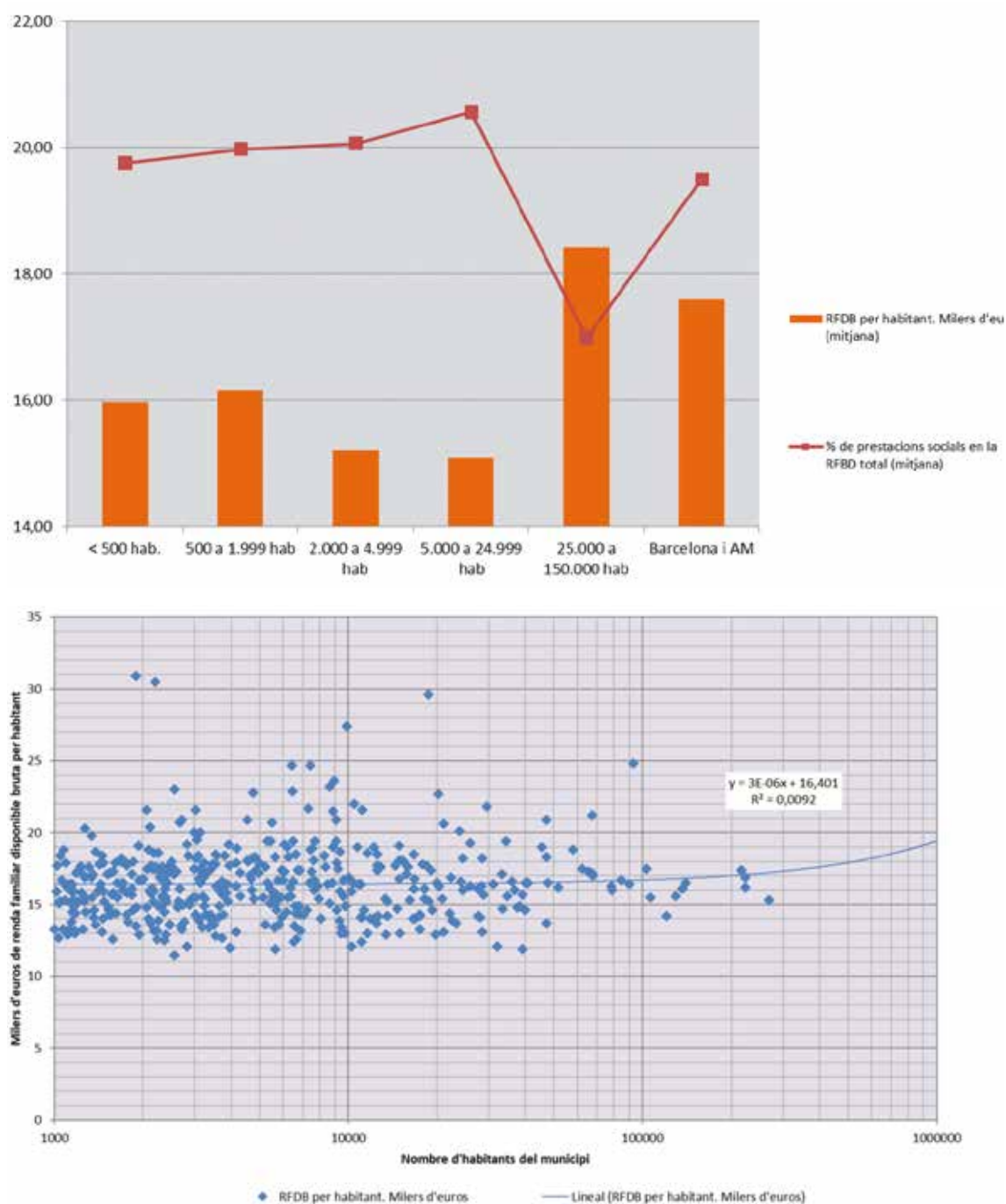
Certament, la dimensió demogràfica i econòmica de molts municipis rurals, en particular dels anomenats micropobles que no arriben als 500 habitants, representen una limitació important a l'hora d'invertir i emprendre projectes per iniciativa pròpia. Les línies d'ajut per part de les administracions superiors tenen un paper important en la realització d'inversions i la prestació d'alguns serveis, encara que encaixin amb dificultat amb les particularitats dels petits municipis, i el mateix passa amb les normes urbanístiques generals en relació amb la gestió de l'urbanisme local i en altres àmbits normatius generals, en els quals caldria tenir molt present la singularitat dels municipis rurals. La col·laboració entre els ajuntaments a partir de mancomunitats i altres fórmules, o a través dels consells comarcals, cobreix, per altra part, necessitats i mancances vinculades amb la magnitud municipal.

En qualsevol cas, l'administració local i, en concret, els ajuntaments constitueixen la base de l'organització institucional a escala local i tenen les competències bàsiques per cobrir les necessitats socials. Els petits ajuntaments rurals tenen l'oportunitat també d'endegar la participació dels veïns en la presa de decisions i la realització d'activitats, de manera que la comunitat local s'impliqui en la solució de les activitats col·lectives i se'n faciliti la realització. Els ajuntaments tenen, per altra part, un gran potencial de dinamització de l'activitat econòmica i la cultura locals, que generalment es porta a la pràctica de manera parcial i limitada.

La metodologia de treball del programa Leader de la Unió Europea s'ha anat aproximant, a través dels seus diferents períodes d'aplicació, a aquest nou plantejament. Afecta l'organització institucional de les empreses i la societat civil de cara a l'acció participativa i el compromís individual; la sensibilitat de les administracions cap a les propostes i la participació privades, amb mecanismes de participació i decisió àgils; implica l'anàlisi, la selecció i la programació d'alternatives estratègiques, i la formació dels agents en la gestió d'activitats i dels mateixos processos de participació i presa de decisions. Tot plegat es fa amb l'horitzó de les millores analitzades en capítols anteriors: promoció del turisme local a l'exterior, suport o creació d'allotjaments turístics, consolidació i promoció d'elements patrimonials culturals locals, organització d'esdeveniments culturals de projecció, creació, gestió o ajudes per a l'habitatge, suport o creació d'empreses relacionades amb l'energia i altres àmbits econòmics, creació i gestió de sòl industrial i d'equipaments i organismes per a l'acollida i promoció empresarial, centres de *coworking*...

Per si els àmbits d'intervenció públics i privats no resulten suficients, des de la Unió Europea s'impulsen les ajudes específiques per a les àrees de muntanya, o àrees desfavorides. Beneficien particularment les explotacions agràries que romanen en aquestes àrees, sovint dedicades a la ramaderia extensiva. Per altra banda, determinades administracions estatals i regionals, com és el cas de la Generalitat de Catalunya, han tirat endavant altres polítiques específiques per a les àrees de muntanya, dins del calaix de la política de muntanya.

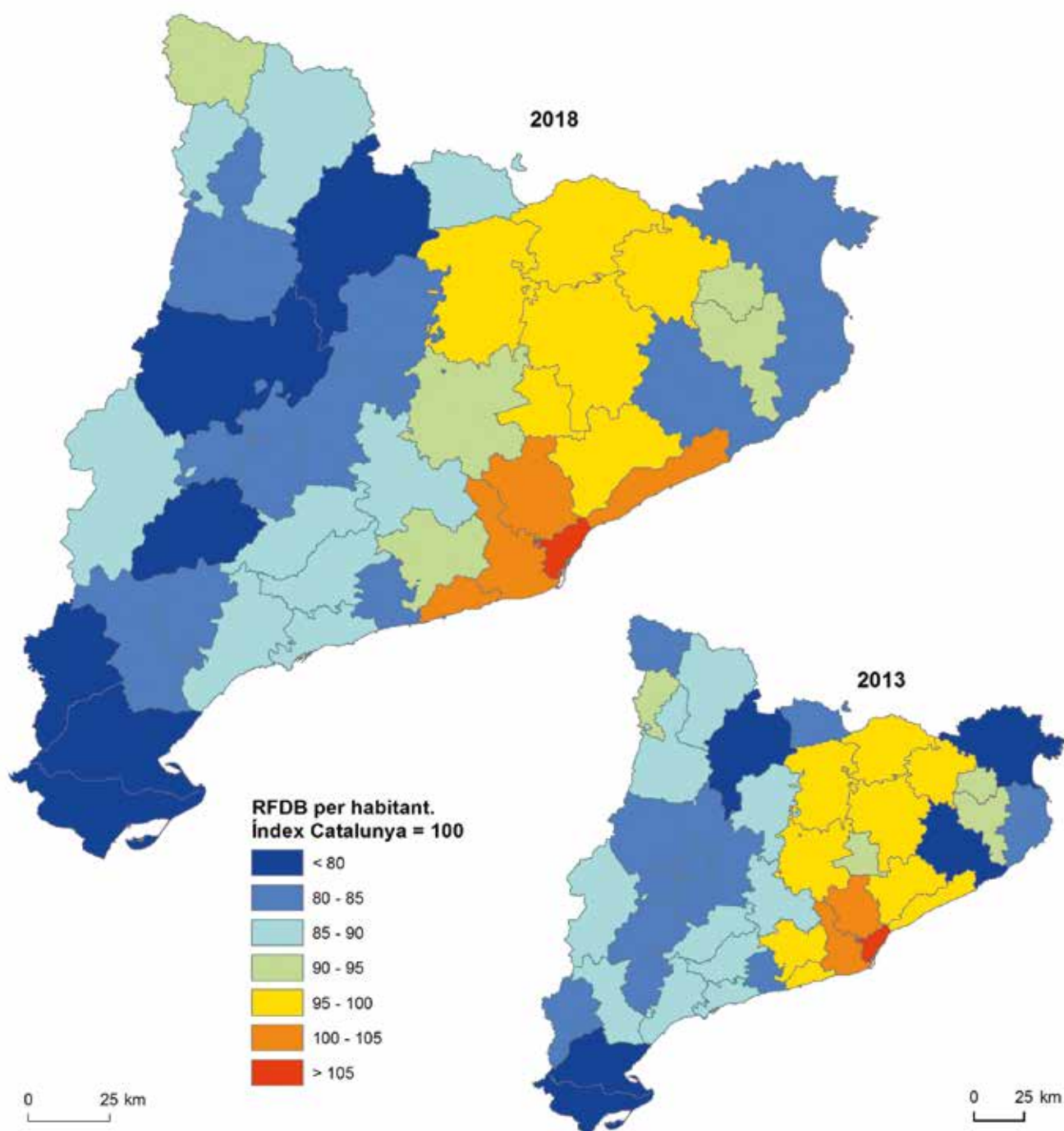
Gràfics 8.1 i 8.2. La renda familiar bruta disponible per càpita i la part corresponent a les prestacions socials segons la magnitud dels municipis, 2018 *

La distribució de la renda per càpita a escala territorial presenta notables contrastos d'uns municipis a uns altres, cosa que fa difícil establir alguna regla de magnitud o fins i tot de distribució territorial. La recta de regressió apunta, en qualsevol cas, una certa tendència, segons la qual els municipis més petits presenten un nivell de renda relativament més baix que els municipis més grans. Tanmateix, les disparitats es mantenen o s'accentuen amb la magnitud demogràfica municipal. La renda familiar

disponible dels municipis mitjans i petits dependria, per altra part, també en major grau de les prestacions socials. Font: Idescat. La renda familiar disponible bruta (RFDB) mesura els ingressos de què disposen els residents d'un territori per destinar-los al consum o a l'estalvi, i se centra en la renda de les llars. (*) Les dades municipals només estan disponibles per a municipis de més de 1.000 habitants.

Mapa 8.1. Un eix centre-oriental de riquesa.
La renda familiar bruta disponible per càpita comarcal, 2013 i 2018

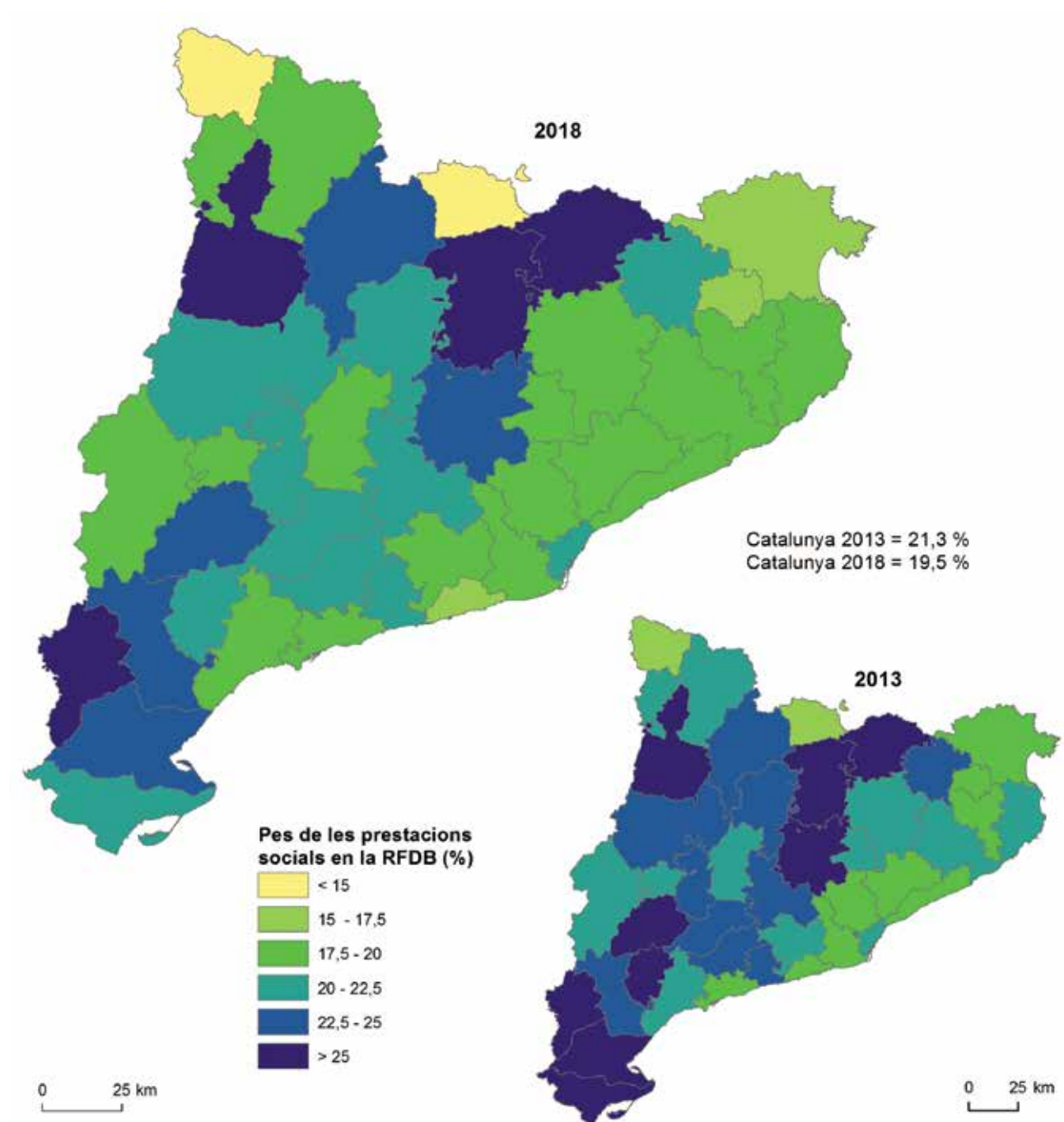

La renda familiar disponible bruta (RFDB) mesura els ingressos de què disposen els residents d'un territori per destinar-los al consum o a l'estalvi, i se centra en la renda de les llars. S'hi observa el gradient d'ingressos entre les comarques del cor de l'àrea metropolitana, que són les úniques que superen la renda mitjana catalana i la resta del territori, mentre

que les comarques rurals acostumen a presentar rendes més baixes. En aquest sentit la meitat occidental del país presenta les xifres de renda més baixes, a més de l'Empordà i la Selva. Font: estadística sobre Renda familiar disponible bruta (RFDB) extreta d'Idescat.

Mapa 8.2. Ruralitat pendent de prestacions socials.

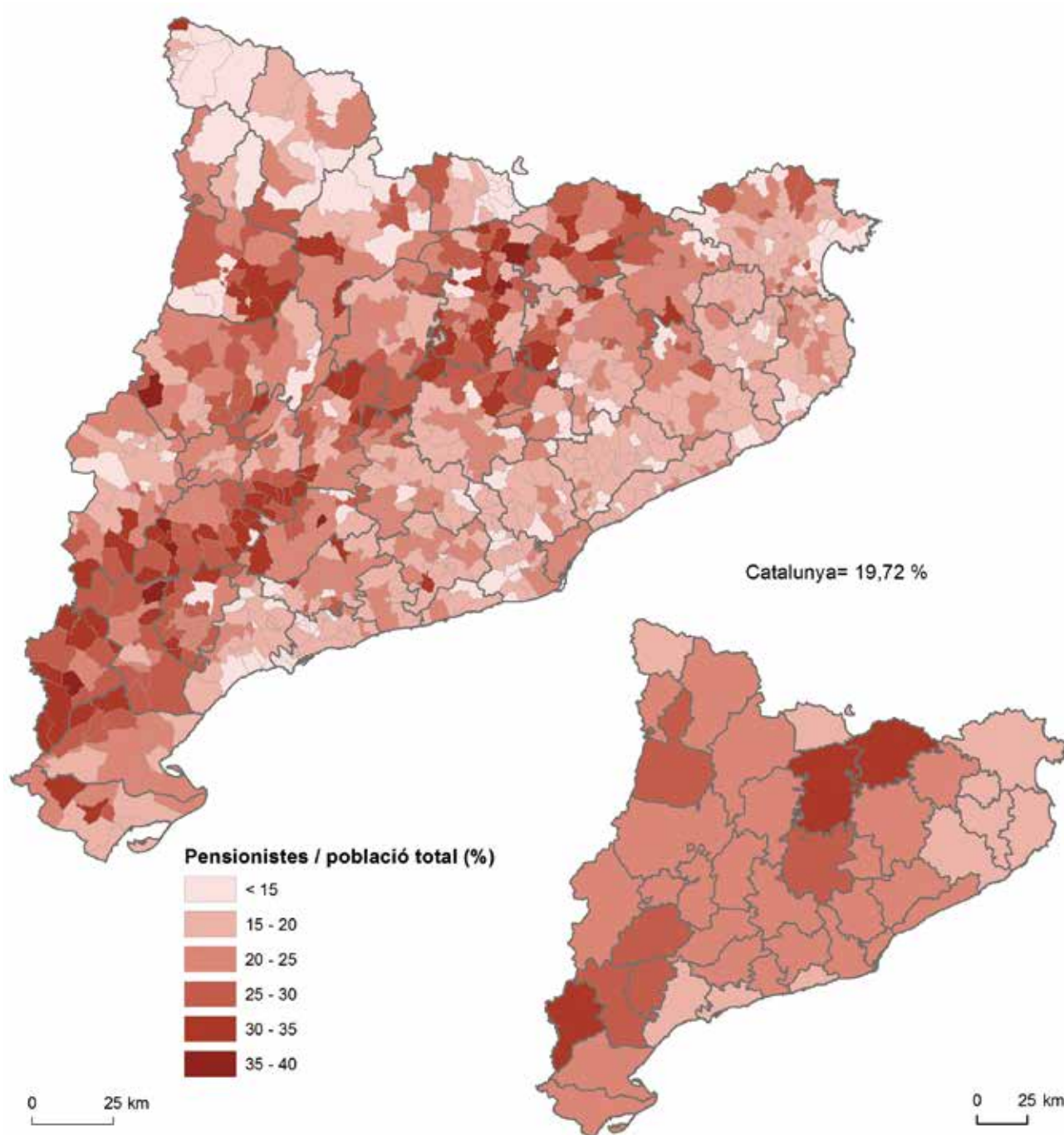
Pes de les prestacions socials en la renda familiar bruta disponible per comarques, 2013 i 2018 *

Tot i que en els darrers anys les prestacions socials han perdut rellevància dins la renda familiar bruta disponible, atribuïble al creixement econòmic, s'aprecia encara una diferenciació territorial significativa. La distribució comarcal apunta cap al fet que les comarques rurals més perifèriques presenten més impacte dels recursos derivats de prestacions que no pas les zones metropolitanes i de litoral. Són fets que es podrien relacionar amb la major presència de població jove, turisme i immigració. Font:

estadística sobre Renda familiar disponible bruta (RFDB) extreta d'Idescat (<https://www.idescat.cat/>). (*) Els principals recursos dels comptes de renda de les llars són la remuneració d'assalariats, l'excedent brut d'explotació i les prestacions socials. I aquestes darreres inclouen les pensions contributives i no contributives de la Seguretat Social i de classes passives, les prestacions per atur, protecció familiar, la renda mínima d'inserció, viduitat i altres.

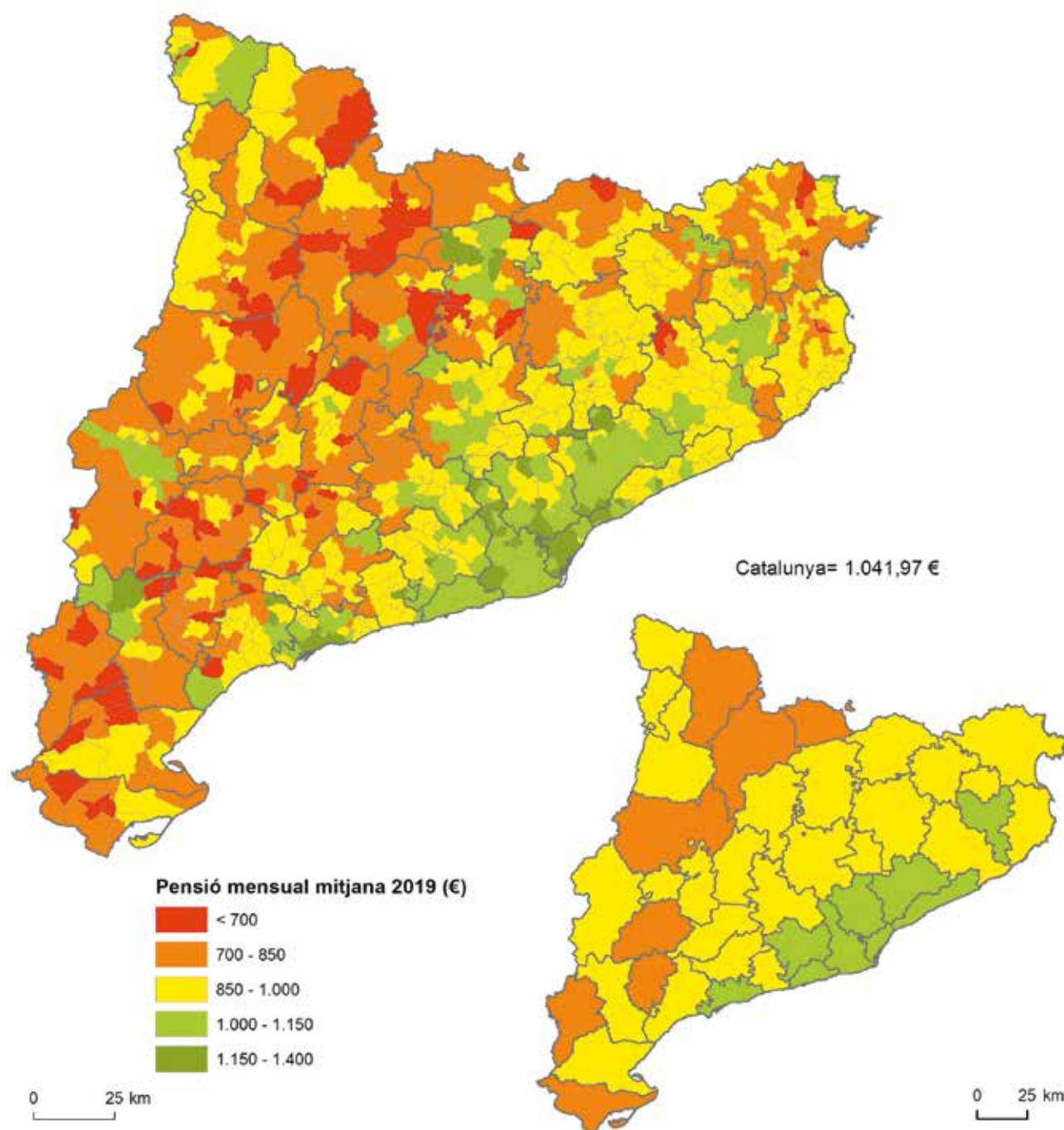
Mapa 8.3. L'eix sud-oest - nord-est del pensionista.
Pensionistes sobre la població total per municipis i comarques, en %, 2019.

Sense que les diferències siguin espectaculars, els mapes posen en evidència el major pes de les pensions a les àrees rurals. I destaca en particular l'eix que va de la Terra Alta fins a la Garrotxa. És als municipis més petits on la incidència es fa més manifesta. Les pensions contributives són les més importants de les prestacions socials. Són habitualment de durada indefinida i s'atorguen d'acord amb les cotitzacions i/o una

relació jurídica prèvia amb la Seguretat Social. Per tenir un perfil complet d'aquestes pensions, molt relacionades amb la jubilació, s'haurien de sumar les corresponents a classes passives, que representen un nombre molt més reduït i són les que atorga el Ministeri d'Hisenda a funcionaris civils i militars. Font: estadística de Pensions contributives de la Seguretat Social extreta d'Idescat.

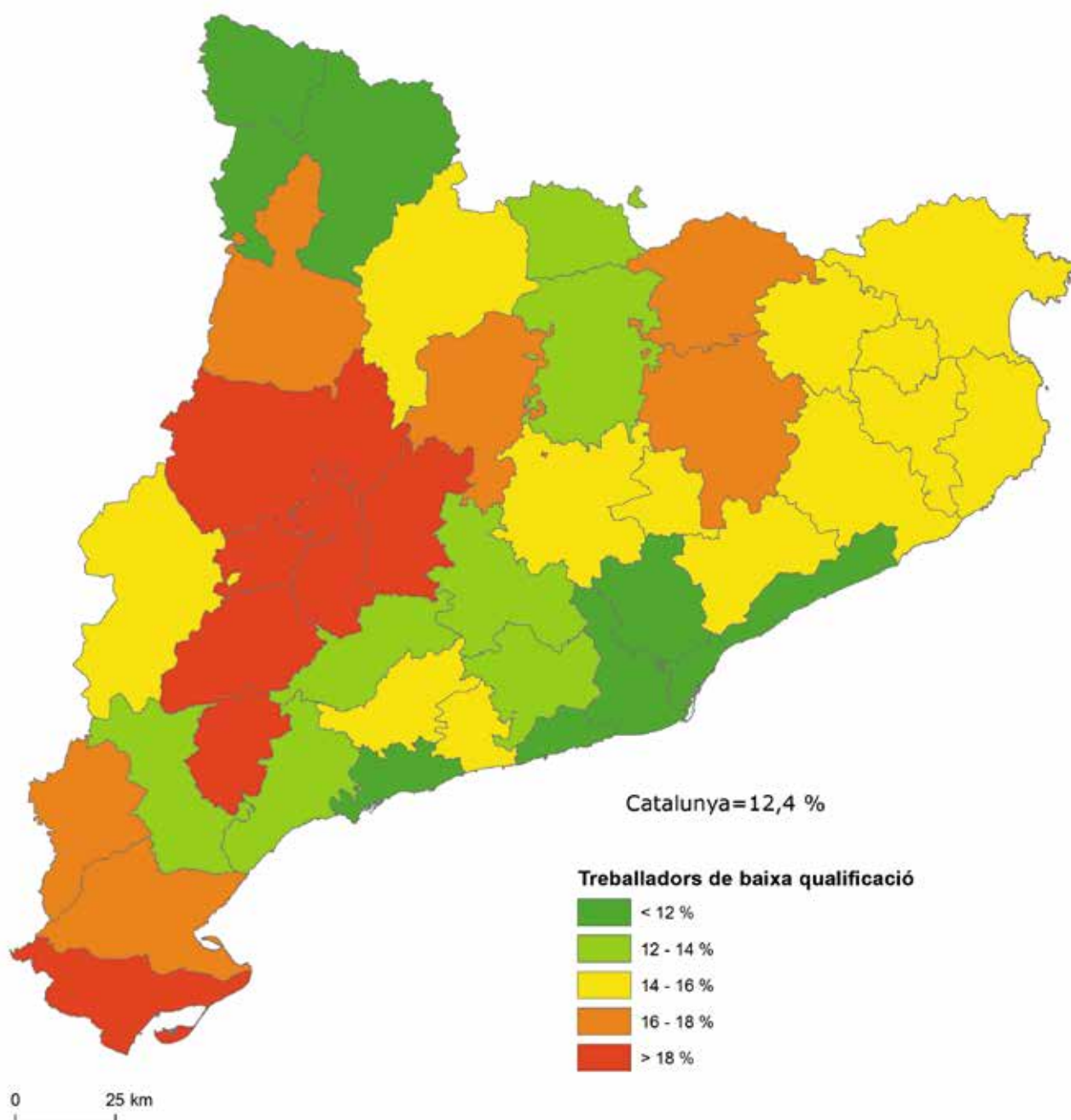
Mapa 8.4. Més pensionistes amb pensions més baixes.
Pensió mitjana per pensionista, per municipis i comarques, 2019.

Es presenta una diferenciació clara de les pensions mitjanes mensuals entre la part oriental i l'occidental de Catalunya, la darrera corresponent a les comarques de perfil més rural del país. Hi tindrien a veure tant la major presència d'actius en el sector agrari, habitualment autònoms amb pensions reduïdes, com diferències també en el nivell dels salaris, que

són la base de les cotitzacions. Les pensions contributives són habitualment de durada indefinida i s'atorguen d'acord amb les cotitzacions i/o una relació jurídica prèvia amb la Seguretat Social. Font: estadística de Pensions contributives de la Seguretat Social extreta d'Idescat.

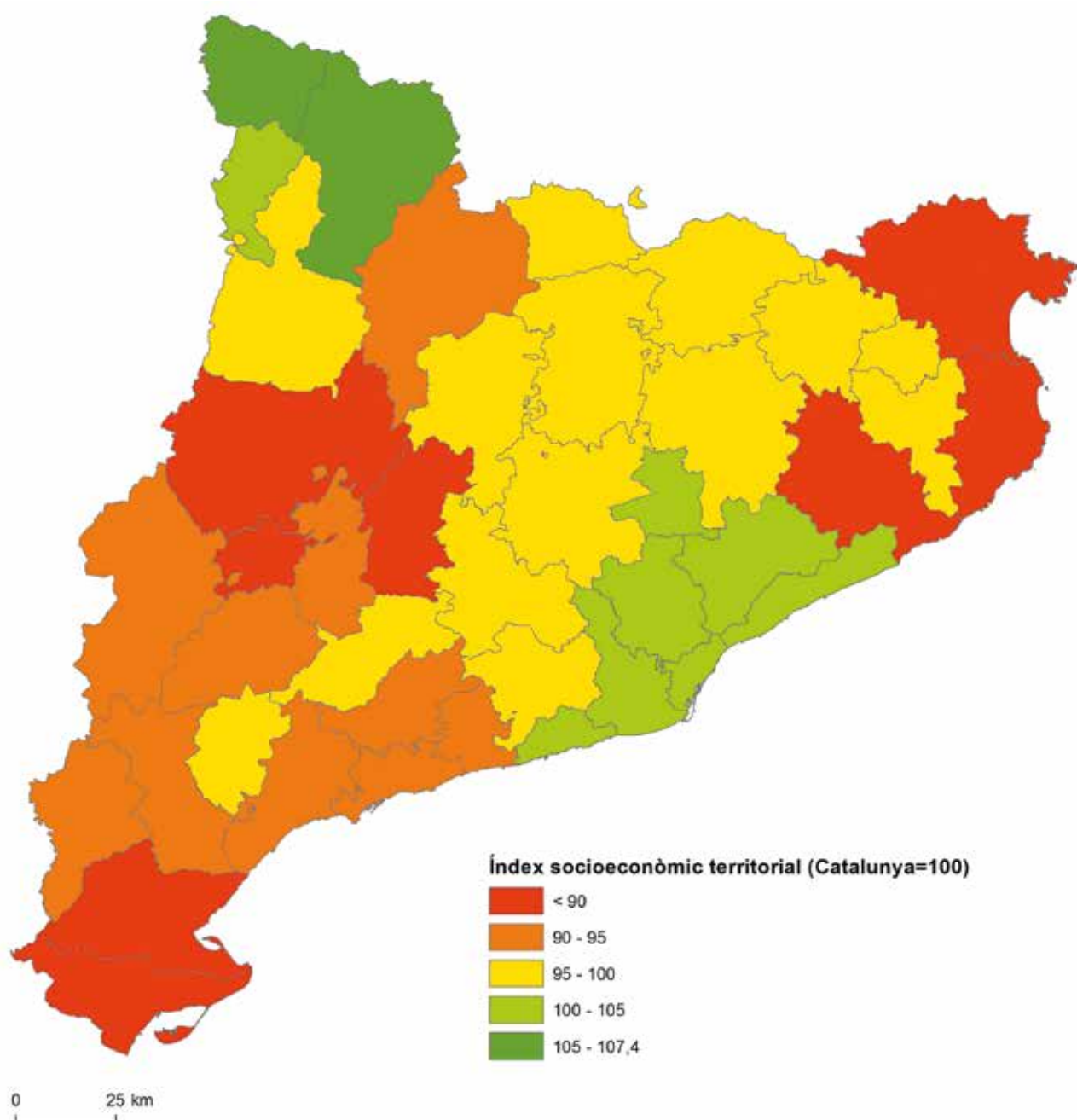
Mapa 8.5. Treballadors menys qualificats a la ruralitat.
Treballadors de baixa qualificació per comarques, 2018 *

Aquest mapa ajuda a entendre el mapa anterior en el sentit que posa en evidència el pes dels treballadors amb les cotitzacions més baixes a les comarques interiors, encara que hi ha també excepcions entre les comarques pirinenques turístiques i la comarca de tradició industrial de la Ribera d'Ebre. Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'índex socioeconòmic territorial (IST) 2018 extretes d'Idescat. (*) Mostra el percentatge

de població d'alta a la Seguretat Social que cotitza al grup 10, peons. Es calcula sobre els treballadors que no són autònoms (RETA) ni pertanyen als règims de cotització 0138 (treballadors de la llar) i 0140 (cuidadors professionals). En el cas que un treballador presenti diverses afiliacions, es considera de baixa qualificació només si totes les afiliacions d'una persona són del grup de cotització 10 (peons).

Mapa 8.6. Menor nivell socioeconòmic amb matisos.
Índex socioeconòmic territorial per comarques, 2018 *

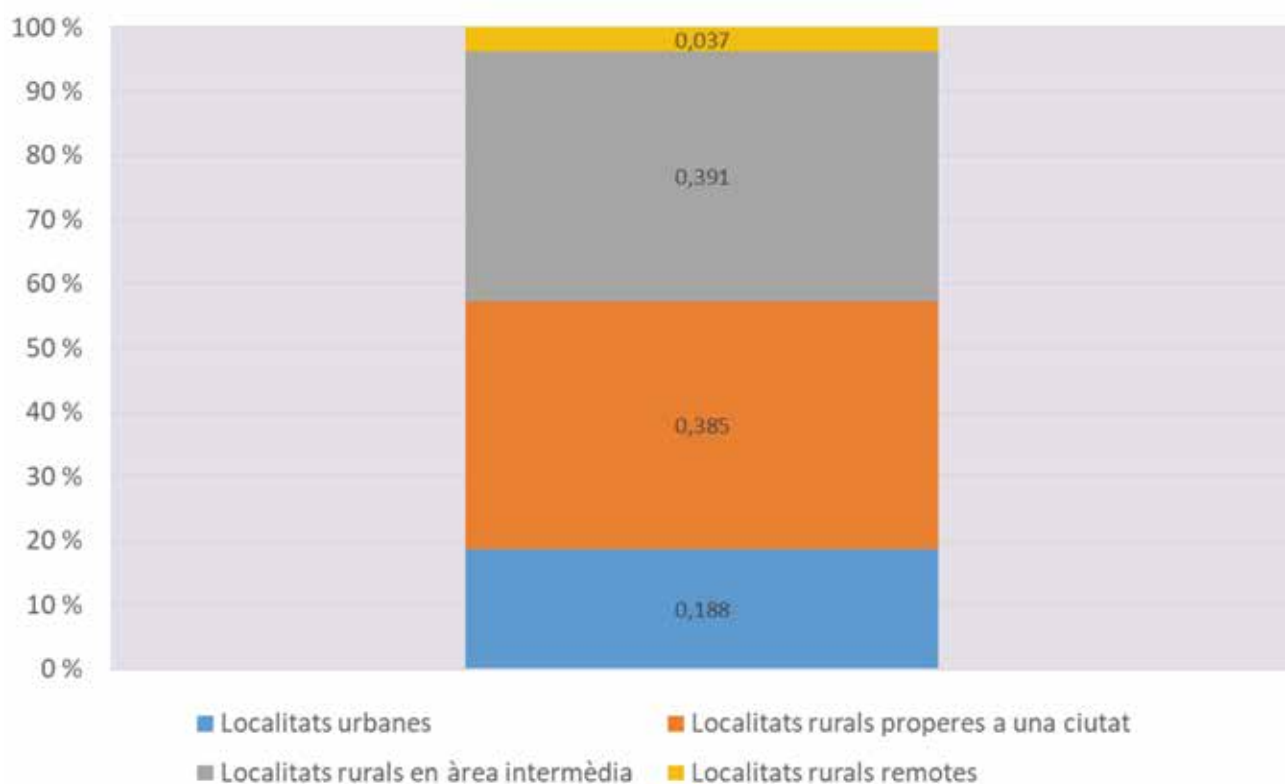

Aquest indicador sintètic del nivell de vida i benestar de la població apunta cap a les comarques interiors rurals com aquelles que presenten els nivells més baixos, per bé que les diferències territorials no són excessives. Tot i que es presenta una certa coherència en l'agrupació territorial per comarques de l'índex, amb tres àrees endarrerides a la part baixa de l'Ebre, l'entorn de Lleida i l'Empordà, els contrastos poden ser deguts a diferències socioeconòmiques de base que no es veuen gaire

representades en un índex sintètic. Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'índex socioeconòmic territorial (IST) 2018 extretes d'Idescat. (*) L'IST és un índex sintètic que es defineix com una ponderació de sis indicadors de situació laboral, nivell d'estudis, immigració i renda, població ocupada, treballadors de baixa qualificació, població amb estudis baixos, població jove sense estudis postobligatoris, estrangers de països de renda baixa o mitjana i renda mitjana per persona

Gràfic 8.3. Els joves volen ser rurals.

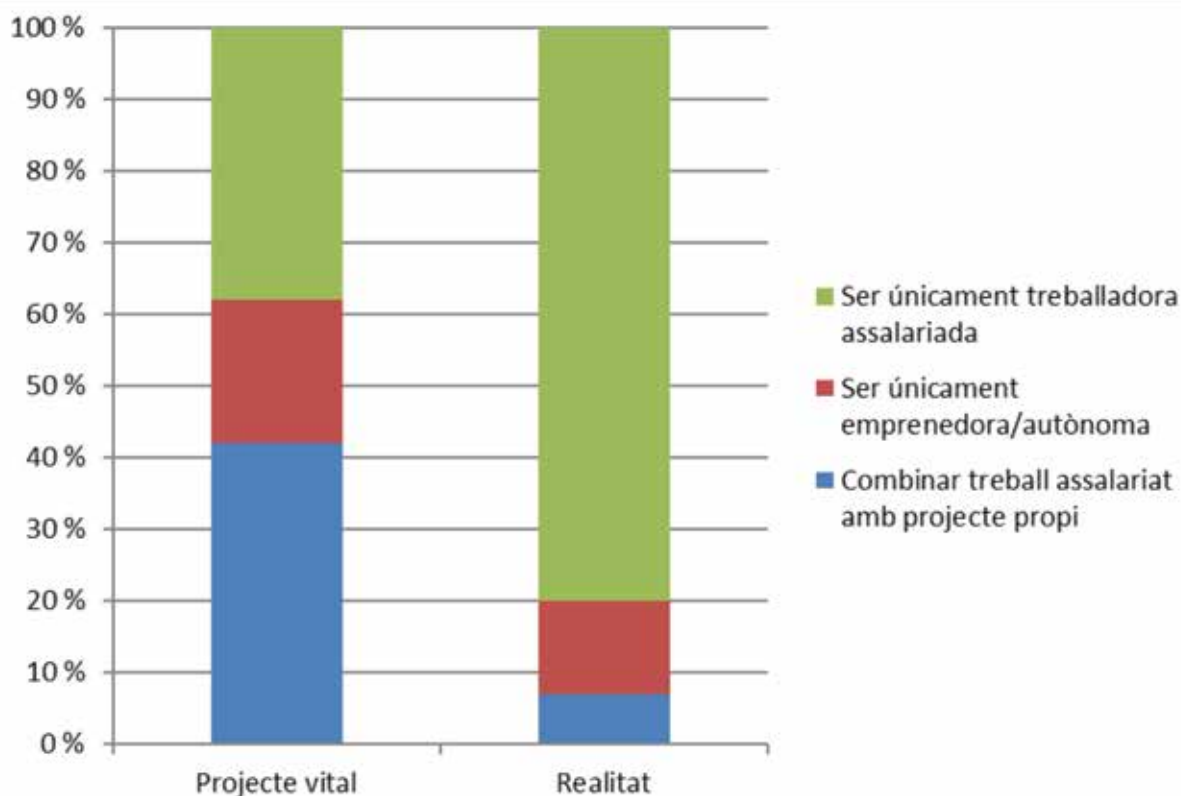
Expectatives de la població jove: on volen viure els joves, 2020

Malgrat les dificultats degudes a l'aïllament, les menors oportunitats laborals i els indicadors de riquesa inferiors, les àrees rurals atreuen la població jove. Només un 18,8 % de les joves enquestades manifesta que vol viure en localitats urbanes per desenvolupar el seu projecte de vida en el futur, mentre que un 81,2 % vol fer-ho en indrets rurals. Tenint en compte el tipus de localitat en què les joves enquestades manifesten residir actualment, això significa un increment d'aproximadament el 33 % en la preferència per les localitats rurals. No obstant això, només un

3,7 % de les joves vol viure en àrees rurals remotes, ja que la majoria prefereix una àrea rural intermèdia (39,1 %) o propera a una ciutat (38,5 %). Certament, doncs, no totes les localitats rurals semblen oferir el mateix atractiu a les joves, però l'accessibilitat i la comunicació amb altres localitats resulten elements clau en la decisió d'establir-se en zones rurals. Font: Enquesta sobre la Joventut i el Futur del Món Rural (<https://xcn.cat/actualitat/>).

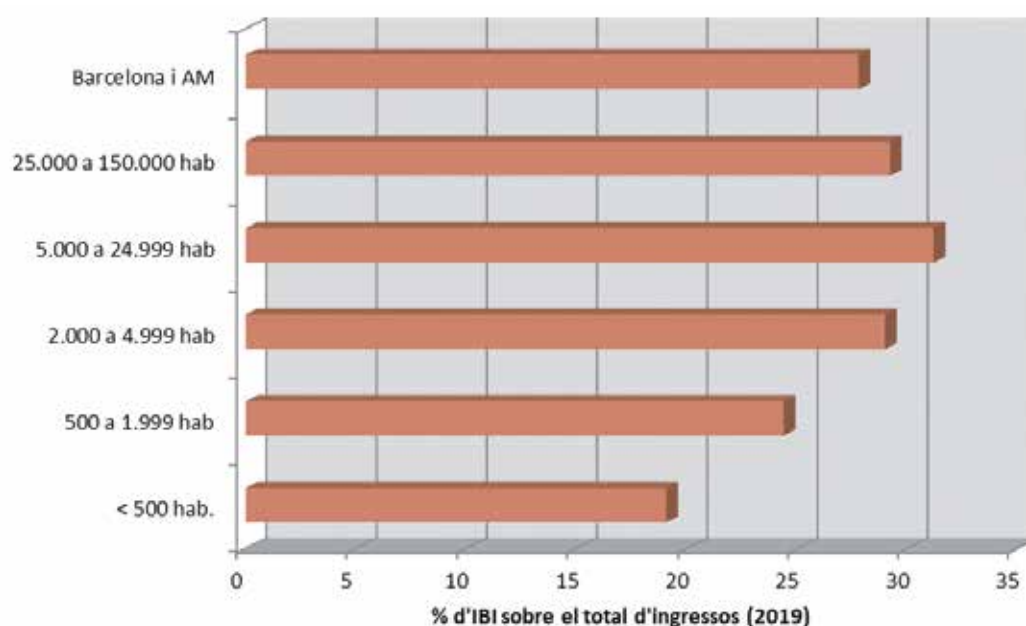
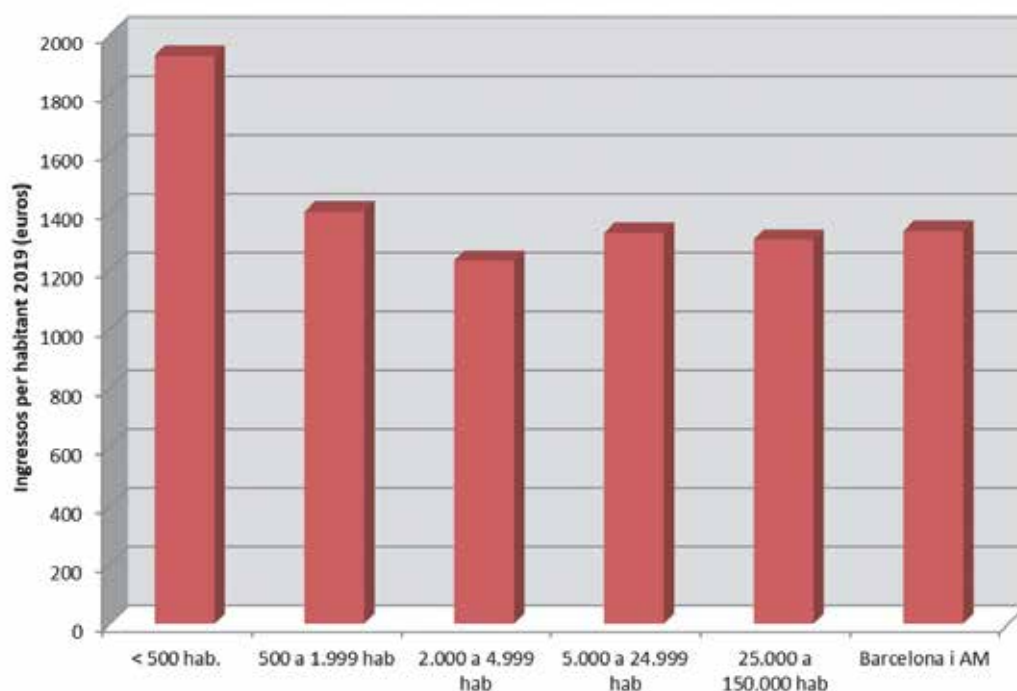
Gràfic 8.4. La voluntat de canvi juvenil.
Projecte vital de futur laboral de la població jove, 2020 *

Un 42 % dels joves voldria combinar el treball assalariat amb un projecte per compte propi, un increment de 35 punts percentuals (p.p.) en relació amb la situació laboral actual; un 20 % voldria ser únicament emprenedor/autònom, amb un increment de 7 p.p., i només un 38 % vol ser únicament assalariat, un descens de 42 p.p. Crida l'atenció, en aquest sentit, el desig d'autonomia en els projectes vitals i professionals de les joves enquestades. Un 17,7 % vol treballar en una empresa agrària (un increment de 3,3 p.p. respecte al percentatge actual de joves enques-

tades que declaren treballar al sector agrari). Tot i que no és un desig majoritari, cal tenir present l'increment de l'atractiu de l'activitat agrària per a la població juvenil catalana. Font: Enquesta sobre la Joventut i el Futur del Món Rural, (<https://xcn.cat/>). (*) Concretament, un total de 192 joves en edats de 18 a 30 anys del Baix Camp i el Baix Llobregat, com a localitats predominantment urbanes, i el Lluçanès i la Terra Alta, com a localitats predominantment rurals. La mostra de joves enquestada no ha estat estrictament aleatòria.

Gràfics 8.5 i 8.6. La base de l'autonomia municipal rural. Ingressos municipals per habitant i part corresponent a l'impost de béns immobles, segons la magnitud dels ajuntaments, 2019

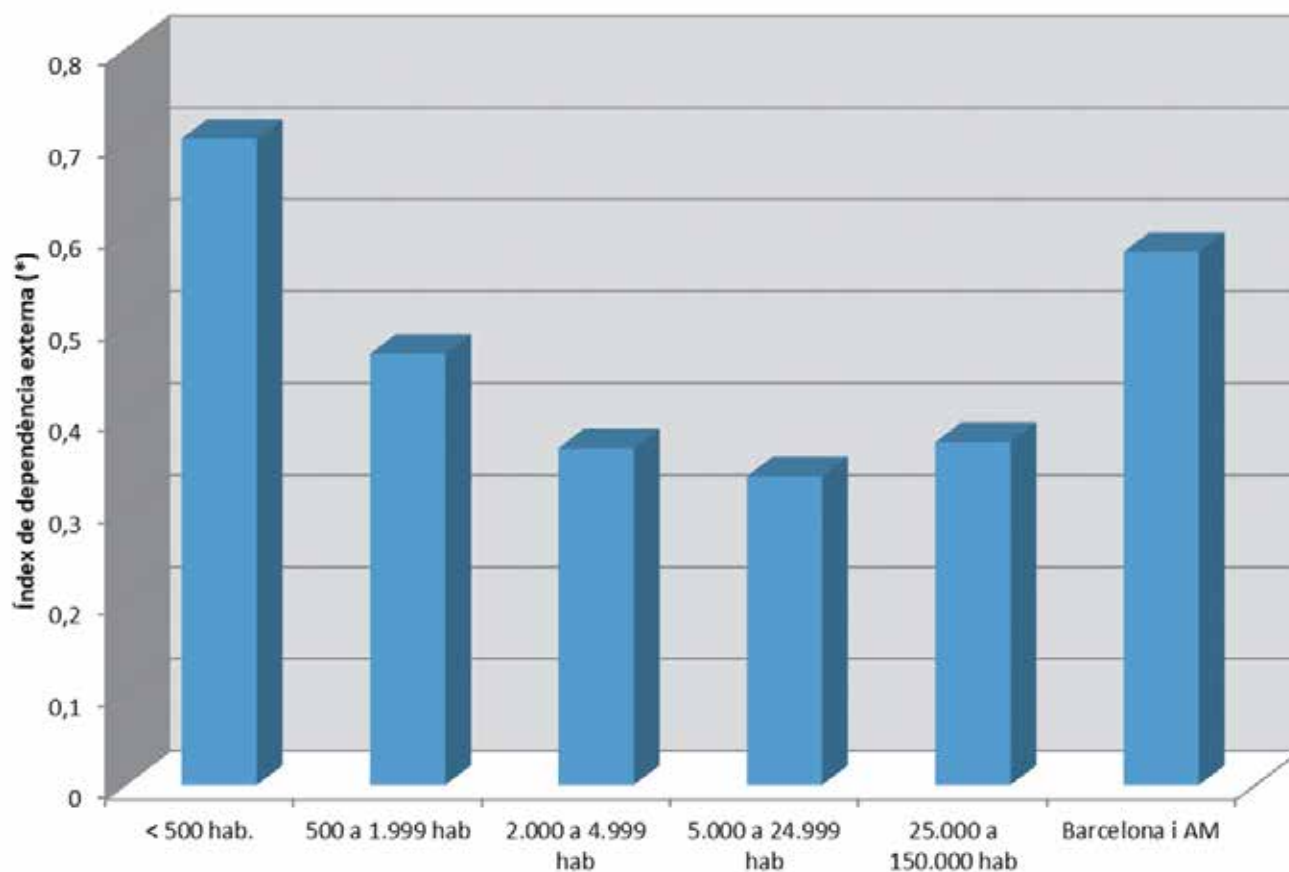

Els ajuntaments petits aconsegueixen uns ingressos per càpita significativament superiors als de la resta, però aquests no provenen precisament dels ingressos que provenen dels impostos recaptats directament pels ajuntaments (el més important de tots és l'IBI), sinó de les transferències provinents de les administracions superiors. Quant a l'IBI, com a exemple, s'aprecia una certa homogeneïtat municipal en el pes per habitant que suposa aquest impost directe, però la disponibilitat d'ingressos municipals per a aquest concepte sí que presenta un fort gradient segons la magnitud del municipi.

La quota de l'IBI dependrà de si hi ha hagut revisió o no de la ponència cadastral de valors i també de l'any de l'entrada en vigor de la nova ponència. Font: elaboració pròpia a partir de dades extretes d'Idescat procedents de la Direcció General del Cadastre del Ministeri d'Hisenda i Administracions Públiques i dades de liquidacions de pressupostos del mateix ministeri.

Gràfic 8.7. Dependència externa dels pressupostos municipals.

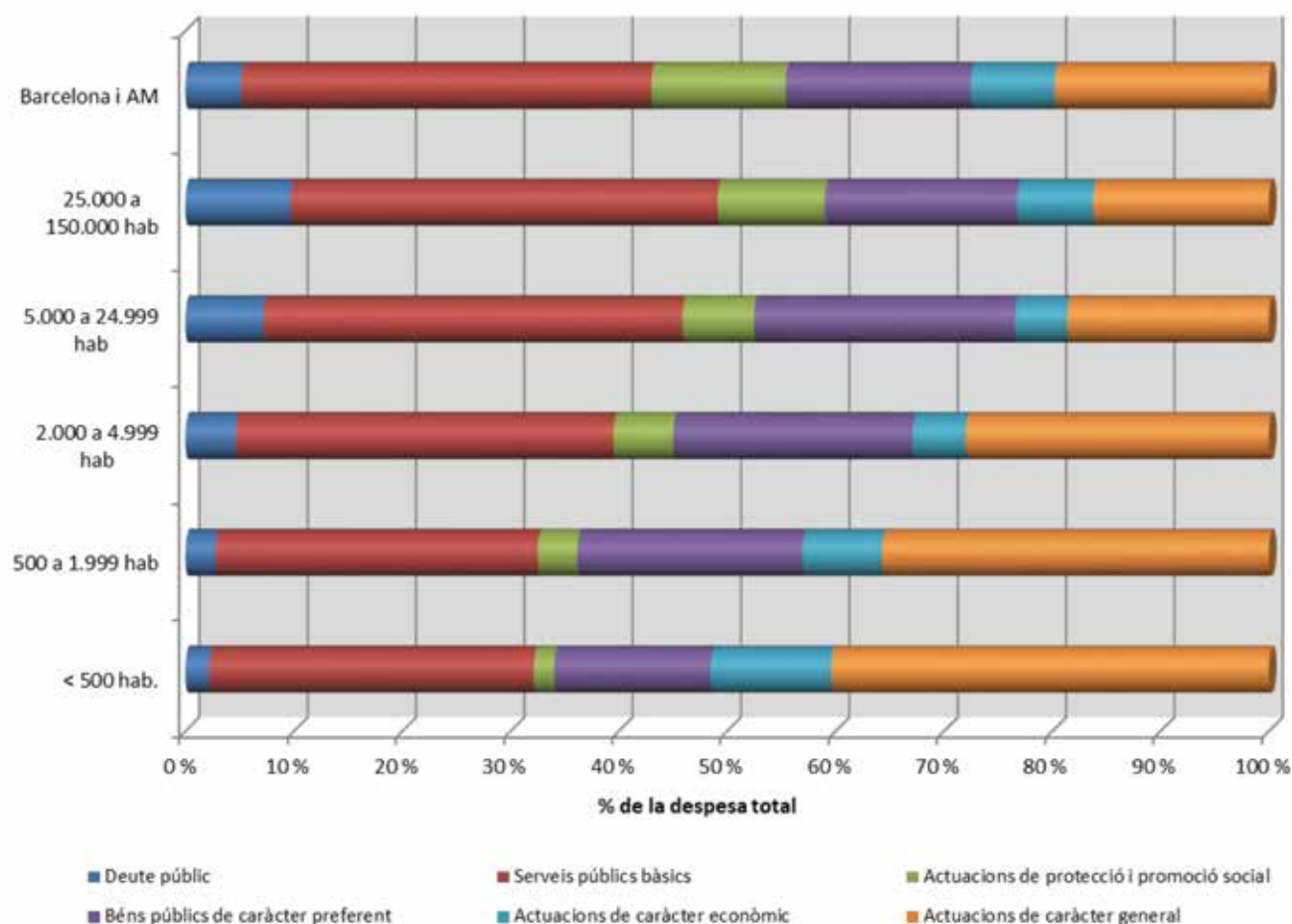
Índex de dependència per grups de municipis. Liquidació dels pressupostos municipals, 2015-2019 *

El gràfic remarca de manera fefaent l'elevat grau de dependència superior dels municipis petits respecte a les transferències procedents d'altres administracions per a la confecció del seu pressupost, per bé que els municipis metropolitans disposen d'unes transferències específiques per part de l'administració central que fan pujar força l'índex. Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la Liquidación de los Presupuestos

de las Entidades locales 2019, del Ministeri d'Hisenda. (*) L'índex de dependència és un indicador calculat a partir de dividir el volum mitjà de transferències corrents del període 2015 a 2019 (capítol 4 d'ingressos) pel conjunt d'ingressos propis dels ajuntaments (capítols 1 a 3), que inclouen impostos directes, indirectes i les taxes públiques, tot plegat expressat en tant per 1.

Gràfic 8.8. Les limitacions de la magnitud en relació amb la despesa pública.
Distribució funcional de la despesa total segons la magnitud dels municipis. Liquidació, 2019

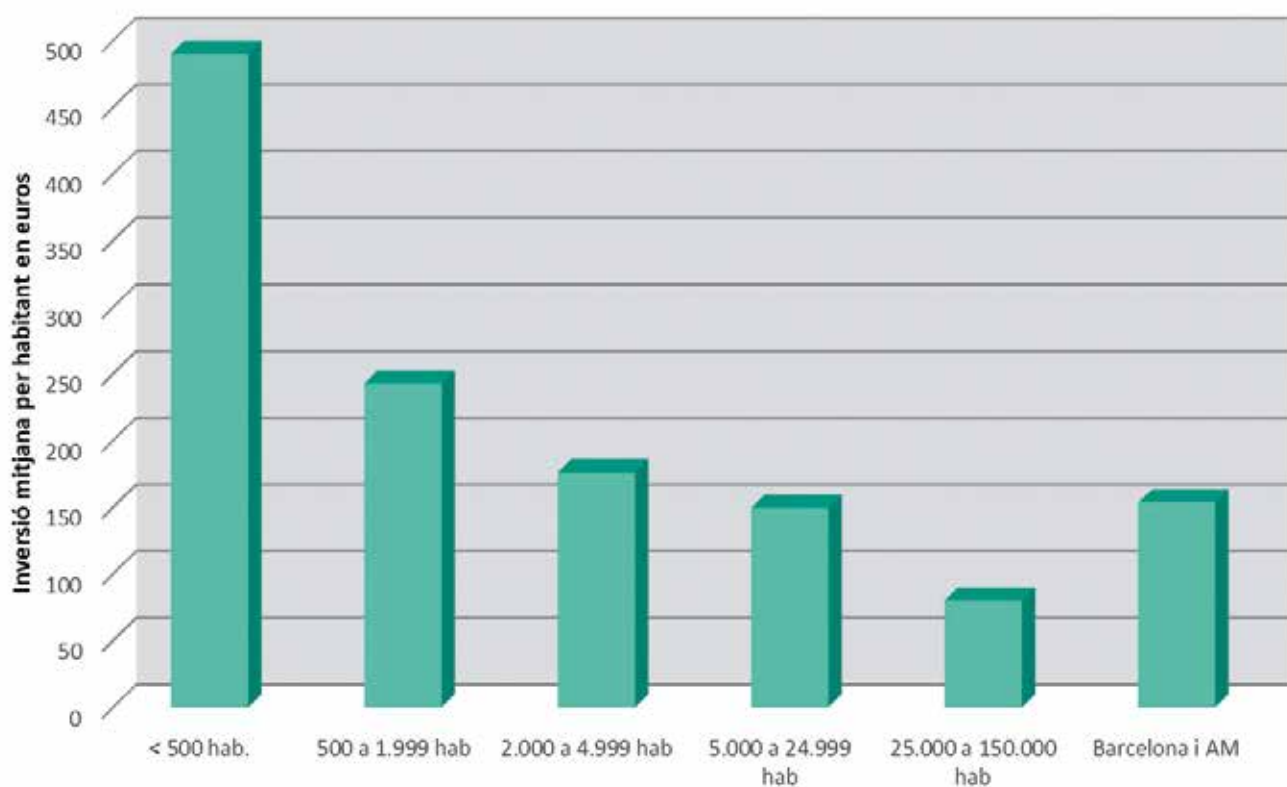

A mesura que els municipis són més petits, es fan més importants les despeses de funcionament de les pròpies administracions, les de caràcter general, així com les despeses lligades al manteniment de les infraestructures locals, com ara els camins. El pressupost queda més reduït, en canvi, per invertir en serveis públics bàsics i protecció social.

Mentrestant, el servei de deute es manté a ratlla, en bona part gràcies a les menors facilitats de contractar préstecs. Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la Liquidación de los Presupuestos de las Entidades locales 2019, del Ministeri d'Hisenda, segons la classificació per programes de despesa pròpia del mateix ministeri.

Gràfic 8.9. La capacitat inversora remarcable dels petits.

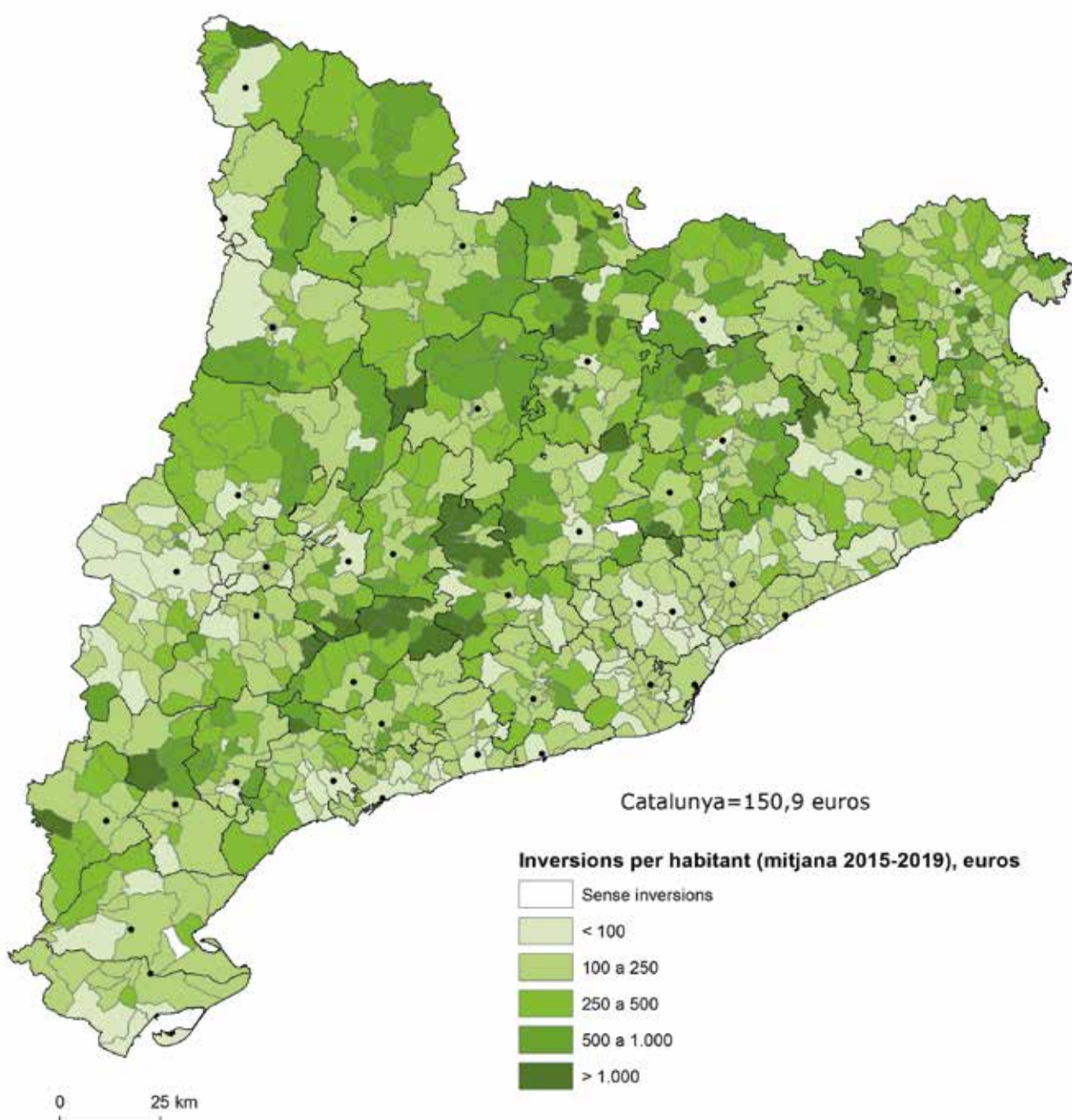
Inversions reals mitjanes per magnitud del municipi, mitjana 2015-2019

Tot i el pes relatiu superior de les despeses corrents, els ajuntaments petits aconsegueixen un capítol d'inversions prou nodrit en relació amb la població que representen, i només per això cal remarcar l'interès de les actuacions municipals per compensar els dèficits locals. Aquestes inversions, per altra part, responen més a la consecució d'ajuts externs

per a la realització d'obres que no pas a les mateixes disponibilitats financeres. Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la Liquidación de los Presupuestos de las Entidades locales 2015 i 2019, del Ministeri d'Hisenda, segons la classificació per programes de despesa pròpia del mateix ministeri.

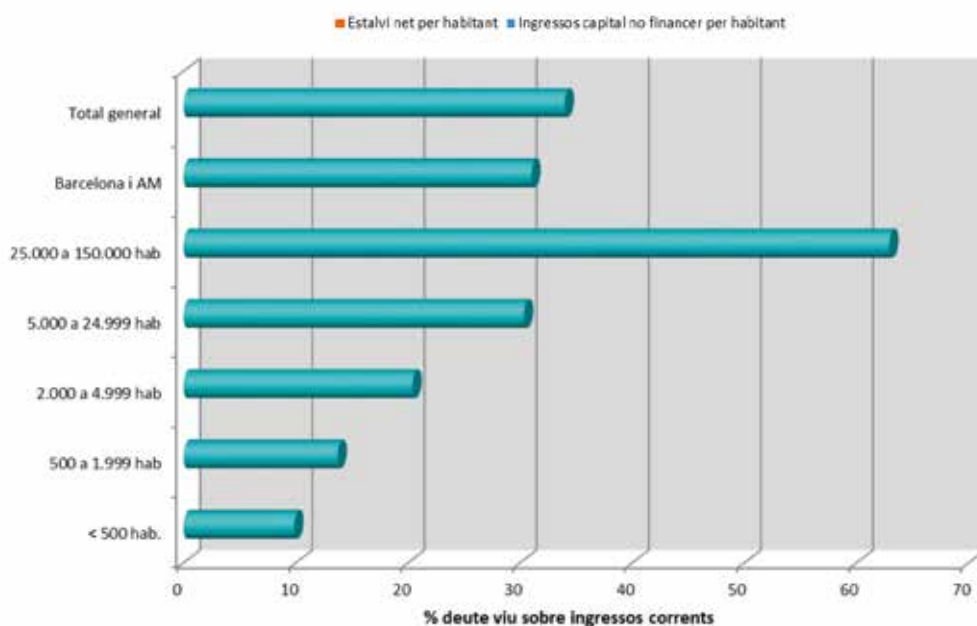
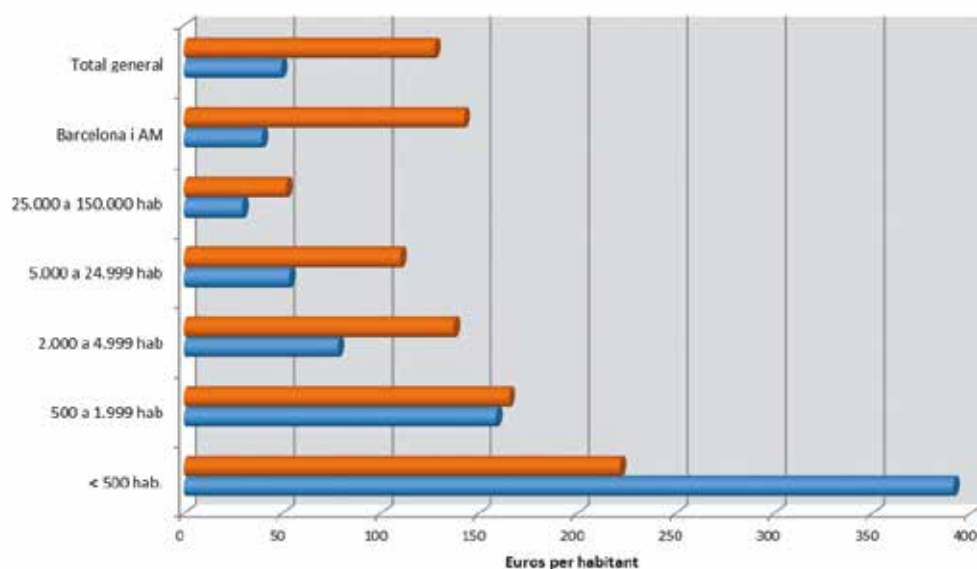
Mapa 8.7. Inversió mitjana per habitant i any als municipis, 2015-2019 *

S'aprecia una major inversió per habitant en els municipis de menys dimensió, que fan que les xifres destaquin en tota la meitat interior del país. En els municipis petits, la inversió real gravita especialment sobre transferències de capital (PUOSC, etc.) més que sobre recursos propis.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de Liquidación de los Presupuestos de las Entidades locales 2015 i 2019, del Ministeri d'Hisenda.
(*) Les inversions reals corresponen al capítol de despeses segons classificació econòmica del pressupost.

**Gràfics 8.10. i 8.11. El balanç financer favorable dels ajuntaments petits.
Liquidació dels pressupostos municipals, 2019**

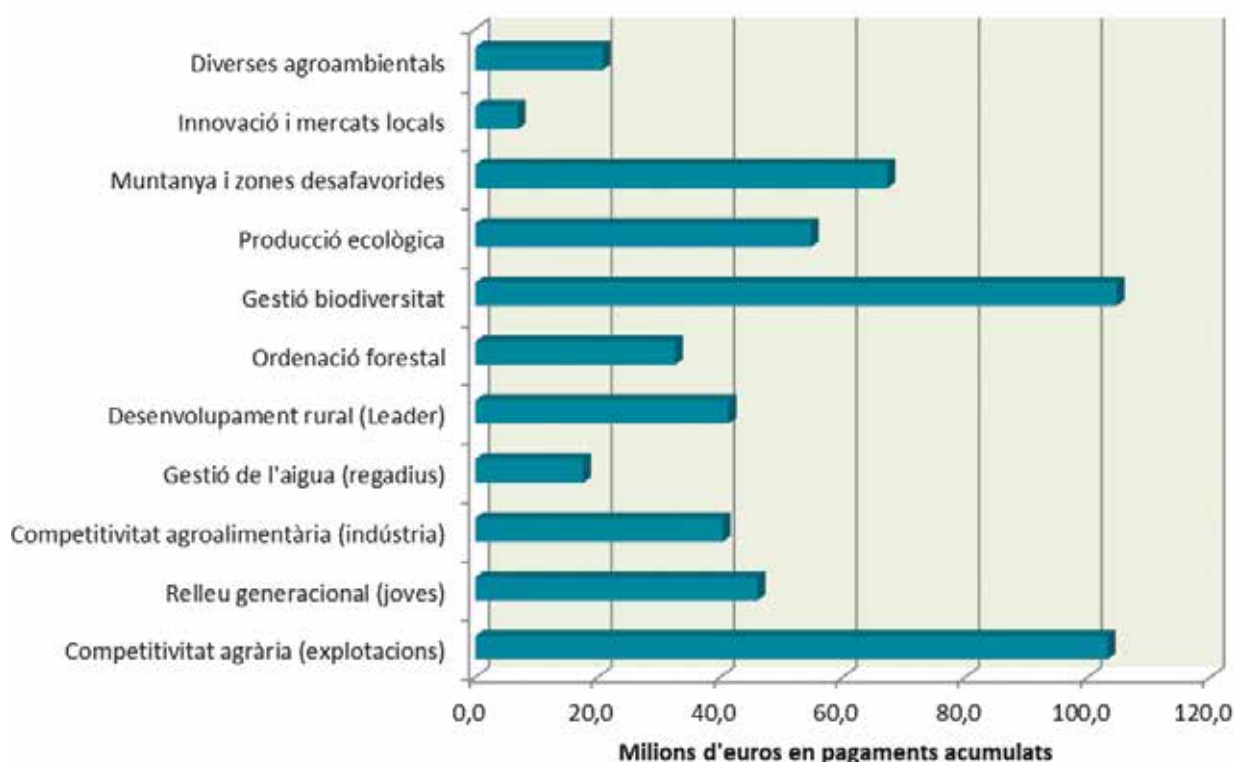

■ Ràtio d'endeutament

Com més petit és el municipi, major és l'estalvi net i els ingressos de capital no financer per habitant, i menor la ràtio d'endeutament. D'alguna manera, la seva dimensió econòmica els obliga a la prudència financera, un fet que en els darrers anys ha vingut també molt condicionat per les lleis estatals d'ajustament de la despesa pública, en particular la Llei 27/2013, de racionalització i sostenibilitat de l'Administració local, que pretenia una reforma dràstica del mapa municipal que no s'arribà a aplicar, però que sí que ha limitat radicalment la capacitat d'endeutament i despesa de les administracions locals. L'escassa dimensió dels municipis i el pes de les despeses bàsiques no semblen afectar els municipis petits,

que són els que més adapten els seus recursos (sobretot els procedents de transferències externes) a la seva despesa. Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la Liquidación de los Presupuestos de las Entidades locales 2019, del Ministeri d'Hisenda. Els ingressos corrents són els ingressos totals (capítol 1 a 5) menys contribucions especials, quotes d'urbanització i ingressos extraordinaris. L'estalvi net comprèn els ingressos totals (capítols 1 a 5) menys la despesa dels capítols 1, 2, 4, 5 i 12. Els ingressos de capital no financer són ingressos patrimonials, corresponent a rendiments de finques rústiques i urbanes, bàsicament.

Gràfic 8.12. El suport públic al desenvolupament rural.
Despesa pública total executada relativa als pagaments acumulats del PDR 2014-2020

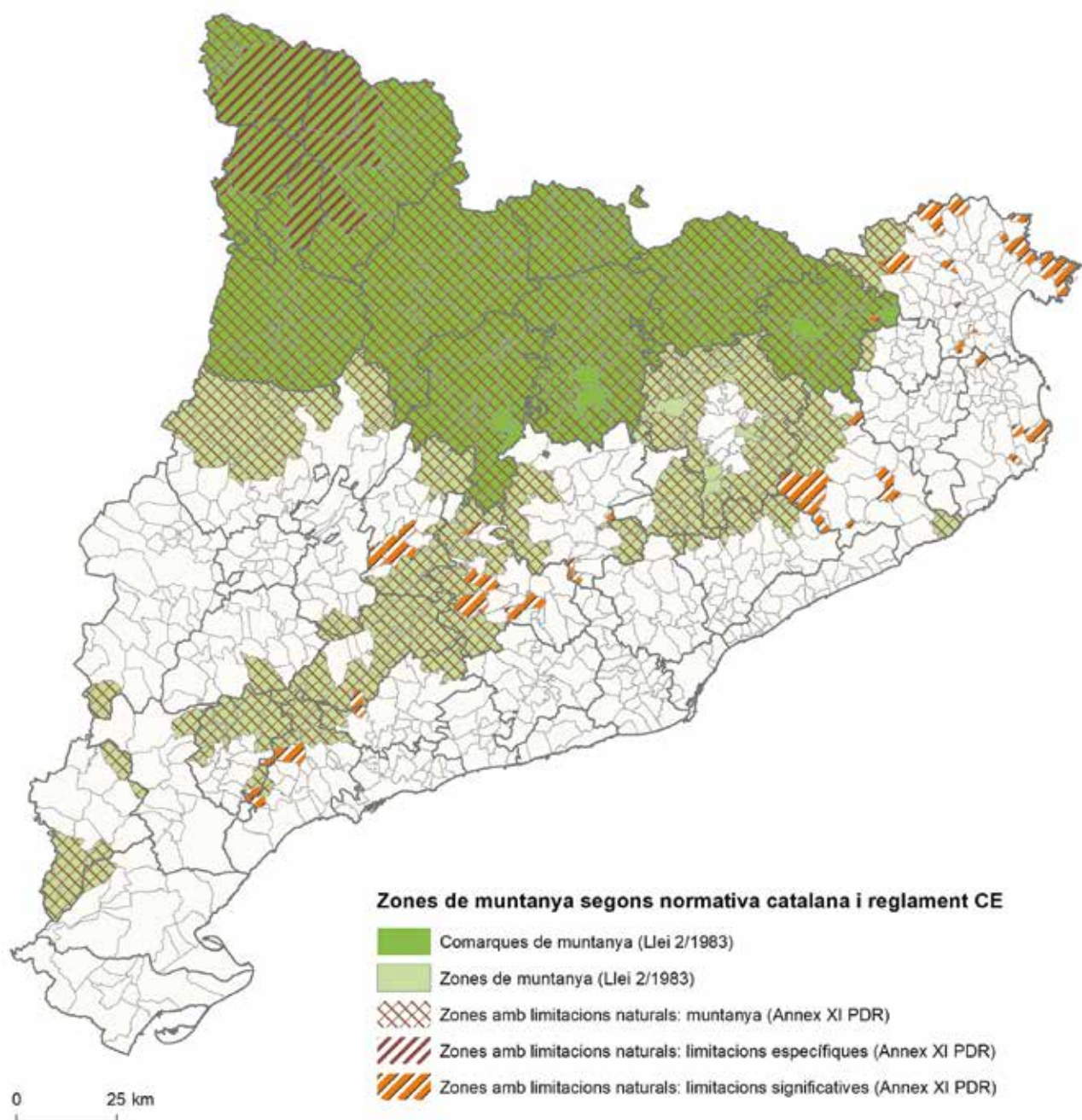

La política de mercats constitueix la destinació principal dels ajuts procedents de la política agrària comunitària; però a partir de 1988 ha anat prenent força l'anomenada política de desenvolupament rural, que s'acabarà concretant en els plans de desenvolupament rural (PDR), el darrer corresponent al període 2014-2020, perllongat fins al 2022. El PDR és un compendi d'ajuts a la millora de les estructures de producció del sector agrari destinat a la modernització de les explotacions, compensació de handicaps agraris, incorporació de joves, inversió en regadius i concentracions parcel·laries, inversions industrials, millores ambientals

agràries i altres ajuts destinats a activitats no agràries d'interès per a la ruralitat que formen part bàsicament del programa Leader. Tant com pel volum de la inversió, que inclou també fons de l'Estat i la Generalitat, les línies tenen interès per orientar la transformació de les àrees rurals i implicar en major o menor mesura els actors locals. Font: Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural. PDR 2014-2022, Informe anual d'execució, 2020, juny 2021 (<http://agricultura.gencat.cat/web/>). Desglossament fet a partir dels conceptes corresponents a les prioritats i àrees focus del PDR.

Mapa 8.8. La política de muntanya.

Municipis pertanyents a comarques i municipis de muntanya, Llei 2/1983 i Reglament CE

Entre les primeres lleis de reequilibri territorial de Catalunya figura la Llei 2/1983, d'alta muntanya, que fou el punt de partida de tot un seguit d'actuacions de suport al desenvolupament de les comarques de muntanya a través d'inversions en la construcció d'infraestructures i equipaments, i ajudes de suport a l'Administració local i a l'activitat econòmica privada a les comarques i municipis de muntanya. L'entrada a la Unió Europea l'any 1986 significà per la seva banda la incorporació als ajuts

específics per a la muntanya i zones desfavorides que inclou la PAC i que en els darrers decennis s'inclou dins els plans de desenvolupament rural. Font: elaboració pròpia a partir de les dades sobre la Llei 2/1983 al web del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural i de la llista de municipis classificats com a zones amb limitacions naturals (ZLN) vigent a partir de 2019, Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

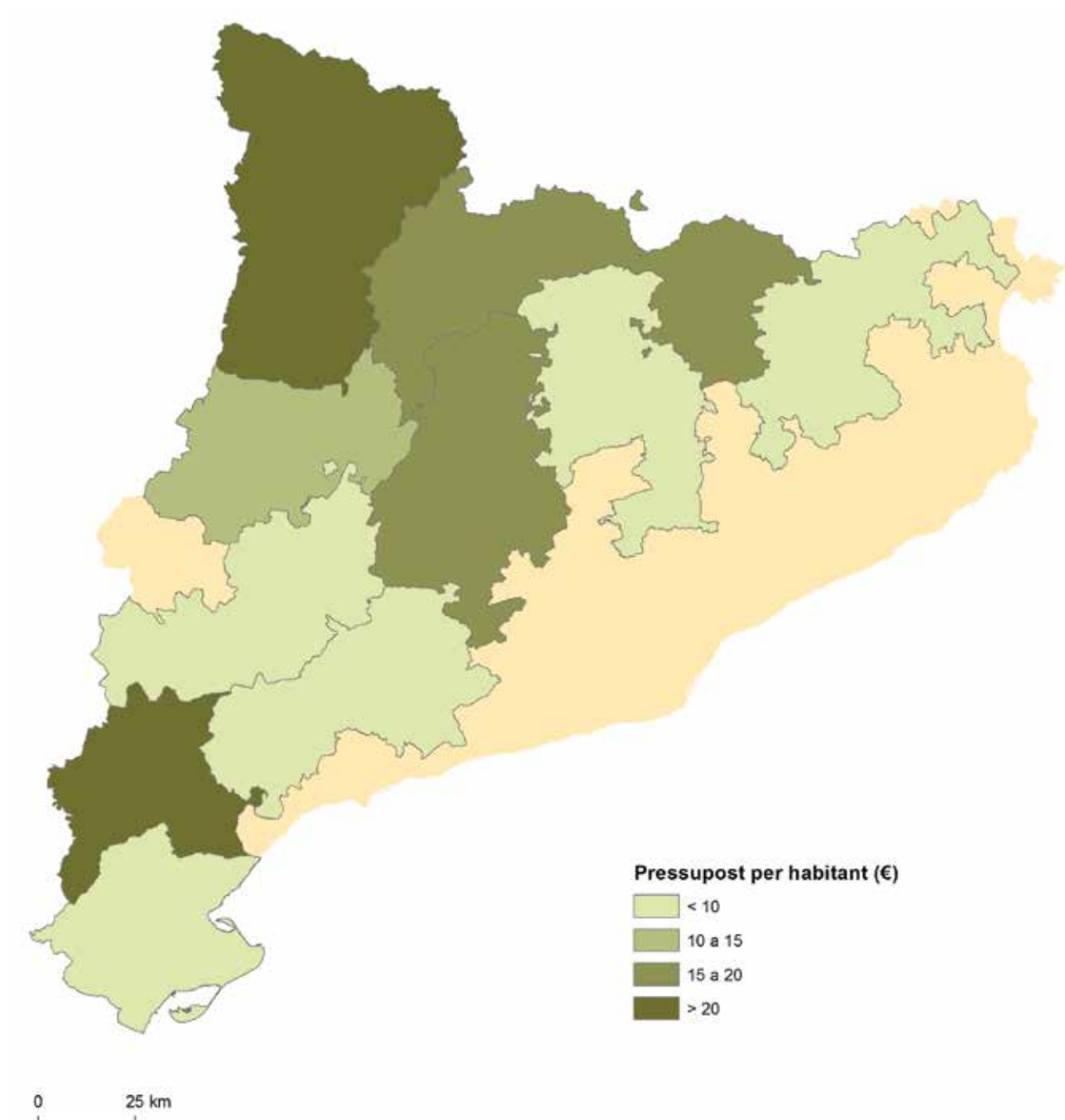
Mapa 8.9. Municipis inclosos en el programa Leader, segons els Grups d'Acció Local, 2014-2022

Les normes aplicables a la despesa en desenvolupament rural durant el període 2021-2022 es van establir en el Reglament transitori de la PAC, adoptat el 23 de desembre de 2020. Aquest reglament prorroga les normes vigents (inicialment en vigor per al període 2014-2020) i afegeix

alguns elements per garantir una transició fluida a la futura legislació referent al desenvolupament rural, l'aplicació de la qual està prevista per al 2023. Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

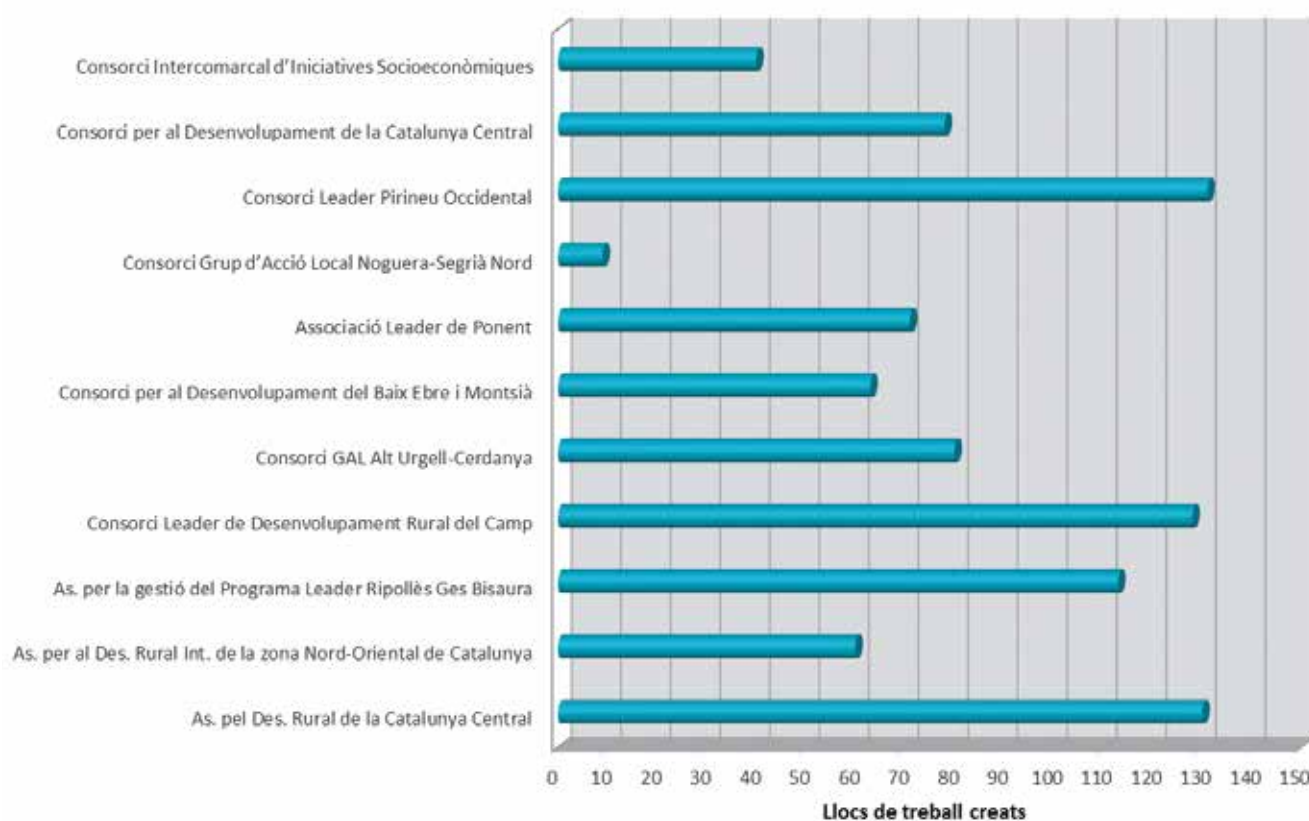
Mapa 8.10. Programa Leader, 2014-2022, pressupost 2021

Els respectius Grups d'Acció Local que gestionen els programes Leader presenten un pressupost general sense grans variacions entre uns àmbits territorials d'aplicació i els altres. Les diferències de les despeses previstes per habitant de cada àmbit resulten prou més significatives. En la seva valoració cal tenir en compte, en qualsevol cas, que el perfil de cadascun dels territoris és molt diferent, particularment quant a les seves connotacions rurals, en el sentit de presència de petits nuclis i masies, la

densitat del poblament o la base econòmica centrada en l'agricultura o el turisme rural. Es justifica en aquest sentit la major incidència dels ajuts del programa Leader als extrems nord-occidental i sud-occidental del país. Font: elaboració pròpia a partir de la Resolució ACC/3136/2021, de 12 d'octubre, per la qual es convoquen els ajuts destinats a l'aplicació del desenvolupament local participatiu Leader.

Gràfic 8.13. Programa Leader en la creació de llocs de treball, resum de resultats de les anualitats 2016-2019 *

En relació amb els pressupostos que es presenten en el mapa anterior, i la seva plasmació final en els objectius buscats, cal esmentar aquí l'impacte del programa en la creació d'ocupació. En el període analitzat es van crear més de 900 llocs de treball, que si bé en nombres absoluts potser no sembla una gran xifra, s'ha de contextualitzar en el caràcter ru-

ral de bona part dels municipis d'aquests àmbits, per la qual cosa suposa un suport remarcable a la generació d'ocupació en aquests àmbits. Font: elaboració pròpia a partir de les dades de tancament de les convocatòries 2016.01, 2016.02, 2017 i 2018. (*) S'hi inclouen les dades de 2019, que es troben a mig certificar.

8.1. Les Terres de l'Ebre (a la imatge, la capital, Tortosa) apareixen reiteradament entre les àrees amb una renda familiar disponible més baixa, per bé que les diferències en relació amb la mitjana catalana no acabin essent molt pronunciades.

8.2. Si les comarques interiors són les més envellides, és natural també que la part de la renda familiar que prové de les prestacions socials hi sigui molt més elevada. El Pallars Jussà, amb petites poblacions mig desertitzades com Usall, a la imatge, apareix en totes les quínieles.

8.3. Benvinguts siguin els ingressos provinents de les pensions, per bé que les poblacions agràries en pateixen l'escassetat, derivada del règim especial de cotització de la pagesia fins fa uns pocs anys. Recordatori de la vella organització franquista a Castelló d'Empúries (Alt Empordà).

8.4. L'interès dels joves per les oportunitats de contacte amb el medi natural i de retrobament personal que ofereixen les àrees rurals obre una esperança per a la seva recuperació sociodemogràfica (Estana, Cerdanya).

8.5. La iniciativa i dedicació de la institució que vetlla i gestiona els interessos del municipi, l'ajuntament, és fonamental per activar la vida econòmica i social de les àrees rurals, tot començant per la recuperació patrimonial esmerçada a la Casa de la Vila de Sant Feliu de Sasserra, al Lluçanès (Bages).

8.6. Per molt petit que sigui un poble, és millor disposar d'ajuntament que no tenir-ne, per poder determinar i emprendre les accions molt sovint de caràcter voluntarista que requereix organitzar i animar la vida local, com coneixen bé els pobles del Priorat (la Figuera i la Vilella Alta, al fons).

8.7. Tres ajuntaments pirinencs varen aconseguir el 1988 el reconeixement de la comarca de l'Alta Ribagorça, amb la seu del Consell Comarcal al Pont de Suert. Malgrat la migradesa dels seus components i la seva demografia, la comarca ha permès millorar serveis i captar inversions.

8.8. Les administracions locals tenen un paper important en la dinamització econòmica i en el reconeixement i la recuperació del patrimoni local, tot optant per unes determinades línies d'acció que, en el cas de Torrebesses (Segrià garriguenc), abasten el patrimoni de la pedra seca i la gestió de l'aigua.

8.9. En àrees de muntanya, l'altitud i el pendent dels terrenys dificulten les activitats productives, de manera que polítiques específiques subvencionen l'agricultura i promouen alternatives, com és el cas, darrerament, de la poma de muntanya (finca de Sant Llorenç de Morunys, Solsonès).

8.10. Les àrees rurals disposen d'un immens patrimoni que resulta pràcticament impossible de mantenir i conservar, i que pot trobar una sortida en transformacions imaginatives. En poden ser un bon exemple les pintures murals de l'església de Roni, al Pallars Sobirà.

9. Despoblament o revitalització?

Per conjuncions socials i econòmiques que generalment ens passen desapercebudes, la ruralitat ha tornat a les primeres pàgines de l'actualitat en aquest tercer decenni del segle XXI en marxa. I ha estat gairebé al cap de cinquanta anys de quan la problemàtica de les àrees rurals cuejava en la forma de la Catalunya pobra, títol del llibre de J. Miró, E. Sena i F. Miralles (1974), o de les comarques a tancar de Carreras, Giralt i Lluch (1971) i altres epítets que en diverses publicacions del moment destacaven els desequilibris comarcals a l'interior de Catalunya. Fruit d'aquestes observacions i sense que els remeis plantejats no fossin necessàriament coincidents, sorgiria precisament una de les principals inquietuds que guiaren la política catalana un cop amb la mort del general Franco es recuperaren les institucions democràtiques i l'autonomia política. Les inquietuds es concretarien en la Llei 23/1983 de política territorial o la Llei 2/1983 d'alta muntanya de Catalunya, i en les accions que amb més o menys promptitud i encert se seguirien.

Realment, quasi hauríem de creure en aquests cicles socioeconòmics de llarga durada, si recordem que en els anys vint, cinquanta anys abans, ja havíem viscut un corrent o reivindicació similar, potser no tan documentada, arran del despoblament de les comarques pirinenques, quan el geògraf Pau Vila arremeté contra l'utopisme de les propostes de repoblament dels Pirineus reculats. Alguna cosa hi deu haver darrere d'aquestes revifalles seculars, que no sabríem si lligar tant als cicles o les modes dels moviments culturals, més que no pas als cicles econòmics. La moda cultural és evident; el cicle romàntic reviu periòdicament l'interès pel camp, pel caràcter idíl·lic de la ruralitat que ens llença la crida de la mare natura i ens allunya de les contaminacions i les perversions o la manca d'autenticitat de les grans ciutats. De la incidència dels cicles econòmics en tenim més dubtes, perquè potser sí que en les transicions dels períodes de gran creixement econòmic amb els períodes de crisi o estancament, es produeixen situacions d'acaparament de la riquesa i d'augment de les diferències socials i territorials en el repartiment de la renda. Però, al mateix temps, els canvis en l'estructura general de la producció i la generació de riquesa n'alteren la distribució i fan molt difícil establir paral·lelismes.

Sigui com sigui, no ens fiaríem massa dels ensenyaments que ens puguin aportar aquestes repeticions històriques a l'hora d'interpretar els canvis i de discernir possibles respostes polítiques del present. En els darrers anys tornem,

per exemple, al tema del despoblament rural, i algunes raons de l'emergència apareixen com a òbvies. La crisi del totxo del 2008 tallà en sec la recuperació demogràfica i social de molts municipis rurals, i després la recuperació econòmica es feu esperar a les àrees rurals i no aportà les mateixes alegries que a les àrees urbanes, com ens han mostrat els gràfics referits a l'evolució demogràfica i econòmica. I en aquestes arribà durant la primavera del 2020 l'epidèmia de la COVID-19, amb tot d'incerteses sobre la seva sortida i duració, que s'han barrejat amb uns canvis de fons tant o més profunds provocats per les convulsions en els mercats de l'energia i els dubtes i entrebancs que pesen sobre la globalització dels mercats i la cultura. No hauríem de caure, però, en alguns dels tòpics del despoblament rural o de la "España vacía", que entorboleixen la comprensió dels problemes de la ruralitat a Catalunya i que poc ajuden a afrontar la situació post-COVID de les contrades rurals.

Les dades ens mostren un indicador persistent de la decadència de les àrees rurals, que és la pèrdua de població d'algunes contrades rurals catalanes des que la revolució industrial transformà i impulsà les ciutats i les convertí en aspiradores de la mà d'obra del camp. La pèrdua demogràfica, que és l'indicador de l'abandonament rural al qual ens agafem en primera instància —en els anys setanta ho havia estat també l'endarreriment en les xifres de la renda personal i els serveis—, mostra els seus alts i baixos en el temps i en l'espai. Però té una inèrcia impressionant i ben difícil de trencar: la que es dona un cop s'ha arribat a una piràmide d'edats fortament envellida i, a més a més, les taxes de reproducció natural són extraordinàriament baixes i no permeten de cap manera la recuperació demogràfica. Els cicles de pèrdua demogràfica evolucionen al ritme lent i contumaç que marca la composició de la piràmide d'edats de cada lloc, i la davallada d'una població biològicament defallent ja només es pot trencar amb una immigració potent. És una condició que val per al conjunt de Catalunya i que, naturalment, resulta particularment accentuada a les seves àrees rurals, que arrossegueu l'envelliment dels anys setanta i vuitanta, com s'ha pogut observar en els mapes anteriors.

A l'hora de buscar causes i sortides de les problemàtiques rurals, la dotació d'infraestructures i serveis d'aquestes àrees ha experimentat millores substancials, encara que els endarreriments són també a l'ordre del dia. La magnitud demogràfica i l'allunyament representen un inconvenient a l'hora de disposar de diferents infraestructures,

i quan es tracta d'incorporar-ne de noves, arriben amb retard a les àrees menys habitades del país. I aquí l'incís del moment ha de recaure forçosament en la disposició de bones connexions per Internet, amb les quals cal acabar de cobrir els buits de la ruralitat perquè aquestes àrees no perdin opcions econòmiques i puguin accedir als serveis. Però observem, al mateix temps, que els serveis bàsics d'accés viari —urbanització de carrers, aigua, llum, telefonia o recollida de residus— arriben pràcticament arreu. I l'atenció educativa, sanitària i social bàsica dels habitants de la ruralitat es pot aconseguir a una relativa proximitat, si les tensions del sistema provocades per l'epidèmia de la COVID no causen malmeses superiors.

La dinàmica econòmica sí que presenta, per la seva banda, un apartat prou problemàtic, perquè l'evolució ja no és tant responsabilitat de les administracions com dels mateixos residents de les àrees rurals, ja prou disminuïts i perjudicats per l'evolució demogràfica, que els priva dels elements més joves i teòricament dinàmics. Aquesta circumstància ve particularment agreujada per la crisi estructural que arrossega el sector agrari, que havia representat des dels seus orígens l'activitat per excel·lència de les àrees rurals. Crisi estructural en el sentit que la mecanització del sector i l'augment d'escala de les empreses comporta una disminució continuada del nombre d'explo-tacions agràries, amb la disminució subsegüent de la mà d'obra familiar ocupada en l'agricultura. Aquesta disminució, en els darrers anys, ve força compensada per l'augment generalitzat de la mà d'obra assalariada al camp. Hi ha particularitats als territoris de muntanya i les àrees més accidentades del país, on el que es planteja de fa uns anys és el problema de subsistència de la mateixa agricultura, amb dificultats específiques d'adaptació als terrenys costeruts i penalitzada per la mala evolució econòmica de la ramaderia transhumant.

Des dels anys vuitanta, són els serveis els que marquen el pas de la recuperació econòmica de moltes de les àrees rurals del país. Són serveis que tenen a veure amb la segmentació dels processos productius industrials i, bàsicament, els que sorgeixen de les mateixes necessitats noves creades per la societat del benestar. És el cas de molts serveis que troben una bona base de captació de rendes externes a partir de les activitats vinculades amb el turisme. En recolzar-se en els clients de proximitat, el turisme a les comarques rurals ha aguantat prou millor la crisi del sector provocada per la pandèmia que no pas el de la franja costanera o el de la ciutat de Barcelona.

Tant pel que fa a l'economia relacionada amb els diferents àmbits del sector serveis com a la que encara gira a l'entorn de les activitats industrials, resulta important, en qualsevol cas, no quedar-se amb l'evolució dels municipis i tenir presents les tendències en l'àmbit supramunicipal, particularment el comarcal. Els centres comarcals contribueixen de manera decisiva a procurar serveis empresarials, comercials, esportius, sanitaris, educatius o culturals amb un cert grau d'especialització que beneficien el conjunt de la població de l'entorn i fan que aquesta pugui gaudir dels serveis característics de qualsevol habitant d'una ciutat. Tots aquests serveis generen, per altra part, una ocupació que crea llocs de treball per al conjunt de residents de la comarca, de la mateixa manera que ho fan els establiments industrials que es mantenen als centres comarcals i municipis rurals d'una certa magnitud.

L'estructura territorial de petites indústries i serveis que relliga les terres interiors de Catalunya resulta d'una extraordinària importància per al manteniment de les àrees rurals en un conjunt. La visió comarcal n'és fins a cert punt una simplificació, en el sentit que determinats centres subcomarcals i municipis fan també una contribució important en la dinamització de les àrees rurals. I pensem, des d'aquest punt de vista, en el paper clau que representen petites viles com Sant Llorenç de Morunys, Prats de Lluçanès, Camprodon, la Pobla de Segur, Organyà, Ponts, Artesa de Segre, Santa Coloma de Queralt, Calaf, l'Espluga de Francolí, Flix, i d'altres que ho podrien ser, com la Granadella, Cornudella de Montsant, Prades, l'Horta de Sant Joan i alguna altra, en el manteniment d'una ruralitat viva i la recuperació dels enclavaments rurals lliurats a una recessió continuada.

La comarca comença a donar el to, en qualsevol cas, del dinamisme rural, i per això la insistència en les pàgines de l'Atles en els mapes i les representacions comarcals, que, tot sigui dit, faciliten la localització i ofereixen una aproximació estadística i una compressió de la realitat molt més fiable que la del mapa municipal. Les comarques constitueixen també una referència molt més idònia que la que pugui donar la vegueria i les capitalitats regionals corresponents, que no deixen de representar una simplificació de l'estructura territorial real i una pèrdua notòria de referents i de punts d'ancoratge per mantenir vives les àrees rurals. Tot i això, no s'ha de perdre de vista que les capitalitats regionals juguen i hauran de jugar un paper fonamental en la vertebració metropolitana del país, en l'entramat de dinàmiques i fluxos que contribueixen al posicionament internacional i a la captació de recursos a aquest nivell.

La ruralitat contemporània no deixa de viure en un entorn de mobilitat o mobilitats que trastocuen les reflexions i els plantejaments sobre el desenvolupament rural. D'entrada, hi ha una mobilitat residencial lligada als canvis estacionals o de periodicitat plurianual, que responen a la separació dels espais de treball, d'estudi, de família o d'oci, que dona un sentit diferent al fet de la residència personal o familiar, l'assignació de la qual té una repercussió poc més que estadística o legal. D'aquí ve l'interès de replantejar el sentit de les segones residències i veure el pes que juguen i podrien jugar en la dinamització econòmica i social dels territoris rurals, que n'estan prou ben dotats. Conseqüències de la mobilitat estacional o plurianual, a les quals se sumen les que deriven de la mobilitat quotidiana o de caps de setmana, que tenen a veure també amb la feina, l'estudi, l'esport o la cultura en general, a banda de les compres comercials, la sanitat o l'accés a determinats serveis. En aquests darrers àmbits de mobilitat, els espais comarcals o similars juguen un paper essencial a l'hora de generar dinàmiques i satisfer necessitats, i permeten i han de facilitar que la població esculli una residència en petits pobles i masies. Sempre que hi trobin, naturalment, unes bones condicions d'accessibilitat i puguin fer valer la bona disponibilitat d'espais de vida més amplis, confortables i barats, i propers a la natura.

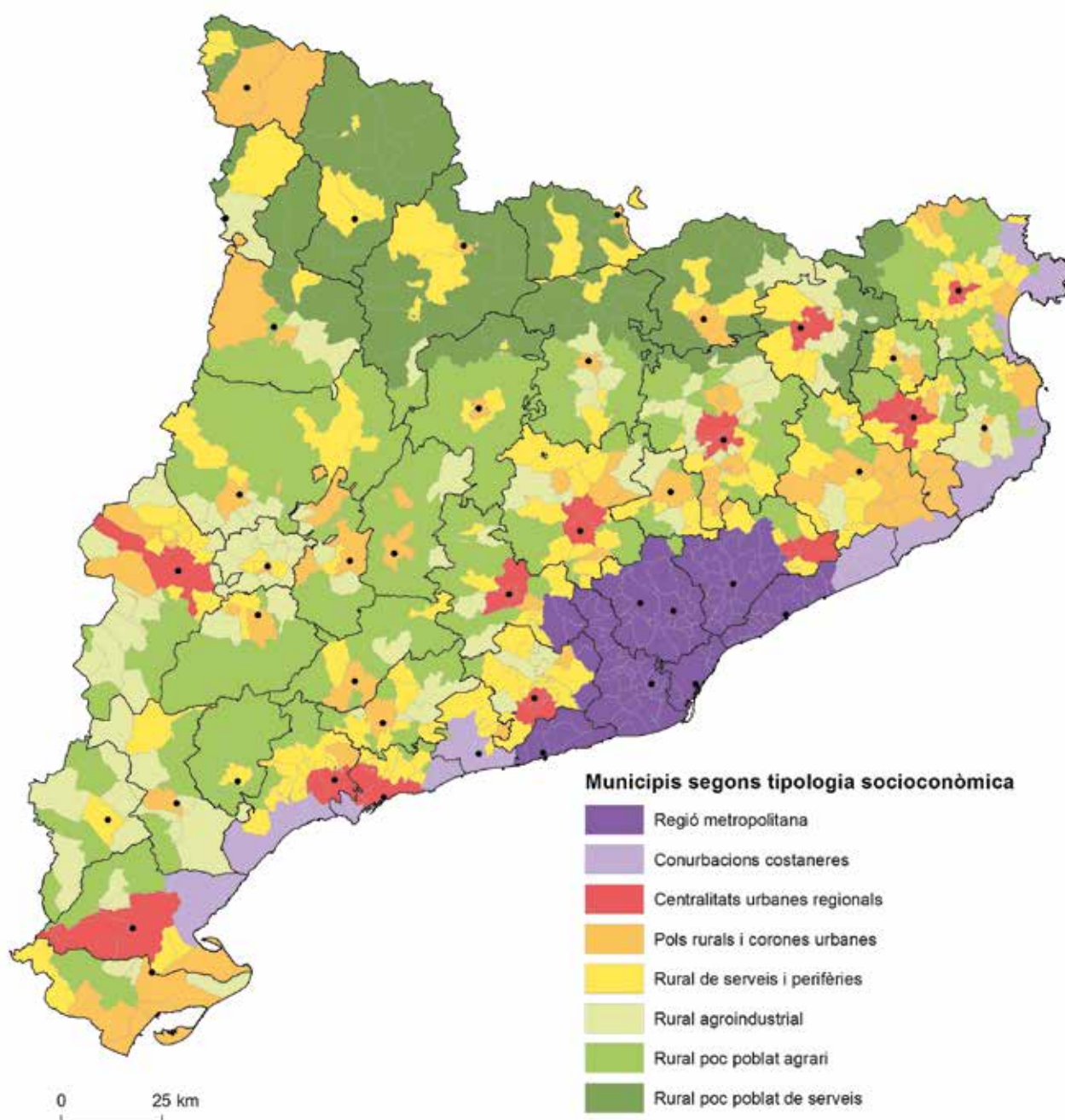
La mobilitat permet que avui en dia moltes contrades rurals juguin un paper d'atracció d'immigrants metropolitans i d'altres continents, que obre esperances de consolidació de la demografia i de manteniment de les activitats i dels patrimonis d'aquestes àrees. Un paper d'atracció que la ruralitat pot jugar amb avantatge si acompanya l'oferta d'habitatge, un factor limitant molt important avui en dia, per les condicions físiques de manteniment d'aquest patrimoni, per l'escassetat de l'oferta d'habitatge i per les dificultats de renovar i oferir habitatge nou. Aquestes limitacions estan molt relacionades, per altra part, amb les dificultats de desenvolupament urbanístic de les masies i els petits nuclis de poblament, que han de seguir els mateixos procediments de les grans ciutats.

La ruralitat representa la gran reserva de biodiversitat del país i una base essencial per al manteniment dels equilibris ecològics en els quals s'assenta. Per això, resulta de gran importància, també, la manera com es tira endavant l'altra gran funció que la ruralitat representa i està cridada a representar cada dia més, d'oferta de sòl barat per a activitats que no tenen cabuda o encaixen malament a l'interior de l'àrea metropolitana i les grans ciutats. Pensem,

en aquest sentit, en les plantes de tractament o deposició de diferents tipus de residus, les grans reserves d'aigua i de recursos, les plantes de generació d'energia, en particular totes les renovables relacionades amb l'eòlica i les fotovoltaiques, que despunten a la vista. La magnitud dels projectes en joc, malgrat l'interès social i ecològic que representen per al conjunt de la societat, planteja interrogants importants sobre els ecosistemes i els paisatges de les mateixes àrees rurals. I més interrogants plantegen, encara, si aquestes activitats no contribueixen a dinamitzar econòmicament i socialment les mateixes àrees rurals, com ha estat el cas evident d'algunes de les que es troben implantades de llarga data en aquestes àrees.

Des de fa uns decennis que el creixement urbà es difon cap als territoris de l'entorn, i això ha representat l'aparició de noves activitats i nous artefactes en l'entorn rural, a banda de la transformació cultural de la mateixa societat rural. L'expansió urbana i de la societat de serveis obre noves oportunitats per a les ruralies, i aquestes oportunitats ja han convertit de fa temps el despoblament en un fet relativament localitzat i no particularment greu en la seva essència. Les crisis ens recorden periòdicament, però, que el perill és aquí i no deixa d'existir. Els exemples i les oportunitats de revitalització de les àrees rurals resulten, en qualsevol cas, ben reals i prenen un gruix remarkable. La crisi viscuda arran de la pandèmia de la COVID ens ho ha recordat amb múltiples exemples, que tenen les portes obertes per consolidar-se i ampliar-se en un futur immediat.

Mapa 9.1. Tipologia socioeconòmica municipal

D'entre el marc de possibilitats de tipificació dels municipis catalans en l'Atles de la nova ruralitat 2015 (p. 96 i 97), s'abordà una classificació que recollia l'experiència de la Délégation à l'Aménagement du Territoire de França, que es basava en l'encreuament de variables que ens remeten a l'estructura urbana territorial i a la dinàmica i especificitat econò-

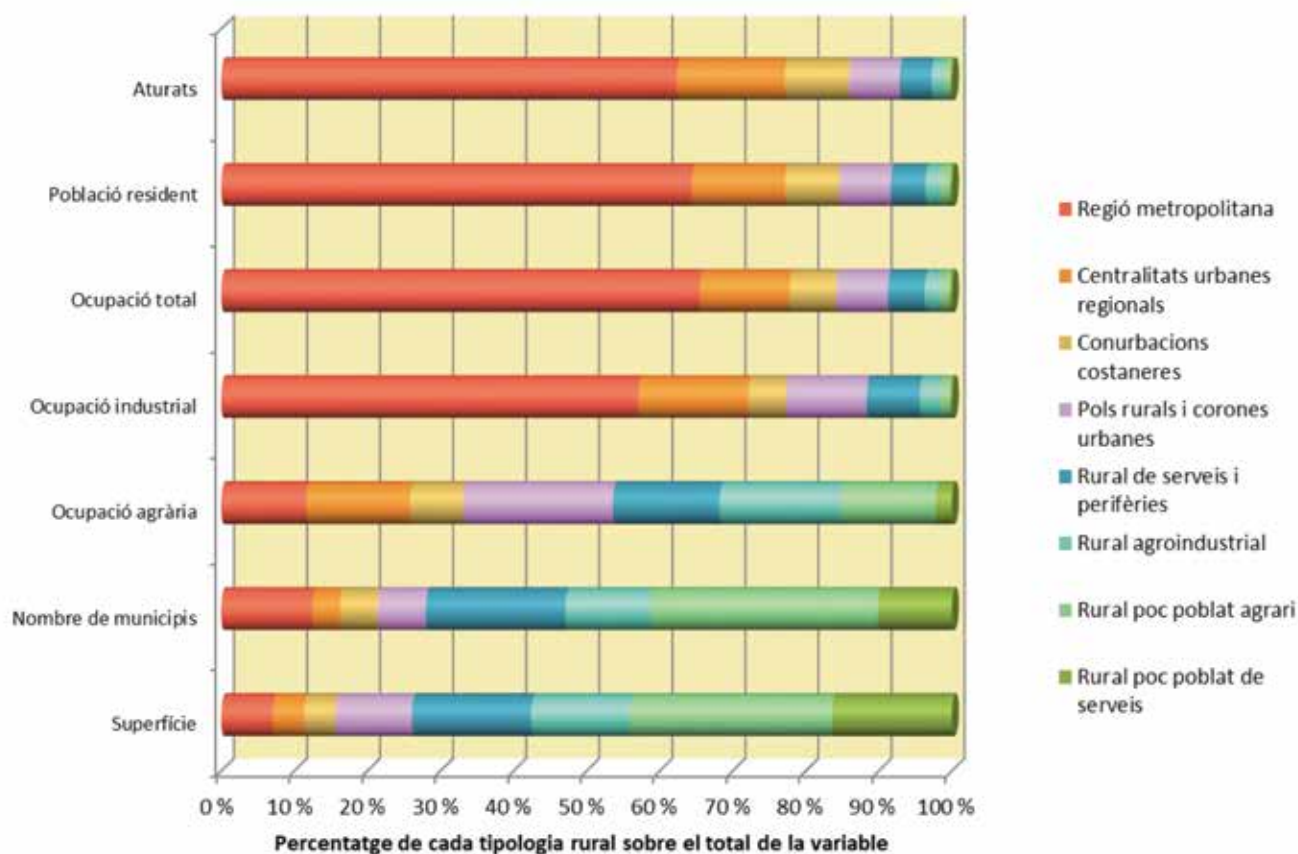
mica. El resultat era una tipologia que no canvia d'un dia per l'altre i que en el mapa adjunt s'ha processat en el sentit de jerarquitzar la intensitat del fenomen d'urbanització-creixement dels municipis rurals menys dotats de serveis fins als municipis metropolitans. El mapa acaba reflectint, d'aquesta manera, l'estructuració urbanitzadora concèntrica que guia el

Tipologia municipal	Base urbana/rural de la definició	Dinàmiques econòmiques
Regió metropolitana	Àrea dels sistemes metropolitans delimitats segons els estudis de mobilitat de l'any 2001. Tot i que hi ha algun petit municipi quasi rural, està molt lligat a les dinàmiques metropolitanes.	L'àrea econòmicament més dinàmica, en la qual el creixement demogràfic es desplaça cap als municipis perifèrics més petits.
Centralitats urbanes regionals	Municipis de més de 30.000 habitants i més de 10.000 llocs de treball no agraris situats fora de la regió metropolitana de Barcelona. S'hi afegixen els municipis amb una continuïtat física amb el municipi central i que experimenten dinàmiques similars.	Centres regionals dinàmics amb una activitat econòmica diversificada i en una dinàmica de creixement.
Conurbacions costaneres	Municipis que formen part dels sistemes urbans costaners amb una forta dinàmica demogràfica i poblacional i sense centralitats clares. Caracteritzats per un gran nombre de població flotant.	Municipis centrats en els serveis relacionats amb el turisme, que han experimentat un gran creixement, compromès en els anys de crisi.
Pols rurals i corones urbanes	Centres de serveis en l'entorn rural, habitualment caps de comarca, d'entre 1.500 i 10.000 llocs de treball (entre 5.000 i 25.000 residents), més algunes poblacions d'una magnitud similar o lleugerament inferior situades a la vora de centralitats regionals.	En general presenten una bona base industrial i han mantingut una dinàmica de creixement, malgrat l'afectació de la crisi.
Rural de serveis i perifèries	Petits centres de serveis d'entre 1.000 i 5.000 habitants en entorn rural, més petits municipis situats a tocar dels municipis urbans anteriorment esmentats, subjectes a dinàmiques més urbanes lligades a la presència d'una forta població flotant o, més rarament, disponibilitat de llocs de treball.	Força sotmesos a dinàmiques residencials i una base econòmica menys diversificada amb comportaments molt desiguals.
Rural agroindustrial	Municipis situats en un context de poblament baix que disposen d'entre 200 i 1.000 llocs de treball, entre els quals acostuma a haver-hi una presència significativa d'ocupats agraris.	Les condicions agràries han permès resistir millor la crisi, tot i que el context demogràfic és recessiu.
Rural poc poblat agrari	Petits municipis situats en un entorn de molt baixa densitat que no arriben als 200 llocs de treball, ni a 1.000 habitants.	Àrees encara força subjectes a les dinàmiques històriques d'envelliment i abandonament.
Rural poc poblat de serveis	Dels municipis que reuneixen les condicions anteriors de baixa densitat i nombre d'habitants se separen els municipis situats als Pirineus, particularment a l'àrea que reuneix les condicions d'agricultura i turisme de muntanya.	Malgrat les dificultats generals, el turisme de muntanya contrabalança lleugerament la recessió de l'agricultura de muntanya.

desenvolupament econòmic i social del país, a partir de la centralitat de la gran àrea metropolitana de Barcelona. Al seu voltant s'organitza una corona de centres regionals amb entorns relativament dinàmics i uns municipis perifèrics més estancats i de perfil més rural. Més enllà d'aquesta corona apareix una Catalunya occidental de característiques netament

rurals que s'estructura a l'entorn de centralitats comarcals. I encara es podrien diferenciar aquí els territoris que no arriben a tenir centres de prou gruix, fonamentalment cap a la part dels Pirineus i rerepaís meridional. Font: elaboració pròpia, Atles de la nova ruralitat, 2015, p. 98.

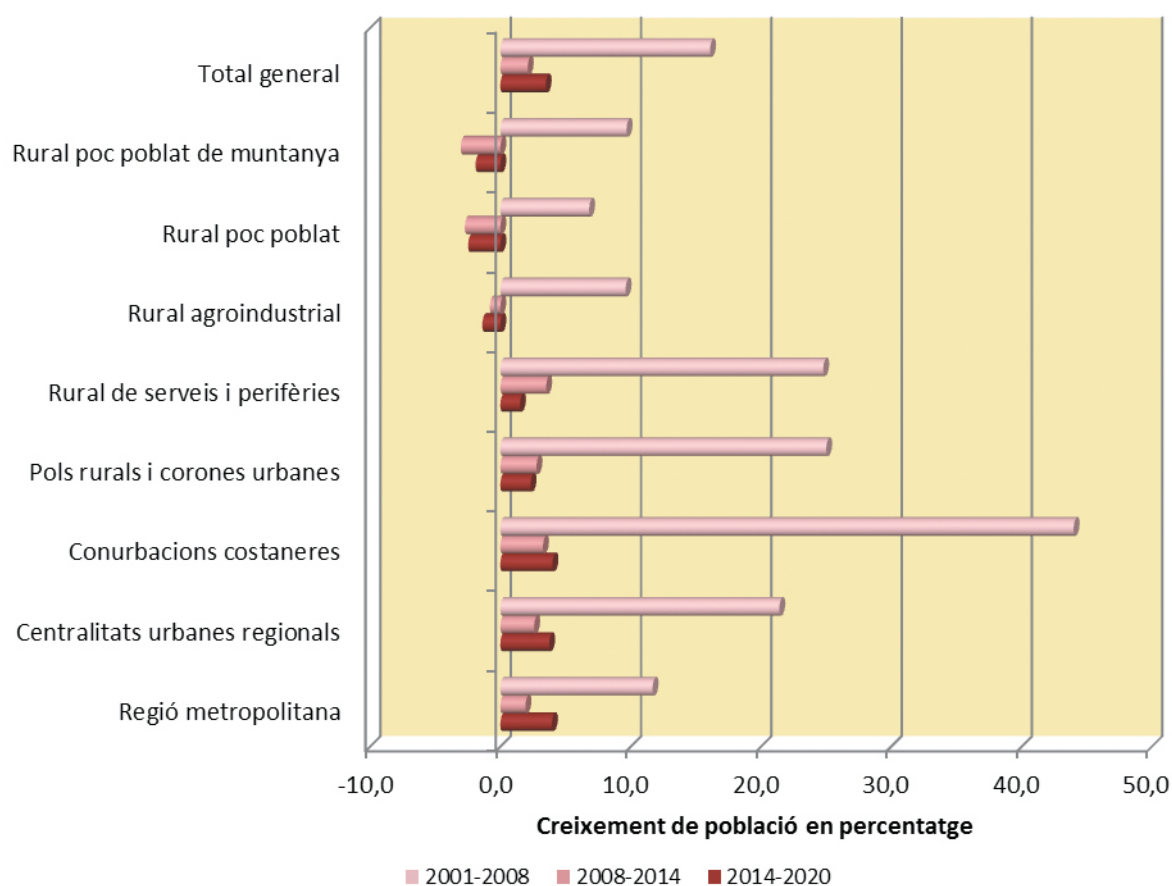
Gràfic 9.1. Pes dels indicadors de desenvolupament segons la tipologia rural municipal, 2021 *

El contrast entre els municipis de perfil urbà i els de perfil rural es manifesta a l'hora d'avaluar el seu pes en les variables de tipus més físic i les de perfil més humà. Gairebé 4 de cada 5 municipis catalans i una proporció encara major del territori presenta característiques rurals. En aquest espai rural s'hi concentren també dues terceres parts dels ocupats agraris. Per contra, hi trobem poc més del 20 % dels ocupats industrials, i xifres encara inferiors pel que fa a l'ocupació total, la pobla-

ció resident i el nombre d'aturats. Noti's que en l'ocupació agrària els municipis rurals tenen un pes equiparable als municipis de tipus urbà, fet que cal relacionar amb la presència d'ocupats en jardineria, veterinaris i altres tècnics dins l'àmbit dels ocupats en el sector. Font: elaboració pròpia a partir de les bases de dades de l'Idescat, 2021. (*) Les dades de població són del 2020.

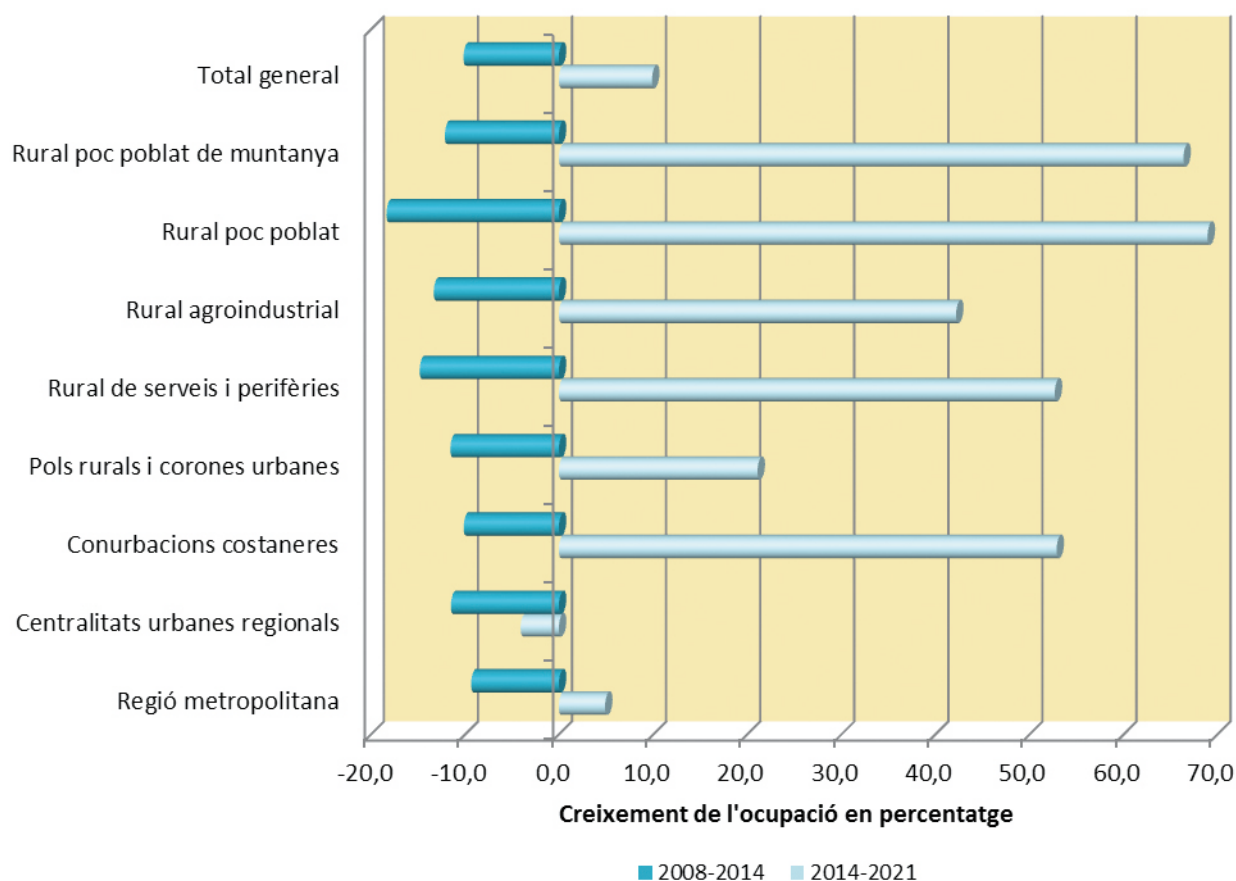
Gràfic 9.2. Dinàmiques de desenvolupament segons la tipologia municipal:
evolució de la població 2001-2020

Els dos cicles de creixement econòmic posteriors a la crisi del 2008 han determinat comportaments similars de l'ocupació, amb una davallada seguida d'un creixement que supera el decreixement anterior, tret de la regió metropolitana i capitals regionals. Les dinàmiques de poblament, un cop passat el gran increment poblacional de principis de segle, capitalitzat per la immigració estrangera, han estat moderades en els

anys posteriors, amb tendències divergents entre les dues Catalunyaes. La Catalunya urbana ha continuat creixent, un creixement moderat que s'estén als principals nuclis de serveis en l'entorn rural. Per contra, la Catalunya rural ha tornat a un procés de despoblament moderat i similar en ambdós períodes. Font: elaboració pròpia a partir de les bases de dades de l'Idescat.

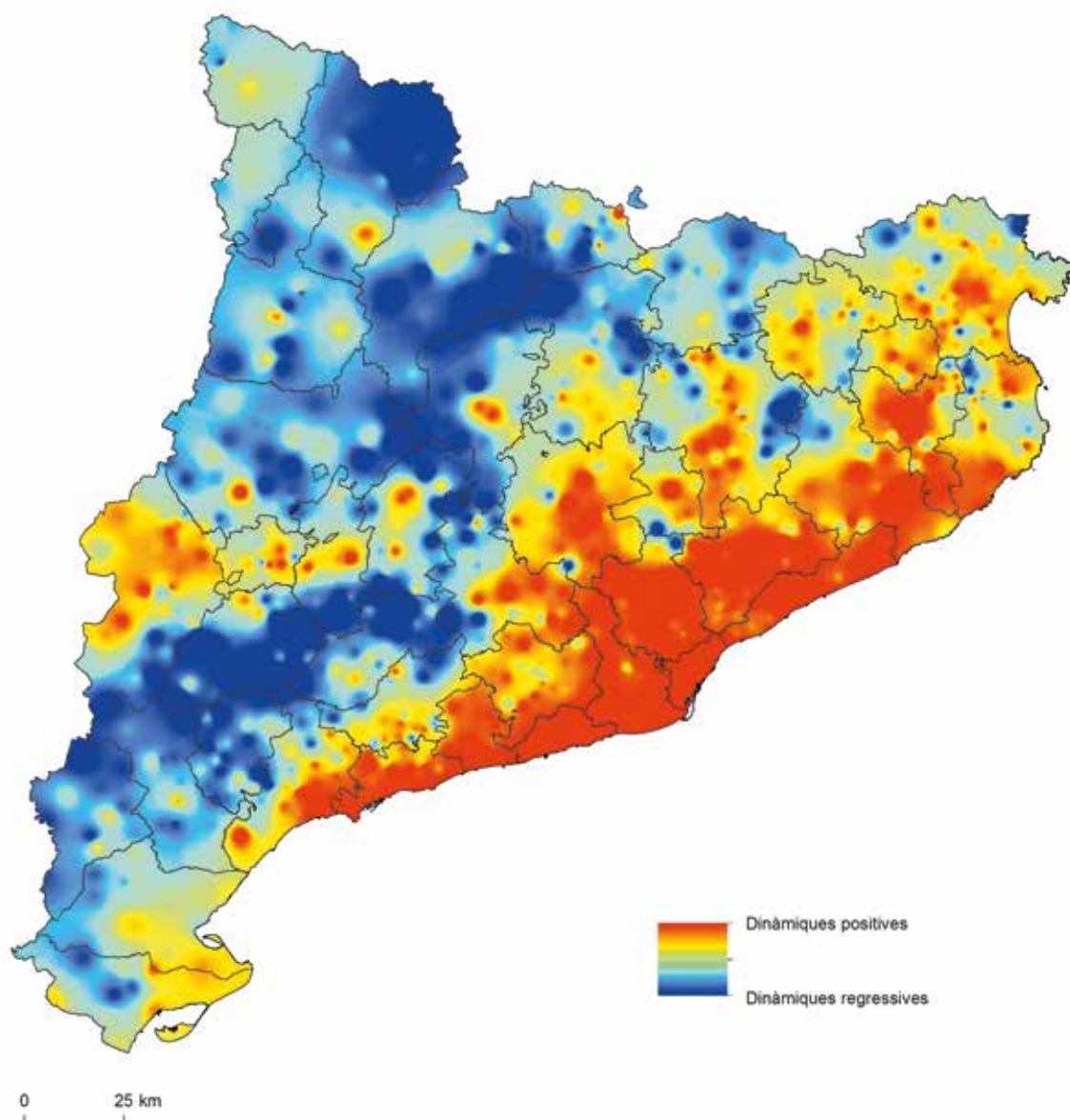
Gràfic 9.3. Dinàmiques de desenvolupament segons la tipologia municipal: evolució de l'ocupació 2008-2021

L'impacte de la crisi econòmica del 2008 en l'ocupació fou especialment dur en els municipis rurals poc poblats, amb una pèrdua de prop del 20 % dels llocs de treball, i per extensió, l'impacte de la crisi en termes d'ocupació fou més dur als municipis rurals que no pas als urbans. Per contra, són els municipis rurals els que lideren la recuperació poste-

rior i, a la vegada, els que millor han resistit l'impacte de la crisi de la COVID-19. Aquest impacte, però, sí que s'ha notat en els municipis rurals que funcionen com poble dormitori. Font: elaboració pròpia a partir de les bases de dades de l'Idescat.

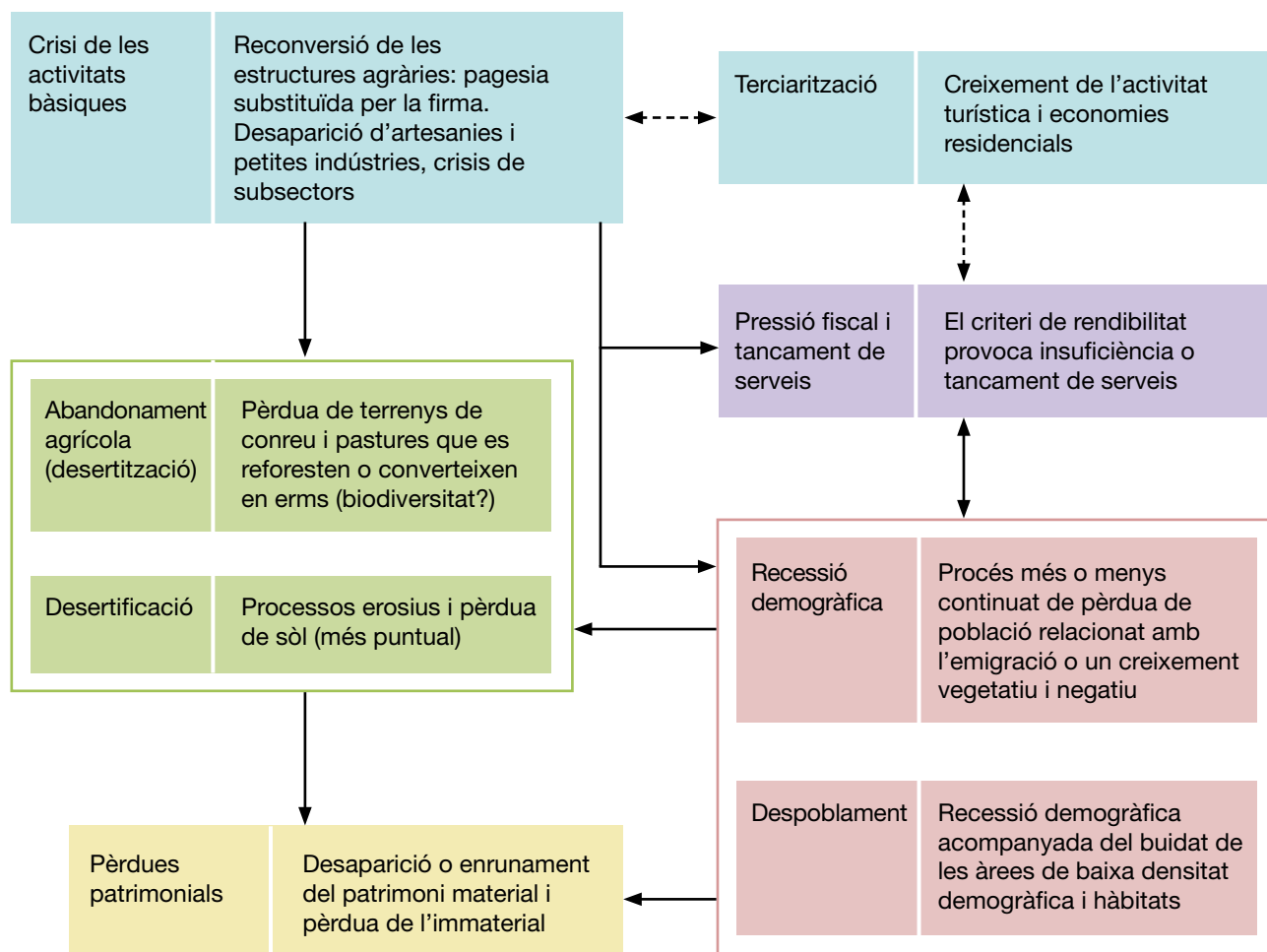
Mapa 9.2. Catalunya urbana dinàmica, Catalunya rural recessiva.
Valoració de la magnitud-dinamisme socioeconòmic dels municipis, 2019

En el mapa dels darrers anys de creixement econòmic hi apareixen clarament dues Catalunyaes: l'oriental, més poblada i dinàmica, i la rural, més despoblada i de perfil recessiu. En una dinàmica de base industrial que es remunta al segle XIX s'imposaren unes dinàmiques de creixement econòmic i demogràfic que generen unes sinèrgies poderoses, que experimenten lleugeres modificacions amb la transformació terciària iniciada en els anys vuitanta. La població i l'activitat es concentren a la metròpoli de Barcelona i entorns urbans propers que augmenten abast i influència, mentre que les zones interiors desenvolupen alguns centres dinàmics i les poblacions petites segueixen uns processos de buidat de ritme i profunditat desiguals. En els darrers deu anys hi ha encara una Catalunya urbana en creixement, mentre al país interior es consolida l'àrea

de creixement urbà i industrial de Ponent, així com les contrades de desenvolupament turístic de muntanya al voltant de la Vall d'Aran, l'Alta Ribagorça i la Cerdanya. Entremig, els municipis del sud, la Terra Alta, la Ribera d'Ebre, el Priorat, les Garrigues, la Conca de Barberà; pel nord, la Noguera, el Solsonès, els dos Pallars, l'Alta Ribagorça, l'Alt Urgell i part de la Cerdanya, el Berguedà i el Ripollès es queden més aviat enrere, amb una situació més favorable als seus centres comarcals. Font: elaboració pròpia. A partir d'un índex que sintetitza les variables a escala municipal de: creixement demogràfic 2013-2019, saldo migratori 2013-2019, potencial de creixement (2019) i creixement dels llocs treball 2013-2019, a les quals s'han afegit uns indicadors de magnitud, el nombre d'habitants (2019) i la població total de <15 anys (2019).

Gràfic 9.4. Processos aparellats a la recessió demogràfica i el despoblament *

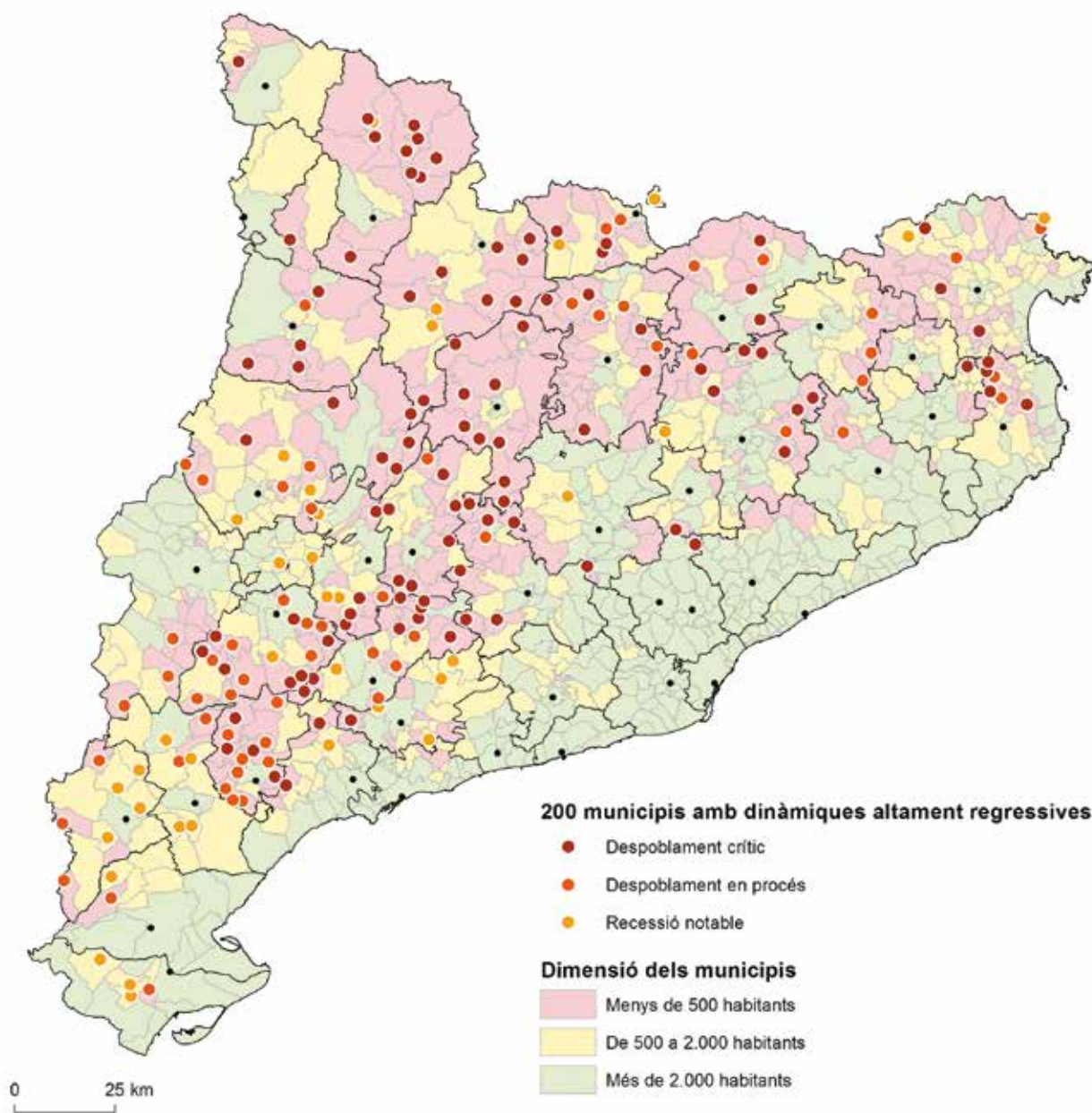

Just quan el despoblament s'havia posat altre cop a l'ordre del dia mediàtic, el repoblament ja s'ha iniciat amb la pandèmia de la COVID-19. No se sap ben bé què en quedarà, però val la pena situar les dinàmiques del despoblament, que encara poden pesar sobre algunes contrades i petits pobles i masies més enllà de l'evolució general de l'economia i la societat. Tot plegat neix amb el procés d'industrialització que arrossega la crisi de les activitats primàries tradicionals, l'agricultura, bàsicament, però en alguns indrets de muntanya, també la mineria, per no parlar de la pesca. La davallada de l'ocupació en aquests sectors porta a l'emigració i la recessió demogràfica o despoblament d'algunes àrees rurals. Les conseqüències negatives d'això recauran sobre la desestructuració de les mateixes comunitats rurals, afeblides socialment i econòmicament,

i repercutiran en pèrdues patrimonials ingents i en alteracions ecològiques de signe divers segons cada cas que poden incloure processos extrems de desertització o desertificació. Els processos de terciarització desenvolupats a partir dels anys vuitanta poden contribuir a accelerar el procés provocat per la industrialització, però poden també revertir-lo si la terciarització arriba al medi rural. Font: elaboració pròpia. (*) Les fletxes estableixen les repercussions dels processos que comencen amb els canvis en les estructures econòmiques de producció, que poden resultar en feedback en el cas de fletxes en els dos sentits. En les fletxes en ratlles discontinües es representen els canvis inicials introduïts per la terciarització o el desenvolupament de l'economia dels serveis.

Mapa 9.3. Amb risc de despoblament?

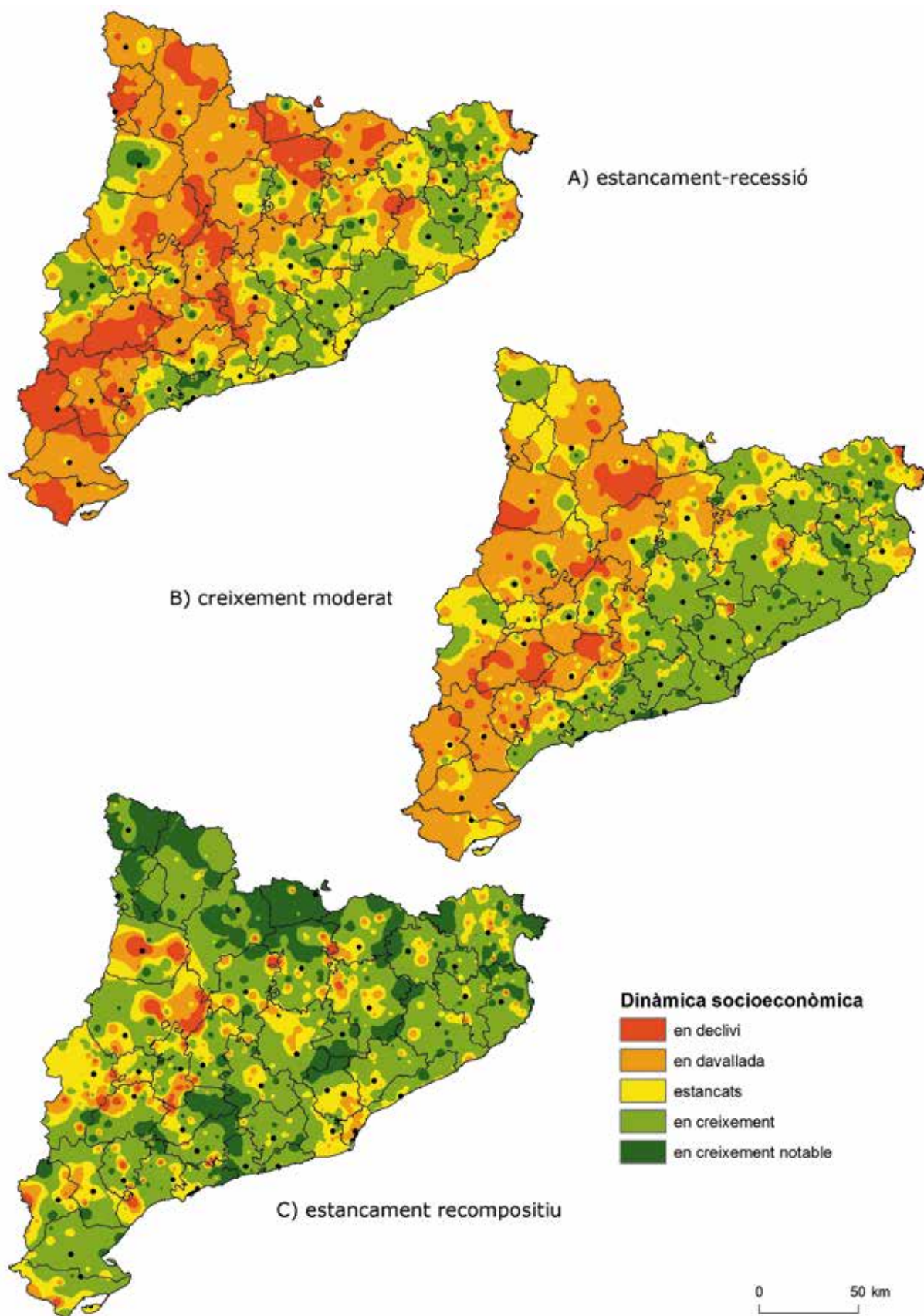
Municipis a la cua de la dinàmica demogràfica i econòmica, 2019

De l'índex establert en el mapa 9.2 se'n pot deduir una classificació dels municipis segons el seu caràcter més o menys recessiu, que és el que es representa en el mapa 9.3. Entre els 200 municipis més mal situats d'acord amb l'índex, 163 tenen menys de 500 habitants, 32 tenen entre 500 i 1.000 habitants i 4 tenen entre 1.000 i 2.000 habitants. El municipi amb més nombre d'habitants és Flix (3.408 habitants), víctima de la crisi industrial recent. De fet, no trobem un municipi de més de 500 habitants fins al lloc 90 del rànquing municipal esmentat. Es fa evident l'impacte de les tendències recessives en municipis petits, amb una estructura de població envellida i una activitat econòmica escassa

i poc diversificada. Es tracta de municipis aliens al desenvolupament industrial i amb un nivell de serveis clarament insuficient, directament relacionat amb la dimensió reduïda dels nuclis i l'allunyament dels centres d'activitat importants. L'activitat agrària, principal ocupadora laboral en altres temps, s'ha mecanitzat, sense alternatives laborals que hagin pogut substituir-la com a creadores de llocs de treball. Entre aquests municipis podríem situar per davall dels 200 habitants aquells en què el fantasma del despoblament es fa més evident (en color grana). Font: elaboració pròpia a partir de dades de dinàmica demogràfica i econòmica utilitzats en el mapa 9.2 anterior.

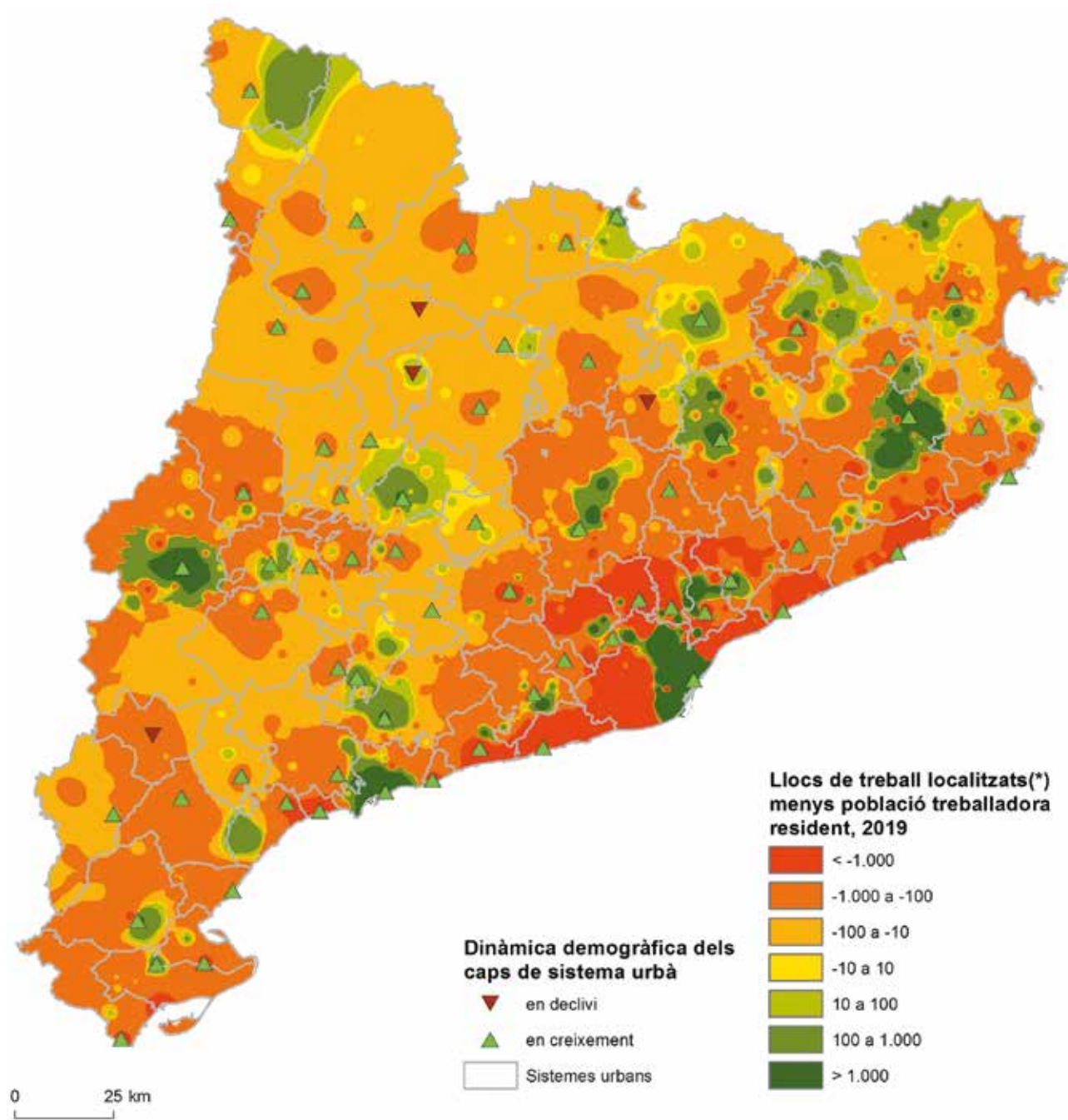
Mapa 9.4. Tres pautes de creixement – escenaris per a les àrees rurals de Catalunya

A través dels diferents capítols s'han fet evidents tres períodes, de signe socioeconòmic molt diferent, viscuts a les primeries del segle XXI, als quals cal sumar-hi la darrera conjuntura a propòsit de la COVID-19, de la qual encara no coneixem ben bé les conseqüències a mitjà termini, i que han tingut una incidència desigual en l'evolució de les diferents ruralitats catalanes. No és fàcil, en conseqüència, arribar a conclusions sintetitzadores dels diferents contextos analitzats. Amb una intenció estrictament aproximativa, el mapa 9.4 planteja tres escenaris calcats sobre tres tendències recents, que es plantejarien com (A) d'estancament-recessió, (B) de creixement moderat i (C) d'estancament recompositiu. El primer (A) correspondria a una crisi dels motors industrial i de serveis com el que es va viure entre 2008 i 2013, que provoca l'estancament dels centres urbanoindustrials i deixa les àrees rurals sotmeses al procés inercial de davallada, amb unes poques excepcions degudes a factors locals específics. El segon (B) resultaria d'una recuperació clàssica dels sectors

industrial i de serveis similar a la del període 2014-2019, en què els centres urbans creixen i estiren el creixement de les àrees rurals veïnes, mentre només es queden enrere els indrets menys habitats i perifèrics, sense oportunitats tampoc en el desenvolupament dels serveis. El tercer (C) correspon a una crisi ambiental o sanitària com la viscuda arrel de la COVID, en la qual es planteja una certa crisi del model urbanoindustrial que afecta les bases de l'organització econòmica (en línia també amb canvis tecnològics de fons) i obre oportunitats de creixement per als territoris rurals i les perifèries metropolitanes, en sentit ampli, sempre amb excepcions en algunes àrees rurals que no acaben d'oferir bones oportunitats d'acollida. Font: elaboració pròpia en base als creixements demogràfics experimentats en els períodes de referència. S'han de considerar mapes aproximatius a escala territorial, fets sobre la base municipal, però sense la voluntat de descriure processos municipals específics.

Mapa 9.5. Les inèrcies determinants d'uns territoris en xarxa soldats per les ciutats, base 2019 *

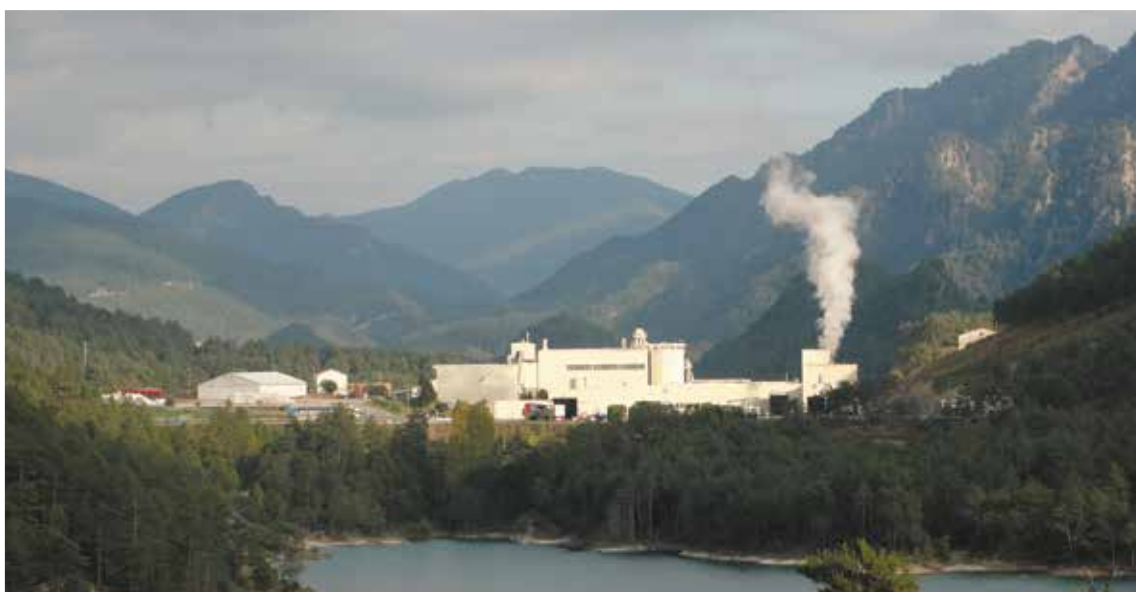
Des del primer Atles de la nova ruralitat (FMR, 2009) s'ha considerat que l'evolució dels municipis i les àrees rurals en general va lligada en primera instància a l'estructura urbana del mateix territori i a la dinàmica econòmica i social estirada per les respectives ciutats o centralitats urbanes. D'una banda, es poden abordar les dinàmiques del despoblament que experimenten els petits nuclis i municipis, com es posa de relleu en els mapes 9.2 i 9.3, a partir de propostes específiques per facilitar processos d'acollida i regeneració d'aquests petits indrets. Però no es pot perdre de vista que en un context de mobilitat com l'actual és la dinàmica de tot l'entorn la que marca l'evolució dels petits, i aquesta dinàmica reposa fonamentalment sobre les àrees industrials i els petits i grans establiments de serveis públics i privats que s'ubiquen a les capitals i al seu entorn immediat. La proximitat dels petits nuclis i masies a aquests centres resulta fonamental per a la dinàmica del conjunt. I si els casos de decreixement i els problemes sociodemogràfics es concentren en àrees del Pallars i Prepirineu i de les terres interiors del sud és precisament perquè no tenen uns centres urbans prou robustos i dinàmics, i tampoc hi ha un model de creixement difús com el de les contrades turístiques de l'Aran i la Cerdanya. La radiografia dels municipis d'atracció i d'expulsió laboral dona compte d'aquestes dinàmiques en mostrar els principals centres atractors del país i les àrees de captació d'ocupació generades en el seu entorn. Destaquen a l'entorn metropolità de Barcelona, però són també remarcables a l'entorn de Girona i dels centres nord-orientals de Figueres, Olot, Ripoll, Vic, Manresa i Igualada, a més de Tarragona, Valls-Montblanc i Tortosa-Amposta. A l'interior hi destaca Lleida i el seu entorn, que perllonga la influència fins a Cervera, al nord de la qual apareix un epicentre de potència laboral autònoma com Guissona. Noti's que la balança laboral favorable que reflecteix el mapa no es localitza

sovint en la mateixa ciutat capital, sinó en un terme veí on s'ha establert una indústria o àrea comercial o de serveis, fet força freqüent a les comarques gironines. En entorns rurals relativament poc densos, aquestes circumstàncies provoquen singularitats com la forta atracció del Naut Aran, que concentra els atractius turístics, sobre Vielha, el Naut Aran i fins i tot més enllà. Una altra singularitat és la de la Seu d'Urgell i l'Alt Urgell, que necessiten la comparació (sense dades disponibles) amb la veïna Andorra per entendre la seva situació de dependència laboral i econòmica en últim terme. Entre les Garrigues i la Terra Alta s'assisteix, per altra part, a la manca de centres prou destacats de referència, una circumstància que es repeteix a la franja prepirinenca entre Tremp i Berga. Aquesta, amb tot, és una reflexió que se situa a l'entorn dels mercats de treball relativament de proximitat, que en certa manera queden recolzats pel mapa de l'atracció-expulsió, però la mobilitat es realitza també sobre escales supracomarcals i el treball a domicili ha disparat el divorci entre lloc de treball i lloc de residència. Ara, pràcticament tota la Catalunya rural pot permetre's tenir una balança de treball negativa perquè els grans centres metropolitans o regionals de l'ocupació n'hi ofereixen l'oportunitat. Font: elaboració pròpia a partir dels Afillats a la Seguretat Social, Idescat i INE. (*) Dades de llocs de treball localitzats corresponents a la mitjana de treballadors del Règim General i del Règim d'Autònoms de 4 trimestres (31 desembre de 2018 a 30 de setembre de 2019), del Departament d'Empresa i Treball. Dades de població treballadora segons residència padronal extretes d'Idescat per als mateixos 4 trimestres. Es reproduïen els límits dels sistemes urbans utilitzats en els plans territorials parcials de la Generalitat de Catalunya com a aproximació a l'àrea dels mercats de treball.

9.1. Amb la revolució industrial, Barcelona esdevé l'epicentre de les dinàmiques de creixement econòmic i urbà del país, que en aquests moments mostren un desplaçament significatiu cap a les perifèries metropolitanes, com Llerona, al Vallès Oriental, que recorda el seu passat agrari a la rotonda d'accés.

9.2. La difusió industrial ha jugat i juga encara un efecte dinamitzador sobre entorns rurals, que poden ser tan allunyats i singulars com Guixers (Solsonès), que fent honor al seu nom té una indústria de la construcció que dinamitza econòmicament la Vall de Lord.

9.3. No es pot donar cap progrés econòmic com a assolit per sempre, i algunes contrades de les Terres de l'Ebre ho pateixen en els darrers anys, sigui amb la indústria del moble al Montsià, sigui amb la química de la Ribera d'Ebre a Flix, a la imatge.

9.4. En els darrers decennis, els municipis costaners s'han allunyat de la ruralitat i es mantenen aliens a les recessions econòmiques i el despoblament, amb alguna excepció com Portbou (Alt Empordà), aïllat i víctima de la reconversió duanera a la frontera.

9.5. Per bé que a una escala diferent de la metròpoli, les capitalitats regionals, com Lleida, generen les pròpies dinàmiques de creixement i es converteixen també en altaveus del propi territori en els temes rurals que els són propers, com poden ser les reivindicacions agràries.

9.6. Les capitals regionals i comarcals han traslladat les seves dinàmiques de creixement cap als pobles veïns. Potser per això els de Gerp, nucli proper a Balaguer, han considerat necessari recordar a tots els nouvinguts les arrels agràries de la població.

9.7. En els entorns rurals pirinencs, les inèrcies del buidat demogràfic ja secular no són fàcils de contrarestar encara avui en dia. Els edificis que queden lliures (Enviny, Pallars Sobirà) són tant una oportunitat social com un greu problema econòmic de reforma.

9.8. L'accessibilitat i les condicions físiques de determinats entorns fa difícil imaginar avui en dia altres opcions que la protecció del medi i una antropització molt lleu, encara que la ciutat i la indústria no quedin gaire lluny (ermita de Sant Aniol, a l'Alta Garrotxa).

9.9. Potser el menhir de la Pedra Alta del Montmell (Baix Penedès) ens vol recordar que tant els de poble i masia com els de ciutat tenen moltes coses a compartir, i que el medi rural té molt per veure i ensenyar, per viure i imaginar.

El desenvolupament de la Catalunya rural en 15 arguments

Dels 947 municipis en què s'organitza Catalunya, 735 no arriben als 5.000 habitants i 611 no arriben als 100 hab./km², xifres no absolutes però sí força indicatives de la ruralitat del país. Aquests municipis rurals tot just arriben al 10 % dels 7.763.362 catalans empadronats (1 de gener del 2021), però representen les dues terceres parts de la superfície del país i de les seves institucions municipals de base. Les àrees rurals cobreixen necessitats essencials per al conjunt de la població i compleixen funcions imprescindibles, de manera que el seu esdevenidor és fonamental per al desenvolupament del conjunt de Catalunya.

1. A diferència dels desencadenaments força negatius de la crisi del 2008, en la crisi de la COVID-19 s'obren expectatives força optimistes. Les restriccions a la mobilitat, unides a altres circumstàncies tecnològiques i culturals, obren la porta a un transvasament d'activitats i població cap a les àrees rurals, que es pot veure afavorit pel fre a la globalització i les exigències mediambientals planetàries.
2. En plena pandèmia, les activitats agràries se n'han sortit prou bé i han jugat el paper de baluard en temps de crisi. Hi ajuda la solidesa dels sectors dominants i exportadors com la producció de carn, la fructicultura, l'oli i el vi, mentre que les produccions diferenciades, ecològiques i de qualitat reconeguda són decisives per a les contrades menys poblades del país.
3. La concentració de la gestió de la terra o del bestiar, l'augment de la superfície en arrendament, el creixement de les empreses societàries, l'augment de la mà d'obra assalariada o la dimensió i concentració de la maquinària indiquen el progrés de la gran explotació agrària a través del temps. Però s'obren també alternatives productives per a joves i nous pagesos i per a l'agricultura social i urbana.
4. El desplegament de les energies renovables és ja una realitat que ha generat la multiplicació de projectes de centrals eòliques, fotovoltaïques, de biomassa i altres. Davant la magnitud de les iniciatives empresarials es planteja l'alternativa d'una certa sobirania energètica rural per tal d'encaixar els impactes mediambientals i paisatgístics i aconseguir una distribució equilibrada de les implantacions en l'espai i la societat.
5. El dinamisme de les viles i petits centres és fonamental per al conjunt de la ruralitat. I no només es basa en el sector agroalimentari, la generació d'energia, el sector forestal o altres activitats industrials, sinó que compta amb el desenvolupament dels comerços, la restauració, l'hoteleria i els serveis en general, tant de caràcter privat com públic.
6. En els darrers anys les petites poblacions rurals es veuen afavorides per dos tipus de fluxos: la difusió de població i activitats des de les centralitats comarcals cap a algunes poblacions veïnes, i un flux no tan important i més recent cap als petits municipis en general relacionat amb el teletreball, una oferta laboral específica (de tipus generalment turístic) o una opció de vida pels valors rurals.

7. Dins les àrees rurals, el turisme de muntanya adquireix un perfil propi i destaca per la capacitat d'atracció i per l'oferta d'activitats i allotjaments. Tot i que es manté força estabilitzat o a la baixa, l'esquí recolza el dinamisme social i econòmic d'algunes contrades de muntanya. D'altra banda, els valors naturals i el patrimoni cultural es reforcen com a factor d'atracció, i estenen la seva influència en el conjunt de contrades rurals.
8. Malgrat el paper central dels serveis vinculats a la iniciativa privada, no es pot perdre de vista que l'ocupació en l'ensenyament, la sanitat i en l'administració pública en general s'aproxima a la meitat de l'ocupació dels serveis en algunes comarques interiors, i en els darrers anys ha representat una barrera de contenció en els moments de crisi.
9. Condicionades per la baixa densitat i les distàncies, les àrees rurals són les que presenten més dèficits en la dotació d'infraestructures i serveis de comunicació i de transport, que hi arriben amb més retard o no hi arriben, i requereixen, sovint, solucions adaptades i creatives. Transport a la demanda, fibra òptica, xarxes 5G i centres de coworking esdevenen garanties per a la fixació de població.
10. L'ensenyament infantil i primari en les petites poblacions rurals es manté com una peça clau per a la seva continuïtat, així com els consultoris mèdics locals i la proximitat a l'atenció especialitzada en CAP i centres hospitalaris.
11. Sales d'actes, biblioteques, museus i centres esportius i culturals en general es mostren indispensables per fixar i atreure nous rurals, al costat de les iniciatives i institucions col·lectives. La ruralia aspira també a centres de creació i activitats i projectes innovadors propis que n'enriqueixen la vida i n'augmenten l'atractiu.
12. La densitat demogràfica i de magnitud poblacional són variables determinants de la ruralitat, però hi ha facetes i contrastos territorials que requereixen una comprensió i polítiques específiques. La mida demogràfica té un valor diferent segons les comarques, encara que a mesura que els municipis o pobles baixen dels 500 i, sobretot, dels 200 habitants, els problemes i les limitacions s'accentuen.
13. L'envelliment i la manca de relleu generacional crea unes inèrcies que són determinants en el despoblament dels pobles i masies interiors. La immigració des de les ciutats o des de l'estranger fa i pot fer alguns miracles i de fet és l'única esperança de dinamització socioeconòmica i rejuveniment d'aquestes àrees.
14. Tant per la captació d'immigrants com pel manteniment de població jove autòctona que asseguri la continuïtat social i de les activitats, es presenta la dificultat de l'estancament de la construcció d'habitatge nou i la manca d'oferta en general d'habitatge assequible a les poblacions petites, que pateixen limitacions urbanístiques i de propietat.
15. Com a unitat bàsica territorial dotada d'autonomia política, els municipis juguen un paper essencial en la dinàmica local. Els petits municipis rurals han donat mostres d'una gran contenció econòmica i capacitat de gestió, però es veuen limitats per la manca de capacitat inversora relacionada també amb limitacions legals.

Referències

- Arnalte Alegre, Eladio; Ortiz Miranda, Dionisio; Moreno Pérez, Olga M. (2012) Lecciones de política rural: la política rural de la Unión Europea y su aplicación en España. Valencia : Editorial de la Universidad Politécnica de Valencia.
- Aulet Serrallonga, Sílvia (2014) Estudi del turisme religiós i espiritual a les comarques gironines, una oportunitat per al turisme rural. Girona: Patronat de Turisme Costa Brava Girona.
- Berzi, Matteo (2017) La vía transfronteriza del desarrollo local endógeno. Reflexiones teóricas y estudios empíricos en los Pirineos y en los Alpes. Tesis doctoral: Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia.
- Brotons, L.; Pou, N.; Herrando, S.; Bota, G.; Villero, D.; Garrabou, J.; Ordóñez, J. L.; Anton, M.; Gual, G.; Recoder, L.; Alcaraz, J.; Pla, M.; Sainz de la Maza, P.; Pont, S. i Pino, J. (2020) Estat de la Natura a Catalunya 2020. Departament de Territori i Sostenibilitat. Generalitat de Catalunya. Barcelona. (<http://observatorinatura.cat>)
- Burgueño, Jesús, coord. (2021) La nova geografia de la Catalunya postcovid. Barcelona: Societat Catalana de Geografia
- Calzadilla, Jesús ; López, José Luis ; Villa, Aurelio (2015) Análisis espacial del desarrollo económico rural a nivel territorial. Espacio, tiempo y forma. revista de la Facultad de Geografía / Serie 6, Geografía, 2015-10-12 (6-7), p.33-46.(<http://e-spacio.uned.es/>)
- Cannarella, Carmelo ; Piccioni, Valeria (2011) Traditions: Creating innovation from the past and antique techniques for rural areas. Technovation, 2011, Vol.31 (12), p.689-699
- Chi, Guangqing; Marcouiller, David W (2013) Natural amenities and their effects on migration along the urban-rural continuum. The Annals of regional science, 2013-06, Vol.50 (3), p.861-883
- Doneddu, Sílvia (2012) Territorios en transición: retos y oportunidades del mundo rural en tiempos de crisis : sostenibilidad, redes de cooperación y desarrollo endógeno en dos comarcas rurales: el Moianès (Catalunya) y el Medio Campidano (Sardegna) Tesis doctoral: Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Sociologia.
- EUROPEAN UNION, Directorate-General for Agriculture and Rural Development (2011) Rural development in the European Union : statistical and economic information : report 2011 Luxembourg : Publications Office of the European Union.
- Gkartzios, Menelaos ; Remoundou, Kyriaki ; Garrod, Guy (2017) Emerging geographies of mobility: The role of regional towns in Greece's 'counterurbanisation story'. Journal of rural studies, 2017-10, Vol.55, p.22-32 (<https://www.sciencedirect.com/>)
- Gómez-Martín, María Belén (2019) Hiking Tourism in Spain: Origins, Issues and Transformations. Sustainability (Basel, Switzerland), 2019-07-01, Vol.11 (13), p.3619 (<https://www.proquest.com/>)
- Green, Gary Paul, edit. (2013) Handbook of rural development. Cheltenham: Edward Elgar.
- Guinjoan, Eloi ; Badia, Anna ; Tulla, Antoni F (2016) El nuevo paradigma de desarrollo rural. Reflexión teórica y reconceptualización a partir de la Rural Web. Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles, 2016-07-07 (71), p.179-204.
- Guirado González, Carles (2011) Tornant a la muntanya. Migració ruralitat i canvi social al Pirineu Català. El cas del Pallars Sobirà. Tesis doctoral: UAB.
- HALSETH, G., MARKEY, S., BRUCE, D. (editors) (2010); The Next rural economies: constructing rural place in global economies. Wallingford, UK ; Cambridge, MA : CABI, cop.
- HILAL, M.; BARCZAK, A., TOURNEUX, F.P., SCHAEFFER, Y., HOUDART, M.; CREMER-SCHULTE, D. (2012) Typologie des campagnes françaises et des espaces à enjeux spécifiques (littoral, montagne et DOM) synthèse. Paris: DATAR.
- Kuhmonen, Tuomas ; Kuhmonen, Irene (2015) Rural futures in developed economies: The case of Finland. Technological forecasting & social change, 2015-12, Vol.101, p.366-374 . (<https://www.sciencedirect.com/>)
- Kull, Michael (2014) European integration and rural development : actors, institutions and power. Farnham : Ashgate.
- Langreo Navarro, Alicia ; García-Azcárate, Tomás (2019) Qué actividad en la España Vacía? Economía agraria y recursos naturales, 2019-06-28, Vol.19 (1), p.9-15

- Lorenzo Caselles, Brígida, coord. (2016) Programa de dones del món rural i marítim de Catalunya 2016-2020. Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació. (<http://agricultura.gencat.cat/>)
- Madruga Andreu, Cristina ; López Gelats, Feliu ; Bartolomé, Jordi ; Rivera Ferré, Marta G (2015) Is multifunctionality the future of mountain pastoralism? Lessons from the management of semi-natural grasslands in the Pyrenees. Spanish journal of agricultural research : SJAR, 2015-12-02, Vol.13 (4), p.e0307-e0307
- Miranda Escolar, Belén; Gordo Gómez, Pablo; Moyano Pesquera, Pedro Benito (2017) La participación de los agentes económicos y sociales en la revitalización de los municipios rurales. Investigaciones regionales, 2017-01-01 (38), p.91-115
- MOLINERO, F. ; OJEDA, J. F. y TORT, J. (2011) Los paisajes agrarios de España: Caracterización, evolución y tipificación. Madrid : Gobierno de España ; Ministerio de Medio Ambiente y Medio Rural y Marino.
- Osorio-Acosta, Estefanía; Marques-Perez, Inmaculada; Segura, Baldomero (2020) Identificación espacio temporal de la incidencia del turismo en la dinámica poblacional rural en la Comunitat Valenciana. Economía Agraria y Recursos Naturales, 2020-01-08, Vol.19 (2), p.163
- RICHINS, Harold; HULL, John (ed.) (2016) Mountain tourism: experiences, communities, environments and sustainable futures. Wallingford, Boston: CABI [recurs electrònic]
- Roberts, Elisabeth; Anderson, Brett Anne; Skerratt, Sarah; Farrington, John (2017) A review of the rural-digital policy agenda from a community resilience perspective. Journal of rural studies, 2017-08, Vol.54, p.372-385 (<https://www.sciencedirect.com/>)
- Tulla-Pujol, A. F.; Guirado, C.; Badia, A.; Vera, A.; Valldeperas, N.; Evard C. (2015) L'Agricultura social a Catalunya. Una doble alternativa: desenvolupament local i ocupació de col·lectius en risc d'exclusió social , Quaderns Agraris Número 38 - Juny 2015
- Valeroa, Diana E ; López Marco, Lucía (2019) Interdisciplinarietà en la innovació social frente a la despoblación rural. Economía agraria y recursos naturales, 2019-06-28, Vol.19 (1), p.17-36
- Woods, Michael (2011) Rural. London ; New York : Routledge.

Índex de quadres, gràfics i mapes.

Mapa 0.	Les unitats territorials de referència. Municipis, comarques i àmbits del Pla Territorial	4
Quadre 1.1.	Una pèrdua de pes demogràfic de la ruralitat que toca la seva fi? Evolució històrica dels grans indicadors de ruralitat, 1900, 1950, 1975, 2001, 2011, 2020	6
Mapa 1.1.	La Catalunya interior, expressió de la ruralitat. Els municipis segons la magnitud demogràfica, 2020 *	7
Gràfic 1.1.	Molt territori amb poca gent. Nombre de municipis, superfície i població segons la magnitud del municipi, 2020	8
Mapa 1.2.	Petits municipis i ruralitat profunda. El contrast de la població municipal, 2020	9
Mapa 1.3.	La ruralitat equivalent de feble densitat. Població resident per km2, municipis i comarques, 2020	10
Mapa 1.4.	La ruralitat com a negatiu de la taca urbana. Agricultura, forests i urbanització, 2017	11
Mapa 1.5.	La magnitud petita dels assentaments. Les "entitats de població" del Nomenclàtor, 2020 *	12
Mapa 1.6.	Assentaments i condicionaments físics de la ruralitat. Poblament i altitud, 2020	13
Gràfic 1.2.	La concentració humana prop de la costa. Poblament i altitud, 2020	14
Mapa 1.7.	La ruralitat en estat precari. Petits assentaments, nuclis i disseminats, 2020	15
Mapa 1.8.	L'eix pirinenc del despoblament. Nuclis deshabitats o en perill de ser-ho als Pirineus occidentals, 2020 *	16
Mapa 1.9.	La singularitat dels masos i el poblament dispers. Els habitatges en poblament disseminat, 2020 *	17
Mapa 1.10.	Els municipis amb petits assentaments. Pes dels disseminats i petits nuclis, 2020 *	18
Mapa 1.11.	Municipis segons tipologia poblament. Índex de concentració del poblament, 2020 *	19
Mapa 1.12.	La feblesa de l'estructura dels assentaments humans. Intensitat de l'ocupació humana segons el nombre d'habitants de les entitats, 2020 *	20
Mapa 1.13.	La ruralitat com a distanciament urbà. Coeficients gravitacionals municipals, 2020 *	21
Gràfic 1.3.	La particularitat de la població flotant en els municipis petits. Pes dels habitants potencials en una segona residència, 2020 *	22
Gràfic 2.1.	S'acceleren els cicles econòmics. Creixement del PIB anual Catalunya-Espanya, 2000-2020	28
Gràfic 2.2.	Els cicles demogràfics diferenciats de la Catalunya interior. Creixement demogràfic 2000-2021, taxa interanual en % segons àmbits del Pla Territorial *	29
Gràfic 2.3.	La ruralitat es queda enrere. Evolució de la població segons la magnitud dels municipis, 1960-2020 *	30
Gràfic 2.4.	Els petits perden pes. Evolució de la població dels petits municipis en el conjunt de Catalunya, 1960-2020	31
Gràfic 2.5.	Del fons del pou al renaixement rural? Taxa de creixement interanual per períodes segons intervals de població dels municipis des del 2000 *	32
Mapa 2.1.	Dicotomia municipal est-oest. La taxa de creixement demogràfic interanual dels municipis, 2000-2010, 2010-2015 i 2015-2020	33
Mapa 2.2.	Contrastos comarcals del creixement. La taxa de creixement demogràfic interanual comarcal, 2000-2010, 2010-2015 i 2015-2020	34
Mapa 2.3.	Orient-occident, costa-interior. Dinàmiques cíclics de creixement demogràfic municipal i comarcal, 2000-2020	35
Mapa 2.4.	Un nou cicle de repoblament rural? La taxa de creixement demogràfic interanual dels municipis i comarques, 2020-2021	36
Mapa 2.5.	Un nou cicle de repoblament rural? Creixement demogràfic interanual dels municipis i comarques, 2020-2021	37
Mapa 2.6.	El despoblament dels petits assentaments. Evolució de la població de les entitats de població segons la seva magnitud, 2000-2020	38

Gràfic 2.6.	La rèmora dels pobles petits. Creixement demogràfic 2000-2020 segons la magnitud de l'entitat de població	39
Mapa 2.7.	Comportament diferenciat de les microentitats. Interpolació de la taxa de creixement demogràfic en entitats menors de 500 habitants, 2000-2020 *	40
Gràfic 2.7.	Evolució dels saldos migratoris per àmbits rurals del Pla territorial, 2006-2020. % del saldo migratori sobre la població empadronada	41
Mapa 2.8.	La manca de vitalitat del país interior. Taxa de creixement natural per comarques, mitjana anual, 2000-2009, 2010-2014, 2015-2019 *	42
Mapa 2.9.	Una immigració força repartida. Taxa de creixement migratori per comarques, mitjanes interanuals anuals, 2005-2009, 2010-2014, 2015-2019 *	43
Mapa 2.10.	Unes poques bosses sense immigració recent a l'interior. Taxa de migració neta municipal, 2014-2019	44
Gràfic 2.8.	Més petits, major envelliment. Distribució de la població per grans grups d'edat segons la magnitud del municipi, 2020	45
Gràfic 2.9, 2.10, 2.11 i 2.12.	Una piràmide d'edats invertida. La piràmide d'edats dels municipis de menys de 500 habitants i de 500-1999 habitants, comparació 2001 i 2020	46
Mapa 2.11.	Un terç de gent gran a la ruralia. Grau d'envelliment per municipis i comarques, 2020	48
Mapa 2.12.	Menys joves, menys dinamisme. Població jove per municipis i comarques, 2020	49
Mapa 2.13.	La penyora de l'envelliment rural. Índex de sobreenvelliment per comarques, 2020 *	50
Mapa 2.14.	Deficient reemplaçament de la mà d'obra. Índex de potencial de creixement de la població per municipis i comarques, 2020	51
Gràfic 2.13.	Contrast municipal de la immigració estrangera. Població de nacionalitat estrangera segons la magnitud del municipi, 2020 *	52
Mapa 2.15.	Immigració estrangera repartida i amb petites concentracions. Població de nacionalitat estrangera per municipis i comarques, 2020	53
Mapa 2.16.	Represa de la immigració estrangera en els eixos i centres de creixement. Evolució de la població estrangera, 2015-2020	54
Mapa 2.17.	La immigració arriba a les aules rurals. Estudiants d'origen estranger en l'ensenyament primari, curs 2018-2019	55
Gràfic 3.1.	Contrastos econòmics intersectorials. Creixement de l'ocupació per grans sectors d'activitat a Catalunya, 2010-2021	62
Gràfic 3.2.	Contrastos regionals. Taxa de creixement interanual de l'ocupació trimestral per vegueries, 2010-2021	63
Gràfic 3.3.	Creixement interanual dels llocs de treball localitzats segons la magnitud dels municipis, 2009-2013, 2013-2019 i 2019-2020 *	64
Mapa 3.1.	Crisi immobiliària i recuperació. Creixement interanual dels llocs de treball localitzats per comarques, 2009 a 2013, 2013 a 2019 i 2019 a 2020 *	65
Mapa 3.2.	Taxa de creixement interanual dels llocs de treball localitzats en els períodes 2009-2013 i 2013-2019 per municipis	66
Mapa 3.3.	Davallada i recuperació de l'ocupació en temps de pandèmia. Creixement interanual de la població ocupada resident per comarques 2019-2021.	67
Mapa 3.4.	Població afectada per ERTO per comarques, 2020 *	68
Mapa 3.5.	La ruralitat més a recer de l'atur. Taxa d'atur per municipis i comarques, 2020.	69
Mapa 3.6.	La precarització de l'ocupació en temps de COVID. Taxa d'atur més taxa d'ERTO per comarques, 2020 *	70
Mapa 3.7.	Totes i tots a la feina. Taxa d'activitat per comarques, 2019	71
Mapa 3.8.	Un marge per a la feminització de l'ocupació. Treballadores en relació amb el total de persones treballadores per comarques, juny 2021	72
Mapa 3.9.	Davallada de l'ocupació femenina i diferencial de pèrdua d'ocupació per raó de sexe en temps de pandèmia, 2019-2020 *	73
Mapa 3.10.	Una ruralitat de treballadors autònoms i petites empreses. Treballadors i magnitud de les empreses per comarques, 2020	74

Mapa 3.11. Localització de centres de coworking; Projecte Cowocat, 2021	75
Mapa 3.12. Un cert endarreriment rural en la generació de riquesa. Pes recent i creixement del valor afegit brut comarcal, 2013-2018	76
Mapa 3.13. Contrastos de l'especialització productiva. Valor afegit brut comarcal: repartiment per grans sectors, 2018	77
Gràfic 3.4. Més petits, més agraris. Municipis per intervals de població: nombre de llocs de treball per grans sectors, 2020	78
Mapa 3.14. Entre els serveis i la indústria. Nombre de llocs de treball per comarques i grans sectors d'activitat, 2020	79
Mapa 3.15. Més indústria i serveis en els darrers anys. Evolució del nombre de treballadors per grans sectors per comarques, 2013-2019 *	80
Mapa 4.1. Una societat rural de serveis. Percentatge d'afiliats en el sector serveis per municipis, 2020	86
Mapa 4.2. Entre els serveis públics i privats. Composició dels llocs de treball en el sector serveis per comarques, 2019 *	87
Mapa 4.3. Unes lògiques de creixement territorial relativament erràtiques. Evolució dels llocs de treball dels subsectors de serveis per comarques I, 2013-2019 *	88
Mapa 4.4. Unes lògiques de creixement territorial relativament erràtiques. Evolució dels llocs de treball dels subsectors de serveis per comarques II, 2013-2019 *	89
Mapa 4.5. Estancament i crisi del comerç local. Implantació i dinàmiques en el sector comercial en temps de pandèmia. Comarques i municipis principals, 2019-2020	90
Gràfic 4.1. La concentració urbana de l'oferta d'allotjament turístic. Oferta de places turístiques segons la magnitud dels municipis i tipus d'allotjament, 2020	91
Mapa 4.6. L'especialització turística de la costa i els Pirineus. Places potencials en habitatges secundaris i allotjaments turístics, 2020 *	92
Mapa 4.7. Un turisme d'interior relativament minúscul en el context comarcal. Places ofertes segons tipus d'allotjament per comarques, 2020	93
Mapa 4.8. L'especificitat de l'oferta d'allotjaments rurals. Places en allotjaments de turisme rural segons tipologia per comarques, 2020, i evolució total de places de turisme rural, 2014-2020	94
Mapa 4.9. Els Pirineus aguanten la crisi turística. Evolució de les pernoctacions per marques turístiques; hotels, càmpings i allotjaments rurals, 2015-2020	95
Gràfic 4.2. L'atracció dels espais naturals. Freqüentació dels parcs naturals, mitjana 2018-2019 i evolució 2020 *	96
Mapa 4.10 L'atractiu del turisme cultural d'interior. Freqüentació dels museus i col·leccions, mitjana 2015-2019, i pèrdua de visitants el 2020 *	97
Gràfic 4.3. L'esquí, puntal per a les economies de muntanya. Evolució del nombre de forfets venuts a les estacions d'esquí, 1986-2021	98
Mapa 4.11. Estendards de l'oferta gastronòmica. Establiments de restauració amb distincions Michelin, 2021	99
Mapa 4.12. L'atractiu de l'esport. Equipaments esportius singulars per municipi, 2021	100
Mapa 4.13. El desconeixement de les terres interiors. Llocs d'interès per municipis segons Tripadvisor, 2017	101
Mapa 4.14. La manca d'atractiu de les terres interiors. Nombre de visites dels llocs d'interès per municipis segons Tripadvisor, 2017	102
Mapa 4.15. Un potencial per explorar. Béns culturals declarats d'interès nacional i altres béns catalogats per municipis, 2020	103
Gràfic 5.1. La base agrària de la ruralia. Distribució de la superfície cultivada i la superfície total segons la magnitud del municipi en % sobre Catalunya	111
Gràfic 5.2. La ruralia com a territori de l'explotació agrària. Explotacions agràries i unitats ramaderes segons la magnitud del municipi en % sobre Catalunya	112
Mapa 5.1. El pes comarcal de l'agroindústria. Llocs de treball en el sector agrari i la indústria alimentària per comarques, agost 2021 *	113
Mapa 5.2. La dimensió agrària del país interior. Pes de l'ocupació en el sector agrari en %, comarques, 2021	114

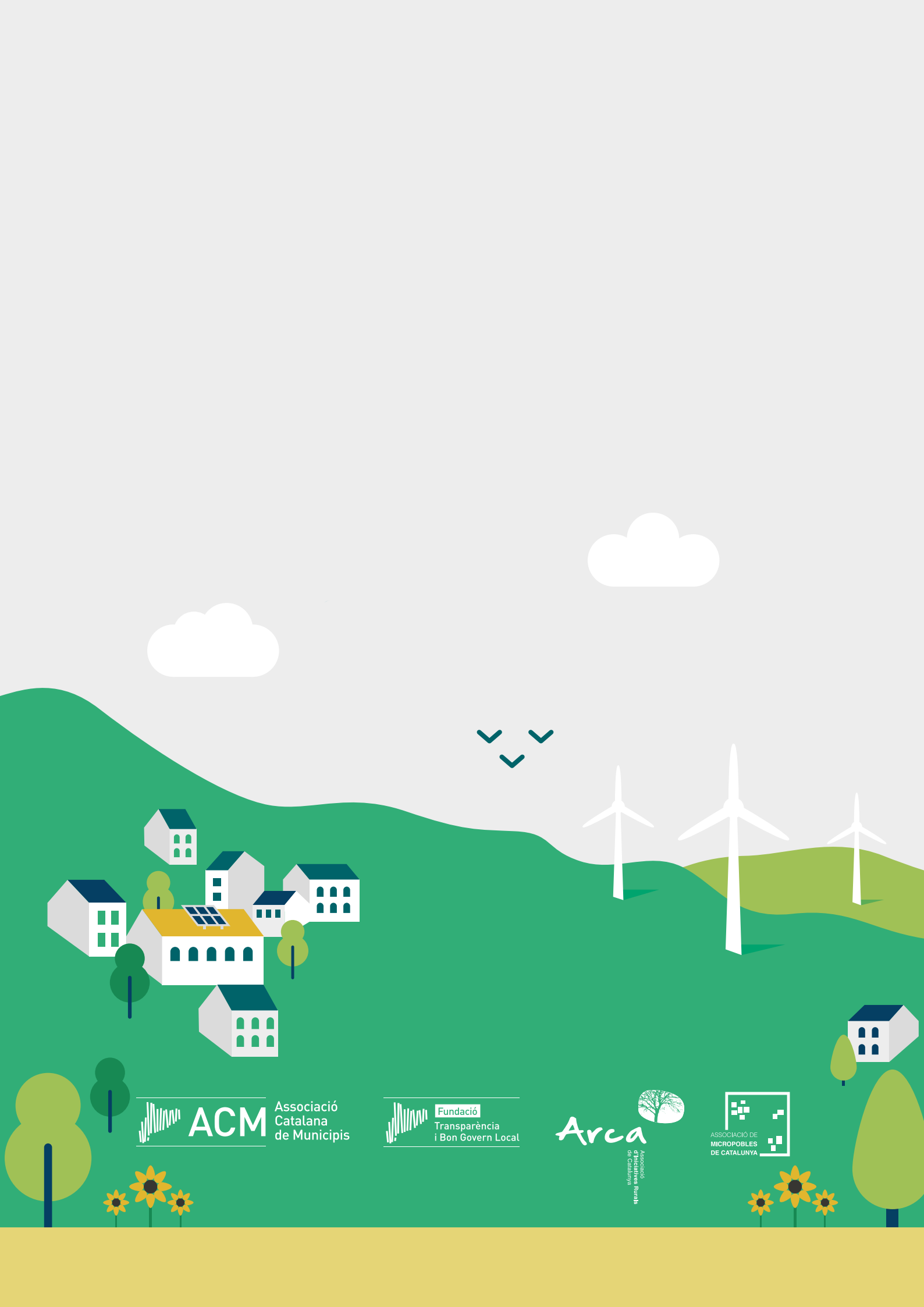
Mapa 5.3.	La sensibilitat de la indústria alimentària a la conjuntura general. Creixement dels afiliats de la indústria alimentària per comarques, 2008-2014 i 2014-2020	115
Gràfic 5.3.	El pes substancial de la ramaderia i el porcí en la producció agrària catalana. Subsectors principals de la producció final agrària a Catalunya, 2020 *	116
Gràfic 5.4.	Una agricultura molt centrada en l'alimentació ramadera. Evolució de la superfície ocupada pels principals conreus, 1930-2018	117
Mapa 5.4.	Agricultura mediterrània i agricultura temperada. Extensió dels conreus principals segons la tipologia de conreus inclosos en la DUN, 2020	118
Mapa 5.5.	La conversió a l'agricultura de regadiu de les grans planes. Extensió de la superfície regada i de secà inclosa en la DUN, 2020	119
Gràfic 5.5.	Creix el porcí i baixa o s'estanca la resta. Evolució del nombre de caps per espècies ramaderes, 1960-2021	120
Mapa 5.6.	L'eix transversal ramader Lleida-Vic-Girona. Unitats ramaderes segons tipus de bestiar per municipis	121
Mapa 5.7.	La ramaderia de la Catalunya humida. Explotacions ramaderes extensives per municipis, 2021	122
Mapa 5.8.	Una ramaderia intensiva en integració. Explotacions ramaderes intensives en integració vertical, 2021	123
Gràfic 5.6.	Davallada i concentració de les explotacions. Evolució de les explotacions agràries a Catalunya, 1962-2020 *	124
Gràfic 5.7.	Pèrdua i reconfiguració de l'ocupació agrària. Evolució del nombre de treballadors segons tipologia en UTA a Catalunya, 1982-2016	125
Mapa 5.9.	La transformació de l'empresa familiar. Nombre d'explotacions agràries per comarca i tipus de titular, 2021	126
Mapa 5.10.	La concentració de les explotacions professionals. Nombre d'explotacions agràries prioritàries per municipis i comarques, 2020	127
Gràfic 5.8.	Evolució de les matriculacions de tractors nous i de segona mà, 2013-2020	128
Mapa 5.11.	Un indicador del dinamisme agrari. Matriculacions de tractors nous i de segona mà per comarques, 2016-2020.	129
Gràfic 5.9.	Més bonança, menys pagesos joves. Incorporació de joves a l'agricultura, 2007-2020, homes i dones	130
Mapa 5.12.	Perspectives de recanvi amb el suport de les dones. Caracterització de les incorporacions de joves, període 2015-2020	131
Gràfic 5.10.	Reforçar la formació professional agrària. Evolució de les matriculacions a les escoles de formació agrària, cursos 2015-2016 a 2019-2020	132
Mapa 5.13.	L'aportació exterior per a la renovació del camp. Matriculacions a les escoles de formació agrària segons origen, mitjana 2014-2015 a 2021-2022 *	133
Gràfic 5.11.	Pes destacat de la indústria vinculada a la ramaderia. Establiments, treballadors i valor afegit dels subsectors de la indústria alimentària, 2018	134
Mapa 5.14.	La concentració nord-oriental de la indústria. Treballadors per comarca a la indústria alimentària i % sobre total de treballadors, 2021	135
Mapa 5.15.	Indústria del sector de la fruita dolça, cítrics i fruita seca i àrees productores, 2021	136
Mapa 5.16.	Indústria del sector del vi i denominacions d'origen	137
Mapa 5.17.	Indústria del sector de l'oli i denominacions d'origen	138
Mapa 5.18.	Indústria del sector de la carn i derivats animals	139
Mapa 5.19.	La concentració urbana de les empreses alimentàries. Densitat de les empreses alimentàries a partir de les dades municipals	140
Gràfics 5.12 i 5.13.	L'estabilitat del consum alimentari. Evolució del consum alimentari a Catalunya, volum, preus i consum per càpita, 2014-2020	141

Gràfic 5.14. Evolució de les hectàrees de producció ecològica dels principals conreus, 2010-2020	142
Mapa 5.20. L'agricultura i ramaderia ecològica a Catalunya, encara un sector minoritari, 2020	143
Mapa 5.21. La progressió dels aliments de qualitat. Denominacions d'origen i de qualitat reconegudes oficialment per municipis, 2021	144
Mapa 5.22. Valorar el consum de proximitat. Productors adherits a la venda de proximitat per comarques, 2021	145
Mapa 5.23. L'interès urbà de l'agricultura. Les funcions socials de l'agricultura. Les experiències d'agricultura social a Catalunya	146
Mapa 5.24. Patrimoni agrari i projectes de diversificació terciària vinculats a l'agricultura. Les vies transhumants i la seva reutilització	147
Mapa 5.25. El respecte dels valors agraris en l'ordenació del territori. Qualitat dels sòls agraris: l'aptitud agronòmica a partir de les variables físiques territorials *	148
Gràfic 5.15. Tendència recessiva de la pesca. Evolució de les captures de la pesca marítima i les de l'aqüicultura en tones, 2000-2021	149
Mapa 5.26. La concentració de la pesca als ports. Pescadors segons les persones censades a les confraries de pescadors, 2016	150
Mapa 5.27. Pesca anual segons peix venut a les llotges en tones, 2019	151
Gràfic 6.1. Una mobilitat rural més de proximitat? Grau d'autocontenció dels desplaçaments quotidians a les comarques de la demarcació de Barcelona	158
Gràfic 6.2. Una mobilitat rural dependent del vehicle privat. Desplaçaments en dia laboral segons mitjà de transport, 2020	159
Gràfic 6.3. La ciutat atreu els desplaçaments rurals. Total de llocs de treball localitzats sobre la població treballadora resident, en % segons la magnitud del municipi, 2020 *	160
Mapa 6.1. Atractors urbans i expulsors rurals. Total de llocs de treball localitzats sobre la població treballadora resident per municipis, 2020 *	161
Mapa 6.2. Un poder d'atracció contrastat. Balanc del total de llocs de treball localitzats sobre la població treballadora resident, en xifres absolutes, 2020	162
Mapa 6.3. Accessibilitat general en minuts: relació de municipis amb caps de comarca i principals nuclis urbans transfronterers, 2021 *	163
Mapa 6.4. Avantatjats i penalitzats pel disseny de la xarxa viària. Distància real vs. distància fictícia. Temps de viatge enfront de distància a vol d'ocell, 2021 *	164
Mapa 6.5. La centralitat de Barcelona. Accessibilitat en cotxe a Barcelona en minuts de trajecte, 2021	165
Mapa 6.6. Perifèries comarcals. Temps de viatge des dels caps de municipi als caps de comarca en minuts, 2021 *	166
Mapa 6.7. La baixa intensitat de trànsit a les àrees rurals. IMD mitjana de la xarxa viària, 2015	167
Mapa 6.8. Mal equipats i a destemps. Connectivitat de banda ampla en hàbitats rurals, 2020 *	168
Gràfic 6.4. Alumnat per ensenyaments segons magnitud del municipi, curs 2020-2021 *	169
Gràfic 6.5. Els municipis petits sense escola. Presència de nivells educatius segons magnitud del municipi, curs 2020-2021 *	170
Mapa 6.9. Municipis amb escola i sense escola (infantil i primària). Alumnes del curs 2020-2021 per municipis	171
Mapa 6.10. L'adaptació de l'escola rural. Municipis pertanyents a una zona escolar rural (ZER), 2020	172
Gràfic 6.6. Bones expectatives per a l'escola rural? Evolució de l'alumnat d'infantil i primària segons la magnitud del municipi, en %, 2015-2016 a 2019-2020 i 2019-2020 a 2020-2021	173
Mapa 6.11. La recuperació escolar d'alguns municipis interiors. Evolució de l'alumnat d'infantil i primària el curs 2019-2020 respecte al curs 2015-2016	174
Mapa 6.12. Recuperació de l'escola rural en temps de la COVID. Evolució de l'alumnat d'infantil i primària el curs 2020-2021 respecte al curs 2019-2020	175

Mapa 6.13. Estudiants universitaris matriculats sobre la població jove, de 18 a 26 anys, 2018-2019, i població jove sense estudis postobligatoris, per comarques, 2018	176
Mapa 6.14. El buit rural per a l'anada a la universitat. Capacitat d'atracció dels centres universitaris, curs 2018-2019	177
Mapa 6.15. La concentració territorial de l'oferta sanitària. Consultoris locals i centres d'atenció primària, 2020	178
Mapa 6.16. La singularitat sanitària de la ruralitat. Ús dels centres d'atenció primària: visites per habitant i dies d'incapacitat temporal, 2018	179
Mapa 6.17. L'aïllament dels Pirineus. Accessibilitat als centres hospitalaris, 2021	180
Mapa 6.18. Serveis i atenció social. Els centres especials de treball i les empreses d'inserció, 2021	181
Mapa 6.19. L'esforç d'equipament cultural rural. Equipaments culturals per municipis, 2021 *	182
Mapa 6.20. La importància del teixit associatiu rural. Volum i densitat del teixit associatiu cultural per municipis, 2021 *	183
Gràfic 6.7. Efectes col·laterals de la distància. Evolució del temps de resposta dels Mossos d'Esquadra per regió policial, 2011-2021	184
Mapa 7.1. Reserva urbanística o de natura? Pendents i grans usos del territori	190
Mapa 7.2. La diversitat forestal. Masses forestals segons tipus de vegetació	191
Mapa 7.3. La gestió pública de les forests a muntanya. Forests d'utilitat pública segons tipus de propietat, 2021	192
Gràfic 7.1. Tendència a l'augment de l'explotació de la fusta. Evolució de la producció de fusta, Catalunya, 2000-2019	193
Mapa 7.4. Concentració territorial de la producció de fusta. Superfície forestal i producció de fusta per comarques, 2015-2020 *	194
Gràfic 7.2. La ruralitat, reserva de biodiversitat. Espècies amenaçades a Catalunya, 2020	195
Quadre 7.1. Jerarquia d'espais naturals a partir de la tipologia dels espais naturals UICN	196
Mapa 7.5. Un nivell de protecció de l'espai natural extens. Indicador sintètic de grau de protecció a partir dels espais naturals (quadre 7.1), 2017	197
Mapa 7.6. Valors paisatgístics del territori: el patrimoni natural i cultural, 2017 *	198
Mapa 7.7. Espais naturals tancats o d'accés limitat per aglomeracions i risc d'incendi, estiu 2021	199
Mapa 7.8. El risc potencial de grans incendis. Àrees afectades per incendis durant el segle XXI	200
Gràfic 7.3. Major freqüentació del medi natural acompanyada de riscos. Evolució de les xifres de salvament en el medi natural, 2010-2021	201
Mapa 7.9. Els salvaments es concentren a les muntanyes emblemàtiques. Densitat de salvaments en el medi natural, 2010-2021	202
Mapa 7.10. Derivades mediambientals de la ramaderia intensiva. Zones vulnerables per nitrats 2021, una problemàtica en expansió	203
Mapa 7.11. Major disponibilitat de sòl urbà a la ruralitat. Sòl urbà consolidat per habitant per municipis i comarques, 2020	204
Gràfic 7.4. La recuperació de l'habitatge no arriba a l'àmbit rural. Evolució anual de la construcció d'habitatge nou, 2008-2020	205
Mapa 7.12. Una construcció ínfima d'habitatge nou a l'interior. Habitatges nous iniciats per municipis i comarques, període 2015-2020	206
Mapa 7.13. Generació de residus municipals. Mitjana de producció de residus per habitant i any, 2000-2019	207
Mapa 7.14. En el camí obligat de la recollida selectiva. Percentatge de recollida selectiva sobre total de residus, 2019	208
Mapa 7.15. Plantes de tractament de residus	209
Gràfic 7.5. La dependència de l'energia fòssil. Consum d'energia primària per tipus a Catalunya, 2000-2019	210
Gràfic 7.6. Grans expectatives per les energies renovables. Producció d'energia primària de fonts renovables segons el seu origen a Catalunya, 2001-2019	211

Mapa 7.16. Una producció centrada en les comarques occidentals. Producció d'energia total en potència instal·lada per municipis, 2018	212
Mapa 7.17. L'eòlica centrada en les carenes interiors. Instal·lacions d'energia eòlica en funcionament i projectades, 2021	213
Mapa 7.18. Aprofitament fotovoltaic cap a les Terres de l'Ebre i Ponent. Parcs de producció fotovoltaica en tramitació, 2021	214
Mapa 7.19. Autoconsum i aprofitar el sòl urbà. Instal·lacions d'autoconsum fotovoltaic de particulars i empreses, 2020	215
Mapa 7.20. Una alternativa energètica per a les àrees forestals. Potència tèrmica en calderes de biomassa instal·lada per comarques, 2020	216
Gràfic 7.7. Racionalitzar els cicles de consum energètic en la producció. El consum energètic del sector agroalimentari a Catalunya, 2017	217
Mapa 7.21. Concentració del consum a les ciutats. Consum d'electricitat (kWh): consum total i per habitant per municipi, mitjana 2018-2019	218
Gràfics 8.1 i 8.2. La renda familiar bruta disponible per càpita i la part corresponent a les prestacions socials segons la magnitud dels municipis, 2018 *	226
Mapa 8.1. Un eix centre-oriental de riquesa. La renda familiar bruta disponible per càpita comarcal, 2013 i 2018	227
Mapa 8.2. Ruralitat pendent de prestacions socials. Pes de les prestacions socials en la renda familiar bruta disponible per comarques, 2013 i 2018 *	228
Mapa 8.3. L'eix sud-oest - nord-est del pensionista. Pensionistes sobre la població total per municipis i comarques, en %, 2019.	229
Mapa 8.4. Més pensionistes amb pensions més baixes. Pensió mitjana per pensionista, per municipis i comarques, 2019.	230
Mapa 8.5. Treballadors menys qualificats a la ruralitat. Treballadors de baixa qualificació per comarques, 2018 *	231
Mapa 8.6. Menor nivell socioeconòmic amb matisos. Índex socioeconòmic territorial per comarques, 2018 *	232
Gràfic 8.3. Els joves volen ser rurals. Expectatives de la població jove: on volen viure els joves, 2020	233
Gràfic 8.4. La voluntat de canvi juvenil. Projecte vital de futur laboral de la població jove, 2020 *	234
Gràfics 8.5 i 8.6. La base de l'autonomia municipal rural. Ingressos municipals per habitant i part corresponent a l'impost de béns immobles, segons la magnitud dels ajuntaments, 2019	235
Gràfic 8.7. Dependència externa dels pressupostos municipals. Índex de dependència per grups de municipis. Liquidació dels pressupostos municipals, 2015-2019 *	236
Gràfic 8.8. Les limitacions de la magnitud en relació amb la despesa pública. Distribució funcional de la despesa total segons la magnitud dels municipis. Liquidació, 2019	237
Gràfic 8.9. La capacitat inversora remarcable dels petits. Inversions reals mitjanes per magnitud del municipi, mitjana 2015-2019	238
Mapa 8.7. Inversió mitjana per habitant i any als municipis, 2015-2019 *	239
Gràfics 8.10. i 8.11. El balanç financer favorable dels ajuntaments petits. Liquidació dels pressupostos municipals, 2019	240
Gràfic 8.12. El suport públic al desenvolupament rural. Despesa pública total executada relativa als pagaments acumulats del PDR 2014-2020	241
Mapa 8.8. La política de muntanya. Municipis pertanyents a comarques i municipis de muntanya, Llei 2/1983 i Reglament CE	242
Mapa 8.9. Municipis inclosos en el programa Leader, segons els Grups d'Acció Local, 2014-2022	243
Mapa 8.10. Programa Leader, 2014-2022, pressupost 2021	244
Gràfic 8.13. Programa Leader en la creació de llocs de treball, resum de resultats de les anualitats 2016-2019 *	245
Mapa 9.1. Tipologia socioeconòmica municipal	254
Gràfic 9.1. Pes dels indicadors de desenvolupament segons la tipologia rural municipal, 2021 *	256
Gràfic 9.2. Dinàmiques de desenvolupament segons la tipologia municipal: evolució de la població 2001-2020	257

Gràfic 9.3.	Dinàmiques de desenvolupament segons la tipologia municipal: evolució de l'ocupació 2008-2021	258
Mapa 9.2.	Catalunya urbana dinàmica, Catalunya rural recessiva. Valoració de la magnitud-dinamisme socioeconòmic dels municipis, 2019	259
Gràfic 9.4.	Processos aparellats a la recessió demogràfica i el despoblament *	260
Mapa 9.3.	Amb risc de despoblament? Municipis a la cua de la dinàmica demogràfica i econòmica, 2019	261
Mapa 9.4.	Tres pautes de creixement — escenaris per a les àrees rurals de Catalunya	262
Mapa 9.5.	Les inèrcies determinants d'uns territoris en xarxa soldats per les ciutats, base 2019 *	264

ACM

Associació
Catalana
de Municipis

Fundació
Transparència
i Bon Govern Local

Arca

Associació
d'Iniciatives Rurals
de Catalunya

ASSOCIACIÓ DE
MICROPOBLES
DE CATALUNYA